

Н.К.КРУПСЬКА

ПЕДАГОГІЧНІ
Т В О Р И

И. К.
КРУПЦОВЫЙ

7

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК РРФСР

Н.К.КРУПСЬКА

ПЕДАГОГІЧНІ ТВОРИ В ДЕСЯТИ ТОМАХ

•

За редакцією

*М. К. ГОНЧАРОВА, І. А. КАІРОВА,
І. В. ЧУВАШЕВА*

ВИДАВНИЦТВО «РАДЯНСЬКА ШКОЛА»

ІНСТИТУТ ТЕОРІЇ І ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ АПН РРФСР

Н.К.КРУПСЬКА

ТОМ СЬОМИЙ

ОСНОВИ
ПОЛІТИКО-ОСВІТНЬОЇ
РОБОТИ

•

КИЇВ — 1965

Текст і примітки підготували
А. Г. КРАВЧЕНКО і Л. С. ФРІД

Н. К. Крупська.

1918 – 1920

ЗАВДАННЯ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Тепер, коли в Європі точиться революційна боротьба проти війни і мир, якого так жадає змучений народ, може незабаром стати не добрим побажанням, а реальністю, ми повинні ясно поставити собі питання: що ж буде далі? Які відносини встановляться між народами? Чи буде те саме, що було до війни? Чи буде мир, який настане, тільки гарячковою підготовкою до нової, ще жахливішої бойні?

Нам, звичайно, потрібен тривкий мир, а не мир, який має в собі зародки нової війни,— з цим згодні всі.

Але ми знаємо, що, поки пануючою системою залишається імперіалізм, всякий мир таїтиме в собі загрозу нової кривавої бойні.

Тільки соціалізм несе світові братерство народів і тривкий мир. І тому кожний народ повинен працювати над здійсненням соціалізму, тобто такого порядку речей, який на ділі забезпечить людям свободу, рівність і братерство. Основи соціалізму — це знищення приватної власності і усуспільнення виробництва.

У країнах передових, економічно більш розвинутих, це усуспільнення вже більше підготовлене життям, таке усуспільнення легше здійснити, ніж у країнах відсталих. Там усе обраховано, все організовано. А в таких порівняно відсталих країнах, як Росія, все ще треба обраховувати, все ще треба організувати. Коли ж говорити про даний момент, то усуспільнення виробництва повинно відбуватися ще в умовах неймовірної розрухи, найзапеклішої громадянської війни та ін.

Справа така складна, труднощі такі великі, що багато хто малодушно каже: «Треба відмовитися навіть від думки, що у нас можлива соціалістична революція, що ми можемо стати на шлях соціалізму». Але речі мають свою логіку. Велика російська революція перетворила Росію в найдемократичнішу країну в світі, пробудила в масах прагнення до свободи, рівності і братерства. До старого немає вороття. На місці стояти не можна. А шлях вперед — це шлях до соціалізму. І всі ті заходи, що їх робітники почали проводити явочним порядком, що їх тепер планомірно прагне провести в життя робітничий і селянський уряд,— все це перші віхи на шляху до соціалізму.

Російська революція є переддень революції європейської, а в Європі соціалізм запровадити значно легше, шлях до нього коротший, люди більше підготовлені до нього, і тому наші європейські брати, ставши на шлях революції пізніше від нас, можливо, прийдуть до соціалізму раніше від нас. І тоді вони допоможуть нам. Але це не означає, що вони зроблять соціальну революцію за нас. Як від ярма самодержавства, так і від ярма капіталізму доб'ємося ми визволення лише своєю власною рукою.

Щоб добитися його, ми повинні надзвичайно багато працювати над собою. Передумовою соціалізму є високий культурний рівень населення. Нам треба стати вмілими, знаючими, стійкими працівниками. Самодержавство залишило нам сумну спадщину: маси напівписьменні, не мають найелементарніших шкільних знань, ще не знають себе, не вміють прикладати свої сили без зайвої затрати, планомірно, організовано.

Життя поставило перед трудящим класом завдання надзвичайно складні й важкі, стара, буржуазна інтелігенція зловтішно полишила маси на самих себе. Чи справиться пролетаріат з цими завданнями? — постає питання у багатьох щирих друзів народу. Але нехай той, хто має сумнів, піде в робітничий квартал, нехай побачить, яка величезна духовна творча робота відбувається тепер у масах, нехай побачить, яка жадоба знання, яка готовність учитися з книжки і з діла охопила робітників, особливо робітничу молодь,— і він перестане сумніватися.

Але труднощі великі, не можна закривати на це очі.

ВНЕШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

№ 1

1919

издание Студла Внешкольного образования и
народного комиссариата просвещения

Фотокопія обкладинки першого номера журналу «Внешкольное образование» (орган Наркомосу). Журнал почав виходити в 1919 р. при найближчій участі Н. К. Крупської.

І робітникам та селянам треба докласти всіх зусиль, щоб оволодіти силою знання, щоб піднятися на той культурний рівень, якого вимагає від них сучасний момент.

Позашкільна освіта — найбільш пекуче, найбільш життєве питання в даний момент. Масам треба оволодіти знанням, і до того ж оволодіти ним з найменшою затратою сил.

Їм треба взяти з науки квінтесенцію її, все, що в ній є важливого й істотного, життєвого, взяти і негайно втілити в життя, застосувати на практиці.

1918 р.

ПРО ПРОЛЕТАРСЬКУ КУЛЬТУРУ

Що таке пролетарська культура і які умови потрібні для її розвитку?

Культура якої-небудь історичної епохи означає весь уклад суспільного життя в даний період. Ми говоримо про первісну, про стародавню, про середньовічну, про буржуазну культуру. Кожна з цих культур має своє певне обличчя.

Коли ми говоримо про первісну культуру, перед нами постає картина безустанної, жорстокої боротьби людини з природою, картина первісного комунізму як єдино можливої для тих часів форми суспільного життя.

Коли ми говоримо про стародавню культуру, ми розуміємо під цим суспільний лад, який ґрунтувався на рабстві, на цілковитому зневажанні особистості раба, з одного боку, і на процвітанні науки і мистецтва, витонченої розкоші і розпусти в середовищі рабовласників — з другого, і т. д.

Одним словом, під культурою тієї чи іншої історичної епохи ми розуміємо не одну яку-небудь окрему галузь суспільного життя, як-от мистецтво, релігію та ін., а весь уклад суспільного життя в цілому.

Культура даної епохи — це немовби фотографічний знімок суспільного життя тих часів. Історія даної епохи — це опис ряду послідовних подій, які так чи інакше змінюють суспільний уклад, це немовби кінематографічний знімок минулого.

Звертаючись до історії культури, ми бачимо, що від того моменту, як суспільство поділилось на класи,

пануючий клас завжди накладав свій відбиток на весь суспільний лад. Він створював форми суспільного життя, і його панування спиралося не тільки на фізичну силу, але й на ідейний вплив.

Коли раб гадав, що рабство встановлене богом, що сам господь бог звелів одним бути довіку рабами, а іншим — панами і що тільки перед богом усі рівні, він цілком перебував під ідейним впливом рабовласника.

Коли пролетаріат іде на братовбивчу бойню, виправдуючи війну доводами шовінізму, він цілком стоїть на точці зору імперіалістичної буржуазії.

Пануючий клас має тисячу способів, щоб нав'язати свій світогляд, свою культуру масам. Цей світогляд прищеплювали масам усім устроєм державного життя, через пресу, школу і т. п.

Тепер панівною культурою є культура буржуазна. Буржуазія зуміла проїняти своїм духом широкі верстви населення, вона отруїла ним не тільки дрібну буржуазію всіх видів і гатунків, але й значну частину пролетаріату. Ми бачимо, як важко європейським робітникам звільнитися з-під впливу буржуазії; цей вплив такий сильний, що знов і знов душить, наче зашморгом, наростаючу революцію.

В Росії буржуазна культура, яка прийшла на зміну культурі дворянсько-поміщицькій, не так глибоко в'їлася в маси, тому, можливо, й було в Росії легше, ніж будь-де, підняти повстання проти буржуазії, звільнитися від її ідейного впливу.

Але чи означає це, що у нас уже панує культура пролетарська? Звичайно, ні.

Російський пролетаріат ясно усвідомив, що буржуазія експлуатує його; він скинув її панування; він ламає всі форми старої влади: знищив поліцію, старі суди, старі форми управління країною; він прагне знищити вплив буржуазії, обмежуючи свободу буржуазної преси, не дозволяючи пропагувати буржуазні ідеї устами духовенства, яке служило буржуазії... Він ламає старе, ламає стару, буржуазну культуру, але своєї, пролетарської культури він ще не створив, він тільки ще починає її будувати. Перші кроки його на цьому шляху надзвичайно трудні. Будувати життя йому доводиться невмілими, недосвідченими руками. Ще так недавно його усували від усякої активної участі в будівництві життя. Звідки ж міг

би він взяти досвід, уміння! Але «місце дає розум», каже німецьке прислів'я, і пролетаріат потроху навчиться організовувати суспільне життя.

Тепер час найтяжчий: старе зруйноване, а нове ще тільки народжується, і в суспільному житті панує нелад, розруха. Але це тільки неминучий, перехідний період. З кожним днем пролетаріат набуватиме більшого досвіду, організація його ставатиме кращою, стрункішою. І коли він зуміє по-своєму зорганізувати життя країни, тоді тільки буде закладено фундамент пролетарської культури, тільки тоді вона викристалізується, набуде свого виразного обличчя.

Тепер дуже багато говорять про пролетарську культуру, причому під пролетарською культурою розуміють влаштування робітничих театральних і співочих гуртків, клубних розваг, друкування оповідань, написаних робітниками, і т. д. Все це дуже хороша справа, але це не пролетарська культура — у кращому разі це зовсім незначна, мікроскопічна частинка загальної пролетарської культури. Не в ній тепер центр ваги — центр ваги у створенні нових форм суспільного життя, які допомогли б пролетарській культурі розвинутися і поширити свій вплив на все населення. Коли це вдавалося культурі буржуазній, то тим більше вдасться культурі пролетарській. А зміцнення пролетарської культури, поширення її впливу на все населення є неодмінна умова здійснення соціалізму. Соціалізм буде можливий тільки тоді, коли докорінно зміниться психологія людей. Змінити її — ось завдання, яке стоїть перед нами.

1918 р.

ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА ЗА НОВОГО ЛАДУ

(ДОПОВІДЬ НА I ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ В СПРАВІ ОСВІТИ)

Війна вирвала мільйони людей з їх звичної обстановки, кинула в зовсім нові умови існування, неймовірно тяжкі, поставила їх перед лицем смерті. Цілком зрозуміло, що перед ними постало безліч питань, відповідей на які вони жадібно шукали. Жадоба знання серед мас зросла надзвичайно. А революція, особливо революція Жовтнева, поставила перед трудящими класами завдання колосальної ваги і трудності. Від старого ладу маси дістали сумну спадщину — темноту, неучтво, брак найелементарніших знаць. Будуючи життя, вони на кожному кроці у своїй роботі відчували тепер, як знесилює їх брак знання. На гіркому досвіді переконувались вони, якою силою є знання, і рвалися до знання пристрасно, нестримно. Саботаж інтелігенції був наочним уроком, який дуже яскраво показав, що досі знання було тільки привілеєм, монополією пануючих класів.

Ніколи ще сіяч знання на ниві народній не мав такого благодатного, такого підготовленого ґрунту, який має він тепер. Центр ваги позашкільної роботи тепер не стільки в тому, щоб будити маси від вікового сну, щоб будити в них нові запити, скільки в тому, щоб негайно, якнайшвидше задовольнити вже пробуджені запити, вже назрілі потреби. Робота в цьому напрямі неосяжна. За часів самодержавства позашкільна робота не могла розгорнутися на всю широчінь. За кожним кроком позашкільника, за кожним його словом було організовано потрійний нагляд: сотні наказів, циркулярів, розпоряджень сковували роботу, спотворювали її, нівечили. Уряд напружував усі сили, щоб не дати живому слову, живій думці дійти до народної маси. Тепер ці пута впали.

але робота ще не розгорнулась на повну силу; те, що зроблено,— тільки крапля в морі.

Треба вкрити всю країну мережею елементарних шкіл для дорослих, шкіл для неписьменних і малописьменних. У комуністичній Росії не повинно бути неписьменних. Тут треба взятися до роботи всім. Нехай пам'ятає кожен, хто має знання, що і знання не можуть, як і матеріальні блага, бути надбанням небагатьох, а повинні стати надбанням усіх, і якнайбільше свого часу приділити на те, щоб передавати знання іншим. Передаючи знання, треба берегти час: давати якнайбільше за якнайменший строк. Для цього треба щоразу зважувати, чи справді потрібне учневі те, що йому викладають. Багато хто, особливо вчителі з професії, часто переносять методи, до яких вони вдавалися в школі для дітей, у школу для дорослих: морять учнів переказами дитячих оповідань і казочок, диктантами, граматичними вправами та ін. Тим часом з дорослими треба відразу ж переходити до читання газет і брошур, написаних простою мовою, до переписування в зошити статейок, що сподобались, до записування своїх думок, до невеликих самостійних творів.

Одно з головних завдань елементарної школи — це навчити учнів користуватися книжкою як знаряддям набування знань. Учень повинен навчитись користуватися словником іноземних слів, різними довідниками, енциклопедичними словниками і т. п. Треба навчити його користуватися каталогами, покажчиками і т. п. На цей бік справи у нас звертають дуже мало уваги, а тим часом навчити, як підступати до малозрозумілої книжки,— завдання надзвичайно важливе. Одночасно з цим елементарна школа для дорослих повинна відхилити перед учнями завісу над усією обширною сферою знання. Треба дати людині не тільки ключ до дверей, але також і показати й пояснити, куди ці двері ведуть.

Попит на елементарні школи величезний. Але водночас не менший попит і на школи практичних знань. За колишніх часів найбільш ідейну публіку з робітників і селян найбільше цікавили знання, які розкривали перед ними нові обрії. Прикладними знаннями більше цікавились ті, хто хотів краще влаштуватися, одержати вищу платню, пробитися в люди. Нові умови зробили те, що тепер прикладними знаннями, як правило, цікавляться і найбільш передові робітники й селяни. Щоб здійснювати

контроль над виробництвом, керувати ним, щоб налагодити земельні комуні на основі удосконаленого господарства, потрібні знання професійного характеру. Робітники й селяни відчувають, що без цих знань вони не зможуть стати господарями життя. Тільки характер професійної освіти повинен бути тепер іншим. Раніше професійна освіта мала на меті підготувати робітника, який умів би добре виконувати певну механічну роботу — точити, слюсарювати, стругати і т. п.; тепер, крім усього цього, професійна освіта повинна давати й інше: вона повинна дати робітникові уявлення про все виробництво, в якому він працює, в цілому, про його роль на світовому ринку, повинна освітити його спеціальність світлом науки, ознайомити учня з фізикою, хімією, природознавством, розповісти історію його галузі виробництва, пов'язавши її з вивченням історії праці, історії культури, висвітлити сучасний момент з економічного і політичного боку і т. д. Одне слово, поряд з суто технічними навичками професійна освіта повинна давати й ту широту погляду, те розуміння умов розвитку виробництва, які необхідні господареві життя, творцеві суспільного багатства, але які були мало потрібні з точки зору виробництва найманому робітникові. В цій галузі треба буде створити знов-таки цілу мережу сільськогосподарських і всяких спеціальних технічних шкіл для дорослих та підлітків.

Нарешті, треба створити ще школи підвищеного типу, які звичайно називають народним університетом. Реформа вищої школи відкрила двері університету для всіх бажаючих. Але, звичайно, сама по собі одна ця реформа не відкриє ще доступу до вищої школи тим, хто досі не мав ніякої освіти. Щоб вибрати собі певну галузь знання, яку хочеш вивчати глибше, треба мати більш-менш ясне уявлення про те, які галузі знання існують,— треба мати загальну освіту, мати загальне уявлення про ті методи, якими набуваються знання. Без такої попередньої підготовки людина, коли навіть вступить до університету, незабаром змушена буде покинути його. Школи підвищеного типу й мають дати тим, хто досі був позбавлений змоги здобути освіту, цю попередню загальну освіту. Звичайно, вона істотно відрізнятиметься від тієї освіти, яку давала середня школа. З курсу середньої школи буде викинуто весь непотрібний мот-

лох, і в нього буде введено все необхідне для того, щоб свідомо ставитися до всього навколишнього, щоб викувати собі цільний продуманий пролетарський світогляд. Він необхідний тим, хто вступає до вищої школи. Наука і на вищих своїх ступенях пройнята буржуазним духом. Пролетарський світогляд допоможе критично поставитися до цієї науки, вибрати з неї все цінне і відкинути все те, що внесла в неї чужа їй панська, буржуазна культура.

Із школою для дорослих тісно пов'язана організація бесід і лекцій, кінематографічних сеансів, екскурсій, музевів.

Я не буду докладно спинятися на цих необхідних доповненнях до занять з дорослими і подам про них лише кілька зауважень.

Бесіди, читання й лекції повинні відповідати на безпосередні запити обслуговуваних мас, інакше вони в достатній мірі не захоплюватимуть слухачів. Треба також спочатку опрацювати з слухачами ту тему, на яку читатиметься лекція,— тоді вона дасть слухачам незмірно більше. Лекція неодмінно повинна бути зафіксована в тезах.

Про кінематограф можна сказати те, що й про школу, а саме: він може бути і великим зняряддям визволення і великим зняряддям поневолення. За буржуазного ладу він був могутнім засобом прищеплення масам буржуазних уявлень і настроїв. При Комісаріаті народної освіти є кінематографічний відділ. Йому асигновано 6 мільйонів карбованців, щоб він поставив виробництво фільмів, які виховували б зовсім інші ідеї та інші почуття: почуття людської солідарності, інтернаціоналізму, ідею планомірної організації всього виробництва в інтересах народних мас і т. д. Цими фільмами обслуговуватимуться численні провінціальні кінематографи, які тепер не працюють через брак підходящих фільмів або поширюють фільми, що розбещують думки й почуття населення.

В музеях досі процвітали відділи природничі, етнографічні, гігієни і т. п., а відділу соціального не було. Тепер у Москві при Соціалістичній академії¹ організу-

¹ У 1923 р. реорганізована в Комуністичну академію при ЦВК СРСР (існувала з 1918 до 1936 р. і була одним з центрів марксистсько-ленінської наукової думки в країні).— *Ред.*

ється соціальний музей. У діаграмах, картинах, моделях і т. п. він висвітлюватиме питання соціального характеру. Зараз уже є для нього чимало кольорових, майстерно з художнього боку виконаних діаграм з питань мілітаризму, концентрації виробництва і т. п. Програму музею розробляє спеціальна комісія. Кольорові знімки з цих діаграм, картин та іншого виготовлятимуться для розсилання по провінціальних музеях.

Таке ж важливе значення, як влаштування шкіл для дорослих, має організація бібліотечної справи. Тепер у цій галузі розтрачується надзвичайно багато сил: кожна спілка, кожне село організують у себе бібліотеку, це коштує дуже великих грошей, а тим часом ці бібліотеки все-таки бідні і не задовольняють читачів. Ми такі бідні на культурні сили, книжковий ринок у нас так занепав, що нам потрібна величезна економія сил і книжок, а тим часом ніде, здається, немає такого паралелізму, як у бібліотечній справі. Час уже вийти з періоду кустарщини і організувати планомірно обслуговування населення книгою. Треба для кожної місцевості складати план бібліотечної сітки з центральною бібліотекою або бібліотеками і з рядом пунктів, що їх обслуговуватимуть пересувні бібліотеки, на зразок американських.

Тепер у літературі з бібліотечної справи найбільше говориться про техніку бібліотечної справи. Техніка — річ важлива, не можна дивитися на неї як на дрібницю. Всяку роботу треба організувати якомога доцільніше й досконаліше. Проте не слід забувати, що найважливіше в бібліотеці — добір книжок. Тепер купувати книжки дуже часто доручають малообізнаним людям, які беруть книжки або на око, по заголовках, або доручають добирати книжки книгарням, що нерідко керуються міркуваннями збуту тієї чи іншої книжки, а не інтересами бібліотеки. Та й тоді, коли закупає сам бібліотекар, він рідко буває такий освічений і енциклопедичний, щоб уміло вибирати книжки з усіх галузей знань. Тут на допомогу бібліотекареві має прийти нормальний каталог¹. Над виробленням такого каталога, який вказував би найцінніші книжки в усіх галузях знання, працює тепер при Комісаріаті освіти окрема комісія з спеціалістів.

¹ Тепер — так званий типовий каталог.— *Ред.*

Щоб полегшити місцевим закладам закупівлю книжок для бібліотек і шкіл, при Комісаріаті народної освіти організовано також відділ постачання, який обслуговуватиме книжками, навчальним приладдям та підручниками губернські склади, а також і окремі освітні заклади.

Я не говоритиму сьогодні про роль мистецтва у позашкільній освіті. Це дуже широка галузь. При Комісаріаті народної освіти є окремі відділи: музичний, театральний, образотворчого мистецтва. Відділ позашкільної освіти тісно зв'язаний з ними. У кожного з цих відділів величезна робота. Про те, як вона може розгорнутися, можна судити, наприклад, з книжки Ромена Роллана «Народний театр».

На закінчення скажу кілька слів про народні дома. Народні дома у нас в Росії здебільшого ледве животили і найчастіше це були просто чайні. Тепер вони можуть стати тим, чим вони повинні бути, — центрами духовного життя трудового населення. Тільки ставши такими центрами, тільки йдучи назустріч усім духовним потребам народу, вони витіснять теперішні народні дома і церкви.

Всі форми позашкільної освіти розвинуться повною мірою тільки тоді, коли у створенні їх братимуть найактивнішу, найбільш безпосередню участь ті верстви населення, для яких вони створюються. При кожній бібліотеці повинен бути комітет з читачів, при кожній школі — комітет з учителів та учнів і т. д. Тільки тоді справа буде життєвою і міцною.

Але робітники й селяни повинні брати участь не тільки в організації окремих закладів позашкільного характеру. Працюючи в радах народної освіти при відділах, вони братимуть участь і в організації всієї позашкільної освіти в цілому і піднесуть її на таку висоту, яка зробить знання здобутком величезної більшості громадян Радянської республіки.

1918 р.

ЗАВДАННЯ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В РАДЯНСЬКІЙ РОСІЇ

Війна до самих основ захитала весь старий лад, вибила життя із звичної колії, поставила мільйони робітників і селян перед лицем смерті. На фронті, в окопах, далеко від звичайних умов життя солдати мали досить часу, щоб обдумати всю несправедливість, всю безглуздість існуючого ладу. Війна принесла революцію і пристрасне прагнення має перебудувати все життя заново — так, щоб усім жилося добре, щоб не було ні гнобителів, ні пригноблених. Але будувати життя по-новому доводиться в неймовірно тяжких умовах. Натиск зовнішнього ворога — спочатку німецьких імперіалістів, потім імперіалістів союзних держав, що намагаються змести з лица землі більшовизм, який несе загибель капіталістичному грабежеві, — змушує Росію напружувати всі сили для оборони країни. Боротьба з білогвардійцями, з куркулями, з усіма тими, кому тепло жилося за старого режиму, забирає теж немало сил. І, нарешті, заважає будувати нове життя тяжка спадщина: загальна розруха, заподіяна війною; цілі верстви, які звикли за царизму жити чужим коштом, жити дармоїдами і тепер примазуються до нового ладу; незвичка до самодіяльності і, нарешті, темнота — 50% неписьменних, брак найелементарніших знань. Крок за кроком доводиться відвойовувати у старого ґрунт для нового ладу, переборювати спадщину колишнього режиму.

Маси давно вже зрозуміли, що знання — велика сила. Тепер смішно було б багато говорити про корисність знання. Кожного дня розповідають нам товариші, що

приїжджають, як рвуться маси до знання: в Іваново-Вознесенську цілі майстерні на фабриках залишаються слухати лекції з історії культури і політичної економії; в Пермі селяни за сімдесят верст пішки приходять, щоб довідатися, чи скоро відкриються курси для підготовки радянських працівників; у Пітері робітники-підлітки розклеюють на стовпах писані відозви, в яких закликають товаришів студентів прийти на допомогу робітникам-підліткам у справі набування знань, і т. д. і т. п.

Тепер справа не в тому, щоб переконувати маси в корисності знання,— справа в тому, щоб якомога швидше дати масам знання, які їм так потрібні, яких вони так прагнуть. Ось чому так важливо, щоб Ради звернули якнайбільшу увагу на справу позашкільної освіти. І чим глухіше місце, чим більш відстале населення, тим більше значення має позашкільна освіта. І досі ще село живе чутками, вірить перехожій людині, і тепер ще багато непорозумінь виникає через необізнаність, через темноту народну.

За царського режиму народ навмисне тримали в темноті. Царський уряд дуже добре розумів, що, коли маси оволодіють знанням, вони не будуть терпіти, щоб над ними верховодили поміщики та багатії. І тому в народні бібліотеки не допускали книжок, які могли б розкрити масам очі на навколишні порядки; тому не дозволяли, щоб люди з вищою освітою навчали в недільних школах; тому закривали ці школи, коли там вивчали дроби, тоді як за програмою робітникам не слід було знати більше чотирьох правил... Справою уряду було наказувати, а справою народу — беззаперечно слухатися. А для того щоб слухатися, багато знати не треба. У Радянській республіці справа стоїть інакше. Маса обирають тих, кому доручають налагоджувати життя країни, і стежать за їх роботою: якщо делегати працюють погано, виборці завжди можуть відкликати їх. Щоб знати, кого обрати, щоб стежити за роботою делегата, треба розуміти, що діється навколо, треба розуміти, що потрібне для країни в даний момент,— треба багато знати. Якщо громадяни Радянської республіки житимуть у темряві, не розумітимуть, що й до чого, від цього терпітиме вся країна. І тому Радянська республіка зацікавлена в тому, щоб озброїти кожного свого громадянина всією силою знання, щоб допомогти йому стати цілком свідомим соціалістом.

Що ж треба робити в галузі позашкільної освіти? Необхідно, по-перше, покінчити з неписьменністю. Для цього слід відкрити достатню кількість шкіл для неписьменних — підлітків і дорослих. Але, звичайно, треба наблизити школу до учнів: влаштовувати заняття в ті години, коли це зручно для учнів, у тих місцях, куди їм близько ходити, наприклад при фабриках, домових комітетах і т. д. До Комісаріату народної освіти надійшов ряд проектів, як ліквідувати неписьменність. Один з проектів пропонує зробити навчання грамоти обов'язковим, а для навчання мобілізувати всю четверту категорію¹. Інші проекти спрямовані на те, щоб полегшити запам'ятовування букв, бо у дорослих пам'ять гірша, ніж у дітей, і декому важко запам'ятовувати букви.

Ці нові прийоми навчання треба буде застосовувати, а зобов'язати навчатися грамоти треба було б принаймні всю молодь до двадцяти п'яти років. Але, звичайно, раніше треба створити достатню кількість шкіл.

А поки в Росії ще панує неписьменність, треба вжити заходів, щоб регулярно інформувати неписьменних про те, що робиться на світі, особливо про всі заходи Радянської влади. Важливо, щоб це інформування відбувалось не випадково, а систематично. Рада Народних Комісарів ухвалила видавати радянські збірники, в яких було б описано дуже простою, зрозумілою мовою, як виникла Радянська влада, як вона організована, де розповідалося б про все, що робила ця влада, чого вона добивається. Рада Народних Комісарів ухвалила мобілізувати всіх письменних для читання вголос цих збірників неписьменним, зробити також читання вголос обов'язковим у кожному глухому сільці, у кожному домовому комітеті, де є неписьменні². Так само можна організувати читання вголос і інших газет і книжок. У цій справі повинні взяти участь усі свідомі й організовані елементи: комуністичні осередки, спілки робітничої молоді, професійні спілки, комітети бідноти та ін.

Важливо також, щоб неписьменні відвідували лекції, наукові кінематографи та ін., але, зрозуміло, це можливо поки що тільки в більших центрах.

¹ Осіб, не зайнятих суспільно корисною працею.— *Ред.*

² Мається на увазі декрет Ради Народних Комісарів РСФФР «Про мобілізацію письменних і організацію пропаганди Радянського ладу» від 10 грудня 1918 р.— *Ред.*

Щодо письменних, то тут найважливіше, щоб до кожного письменного доходили хороша, корисна книжка і газета. Рада Народних Комісарів ухвалила, щоб при кожній поштової конторі було організовано продаж книжок і газет. Певна річ, мало ухвалити — треба зробити, але важливо, що в цьому напрямі уже вживають заходів. Попит на книжку такий величезний, що книжка швидко зникає з ринку; а наші паперові фабрики, друкарні та ін. не можуть так швидко розширити своє виробництво, та й обставини воєнного часу заважають цьому. Ось чому дуже важливо тепер організувати колективне користування книжкою, яким є правильно поставлена бібліотечна справа.

Російський читач не звик користуватися бібліотекою і читальнею, тому у час треба робити все можливе, щоб наближати книжку до читача: треба організувати хати-читальні, пересувні бібліотеки та ін. У бібліотеках повинні бути вмілі бібліотекарі, рекомендаційні каталоги, довідники і т. д.

Потрібні також для письменних і школи. Як відомо, початкові школи давали за царського режиму надзвичайно мало, учень виходив з школи ледве-ледве письменним, з жалюгідними уривками знань, які він діставав від учителя на уроках пояснювального читання. А життя вимагає тепер від кожного, щоб він свідомо ставився до навколишньої дійсності. У школі для письменних треба подавати відомості про Землю, про її походження, про зміни, які відбувалися з нею, про виникнення життя на ній, про походження видів, про походження людини, про життя первісної людини, про життя людського суспільства в давнину, в середні і нові віки, про капіталістичний лад, про панування імперіалізму, про всесвітню війну, її значення, про Лютневу і Жовтневу революції, про Радянську республіку і заходи Радянського уряду. Всі ці відомості треба супроводити світловими картинами, а де можливо — кінематографічними ілюстраціями; при школі (або в пересувній бібліотеці) повинні бути книжки з усіх цих питань, підібрані за ступенем їх трудності. Школа повинна також вчити складно, до ладу говорити, уміти висловлювати свої думки в письмовій формі.

Тепер поряд з потягом до знання взагалі серед мас спостерігається великий потяг і до знання суто практичного: хочуть вивчати сільське господарство, хочуть

вивчати свою професію, техніку... Воно й зрозуміло. Радянська республіка перетворює найманого робітника, що працював на хазяїна, в робітника, що працює на себе, оскільки всі підприємства націоналізуються і доходи від них ідуть на поліпшення загального життя. І чим глибше маси усвідомлюють, що тепер вони самі стають господарями життя, тим більше пробуджується в передовій частині бажання навчитися працювати якомога краще, якомога майстерніше. Це бажання цілком слухне, і Радянська республіка повинна піти — і приходять уже — їм на допомогу, влаштовуючи всякі сільськогосподарські, професійні, політехнічні курси. Тільки всі ці курси треба так організувати, щоб вивчення навіть вузької спеціальності було поставлено в зв'язок з усім виробництвом в цілому, з усім народним господарством країни, з усім державним ладом. Професійні курси за старого режиму мали на меті створити спеціаліста — найманого робітника, який хоч і одержував більшу плату, ніж інші робітники, але нічого, крім своєї спеціальності, не знав. Професійні курси в Радянській Росії повинні виробляти водночас і спеціаліста своєї справи, і господаря її — організатора виробництва.

Отже, для дорослих письменних потрібні бібліотеки, школи, загальноосвітні, професійні курси.

Звичайно, для них, як і для неписьменних, потрібні і лекції, і читання із світловими картинами, і кінематограф. Все це розширює горизонт.

Для тих, хто хоче ще поглибити свою загальну освіту, треба відкрити двері пролетарського університету, який обґрунтовує ще ширше, ще більш науково загальний світ-огляд.

Двері державних університетів, що дають можливість набути якої-небудь інтелігентської професії, і двері взагалі всіх вищих навчальних закладів тепер відкриті для всіх: щоб вступити туди, ніяких особливих атестатів не треба, — проте, щоб фактично можна було вчитися в цих навчальних закладах, треба мати вже певний запас попередніх знань; без цього неможливо буде засвоювати матеріал. Ось чому, наприклад, у цьому році, хоч атестати й не потрібні, до університетів та інших вищих навчальних закладів вступило порівняно дуже мало робітників. Щоб зробити можливим для робітників і селян не тільки юридично, а й фактично вступ до університету,

відкриваються спеціальні класи для підготовки до різних вищих навчальних закладів; у Москві, наприклад, ці класи переповнені слухачами.

Поряд з бібліотеками та різними школами й курсами для обговорення своїх справ, для спільного читання і взагалі для стосунків з близькими за настроєм товаришами скрізь — і в містах, і по селах — почали утворювати клуби, а де можливо, то й народні доми, які є вогнищами нової, соціалістичної культури. Правильно організований народний дім — центр духовного життя мас: тут читаються лекції, доповіді, тут збираються конференції, влаштовуються вистави, концерти, тут школа, студія, читальня і т. д.

Значення клубів і народних домів величезне: вони згуртовують маси, викликають у них однакові духовні переживання, що завжди зближує; дають можливість розширити свій горизонт, багато що зрозуміти в навколишньому житті; дають можливість розгорнутися природним талантам, виявити себе — взагалі підносять культурний рівень, розширяють розумові запити.

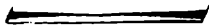
Тепер під час організації народних домів і клубів звертають особливо велику увагу на влаштування вистав, утворення студій, хорів... Все це дуже важливо — говорити про значення мистецтва не доводиться: кожен знає, яке величезне значення воно має в житті людини, як у співі, в малюнку може людина виразити те, чого не може сказати словами, яким могутнім засобом взаєморозуміння є мистецтво, як підносить воно людину. Все це — загальновідома річ, і все-таки є великою помилкою, коли центр ваги роботи в клубі або в народному домі переноситься на мистецтво. Тепер ми переживаємо такий гострий політичний момент — момент, коли все життя перебудовується заново, коли маси повинні бути озброєні всією силою знання, розуміння того, що відбувається. Тому центр роботи і в клубі і в народному домі повинен лежати в розширенні знань, у поглибленні їх. Без цього — без перетворення клубу і народного дому в живий центр громадського життя — вони перетворюються, як за старих часів, на місця «розумних розваг», що відвертатимуть від політики...

Широко розгортається позашкільна робота, але в тяжких умовах іде вона. Майже зовсім немає вмілих працівників, що розуміли б, як треба ставити справу поза-

шкільної освіти. Значна частина колишніх працівників, у цій галузі принаймні, раз у раз збивається на старі прийоми, старі навички зв'язують їм руки й ноги, звужують розмах. Тільки поступово переучує їх життя. Треба створити кадри нових працівників, які добре вміли б придивлятися до життя, бачити потреби мас, уміли б працювати з ними...

Незважаючи на всі труднощі — на брак працівників, приміщень, на постійні неполадки, зв'язані з розрухою, воєнним часом та ін., — все ж щасливим є той, кому доводиться працювати з масами в галузі позашкільної освіти в теперішній час великого революційного зрушення. Кожна жива думка, кинута в маси, дає буїні сходи і втілюється в будівництво нового життя.

1919 р.

ВСЕРОСІЙСЬКИЙ З'ЇЗД У СПРАВІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

6 травня в Будинку Спілок об 11 годині ранку відкрився I Всеросійський з'їзд у справі позашкільної освіти. «Що таке позашкільна освіта? — можливо, запитає далекий од відомчих термінів читач. Звичайно, цей термін мало що говорить, не відбиває суті справи і не гучний, що й казати. Він залишився нам у спадщину від старих часів і не був замінений іншим, бо позашкільна освіта була тією формою народної освіти, яка зазнавала колись найбільшого гоніння. Лекції, курси — це позашкільна освіта; всякі школи для дорослих — теж позашкільна освіта; бібліотеки, поширення літератури, всіляка пропаганда — все це позашкільна освіта.

Тепер тільки лінивий не займається влаштуванням бібліотек, шкіл для дорослих, курсів, поширенням літератури. Військовий комісаріат влаштовує хати-читальні не тільки для червоноармійців, але й для населення, відкриває театри, кінематографи і т. п. Проводить позашкільну роботу Пролеткульт, причому ця робота значною мірою паралельна роботі позашкільного відділу. ЦВК проводить позашкільну роботу у великому масштабі: видає азбуки, розсилає бібліотечки, влаштовує курси і т. п.; те саме робить і ЦК. Комісаріат охорони здоров'я влаштовує лекції і організує бойскаутів. Кожна професійна спілка проводить позашкільну роботу, проводять її кооперативи, не кажучи вже про губернські, міські, повітові Ради депутатів.

Тепер сил — справді придатних для роботи сил — мало: роботи з кожним днем все більше й більше, і люди

буквально надриваються. І, незважаючи на це, у справі позашкільної освіти існує такий паралелізм, як ніде, таке розтрачання сил і часу, як ніде. Потрібна координація.

Не вміти скоординуватися — значить взагалі не вміти працювати. Цей індивідуалізм, що змушує одну організацію ставитися зневажливо до роботи іншої організації, яка працює в тому самому напрямі, проводить ті самі принципи, є найгіршою спадщиною капіталістичного ладу, і коли не вміти подолати цього, то смішно й говорити про комунізм!

Потрібний і план роботи. А то тепер буває, наприклад, так: Військовий комісаріат засновує в повіті двісті п'ятдесят хат-читалень, але немає ні районного, ні повітового центрів, що жили б їх, організували б пересувні бібліотеки, опорними пунктами яких були б хати-читальні. І хати-читальні швидко занепадають.

В губернії, де робітниче населення зовсім незначне, всю увагу звертають на Пролеткульт, на роботу серед двох-трьох тисяч робітників, а для селянства не роблять нічого. У місті — ряд студій для пролетаріату, а в губернії — жодної школи грамоти. Непропорціональність недопустима.

Треба виробити план, встановити основні принципи роботи — зовсім інші, ніж були за старого режиму, тісно, нерозривно зв'язані з розвитком життя нашої Радянської республіки.

Пропаганда! А що ж тепер являє собою позашкільна освіта, як не систематично організовану пропаганду?!

На з'їзд у справі позашкільної освіти мало приїхати близько 1500 чоловік. Тепер, під час мобілізації, приїде, мабуть, менш як тисяча.

Проте позашкільний відділ Народного Комісаріату освіти все-таки вирішив не відмінати з'їзд, бо дуже важливо якнайшвидше вирівняти лінію роботи і міцніше організувати наш внутрішній фронт.

ПОТОЧНИЙ МОМЕНТ І ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА

(ДОПОВІДЬ НА І ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ У СПРАВІ
ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ)

Товариші, світова війна не була несподіваною. Соціалісти всіх країн давно вже передбачали, що цим закінчиться імперіалістичне змагання між державами. Світова війна органічно зв'язана була з капіталістичним ладом. У 1912 р. Міжнародне бюро¹ на своєму засіданні в Базелі ухвалило резолюцію, в якій говорилося, що, коли вибухне світова війна, соціалісти повинні будуть використати її для агітації серед населення, для того, щоб підготувати соціальну революцію.

Отже, соціалісти ясно усвідомлювали неминучість цієї війни. Про це ще раніше писав Енгельс. Він писав, що коли світова війна все ж вибухне і 15—20 мільйонів солдатів стрілятимуть один в одного, спустошать Європу так, як ніколи цього ще не було, то перемога соціалізму неминуча. В усякому разі, світова війна так підірве капіталістичний лад, заподіє скрізь такі спустошення, такі руйнування, що перемога соціалізму буде неминучою через 10—15 років. І тепер ми переживаємо саме цей момент — момент, коли світова війна привела до того, що в цілому ряді країн почалося соціалістичне заворушення.

Волею історії Росія стала тією країною, в якій уперше почалася соціальна революція. Це цілком зрозуміло. Коли ми подивимось на капіталізм європейський і на російський, то ми побачимо, що в Європі капіталізм був не тільки хижак, але й могутнім організатором, що

¹ Міжнародне соціалістичне бюро (постійний виконавчо-інформаційний орган II Інтернаціоналу) в 1914 р. припинило свою діяльність у зв'язку з крахом II Інтернаціоналу.— *Ред.*

організовані капіталісти зуміли вплинути на масу народу, на масу дрібної буржуазії. В Європі, де-небудь у Німеччині, у Франції, ми бачимо, як починаючи з дитячого садка дітям намагаються прищепити буржуазну ідеологію, схиляння перед багатством. Потім школа ще більше працює над тим, щоб забити голови дітей цією буржуазною ідеологією. Про це є дуже цікава книжка француза Гюстава Ерве, що в брошурі «Іх вітчизна» (тобто вітчизна буржуазії) змальовував, як у школах прищеплюють дітям цей буржуазний світогляд¹. Це робить школа. Те саме робить і буржуазна преса. Буржуазія кожний факт висвітлює із своєї точки зору, пропускає крізь призму буржуазно-капіталістичного егоїзму, і буржуазні настанови розносяться по всій країні буржуазними газетами, проникають у найглухіші закутки. Через це вплив буржуазії в Європі, звичайно, незмірно більший, ніж у Росії.

Наша буржуазія мала такі необмежені можливості для експлуатації, що вона не дбала про те, щоб особливо впливати на умн робітників. Вона полишала цю справу царизмові. До тонкощів європейського поневолення умів наша російська буржуазія ще не дійшла, і тому, коли вибухнула світова війна, російські солдати значно легше, ніж німецькі або французькі, зрозуміли, в ім'я чийх інтересів ведеться ця війна.

Характерним є й те, що вплив буржуазії поширився і на соціалістів Франції, Німеччини та інших країн. Вони тисячу разів писали, що коли вибухне війна, то вона буде вестися заради інтересів буржуазії, але в критичний момент вони не пішли проти своєї буржуазії, і тільки невелика група піднесла голос проти виступу своїх урядів. Характерно, що робітники, які в Німеччині залічували себе до соціалістичних партій, коли вибухнула війна, не знали, як поставитися до цього,— вони співали тієї пісні, якої їх учили в школі: «Німеччина над усе». І цю пісню любові до буржуазної вітчизни, цю заучену в школі пісню пригадали німецькі робітники в той критичний момент, коли вони не знаходили відповіді на те, що в дану хвилину треба робити.

¹ Ця книга була написана в 1910 р. Під час першої світової війни французький соціаліст Гюстав Ерве зайняв соціал-шовіністські позиції, а згодом, остаточно порвавши зв'язок з соціалістичним рухом, став відкритим ворогом міжнародного революційного руху.— *Ред.*

Через те в країні, менше пройнятій цією буржуазною ідеологією, легше було зробити переворот. Це не випадковість, що в Росії, а потім в Угорщині сталася соціальна революція. Тепер і в Німеччині частина робітників уже усвідомила, що капіталістичний лад мусить зазнати краху. І ми бачимо, як недавні соціалісти Німеччини, соціалісти більшості, заливають Німеччину кров'ю робітників — тих робітників, які усвідомили, що капіталізміві прийшов кінець, які борються за соціалізм. В Росії легко було здійснити переворот. Але залишається зробити ще дуже багато: не тільки зруйнувати старе — зруйнували ми дуже добре,— треба створити ще нові, соціалістичні форми життя, і щодо цього Росія перебуває в надзвичайно тяжкому становищі: маси навіть неписьменні. Візьмімо яку-небудь Сімбірську губернію: там 80% неписьменні, часто бракує найелементарніших знань з природознавства та інших наук. Один з комісарів, що недавно повернувся з Поволжя, розповідав, як в одному з поволзьких сіл якийсь селянин-колчаківець казав своїм односельчанам, що уві сні йому явився мужицький бог, який прийшов у личаках, підперезаний поясом, і сказав, що треба допомагати Колчаківі; населення не поставилося до цього критично, а повірило, що цьому селянинові справді явився мужицький бог.

Ми бачимо — і кожен це знає, особливо той, хто працює в провінції,— як важко тепер впроваджувати нові форми життя саме тому, що бракує працівників, бракує свідомості, бракує знання найелементарніших речей. Звичайно, коли переможе в Європі соціальна революція, становище Росії зміниться. Тепер будувати життя важко ще й тому, що нас звідусіль оточують зовнішні вороги, тому, що у нас є внутрішні вороги, білогвардійські повстання і повстання куркулів, яких підбурюють білогвардійці. Одна з причин, чому у нас так важко будувати нове життя,— це наша відсталість, брак у нас найелементарніших знань. Коли в Європі переможе соціальна революція, буде легше, тому що не буде цих зовнішніх фронтів. А коли не буде зовнішніх фронтів, тоді не буде і внутрішнього, бо цей внутрішній фронт розрахований на те, що Радянська Росія буде переможена і знову повернеться старий лад.

Але, незважаючи на цю перемогу соціалізму в Європі, все ж ця прийдешня соціальна революція не зможе

зробити одного — ззовні перебудувати заново весь наш внутрішній уклад. Кажуть, визволення робітників повинно бути справою самих робітників, але і створення нових форм соціалістичного життя повинно відбуватися всередині тієї країни, де соціальна революція відбувається. Вона не може прийти ззовні. Коли переможе соціалізм, буде загальний обмін новими досягненнями, це посуватиме справу вперед, але все ж доведеться провести певну роботу в самій країні; незалежно від того, коли і як станеться соціальна революція, треба будувати нове життя в Росії. Тут позашкільна освіта має величезне значення.

Вчора ввечері один з товаришів, які тут виступали, сказав, що треба «виховати» народ.

Я гадаю, що не доводиться говорити про виховання народу. Купка інтелігенції, яка досі володіла монополією знань, не може виховувати маси. Маса виховує той лад, ті форми політичного життя, в яких їм доводиться жити. Коли подивимось на те, що відбувається тепер, то побачимо, що за ці півтора року маси значною мірою вже перевиховались. Але перевиховувала їх не інтелігенція, а перевиховувало їх саме життя. Так само й та робота, яку ми будемо проводити, не матиме того характеру, який вона мала в 90-х роках. У 90-х роках старалися розвивати робітників, старались їх переконувати, що знання корисне. Мені доводилося працювати тоді в недільних школах — звичайно там старалися розвивати робітників: то прочитають робітникам про англійців, то про зоряне небо чи ще що-небудь, — і це мало на меті загальний розвиток. Тепер війна, переворот радянський — все це серед робітників, серед селян пробудило величезну жадобу знань, якої ще ніколи не було. Коли поговорите з робітником, з селянином малописьменим, ви побачите, як багато озлоблення криється в людині на те, що у неї немає тих знань, які їй потрібні в житті. За старих часів доводилося чути від робітника, від селянина: «Навіщо мені грамота?» Тепер ви цього не почуєте. Тепер кожен хапає на льоту кожну крихту знання. І, значить, не те тепер потрібне. Смішно було б тепер говорити селянинові або робітникові, який прагне знань, про корисність знання.

Тепер потрібні знання, які давали б відповідь на всі запити. Наскільки можна було судити з розмов з това-

ришами, які до нас приїжджали весь цей час з місць, попит на знання існує в двох напрямках: одна вимога — це з'ясування політичних питань, з'ясування даного становища. Політичні питання цікавлять тепер всюди робітників і селян і потребують відповіді. Друга — це вимога технічних знань. Тепер робітник хоче бути не тільки робітником, але він хоче бути і робітником і господарем виробництва водночас, а для того, щоб бути і робітником і господарем виробництва, йому треба і техніку опанувати і засвоїти загальні основи економіки.

От у цих двох напрямках і доводиться працювати: з одного боку, в галузі політосвітній, з другого — в галузі професійно-технічній. Політичну роботу ми не думаємо зводити до політичної агітації. Якщо ви будете поглиблювати політичну роботу, тут вам доведеться висвітлити і розвиток робітничого руху в усіх країнах і структуру суспільства. І ви поступово змушені будете висвітлити всі основні питання суспільного життя. Політична і культурна робота зливаються воедино. Звичайно, дивно було б, якби в школах вели тільки агітацію з приводу злободенних питань. Це може бути у виняткових випадках; всяка позашкільна робота повинна мати пропагандистський характер, але її треба пов'язувати з сучасним моментом, бо селяни, яким ви передаватимете абстрактні знання, не пов'язані з питаннями сучасного моменту, не будуть слухати, і часто буває, що школа розбігається, до бібліотек не ходять. Це пояснюється тим, що школа не відповідає потребам, які пробудилися в масі. Тому нам треба переглянути всі ті форми позашкільної освіти, які ми дістали в спадщину від старого режиму. Багато що у нас іде по-старому, і тільки мало-помалу створюються нові форми.

У справі позашкільної освіти ми зробили ще надто мало. Ми ще працюємо самі. Не залучили ще потрібною мірою до роботи масу. У нас за декретом, наприклад, існують ради народної освіти. Але де на місцях вони існують? Іноді навіть принципово не визнають, що вони потрібні. Тим часом, якщо ми серйозно хочемо ставити позашкільну освіту, якщо хочемо виявляти запити народних мас, то ці ради народної освіти є однією з конче потрібних установ. Крім того, що треба переглянути всі форми позашкільної освіти, її слід спрямувати в певне русло. Нам треба налагодити роботу якнайшвидше, бо

все існування Радянської республіки залежить від того, чи зуміємо ми вчасно зорганізуватися.

Організація — це болюче місце Росії. Організація була слабка і за старого ладу. Коли візьмете які-небудь буржуазні держави, то побачите, що організаційні навички там розвинуті значно більше, ніж у Росії. Треба вчитись організовуватися всім нам, і організовуватись у справі позашкільної освіти ще більше, ніж в будь-якій іншій. І оскільки нам треба поспішати, оскільки не можна залишати маси неписьменними, оскільки не можна залишати маси без найелементарніших знань, то треба розподілити свої сили, зорганізувати свої сили. Одним з прикладів того, як ми не вміємо зорганізуватись, є той паралелізм, який у роботі на місцях, може, не так відчувається, як у нас. А от у нас цими днями, наприклад, говорили з Червоною Армією про те, як забезпечувати ешелони літературою. І ось виявляється, що кожна станція має для постачання три різні організації: політичний відділ, Центральну раду залізничних культурно-освітніх закладів і ще якусь професійну робітничу організацію з мудрованою назвою. І кожна з цих трьох організацій проводить одну й ту саму, паралельну роботу.

Коли подивимось на роботу Пролеткульту і нашу роботу, то тут теж поділу праці немає, а здебільшого ми бачимо паралельну роботу. Далі, окремо веде роботу кооперація. Окремо ведуть роботу профспілки. Тим часом у нас дуже мало позашкільників, мало людей, які могли б цілком віддаватися роботі в справі позашкільної освіти.

Тепер перед населенням постало так багато питань, скрізь потрібні люди, люди нарозхват, і не можна розраховувати на величезні кадри позашкільників. Через це тим позашкільникам, які є, треба якомога економніше розподілити сили, знищити той паралелізм, який заважає роботі, підриває її, заважає згуртованими силами рушити вперед, справді поставити позашкільну освіту на таку висоту, якої вимагає сучасний момент.

ДО ПІДСУМКІВ З'ЇЗДУ

6 травня відкрився I Всеросійський з'їзд у справі позашкільної освіти. Прибуло понад 700 делегатів. Представництво мало бути значно більшим, але мобілізація комуністів не дала змоги повністю його здійснити, та й серед тих, що приїхали, комуністи разом із співчуваючими становили дві третини всієї кількості делегатів.

Спочатку, коли відділи народної освіти ще тільки утворювались, на посади завідуючих часто потрапляв зовсім непідходящий елемент із старих культурних працівників або малообізнаних людей. Досить часто траплялося, що губернський завідуючий був зовсім відірваний від повітів. Пензенська губернія просила 200 тисяч тільки на обслідування повітів; за таку суму бралися провести обслідування слухачі університету Шанявського. Представник Рязанської губернії організовував у вересні 1918 р. лекції про значення Установчих зборів, а в Рязанському повіті у церквах збирали кошти на позашкільну освіту. Це, звичайно, окремі випадки, але загалом більшість завідуючих не мала уявлення ні про те, як складати кошториси, ні про те, що робити; або ж робили все по-старому, і нічого у них не виходило.

Тепер позашкільні відділи народної освіти є вже скрізь: і в губерніях, і в повітах,— і працівники тепер зовсім інші. Серед позашкільників немало було робітників і робітниць, багато молоді, були і члени виконкомів, визначні працівники. Теперішній позашкільник, як правило, з головою поринає у свою справу, вивчає і продумує її. Заведеш розмову з делегатом — зараз він

добуває з кишені карту свого повіту і показує на ній пальцем, де які райони треба організувати або де влаштовувати народні доми.

Два тижні тривав з'їзд — можна було подумати, що делегати втомилися. Починаєш розмовляти — і виявляється, що «настрій підноситься». Цей настрій вилився на останньому засіданні в урочистий спів «Інтернаціоналу», з яким делегати і розійшлися, не перестаючи співати й на вулиці.

«Ми вчитися сюди приїхали, дивимось на з'їзд як на семінар», — сказав один делегат. Мабуть, більшість з'їзду дивилася на нього як на семінар.

Ця жадоба вчитися, прагнення взяти правильну лінію в своїй роботі надзвичайно цінні. Вони є запорукою того, що справу позашкільної освіти на місцях буде поставлено на належну висоту.

Революційний період вимагає від кожного, навіть рядового працівника, напруження всіх сил, бо обставини життя і роботи вимагають від нього організаторського таланту, самостійності думки, уважного врахування всіх умов. Звичайно, такі вимоги тільки й виробляють справжнього працівника, але його робота піде в сто разів успішніше, якщо він врахує колективний досвід інших працівників у тій самій галузі.

Все це стосується і позашкільної освіти. Старі форми позашкільної освіти мало придатні в нових умовах; правда, нові форми створюються у процесі роботи, але треба весь час перевіряти нові шляхи, треба закріплювати досягнуте.

І щодо цього з'їзд мав величезне значення.

Першим питанням, яке розглянув з'їзд, було питання про зв'язок позашкільної роботи з роботою політичною. За царизму пов'язувати культурну роботу з політичною можливо було тільки під сурдинку, тільки нелегально. Це робили окремі особи. Але, взагалі кажучи, культурна робота за тих часів зводилася до виховання «темних мас». Сьогодні поговорять з ними про гігієну, завтра — про географію, післязавтра — про літературу і т. д.; дадуть почитати книжку про те, як жили колись люди або як доглядати худобу; поставлять «Ревізора» і «Лихо з розуму».

Але робітничі й селянські маси і ці обривки знань намагалися зв'язати з своїм життям. Раз у раз чути було

прохання дати книжку, в якій було б усе сказано про життя, пояснити, чи є бог, чи його немає, тому що коли бога немає і царства небесного немає, то треба тут, на землі, інакше влаштуватися.

Так було тридцять років тому, а тепер, після війни, після революції, маса невідступно, навіть пристрасно вимагає знання. Про це знають працівники на місцях, і все питання в тому, як підійти до мас і що їм дати.

Інтерес до політики тепер дуже гострий. І от треба брати за вихідну точку роботу політичну. Коли культурну роботу вести як слід, поглиблено, то така робота нерозривно зв'язана з політичною. Візьмімо навчання грамоти. Досі букварі для дорослих рясніли фразами: «Маша їла сало», «Саша була мала»,— були наповнені байками з міщанською мораллю, віршами, чужими для учнів за настроєм. Буквар нічого не давав, крім механічного читання. Та коли в букварі буде написано про війну, про Радянську Конституцію, про революцію, про дитячий садок, про громадську їдальню, коли буде пояснено найбільш вживані іноземні слова, тоді й інтерес до читання буде зовсім інший. Якщо після букваря вчителі відразу перейде з учнями до читання популярних газет і брошур, інтерес до книжки й газети буде зовсім інший. І так в усьому. Тепер виникає багато шкіл для дорослих, але вони розпадаються тому, що викладачі не вміють підійти до слухача. Політика викликає так багато питань в усіх галузях знання, що позашкільникові нічого боятися, що його робота перестане бути культурною.

На з'їзді треба було розвіяти передсуд, ніби може бути якась суто культурна робота, не зв'язана із злочинами дня. Так говорили і говорять ще багато які інтелігенти: «Я стою осторонь сутички, я веду суто культурну роботу».

Який живучий цей передсуд, видно з того, що, коли це питання обговорювалось у Великій аудиторії Політехнічного музею, зал був переповнений, обговорення велось дуже пристрасно, висловилося дуже багато людей.

З'їзд висловився за тісний зв'язок культурної роботи з політичною.

І з цієї нової точки зору, з точки зору поглибленої культурно-політичної роботи, з точки зору сучасних умов і революційного розвитку, було переглянуто всі старі форми позашкільної роботи.

Хоч би про яку форму позашкільної освіти йшла мова, всюди в резолюціях накреслюється та нова мета, яку ставлять перед нею. А потім перелічуються й засоби, що ведуть до цієї мети.

Про школи для дорослих сказано: «Школи для дорослих усіх типів, починаючи з елементарної і кінчаючи вищою школою, ставлять перед собою мету — пробуджувати і розвивати класову самосвідомість трудящих, підготовляючи з них активних працівників соціалістичного будівництва і свідомих борців за світовий комунізм»¹.

Резолюція про пролетарський університет починається словами: «Визнаючи пролетарський університет необхідною організацією для підготовки з-поміж робітничого класу відповідальних працівників соціалістичного будівництва, з'їзд...»² і т. д.

Про роботу серед робітничої і селянської молоді в школах-клубах у резолюції сказано: «Завданням школи-клубу є освітити світлом знання несвідомі ще навички молодого робітника, перетворити його з придатка машини у творця і провести через свідомість ідеї комунізму, сприйняті з умов життя...

...У цих шкільних клубних організаціях для вироблення класової самосвідомості і систематичного засвоєння ідей комунізму з'їзд вважає необхідним тісне об'єднання позашкільних закладів робітничої і селянської молоді з Комуністичною Спілкою Молоді»³.

З приводу організації лекційної справи сказано: «Визнаючи, що лекційна справа має загальнодержавне не тільки освітнє, але й політичне значення...»⁴

Про народні доми ухвалено резолюцію, в якій «з'їзд визнає, що народні доми в Радянській республіці є не тільки основними осередками позашкільної освіти і центром місцевого громадського життя, але й дуже важливим вогнищем соціалістичної культури»⁵.

Клуби з'їзд так само вважає вогнищами соціалістичної культури і пролетарської творчості, які виховують

¹ Журн. «Внешкольное образование», 1919, № 4—6, стор. 174.

² Там же, стор. 175.

³ Там же, стор. 176.

⁴ Там же, стор. 177.

⁵ Там же, стор. 178.

комуністичний світогляд має, нові громадські навички і принципи співжиття і т. д.

Бібліотека, на думку з'їзду, повинна вести роботу соціально-політичну і соціально-економічну. «Для постановки політичної роботи бібліотеки необхідно, зважаючи на поточний політичний момент, вести бібліотекою пропаганду комуністичних ідей»¹.

Одним словом, з'їзд прийшов до висновку, що весь величезний позашкільний апарат повинен служити цілям поглибленої комуністичної пропаганди, яка має на меті відкрити масам очі на всі явища, що відбуваються у природі, і на структуру сучасного суспільства та його розвиток.

Але з'їзд не обмежився самими тільки деклараціями, він провів дуже велику організаційну роботу.

Спільними зусиллями вироблено «Положення про організацію справи позашкільної освіти в РСФРР», на розвиток загального Положення — «Про організацію справи народної освіти в Російській республіці».

«Положення» вказує, що в основу радянських органів і закладів позашкільної освіти мають бути покладені такі принципи:

а) всебічна підтримка і сприяння вільно виявленим творчій самодіяльності широких мас населення в галузі позашкільної освіти і організації участі їх як у створенні закладів позашкільної освіти, так і в проведенні позашкільної культурно-освітньої роботи на місцях і в центрі;

б) загальнодоступність закладів позашкільної освіти;

в) планомірність і погодженість роботи як органів, що відають справою позашкільної освіти, так і окремих закладів позашкільної освіти;

г) контроль пролетаріату і трудового селянства над постановкою справи позашкільної освіти;

д) додержання принципів світськості;

е) ведення позашкільної роботи рідною мовою народностей, що входять до складу РСФРР².

Визначивши ці основні принципи, які мають бути покладені в основу позашкільної роботи, «Положення»

¹ Журн. «Внешкольное образование», 1919, № 4—6, стор. 179.

² Там же, стор. 142—143.— *Ред.*

встановлює точний розподіл роботи між центром, губернією і повітом.

Далі вироблено план об'єднання всієї позашкільної роботи в республіці.

Деталізовано організацію позашкільних підвідділів на місцях.

Нарешті, прийнято положення, що робота Народного Комісаріату освіти в галузі позашкільної освіти спирається на центральні контрольно-дорадчі органи, як-от:

а) всеросійські з'їзди у справі позашкільної освіти (мають скликатися щороку);

б) Всеросійська рада з питань позашкільної освіти (положення має виробити Наркомос);

в) всеросійські наради представників позашкільних підвідділів губернських відділів народної освіти (скликаються не менше як двічі на рік).

Але особливо важливими в організаційній галузі є дві резолюції, ухвалені на з'їзді: в питанні про ліквідацію неписьменності і в питанні про створення основної державної системи закладів позашкільної освіти.

Досі центр роботи в справі позашкільної освіти був у містах. Ще недавно доводилось чути від декого з мало-свідомих комуністів навіть таку думку, що роботу треба проводити тільки серед пролетаріату. На з'їзді делегати відмічали, як мало зроблено для села порівняно з тим, що зроблено для міста.

Ясно, що роботу на селі треба проводити не менш інтенсивно, ніж у місті, треба поставити її на дуже широку базу.

Резолюція «Про ліквідацію неписьменності» накреслює грандіозний план загального навчання грамоти по всій Росії, звертає увагу позашкільників на цю роботу, підкреслює її невідкладність.

«Положення про створення основної державної системи закладів позашкільної освіти» дуже детально розглядає це питання. «Положення» встановлює, що основна державна система закладів позашкільної освіти повинна охоплювати найбільш необхідні для широких народних мас види цих закладів (народні дома, школи для дорослих та бібліотеки). Ці заклади має цілком утримувати держава. Додаток до цього «Положення» вказує докладно, як повинні розроблятися сітки, як вони мають бути погоджені між собою, на який строк підготовлені.

Все це надзвичайно цінне. Це детально розроблений план великої невідкладної роботи, яку треба виконати¹.

Крім секцій організаційної і відділу позашкільних закладів, де була зосереджена головна маса делегатів, не менше значення мала й секція підготовки персоналу.

Зараз у нас в Росії питання про вироблення досвідчених позашкільників з досить широким кругозором, пройнятих ідеями революційного марксизму, стоїть надзвичайно гостро. Таких працівників тепер десятки, а їх потрібні тисячі.

Резолюція, ухвалена по відділу підготовки персоналу, підкреслює необхідність якнайширше поставити цю справу, на першій план поставити загальну соціалістичну виучку, на якій уже базуватиметься вивчення спеціальності; вказує на необхідність семінарських занять у всіх інститутах позашкільної освіти.

Крім зазначених вище відділів, працював відділ театральний і музейно-художній.

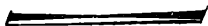
З'їзди дуже добре підсумовують зроблену роботу, і тому треба всіляко вітати постанови з'їзду, скликати щороку всеросійські з'їзди у справі позашкільної освіти.

«Тепер,— сказав мені один делегат,— все, що ми тут ухвалили, ми понесемо на місця і там втілимо в життя».

З новими силами візьмемося ми за роботу в центрі; поведуть її далі під знаком рішень, ухвалених з'їздом, товариші на місцях, а наступний з'їзд покаже, що вдалося зробити за рік і які нові проблеми висуне робота, яка дедалі розгортається.

1919 р.

¹ Див. журн. «Внешкольное образование», 1919, № 4—6, стор. 148—154.— *Ред.*

ДЕНЬ РАДЯНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ

Позашкільну освіту не можна «насаджувати» — її треба створювати, використовуючи той метод, до якого вдається при будівництві нового життя в усіх його галузях Радянська влада. Цей метод — широка масова пропаганда. Радянська влада, коли перед нею постає те чи інше завдання, роз'яснює його масам, показує зв'язок цього завдання із справою визволення від капіталістичного гніту, будить волю, свідомість мас, згуртовує їх для здійснення поставленого завдання.

Позашкільна освіта потребує такої ж масової пропаганди. Тільки тоді, коли ідея необхідності цієї справи, її форми стануть близькими і зрозумілими масам, — тільки тоді ця справа твердо стане на ноги. Ось чому позашкільний відділ Наркомосу вирішив організувати по всій Росії день масової пропаганди позашкільної освіти, який він назвав Днем радянської пропаганди — назвав так тому, що позашкільна освіта саме тепер, у період будівництва нового життя, має особливо велике значення в Радянській Росії, і тому, що, звертаючись до мас, позашкільний відділ іде шляхом, який вказує Радянська влада.

Спочатку передбачалося призначити цей день на 20 липня, але потім остаточний строк встановлено на 17 серпня.

В організації Дня радянської пропаганди позашкільному відділові обіцяли допомогти й інші відділи Комісаріату і деякі інші комісаріати й організації, наприклад Військовий комісаріат, Центродрук та ін. Звичайно, в тому, щоб озброїти маси знанням і розумінням того, що

діється навколо, зацікавлених не тільки Наркомос — у цьому зацікавлені всі свідомі працівники.

Як ми уявляємо собі цей День радянської пропаганди? Подробиці розробляє спеціальна комісія, але в загальних рисах справа уявляється так.

Цього дня всюди, особливо по селах, проводяться мітинги, на яких виступають промовці, що роз'яснюють усе значення позашкільної освіти для Радянської Росії. Кожний виконком, кожний відділ народної освіти, кожний культурно-освітній гурток, кожна організація молоді та інші допомагають влаштовувати такі мітинги. Радянські газети висвітлюють це питання в пресі.

До цього дня треба надрукувати і розповсюдити ряд дуже популярних листівок — знов-таки з питань позашкільної освіти. Листівки, які міг би прочитати й зовсім малописьменний селянин, надруковані великим шрифтом, треба розклеїти на видних місцях.

А головне — вся позашкільна освіта має бути винесена на вулицю: декламування віршів, плакати, вітрини, бібліотечні виставки на вулицях, виставку шкільну, карти, діаграми, кінематографи — все треба пустити в хід. Звичайно, Наркомос може взяти на себе тільки основну підготовку, ідейне керівництво, але подробиці дня мають бути розроблені на місцях і день проведений власними силами.

Робота велика, і треба її провести старанно, ґрунтовно.

Товариші з виконкомів, відділів народної освіти, всі позашкільники! Беріться до цієї справи негайно ж!

Працівники народних домів, готуйте цей день разом з відвідувачами домів! Товариші бібліотекарі, готуйте цей день із своїми читачами! Учителі шкіл — із своїми учнями!

Товариші члени культурно-освітніх гуртків! Перед нами серйозне завдання — зробити все, що можливо, щоб залучити маси до тієї справи, яка вам така дорога!

Товариші робітничі й селянська молодь! Ви — майбутні будівники життя, пам'ятайте, що воно повинно бути сповнене світла, і закликайте до світла всіх темних і відсталих!

Товариші з спілки діячів культури та освіти! День радянської пропаганди тісно зв'язаний з усією вашою діяльністю, зробіть для цього дня все, що у вашій силі!

Товариші жінки! Ви найбільше терпіли від темряви й неучтва, що оточували вас, і ви не можете не взяти найактивнішої участі у Дні радянської пропаганди!

Товариші комуністи, члени партії! Вам найболючіше було бачити, як вашій діяльності заважала одвічна темнота народна, як вона нівечила ваші починання. Ви, звичайно, зробите все, щоб допомогти Дневі радянської пропаганди пройти так, як він повинен пройти в Радянській Росії.

Спільними зусиллями ми постараємося задовольнити жадобу знання, яка вже пробудилася в передових верствах народу, вкажемо, де можна її задовольнити. Наша пропаганда повинна дійти до найглухіших, ведмежих закутків, до найтемніших і найвідсталіших.

Провівши День радянської пропаганди, ми спільними зусиллями ще енергійніше візьмемось до роботи і організовано понесемо знання в маси, щоб вони могли виконати покладене на них історією завдання.

ПРО РОБОТУ НА СЕЛІ В ГАЛУЗІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

(ДОПОВІДЬ НА I ВСЕРОСІЙСЬКІЙ НАРАДІ З ПИТАНЬ РОБОТИ
НА СЕЛІ)

Цілком природно, що на початку революції найголовнішу увагу звертали на культурно-освітню роботу в містах — серед пролетаріату. Клас, якому історія вручила керівництво не тільки всім революційним рухом країни, але на який також поклала керівництво будівництвом нового життя, в першу чергу треба було озброїти силою знання. Для робітників влаштовували різні курси, школи, лекції і т. п. Для робітника створили можливість об'єднуватися в усяких клубах, мистецтво стало доступним пролетаріатові. У містах під рукою була достатня кількість лекторів, викладачів та ін., а найголовніше — робітничий клас виявив у культурно-освітній справі дуже багато енергії і організованої самодіяльності.

Положення про ради народної освіти виросло з цієї самодіяльності робітничого класу.

Звичайно, те, що зроблено тут у галузі культурно-освітній (правильніше говорити — політико-освітній), є тільки перший крок — попереду ще величезна робота, але все-таки дещо вже зроблено.

Щодо села, то тут справа стоїть багато гірше. I VIII з'їзд партії і Позашкільний з'їзд (у травні 1919 р.) вказали на необхідність повести на селі посилену культурно-освітню роботу. Рада Народних Комісарів ще в грудні 1918 р. видала декрет про мобілізацію письменних для читання вголос¹, але і постанови з'їздів і декрет мало змінили справу.

¹ Декрет Ради Народних Комісарів РСФРР «Про мобілізацію письменних і організацію пропаганди Радянського ладу» був прийнятий 10 грудня 1918 р.— *Ред.*

Працюючи на селі, доводиться мати справу з надзвичайною занедбаністю й відірваністю села, доводиться зважати на те, що в ньому майже зовсім немає знаючих людей, зважати на недовір'я селянина до всякої нової людини і на глибоку сільську темноту, успадковану від царизму.

Багато грошей і сил було витрачено на роботу на селі, але витрачено було малопродуктивно. Працювали різні комісаріати й організації: Наркомос, Військовий комісаріат, Комісаріат земельних справ та ін. Їхня робота була дуже розрізнена і дала значно менші наслідки, ніж могла б дати, коли б справу було поставлено інакше.

Перша умова скільки-небудь правильної роботи на селі — *це її планомірність і координація всіх культурних сил, що працюють на місцях* (партійних осередків, працівників народної освіти, військових культурно-освітніх комісій, жіночих комісій, організацій молоді та ін.).

Щодо планомірності, то вона конче потрібна — тепер кожен влаштовує на селі, що йому на думку спаде: то аматорські вистави, то клуб, то бібліотеку, то ще що-небудь.

Треба встановити певну, диктовану життям мережу освітніх закладів, на організацію і зміцнення якої повинні бути спрямовані всі сили.

Треба встановити основний елементарний освітній осередок, а потім ряд освітніх закладів вищого типу, які були б тісно зв'язані з ним і обслуговували б його, хоч і мали б своє самостійне значення.

Політосвіта Наркомосу вважає, що основним елементарним освітнім осередком повинна бути *хата-читальня*, яку треба мати в кожному селі.

А що таке хата-читальня? Це сума всіх форм освітніх закладів на селі. Ядро її — читальня, але це разом з тим і клуб, і довідковий стіл, і осередок, навколо якого організуються і школа для дорослих, і екскурсії, і вистави, і різні практичні заходи культурно-освітнього характеру. Хата-читальня організовує навколо себе найбільш свідомі елементи села.

Але найголовніше — *хата-читальня є опорним пунктом для освітньої роботи на селі.*

У село приїздить, скажімо, лектор з питань сільського господарства, привозить пачку книжок. Хата-читальня — її рада — влаштовує лекції, скликає людей, дбає

про те, щоб усі прийшли, книжки не видаються на руки окремим особам, які їх або залишають у себе, або гублять, а здаються до читальні.

Приїздить партійний агітатор — теж іде в хату-читальню і там провадить бесіду з селянами, підготовляє в такий спосіб громадську думку села, після чого загальні збори проходять уже більш організовано, і т. д. і т. п.

Чому не вдалося провести в життя грудневий декрет про читання вголос? Тому що на селі не було опорних освітніх пунктів. Треба було не тільки мобілізувати письменних, але й дати приміщення та ін. Одним словом, треба було виконати величезну роботу, та ще й таку, яку могло виконати в самому селі тільки самі село. Адже не з повіту чи з районів слід було посилати людей для того, щоб виявити письменних, знайти приміщення і т. д. Все це треба було зробити на місці. Але хто ж у селі робив би це? Учителі? У них і своєї роботи вистачає, і, крім того, не кожний учитель має достатній вплив, не кожний зацікавлений цією справою. Якби були правильно організовані хати-читальні, цю роботу провели б ради хат і справа була б організована і декрет здійснений.

Хати-читальні давно вже почали створювати, і Наркомос та Військовий комісаріат витратили на них не один мільйон. А де наслідки? Більшість хат-читалень за-непадає, і вони здебільшого існують тільки на папері. Чому це? Може, хата-читальня — нежиттєвий заклад? Ні, не тому. Це буває почасти тому, що, організовуючи хату-читальню, не завжди звертають достатню увагу на те, щоб залучити до цієї справи населення, викликати у нього достатній інтерес до цієї справи. Але основна причина — *ізолюваність* хат-читалень, які відкриваються. У них немає ні газет, ні книжок; за теперішніх умов розповсюдження книжок і газет дістати їх у глухому селі майже немає ніякої змоги; нема звідки діставати необхідні поради, вказівки, а на селі вони вкрай потрібні.

Тому хата-читальня повинна бути тісно зв'язана з волосним відділом народної освіти. Волосні відділи народної освіти є ланкою, що зв'язує село і повіт, і їх організуюча роль дуже велика.

Часто доводиться чути нарікання на волосні відділи народної освіти. Здебільшого нарікають на те, що у волосних відділах сидять люди малопідготовлені. Але ж

усе завдання повітового відділу в тому й полягає, щоб весь час дуже дбайливо інструкувати цих завідуючих.

При волосному відділі неодмінно повинна бути рада народної освіти.

Інструктор, що приїздить з повіту, повинен давати вказівки як завідуючому волосним відділом народної освіти, так і раді народної освіти. А то кому тепер читають доповіді і дають вказівки повітові інструктори? Учителям, випадковим зборам селян. Останнє — у виняткових випадках.

Волосний відділ і рада народної освіти і є *опорними пунктами* для політико-освітньої роботи повіту.

У волості мають бути організовані вже не просто хати-читальні, а ряд закладів, що вирости з хати-читальні. Тут повинні бути окрема бібліотека, окремий клуб, окрема школа, виставка, може, елементарні радянські курси і т. д. Але всі ці заклади повинні становити єдине ціле, повинні бути органічно зв'язані і доповнювати один одного. Чи будуть усі ці заклади об'єднані в одному народному домі, чи розкидані по різних приміщеннях, вони повинні в усякому разі за духом становити щось єдине — *волосний культурний центр*, яким відає волосний відділ народної освіти і який тісно зв'язаний з радою народної освіти.

Цей культурний центр при волосному відділі повинен обслуговувати не тільки населення даного місця, але й допомагати культурній роботі всієї волості. Цей культурний центр повинен групувати навколо себе хати-читальні своєї волості, збирати іноді представників рад хат-читалень і обговорювати з ними всі потреби хат-читалень, роботу в них. Цей центр повинен дбати про регулярне забезпечення хат-читалень газетами і пересувними бібліотеками, потрібними довідниками, плакатами та ін. Волосний центр дбає також про роз'їзних агітаторів та ін. Час від часу він організовує агітаційні поїздки по всіх селищах волості з промовами агітаторів, може, з кінематографом, грамофоном, плакатами.

Такий волосний центр зв'язаний через волосний відділ народної освіти з повітовим відділом, культурні заклади якого становлять єдиний центр і обслуговують через волосні відділи потреби волосних центрів.

Культурно-освітні осередки на заводах і в радгоспах повинні входити до загальної сітки.

Якщо вони обслуговують тільки інтереси свого заводу, свого радгоспу, вони прирівнюються до сільського осередку, і їх постачає волосний центр, який бере тільки до уваги більш розвинуті потреби заводського (або іншого аналогічного) осередку.

Цей зв'язок з волосним центром конче потрібний. Тепер ми часто бачимо таку картину: навкруги сільська темрява, нема звідки взяти ні газети, ні книжки, а посеред цього моря темноти квітучий острів — культурно-освітні заклади заводу.

Зблизити завод і село, радгоспи і село, зробити так, щоб і на село падало проміння знань від культурних вогнів заводу, радгоспу, залізничної станції і т. д., є прямою необхідністю.

Тому культурний осередок, що обслуговує тільки завод або радгосп, і прирівнюється до сільського.

Коли ж освітній осередок заводу, або радгоспу, або залізничної станції веде більш-менш систематичну роботу і серед навколишнього населення, коли до нього тяжіє ряд сільських осередків, то такий осередок з дозволу повітового відділу прирівнюється до волосного центру, і його постачає та обслуговує безпосередньо повітовий центр.

Радянська влада прагне замінити вільну купівлю-продаж виробництвом і розподілом, що ґрунтуються на врахуванні потреб. Тепер у багатьох галузях виробництва, в тому числі й у книжковій справі, ми переживаємо перехідний період, коли купівлю-продаж майже зведено нанівець, а ніякого врахування потреб немає, і якщо хоч як-так, хоч приблизно, потреби міста враховують, то потреб села не враховують зовсім. В міру того як село стає грамотнішим і червоноармійці та міські робітники, що повертаються на місця, пред'являють вищий попит на книжки, книжковий ринок розширяється надзвичайно. Село у нас відчуває неймовірний книжковий голод. Село рветься до знання і зовсім не має книжок і газет.

Ясно, що ми ніколи, навіть частково, не зможемо задовольнити книжковий голод села, якщо не перетворимо приватну книжкову власність у суспільну і не врегулюємо розподіл книжкових та газетних багатств з допомогою сітки. Тепер книжки попадають ще у приватну власність до того чи іншого професора, або обивателя, або робітника, або селянина. Треба, щоб вони насамперед

попадали в усі бібліотеки-читальні і хати-читальні. Тільки лишки, не потрібні ні школам, ні бібліотекам, ні клубам, можуть іти на продаж приватним особам. Сітка і є апаратом, якнайбільше пристосованим для врахування і задоволення культурних потреб села.

Отже, ми вважаємо, що в культурно-освітній галузі:

- 1) повинна існувати єдина сітка освітніх закладів;
- 2) що основним осередком цієї сітки є хата-читальня;
- 3) що всі освітні заклади волості становлять єдиний культурний волосний центр, а всі повітові освітні заклади становлять єдиний повітовий освітній центр (волосні й повітові освітні центри групуються навколо відповідних відділів народної освіти) і працюють під контролем рад народної освіти;

- 4) що основний осередок — хата-читальня — повинен обслуговуватися й постачатися волосним відділом і мати з ним постійний тісний зв'язок;

- 5) що волосний відділ повинен докладно інструктуватися і постачатися повітовим відділом;

- 6) і всі інші культурно-освітні осередки (як-от: заводські культурно-освітні комісії, клуби в радгоспах і т. д.) повинні бути включені до загальної сітки;

- 7) що Державне видавництво повинно враховувати потреби села (друкувати, наприклад, цілі невеликі бібліотеки для хат-читальень), а розподільний апарат повинен повністю задовольняти потреби сітки;

- 8) що виконками, партійні осередки, професійні спілки, представники всіх комісаріатів і радянських установ повинні всіляко сприяти встановленню та обслуговуванню такої сітки.

Такий є організаційний план освітньої роботи на селі політико-освітнього відділу Наркомосу.

Він може бути здійснений тільки при дружній допомозі всіх партійних і радянських організацій.

Тепер доводиться спостерігати таке явище: виконком влаштовує бібліотеку тільки для себе, у своєму приміщенні, куди інших не пускають. Партійний осередок влаштовує свою бібліотеку, де є всі останні брошури, чимало політичної літератури. Бібліотекою користуються п'ять-десять чоловік, а село, яке жадає літератури, якому вона дуже потрібна, не знає нічого про бібліотеку і про ті книжки, що в ній є, не може ними користуватися.

Хати-читальні — прекрасне поле для ідейного впливу комунізму. Комуністи не можуть і не повинні залишати-ся осторонь освітньої роботи, вони повинні взяти в ній найенергійнішу участь і здобути собі там вплив.

Не можуть залишатися осторонь і жіночі комісії. Вони не повинні допускати, щоб клуб перетворився в «дім для чоловіків», а повинні дбати про те, щоб жінки якнайчастіше відвідували хату-читальню і брали в її житті найактивнішу участь.

Те саме стосується і Комуністичної спілки молоді.

Щодо комісаріатів, то всі вони однаково зацікавлені в існуванні освітньої сітки, на яку вони можуть спертися в усіх тих випадках, коли їм треба переконати населення в необхідності того чи іншого заходу. Освітня робота всіх комуністів повинна спиратися на існуючу сітку і вливатися в її заклади.

Все сказане вище стосується організаційного боку справи. Йдеться про доцільну побудову «кровоносної системи». Але яка ж саме «кров» вливатиметься в цю систему? Політико-освітній відділ Наркомосу хоче влити в цю систему комуністичну кров. Для цього відділові потрібна допомога партії, жіночих комісій, Комуністичної спілки молоді, спілки робітників землі, сприяння всіх комуністів.

Вливанню комуністичної крові в судини кровоносної системи повинна сприяти старанно підібрана, розташована в певній послідовності комуністична література, яка посилається в хати-читальні через волосні й повітові центри; цьому самому сприятимуть комуністична газета, приїжджі агітатори-комуністи, лектори-комуністи, представники народних комісаріатів, кожний з яких повинен пояснити зрозуміло й виразно кожному сільцю політику свого комісаріату, показати, що саме така політика йде на користь трудящим масам.

Звичайно, все це буде, якщо всі партійні та радянські організації придуть на допомогу Наркомосові і разом з ним зведуть спільними зусиллями міцну будову позашкільної освіти.

1919 р.

КІЛЬКА СЛІВ ПРО ПРОЛЕТКУЛЬТ

Буржуазія зуміла зробити освіту знаряддям духовного поневолення пролетаріату. За допомогою школи, преси, кінематографа та іншого вона намагалася прийняти пролетаріат своїм духом, нав'язати йому свою, буржуазну ідеологію, свою, буржуазну етику, свій, буржуазний підхід до кожного питання.

Через це до Жовтневої революції створення Пролеткульту, який би рука в руку з Комуністичною партією викривав на кожному кроці буржуазну підоснову нав'язуваної пролетаріатові ідеології мистецтва, було раціональним.

Жовтневий переворот передав усю владу в руки трудящих. Пролетаріат дістав можливість будувати справу народної освіти так, як він вважав за потрібне, дістав можливість витравляти в цій галузі все, що він вважав за буржуазне.

Тут Пролеткульт міг би відіграти велику й почесну роль. Він міг би серйозно вплинути на всю постановку справи народної освіти, розгорнути по всій лінії боротьбу з пережитками буржуазної ідеології, коли вони ще залишились.

Але Пролеткульт пішов неправильним шляхом. Він заявив, що його завдання — не масова робота, а вироблення елементів пролетарської культури. Це своєрідна лабораторія, в якій пролетаріат зможе виявити справжній пролетарський підхід до науки і мистецтва, створити у творчому процесі нову науку і нове мистецтво.

Оскільки Пролеткульт не міг ізолювати себе від навколишнього середовища, він не міг витримати свого

Р. С. Ф. С. Р.
ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН-СОЕДИНЯЙТЕСЬ

КОММУНИСТИЧЕСКОЕ ПРОСВЕЩЕНИЕ

**ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ОРГАН
ПОЛИТИКО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНОГО ОТДЕЛА НКДП**

№ 1

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
1 9 2 0

Фотокопія обкладинки першого номера журналу «Коммунистическое просвещение» (орган Головлітосвіти, виходив з 1920 р.). В журналі постійно співробітничала Н. К. Крупська.

лабораторного характеру. Коли навкруги маси рвуться до знання, жадібно ловлять кожну крихту знання, коли мистецтво твориться масою, неможливо замкнутися від мас, відмовитися від масової роботи, стати осторонь.

Але, перетворившись в організацію, що проводить роботу серед мас, Пролеткульт не зміг захистити себе від напливу інтелігентських та міщанських елементів, які заявляли, ніби вони є носії пролетарської культури.

І Пролеткульт перетворився у звичайнісіньку освітню організацію, яка мало чим відрізнялась і за методом роботи, і за своїм класовим складом від організацій Наркомосу. А оскільки він претендував на незалежність, на назву «пролетарської» організації, він ставав на шлях конкуренції з закладами Наркомосу. Лабораторія перетворилась у завод, що конкурував із заводом Наркомосу. Створилося дуже ненормальне становище, особливо в провінції. Я не наводитиму прикладів цього—кожен знає з досвіду, що заклади Пролеткульту на дев'ять десятих не мають лабораторного характеру.

Постає питання, чи можна взагалі виробляти лабораторним способом елементи якої-небудь культури. Нова культура виростає в боротьбі з старою культурою, під впливом загальних політичних і економічних умов. Треба тільки дати можливість виявлятися і в галузі мистецтва новій, створюваній життям комуністичній культурі.

Оскільки Пролеткульт шляхом організації загальнодоступних студій та іншого створює умови, сприятливі для виявлення цієї комуністичної культури, остільки робота Пролеткульту плідотворна.

Але ця робота є частиною роботи Наркомосу — її складовою частиною. Тому важливо, щоб робота Пролеткульту не проходила десь осторонь, а велася в цілковитому контакті з загальними закладами Наркомосу. Тепер особливо палкі прихильники Пролеткульту кажуть: «Ви насаджуете буржуазну культуру — ми насаджуємо культуру пролетарську». Це неправильно: і Наркомос і Пролеткульт борються проти буржуазної культури. І тут не повинно бути протиставлення роботи, це повинні бути частини однієї й тієї самої роботи. Пролеткульт повинен увійти до загальної організації Наркомосу.

Оскільки тепер усю політико-освітню і культурну роботу серед дорослого населення за постановою останньої

сесії ВЦВК¹ буде зосереджено в єдиному органі — Голвполітосвіті, ця робота, природно, розпадатиметься на три секції: на роботу серед пролетаріату, на роботу серед селянства і на роботу в Червоній Армії. Якби Пролеткульт приєднався до секції роботи серед пролетаріату і взяв на себе лабораторну частину цієї роботи, тоді й склад працівників Пролеткульту набув би, певно, більш класового характеру.

Теперішній стан справи, в усякому разі, ненормальний, і тому на останню конференцію Пролеткульту ЦК РКП(б) вніс таку резолюцію, яка й була прийнята фракцією Пролеткульту².

Ось ця резолюція: «В основу взаємовідносин Пролеткульту з Наркомосом має бути покладене, згідно з резолюцією IX з'їзду РКП, найтісніше зближення роботи обох органів.

Творча робота Пролеткульту повинна бути однією з складових частин роботи Наркомосу як органу, що здійснює пролетарську диктатуру в галузі культури.

Відповідно до цього центральний орган Пролеткульту, беручи активну участь у політико-освітній роботі Наркомосу, входить до нього як відділ, який підпорядкований Наркомосові і керується в роботі напрямом, що його диктує Наркомосові РКП.

Взаємовідносини місцевих органів — наросвіт і політосвіт — з пролеткультами будуються за цим самим типом: місцеві пролеткульти входять як підвідділи до відділів народної освіти, керуючись у своїй роботі напрямом, що його дають губнаросвіти, губкоми РКП. ЦК дає директиви органам РКП і Наркомосові створювати й підтримувати умови, які забезпечували б пролетарям можливість вільної творчої роботи в їх установах³.

Сподіваймось, що ця резолюція буде початком встановлення більш нормальних відносин між Наркомосом і Пролеткультом і спрямує їхню спільну роботу в більш правильне русло.

1920 р.

¹ Мається на увазі постанова сесії ВЦВК, що відбулась у вересні 1920 р.; у цій постанові підкреслювалась необхідність створити єдиний державний орган для керівництва політико-освітньою роботою в країні.— *Ред.*

² Наведена далі резолюція прийнята I Всеросійським з'їздом Пролеткульту в жовтні 1920 р.— *Ред.*

³ Журн. «Пролетарская культура», 1920, № 17—19, стор. 83—84.

ЧЕРГОВИЙ ПЛАН РОБОТИ ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ

(ТЕЗИ ДОПОВІДІ НА ВСЕРОСІЙСЬКІЙ НАРАДІ ПОЛІТОСВІТ
ГУБЕРНСЬКИХ І ПОВІТОВИХ ВІДДІЛІВ НАРОДНОЇ ОСВІТИ)

1. Досі політико-освітню роботу проводив ряд незалежних одне від одного відомств і організацій, що призводило до недопустимого паралелізму в роботі, розпорощення сил і засобів. Через це не було можливості проводити роботу за єдиним планом, виділяючи основні й ударні завдання. Тому, накреслюючи черговий план роботи, слід першим черговим завданням Головлітосвіти поставити *об'єднання політико-освітньої роботи різних відомств на основах, вказаних у декреті Раднаркому*¹.

2. Той самий паралелізм, який спостерігається в політико-освітній роботі різних відомств, певною мірою спостерігається і в роботі центру, губернських і повітових органів. *Тому треба провести точний поділ функцій між центральними і місцевими органами.* Це друге чергове завдання.

3. Робота за єдиним планом можлива тільки при умові тісного зв'язку між центром і місцями, їх правильної взаємної інформації. Місця повинні вести точний облік своїх закладів і роботи, яка в них проводиться, центр повинен своєчасно оповіщати місця про свої постанови. Центр повинен давати місцям певні завдання, а місця — проводити їх у життя і давати точний звіт про виконання їх. Тільки за цих умов можна буде спрямувати всю роботу в загальне русло. Отже, третє чергове

¹ Мається на увазі декрет Ради Народних Комісарів РСФРР «Про Головний політико-освітній комітет республіки (Головлітосвіту)» від 12 листопада 1920 р.— *Ред.*

завдання, таке ж важливе, як і перші два, до виконання якого треба взятися негайно,— це зміцнення зв'язку між центром і місцями.

4. Далі, переходячи до визначення змісту самої роботи центру і місць, треба сказати, що вона повинна полагати у пропаганді основних ідей програми РКП (більшовиків) як програми, що найбільш правильно оцінює нинішній історичний момент, правильно вказує шлях дальшого розвитку і правильно накреслює основні завдання, які треба розв'язати. З'їзди РКП(б) враховують щоразу особливості даного моменту і конкретизують загальні завдання партії для даного моменту. Ця конкретизація завдань також обов'язкова як керівне начало для Головополітосвіти в центрі і політосвіт на місцях. За правильним проведенням у життя загальних положень програми і за правильним проведенням конкретних завдань стежить верховний орган партії — ЦК РКП(б). *І вся робота Головополітосвіти повинна бути поставлена під керівництво ЦК РКП(б), а робота політосвіт — під керівництво місцевих парткомів.*

5. У даний момент ми повинні керуватися рішеннями IX з'їзду партії, який доставив на чільне місце економічне будівництво. Роз'яснення масам господарського плану країни, сприяння свідомому ставленню до виробництва (виробнича пропаганда) повинно бути завданням Головополітосвіти. Це завдання не тимчасове: значення економічного будівництва зростатиме з кожним роком.

До чергового плану роботи Головополітосвіти входять, таким чином, правильна постановка пропаганди основних принципів економічного будівництва і передавання масам тих знань, що необхідні їм для піднесення цього будівництва на вищий ступінь.

6. У ході політичного і економічного життя раз у раз висуваються ті чи інші тимчасові завдання, які, проте, мають бойове, ударне значення. Головополітосвіта повинна брати участь у розв'язанні цих завдань, проводячи поточні ударні агітаційно-пропагандистські кампанії.

7. Досі заклади позашкільної освіти звичайно проводили культурну роботу взагалі; зміст, який вкладали в роботу, був випадковий і дуже різноманітний; склад працівників теж був дуже випадковий; головна увага була спрямована не на ті верстви, які треба було обслугову-

вати в першу чергу; самий тип закладів був мало пристосований до проведення ударних завдань і до обслуговування мас; методи роботи теж не враховували потреб моменту і психології мас. За таких умов неможливо проводити ті завдання, які висуваються в параграфах 4, 5 і 6. Тому до чергового плану входить реорганізація позашкільних закладів.

8. З погляду змісту перебудова проводиться в таких напрямках:

а) У бібліотечній справі звертається увага на поповнення бібліотечних каталогів книжками, що висвітлюють програму партії, книжками, присвяченими економічному будівництву, і книжками, потрібними для розуміння питань, зв'язаних з проведенням поточних кампаній. Книжки з економічного будівництва і книжки до чергових кампаній виділяються в окремі, ударні каталоги, що друкуються в місцевій газеті, рекламуються з допомогою плакатів, передруковуваних уривків і т. п. Цими книжками ударних каталогів треба в першу чергу забезпечувати читців уголос, гуртки самоосвіти, школи, лекторів і т. п.

б) У шкільній справі програми шкіл мають бути побудовані так, щоб в їх основу було покладено вивчення програми партії, питання економічного будівництва, питання, присвячені черговим кампаніям; з цими питаннями треба пов'язувати і вивчення математики, географії, історії, заняття з рідної мови. Щоб зосередити увагу на черговому питанні, влаштовуються короткострокові курси, агітшколи та ін. Гуртки самоосвіти дістають теми для самостійної роботи в цьому напрямі від шкіл, а також попередні вказівки.

в) У лекційній справі треба читати вголос книжки на ті самі теми, а також лекції.

г) У клубах керівники повинні ставити на обговорення саме ці питання, будити до них інтерес.

д) Музейно-екскурсійно-виставочна справа повинна зосередитися на тих самих питаннях; вивчення пам'яток мистецтва і старовини і т. п. треба відсунути на задній план.

е) В галузі літературній надзвичайно важливо, щоб газети звертали увагу на питання партійної програми, економічного будівництва, на чергові завдання, щоб з цих питань організовувались бесіди (жива газета), щоб ці питання проводились через літературні гуртки.

є) У пересувних формах агітації треба звертати увагу на те саме.

Таке зосередження уваги всіх позашкільних закладів на одних і тих самих питаннях надзвичайно посилить значення їх роботи.

9. Без піднесення рівня свідомості трудящих мас будівництво комунізму неможливе, тому роботу позашкільних закладів слід зосереджувати на обслуговуванні цих мас, тобто робітників, селян та червоноармійців (які здебільшого є або робітниками, або селянами). З цієї точки зору треба переглянути сітки позашкільних закладів: відсунути на задній план або навіть зовсім закрити заклади, які обслуговують майже цілком обивателя та інтелігенцію (до таких закладів належать більшість народних університетів, бібліотеки в центрі міста, куди не ходить робітник, різні клуби для розваги обивателя, театри в центрі, музичні школи, концерти і т. д.). А на перший план висуваються заклади, які безпосередньо обслуговують робітників, селян та червоноармійців: хати-читальні, пересувні бібліотеки, ліквідаційні пункти, пункти читання вголос, народні доми з їх художньою пропагандою, школи дорослих і т. п. У цій своїй частині сітки повинні бути значно розширені, доповнені й реорганізовані.

Треба щоразу точно встановлювати, які заклади яку верству населення обслуговують, яку верству треба обслужити в першу чергу і з якою повнотою. Особливого значення при такій постановці питання набувають фабрично-заводські культурно-освітні осередки, такі ж осередки в радгоспах, установах, по селах, в армії і т. п.

10. Наближення закладів позашкільної освіти до мас веде за собою зміну *методів* роботи. Для відсталих мас, які ще не пробудилися до свідомого життя, головне значення має агітація, причому агітація не чисто словесна, хоч би й дуже конкретизована, а художня: з допомогою певних художніх образів — через кіно, плакати, пластинки, театральні вистави і т. п. Для вже свідомих мас багато важить правильна постановка поглибленої роботи — тут важлива робота самодіяльна, студійна, гурткова, активна. Важливо, щоб учні оволоділи методом самостійної роботи, навчилися учитися.

11. Все сказане вище треба провести в життя не стільки через спеціальних працівників позашкільної

освіти, скільки через інструктування активних і організованих елементів самої маси. Партиїно-радянські школи готують не тільки безпосередніх працівників політосвіт, але надзвичайно підвищують самостійність партійних мас; це не може не позначитися сприятливо на всій роботі політосвіт, бо вони працюють не ізольовано, а за допомогою всіх партійних та радянських організацій і установ.

Товариші робітники і селяни, які пройшли партійно-радянські школи, стануть інструкторами партійних осередків серед робітничої, селянської та червоноармійської маси. Частина цих товаришів разом з товаришами, виділеними з осередків, поведуть роботу спочатку серед організованої маси: комуністичних спілок молоді, жіночих комісій, профспілок, радянських низових організацій (волосних рад та ін.) і т. п., які вже з свого боку організують роботу серед відсталих мас. Завдання політосвіт — допомагати всім активним працівникам у цій галузі, забезпечуючи їх інструкціями, програмами, літературою. Такий спосіб залучення партійних елементів до роботи політосвіт поставить всю роботу на правильні рейки.

Отже, черговий план роботи Головополітосвіти і політосвіт полягає:

- 1) в об'єднанні всієї політико-освітньої роботи;
- 2) у поділі функцій між центром і місцями;
- 3) у зміцненні зв'язку між центром і місцями;
- 4) у пропаганді основ партійної програми, а також основ економічного будівництва;
- 5) у проведенні чергових агітаційно-пропагандистських кампаній;
- 6) у проведенні зазначеного вище змісту через роботу позашкільних закладів;
- 7) у зміні сіток і типів позашкільних закладів залежно від орієнтування політико-освітньої роботи на трудящі маси;
- 8) в удосконаленні методів політико-освітньої роботи;
- 9) у проведенні в життя зазначеної вище реорганізації шляхом орієнтування на партійні і організовані елементи трудящих мас.

ВСЕРОСІЙСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ ПОЛІТОСВІТ

Політосвіти проводять роботу серед дорослого населення. До їх обов'язків належить ліквідація неписьменності, організація хат-читалень, організація читання газет вголос, влаштування для дорослого населення всяких шкіл, читалень, бібліотек, народних домів, театрів, клубів, свят і т. п. Ні в одній європейській країні немає такої темноти, як у Росії, особливо серед жінок. Тим часом Радянській Росії треба перебудувати все життя по-новому — так, щоб не стало злиднів і голоду, щоб не було експлуатації, щоб усім людям жилося добре і щоб серед них панували рівність і братерство. Але, щоб так налагодити життя, треба покінчити з темнотою. Треба, щоб кожна селянка, кожний робітник, кожна робітниця ясно розуміли, що навколо них робиться; щоб знали, куди йде суспільний розвиток; знали, як треба налагодити життя. Крім того, їм потрібні ще знання для роботи — ті знання, які допоможуть їм найкраще налагодити виробництво... Знання — сила, і цією силою повинні цілком оволодіти трудящі.

На політосвіти покладено величезне завдання. Без прилучення мас до знання комунізм неможливий. Досі війна відтягувала кращі сили. Тепер, коли Врангель розгромлений і Росія може вибитися з війни, питання освіти будуть висунуті на одно з перших місць. Остання сесія Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету¹ приділила частину часу питанням народної освіти;

¹ Відбулась у вересні 1920 р.— *Ред.*

вона ухвалила допомагати Наркомосові і організувати при ньому Головполітосвіту — орган, який повинен дбати про освіту всього дорослого населення Радянської республіки. Раніше освітню роботу вели різні організації: кооперативи, військове відомство, Наркомздоров'я та ін. Ця робота була мало погоджена, велася не за одним, загальним планом, а врозбід. Ось ВЦВК і ухвалив об'єднати всю роботу навколо Головполітосвіти, дати Головполітосвіті і грошей і людей. Центральний Комітет Російської Комуністичної Партії (більшовиків) виділив із свого складу окрему людину для допомоги і керівництва Головполітосвітою.

1—8 листопада відбулась нарада губернських і повітових завідуючих політосвітами. Прибуло понад 400 делегатів; 283 з них — партійці. На з'їзді виступали з доповідями: Луначарський, Ленін, Свідерський, Ларін, Крупська, Літкенс, Шапіро, Смушкова.

Основним питанням було питання про об'єднання всієї політико-освітньої роботи в центрі і на місцях. Тут у делегатів не було двох думок. Тільки делегати ПУРу¹— 18 чоловік — ухвалили резолюцію, в якій висловлювали побоювання, як би об'єднання не завдало шкоди роботі в армії. А втім, цю резолюцію не було подано до президії. На місцях, наприклад, в Тулі, в Нижньому та ін., уже відбулося фактичне об'єднання всіх сил, що ведуть політико-освітню роботу. Делегати з цих місць були трохи невдоволені тією обережністю, з якою центр підійшов до питання про об'єднання.

Іншим не менш животрепетним питанням було питання про характер роботи політосвіт. Ніхто не заперечував проти того, що роботу слід проводити під керівництвом партії і що вона повинна мати політичний характер. Доповідачі, які виступали від центру, розшифровували поняття «політичний характер»; вони вказували на те, що «політичний» не слід розуміти у вузькому значенні слова, і вказували, що політика повинна бути тісно зв'язана з економікою.

Доповіді Ларіна, Свідерського і Шапіро показували, як це слід робити на практиці. Політосвіта Наркомосу

¹ ПУР — Політичне управління Реввійськради республіки. Керує політичним та політико-освітнім вихованням і партійною роботою в Червоній Армії.— *Прим. автора.*

особливо наполегливо підкреслювала необхідність пов'язати політико-освітню роботу з загальною політикою Радянської влади, йти в ногу з нею, брати участь у розв'язанні тих конкретних завдань, які постають перед Радянською владою. Коли Радянська влада, наприклад, ходом життя поставлена перед необхідністю вести продовольчу кампанію, тоді політосвіти повинні також узятися за цю кампанію, внести в неї максимум свідомості, зосередити на ній роботу всіх освітніх закладів. Далі життя висуває лісозаготівельну кампанію — і в ній повинні взяти участь політосвіти. Цей тісний зв'язок з життям — правильний підхід і до загальних питань, до загальної оцінки моменту. Від конкретного до загального — цю істину давно вже проводить партія. Вона у своїй агітації завжди виходить з конкретних фактів, на яких зосереджується увага мас. Ця істина давно вже стала незаперечною і в галузі педагогіки.

Політосвіта Наркомосу звернула увагу з'їзду також на необхідність зосереджувати всю роботу на обслуговуванні трудящих мас — робітників, селян та червоноармійців. Вона вказувала, що і з цієї точки зору роботу слід проводити за певним планом, у певній перспективі.

Більшість делегатів (делегати були не тільки від різних губерній Радянської Росії, але й від України, від Далекосхідної республіки, Татарської республіки та ін.) була задоволена нарадою.

«Ця конференція буде переломним пунктом у нашій роботі», «багато до чого ми будемо підходити тепер з нової точки зору», «став ясним характер роботи» — такі висловлювання чути було від делегатів. Центрові ця робота теж дала багато, міцно зв'язавши його з місцями.

Посилення політико-освітньої роботи означає посилення її і серед робітниць та селянок. Це посилення допоможе їм оволодіти тими знаннями, які необхідні, щоб взяти участь у загальній будівничій роботі. Це посилення сприятиме піднесенню свідомості в їх рядах.

ВИРОБНИЧА ПРОПАГАНДА

(ПРОЕКТ ТЕЗ ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ)

1. В теперішній момент у зв'язку з воєнними перемогами РСФРР і її міжнародним становищем взагалі виробничу пропаганду треба висунути на перший план, посилити і організаційно зміцнити.

2. З метою економії сил і правильнішого спрямування роботи виробнича пропаганда в усій РСФРР повинна бути об'єднана під керівництвом одного органу — Центрального бюро виробничої пропаганди.

3. Це не означає, що хоч якоюсь мірою буде обмежено ініціативу або автономію місць і профспілок. Справа Центрального бюро — лише допомагати цій ініціативі і спрямовувати її належним чином.

4. Склад Центрального бюро визначається змістом поняття «виробнича пропаганда» і характером цієї пропаганди.

А. ЗМІСТ

5. Під виробничою пропагандою не можна розуміти тільки пропаганду трудової дисципліни і необхідності більшого напруження праці, як гадає дехто. Виробнича пропаганда значно ширша. Виробнича пропаганда має на меті піднести в масах свідоме ставлення до праці, зробити їх активними перетворювачами господарського життя. Мета виробничої пропаганди полягає в тому, щоб виховати в масах розуміння того, що таке народне господарство в соціалістичній країні, розуміння органічного зв'язку між окремими частинами цього народного господарства, ясне уявлення про роль даної галузі вироб-

ництва в загальному господарстві країни, про роль даного підприємства в даній галузі виробництва, даної майстерні на підприємстві. Далі необхідно виховувати ясне розуміння способів підвищення продуктивності праці, трудової дисципліни, організації трудових мас (простого і складного співробітництва), підвищення кваліфікації, раціоналізації праці (тейлоризації), підвищення технічного рівня підприємства і т. д. Ці та аналогічні питання і становлять зміст виробничої пропаганди.

Цю пропаганду треба вести не тільки усним і друкованим словом, але й усякими іншими способами — за допомогою мистецтва, показом, прикладом і т. д.

Справа виробничої пропаганди повинна бути організована в державному масштабі, причому може бути створений апарат, який сприятиме перетворенню цієї пропаганди в життя.

Б. ОРГАНІЗАЦІЯ

6. Щоб поставити правильно всю цю роботу, необхідно, щоб до Центрального бюро виробничої пропаганди входили представники від ЦК РКП(б), Головополітосвіти, ВРНГ, Наркомзему, Головвирпрофосу, профсекції і ВЦРПС (7 чоловік).

ЦК РКП(б) і взагалі партія повинні спрямовувати всю цю роботу, стежити, щоб вона йшла по правильному руслу.

На Головополітосвіту, оскільки в ній за постановою ВЦВК зосереджується вся політико-освітня робота, лягає організація усної, друкованої, художньої і почасти наочної виробничої пропаганди.

Але Головополітосвіта зможе поставити всю цю пропаганду правильно тільки при співробітництві ВРНГ, яка краще за всіх знає становище промисловості, її дефекти і чергові завдання, і Наркомзему, який найкраще знає насущні потреби землеробства¹.

¹ Через те що необхідно створити найтісніший зв'язок між промисловістю і землеробством, Центральне бюро виробничої пропаганди повинно вести виробничу пропаганду також і в галузі землеробства як у місті, так і на селі. Зокрема, урбанізація землеробства, електрифікація всієї країни вимагають саме єдиного керівництва виробничою пропагандою.— *Прим. автора.*

7. Щодо підвищення кваліфікації робочої сили, то тут буде необхідним сприяння Головлітосвіту.

За погодженням з ВЦРПС при Головлітосвіті організовано профсекцію (працівників туди дає ВЦРПС), яка зосереджує у себе все безпосереднє керівництво політико-освітньою роботою в організованому пролетаріаті. Її участь у виробничій пропаганді необхідна.

Організація виробничої пропаганди на місцях, залучення мас до господарського будівництва покладається головним чином на профспілки. Робота виробничих осередків, делегатські і загальні збори на заводах, у майстернях і цехах, конференції виробничих спілок — все це сфера діяльності профспілок.

Звичайно, раднаргоспи повинні всіляко сприяти цій роботі профспілок, інструктуючи заводоуправління і інженерів та ін., але головна робота по організації мас — справа профспілок.

Представник ВЦРПС необхідний при Центральному бюро виробничої пропаганди.

Центральне бюро виробничої пропаганди повинно бути при Головлітосвіті (профсекції).

Центрові не доводиться вести безпосередньої роботи в масах, що висунуло б на перший план ВЦРПС. В побудові місцевої безпосередньої роботи центр ваги має бути перенесений у профспілки.

8. При Центральному бюро виробничої пропаганди є постійна робітнича колегія з участю спеців. В міру потреби Центральне бюро може створювати тимчасові або постійні комісії, скликати наради і конференції.

9. Центральне бюро виробничої пропаганди має свої секретаріати у ВРНГ, Наркомземі, ВЦРПС, які організуються головним чином силами цих організацій і ведуть роботу в тісному зв'язку з ними, але підпорядковані і підзвітні Центральному бюро виробничої пропаганди.

10. В губерніях створюються губернські бюро виробничої пропаганди за таким самим типом, як і в центрі, тільки менші — з п'ятьма представниками: від парткому, від літосвіту, від раднаргоспу, від земвідділу, від губернської ради професійних спілок. Їх завдання — проводити в життя постанови центру і допомагати роботі на місцях, вносити в неї єдність.

11. На всіх підприємствах створюються виробничі осередки, до яких входять завком, представники куль-

турно-освітньої комісії, представники заводууправління, представники комосередку і всі ініціативні товариші робітники, що бажають брати активну участь у поліпшенні виробництва.

12. В радгоспах і колгоспах також створюються виробничі осередки, куди входять представники місцевого, комосередку, управління, культурно-освітні комісії, агроном даного господарства.

13. У селах також організуються виробничі осередки, до складу яких входять комосередки, представники волосних народів, представники волосних земвідділів, а також усі ініціативні селяни, що бажають працювати в сільському виробничому осередку.

В. СПОСОБИ І МЕТОДИ ЗДІЙСНЕННЯ

І. Газети

14. Центральне бюро виробничої пропаганди повинно насамперед звернути увагу на правильну постановку виробничої пропаганди в пресі.

15. Треба створити керівний орган виробничої пропаганди. Це повинна бути масова популярна газета з тиражем у півмільйона примірників, що вестиме виробничу пропаганду і в галузі промисловості, і в галузі сільськогосподарській, перебуватиме під контролем Центрального бюро виробничої пропаганди і проводитиме в життя його директиви.

У таку газету треба перетворити «Бедноту»¹.

Газета повинна бути популярною в розумінні доступності мільйонам, але ні в якому разі не впадати в популярничання. Не опускається до нерозвиненого читача, а неухильно, з дуже обережною поступовістю підносити його розвиток. Приділяти трохи місця, приблизно не більше як одну чверть, політиці. Головне місце — єдиному господарському планові, трудовому фронтові, виробничій пропаганді, навчанню робітників і селян управляти, перевіряти господарського здійснення роботи та заходів радянських установ і господарств, широкому і правильному обмінові думок з читачем-масовиком.

¹ Щоденний орган ЦК ВКП(б). Газета виходила до 1932 р.—
Ред.

16. Партійна преса, «Правда» в першу чергу, повинна: а) збільшити відділ виробничої пропаганди; б) впливати на всю роботу партії і радянських установ у розумінні більшого приділення сил виробничій пропаганді; в) старатися систематично ставити справу виробничої пропаганди.

17. Особливу увагу слід звернути на постановку агітроботи РОСТА¹, яке інформує провінціальну пресу. Треба його перетворювати в орган виробничої пропаганди.

18. Повинна змінити свій характер і професійна преса — для п'яти-шести основних виробництв треба створити виробничі щотижневики (типу «Гудка»), які висвітлюватимуть господарські питання, зв'язані спеціально з даною галуззю промисловості.

19. Друкований у газеті, одержуваний газетою, а так само й інший матеріал треба систематично перевидавати брошурками й листівками; поряд з підручниками і оглядами закордонної техніки він має служити для піднесення професійно-технічної і політехнічної освіти.

II. Видання та їх розподіл

20. Необхідно терміново видати збірник найважливіших законів, а також резолюції IX з'їзду партії, III з'їзду профспілок і т. д. з питань управління промисловістю і ролі профспілок.

21. ВРНГ повинна скласти по кожному галузку і відділу довідник про довоєнний і теперішній стан відповідної галузі виробництва, про її теперішню виробничу програму, географічне розміщення і т. д.

22. Треба звернути особливу увагу на більш правильний розподіл економічної літератури, зокрема виробничої газети і виробничих брошур та листівок, по всіх бібліотеках РСФРР.

III. Освітні методи

23. Бібліотекам треба постачати вже підібрані комплекти економічної літератури для самих бібліотек та їх пересувок. Економічний відділ треба перетворити

¹ Для проведення цієї роботи Російське телеграфне агентство мало спеціальний апарат (агітаційно-інструкторський сектор, або АгітРОСТА). — *Ред.*

у бібліотеках в ударний, так само як і пересувки з цих питань повинні стати ударними.

24. У хатах-читальнях, на ліквідаційних пунктах, у клубах, народних домах, Будинках селянина та ін. слід проводити читання вголос економічної літератури.

25. Треба скласти план лекцій (про економічне будівництво), скласти до них конспекти, підібрати літературу, підібрати діапозитиви і кінематографічні стрічки, і все це розіслати на місця.

26. Пропаганда художня (кіно, діапозитиви, плакати, діаграми, радянські пластинки, вистави і т. д.) може відіграти велику роль у справі виробничої пропаганди.

27. У школах дорослих усіх типів на питання економічного будівництва, і виробничої пропаганди зокрема, треба звернути особливу увагу. Такі предмети, як, наприклад, економічна географія у зв'язку з господарським планом країни, повинні стати обов'язковими.

28. Повинні бути організовані курси для працівників у справі виробничої пропаганди, в першу чергу в московському масштабі, а потім у провінції.

29. Важливим є використання музейно-екскурсійно-виставочної справи для виробничої пропаганди (огляд зразкових заводів, влаштування при них заводських музеїв з діаграмами, знімками, зразками товарів і т. п., влаштування пересувних виставок, виставок-вагонів і т. п.).

30. В усіх професійних школах на виробничу пропаганду треба звернути особливо серйозну увагу.

IV. Організаційні заходи

31. Повинна бути написана інструкція для виробничих осередків, в якій роз'яснювалося б докладно, в чому має полягати робота осередків, вказано, як вони повинні перетворювати пропаганду в життя.

32. ВРНГ повинна зобов'язати свої органи щомісяця влаштовувати на кожному підприємстві доповідь правління або завідуючого про свою діяльність усім робітникам підприємства (або делегатським зборам), а виробничий осередок — стежити за здійсненням цього на практиці.

33. Раднаргоспи повинні виділяти на певну кількість днів на місяць у кожному пункті своїх працівників для участі у виробничій пропаганді, насамперед комуністів,

що є комісарами при одноособових управліннях підприємствами, причому такі комуністи повинні бути на партійному обліку.

34. Крім загальних і делегатських зборів із загальними звітами заводууправління, надзвичайно важливим є влаштовувати збори для обговорення таких питань, як, наприклад, тейлоризація, організація праці і т. п., які підвищували б інтерес робітників до поліпшення виробництва.

35. Важливо, щоб кожні такі збори закінчувались яким-небудь практичним заходом: наприклад, збори, метою обговорення на яких була тейлоризація, закінчуються організацією комісії, що повинна збирати пропозиції про ті чи інші поліпшення в організації справи, в техніці та ін. Найбільш цікаві пропозиції треба обговорювати, залежно від їх характеру, або на загальних зборах, або на зборах тієї чи іншої майстерні, того чи іншого цеху.

36. Необхідно, щоб час від часу влаштовувалися збори кваліфікованих робітників однієї й тієї самої спеціальності, наприклад слюсарів, токарів, де б заслуховували і обговорювали доповіді з даної спеціальності; іноді це можуть бути цілі з'їзди і т. д. Це може значно підвищити кваліфікацію праці.

37. Взагалі треба докладати всіх зусиль, щоб розвинути в робітниках професійну гордість, усвідомлення відповідальності за загальну постановку роботи на своєму заводі, у своїй майстерні. Одним із заходів, які розвивають таку гордість, можуть бути, наприклад, урочисті засідання Рад, куди приходять делегації від заводів з прапорами, емблемами свого заводу, і кожний завод, фабрика розповідають, що вони зробили для піднесення продуктивності праці, продуктивності підприємства, які поліпшення запроваджено. Такі засідання можуть надзвичайно піднести професійне змагання, яке має величезне значення для промисловості.

38. У ході роботи будуть висунуті ще інші способи виробничої пропаганди і перетворення її в життя. Весь досвід у цій справі повинен бути зібраний і зафіксований і служити дальшому розвиткові справи.

ПОЛОЖЕННЯ ПРО БЮРО ВИРОБНИЧОЇ ПРОПАГАНДИ ПРИ ГОЛОВПОЛІТОСВІТІ

Відповідно до § 2 Положення про Всеросійське бюро виробничої пропаганди, при Головполітосвіті силами Наркомосу організується як робочий орган Бюро виробничої пропаганди.

Завданнями Бюро є:

1. Розроблення програми видань листівок, брошур, книг, довідників.

2. Використання для виробничої пропаганди всієї періодичної преси: РОСТА, АгітРОСТА і т. д.

3. Розроблення програм, лекцій і доповідей з питань економічного будівництва.

4. Розроблення плану занять з питань економічного будівництва в різного типу школах (школи грамоти, заводські, радянські, партійні школи, професійні курси, робітничі факультети та ін.).

5. Організація за завданнями господарських органів центральних та місцевих промислових музеїв і виставок, використання існуючих для екскурсій і організація екскурсій на фабрики й заводи.

6. Добір наявних і видання нових кінострічок, діапозитивів як матеріалу для виробничої пропаганди.

7. Постановка художньої пропаганди (театральні інсценівки, створення нового репертуару, створення гімнів праці, видання плакатів та ін.).

8. Пристосування бібліотечної роботи для цілей виробничої пропаганди.

9. Розроблення планів свят праці.

10. Організація за завданнями Всеросійського бюро курсів для підготовки працівників виробничої пропаганди.

Бюро виробничої пропаганди формується з чотирьох членів: одного представника Головполітосвіти, одного — Головпрофосу, одного — Держвидаву, одного — профсекції.

Бюро, крім секретаріату, ніяких інших апаратів не має і веде всю свою роботу через відповідний відділ Головполітосвіти, секретаріати господарських органів і Бюро виробничої пропаганди профспілок.

1920 р.

1921-1930

ГОЛОВПОЛІТОСВІТА І МИСТЕЦТВО

Справа Головполітосвіти — організувати політико-освітню роботу в країні, але чи її це справа втручатися в організацію мистецтва? Справа Головполітосвіти — дбати про освічення умів, про вироблення в масах правильного розуміння речей, про вироблення комуністичного світогляду, але чи повинна вона виховувати почуття, впливати на серця, виховувати в масах комуністичну психологію?

Коли ми так поставимо питання, то стане ясным, що одно від другого невіддільне, що не можна організувати уми, не організуючи в той же час психології, не організуючи почуттів, і що політико-освітня робота повинна йти рука в руку з художньою пропагандою. Грішним ділом, я довго відмахувалась від вимог життя, і мені здавалося, що було б найкраще, якби було створено окремий Комісаріат мистецтв, — він і давав би відповіді на ті питання в галузі мистецтва, з якими зверталися звідусіль до Головполітосвіти (раніше — до поза-шкільного відділу Наркомосу) і на які вона відповідала немовби знехотя, почувуючи себе профаном у цій галузі. Але присилали на затвердження репертуари, де були такі п'єси, як «Дуньчине весілля»¹, «Голодний Дон-Жуан»² і т. п., — і треба було говорити, що слід ставити інші п'єси; принесли плакати, які будили грубо-звірячі інстинкти, приносили футуристичну мазанину — і треба

¹ Автор — А. Ф. Морозов. — *Ред.*

² Автор — Лісенко-Кониц. — *Ред.*

було говорити, що найкраще — спалити ці плакати, і так в усьому: гнали мистецтво в двері — воно лізло у вікно.

Проте не випадково, що в Радянській Росії спостерігається такий стихійний потяг мас до мистецтва взагалі, до театру зокрема. Грають усі — в найглухіших селах влаштовують вистави, у кожній школі грають діти й дорослі... До кінематографа йдуть цілими юрбами... На свята збираються з усіх кінців...

Чому Росія стає якимись своєрідними Афінами?

Революція сколихнула маси до найглибших низів, стала ламати, руйнувати всі звичні відносини, давала і дає на кожному кроці приклади нечуваного героїзму, але іноді й приклади нечуваної підлоти, продажності, розгубленості... Революція вплинула з великою силою на емоціональну сторону життя, пробудила в масах ряд поривів, ряд неясних, неусвідомлених почуттів, порозкидала зародки комуністичних інстинктів, збудоражила, сколихнула низи. Звідси й потяг до мистецтва, звідси й прагнення відобразити з допомогою мистецтва те, що робиться в душі.

Завданням Наркомосу було створити з мистецтва своєрідний резонатор, який посилював би все комуністичне, все колективістичне, бадьоре, все прекрасне, що підняла в душі мас революція; завданням мистецтва було підійти якнайближче до мас, знайти форми, найбільш доступні, зрозумілі для низів, форми, які відповідали б життєвим умовам мас, глибоко їх захоплювали б...

Я боюсь, що Наркомос не зробив мистецтво тим могутнім знаряддям виховання комуністичних почуттів, організації їх, зміцнення їх, яким повинен був його зробити. Вірніше, не міг. Вихідцями з яких класів були здебільшого представники мистецтва? Або з буржуазії, або з інтелігенції, яка обслуговувала ідейно буржуазію. І тому маса діячів мистецтва лишилась чужою революції і, в кращому разі, думала про те, як би пронести цілими крізь бурю революції старі цінності. Але ці старі цінності мистецтва в значній своїй частині відображали почуття і настрої, які були зовсім чужі масам, склалися в зовсім інший час, в іншому класовому середовищі. На сцену висунулися з особливою силою футуристи — виразники найгірших елементів старого мистецтва, що зводять мистецтво на нижчий ступінь, перетворюють його з виразника людських почуттів у

виразника відчуттів, до того ж надто ненормальних, спотворених. Трактуючи в душі маси як скупчення істот, що не можуть піднятися до рівня людських думок і почуттів, футуристи твердили, що їх мистецтво найбільш близьке і зрозуміле масам.

Але який же напрям справді близький масам? Тут потрібні шукання, перевірка досягнень у галузі форми, ставлення маси до цих форм. Що ближче масам: реалізм, імпресіонізм, символізм, романтизм і т. д.? Це треба постаратися перевірити досвідом. Звичайно, комуністичний зміст може бути вкладений у кожну з цих форм. Важливо визначити, для яких верств населення які форми ближчі, зрозуміліші. Є, наприклад, прекрасна картина: капітал зображений у вигляді гидкої, хижкої потвори, що вп'ялася жадібними, неситими очима в свою жертву — робітника (постать людини, окута ланцюгами) і охопила її своїми огидними лапами. Зміст картини символічний, безперечно він класовий, але чи зрозуміла така картина масам?

Тепер відбувається реорганізація Наркомосу. Значна частина мистецтва переходить до Головополітосвіти. Перед Головополітосвітою стоїть завдання, як організувати свій відділ мистецтв. При цьому Головополітосвіта повинна керуватися таким міркуванням: відділ повинен пильно стежити за тим, щоб зміст роботи в галузі мистецтва був комуністичний (це не означає, що мистецтво повинно стати утилітарним), щоб воно допомогло відображати, зміцнювати, поглиблювати комуністичні почуття. Головополітосвіта повинна підібрати у свій відділ мистецтв таких працівників, які поставили б перед собою завдання знайти підхід до мас, знайти форми, найближчі масам. Так організований відділ мистецтв має певні шанси стати тим, чим він повинен стати в нашу буремну і сповнену ломки епоху.

ПОСТАНОВКА ПОЛІТИКО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ У ПРОФСПІЛКАХ

Товариші з профспілок — члени ВЦВК і делегати останнього, X з'їзду партії — голосували на ВЦВК і на з'їзді за те, що Головополітосвіта повинна стати органом, в якому зосереджується вся політико-освітня робота в широких масах. Ні для кого не секрет, що Головополітосвіта працює під безпосереднім керівництвом ЦК РКП(б), що це підсобний орган партії. Але, дивна річ, у міру того як освітня робота дедалі більше набирала політичного і партійного забарвлення, деякі керівники профспілок (назву хоч би брошуру Г. А. Аронсона, члена ЦК спілки працівників радянських, громадських і торговельних установ і підприємств, «Матеріали про постановку культурно-освітньої діяльності і професійної освіти у профспілках», М., 1920) стали дедалі більше наполягати на необхідності для профспілок вести роботу *«самостійно»* — незалежно від загальних директив Головополітосвіти. Настійно підкреслювалось, що *сама спілка та її органи* повинні весь час здійснювати ідейне керівництво всіма видами культурної роботи. Почали проповідувати якусь «особливу спілкову політику» в культурно-освітній роботі. В чому вона полягає і чим вона повинна відрізнятись від освітньої політики Радянської держави, яка здійснює диктатуру пролетаріату, до ладу ніхто сказати не може або не хоче.

Не слід думати, що культвідділи — якісь виборні установи, що якоесь особливо зв'язані з спілковою масою, їй підзвітні. Нічого подібного. Завідуючого культвідділом, іноді і його заступника або колегію з трьох осіб

просто призначає правління спілки. Різниця між призначенням завідуючого політосвітою і завідуючого культвідділом тільки та, що завідуючий політосвітою неодмінно повинен бути комуністом, а завідуючий культвідділом може ним не бути.

Щоб мати можливість впливати на роботу культвідділів, Головополітосвіта висунула питання про тимчасове створення профсекції, яка повинна була допомогти організувати постійний зв'язок між політосвітами і культвідділами, допомогти Головополітосвіті спрямувати роботу культвідділів у правильне партійне русло.

Цей проект профспілки прийняли, але одночасно з цим було зміцнено культвідділ ВЦРПС, було вироблено положення, за яким культвідділ ВЦРПС проголошувався єдиним керівним органом у справі культурно-освітньої спілкової роботи і взяв на себе всі стосунки з культвідділами, а профсекція перетворилася в підпорядкований орган культвідділу ВЦРПС. І профсекція з органу, що допомагав би зближенню культвідділів з політосвітами, стала органом, що «використовує» Головополітосвіту, намагається викачати з Головополітосвіти якнайбільше грошей і людей. Разом з культвідділом ВЦРПС профсекція перетворилася в якесь середостіння між пролетаріатом і Головополітосвітою. Директивами Головополітосвіти культвідділ ВЦРПС не цікавиться, його представник перестав навіть бувати на засіданнях Головополітосвіти і довідується про те, що там робиться, тільки через профсекцію. Робота на місцях не йде.

На фракції ВЦРПС, що засідала 21 квітня, я виступила з доповіддю. Практика показує, говорила я, що форми політико-освітньої роботи у профспілках намічені неправильно. Створився зовсім небажаний паралелізм у роботі. Головополітосвіта і культвідділ стали якимись конкуруючими органами. Від цього терпить, звичайно, головним чином робота серед пролетаріату. Через те, що певна категорія профпрацівників хоче зберегти «незалежність» від радянських і партійних органів, а інші профпрацівники неухважно ставляться до питання, робітники на фабриках і заводах залишаються необслугованими, бо ясно, що на організацію кількох центральних політико-освітніх апаратів, які виконують одну й ту саму роботу, сил не вистачить. Оскільки і ВЦВК і ЦК РКП(б) за постановою пленуму ВЦВК і X з'їзду партії повинні

насамперед обслужити Головополітосвіту, центральний апарат політико-освітньої спілкової роботи не може бути обслужений працівниками в однаковій мірі. Яка рація створювати два паралельні органи? Заради прекрасних очей меншовиків?

Треба знайти такі форми роботи, щоб політосвіти і культвідділи ввійшли в єдину організацію, треба тільки провести між ними правильний поділ праці: за політвідділами повинно лишитися керівництво роботою, за профспілками — контроль над роботою, залучення широких мас до політико-освітньої роботи. Потрібна не паралельна, а спільна робота, побудована на поділі праці. На це т. Гольцман сказав: «Тов. Крупська стоїть на народницькій точці зору; ми, профспілки, стоїмо на матеріалістичній точці зору. Скільки місць ви даєте профспілкам у Колегії Наркомосу, скільки в комітеті Головополітосвіти?..» Признатися, залучення маси до політико-освітньої роботи, інакше кажучи, виховання її в дусі комуністичних ідей, перетворення в свідомих членів партії, я вважала справжнім комуністичним підходом до роботи, а балачки про місця — виявом не матеріалістичної точки зору, а чистокривної синдикалістської. Я сказала, що зовсім не заперечую проти представництва від профспілок, якщо профспілки зможуть дати хороших працівників, але гадаю, що центр ваги лежить не тут, а в тому, як ставити політико-освітню роботу в профспілках, щоб вона допомагала всій спілковій масі піднятися до комунізму, і як зробити, щоб політико-освітня робота поширювалась на ділі не тільки на верхи, а справді на всю спілкову масу. Про конкретні організаційні форми спільної роботи на засіданні фракції ВЦРПС я не говорила, бо хотіла перед тим вислухати товаришів з профспілок.

Я гадаю, що організаційні форми спільної політико-освітньої роботи повинні бути такі: культвідділи ВЦРПС і окремих спілок повинні мати зовсім інший характер, мати зовсім інші функції, ніж тепер, а саме — стежити за тим, щоб політосвіти на місцях давали всюди на фабрики й заводи своїх досить відповідальних партійних працівників; допомагати політосвітвідділам добирати таких працівників; дбати, щоб на допомогу завідуючому обирали з робітників досить сильну політико-освітню комісію; щоб ці вибори відбувалися належним чином;

щоб як завідуючий, так і політико-освітня комісія регулярно доповідали на загальних зборах; щоб досить часто призначались перевибори політико-освітньої комісії; щоб збирали систематичні дані про ті особливості виробництва, які вимагають посилення тих чи інших форм політико-освітньої роботи або вимагають нових форм і т. д. Періодично, кілька разів на рік, мають відбуватися конференції культвідділів з представниками Головополітосвіти (причому мають бути представлені найважливіші відділи Головополітосвіти). Відповідні засідання повинні відбуватися і в губерніях. На з'їзди та конференції Головополітосвіти і губполітосвіт запрошуються представники культвідділів. Представник ВЦРПС входить до складу Головополітосвіти. З другого боку, представника Головополітосвіти запрошують на засідання культвідділу ВЦРПС.

У такий спосіб досягатиметься взаєморозуміння між політосвітами і культвідділами, і робота піде краще.

1921 р.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ МІЖ ПАРТКОМАМИ І ПОЛІТОСВІТАМИ

Чи потрібні політосвіти? Чи не є вони органами, які проводять паралельну з партійними організаціями роботу і тільки заважають її правильному розвитку?

Так дивляться деякі губкоми, вважаючи, що рішення Х з'їзду РКП про політосвіти як підсобні органи партії є помилковим, що його треба переглянути, а політосвіти перетворити в старі позашкільні відділи.

Така точка зору є помилковою.

До середини 90-х років минулого століття партія являла собою розрізнені групи соціал-демократів, що проводили абстрактну пропагандистську роботу в гуртках робітників. Число членів партії налічувалось десятками, у кращому разі сотнями. Групи соціал-демократів були дуже мало зв'язані між собою, та й потреба в єдиній згуртованій організації була дуже слабка.

Справа змінилася, коли в середині 90-х років почало стихійно наростати в робітничому класі невдоволення існуючими заводськими порядками. Соціал-демократи взяли активну участь у виниклих заворушеннях і розгорнули на ґрунті економічних вимог широку агітацію. Економічна боротьба робітників під впливом соціал-демократичної агітації дуже швидко почала переростати в боротьбу політичну. Тут відразу позначилась необхідність єдиної тактики, єдиного керівного центру. В такий керівний центр виросла «Искра» і була ним до II з'їзду партії.

«Искра» наочно показала всю важливість правильної оцінки політичних подій, всю важливість вірної тактики. Ось чому такими гострими були тактичні спори

в середовищі соціал-демократії, ось чому з таким запалом обстоювали більшовики свою точку зору. У країні назрівала революція п'ятого року і вплив соціал-демократії зростав. Він був усе ще дуже слабкий, щоб визначити собою події. Революція п'ятого року дала в руки соціал-демократії нові величезні можливості усної і друкованої агітації. Щоденні газети, багатолюдні мітинги, думська трибуна — все використовували широкою мірою і більшовики і меншовики. Організаційний вплив соціал-демократії на маси був значно, незрівнянно слабший, ніж агітаційний.

Роки реакції скоротили цю агітаційну діяльність партії знову — наполовину чи навіть на три чверті, — загнавши її в підпілля. Тільки в 1917 р. партія більшовиків так зросла і зміцніла, що стала впливати на події. Жовтнева революція передала владу, тобто державний апарат, до рук пролетаріату. Передовий загін пролетаріату — РКП(б) — дістав можливість за допомогою державного апарату справляти могутній вплив на життя країни. Це істотно змінило завдання партії. В центрі партійної роботи стала вже не абстрактна пропаганда, не масова агітація. Найважливішою частиною партійної роботи стала робота організаційна.

Перед партією стоїть колосальної ваги завдання: за допомогою державного апарату побудувати нове життя. Ідейне і практичне керівництво державним апаратом, керівництво через партію — це і є диктатура пролетаріату. Можливість використовувати державний апарат у тисячу разів збільшує силу партії. Все питання в тому, чи справиться партія з своїм історичним завданням — з керівництвом державною машиною. Навіть вороги Радянської влади визнають, що в галузі агітації комуністи роблять просто чудеса. Значно гірше стоїть справа в галузі організації, в галузі будівництва. Тут нам бракує досвіду, навички, виучки. Нам ніде було їх набути: до революції ми стояли осторонь від будівничої роботи. Звичайно, ми вивчимося будувати життя, як вивчилися агітувати. Але на науку потрібен час, а кожний промах коштує дуже дорого нашій розореній країні. І тому на цей бік справи партія повинна звернути особливу увагу. Будівництво нового життя — основне завдання РКП(б) в період диктатури пролетаріату. Поряд з цим завданням перед партією стоїть ще інше. РКП(б) — лише

авангард робітничого класу, і важливо, щоб досягнення цього авангарду, його мета і завдання були зрозумілі й близькі не тільки робітничому класові, але й усім трудящим.

Коли б партія відірвалася від мас, коли б її мета і дії стали масі незрозумілими, чужими, партія не могла б лишитися при владі. Відрив партії від класу означав би загибель партії, і тому партія повинна бути в постійному контакті з масою. В цьому її сила. Зв'язок між партією і масою досягається і підтримується головним чином завдяки гнучкості організаційних форм партії. Профспілки, Ради, спілки молоді, жінвідділи і т. п. є організаціями, де партія працює рука в руку з безпартійними, завдяки чому всі ці організації стають школами комунізму.

Отже,— правильне визначення політичної лінії і напряму радянського будівництва, ідейне і практичне керівництво державним апаратом, зв'язок з масою і вплив на неї через масові організації, які примикають до партії.

А агітація і пропаганда, ці споконвічні функції партії,— хіба вони більше не потрібні? Агітація і пропаганда комунізму і тепер не менш потрібні, ніж раніше: партія чим далі, тим більше повинна переходити від форм примусу до форм переконування,—навіпаки, потреба в агітації і пропаганді надзвичайно зросла, тепер агітація і пропаганда повинні охопити мільйони. Правда, форми агітації і пропаганди, особливо агітації, треба змінити. Старі форми агітації — мітинги — надокучили масам, на мітинги тепер ходять неохоче, від ораторів вимагають глибшого підходу до питань, ґрунтовнішого висвітлення їх. Маса переросла вже стару форму агітації — мітинг, зате хоче знань, хоче самостійно обдумати все. Для набування знань, для самостійного перероблення того, що їй викладають, для роботи з книгою масі бракує чисто формальних знань і умінь, як-от уміння читати й писати. І тому, як тільки агітацію, що б'є лише на почуття, треба поглибити, виявляється, що необхідно пов'язати її з освітньою роботою. Всяка пропаганда, що охоплює широкі кола, і всяка поглиблена агітація у нас, через наші сучасні російські культурні умови, неминуче перетворюються в політико-освітню роботу. Політико-освітня робота потребує певної спеціалізації.

Питання стоїть про проведення політико-освітньої роботи в масовому державному масштабі, і наївно було б гадати, що цю роботу можна проводити кустарно, не створивши великого і складного апарату. Організація такого апарату в надрах партії означала б неминуче перетворення партії в частину державного апарату, тоді як партія повинна керувати не однією частиною державної роботи, хоч би й найважливішою, а всім державним апаратом в цілому.

Комуністична думка знайшла ось який вихід.

У надрах Наркомосу створюється сильний апарат комуністичної освіти дорослих — Політосвіта, яка перебуває в значно більшій мірі, ніж усі інші державні апарати, під безпосереднім керівництвом партії і під її контролем.

За партією лишається керівництво і контроль, за Політосвітою — виконання. Це природний і правильний розподіл функцій.

Чи означає це, що політико-освітню роботу можна вести якимись іншими, некомуністичними силами? Звичайно, ні. На чолі політосвіт і на відповідальних посадах у політосвітах — скрізь комуністи, і їхніми силами й ведеться робота. І щоб ця робота велася добре, треба в політосвіті ставити тямущих комуністів, хороших працівників. Без комуністів політико-освітню роботу вести не можна — це ясно як божий день.

Але навіщо ж було тоді заходжуватися коло цього діла й організовувати політосвіти? Щоб поставити роботу не кустарно, а в державному масштабі, щоб розвантажити партійну організацію, тобто керівний центр усього життя країни, від дрібної, організаційної роботи, щоб *використати* для постановки комуністичної пропаганди і агітації *державний апарат*. Буржуазія дуже добре вміла і вміє всюди використовувати державний апарат для пропаганди свого буржуазного світогляду, і пролетаріат не зумів би здійснити своєї диктатури, коли б не зумів зробити того самого. Він повинен зуміти це зробити краще, ніж робила це буржуазія.

Але, оскільки агітація і пропаганда мають величезне значення, партія повинна приділяти особливу увагу тій частині державного апарату, на яку покладається ця робота. Туди треба давати кращих працівників, політосвітам треба забезпечити можливості поставити,

розгорнути роботу, надати їй потрібного розмаху. Політосвіта не якийсь орган, що конкурує з партійною організацією,— це службовий орган партії, і ті партійні організації, які не зуміли піднести роботу політосвіт на належну висоту, або не розуміють завдань партії в період диктатури пролетаріату, або малоактивні, малопрацездатні. За стан роботи Політосвіти відповідає Агітвідділ.

Із сказаного ясне й місце партшкіл. Апарат, який обслуговує радпартшколи, повинен бути державним апаратом — це повинна бути Політосвіта, але керівництво роботою партшкіл — затвердження програм, виділення кваліфікованих сил для роботи в партшколах — повинно лежати на партії. Радпартшколи повинні обслуговуватись комуністами, а не безпартійними і меншовиками, есерами і кадетами. Так і в інших галузях роботи.

1921 р.

ЧИ ПОВИННІ ІСНУВАТИ ПОЛІТОСВІТИ?

Політосвіти, за директивами X партз'їзду, широко розгорнули роботу серед позапартійних мас — агітаційно-пропагандистську і культурно-освітню. Через цілковиту необізнаність з нею серед партпрацівників центру намітились течії, які пропонують передати політичну частину роботи політосвіт агітвідділам, а «аполітичну» — кооперативам та ін. Розірвати органічно зв'язані політичну і «аполітичну» частини роботи — значить розірвати живу справу.

Перший параграф резолюції X з'їзду партії «Про Головополітосвіту і агітаційно-пропагандистські завдання партії» говорить:

«Центр ваги роботи Головополітосвіти та її органів повинен лежати в агітаційно-пропагандистській роботі серед позапартійних мас і в їх культурній освіті, причому апарат і сили Головополітосвіти повинні бути всіляко використані також для піднесення рівня свідомості членів партії (партшколи, школи політграмоти і т. п.).

Центр ваги роботи агітаційно-пропагандистських відділів партійних комітетів, крім керівництва відповідними органами політосвіт, повинен лежати в роботі всередині партії по піднесенню свідомості її членів і по їх комуністичному вихованню.

Щодо роботи серед безпартійних мас, то за партією повинно лишитися: керівництво безпартійними конференціями, з'їздами, агітація при виборах до Рад, агітаційно-пропагандистська робота, зв'язана з вербуванням нових членів, і взагалі агітаційно-пропагандистська робота, зв'язана з організаційною»¹.

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, вид. 7-е, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 515.

Так було ухвалено в березні 1921 р.

Головполітосвіта і її органи стали органами державної пропаганди комунізму. Вони працювали під загальним партійним контролем, а організаційно Головполітосвіта була одним з главків Наркомосу.

Спочатку нею були незадоволені найбільш гарячі з політосвітників, які хотіли, щоб Головполітосвіта перетворилася в окремий, незалежний комісаріат — Комісаріат агітації і пропаганди. Прихильники цього говорили, що апарат Наркомосу дуже громіздкий і бюрократичний і що дефекти його роботи згубно відбиватимуться на роботі політосвіт. Трохи правди в цьому було. Важко уявити собі більш злиденне становище, ніж те, в якому перебували політосвіти. Наркомос та його органи дивились на політосвіти як на пасинків, а тепер, з переходом на нові економічні основи, Наркомос погодився навіть на те, щоб всю низову роботу (лікпункти, хати-читальні та ін.) було переведено на міфічні «місцеві кошти», тобто, інакше кажучи, відмовився утримувати їх.

Але як-не-як, незважаючи на відцентрові прагнення своїх працівників, Головполітосвіта залишалася в надрах Наркомосу. Головполітосвіта почала широко розгортати роботу, на чолі політосвіт стали партійні товариші, процент комуністів у політосвітах дедалі зростав і дедалі більше накладав відбиток на всю політосвітроботу. Нездоланою умовою успішної роботи було прихильне ставлення агітпропів до роботи політосвіт. І таке ставлення було майже скрізь: у багатьох місцях завідуючий агітпропом водночас завідував і політосвітою, почали влаштовувати спільні конференції повітових агітпропів і повітових політосвіт. На цих конференціях виявлялось, що робота тих і других тісно перепліталась, що потрібна взаємна допомога. Зближення між агітпропами і політосвітами відбувалось досить інтенсивно. Робота розгорталась. В Головполітосвіті тепер добре налагоджено зв'язок з усіма губернськими політосвітами і з багатьма повітовими політосвітами. З їх звітів, які вони періодично надсилають, видно, як багато сил, ініціативи, вдумливості вкладають місця в політосвітроботу. Читаючи ці звіти, почуваш, що робота йде на повний хід, іде дуже своєрідними шляхами. Головполітосвіта багато разів просила «Правду» дати їй «Сторінку політосвітпрацівника», де можна було б висвітлити цю дуже своєрідну

роботу і покласти край тій просто разючій необізнаності в цій галузі, яка панує серед партійних працівників у центрі. Через цю необізнаність часто й виникають ті численні проекти, які з'являються на сторінках наших газет і автори яких наївно ігнорують роботу місць у цій справі і все будують немовби на порожньому місці.

У липні цього року Агітаційно-пропагандистський відділ ЦК організував конференцію губернських агітпропів¹. Головополітосвіта просила організувати спільну конференцію агітпропів і політосвіт, яка була б багато життєвішою, мала б далеко більше значення. Нам у цьому відмовили. Агітвіддільці, що з'їхалися на конференцію, мало чим відрізнялися від звичайного типу політосвітника. Було багато молоді, було багато новачків у роботі, щодо нової економічної політики відчувалась велика розгубленість, велика невідповідність. Питання на конференції було розглянуто не досить повно. Принаймні на місцях було багато плутанини й після конференції. Особливо відзначився Пензенський агітвідділ (правда, з участю політосвіти!). Спочатку ми одержали з Пензи повідомлення, що Пензенський губагітвідділ вважає потрібним вилучити з відань губполітосвіти всю агітаційну роботу і лишає за нею тільки ліквідацію неписьменності, бібліотеки та ін. Головополітосвіта зверталася з цього приводу до ЦК. Проте на з'їзді політосвіт виявилось, що дії Пензенського агітвідділу не просто старанність в роботі, а вираз вельми оригінальної теорії, яка була зафіксована у спеціальній брошурі, виданій у Пензі до Всеросійського з'їзду політосвіт², і проведена Пензенським агітвідділом на губернській нараді агітвідділів повітових комітетів і завідуючих повітовими політосвітами. Проте цю теорію після доповіді т. Леніна на з'їзді політосвіт³ представник Пензи захищати відмовився.

¹ Всеросійська нарада завідуючих агітаційно-пропагандистськими відділами губкомів РКП(б) 7—10 липня 1921 р.— *Ред.*

² Політосвітробота в умовах нової економічної політики. Тези, прийняті губернською нарадою агітвідділів повіткомів і завідуючих повітовими політосвітами Пензенської губернії 6—9 жовтня 1921 р., Пенза, 1921.— *Ред.*

³ В. І. Ленін, Нова економічна політика і завдання політосвіт. Доповідь на II Всеросійському з'їзді політосвіт 17 жовтня 1921 р., Твори, т. 33, стор. 36—53.— *Ред.*

Пензенська теорія полягає ось у чому.

Суть нової економічної політики полягає у «звуженні соціалістичного оазису до розмірів, які забезпечують при даному співвідношенні сил його обслуговування, і в установленні щодо решти суспільства курсу на наймаксимальніший розвиток продуктивних сил республіки через нормальний, тобто природний вплив на розвиток продуктивних сил на сучасному їх рівні, вплив, що вимагає певної наявності організованих сил пролетаріату». «Зміст політосвітроботи в такій обстановці і перспективі нової економічної політики, безперечно, змінюється, бо політосвітробота є ідеологічна (правда, з певним революційним прагненням вперед) надбудова над соціально-економічними зрушеннями суспільства». Тому «коло, на яке має поширюватися державний вплив пропаганди ідей комунізму, тимчасово звужується для здобуття найбільшого ефекту до розмірів соціалістичного оазису і нових напівпролетарських елементів, що утворюються в процесі розшарування при новій економічній політиці». За межами цього кола пропонується державної пропаганди не проводити, а перейти «до методів збудження місцевої ініціативи й самодіяльності, погоджені з економічними стимулами класів», викликаючи до життя «аполітичні культурні організації, що виникають на основі приватної ініціативи, проти чужої політики у нас завжди напоготові ЧК».

Треба розширити «зміст політосвітроботи в бік поширення технічних та агрономічних знань і піднесення культурності взагалі, що дасть при найменшій затраті наших сил і засобів найбільший ефект тільки при погодженні цієї частини нашої роботи із стимулами допущених нами напівкапіталістичних форм розвитку продуктивних сил на основі індивідуальної самодіяльності і заінтересованості».

Викликається до життя «сітка дрібнобуржуазних позашкільних аполітичних культурних організацій у формі первинних осередків — культосвіти, драматичні, співочі й музичні гуртки, курси, бібліотеки і т. д., — що ставлять собі за мету піднесення загальної культурності і поширення агрономічних і технічних знань на основі своїх дрібнобуржуазних стимулів».

І тому Пензенський губагівідділ енергійно бореться з «природною косною консервативною інерцією біль-

шості політосвітників», які й далі ведуть пропаганду ідей комунізму.

Висновок: відокремити політичну роботу від культурної, політичну передати виключно агітвідділам (тобто агітпропам), політичним органам партії, а «аполітичну» — освітню — передати культвідділам, кооперативам і ін. і т. д.

Ця «пензенська теорія» носить тепер у повітрі. З одного боку, висувають лозунг — вилучити всю політичну роботу з відання політосвіт, всю політичну роботу передати агітвідділам (тобто агітпропам); найбільш енергійно обстоює цю точку зору Московський агітпроп; цькують політосвіти, безвідповідально руйнують їх роботу. З другого — почали фактично позбавляти політосвіти можливості вести низову освітню роботу, знімаючи їх заклади з центрального постачання, почали проповідувати передачу «аполітичної» частини роботи кооперативам та ін.

Дуже шкода, що Агітаційно-пропагандистський відділ ЦК, який має пензенську брошуру, досі не висловився з приводу «пензенської теорії».

На думку Головополітосвіти, вона докорінно суперечить комуністичному розумінню нової економічної політики. Треба, щоб у цьому питанні була цілковита ясність, тоді у «Правде» не буде статей з необґрунтованими твердженнями, що створення «*політосвіт* було «*передчасним!*» (пензенці радіють), а на сторінках «Известий» не проповідуватиметься необхідність передати «аполітичну» частину роботи політосвіт кооперативам.

Ми, політосвітники, знаємо, що ідеї комунізму сприймаються значно краще, їх розуміють значно глибше, коли пропаганда їх пов'язана з освітньою роботою (може, в інших країнах це інакше, але в нашій малокультурній країні це так), і що немає ніякої освітньої роботи, яка не була б пройнята наскрізь політикою, навіть ліквідація неписьменності; і тому ми, можливо, «через природну косність і консервативну інерцію», обстоюємо політосвіти і їх методи роботи.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

II Всеросійський з'їзд політосвіт постановив, що Головполітосвіта і політосвіти на місцях надалі повинні приділяти значно більше уваги методичній стороні справи. Ця постанова цілком виразно вказує на те, що на місцях політосвітня робота проводилася занадто паспих, не досить поглиблено, часто без розуміння справи. З'їзд показав, що результати такої роботи, звичайно, мало задовольняють товаришів з місць.

Чому ж це так було?

Чи тому, що не було методичних вказівок з центру? Ні, не в цьому, звичайно, справа.

Ще в 1918 р. і в першій половині 1919 р., коли політосвіти були тільки скромними позашкільними відділами, на методичні питання зверталось немало уваги. І не тільки на методичні. В той час позашкільний відділ Наркомосу всіляко підкреслював ще й інше: необхідність тісного зв'язку позашкільних закладів з населенням, необхідність залучення і робітників і селян до будівництва й роботи позашкільних закладів. Тоді ж позашкільний відділ намічав організаційні форми широкої пропаганди позашкільної роботи — ради народної освіти. До цих рад народної освіти, що, по задуму, мали тільки дорадчий голос, повинні були входити представники всього трудового населення. Ради народної освіти могли виправдати себе при двох умовах: якщо кваліфікація працівників освіти буде досить високою і якщо вони усвідомлюватимуть всю вагу і першочерговість роботи над залученням мас до будівництва освіти. Ідея

рад народної освіти з самого початку натрапила на опір, і, хоч як це дивно, насамперед з боку певної частини вчительства, а потім і з боку працівників з бюрократичним ухилом, думка яких ледве перелітає за межі канцелярій.

Подекуди ради народної освіти все-таки пустили коріння. Згадаймо, наприклад, Арзамаський повіт Нижегородської губернії, Басманний район Москви та ін.

Громадянська війна повернула всю справу на інші рейки. Вона вимагала насамперед відповіді на запити моменту; потрібна була агітація, сильна, яскрава. Це було знаряддя боротьби. Ніколи було думати про органічний зв'язок з населенням, треба було його якнайшвидше політично загітувати. Так, висуваючи на перший план агітацію, працював ПУР, і не міг інакше. Плакати, музика, мітинги, промови. Все це створювало настрій у червоноармійців і у навколишнього населення. Без цього не можна було б воювати. Такі форми роботи диктувала військовим закладам залізна необхідність. В міру того як громадянська війна поступово охоплювала всю країну, і робота цивільних закладів почала набирати такого самого агітаційного характеру. Створено було агітпоїзди, агітповозки, агітпункти. Позашкільний відділ перетворився в Політосвіту, а її агітаційний відділ набрав дуже актуального значення. Робота розгорталася. Для об'єднання і координації всієї агітполітосвіти республіки до Головполітосвіти влито було агітпоїзди й агітпароплави, агітпункти, РОСТА, нарешті, організації ПУРу, які в значній своїй частині знали й цінували часто саму тільки агітроботу, звикли до розмаху воєнного часу. Штати Головполітосвіти почали зростати не щодня, а щогодини і доросли до двох тисяч, штати губернських політосвіт доросли до 150 чоловік і т. д. Кількість політосвітзакладів також зростала з неймовірною швидкістю. Перед II Всеросійським з'їздом політосвіт ми мали близько 80 тисяч хат-читалень, 100 тисяч ліквідаційних пунктів, 30 тисяч бібліотек, 10 тисяч народних домів, 72 губернські радпартшколи, 300 повітових, 400 районних—все в тому ж астрономічному стилі. Коли спробували скласти кошторис, вийшло щось близько 143 трильйонів. А умови роботи були тяжкі, годувати працівників було нічим, склад їх у політосвітах мінявся, як у калейдоскопі. Зрозуміло, що за таких умов місця

почали говорити про поглиблення роботи, про розроблення методичних підходів і т. п.

Проте було б помилкою думати, що агітаційний період нічого не дав позашкільній роботі. Його головна заслуга в тому, що він до останку стер старе крохоборство, надав роботі належного розмаху, дав їй широкі перспективи, привернув до неї увагу партійних кіл, дав їй кадри нових, політично добре підготовлених працівників.

Тепер громадянська війна закінчена, на фронтах поки що майже спокійно, море входить у свої береги. Тепер необхідно використати здобутки революції. Потрібна наполеглива тривала робота, і насамперед робота культурна, без якої неможливе і загальне господарське піднесення. Ніколи жадоба знання серед мас не була такою великою, як тепер. Щоправда, звичайна агітація вже не задовольняє потреби вирослої маси, зате особливо чуйно сприймається поглиблена, пов'язана з господарським будівництвом агітація і пропаганда, зате зріс потяг до книжки, бажання вчитися.

Нова економічна політика, яка висунула питання про раціоналізацію господарського життя, про раціоналізацію управління, неминуче поставила два питання: про скорочення штатів, по-перше, і про скорочення державних видатків майже на всі галузі роботи, по-друге. Комісія Ларіна скоротила майже вчетверо — а де й більше — штати. Раднарком дав на роботу багато менше грошей, ніж розраховували комісаріати. Листопад і грудень були місяцями дуже важкими: переходити на нові рейки не так-то легко. І якщо необхідність скоротити штати була очевидною для всіх, то багато гірше стояла справа з кредитами. Скорочення їх спричинилося до того, що почали закривати політосвітзаклади. Розпочали телеграми й листи посипалися до Головополітосвіти. Подекуди скорочення кредитів ви́кликало мало не масове закриття клубів, шкіл, читалень — їх мов вітром змело. І тут особливо гостро дав себе знати недостатній зв'язок політзакладів з населенням. Не вистачає коштів у держави — перестає існувати й політзаклад. Ясно, що коріння в масу він не пустив, а був насаджений згорі. Є, звичайно, і дуже життєві заклади, і їх чимало — вони виживають в нових умовах.

Як усяка криза, і теперішня переживається хвороб-

ливо, але причин занепадати духом немає: і скорочення штатів, і скорочення кредитів буде тільки корисним для справи. Скоротяться штати — скоротиться бюрократична машина, зменшиться непотрібне листування, спроститься все діловодство. У кожного працівника буде своя справа. Скорочення штатів зробить те, що з усієї маси можна буде залишити найбільш кваліфікованих і сумлінних працівників, а це відразу позначиться на якості роботи. Постачання працівників поставлено буде краще, що дасть можливість вимагати з них більше. Обслуговування самого апарату потребуватиме менше сил, менше турбот. Інтенсивна робота приведе до скорочення непотрібних зборів та засідань, і апарат стане діловим.

Яке ж завдання стоїть тепер у справі налагоджування апарату?

По-перше, необхідно, щоб усі працівники політосвіт, аж до тих, хто працює на зовсім незначних посадах, ясно уявляли собі завдання роботи відділу, зацікавилися б ідейною стороною справи і згуртувалися навколо неї.

По-друге, треба дбати про підвищення кваліфікації працівників. Слід добиватися, щоб губками закріпили за політосвітами певну кількість певних відповідальних працівників. Коли за півроку шість разів міняється завідувачий політосвітою, тоді ні про яку роботу говорити не доводиться. Величезне значення має також старанно продуманий добір кадрів працівників. І, нарешті, робота має бути поставлена так, щоб кожний працівник на ній учився, а до нього поступово можна було б ставити дедалі вищі вимоги. Всякі педагогічні школи, курси, технікуми дають тільки загальне розуміння роботи, а навчитись працювати можна тільки в самому процесі роботи, якщо її правильно організовано.

Нарешті, треба підвищити інтенсивність роботи. Насамперед, звичайно, слід добитися, щоб завжди всі були на своїх місцях. Але найголовніше — правильний розподіл роботи. Потрібно, щоб кожний працівник у кожний момент знав, що і як він має робити; щоб в його роботі не було перерв через відсутність вказівок; щоб був постійний контроль роботи кожного — контроль, що впливав би із співпідпорядкованості роботи, а не який-небудь сторонній, зовнішній. Оскільки політосвіти поча-

ли виробляти на кожні три місяці плани своєї роботи, вони стали вже на шлях правильної організації праці, але важливо, щоб цей плановий характер роботи поглиблювався, щоб кожний підвідділ, кожна секція мали свій тижневий план, щоб кожний працівник мав свій денний, наперед розроблений план. Тільки так ми можемо навчитися працювати інтенсивно, по-справжньому, як цього від нас владно вимагає життя.

Друге питання — питання про скорочення кредитів — набагато складніше. Тут ще не встановлено детальний план роботи при скорочених кредитах, його треба опрацювати. Взагалі слід розрізняти два види політосвітроботи. По-перше, робота, яка по суті повинна мати державний, централізований характер. Візьмімо, наприклад, роботу РОСТА. Його завдання — збирати радіотелеграми з усієї Росії і з-за кордону, вибирати з них найбільш істотне, показове, яскраве і забезпечувати таким профільтованим матеріалом всю пресу. В завдання РОСТА входить також інструктування преси і забезпечення її статтями відповідальних працівників з найважливіших питань радянського будівництва. Ясно, що утримання РОСТА повинна взяти на себе держава. Проте не цілком. Газети мають тепер усі шанси перетворитись у прибуткове підприємство: вони стають платними, в них друкуватимуться оголошення, і тому правильно буде, якщо вони оплачуватимуть утримання РОСТА в тій його частині, яка припадає на радіотелеграфне агентство. Було б неправильно, якби прибутки від газет ішли тільки на підвищення оплати співробітників, наборщиків та ін. Коли платність, то платність, коли розрахунок, то розрахунок. Газети повинні оплачувати телеграми. З другого боку, і РОСТА повинно по своєму ліжку простягати ніжку — не робити затрат, які себе не виправдують. Тоді РОСТА коштуватиме державі багато дешевше.

Візьмімо іншу галузь роботи — підготовку працівників радпартшколами. Звичайно, справа організації радпартшкіл повинна бути централізованою, перебувати під безпосереднім керівництвом центру, під його контролем.

Все, що має на меті агітацію, повинна оплачувати держава: агіткампанії, агітпоїзди, агітпароплави, агітпункти й агітпости. Але треба всіляко полегшити це державі. Лекції з спеціальних питань тієї чи іншої агітаційної кампанії мають оплачувати клуби, школи, хати-

читальні і т. д. Виконками повинні надавати приміщення для агітшкіл безплатно, частину агітаційної літератури треба пускати в продаж, щоб покрити частину витрат на безплатне роздавання і т. д.

Інший вид роботи — це робота політзакладів, що мають справу не з плинним складом населення, як-от: агітпоїзди або агітпункти, а постійно обслуговують населення певної місцевості. Такими закладами є лікпункти, хати-читальні, народні доми, клуби, бібліотеки, всякі школи, театри і т. п. Ці заклади особливо численні, і вони повинні бути пристосовані до місцевих умов, які з центру дуже важко контролювати. І центрові особливо важко їх утримувати через їх численність. 80 тисяч хат-читалень! Хоч би які копійки припали на кожну хату-читальню, загалом сума величезна. Утримання таких закладів треба перенести на місцеві кошти. Звичайно, відразу цього зробити не можна, але поступово цей вид політосвітроботи неминуче доведеться зняти з утримання центру. Ось тут і треба повернутися назад, до старих методів. Треба кожний такий заклад зв'язати якнайтісніше з населенням або певною верствою населення. Коли яке-небудь село залучено до роботи лікпункту або хати-читальні, коли робота цього закладу дає реальну користь, ясну для всіх, село завжди знайде засоби підтримати цей заклад: і приміщення знайде, і опалення забезпечить, і освітлення, і працівника оплатить, і газету для нього передплатить,— а робітники фабрики завжди знайдуть кошти на утримання клубу, бібліотеки та ін.

Ось для залучення населення до політосвітроботи, для пропаганди і треба воскресити ради народної освіти, які сприятимуть виявленню місцевої ініціативи, її організації. Треба було б встановити таке правило: там, де населення бере на себе утримання хати-читальні, школи, клубу, бібліотеки та ін., половину видатків покриває повітовий або губернський центр. Це стимулювало б місцеву ініціативу, по-перше, і гарантувало б від дутих, нежиттєвих закладів, по-друге.

Боятися впливу попа, куркуля нічого. Народ пережив революцію і багато чого навчився. В духовну кабалу до попа не піде. Та коли вже говорити про вплив попа, то піп, що живе в селі, і без ради народної освіти знайде тисячі способів вплинути на парафіян. Рада народної

освіти, навпаки, тільки протидіятиме цьому впливові, буде місцем, де піп натрапить на відсіч.

Та що там казати! Треба тільки вкласти в організацію рад народної освіти працю і час. Так справа буде далеко міцніша. Існування закладів не залежатиме від того, скільки коштів має центр. А жадоба знання серед населення велика, і саме тепер час залучити його до цієї справи.

Правда, при такій системі роботи не можна розраховувати на її рівномірність. Справа з сітками кульгатиме, і дуже-таки кульгатиме. Та це півбіди. Аби тільки йшла робота, твердо стояла на своїх ногах, зростала й ширилась, а сітка — річ другорядна.

Характерно, що I Всеросійський позашкільний з'їзд відсунув питання про сітки: тоді орієнтація була на самодіяльність робітничих і селянських мас, а самодіяльність погано вкладається в сітку. З переходом країни на мирну роботу, з переходом до нової економічної політики ми неминуче повинні будемо від сіток, які намічаються в центрі, перейти до сітки, яка виростатиме з самодіяльності населення. Вона неминуче буде нерівномірною, зате життєвою. Це не означає, що нам треба остаточно відмовитися від сіток. Сітка дуже хороша для обліку, для виявлення того, де потрібна допомога, але не можна втиснути живу роботу в прокрустове ложе територіальної сітки. У кожному виробничому районі треба буде індивідуалізувати сітку, орієнтуючись на умови виробництва.

На селі вузлами політосвітроботи стануть, мабуть, радгоспи, колгоспи, торгові пункти; окремо виділяться фабричні й заводські селища, промислові пункти. А втім, це й зараз так. Перенесення центру ваги матеріальної допомоги на місця тільки більше підкреслює цю тенденцію.

Але якщо нові умови політосвітроботи, природно, спричиняться до її децентралізації, тим більш потрібною буде ідейна допомога центру. Щодо цього постанови II Всеросійського з'їзду політосвіт залишаються в повній силі.

Як же повинна розгорнутися робота Головополітосвіти в цьому напрямі?

По-перше, слід звернути дуже серйозну увагу на те, щоб «Коммунистическое просвещение» регулярно виходило і правильно доставлялось на місця. Журнал має

величезне організуюче значення, звичайно, якщо його правильно поставлено. Треба, щоб він виявляв і переробляв досвід місць, якнайтісніше, якнайближче був зв'язаний з ними, відображаючи якомога повніше живу дійсність. Треба також, щоб статті журналу орієнтувались на цю дійсність. Звичайно, досягти цього можна не відразу, не з перших номерів. Хоч тепер Головополітосвіта через інформаційний відділ і зв'язана досить міцно з місцями і в її розпорядженні є багатющий матеріал, проте зв'язок місць з журналом повинен мати трохи інший характер, і особливо важливо встановити цей зв'язок не тільки з губернськими політосвітами, але й з повітовими, які є найбільш живими органами політосвіроботи. З другого боку, центр через журнал може давати найбільш повно і планомірно вказівки місцям.

Друга частина ідейної допомоги центру — систематичне висвітлення питань політосвіроботи в загальній пресі. Треба сказати, що досі Головополітосвіта робила це далеко не регулярно. Крім того, в особі АгітРОСТА у Головополітосвіті є прекрасний засіб інформувати провінціальну пресу. Досі й це робилося дуже мало.

По-третє, слід створити цілий ряд методичних посібників. Того, що досі зроблено в цій справі, зовсім не досить.

З питань ліквідації неписьменності дещо зроблено. Буквар Елькіної¹ — цінний вклад у справу навчання дорослих грамоти. Поєднання американського методу із звуковим дуже вдале. Цей метод треба якнайширше популяризувати. Підручник Масленникова² для викладання арифметики дорослим неписьменним теж дуже цінний. Правильно намічено метод підходу, правильно намічено обсяг початкових знань. Проте потрібні варіації цього підручника. У зародковому стані перебуває створення початкових книжок для читання.

Переходячи до шкіл дорослих, слід констатувати, що ця важлива галузь роботи була досі дуже занедбана. Необхідно розробити програми шкіл I і II ступенів.

¹ Д. Елькіна, Долой безграмотность! (Букварь для взрослых), вид. Політвідділу Реввійськради Південного фронту, 1919. Це був перший радянський буквар для дорослих, що перевидавався багато разів у наступні роки. — *Ред.*

² М. Н. Масленников, Задачник. Руководство по математике для взрослых, М., вид. Всеросійської надзвичайної комісії в справі ліквідації неписьменності, 1921. — *Ред.*

Треба оновити зміст цих програм, порвати з традиціями безсистемності і літературщини. І тут важливо встановити обсяг знань. Цього досі не зроблено.

Далі треба докладно розробити методи роботи. Треба сказати, що саме в школах дорослих є багато нездорових тенденцій, з якими треба боротися. Група педагогів розробила основи комплексного методу, які перевірено на практиці. Ці праці треба опублікувати. Далі здається до друку дуже цікава праця про методи роботи в школах дорослих. Готується підручник арифметики для малописьменних. Загалом тут роботи непочатий край. Треба створити ряд підручників (у нас навіть немає курсу елементарної граматики) і, що ще важливіше і без чого самостійна робота учнів неможлива, ряд довідників. У нас немає словника іноземних слів. Потрібна популярна енциклопедія сільського господарства; така сама енциклопедія, або, вірніше, докладний огляд, промисловості; економічна географія; підручники фізики, хімії, ботаніки, зоології, геології, астрономії, політичної економії, історії та ін. Без таких підручників, довідників із зазначенням літератури та іншого важко працювати в школі й бібліотеці. А в нас такої літератури майже немає. Без неї середньому вчителеві неможливо вести заняття.

Потрібні підручники і для радпартшколи, популярні, розраховані на сучасну аудиторію.

Численні вказівки потрібні в клубній справі: як проводити читання газет, як готуватися до рефератів, як повинен працювати гурток, як пов'язати роботу клубу з життям, як влаштовувати екскурсії, виставки, як ставити усну газету, агітсуди, як влаштовувати вистави і ін. і т. д. В галузі організаційній дещо в клубній справі зроблено, але в галузі методичній — непочатий край роботи. А в цій галузі, в галузі клубної роботи, старі методи, старі підходи особливо застаріли, тут надто важливо прокладати нові шляхи в галузі методики, старанно перевіряючи їх на досвіді.

У бібліотечній справі при відновленні приватної торгівлі книгами особливе значення мають рекомендаційні каталоги. Методи бібліотечної роботи також треба висвітлити, враховуючи досвід останніх років.

Нарешті, агітаційна робота — зовсім не досліджена ділянка. Тут є особливо важливим вивчення умов життя

тих чи інших верств населення в даний момент, врахування їх настроїв, психології. Звичайно, тут дуже багато може дати партійний досвід, але в цій справі все-таки надто багато робиться на око, навмання. Треба розробити методи обліку, методи індивідуалізації загальних підходів.

І ще одно завдання стоїть перед Головополітосвітою. Політосвітпрацівників готують, з одного боку, в педагогічних технікумах, з другого — в радпартшколах. Але щодо програми, навчальних планів у галузі політосвітроботи зроблено дуже мало. На цю роботу треба звернути серйозну увагу. Слід розробити примірні програми методичних конференцій. Треба організувати в Москві і в ряді обласних центрів щось на зразок практичних семінарів з різних галузей роботи, куди місцевий працівник міг би приїхати на один-два місяці, підучитися, дещо почитати, дещо подивитися. Про такі семінари давно вже йшла мова, була спроба створити такий бібліотечний семінар, але він вилився у звичайні курси для підготовки працівників.

З такою програмою роботи вступає Головополітосвіта в новий рік. Досвід покаже, щб їй вдасться здійснити з накреслених планів.

ПІДСУМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОБОТИ ПОЛІТОСВІТ

(ТЕЗИ ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ)

1. За чотири роки революції в галузі політосвітроботи за рахунок держави було створено велику кількість всяких освітніх закладів: у самій тільки Ярославській губернії, наприклад, стало більше театрів, ніж в усій Франції; у Пермській губернії в 1921 р. налічувалось понад 2 тисячі хат-читалень і т. д.

2. Але дуже багато що створювалося нашвидку, тільки з агітаційною метою, без економії засобів і сил, не за планом, без певної перспективи. Належного контролю і керівництва не було, часто не було навіть зв'язку з губвно; заклади не досить уміло використовувались, не було також належного зв'язку з населенням.

3. Голод минулого року, необхідність скоротити свої видатки до вимушеного мінімуму, що постала перед державою, необхідність вести всі справи за певним планом на основі коли не господарського, то строго ділового розрахунку вікликали гостру кризу в справі народної освіти взагалі і політосвітроботи зокрема: політосвітзаклади змітали, як карткові хатки.

4. Виконками під тиском центру, скорочуючи видатки, йшли часто по лінії найменшого опору: давали директиву скоротити всі неприбуткові політосвітзаклади. Правильно посилаючись на певну малодіяльність деяких з них, виконками, проте, ігнорували ту надзвичайно важливу і необхідну роботу серед пролетаріату і селянства, яку політосвіти все ж провели.

Деякі виконками вважали, що роботу політосвіт треба просто «передати в партію» або що її повинні вести

серед пролетаріату тільки культвідділи профспілок, а на селі — приватні організації, кооперативи та ін.

Інші виконкоми ставили перед політосвітами вимогу зробити бібліотеки, клуби (іноді навіть школи) мало не прибутковими закладами, прирівнюючи, таким чином, заклади політико-освітні до торговельно-промислових. Незважаючи на виразно виявлений опір центру, на місцях намагалися всі заклади зробити платними. Внаслідок цього те, що не окупає себе, знищується; залишаються тільки кіно, другорозрядні театри.

Очевидно, що в цьому пункті партійні організації на місцях теж піддалися ліквідаторському настроєві, забуваючи основні тверді директиви про підтримку політосвітроботи.

Крім рішучої протидії всяким ліквідаторським тенденціям щодо політосвітроботи, тепер більше, ніж будь-коли, висувається завдання проїняти всі галузі політосвітроботи єдиним комуністичним духом.

Не можна в гонитві за прибутковістю закладів здавати дрібнобуржуазній стихії ідейні позиції комунізму.

5. Щодо губвно, то вони йшли тим самим шляхом, що й виконкоми. Подвійна залежність політосвіт — од відділів народної освіти і комітетів партії — віддаляла, певною мірою, політосвіти від губвно. Губвно вважали губсоцвих, адміністративні апарати та інші значно більше *своїми* органами, ніж політосвіти. І тому кредити політосвіт ішли на інші цілі, і їх штати урізували більше, ніж інші, і т. п.

6. Побачивши, який розвал політосвітроботи під впливом такого ставлення виконкомів і губвно відбувається на місцях, з одного боку, а з другого — переставши розраховувати на широке постачання з центру, підвели голову відцентрові течії в ПУРі та його органах на місцях.

7. ПУР свого часу дуже неохоче йшов на об'єднання своєї роботи з Головополітосвітою.

У тій формі і в тих умовах, в яких воно відбулося (перехід у момент кризи політосвітроботи в армії, викликаній переходом від воєнного часу до мирного; зтяжна форма переходу; відтягнення від політосвітроботи кращих військових працівників; скорочення коштів і погіршення умов постачання та ін.), це об'єднання не дало

тих результатів, які воно могло дати. Тепер ПУР провів відособлення політосвітроботи в армії. Це було, до певної міри, неминучим, оскільки від Головополітосвіти відпадають деякі її функції (художня робота, лівова частка агітаційної та ін.). Треба все ж старатися уникнути зайво-агітаційного паралелізму в методичній роботі і зберегти єдність у напрямі політосвітроботи.

8. Щодо культвідділів профспілок, то тут справа стоїть трохи інакше. Тих специфічних умов, які є в Червоній Армії і які надзвичайно утруднюють об'єднання роботи, у профспілках немає. Політосвітробота серед членів профспілок по суті не відрізняється від будь-якої іншої політосвітроботи. Різниця тільки в тому, що ця робота найбільш ударна, що цю роботу значно легше проводити через кращу організованість робітничого класу і що її слід проводити більш поглиблено.

Виділення на роботу в профспілках спеціальних політосвітпрацівників, що повинні вивчити умови праці й життя робітників, серед яких вони проводять роботу, необхідність залучення самих робітників до політосвітроботи, розвиток серед них максимуму самодіяльності—це є не специфічно «профспілчанським», а тільки взагалі раціональним підходом до постановки справи.

Треба, звичайно, пов'язувати політосвітроботу в профспілках з пропагандою значення профспілок, але ще важливіше пов'язувати культроботу з політикою і загальними завданнями будівництва. Надання профспілкам монополії на ведення роботи серед усього робітничого класу (до чого свідомо або несвідомо схиляється частина працівників культосвіт), виділення цієї роботи з сфери роботи політосвіт, відособлення її завдали б величезної шкоди як культроботі самих профспілок, так і культроботі в цілому. Тому відцентрові прагнення культвідділів особливо недопустимі. Зв'язок культвідділів з політосвітами треба всіляко посилювати, а не послаблювати.

9. Послаблення специфічно агітаційних функцій політосвіт створює у деяких працівників, що поверхово підходять до справи, уявлення, ніби робота політосвіт перетворюється в «чисто культурницьку». Думати так може тільки той, хто не має уявлення про цю роботу. Культурбота якнайтісніше, нерозривно зв'язана з політикою. Вона тільки тоді плідотворна, коли зв'язана з завдан-

нями поточного моменту. Ігнорувати політичну сторону справи в питанні про політосвітроботу було б найбільшою помилкою.

10. Не можна не відмітити також, що на місцях іноді спостерігається тенденція перенести центр ваги роботи і уваги тільки на місто — «на пролетаріат».

Недооцінка значення роботи серед селянських мас (роботи, тепер дуже утрудненої, але конче потрібної) є шкідливою практично і хибною теоретично.

Безперечно, що за теперішніх умов розраховувати на скільки-небудь широкий розмах політосвітроботи на селі неможливо, а проте цілком недопустимим є поширений на місцях погляд, що на роботу серед селянських мас можна махнути рукою.

11. Тепер досить уже окреслилися контури певної реорганізації політико-освітньої роботи:

а) Можна вважати остаточно сприйнятою і всюди засвоєною ту лінію поглиблення (систематизації) саме пропагандистської роботи, яку намічав раніше партійний з'їзд. Пропаганда тепер уже займає перше місце порівняно з агітацією.

У зв'язку із значним скороченням апарату політосвіт взагалі, агітвідділів зокрема всюди «самопливом» відбулося те перенесення агітаційної роботи в парткоми, яке довелось оформити і в центрі.

Надалі політосвіті самостійної агітаційної роботи не ведуть і агіткампаній не розробляють: у завдання політосвіт входить розроблення агіткампаній, здійснюваних парткомаами, тільки відповідно до своїх специфічних апаратів, політосвітзакладів (клуби, народні доми, хати-читальні), а також керівництво роботою агітпунктів.

б) З цього випливає дальша перебудова політосвітроботи: відпадає художня агітація, яка мала на меті впливати головним чином на емоціональну сторону; відпадає й широко поставлена централізована агітація у пресі через РОСТА (РОСТА в центрі стає агентством при РНК; художній відділ Головополітосвіті остаточно ліквідовано).

в) Зате посилюється методична робота взагалі і над складанням посібників та підручників зокрема.

г) Розширюється видавнича діяльність.

д) Особлива увага приділяється підготовці нових політосвітпрацівників.

12. Проведене значне скорочення кількості політико-освітніх і культурних закладів дає можливість політосвітам правильніше й точніше налагодити роботу в тих закладах, що залишилися.

Діяльність кожного з них треба значно повніше й ширше, ніж досі, врахувати, зважити; треба її частіше контролювати. Постанова регулярного, правильного (дуже економічного за розмірами) матеріального постачання, постачання посібників різного роду, як і постановка добору кваліфікованих співробітників та керівників кожного закладу є одним з нових завдань поточного моменту і найближчого майбутнього.

Тривке існування і правильна робота залишеної невеликої кількості політосвітзакладів будуть неможливими, якщо швидко й рішуче не припиниться дотеперішня практика постійної плинності їх складу, цілковитої несталості і постійної непевності у справі постачання.

13. Як окреме завдання, що особливо виділяється тепер із справи загального обліку, стоїть обслідування ролі кожного з тих небагатьох політико-освітніх закладів, які залишилися в обслуговуванні міста і села. Треба точніше врахувати значення кожного з політосвітзакладів для навколишнього населення. Надто часто раніше вказували і парікали на нераціональну організацію тих чи інших закладів політико-освітнього характеру (клубів, народних домів, хат-читалень, бібліотек та ін.), що, обслуговуючи який-небудь незначний пункт, лишають без уваги великі села, заводські селища і т. п.

Інакше кажучи, зв'язок політосвітзакладів з населенням тепер відіграє ще більшу роль, ніж раніше. Якщо в результаті піврічного досвіду роботи в нових умовах стався розвал або просто знищення багатьох політико-освітніх закладів, то треба визнати за основну причину не фінансову кризу і викликане нею скорочення державного постачання, а відсутність або недостатність зв'язку політосвітзакладів з населенням. Коли б цей зв'язок з населенням було насправді встановлено в попередній період роботи, коли б політосвіти зуміли на практиці довести населенню всю корисність і необхідність хати-читальні, народного дому, бібліотеки та іншого, не було б тепер такого катастрофічного розвалу і навіть загибелі багатьох галузей політико-освітньої роботи.

Завдання відновити порушений зв'язок з населенням, як і завдання організувати цей зв'язок, знову стоять як основні перед кожною політосвітою. Треба поставити політосвітзаклади так, щоб трудящі ясно усвідомлювали їх корисність,— тільки тоді ці заклади зможуть мати справжню підтримку (матеріальну в тому числі) серед населення і твердо стати на ноги.

Керівні політико-освітні апарати у повітах і губерніях повинні приділити достатню увагу зміні методів залучення населення до політосвітзакладів, врахуванню попереднього досвіду в цьому відношенні.

14. Одним із слабких місць кожної політосвіти (від центральної до повітової) була недостатність, а іноді й відсутність зв'язку з місцями. Цей зв'язок повинен бути інтенсивнішим.

Проте характер зв'язку центру з губернськими закладами пемпнуче змінюється. Оскільки політосвітзаклади знято з державного постачання, безпосереднє адміністрування ними лишається тільки за місцевими політосвітами, які, таким чином, природно, користуватимуться великою автономією в цій справі. Але поглиблення роботи вимагатиме від центру при згаданому зменшенні його адміністративних функцій значного збільшення методичних вказівок.

Одним з важливих поточних завдань центру є перегляд, перероблення (кодифікація) всього інструктивного матеріалу, випущеного центром до цього часу по кожній галузі роботи. Саме «Положення про політосвіти»¹ у зв'язку з врахуванням піврічного досвіду роботи в нових умовах треба переглянути.

Разом з тим тільки тепер є можливим врахувати наслідки пристосування політико-освітніх апаратів і закладів до нових умов, є можливим установити, який тип адміністративного апарату показав себе найбільш придатним у нових умовах.

1922 р.

¹ Мається на увазі резолюція Всеросійської наради політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти «Про організацію місцевих політосвіт». Див. Бюллетень Всероссийского совещания политпросветов (1—8 ноября 1920 г.), М., Гиз, 1920.— *Ред.*

ЧИ ПОТРІБНІ ПОЛІТОСВІТИ

Знов і знов на ту саму тему: чи повинні існувати політосвіти і в якій формі? Передо мною лежить ряд виписок з газет і звітів з місць, присвячених цьому питанню. Питання на місцях не знято з порядку денного — отже, доводиться й центрові говорити про нього.

Цілий ряд політосвіт (а втім, цілий ряд — це надто сильно сказано: три-чотири губернських, з десятком повітових), щоб скинути з себе важке, відповідальне завдання вести політосвітроботу, поспішають видати собі свідоцтво про бідність, поспішають заявити, що з роботою вони не справилися, що без великих штатів і кредитів вони існувати не можуть і що взагалі політосвітробота зовсім не їхній клопіт — нехай бере її, хто хоче, і проводить, як хоче, а «моя хата з краю, я нічого не знаю». Звичайно, коли у політосвіти серце не лежить до політосвітроботи і її працівники не розуміють, як багато залежить тепер від свідомості й культурності мас, не розуміють, що вони повинні бути органічно зв'язані з життям, а життя таке, що не дає можливості розірвати культуру і політику, зробити їх незалежними одну від одної, — хто всього цього не розуміє, не хоче зрозуміти, того не переконаєш ніякими доводами, і треба погодитися, що свідоцтво про бідність він видає собі по праву.

Звичайно, ті, хто відступає, стараються при цьому кивнути на Петра: «Що вже з нас вимагати, коли, мовляв, он і Крупська на з'їзді політосвіт визнала, що Головлітосвіта ніякої іншої роботи, крім організаційної, не робила».

По-перше, сказати, що центром роботи були організаційні питання,— зовсім не означає сказати, що ніякої іншої роботи не проводили, а по-друге, у певні моменти організаційна робота перетворюється в єдино потрібну і в ній уже криються політичні директиви. Той, хто розуміє під організаційною роботою тільки возню з дрібницями, дуже помиляється.

Візьмемо організаційну роботу Головополітосвіти в період між I і II Всеросійськими з'їздами політосвіт.

Головополітосвіта добивалась того, щоб на місцях було організовано політосвіти. Це, безперечно, питання організаційне. Та чи тільки організаційне? Лозунг «Організуйте політосвіти» означав: треба культурну роботу злити з політичною, треба підібрати для цього відповідних людей, треба тісніше зв'язатися з партією, треба не сидіти десь у затишку, а поринати в гущу життя, відгукватися на всі злоби дня. Звичайно, можна заперечувати проти такої постановки питання — можна сказати, що «культурна робота повинна бути аполітичною», що «треба триматися далі від партії і в гущу життя не поринати»,— але не можна сказати, що лозунг «Організуйте політосвіти» не містить у собі ніякої директиви, як вести роботу, і що Політосвіта повинна відповідати за те, що вона проводила тільки організаційну роботу, як це пропонує т. Голант у петроградському «Просвещенні»¹.

Йдемо далі. Візьмемо таке питання. Головополітосвіта добивалася, щоб політосвіти керували політосвітроботою серед усього населення: і серед селянства, і серед робітників, і серед Червоної Армії. Головополітосвіта вважала, що взята нею лінія правильна, що вся культурна робота повинна бути пройнята комуністичними ідеями, бути об'єднана загальним комуністичним духом, спільними лозунгами, і тому добивалася найтіснішого організаційного зв'язку між політосвітами, культвідділами профспілок і організаціями ПУРу. Можна твердити, що «роботу серед різних верств населення треба вести не по одній лінії», що «її можна і треба вести принципіально по-різному» (наприклад, робота серед проф-

¹ Див. «Просвещение», педагогический сборник № 1, Пг., 1921, стор. 255—259.— *Ред.*

спілок «не повинна мати політичного забарвлення, а орієнтуватися тільки на професійні потреби спілок», що для Червоної Армії «потрібна лише агітація» та ін.), але не можна сказати, що питання про тісний зв'язок в галузі політосвітроботи між різними верствами населення є питання чисто організаційне і ніякої директиви, як вести роботу, в собі не містить.

Далі. Головополітосвіта наполягала на тому, щоб включити РОСТА у сферу політосвітроботи в центрі і на місцях. Чому? Тому що вважала, що керівництво пресою повинно виходити з одного центру і з того самого, з якого виходять лозунги про загальний напрям політосвітроботи. Можна говорити про те, що «ця точка зору неправильна», що «преса повинна бути вільною від будь-якого політичного керівництва» або «діставати це керівництво безпосередньо від партії», але не можна сказати, що питання про те, бути чи не бути РОСТА у складі Головополітосвіти,— питання чисто організаційне і не має в собі вказівок на те, як вести роботу, вказівок на те, що політосвітникам треба вилізати з канцелярії у сферу друкованої агітації і пропаганди, працювати не ізольовано, а залучаючи масу до роботи, роз'яснюючи свої лозунги, завойовуючи їм співчуття.

Головополітосвіта включила до сфери своєї діяльності художню роботу. Чому вона це зробила? З самої тільки жадності? Через те, що хоче досягнути неосяжне? Ні. Вона зробила це, бо вважає, що мистецтво — такий же могутній засіб агітації і пропаганди, як і преса. Яскравим образом часто можна переконати людину, вплинувши на її почуття, краще, ніж логічними міркуваннями. Можна заперечувати проти того, треба чи не треба прагнути зробити свої ідеї більш доступними за допомогою мистецтва, можна стояти на тій точці зору, що роль мистецтва «не повинна бути службовою», але не можна сказати, що питання про те, включати чи не включати мистецтво у сферу діяльності політосвіт,— питання виключно організаційне.

Головополітосвіта ухвалила звернути особливу увагу на підготовку політосвітпрацівників з робітничої й селянської маси, таких необхідних для того грандіозного будівництва, за яке взялась Радянська влада, і тому було вирішено особливо дбати про організацію всюди радпартшкіл і про постановку роботи в них. Чи був роз-

виток сітки радпартшкіл тільки справою організаційною, чи тут була і загальна директива?

Хіба організаційні директиви бібліотечного відділу, відділу клубного не були водночас директивами, як вести роботу, на що звертати в даний момент найбільшу увагу?

Хіба, поставивши на порядок денний питання про виробничу пропаганду, Головополітосвіта не дала цим самим певної директиви? Хіба вона не давала її щодо проведення посівної кампанії, кооперативної, лісозаготівельної та інших кампаній? Хіба висування на порядок денний тієї чи іншої кампанії не є вказівкою на те, на що в дану хвилину треба звернути особливу увагу, в якому напрямі поглибити роботу? Хіба висування поглибленої роботи по ударних кампаніях — чисто організаційне питання, а не директива: від загальної агітації перейти до агітації, більш концентрованої на певному питанні і більш поглибленої?

Ні, Головополітосвіта не заслужила докору в тому, що в період між I і II Всеросійськими з'їздами політосвіт вона займалась тільки організаційними питаннями.

Організаційні питання різні бувають, і в момент загальної перебудови всієї роботи в країні певні організаційні питання перетворюються в політичні лозунги, в директиву.

Може, Головополітосвіта винна в тому, що вона не досить висвітлювала, не досить розжовувала зміст тієї чи іншої організаційної директиви, може, вона переоцінювала політичну зрілість працівників на місцях? Гадаю, що ні. Принаймні на II Всеросійському з'їзді політосвіт хоч і добре картали Головополітосвіту за діло і не за діло, але в основних, принципіальних питаннях почувалася певна згуртованість, певна згода, якої не було б, коли б Головополітосвіта не мала цілком певної твердої лінії, або коли б місця не зрозуміли цієї лінії через свою політичну невинність.

Ті товариші, які тепер хочуть піти «новим» шляхом — повернутися в обійми старого позашкільництва або зовсім відмовитися від тієї роботи, яку покладає на них нинішній історичний момент, — даремно намагаються звести нанівець роботу Головополітосвіти. Вони за деревами не бачать лісу. Сама собі Головополітосвіта ще свідоцтва про бідність видавати не збирається.

Після II Всеросійського з'їзду політосвіт робота Головополітосвіті проводилася, по-перше, в напрямі зміцнення зв'язку з партією, встановлення з нею тіснішого контакту. Зміцнення цього зв'язку диктується тим, що Головополітосвіта повинна давати дуже відповідальні лозунги й директиви. Максимальне зближення з партією — ось та лінія, яку проводить Головополітосвіта. По-друге, Головополітосвіта стала на ґрунт раціоналізації роботи політосвіт. Ця лінія впливає з загальної директиви, даної Раднаркомом і партією: підвищити інтенсивність праці, перевірити раціональність постановки справи, скоротити всі непродуктивні витрати. Щоб вийти з кризи, треба підтягтися, напружити сили, стати міцніше на ноги. Нарешті, по-третє, Головополітосвіта розгортає досить широку діяльність, спрямовану на допомогу місцям у підвищенні кваліфікації роботи.

Спінімось докладніше на кожному пункті.

Чому є необхідним тісніший зв'язок з Агітпропом ЦК? Головополітосвіта не є сама по собі політичним центром, який виробляє ті чи інші політичні директиви. Вона — звичайний виконавець. Її справа — проводити дані партією директиви в життя, орієнтуючись на широкі безпартійні маси, пропускаючи одержані директиви через горнило культурної роботи. Партія дає, скажімо, директиву посилити роботу над піднесенням сільськогосподарських знань. Не діло Головополітосвіті вдаватися в оцінку цього лозунга, обговорювати, чи треба посилити цю роботу, чи не треба. Вона визначає насамперед, серед яких верств треба найширше розгорнути цю роботу. Встановлює: на селі і в Червоній Армії, — зважає, які політико-освітні апарати у неї на селі і в Червоній Армії. На селі — хата-читальня, народний дім, волосна бібліотека, школа грамоти. Намічає: у хаті-читальні можна організувати читання сільськогосподарської газети, журналу, влаштувати лекції про сільське господарство, провести бесіди, поставити агіт'єсу, показати світлові картини; у народному домі — те саме. До волосної бібліотеки треба дати книжки про сільське господарство, у школі грамоти можна проводити бесіди на сільськогосподарські теми і т. п. Обдумує, яких заходів треба вжити, щоб усе це здійснити; які дані вказівки; чим забезпечити; звідки прийти на допомогу і т. д. Справа Агітпропу ЦК — ознайомитися з роботою Головополіт-

освіти, встановити, чи правильну лінію вона взяла, і прийти їй на допомогу своїм авторитетом та директивами осередків на місцях.

Не менш важливо, щоб Агітпроп брав участь у розробленні загального плану роботи політосвіт, визначав правильну перспективу різних галузей політосвітроботи: ось те й те треба висунути на перший план, те й те відсунути на задній та ін. План політосвітроботи — річ дуже важлива, від плану залежить великою мірою весь характер роботи, і тут партія повинна справити певний вплив. Якщо робота політосвіт іде неправильним шляхом, агітпропи відповідають за це не менше, ніж політосвіти.

Отже, завдання Агітпропу — давати загальні директиви, стежити за роботою політосвіт, облічувати і контролювати її, встановлювати її загальний план, впливати в певному напрямі на партосередки. Та коли б Агітпроп просто взяв на себе функції Політосвіти, він завантажив би себе такою силою-силенною роботи серед широких мас, яка тільки відвертала б його від безпосередніх завдань. Але для того щоб керувати, контролювати, треба ближче стати до тієї роботи, якою керуєш. І лінія на найтісніше зближення роботи політосвіт з роботою агітпропів цілком правильна. Боятися впливу партії ми не маємо ніяких підстав; чим більший цей вплив, тим краще. Правильна чи неправильна лінія, яку проводить Головополітосвіта в цьому напрямі?

Переходимо до другого пункту — підвищити інтенсивність праці, перевірити раціональність постановки роботи, скоротити непродуктивні витрати. Штати були роздуті. В інтересах інтенсифікації праці вони скорочені. Залишається менше працівників, але можна краще підібрати їх, зорганізувати, піднести продуктивність їх праці. Хороших працівників мало, їх скрізь не вистачає, тому великі, роздуті штати означали бюрократизм, тяганину, бездіяльність. Скорочення штатів — звичайно, не безглузде, не доведене до абсурду, а доцільне — було необхідним. Треба скоротити непродуктивні витрати. Треба тільки визначити, що розуміти під словом «продуктивний». Може, те, що дає прибуток, — кінематограф, театр, — і є найбільш продуктивне, а непродуктивне — те, що потребує затрати грошей. Якби політосвіти мали на меті добути якнайбільше грошей, якби це

були комерційні заклади, то продуктивність і непродуктивність можна було б оцінювати з точки зору прибутковості закладу. Але політосвіті не комерційні заклади. Їх мета — не роздобути якнайбільше грошей, а піднести свідомість трудових мас і озброїти їх знаннями, що допомагали б їм налагодити життя і працю. І тому мірило продуктивності у політосвіт зовсім інше, ніж у комерційних закладів.

Чи є продуктивною витратою утримування бібліотеки, яка коштує досить дорого? Якщо бібліотека має багато читачів, якщо її часто відвідують робітники й селяни, якщо вона має хороші книжки і прилучає трудове населення до життя країни і людства, затрати на бібліотеку — затрати продуктивні. А якщо бібліотекою користуються, скажімо, тільки сім'ї спекулянтів, якщо бібліотека відкрита не в ті години, коли її може відвідувати робочий люд, якщо, крім безглузвих романів, у ній нічого не знайдеш, витрати на утримання такої бібліотеки будуть непродуктивними, навіть коли вона і входить у сітку. Коли в самодіяльному театрі ставлять тільки дурні водевілі або мелодрами, витрати на нього непродуктивні; а коли самодіяльний театр прагне осмислити перед глядачами життя, допомогти їм усвідомити те, що робиться навколо, пробудити в них прагнення по-новому будувати життя, гроші, що витрачаються на самодіяльний театр, — видатки продуктивні. Раціоналізувати роботу — не означає просто викреслити ті чи інші її види, а означає врахувати її, врахувати наслідки роботи кожного закладу, оцінити її з точки зору поставленої мети, і те, що є недоцільним, непродуктивним, або закрити зовсім, або перебудувати — переробити так, щоб результат вийшов інший. Раціоналізувати політосвітроботу — значить у кожному закладі відокремити те, що в роботі цього закладу є істотно необхідним, заради чого цей заклад існує, від того, що органічно з самої суті роботи не впливає, що само по собі особливої цінності не має. На перше дати грошей, скільки треба, на друге грошей не давати. Така раціоналізація політосвітроботи надзвичайно піднесе її продуктивність і дуже скоротить її вартість. Чи правильна лінія, яку взяла в цьому питанні Головополітосвіта, чи ні?

Нарешті, вся ця інтенсифікація роботи, раціоналізація її немислима, якщо не підвищити її кваліфікації. Для

підвищення цієї кваліфікації Головополітосвіта розгортає досить широку видавничу діяльність — випускаються журнали: «Красная новь» (вийшла 5-а книжка, виходить 6-а), «Коммунистическое просвещение» (вийшли книжки 1-а і 2-а), «Долой неграмотность» (вийшов № 25—26, виходить № 27—28), «Вестник искусств» (вийшло два номери); будуть виходити художні альманахи, «Библиографический бюллетень» та ін.; вийшло сорок брошур загально-політичного і агітаційного змісту.

Головополітосвіта вжила також заходів до того, щоб література, яку вона видає, попадала на місця¹. Головополітосвіта ввійшла в кооперативне товариство для торгівлі книжками в кіосках, вона одержує для безплатного постачання бібліотекам десяту частину книжок, що були на колишніх складах Центросоюзу, і т. д.

Чи правильна в цьому відношенні лінія, яку взяла Головополітосвіта?

1922 р.

¹ Для оптового постачання провінції всіх видань Головополітосвіти і Держвидаву відкрито магазин «Серп і молот», який відпускає всім організаціям, державним і кооперативним книгарням та професійним спілкам літературу із знижкою. Магазин провадить добір бібліотек.— *Прим. автора.*

ЗАВДАННЯ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ

Світова війна, революція, все, що сталося після неї, поклали край віковій відірваності, ізольованості села, втягнули його в загальні інтереси країни, в коло життя людства і надзвичайно розширили горизонт селянина. Прагнучи скинути всяку експлуатацію, побачивши, що попи за панів, проти народу, селянин звільняється від їх впливу.

Ще більшою мірою все це стосується робітника.

Війна і революція зорали ґрунт для антирелігійної пропаганди.

І антирелігійна пропаганда велася. Може, велася поверхово, спрощено, більше під впливом почуття, а все-таки велася. Треба сказати, що наша література далеко не в достатній мірі обслуговувала цю пропаганду. Що видано за перші роки існування Радянської влади з метою антирелігійної пропаганди? Товста книга Каутського «Виникнення християнства»; книжка, теж велика, Кунова «Походження релігійних вірувань»; переробка І. Степановим іншої книжки Кунова, видана під назвою «Походження нашого бога»; чотири книжки журналу «Революція и церковь» та брошурок 20—25, почасти оригінальних, почасти перекладних. Чи досить цього? Книжки журналу «Революція и церковь» хоч і можна прочитати з великою користю, але вони не розраховані на широку публіку — в них багато місця приділяється спеціально юридичним питанням. Книжка Каутського «Виникнення християнства», як і книжки Кунова, розрахована на цілком підготовленого читача і стосується

тільки окремих галузей антирелігійної пропаганди. Частина брошурок, хоч їх розмір невеликий, мало доступна для невідготовленого читача, розрахована на людину, яка добре знає історію (наприклад, брошури Енгельса, Лафарга); частина має надто агітаційно-спрощений характер (дивись, наприклад, брошуру Мініна «Релігія і комунізм»); частина (деякі брошури Степанова, брошура Мещерякова) присвячена тільки окремим питанням.

Тому, хто хоче підготуватися до ведення антирелігійної пропаганди, треба зібрати всі видані брошури й книжки і самостійно виконати велику роботу — взяти з цих книжок те, що має найбільш революціонізуючий характер, що найбільше може розбудити думку, справити особливий вплив на того, до кого ми звертаємося з нашою антирелігійною пропагандою.

Тепер питання про антирелігійну пропаганду є дуже актуальним.

Перехід на мирне становище повернув маси селянства до їх звичайного заняття — землеробства, до того ж землеробства у первісних формах, коли землероб цілком залежить від стихій, подолати які він не в силі. Загальна розруха, застій у промисловості, розвал транспорту — все це діє в напрямі, протилежному тому, в якому діяли війна і революція, все це знову відриває село від усього світу. А відірваність, безпорадність перед палючим сонцем, посухою та іншим знову створюють передумови для зростання релігійних вірувань. Треба кувати залізо, поки гаряче, не покладаючись на те, що з піднесенням землеробства, поліпшенням транспорту, розвитком промисловості умови життя села зміняться. Все це прийде, а поки що треба не давати заснути розбудженій війною і революцією думці. Не можна дати загаснути створеному недавніми подіями негативному ставленню до церкви. Під це негативне ставлення, в основі якого лежить переважно почуття, треба підвести фундамент, треба дати йому наукове обґрунтування — пояснити, що таке релігія, як вона виникла, як розвивалась, чим була і чим є в даний момент, і тоді негативне ставлення до церкви буде міцно закріплено.

Нова економічна політика дала можливість висловлюватися в пресі напрямам, чужим ідеології робітничого класу. І, мов таргани з щілин, посипалися з чистеньких

томиків усяких видавництв релігійні настрої, розмови про бога та ін.

Поки що все це прикривається ще фіговими листочками, та виразно чути вже акорди настроюваних на містицизм струн. Це зрозуміло. Якщо війна і революція підірвали релігійні почуття робітничої і селянської маси, то в поміщицько-буржуазному середовищі та сама революція загострила релігійні настрої до краю. Ще б пак! Революція вирвала у них ґрунт з-під ніг, перевернула все їхнє життя, вигнала з насиджених місць... А що їм і залишається, як не уповати на бога! І чим далі, тим настирливішою ставатиме ця релігійна пропаганда тих, хто раніше був господарем життя і втратив це своє становище. Цій пропаганді треба протипоставити тверду, таку ж пристрасну, добре науково обґрунтовану антирелігійну пропаганду, яку треба систематично повести серед шкільної молоді, серед учительства і т. д.

І треба озброїтися для цієї боротьби. Як?

По-перше, треба негайно ж скласти посібник, який можна було б покласти в основу антирелігійної пропаганди.

За формою він повинен бути написаний дуже простою мовою, з розрахунком, що читач має наймінімальніші знання з історії, природничих наук та ін. В цьому посібнику треба уникнути абстрактних міркувань, а більше спиратися на конкретний матеріал; звичайно, матеріал має бути ґрунтовно опрацьований з наукового погляду. Слід подати насамперед статистику поширеності тих чи інших релігійних вірувань на земній кулі із стислою їх характеристикою. Далі потрібно дати картину розвитку релігійних вірувань — від грубого анімізму до дуже витонченого філософського ідеалізму, причому іудейство, християнство, іслам, буддизм треба розглядати як ланки одного загального ланцюга; треба розкрити, як відбивалися ступінь пізнання сил природи і уявлення про життя людського суспільства в ту чи іншу епоху на релігійних поглядах даного народу, в дану історичну епоху; треба показати, як людина творила бога за своїм образом і подобою.

Не менш важливо вказати на відмінність релігійних вірувань у різних класах суспільства; на різницю в релігійних віруваннях пануючих і експлуатованих класів; на боротьбу цих релігійних вірувань; на використання

пануючими класами певних релігійних вірувань як знаряддя класової боротьби; на організацію поширення вигідних державі релігійних вірувань; на гоніння проти іновірців. Нарешті, слід висвітлити значення ідеалізму і протипоставити йому філософію пролетаріату — діалектичний матеріалізм.

Такий посібник значно полегшить ведення антирелігійної пропаганди. Далі треба звернути дуже серйозну увагу на видання літератури, що сприятиме якомога повнішому висвітленню того чи іншого питання. Слід висвітлити докладно питання про те, чи існував Ісус Христос як історична особа, чи існує тільки міф про Христа. Російською мовою тільки в брошурі Енгельса говориться про це питання та ще в брошурі Віппера, яка починається обґрунтуванням думки, що Христа не було, а кінчається випадом проти матеріалізму. Найважче буває позбутися старих, звичних вірувань. Позбувшись їх, людина вже не так легко потрапляє в пастку. Хто з дитинства звик до думки, що євангеліє якесь особливе, надзвичайно величне вчення, яке проповідував і за яке помер Христос, той, коли він переконається, що й Христа ніякого не було, не захоче, мабуть, знову стати віруючим — вірити у фікцію, у те, чого не було.

Далі, дуже мало у нас книжок, які піддають християнську релігію критиці з точки зору інтересів експлуатованих класів. Дуже поширеною є думка, що християнство — релігія сучасних труджених і знедолених, релігія сучасного пролетаріату. І з багатьох інших питань, що стосуються історії релігійних вірувань, потрібні книжки. Нехай вони навіть написані не марксистами — біда невелика. Треба тільки подати до такої книжки докладну передмову. Такою є, наприклад, праця Дрекса «Міф про Христа», двотомне дослідження питання. Сам Дрекс — ідеаліст, представник філософської теорії Гартмана, але його книга все ж має величезну цінність. Царська цензура цілком правильно оцінила революціонізуюче значення цього дослідження, спаливши надрукований переклад другого тома цієї книжки. З ученими і митцями таке трапляється нерідко: логіка дослідника, внутрішні закони творчості змушують ученого або митця своїм дослідженням доводити те, що лле воду на млин противників його світогляду. Звичайно, все це треба роз'яснити читачеві

Нарешті, потрібен невеликий журнальчик з питань антирелігійної пропаганди, який висвітлював би досвід антирелігійної пропаганди, відгукувався на злоби дня, був би організуючим центром. Тоді антирелігійна пропаганда буде обслужена ідейно достатньою мірою, а завдання пропагандистів буде значно полегшене. Тоді питання буде спрощене, зведене до питання організаційного — як поставити роботу на селі, в Червоній Армії, у профспілках, серед шкільної молоді. Ідейний зміст цієї роботи буде розроблений.

Віками релігія була путами для широких трудящих мас. Треба допомогти їм звільнитися від цих пут. Це справа, для якої варто попрацювати.

1922 р.

РОБІТНИЦЯ І РЕЛІГІЯ

Коли ви зайдете до церкви, то побачите, що там жінок далеко більше, ніж чоловіків. Серед чоловіків найбільше старих людей, а жінок багато і літніх і молодих. Хресний хід іде — знов-таки в юрбі майже самі тільки жінки. Навіть ті, хто більш розвинений, міцно тримаються за обрядність. Трапляється, що й комуністки тримають у себе ікони. Чому це так? Чому жінці важче порвати з вірою, з обрядністю?

Основна причина тут та, що робітник звичайно більше знає, ніж робітниця. Серед чоловіків більше письменних, більше таких, що ходили до школи, більше таких, що звикли до книжки. А крім того, жінка більше прив'язана до власної домівки господарством, дітьми та ін. Робітник більше буває серед товаришів, більше чує корисних розмов, більше буває по різних містах, бачить різних людей, різні порядки. Голова в нього вільніша від дрібних справ, якими завжди заклопотана жінка-робітниця.

Якось працювала я у вечірньо-недільній школі. От на уроці розповідає учениця, дружина робітника, що вона днів зо два тому ходила лекцію слухати. «Вже ж так добре розповідав, так добре», — говорила вона про лектора. — «А про що розповідав?» — питаю. — «Ніколи мені, матінко, пам'ятати: білизну прала я». Робітниця страшенно заважає набувати знань те, що в неї ніколи не буває часу. Тому вона легше вірить і в бога, і в чорта, і в те, що каже батюшка, і в сусідчині байки, у сні вірить, в усякі прикмети...

Та й правду кажучи, важко їй вирватися з того фантастичного світу, в якому вона живе. Питає мене одна молоденька сиділка, сільська дівчина: «Невже ви в бога не вірите?» — «Не вірю», — кажу. — «Зовсім?..» — «Зовсім...» — «І в святих не вірите?» — «Та коли вже в бога не вірю, невже у святих віритиму!» Вона помовчала. Потім каже: «Мабуть, скучно вам!» Я потім часто думала над її словами. День у день одноманітна робота, одне й те саме, одні й ті самі дрібниці, одні й ті самі турботи. Не можна так жити, коли немає ніякої зміни вражень, ніякого просвітку через буденні турботи, ніякої краси, — заїсть сіре життя. А на жінку, яка міцно прив'язана до своєї домівки, церковна пишнота, церковний спів, юрба людей справляють велике враження: надто вже бідне й сіре її буденне життя, дуже вже мало в ньому яскравих вражень.

А потім ще й те: хатні справи держать, мов тісто, до рук липнуть — від них не відчепишся, ну а вже до церкви божої треба йти — це для бога, ніхто не осудить. Ось чому тримаються так жінки, і серед них робітничі, за релігійну обрядність, ось чому більше жінок у тій юрбі, що не дає вилучати церковні цінності для того, щоб нагодувати людей, які вмирають в муках голоду. Уява у них бідна, уявити собі, як люди помирають з голоду, їм важко, а того, що буде менше пишноти, блиску, — цього вони бояться, цей блиск відіграє велику роль в їхньому житті. Католицька церква дуже добре враховує вплив форм відправи на почуття: спів, в якому беруть участь усі, хто прийшов до церкви, прикрашання церкви квітами, статуями, таємнича півтемрява католицьких церков та інше — все це особливо впливає на почуття.

Є ще одна сторона, яку забувають, коли говорять про релігію. Церковні відправи задовольняють потребу в спілкуванні, дають якісь колективні переживання. І в жінок ця потреба знов-таки більша. Чоловік, що йде на заробітки, служить в армії і т. д., зустрічається з людьми на іншому ґрунті. А жінка більше прив'язана до власної домівки, живе більше замкнутим життям. Мені якось говорила одна селянка: «Тільки ото й бачиш людей, що в церкві».

Нарешті, найголовніше — тяжке життя. Важка робота, нестатки, турботи, хвороби, смерть близьких. І часто

нізвідки немає допомоги, нічого немає в майбутньому. В такі хвилини людина шукає опори, надії, і через те що допомоги шукати їй ніде, то вона шукає її в бога, чим їй важче, тим палкіше вона молиться. І жінка знов-таки через свою емоціональну натуру, через свою більшу відірваність від громадського життя, більшу безпорадність, більшу залежність особливо тримається за бога.

Предтеча буржуазної французької революції Вольтер осипав найущипливішими насмішками церкву і попів, глузував з церковних уявлень про бога, Христа, богоматір... Разом з тим Вольтер писав: «Коли б і не було бога, його слід було б вигадати»,— і в своєму маєтку, у Ферне, поблизу Женеві, він збудував церкву для місцевих селян.

Комуністи думають інакше. Вони вважають, що і робітники і селяни мусять знати всю правду, хоч би яка тяжка й гірка вона була. Трудящі — не діти, яких треба було б потішати казками. Трудящим треба будувати свій світ, соціалістичне суспільство. Їм потрібно мати для цього новий погляд на речі, треба дивитися правді у вічі і не бути ні рабами людськими, ні рабами божими.

І комуністи викривають попівську брехню, розповідають, як у людей виникло уявлення про бога. Комуністи розкривають трудящим очі на справжній стан речей.

Для того щоб робітниця й селянка порвали назавжди з церквою, треба, по-перше, щоб усе життя наше було добре організоване, щоб не було злиднів. Хто дбає про організацію виробництва, про організацію народного господарства, той тим самим бореться з жіночою релігійністю.

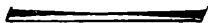
Треба полегшити жінці, особливо трудящій, хатню роботу. Той, хто дбає про влаштування дитячих ясел і садків, про влаштування громадських пралень, ремонтних майстерень і т. п., бореться з жіночою релігійністю.

Треба, щоб робітниця й селянка почали жити громадським життям. Треба прилучити їх до великого руху пролетаріату, втягнути їх до громадської, радянської роботи.

Нарешті, треба, щоб робітниці й селянці більше стало доступним мистецтво. Треба, щоб вони могли піти в хороший театр, у хороший кінематограф. Треба, щоб вони брали участь у всенародних святах, як-от 1 Травня або 7 листопада.

Треба впливати на розум, але одночасно треба створювати умови, які зроблять церкву та її обряди непотрібними трудящій жінці.

1922 р.

ПРОЛЕТАРСЬКА ІДЕОЛОГІЯ І ПРОЛЕТКУЛЬТ

Що ідеологія пролетаріату відмінна від ідеологій інших класів — це безперечно. Проте звідси не випливає, що в епоху диктатури пролетаріату він повинен замикатися в собі, протиставити себе державі і будувати свої, «сектантські» культоргани. Це не пролетарська позиція.

У «Правде» від 27 вересня вміщено статтю т. Плетньова «На ідеологічному фронті», що має підзаголовок «Мета і завдання Пролеткульту». Стаття написана дуже цікаво і талановито, але правильні думки в ній змішані з помилковими.

Кожний клас має свою ідеологію. Пролетарська ідеологія зовсім не схожа на ідеологію буржуазну, докорінно від неї відрізняється. Це вірніше вірного. І оскільки це говорить т. Плетньов, він має цілковиту рацію.

Не можна розуміти ідеологію надто елементарно. В поняття ідеології входить і мораль, і мистецтво, і наука. Ніхто не буде заперечувати, що мораль буржуазна і мораль пролетарська докорінно різняться між собою. Легко довести також, що мистецтво має яскравий класовий характер: і запас образів, і їх зміст, і комбінація їх зовсім відмінні у буржуазного представника мистецтва і у представника мистецтва пролетарського. Різниця є переживання, почуття того і другого, різним є підхід до мистецтва. Щодо науки справа стоїть багато складніше. Безперечно, що в галузі суспільних наук є буржуазна наука і є наука пролетарська. Оцінки суспільних явищ у буржуазії і у пролетаріату зовсім інші.

Інакше стоїть справа в галузі точних наук. Точні науки ґрунтуються на багатовіковому досвіді людства в оволодінні силами природи. Дані цих наук перевірені досвідом, щодня підтверджуються практикою і дають людині величезну, порівняно з минулими віками, владу над природою, і викидати за борт ці досягнення науки було б смішно й дико. Звичайно, тепер і точні науки використовуються в інтересах буржуазії, є здобутком невеликої групи спеціалістів. Пролетаріат, оволодівши наукою, зробить її здобутком широких мас, зробить її більш засвоюваною, відокремивши істотне від неістотного, розвине цілі нові галузі точних наук, у розвитку яких не була зацікавлена буржуазія, але в розвитку яких зацікавлений пролетаріат, зацікавлене все людство. Тільки в цьому розумінні можна і слід говорити, що і точні науки можуть мати на собі печать певного класу.

Далі, т. Плетньов має рацію, що світ не можна завоювати тільки зброєю, силою, а треба завоювати його і ідейно, треба подолати стару, буржуазну культуру, стару, буржуазну ідеологію.

Не тут корінь незгод. Можна бути переконаним прихильником усіх цих ідей і разом з тим бути противником Пролеткульту.

У країнах, де пролетаріат лишається ще класом пригнобленим, де буржуазія перебуває при владі,— там справа стоїть просто. Пролетаріат веде боротьбу з буржуазією, і насамперед боротьбу ідейну. Протиставлення пролетарського мистецтва, пролетарської культури мистецтву буржуазному, культурі буржуазній є в цих умовах справою конче потрібною, одним з головних знарядь боротьби. В обстановці буржуазної держави лозунг «Пролетарська культура» — лозунг бойовий, це лозунг боротьби. Лозунг «Пролетарська культура» в буржуазній державі — річ дуже революційна. Пролеткульти в Америці, в Німеччині, в Англії і т. п. можна тільки вітати.

Але як справа стоїть у нас? У нас створилася така ситуація: у країні, де пролетаріат був відносно слабкий і кількісно і з точки зору класової виучки, він завдяки збігові історичних обставин взяв у свої руки владу. Для чого він брав цю владу? Для того, щоб створити собі привілейоване становище, солодке життя? Щоб гнобити інші класи? Звичайно, ні. Він взяв владу для того, щоб

знищити всяку експлуатацію, всяке гноблення, перебувати суспільство по-своєму, знищити поділ суспільства на класи і тоді перестати існувати як клас. Розбивши стару державну машину, старий гнобительський апарат, пролетаріат повинен використати всі засоби, щоб і ідейно завоювати вплив, переконати інших, добитися загального визнання своєї ідеології.

Одним із способів переконати є мистецтво, яке особливо сильно впливає на емоціональну сторону. В житті трудящих мистецтво відіграє зовсім особливу роль. Робітник мислить звичайно образами, і тому найпереконливіше для робітничої маси — це художні образи. Цей бік справи особливо виразно показала революція. В ній (у демонстраціях, процесіях, на фронтах — скрізь, де виступала маса) було дуже багато театральності — не штучної, пишної, а природної, революційної театральності. Але революція ж дала відчуття, що справжнього пролетарського мистецтва ще немає, є тільки небагато творів мистецтва, які відображають пролетарську ідеологію, пролетарські переживання, прагнення, ідеали; потреба у справжніх пролетарських творах мистецтва була дуже велика, твори буржуазного мистецтва не могли бути вставлені в раму революції — її доводилося затягувати просто червоною тканиною.

Як створити те нове мистецтво, якого на дев'ять десятих зовсім не було в момент революції і яке є таким насущно необхідним? І тут Пролеткульт став на цілком правильний шлях: треба відкрити робітникам шлях до мистецтва, треба дати можливість оволодіти музичною, театральною, пластичною та іншою технікою, не оволодівши якими не можна створити творів мистецтва. Але мало оволодіти старою технікою — треба пропустити її через горнило пролетарської думки, внести в неї своє, потрібні пролетарські студії, потрібно багато хороших студій, що створили б для пролетарів можливість оволодіти передумовами творчої діяльності — технікою і свідомим (свідомим з точки зору пролетаріату) ставленням до мистецтва.

Оскільки це робить Пролеткульт, він робить велику, потрібну пролетарську справу. Це правия Пролеткульту. Перейдімо тепер до його лівиці.

У студіях повинен панувати дух критичного ставлення до буржуазного мистецтва: треба, щоб студієць

навчився відрізнати, що треба і чого не треба брати з буржуазного мистецтва, навчився розуміти й новітні форми буржуазного мистецтва — мистецтва періоду занепаду. Треба, щоб студія виховала в ньому огиду до ідейної беззмістовності, штучності, фальші, крикливості цих форм періоду занепаду буржуазної ідеології. І от ми бачимо, що в студіях Пролеткульту немає цього критичного ставлення до буржуазних форм мистецтва, і те, що є ознакою розкладу, занепаду, виродження, проголошується справжнім пролетарським мистецтвом, зародки пролетарського мистецтва віддають у полон буржуазному мистецтву. Це перше.

Друге: твір мистецтва не тому буває пролетарським, що творцем його є той чи інший пролетар з народження, а тому, що він пройнятий пролетарською ідеологією. Не кожний пролетар досить свідомий, не кожний є носієм пролетарської психології, пролетарської ідеології — є пролетарі, наскрізь пройняті міщанською ідеологією, пролетарі, яким чужі пролетарські ідеали, пролетарська дисципліна і витримка. Мало самого тільки пролетарського походження — пролетареві треба ще усвідомити свої класові завдання, треба виробити у собі класову свідомість. Цей бік справи замовчує Пролеткульт, проголошуючи кожний твір робітника твором пролетарським. І виходить мимовільна, можливо, але все ж демагогія.

Третє: не можна «висидіти» пролетарське мистецтво, штучно створити його — можна тільки розчистити йому шлях. А вирости воно може тільки з життя. Чим глибшим буде розуміння цього життя, чим сильніші переживання художника, тим повніше позначиться це на його творах. Не можна втекти від життя, від боротьби, заплющити очі на навколишню дійсність, відгородитися від усього непролетарського. А Пролеткульт саме й проповідує відгороджування, замикання в собі.

Четверте: пролетаріат брав владу, щоб переробити все суспільство з класового у безкласове. Буржуазія, будучи пануючим класом, накладала печать своєї ідеології на всі класи, в тому числі й на пролетаріат. Тепер це повинен прагнути зробити пролетаріат. В його руках такий могутній засіб ідеологічного впливу, як держава. Завдяки цьому пролетаріат має тисячі можливостей якнайбільше поширювати свій вплив на всі верстви суспільства, перевиховувати їх, зруйнувати їх класову пси-

хологію. А як підходить до цього питання Пролеткульт? «Держава,— говорить він,— вона не чисто пролетарська. Її справа — піклуватися про всі класи. Нехай вона насаджує культуру (справа корисна), але ця культура не пролетарська, і нам, пролетарям, на цю справу не можна витратити свого часу й енергії. Нам треба відгородитися від усіх непролетарських елементів, відособитися, створити для себе свою, чисто пролетарську, білосніжну культуру. Ця класова культура буде незрозуміла іншим класам, іншим верствам суспільства, у яких інша, далека від пролетарської психологія». От саме тут і заритий собака. Саме тут і криється корінь наших незгод з Пролеткультом. Ми беремо на себе сміливість твердити, що це не пролетарська точка зору.

Пролетарська точка зору інша. Пролетаріат думає не про те, як би йому відособлено влаштуватися в класовому суспільстві, виробити свій відособлений світогляд, своє відособлене мистецтво. Пролетаріат вбачає свою місію не в цьому, а в знищенні класового суспільства, в організації розумного, щасливого життя для всіх і кожного, в такій організації суспільства, в якій не буде ні пролетаріату, ні буржуазії. Так розуміти місію пролетаріату ми вчилися з «Комуністичного маніфесту», написаного Марксом і Енгельсом ще в 1847 р. І не бачимо причини міняти свою точку зору. В момент, коли тріщать підвалини класового суспільства, коли триває найзапекліша боротьба між старим і новим порядком, дбати про те, щоб десь там осторонь вивести чисту пролетарську культуру,— а до цього зводиться робота Пролеткульту,— значить іти врозріз з пролетарською ідеологією. Ідеї, проповідувані Пролеткультом, його повсякчасне протиставляння себе завойованій пролетаріатом державі, протиставляння себе всім іншим класам, з якими він боїться зближатися, хоч би це й були трудящі, і ідеологією яких, незважаючи на це, він заражається, ми вважаємо сектантськими, непролетарськими, і тому боремося з ними.

1922 р.

ОСНОВНІ ТИПИ ПОЛІТОСВІТЗАКЛАДІВ

I. НА СЕЛІ

Первинним осередком політосвітроботи на селі є хата-читальня. Основне її завдання — обслуговувати населення газетою.

Самий порядок поточної, буденної політосвітроботи в хаті-читальні, як видно, досить відомий, ясний і, мабуть, не потребує нових пояснень і вказівок. Організувати регулярне одержання газети і читання її вголос для неписьменних; організувати одержання пересувної бібліотеки; влаштувати обговорення прочитаного, бесіду на спеціальну тему, наприклад, роз'яснення декрету; збудити інтерес, підучити або навчити грамоти (школа грамоти при хаті-читальні) — ось основні функції цього опорного пункту.

Проте, судячи з матеріалів за досить великий відрізок часу, далеко не завжди і не всі безпосередні керівники хати-читальні ясно уявляють собі *перспективи цієї роботи*. І, як видно, тут не було достатнього інструктування з боку повітових політосвіт.

Добути газету, політичний словник, географічну карту; знайти і обладнати саму хату-читальню; організувати одержання пересувної бібліотеки — ці найпростіші завдання загалом зрозумілі, засвоєні. Виконуються вони насамперед залежно від ініціативи й енергії місцевої Ради і головним чином партійного осередку.

Але не зрозуміли, не засвоїли і не здійснили основного: *зробити хату-читальню взагалі активним центром духовного життя села*. Інакше кажучи, не здійснено зв'язку з населенням. Хата-читальня ще не стала насущною потребою в кожному селі.

Одержання і читання газет або книжок — це тільки метод для створення опорного пункту нашого політико-освітнього впливу на село.

По республіці збудували тисячі хат-читалень. І поки вони були на утриманні держави, вони хоч з гріхом пополам, але вели якусь роботу, взагалі існували. Досить було зняти їх з державних коштів — і хати-читальні перестають існувати, за незначними винятками. Мало допомагає навіть циркуляр ЦК РКП(б), що був надрукований у «Правді» № 118 від 30 травня 1922 р.¹ і дав парткомам спеціальні завдання щодо створення опорних пунктів сільської роботи. Хат-читалень залишилося дуже небагато, і кількість їх дедалі меншає.

Що означає, що показує такий катастрофічний розвал цілої галузі роботи? Насамперед те, що ніякого зв'язку у хати-читальні з навколишнім населенням не було створено. Поки держава утримувала хату, населення в тій чи іншій мірі користувалося «даровою втіхою». Та коли населенню довелося на власні кошти утримувати ту саму хату, передплачувати газету, оплачувати працівника, населення відвернулося від хати-читальні.

Перевірка життєздатності хат-читалень (зроблена у зв'язку з вимушеним скороченням державних видатків) виявила основну хибу нашої політосвітроботи на селі: хати-читальні у свідомості селянина ще не стали необхідністю; вони не змогли ще привернути і привчити цього селянина до газети і книжки настільки, щоб він добровільно витрачав гроші на цю потребу.

Треба починати спочатку!

Але само собою зрозуміло, що держава й надалі не зможе взяти на себе утримання хат-читалень. Досить сказати, що самих тільки волостей в республіці налічується близько 11 тисяч; утримувати по одній людині на волость — величезна затрата (на всі так звані масові заклади політосвіт по всій республіці, крім України, Туркестану і Кавказу, держава утримує не більш як 18 тисяч чоловік).

Отже, безумовно, не можна розраховувати, щоб навіть у майбутньому держава взяла на себе ці видатки. Вся ця галузь роботи залишиться на місцевому постачанні.

¹ У зазначеному номері «Правди» опубліковано циркуляр ЦК РКП(б) «Відновлення хат-читалень». — *Ред.*

Державі довелося стати на шлях *пропаганди хат-читалень* (див. циркуляр ЦК від 30 травня 1922 р., надрукований у «Правде» № 118). Але й на цю пропаганду не можна чекати грошей з центру: треба зуміти одержати їх з місцевих коштів.

Як зручніше, вигідніше, доцільніше зробити? Чи створити у плановому порядку сітку хат-читалень губернії (намітивши строки поступового розширення цієї сітки) і провести через губвиконком певний процент місцевого бюджету, причому губполітосвіта здійснюватиме не тільки постійне ідейне керівництво, але й керівництво у питаннях розподілу грошей? Чи, може, лишити це за повітовими виконкомом, а губполітосвіта тільки контролюватиме виконання затвердженого нею повітового плану? Чи, нарешті, не ставити утримання хат-читалень навіть у повітовий бюджет, а діючи через волосний виконком, намітити і провести збирання місцевих коштів спеціально на кожен хату-читальню?

Ось організаційні питання, які постають перед кожною губполітосвітою у справі створення опорних пунктів сільської роботи.

Дати єдину, однакою для всієї Росії директиву з центру — річ дуже трудна. І насамперед тому, що в цій справі, судячи з відомостей про збирання місцевих податків, існує велика строкатість. Одна губернія проявляє більшу ініціативу, має сильніший апарат, і вона збирає (за інших рівних умов) більше, ніж сусідня; отже, в цьому прикладі губвиконкомом мають не однакові можливості поставити сільську політосвітню роботу.

Оскільки дати один шаблон в основному питанні про джерело коштів неможливо, залишається (як програма-мінімум) те, що вище названо *пропагандою хати-читальні*.

Треба організувати в кожному районі, а ще краще в кожній волості *показову хату-читальню*, де справу було б поставлено зразково. Це не означає, що на таку хату-читальню витрачатимуться великі гроші. Показовість має полягати в тому, що при мінімальних затратах треба досягати максимальних наслідків.

Показова хата-читальня відкривається тільки після того, як проведено попередню агітацію серед населення, коли є постанова селян, що отаку-то хату віддають під хату-читальню, що громада бере на себе її опалення,

освітлення, прибирання, коли буде обрано людину (або раду хати-читальні), яка повинна дбати про виконання всього цього. Повітова політосвіта бере тільки участь в обранні цієї людини і має сплачувати їй певну щомісячну *премію* за роботу в хаті-читальні, причому ця премія збільшується залежно від успішності роботи хати-читальні. Повітова політосвіта бере на себе також забезпечення показової хати-читальні *газетою, картою, політичним словником, додатковою газетою, іноді проєкційним ліхтарем*, весь час стежить за роботою хати-читальні, дбає про забезпечення її пересувною бібліотекою, лекторськими силами і т. д. Повітова політосвіта допомагає тут не стільки матеріально, скільки ідейно і організаційно. Пропаганда ділом — найбільш дійова пропаганда. Далі потрібні ще такі затрати: треба знайти якусь людину, що роз'їжджає в службових справах (кооператора, агронома і т. п.), і домовитися з нею, щоб вона пропагувала ідею хати-читальні в районі своїх роз'їздів. За цю роботу їй треба видавати окрему плату; а за кожну нову хату-читальню, відкриту завдяки її агітації,— премію. Слід також преміювати найкраще поставлені хати-читальні. Повіт — звичайно, надто велика одиниця, і там, де це можливо, повітова політосвіта повинна передовіряти організаційну роботу *народному домові*, який ближче стоїть до населення.

Народні доми звичайно організуються у волосних, промислових і торгових селах, де буває, особливо у торгові й святкові дні, багато прийшлих і приїжджих людей. Тільки в певній своїй частині робота народного дому спрямована на обслуговування населення села, друга частина роботи — це обслуговування культурно-освітніх потреб прийшлого елемента і, нарешті, частина роботи спрямована на організацію освітньої справи в найближчому районі.

Щодо місцевої роботи, то народний дім має виконувати, по суті, функції хати-читальні, розширюючи ці функції в міру можливості: пересувну бібліотеку заступає волосна бібліотека з достатньою кількістю книжок; крім школи грамоти, працюють школа дорослих, курси політграмоти; організація хорів стає постійною, до неї може долучитися навчання співів і т. д.

Важливо, щоб народний дім став звичним місцем для навколишніх жителів, тому бажано давати місце

в клубі комосередкові, осередкові спілки молоді, жін-відділу, бажано мати при народному домі чайну, влаштувати іноді місцевими силами вистави і т. д. На ту частину роботи, в якій зацікавлене місцеве населення, кошти надходять з оплати, що її вносять місцеві громадяни й організації, з окремих зборів від вистав і т. п.

Звичайно, не можна перекладати на жителів даного села витрати на обслуговування тих, хто приїжджає і приходять з навколишніх сіл. Сільрада не зможе взяти з населення стільки грошей. Ця частина витрат має оплачуватися з *місцевих коштів*, оскільки місцеві виконкоми зацікавлені в тому, щоб ця робота була поставлена, і поставлена як слід. Отже, волосний виконком повинен взяти активну участь у справі збирання коштів усієї волості.

Засобом залучення приїжджих до народного дому повинні бути чайна та їдальня, де можна влаштувати ночівлю; вони можуть здаватися в оренду, і народний дім матиме від цього прибутки. Повинен бути також довідковий стіл, відкрита для всіх читальня; треба влаштувати вистави, лекції, читання і доповіді з проєкційним ліхтарем, а у виняткових випадках і з кінематографом, влаштувати всякі демонстрації і свята, мітинги. Все це може перетворити народний дім в дуже цінний з погляду політосвітроботи заклад. Звичайно, треба дбати про те, щоб усе, що можливо, хоч почасти і хоч частиною приїжджих, оплачувалось і будувалось якнайбільш по-господарському ощадливіше. Не можна, звичайно, забувати, що на першому плані завжди повинна стояти ідейна сторона справи, що тільки заради неї будується вся організація народного дому, і не слід надмірно захоплюватися комерційними справами.

Там, де немає народного дому, але де багато проїжджого люду, слід укладати договори з господарями заїжджих дворів і чайних про те, що вони надають право місцевій хаті-читальні, волосній бібліотеці або школі (залежно від того, який з цих закладів є в даному селі) вести в цій чайній або в заїзді політосвітроботу серед приїжджих.

І ще одна функція покладається на народний дім. Народний дім у селі, де буває багато людей, природно, повинен стати організуючим центром політосвітроботи у своїй окрузі. Він повинен бути зв'язаний з хатами-

читальнями, що є в цій окрузі. Волосна бібліотека при народному домі повинна забезпечувати їх пересувними бібліотеками. Час від часу народний дім повинен збирати завідувачів хат-читалень, слухати їх звіти про роботу, давати інструкції. Школа грамоти при народному домі збирає викладачів шкіл грамоти своєї округи і інструктує їх. Іноді народний дім організує поїздку по місцевих селах лектора з якою-небудь лекцією, ілюстрованою з допомогою проєкційного ліхтаря, або трупи з трьох-чотирьох чоловік, що ставить агітп'єсу. Треба поставити справу так, щоб такі поїздки окупались. Додаткові витрати, необхідні для організації політосвітроботи через народні доми, мають оплачуватися з місцевих коштів.

Нарешті, є ще один тип закладів, який обслуговує село, хоч і знаходиться в місті,— це *Будинки селянина*. Будинки селянина, по суті,— теж народні доми, тільки без функції обслуговування місцевих потреб і без функції організації політосвітроботи в окрузі. Елементарний тип Будинку селянина — це кімната в одному з найбільш відвідуваних селянами заїжджих дворів на околиці міста; тут ведуть політосвітроботу: читають вголос газети, продають бесіди, є грамофон з радянськими пластинками, іноді влаштовують читання з проєкційним ліхтарем, роздають агітаційну літературу.

Укладаючи контракт з власником заїжджого двору, виконком вносить пункт про обов'язкове надання приміщення для політико-освітньої роботи, яку веде політосвіта. Робота організовується на господарському розрахунку з невеликою доплатою з місцевих коштів.

Хати-читальні, народні доми, Будинки селянина ведуть роботу, що в ній зацікавлені безпосередньо земвідділ, відділ охорони здоров'я, Всеросійська спілка робітників землі і лісу, кооперація та інші організації, яким політосвітні заклади надають приміщення для їх спеціальної агітації і сприяють її посиленню. Тому зазначені організації зацікавлені в тому, щоб мати тісний зв'язок з політико-освітніми закладами, і буде правильно, коли в деяких випадках вони візьмуть на себе частину видатків на їх утримання.

Кооперація вже ухвалила відраховувати один процент свого валового доходу на політосвітзаклади. Відповідний декрет тепер перебуває в процесі погодження між відомствами.

Щодо сил для ведення цієї роботи, то, само собою зрозуміло, тільки штатними службовцями величезне море політосвіроботи на селі не вичерпаєш, — тут треба залучити сили політичних і професійних організацій: комосередків, комсомолу, жінвідділу, комуністичної фракції Всеробітземлісу. Потрібно, щоб партійна організація підкреслювала досить сильно, наполегливо і систематично значення для сучасного і майбутнього нашої країни обов'язкової участі всіх членів партії в міру їх сил у політосвіроботі. Без мобілізації партійних сил на політосвіроботу ми віддаємо село під владу дрібнобуржуазної стихії, упускаємо сприятливий момент для ліквідації сільської темноти і відірваності від культурного світу.

II. У ЗАВОДСЬКОМУ СЕЛИЩІ

Культкомісії фабрик і заводів повинні дбати про те, щоб при фабриці була досить багата, а головне — добре укомплектована *бібліотека-читальня*, яка одержувала б газети акуратно і в достатній кількості; бібліотека повинна добре працювати, в години, зручні для робітників. Потрібен також *клуб*, де обговорювалися б усі животрепетні теми, де зароджувалася б також ініціатива у справі реорганізації побуту і праці. Виробнича пропаганда повинна відігравати велику роль у житті клубу. Звичайно, бібліотека повинна мати досить книжок з питання про організацію виробництва, у школах дорослих треба давати основи організації цієї справи, при фабриці слід мати невеликий музей з даної галузі промисловості, але *поточні питання організації праці на даній фабриці* найкраще обговорювати в клубі. Клуб повинен обрости всілякими гуртками, діловими комісіями — тільки тоді він буде життєвим. У клубі також читаються різні доповіді, лекції, проводяться дискусії, влаштовуються літературні вечори, утворюються хори, влаштовуються місцевими силами інсценівки, підготовляються свята.

При фабриці повинна також бути *школа дорослих*, яка розпадається на школу грамоти, школу I ступеня і школу II ступеня; викладання повинно в них бути поставлене досить життєво, відповідати насущним потре-

бам і запитаю учнів. До числа навчальних закладів повинна входити і *школа-клуб для підлітків*.

Всі ці заклади повинні організовуватись і розвиватись за активною допомогою культуркомісії; а працювати вони повинні за загальними інструкціями і директивами Наркомосу, під контролем повітової політосвіти.

Кошти на утримання цих закладів дає завод.

На маленьких підприємствах (де працює менш як двісті робітників), яким не під силу утримувати всі названі вище заклади, при заводі утворюється тільки первинний осередок — *клуб з читальнею*, щось подібне до хати-читальні на селі,— видатки якого оплачує заводоуправління. Заводоуправління так само бере на себе певну частину видатків на утримання найближчої волосної бібліотеки, школи дорослих, народного дому, що їх відвідують робітники даного підприємства.

Треба звернути увагу ось на що. Звичайно культурні заклади заводу являють собою закриті заклади, і часто можна побачити розкішно обладнаний у культурному відношенні завод, оточений селами, де зовсім немає ніяких освітніх закладів,— наче оазис серед пустелі. Це неправильно. Завод повинен справляти ідейний вплив на округу і брати на себе почин у справі організації політосвітроботи серед населення. Щодо цього роль культуркомісії заводу повинна бути схожою на роль народного дому. Ця роль повинна бути навіть більшою, бо народний дім не має такого економічного значення для округи, як завод або фабрика.

III. У МІСТІ

Про Будинки селянина ми вже говорили. Якщо у місті є заводи, то до них стосується все сказане вище про політосвітзаклади в заводському селищі. Треба тільки додати, що, коли поблизу є кілька фабрик, вигідніше влаштувати одну спільну бібліотеку-читальню, одну спільну школу дорослих, один спільний клуб: нецільно розпорозувати сили й засоби.

Спинімося докладніше на питанні *про центральний клуб*. Такий клуб повинен спиратися на роботу клубів-осередків як при заводських підприємствах, так і при великих торговельних закладах (великих готелях, магазинах та ін.), а також при великих будинках, гуртожит-

ках і радянських установах. Найважливіша робота проводиться в цих клубах-осередках, члени яких тісно об'єднані спільними інтересами; тут читання, бесіди та ін. Центральний клуб, якщо він стоїть ізольовано, виходжується або в звичайний театр, або в кіно, або в аудиторію для лекцій. Власне клубну роботу, особливо цінну з погляду пробудження активності в членах клубу, він може вести, тільки будучи зв'язаним з клубами-осередками, враховуючи їх запити й інтереси. Разом з тим центральний клуб повинен допомагати організації і обслуговуванню таких клубів-осередків, всіляко підтримувати їх. Клуби-осередки утримуються на внески членів і тих організацій, при яких вони існують. Центральні клуби, оскільки вони проводять організаційну політосвітроботу, утримуються почасти на *місцеві кошти*, почасти на *внески клубів-осередків*, почасти на *індивідуальні внески*, оскільки це стосується членів, що не входять до клубів-осередків.

Клуби партійні, професійні та інші, що ставлять перед собою спеціальні цілі, утримуються на кошти організацій, які їх утворюють.

Залежно від величини міста, в ньому є або один центральний клуб, або кілька, що містяться в різних районах.

Крім центрального клубу, в повітовому місті повинна бути також *повітова центральна бібліотека*; вона повинна бути зразково поставлена і, крім того, виконувати функції колектора: розподіляти книжки між міськими і волосними бібліотеками, добираючи їх певним чином; комплектувати для міських і волосних бібліотек пересувні бібліотеки; інструктувати бібліотеки і т. д. Оскільки книжкові сховища є державною власністю і оскільки правильне використання книжкових сховищ — справа першорядної ваги, то *частину коштів на центральні бібліотеки дає держава, друга частина видатків оплачується з місцевих коштів*. Волосні бібліотеки утримуються, звичайно, на місцеві кошти, пересувні бібліотеки так само.

Поряд з центральним клубом і центральною бібліотекою в кожному повітовому місті повинна бути *центральна школа дорослих*, яка розпадається на школу грамоти, школу I ступеня, школу II ступеня і школу для підлітків. Така центральна школа повинна бути зраз-

ково поставлена, бути зв'язана з іншими школами міста, а бажано й повіту, і допомагати їм в їх роботі. Утримується така школа на *місцеві кошти*.

Зовсім окремо стоять *радпартшколи*, що утримуються за *рахунок держави* і мають на меті підготовку радянських та партійних працівників різної кваліфікації, і *агітпункти*, що обслуговують особливо важливі пункти, через які проходять маси робітників, селян, червоноармійців. Агітпункти також частково утримуються державою.

Таким чином, ми маємо цілу сітку політосвітзакладів. У центрі стоїть повітова політосвіта і зв'язані з нею *центральна бібліотека, центральний клуб, центральна школа дорослих, народні дома, культкомісії заводських селищ*. Кожний з цих закладів є свого роду організуючим центром для цілого ряду закладів. Так, центральна бібліотека групує навколо себе міські, волосні бібліотеки, що обростають пересувними бібліотеками; центральний клуб групує клуби-осередки; центральна школа дорослих — школи грамоти та інші школи дорослих; народний дім — хати-читальні; культкомісії — цілий ряд політосвітзакладів.

Визначаючи сітки на місцях за цією схемою, треба враховувати всі місцеві умови, дбаючи насамперед, щоб були обслужені центри робітничого життя і великі промислові й торгові села.

Визначені в повіті сітки мають затверджуватись місцевим виконкомом і губернською політосвітою.

ПРОМОВА НА ІІІ ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ ПОЛІТОСВІТ

Ми вже втретє збираємося, товариші. Вперше, коли ми збиралися два роки тому, ми зафіксували, в чому полягає різниця між старою позашкільною роботою і політосвітроботою, чому ми перейменували себе в політосвіті. Ми відзначали, що різниця не в тому, що позашкільна робота була далека від політики, а в тому, що тепер ми орієнтуємось на сучасний момент, що ми йдемо в ногу з загальним будівництвом Радянської Росії. В перший рік, коли ми збиралися, на фронтах тривала війна. Вона вимагала широкої агітації, і саме агітації з допомогою мистецтва — тієї агітації, яка найбільш сильно впливає на емоціональну сторону. Треба було діяти згуртованими рядами, потрібна була концентрація сил. Вона була поставлена на чергу. З другого боку, І з'їзд політосвіт підкреслив питання про необхідність будівництва радпартшколи, яка готувала б кваліфікованих працівників.

У наступному році завдання трохи змінилися. Агітаційна робота почала трохи слабшати через те, що було ліквідовано fronti. І тоді виразно намітилось прагнення до поглибленої роботи. Але приділити поглибленій роботі стільки уваги, скільки було потрібно, — не вдалося. Минулий рік був роком голодним. У зв'язку з загальним тяжким становищем перед державною владою постало завдання скоротити бюджет, переглянути його і скоротити громіздкий радянський апарат. Довелося перебудуватись, і цей процес перебудови зачепив і Головополітосвіту. З 2 тисяч чоловік у нас залишилося після скорочення до 130 чоловік. Це вже щось значить. Те саме, в такому самому розмірі відбувалося на місцях. Адміністративний апарат скорочувався дуже швидко, а коли

було поставлено питання про перехід закладів на місцеві кошти, то постало питання і про скорочення самих закладів. Коли безпосередньо підійшли до того, що і як скорочувати, то тільки тоді почали оцінювати, які заклади мають більшу і які меншу вагу. Звичайно, під час революції не було планомірності в роботі. Відносну цінність того чи іншого закладу звичайно дуже мало зважували, і тільки цей рік навчив нас підходити до закладу з відповідною оцінкою, та й то далеко не в достатній мірі. І не можна сказати, що всі скорочення робилися раціонально, розумно. Декого дуже збентежив неп, і товариші з губвно часто оцінювали заклад, виходячи не з того, що він дає населенню, не з того, що він дає для піднесення класової свідомості, а оцінювали його з тієї точки зору, чи може цей заклад окупити себе, чи не може. Про це сьогодні вранці досить говорилося.

Влітку ми переживали гостру кризу. Переведення з центрального на місцеве постачання особливо тяжко відбилось на політосвітах. Цілі галузі роботи знято з державного постачання. Вдержались на поверхні тільки радпартшколи, бо постачання їх було заброньовано в партійному порядку. Загальне враження було таке, що вся робота розвалюється. А тут ще деякі товариші ставили питання, що «тепер ще не настав момент третього фронту» — фронту освіти; на їх думку, поки що «всі сили треба спрямовувати на піднесення виробництва». Певною мірою вони, звичайно, мають рацію. Зараз ми затиснуті в такі лещата, що ми змушені працювати, і суворо працювати; тому, звичайно, нам не можна звертати головну увагу на обговорення тонкощів якої-небудь поетики або заглиблюватися в які-небудь часткові, хоча й цікаві питання науки, що не мають безпосереднього відношення до життя. Але є частина освіти, а саме наша політосвітробота, яка зовсім невіддільна від підведення матеріальної бази під здобутки революції, тому що для цього потрібні не тільки матеріальні умови, але й певний склад людей. Буржуазія дуже добре розуміє, яке значення має для успіху в техніці склад людей. Відомий педагог Фрідріх Ферстер—дуже реакційний, християнин, що мріє про відродження християнства, але досить освічений буржуа—розуміє це. Він відзначає, що сучасна техніка потребує робітників високого рівня розвитку. Наші робітники в політичному відношенні часто значно

розвиненіші, ніж американський і західноєвропейський робітник, але щодо оволодіння навичками і знанням техніки у нас справа стоїть дуже сумно. Ми хочемо досягти того, щоб наш робітник був не тільки звичайним виконавцем розпоряджень інженерів, але водночас дбав про те, щоб піднести виробництво на вищий ступінь. Професійна освіта, якщо вона не має суто ремісничого характеру, може базуватися тільки на загальній освіті.

І тому політосвітня робота невіддільна від роботи над піднесенням виробництва і в цьому розумінні являє собою не третій, а другий фронт — частину його загального завдання по піднесенню матеріальної бази.

Ми ні на одну хвилину не повинні забувати про здобутки нашої революції і використовувати всю нашу політосвіту для того, щоб поглибити розуміння цих здобутків. Правда, такі речі, як революція, не забуваються. Пережиті за роки боротьби маси передумують, переробляють. Наша політосвітробота повинна допомагати масі усвідомити все це. Наша робота має величезне значення для створення певної культурної бази, без якої неможливо розвинути техніку. Тому не можна давати себе захльостувати хвилі фінансових труднощів, як ми бачимо це, наприклад, в Курську. Там видавничі справи стоять добре — у них виходить журнал «Народное образование» протягом двох років, виходить добре й акуратно, — але я з подивом прочитала, що на методичному з'їзді завідувачий губвно розвивав теорію про те, що «політосвітроботу треба передати вчителів». Це означає повернення до найстаріших, передреволюційних форм позашкільної роботи. Це точка зору цілковитого відчаю, цілковитої здачі позицій.

Перейдімо тепер до оцінки різних видів політосвітроботи. Спинімося на радпартшколах. Радпартшкола готує працівників для радянської і партійної роботи. За два роки в радпартшколах проведено дуже велику роботу, але коли порівняти постановку справи в наших радпартшколах з тими вимогами, які ставить, наприклад, американська педагогіка до побудови програм і до способу занять, то бачиш, що нам треба багато чого навчитися в цьому відношенні. Я дуже добре знаю, що американська педагогіка архібуржуазна, я не схильна ідеалізувати її. Але методичний підхід у американських педагогів прекрасний. Як треба організовувати розумову

працю — цьому питанню у нас майже не приділяють уваги, а в Америці з учнями раз у раз проводять бесіди на цю тему, практично навчають, як читати, складати нотатки, плани й конспекти. Хто знає роботу наших партійних шкіл, той поклавши руку на серце мусить визнати, що у нас в радпартшколах розтрачується надзвичайно багато сил і енергії учнів, а тим часом їх енергію треба всіляко берегти. У нас центр ваги досі лежить у читанні лекцій. Мені здається, що перед радпартшколами по всій Росії стоїть завдання удосконалити методичну сторону: побудувати силами слухачів програму більш цілісну, більш доступну; треба вчити їх самих працювати, відокремлювати важливе від неважливого, першорядне від десятирядного; треба навчити їх методів роботи. Треба виховати з слухачів не тільки свідомих працівників, але й умілих, здатних до самостійної роботи людей. Як розвивати найглибшу самодіяльність у слухачів, техніки цієї справи не вадить повчитися в американців.

Інше питання — ліквідація неписьменності. Це питання тепер так само гостро стоїть, як і раніше. Смішно в нашій країні хоч на хвилину відмовитися від завдання ліквідації неписьменності. Треба тільки раціональніше поставити роботу.

Ще питання про школи дорослих. Треба сказати, що в період, коли у нас процвітала агітація, питання про школи дорослих було зведене нанівець. Тепер ми бачимо серед маси потяг до школи дорослих. Незважаючи на розруху, в Петрограді кількість слухачів у школах дорослих збільшилась на 213%, у Москві — на 136%, — це в умовах, коли ці школи знято з державного постачання. Заворушилися підприємці. Ми маємо чимало пропозицій утворити приватні школи для підготовки до університетів. Вони беруться готувати за програмами шкіл II ступеня. Програми шкіл дорослих повинні бути старанно продумані. Вони повинні бути життєвими і давати політичну свідомість.

Разом з тим треба звертати величезну увагу на виробничу пропаганду. На фабриках та заводах виробничу пропаганду покладено на профспілки. А нам у школах для дорослих необхідно збудити інтерес до питань раціональної організації праці, дати методи підходу до цього...

Далі йде питання про видання відповідних підручників і популярної літератури. Популярною літературою є та, яка має на увазі певного читача, виходить з його досвіду, дає живі, сповнені руху образи... Популярність означає не переповнення тексту приказками та примовками, а чіткість викладу, висування на перший план основного, істотного, ілюстрованого яскравими прикладами, фактами. Нам потрібні й підручники інші. Справа не тільки в тому, щоб у підручнику було викладено певну галузь знання,— треба викласти її так, щоб легко було засвоїти. Потрібно, щоб зміст поділявся на частини й параграфи, щоб основну думку було чітко поставлено, щоб видно було, що треба запам'ятати, що треба просто прочитати і т. д. І коли порівняти з цього боку наші підручники з американськими, то ми побачимо, що повинні вчитися, як писати підручники.

Далі у нас стоїть питання про організацію доступу книги до маси. Цими днями мені довелося зробити доповідь на з'їзді Цекосу, і там товариші говорили про те, що вчителі перебувають у трагічному становищі, бо ціни на книжки зростають не щодня, а щогодини. Що тут робити? Зрозуміло, що купувати книжки не можуть ні вчителі, ні робітники, ні селяни. Тепер з купівлею книжок справа стоїть не так, як раніше, коли саме купівля була найпростішим засобом дістати книжку. Тепер багато людей тягнеться до книжки, але не може її купити. В міру того як маса стає письменнішою, питання про бібліотеку, яка відкриває доступ до книжки, набуває дедалі більшого значення. Тим часом у нас з легким серцем закреслили всю ту роботу, яку було проведено за ці п'ять років. Бібліотеки, над якими так багато працювали, тепер часто-густо закриваються. Бібліотечну справу треба розвивати, а не залишати бібліотечні багатства лежати марно. Якщо ми не зуміємо організувати справу так, щоб книжка доходила до читачів, то скільки б хороших книжок ми не писали і скільки хороших підручників не складали, від цього буде мало користі.

Ще питання — про допомогу самоосвіті. Тепер воно надзвичайно гостре — таке гостре, що тут, у центрі, в Москві, науково-технічний клуб звернувся за списком книжок для читання не до кого іншого, як до Рубакіна. Це відома фігура, він багато писав і пише з питань самоосвіти, але політично він досить-таки чужий Радянській

республіці. І тому книжки, які він рекомендує, — це не ті книжки, які потрібні робітникам. Дикий абсурд, що доводиться звертатися за кордон до Рубакіна за списком книжок для робітника! Другий приклад — з Геккером, американцем, який приїхав ставити справу самоосвіти. Технічну освіту він можливо й зміг би поставити, але тільки технічну, а його засипають листами, просять порад, щоб і як читати з питань політичних, філософських та економічних. У Головполітосвіті справа стоїть трагічно: немає людини на цю роботу. Ми давно просили ЦК дати нам працівника, що не сполучав би сорок посад, як це звичайно буває. Я просила б з'їзд ухвалити резолюцію в цьому питанні.

Переходжу до питання про необхідність поліпшити апарат, зміцнити зв'язок з місцями, і не тільки центру з губерніями, але й губернії з своїми закладами. Треба, щоб з центру приїжджали працівники, а ті, хто ближчий до безпосередньої роботи, мали б зв'язок із закладами, і зв'язок не паперовий, а живий. Важливо, щоб зв'язок був не тільки адміністративний, але й ідейний. Цю істотну частину нашої роботи ми часто забуваємо.

Я вже говорила про необхідність раціоналізувати сітку, зберегти в сітці тільки те, що має значення з точки зору політичної і виробничої пропаганди. І в цьому відношенні треба зважити, що кожний заклад може дати, яку цінність він має сам по собі, а не з погляду прибутковості.

Я хотіла б звернути увагу ще на одно — на зв'язок з населенням. Агітаційний період у нас відсунув це питання. На цей бік питання ніколи було звертати увагу, бо треба було якнайшвидше загітувати населення. Тепер серед робітничої маси ми бачимо розвиток усяких культурних комісій, усіх тих організацій, де робітнича маса може розгорнутися, виявити себе. Це вказує на те, яким шляхом за нормальних умов повинна йти робота. Тепер питання організації агітаційних кампаній перенесено в ЦК партії, а у нас ведеться агітація остільки, оскільки ми ведемо її через наші заклади. Тепер нам доводиться думати про поглиблену роботу, а це означає вирішити питання про зв'язок з населенням. Криза, яку ми недавно пережили, показала необхідність глибшого зв'язку закладів з населенням. Під час кризи уціліли ті заклади, які пустили коріння в населенні.

На закінчення скажу кілька слів про мистецтво. Я гадаю, що тепер Головополітосвіті важко займатися цим питанням, бо для роботи в галузі мистецтва потрібні зовсім іншого роду працівники, а нам треба мати людей, які могли б керувати політичною агітацією і пропагандою, політичним навчанням, навчанням у школах і т. д. Ми мали сумний досвід, коли при Головополітосвіті було утворено художній відділ. Коли утворювали художній відділ, я говорила: у нас що-небудь вийде, якщо на чолі цього відділу стоятиме людина, яка цілком займатиметься цим питанням. У товариша, якого поставили на цю справу, серце лежало до іншого, і тому вийшли тільки ганьба й сором. Нікому я не раджу так робити. Мені, що дуже далеко стояла від цього, доводилось раз у раз робити відкриття. Влаштується некрасовський вечір — і що ж? Виявляється, що у нас у відділі є товариші, які не знають, хто такий був Плеханов. Заглянеш ще куди-небудь — там знайдеш ще якусь «рідкість». Ні один відділ не завдав нам такого пекучого сорому, як наш художній відділ. Коли вже «пришивати» цей відділ до Головополітосвіти, то треба серйозно думати, якого товариша ставити на чолі цього відділу. Тепер, наскільки я знаю, це питання вже розв'язане, на черзі не стоїть, ніхто останнього рішення переглядати не пропонує. Оскільки питання не стоїть, навіть і роботу цю від нас забрали, то закидати нам, що ми не ведемо цієї роботи, не доводиться. Не треба розпорошуватися. Треба взяти частину роботи і зробити її як слід.

Ви бачите, які величезні завдання стоять перед нами і як треба всю роботу поставити на нові рейки. Треба поглибити її. А коли ми почнемо кидатися по інших галузях — то кинемося в галузь художню, то ще куди-небудь, — то з нашої роботи користі не буде.

Я гадаю, що наша головна робота тепер — це поглиблена агітація і пропаганда, і на неї треба звертати всю увагу. Ця робота надзвичайно важлива. Тепер це справжній другий фронт, органічно зв'язаний з піднесенням матеріальної бази, і на це треба звертати особливу увагу.

ЧЕРГОВИЙ (ТРЕТІЙ) ВСЕРОСІЙСЬКИЙ З'ЇЗД ПОЛІТОСВІТ

(ДО ПІДСУМКІВ)

Щороку восени збирається з'їзд політосвіт — підводяться підсумки роботи минулого року, намічається лінія роботи на наступний рік.

На з'їзді цього року (26 листопада—1 грудня) довелося констатувати, що весь минулий рік був, по суті, не чим іншим, як одчайдушною боротьбою за існування. Замість 475 тисяч політосвітпрацівників, яких ми мали рік тому, тепер ми налічуємо тільки скромну цифру в 10 тисяч. Кількість політосвітзакладів у більшості губерній зменшилася приблизно до однієї третини тих, що були торік, а в деяких губерніях каменя на камені не лишилося: так, у Вітебській губернії є тільки 6% торішньої кількості політосвітзакладів, у Курській губернії — 10%, у Калузькій — 14% і т. д.

Це справжній розгром.

Зловісні ознаки були вже перед торішнім з'їздом. Ідеологічно вони виявились у так званій «пензенській теорії», яка говорила про те, що треба, мовляв, відмовитися від політосвітроботи на селі, допомогти там оформитися дрібнобуржуазній ідеології, а самим забарикадуватися тільки на роботі серед пролетаріату. Це питання дебатовалося на сторінках «Правди»; з'їзд політосвіт одностайно висловився за недопустимість відмовлення від роботи на селі; в цьому ж напрямі цілком виразно висловились і Головополітосвіта і Агітпроп ЦК — лінію було дано, і коли деяким працівникам з місць здавалося, що Головополітосвіта певної лінії в цьому питанні своєчасно не зайняла, то це, мабуть, тому,

що дві третини завідуючих політосвітами (делегатів з'їзду) завідують ними менш як рік. Немає наступництва в роботі. Це, звичайно, дуже прикро. Коли працівники весь час міняються, працювати дуже важко. Ненормальність цього явища з'їзд відмітив у резолюції на звіт про роботу Головополітосвіти і в організаційному питанні: «Не меншим гальмом у роботі є майже всюди поширена практика постійної зміни керівників губернських і повітових політосвіт. Зміна протягом року п'ятьох-шістьох керівників — постійне явище. Є випадки, коли за рік міняється дванадцять-тринадцять завідуючих»¹, — говорить пункт 7-й резолюції. Що тут зробиш? Треба було за лінію, встановлену на торішньому з'їзді, вести завзяту боротьбу, а борців знімали з постів... І засуджена і Головополітосвітою і Агітпропом ЦК «пензенська лінія» перемогла: масові заклади, що вели політосвітроботу на селі, мов вітром здуло, не залишилося ні лікпунктів, ні хат-читалень.

Які були причини?

Основна причина — те, що ці масові заклади було знято з центрального постачання, і не тому, що вони не потрібні, а з міркувань фінансового характеру. При невьясненості місцевих коштів насамперед задовольнялися, звичайно, такі заклади, як лікарні, школи та ін., а хати-читальні й лікпункти, ніким не підтримувані, просто гинули. Але гіркою наукою було те, що ті, кого ці заклади обслуговували, нічого або майже нічого не зробили, щоб врятувати їх. Це свідчило про слабкість роботи, про те, що ці заклади не стали для маси необхідними. У зазначеній вище резолюції говориться: «З'їзд констатує, що місцеві керівні установи (і серед них насамперед відділи народної освіти) вели щодо політосвітзакладів і роботи різко виявлену ліквідаторську політику»².

Не обійшлося і без доморощених ліквідаторських теорій. Так, завідуючий Курським губвно т. Бала, комуніст, на губернському методичному з'їзді в справі народної освіти в липні цього року обстоював думку, що ніяких політосвітпрацівників на селі, по суті, не треба; що ближ-

¹ Всероссийский съезд политпросветов, 3-й. Бюллетень № 2, М., 1922, стор. 29.

² Там же, стор. 28.

че за всіх до роботи стоїть учитель і буде найкраще, коли він працюватиме серед селян, щоб вони не забували читати, писати, та привчатиме їх «до більш досконалих форм співжиття». Тому й залишилося в Курській губернії, одній з «благополучних», тільки 10% торішніх політосвітзакладів.

Проте, констатуючи розгром політосвітзакладів під впливом переведення на місцеві кошти, з'їзд одностайно відмітив, що найгірше вже позаду, що свого кульмінаційного пункту розвал досяг улітку, а тепер почався зворотний рух: прагнення зміцнити, поглибити, розширити роботу,— що хати-читальні й лікпункти з осені знову почали міцніти. І оскільки цей перелом намітився цілком виразно, то і настрої з'їзду був бадьорий.

Друга причина — скорочення кількості політосвітзакладів, зміна характеру політосвітроботи. Уже II Всеросійський з'їзд політосвіт відзначав необхідність поглибити роботу, відзначав потяг мас до навчання. Агітація попередніх років пробудила в робітничих масах колосальну жадобу знання. Коли агітація тепер ще потрібна, то зовсім не загального характеру, а поглиблена, зв'язана органічно з тією галуззю роботи, про яку йде мова.

Агітпропи, до яких відійшла загальна агітація, повинні стежити за тим, щоб спеціальна агітаційна робота відповідала загальній лінії; в політосвітах агітація зайняла дуже скромне місце — залишилась остільки, оскільки вона ведеться і повинна вестися через політосвітзаклади (клуб, народний дім, школу, бібліотеку, хату-читальню) і оскільки вона тісно пов'язується з освітньою роботою. Таким чином від політосвіт природно відпав цілий ряд функцій — РОСТА, художні відділи та ін. Почалася певна децентралізація роботи: відпав ПУР, самостійно повели роботу транспортники, самостійно повів роботу Наркомзем. Політосвітробота перетворилась, по суті, у пропагандистсько-освітню роботу з певним агітаційним ухилом, особливо на селі.

Товариші з України, де ще не зжито потребу в агітації загального характеру, схильні були вважати таку зміну функцій політосвіт незаконною, мало не зрадою справи революції. У нас в РСФРР надзвичайно зріс попит на школи дорослих, на самоосвіту; вимога про розвиток поглиблених форм роботи йде з низів. Українці

(принаймні харківська делегатка) визнають одну форму політосвітроботи — клуб, зв'язаний з масовою агітацією. З'їзд з нею не погодився, визнавши за потрібне звернути посилену увагу на роботу шкільну.

Разом з тим з'їзд вважає, що і Головополітосвіта і політосвіти на місцях не можуть просто відмахуватися від художньої роботи. В резолюції на звіт Головополітосвіти говориться: «Визнаючи художньо-театральну і кінематографічну справу найсильнішим знаряддям боротьби з дрібнобуржуазною ідеологією, а також одним з методів позашкільної агітації і пропаганди, III Всеросійський з'їзд вважає необхідним посилення контрольного і ідейно-методичного керівництва в цій галузі, для чого має бути організаційно забезпечено вплив Головополітосвіти та її органів на ті установи, які відають художньою роботою»¹.

Робота з'їзду мала діловий характер. Не було, може, такого ентузіазму, який був на I і навіть на II Всеросійських з'їздах політосвіт, коли розгорталися надзвичайно широкі перспективи роботи, коли велася боротьба за нові форми роботи, за нову ідеологічну лінію, та зате III з'їзд мало попрацював над питанням, як посилити, якісно поліпшити, зв'язати з населенням політосвітроботу. «Нового» з'їзд не сказав нічого, та зараз і не в «нових» словах справа — їх сказано за минулі п'ять років досить, — справа в тому, щоб це нове здійснити, щоб побудувати міцний фундамент, без якого не можна здійснити завоювань революції. Це справа не одного дня. Щодо готовності працювати настрої з'їзду був досить твердий, та й недивно: з 76 делегатів — 72 комуністи. А комуністи за ці п'ять років навчилися не втрачати голови навіть у хвилини поразки. Скільки разів Червона Армія зазнавала поразок, ворог стояв під стінами Пітера і підходив до Орла — і все-таки Червона Армія перемогла. Поразки учать, поразка на фронті освіти, яку довелося пережити в цьому році, теж навчила нас багато чого. III Всеросійський з'їзд політосвіт показав це.

I ще на з'їзді виразно виявилось взаємне прагнення культвідділів профспілок, РКСМ і політосвіт до зближення. Це теж крок вперед.

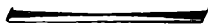
¹ Всероссийский съезд политпросветов, 3-й. Бюллетень № 2, М., 1922, стор. 30.

З'їзд відбувався під час IV конгресу Комінтерну, і делегати Комінтерну прийшли вітати наш з'їзд: від Німеччини виступала Клара Цеткін, від Франції — Берон, від Італії — Таска. Бурхливими оплесками зустрів їх з'їзд, особливо Цеткін, такими міцними узами зв'язану з боротьбою робітничого класу. Товариші з Комінтерну виступали з словами братерського привіту, вони говорили про те, якого величезного значення надають вони нашій освітній роботі...

З'їзд відповів співом «Інтернаціоналу».

Ми знаємо, що наша робота важлива, і тимчасова поразка нас не бентежить.

1922 р.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ПРОПАГАНДА

Росія — країна землеробська, до того ж земля в ній не є власністю порівняно малої купки великих землевласників, а належить багатомільйонній масі селянства. Піднесення землеробства має вирішальне значення для країни, але це піднесення можливе тільки тоді, коли маса селянства піде по шляху застосування науки до сільського господарства, зрозуміє, навчиться, як це треба робити. Ясно, що у нас в Росії в даний момент сільськогосподарська пропаганда має величезне значення.

Уже війна відіграла велику роль у справі сільськогосподарської пропаганди. Полонені, працюючи в селянських господарствах, вносили в роботу нові прийоми. Багато чого навчились і наші полонені. «Я в дванадцяти господарствах у німців працював,— розповідав мені один воронезький селянин, що втік з німецького полону,— от порядок у них: жодна скоринка в господарстві марно не пропаде. Повернусь додому — у себе в господарстві такі самі порядки заведу». До війни цей селянин нікуди з свого села не виїжджав і був неписьменним, бо дідстаровір вважав, що грамота — «антихристова печать». Полон колосально розширив його горизонт. Взагалі війна — і імперіалістична, і ще більше громадянська — поклала край ізольованості села, його відірваності від усього світу.

Революція, передача землі народові, що були здійсненням мрії селянина, викликали у селян прагнення поліпшити способи обробітку, піднести своє господарство,

і чим далі відходять у минуле роки їх напруженої боротьби за існування, тим більше зростає це прагнення.

Тепер уже не доводиться переконувати селянина: «Впроваджує удосконалення в господарстві»,— не доводиться агітувати за те, що це *треба* робити,— тепер питання в тому, щоб показати, як треба робити.

Не з книжки вчитиметься селянин, як це треба робити. Мине ще багато років, поки для рядового селянина книжка стане знаряддям праці. В найближчий час селянин може навчитися поліпшувати своє господарство тільки *шляхом наочного навчання*. І взагалі кажучи, селянин, як і робітник, у своїй масі мислить значно більше образами, ніж абстрактними формулами, і *наочність*, навіть і при вищій грамотності, завжди відіграватиме для селянина велику роль. Тому, коли Петровська академія¹ влітку пропускає через свої дослідні поля 20 тисяч червоноармійців, це має для піднесення рівня селянського господарства колосальне значення.

Отже, треба ставити якнайширше наочну сільськогосподарську пропаганду.

Як це зробити? Якими силами? Через земвідділи? Через школу? Через політосвітзаклади? Через спілку робітників землі і лісу? Через спілку працівників освіти? Всі сили треба спрямувати на цю справу — це безперечно. Але ця робота може дати наслідки лише при одній умові: якщо в кожному типовому сільськогосподарському районі будуть створені могутні вогнища сільськогосподарської культури, які будуть спрямовувати роботу всіх названих вище організацій у належне русло, інструктувати її, перевіряти. Без цього робота матиме характер жалюгідного кустарництва, який вона й мала досі часто-густо.

Яке ж обличчя повинні мати ці вогнища сільськогосподарської культури? Що вони повинні являти собою?

Недавно їздив у відрядження в Америку для вивчення постановки землеробства у Північно-Американських Штатах найвизначніший з наших російських агрономів проф. М. М. Тулайков. Йому особливо впала у вічі велика роль, яку відіграють у землеробстві штатів вищі сільськогосподарські навчальні заклади. Мета цих на-

¹ 3 грудня 1923 р.— Сільськогосподарська академія імені К. А. Тімірязєва.— *Ред.*

вчальних закладів — не тільки підготовка порівняно невеликої кількості агрономів: їх мета — піднесення рівня сільського господарства у штаті, широка постановка сільськогосподарської пропаганди в ньому за допомогою видань, виставок, лекцій, курсів, інструктування сільськогосподарських об'єднань, клубної роботи, школи і т. д. Звичайно, така цільова настанова впливає й на характер самого викладання. На практиці — на живій роботі, у процесі цієї роботи — виробляє американський вищий навчальний заклад майбутніх спеців-практиків, озброєних у достатній мірі і знанням і умінням. Така настанова виключає всяку схоластику, всяке марне розтрачання часу й енергії.

Чим більше думаєш про це питання, тим більше починаєш оцінювати значення такого підходу до справи.

Коли ми подивимось на наші російські вищі навчальні заклади, на які держава витрачає величезні гроші, відриваючи їх від початкової й середньої школи, від політосвітроботи, і куди ми посилено відряджаємо робітничу й селянську молодь, то на нас повіє духом тління. Ніяке вливання нового вина (супільних наук) у старі міхи не дасть ніякої користі. Послухайте хоч би розмови професора на болючу тему — про методи викладання, і вам стане моторошно від схоластичної постановки питання. У наших вищих навчальних закладах мертвий не тільки хапає живого — він уже задушив його у своїх обіймах. Схоластична вища школа мертвить і середню. Подивіться на наші робітфаки. Яку непоказну печать накладає на них вища школа! Ні, геть схоластику! Але скільки б ми не волали, не кричали несамовито: «Геть схоластику!» — справа не зміниться, якщо ми не змінимо цільову настанову вищих спеціальних навчальних закладів, не перетворимо їх з апарату для висиджування патентованих спеців у живий організм, який буде нерозривно зв'язаний з навколишньою практикою і становитиме головну, істотну ланку у виробництві. Гірнична академія повинна бути не в Пітері, а на Уралі, в Донбасі і вести певну виробничу роботу; вищі сільськогосподарські заклади — у відповідних сільськогосподарських районах; педагогічні технікуми повинні стояти в центрі педагогічного життя свого міста, повинні проводити велику педагогічну роботу і т. д. і т. п. Це дуже скоротить видатки держави, а головне — всю

справу поставити на зовсім інші рейки, надасть їй зовсім іншого темпу.

Це питання величезної ваги. Життя висунуло його на перший план з особливою настійністю.

Поряд з вищими сільськогосподарськими навчальними закладами стоять сільськогосподарські дослідні станції, які проводять велику дослідницьку роботу. Чим більш масовий характер мають спостереження, перевірка певних фактів, тим ціннішим є дослідження. І тому робота сільськогосподарських дослідних станцій в дуже багатьох своїх частинах повинна спиратися на участь у ній населення. *Залучити населення до роботи станцій, зацікавити її дослідженнями, експериментами — одно з найбільш насущних завдань.* Дослідні сільськогосподарські станції можуть при правильній постановці роботи розвинути в такі ж могутні центри сільськогосподарської культури, як і вищі навчальні заклади.

Звичайно, робота тих і других повинна йти рука в руку і бути старанно сконцентрована, планомірно розподілена.

Само собою зрозуміло, що робота, яку проводять вищі сільськогосподарські навчальні заклади і дослідні сільськогосподарські станції, повинна бути тісно пов'язана з роботою Наркомзему, повинна поглиблювати її і доповнювати. План роботи Наркомзему впливає з потреб країни; зрозуміло, на цих потребах тільки й може базуватися робота вищих сільськогосподарських навчальних закладів і робота сільськогосподарських дослідних станцій. Тому координація цієї і другої роботи цілком природна, владно диктується суттю справи.

Припустімо, в даному сільськогосподарському районі є вищий сільськогосподарський навчальний заклад і дослідна станція, які мають на меті інструктування району, постановку в ньому сільськогосподарської пропаганди. Це відразу позначається на роботі і земвідділів і всього агрономічного персоналу. Агроном у своїй роботі спирається вже не тільки на свій особистий досвід, а й на дослідницьку роботу; він може завжди для своєї роботи дістати весь потрібний матеріал; він веде пропаганду на місці, пропаганду наочну, досвідну; він працює за загальним планом, його робота не губиться десь у просторі, вона враховується, вже не має кустарного характеру.

Агрономічні працівники, вся спілка робітників землі і лісу зв'язані з агрономічним центром району, який допомагає їм оновлювати свої знання, допомагає їм у роботі, допомагає перетворити кожний радгосп, цілий ряд селянських господарств у зразкові дослідні бази, що становлять могутній засіб пропаганди.

Змінюється робота середніх і нижчих сільськогосподарських шкіл. Вони зв'язуються в певну агрономічну «нервову систему» з центром у вищому навчальному закладі. Він живить ці навчальні заклади, і він же використовує їх сили для тієї ж сільськогосподарської пропаганди.

Політосвітробота в хатах-читальнях, бібліотеках, клубах, народних домах, коли буде центр сільськогосподарської культури, втратить свій дилетантський і випадковий характер. Політосвітники повинні будуть серйозно вивчати агрономію, прослухуючи організовані сільськогосподарським центром курси, діставатимуть усі потрібні вказівки, працюватимуть за певним планом. Політосвітзаклади зможуть тоді з закладів, які часто викликають насмішку в селянина, перетворитися в опорні пункти сільськогосподарської пропаганди. Для самих політосвітзакладів це матиме зовсім особливе значення. Сільськогосподарський ухил, поставлений досить уміло і глибоко, здобуде цим закладам такі симпатії селянства, яких вони досі ще ніколи не мали. До роботи політосвіт мають бути введені всілякі лекції та курси з сільського господарства, починаючи з окремих лекцій на сільськогосподарські теми і зовсім короткотермінових (кількаденних) курсів. Ця сторона справи у нас поки що зовсім занедбана, і з цілком зрозумілих причин немає сил для проведення таких курсів. Наявність сільськогосподарського центру, звичайно, може дати дуже сильний поштовх розвитку цієї справи. Поліпшиться забезпечення лекторів матеріалами, конспектами, моделями, малюнками та ін.

А школа? Її роль у справі сільськогосподарської пропаганди може бути також дуже великою. Звичайно, не можна створювати собі будь-яких ілюзій відносно того, що через школу-чотирирічку можна навчити селянство агрономічної практики: школа не може дати агрономічних рецептів, ще не може дати і трудових навичок у галузі сільської праці. Ми зв'язуємо школу з *навколиш-*

нім життям, і насамперед з *навколишньою* трудовою діяльністю людей (так прагнемо ми поставити справу в нашій трудовій школі), і тому на селі школа неминуче має сільськогосподарський ухил. Але цей ухил не може означати, що ми не будемо старатися розширити рамки кругозору учня — не будемо ставити це близьке, конкретне в рамках певної перспективи. Сільськогосподарський ухил визначає лише певний вибір матеріалу, певний підхід. Школа з сільськогосподарським ухилом повинна, як і всяка інша, навчити спостерігати, досліджувати, вона повинна розкрити перед учнем значення застосування науки до сільського господарства, звільнити його розум від пут усяких забобонів — одне слово, підготувати ґрунт для засвоювання сільськогосподарських знань.

Але й це завдання вчитель може виконати лише при умові, коли він сам розумітиме, що і як треба в дану хвилину робити для того, щоб поліпшити навколишнє сільське господарство, коли він сам буде агрономічно грамотним. Агрономічна грамотність потрібна вчителеві кожної сільської школи. Вивченню сільського господарства, агрономії, умов селянського господарювання — і не тільки теоретичному, але й практичному — треба приділити зовсім інше місце, ніж це спостерігається тепер. Цього вимагають інтереси нашої землеробської країни.

Та цього мало. Працюючи в школі, вчитель повинен весь час учитися далі в агрономічному напрямі, він повинен бути в курсі роботи свого району. Агрономічна підготовка вчителя повинна доповнюватися його тісним зв'язком з агрономічним персоналом, втягуванням у дослідну роботу, втягуванням у роботу над піднесенням сільськогосподарських знань у районі. І тут роль сільськогосподарського центру, що насичує атмосферу інтересом до сільськогосподарського знання, яке допомагає вчителеві, знов-таки виняткова. Тільки наявність такого центру може і загальноосвітню школу зробити базою сільськогосподарської пропаганди.

Безперечно, необхідність агрономічної підготовки вчительства має бути насамперед усвідомлена спілкою працівників освіти, яка повинна їй всіляко сприяти, вдаючись і в цій справі по допомогу сільськогосподарського центру.

Але чому Політосвіта втручається в питання про те, як ставити вищі сільськогосподарські навчальні заклади? Це справа Головпрофосу, нарешті, справа Наркомзему... Вище ми вже відзначали зв'язок, який існує між роботою політосвітзакладів і центрами сільськогосподарської культури. Виходячи з цього зв'язку, ми й підійшли до цього питання.

Брошура проф. Тулайкова «Організація поширення сільськогосподарських знань серед населення Сполучених Штатів», написана на підставі особистих спостережень, має для нас величезний інтерес. Вона знайомить нас із досвідом однієї з найбільших країн капіталістичного світу. Ми повинні якнайуважніше враховувати досвід буржуазних країн, повинні, пропускаючи його крізь призму наших умов, нашого комуністичного світогляду, широко використовувати для наших цілей.

1923 р.

ДО ПИТАННЯ ПРО КУЛЬТРОБОТУ

Чи треба культроботу в профспілках виділити з загальної політосвітроботи країни, вилучити з-під впливу політосвіт, перетворити в автономну галузь, заброньовану від впливу радянських органів? Чи потрібна профспілкам «культурна автономія»? На цій точці зору стоїть споконвіку Пролеткульт, який пропонує пролетаріатові не їсти з однієї миски з селянством у справі мистецтва; на цій точці зору стояла «робітничча опозиція», яка з т. Перепечком на чолі спробувала здійснити «культурну автономію» профспілок, спираючись на постанови конференції культвідділів, і здійснила б, коли б у справу не втрутилося Політбюро ЦК РКП(б). Тепер т. Сенюшкін знову завзято пропагує ту саму «автономію».

Головполітосвіта завжди категорично висловлювалась проти такої «автономії». Вона вважала і вважає, що робітники брали владу не для того, щоб влаштувати собі солодке життя, а для того, щоб дістати можливість перебудувати по-своєму все життя. А для цього їм потрібно якнайбільше поширити свій вплив на всі верстви трудящих, на селянство насамперед.

Часто-густо можна спостерігати таке явище. На заводі, розташованому в сільській місцевості, дуже добре працює культкомісія. На заводі є бібліотека, клуб, в якому працює Пролеткульт, є студія Пролеткульту, надходять газети та інше, але завод — мов оазис у безводній пустині: в навколишніх селах панує безпросвітна темрява, і з заводу не лється туди ніякого, навіть відбитого, світла...

Чи буває так, товариші, чи ні? Але спілка металістів, природно, дбає тільки про металістів, спілка текстильників — про текстильників — і що їм Гекуба, що вони Гекубі? Про село «повинні дбати політосвіти».

Тепер партія висунула лозунг змички міста з селом, робітничого класу з селянством. Змичка передбачає посилення ідейного впливу робітничого класу на селянство, передбачає розширення цього впливу. Висуваючи лозунг змички, не можна вважати правильним культурне відособлення робітників, замикання їх у стінах підприємства, а «культурна автономія» профспілок неминуче до цього веде.

Головполітосвіта і політосвіти на місцях завжди зважали на думку профспілок — представники профспілок, їх культвідділів входять до політосвіт. Головполітосвіта гадає, що треба, щоб профспілки посилали більше своїх представників до політосвіт і щоб ці представники там енергійніше працювали. Якщо профспілки незадоволені теперішнім станом справи, треба ставити питання про посилення впливу профспілок на роботу політосвіт, а не про виділення культурної роботи профспілок із загальної роботи. Головполітосвіта завжди говорила, що в Радянській Росії вплив профспілок на всю постановку політосвітроботи повинен бути набагато більшим, ніж це є тепер. А виділення?.. Треба усвідомити, що говорити про змичку і водночас обстоювати «культурну автономію» профспілок — значить не вміти звести кінці з кінцями...

ПРО РОБОТУ НА СЕЛІ

(ДОПОВІДЬ НА ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРАХ 2-ї МОСКОВСЬКОЇ ПІХОТНОЇ
ІМЕНІ М. Ю. АШЕНБРЕННЕРА ШКОЛИ КОМСКЛАДУ)

РОЗШАРУВАННЯ СЕЛА

Тепер питання про роботу на селі — одно з найважливіших, найбільш насущних питань. Неп мав на меті дати можливість селянинові розпоряджатися продуктами своєї праці і налагоджувати своє життя, свою працю так, як він вважав за можливе і зручне. Як тепер видно, ця політика була правильною. Ми бачимо, що останнім часом добробут селянина зростає. Звичайно, не скрізь однаково, не скрізь тією самою мірою, але все ж ми бачимо поліпшення господарства, поліпшення землеробства. Загалом і в цілому по всій країні це поліпшення дуже виразно намітилось.

Поліпшення в сільському господарстві вікликало і певне піднесення настрою селянства. Земля — в руках селян. Та ось т. Карпінський у газеті «Правда» цілком правильно нагадує, як ще в 1917 р. Володимир Ілліч вказував, що перехід землі до рук селянства, до рук народу ще не означає, що у нас капіталізму на селі не буде і що там настане рівність. І справді, поряд з піднесенням загального добробуту села відбувається також розшарування його. З одного боку, ми бачимо куркуля-скупщика — того, хто має знаряддя праці (машини, худобу) і хто використовує їх, щоб з їх допомогою закабалити чужу працю. Відособлюється куркульство, яке живе з найманої праці, яке живе з експлуатації своїх односельчан. З другого боку, ми бачимо, що багато які господарства маломісних розоряються. На селі ми бачимо три верстви: куркуля, середняка і маломісного селянина.

МАЛОМІЦНОМУ І СЕРЕДНЬОМУ СЕЛЯНИНОВІ ТРЕБА ОРГАНІЗУВАТИСЯ ПРОТИ КУРКУЛЯ

Як маломіцний і середній селянин ставляться до куркуля? Тепер, звичайно, ставлення інше, ніж раніше: тепер кожен розуміє, що таке куркуль, і розуміє, що він живе з експлуатації робочої сили.

Як протистояти куркулеві? Серед маломіцного і середнього селянства помічається величезний потяг до організації. Часто доводиться чути такі слова: «В еднанні — сила». Робітники це давно зрозуміли і зорганізувались у профспілки; треба й селянам так само організуватися. «Але, — кажуть селяни, — нам треба зорганізуватися не всім селянством разом, а треба маломіцному і середньому селянинові зорганізуватися для того, щоб боротися спільно проти куркуля».

І така точка зору, звичайно, правильна. Ця точка зору правильна тому, що куркуль сильніший. Якщо проти куркуля боротися поодиноці, то нічого не вийде. Куркуль сильніший і за середняка-селянина і за селянина маломіцного, і тому боротися проти куркуля селяни можуть тільки об'єднавши свої сили — середнього і маломіцного селянина.

Як це зробити?

СЕЛЯНСЬКІ КОМІТЕТИ ВЗАЄМОДОПОМОГИ І КООПЕРАЦІЯ

Ви знаєте, звичайно, про існування селянських комітетів — комітетів взаємодопомоги. До цих комітетів можуть входити маломіцні й середні селяни; там вони спільно обмірковують, як їм об'єднати свої сили для того, щоб взаємно допомагати один одному, як користуватися сільськогосподарськими знаряддями і худобою, як більш правильно розподіляти свою роботу. Селянські комітети подекуди організують спільний обробіток землі, користуються спільно лісом — взагалі в різних губерніях і в різних повітах діяльність селянських комітетів взаємодопомоги різна. Але найголовніше, що становить їх особливість, — це те, що селяни об'єднують свої сили для того, щоб поліпшити своє матеріальне становище. В одній з останніх статей, у статті «Про кооперацію», Володимир Ілліч якраз писав, що тепер уся суть питання

полягає в кооперуванні; під кооперуванням він розумів тут об'єднання сил для того, щоб досягти певного поліпшення господарства; він говорив, що можливість такого об'єднання — можливість кооперування — є, і вказував, що саме цим шляхом — шляхом об'єднання сил для поліпшення свого господарства — і треба йти.

У комітети взаємодопомоги, які ще тільки почали розвиватися, і повинні об'єднуватися маломіснці селяни й селяни-середняки. Звичайно, держава хоче і буде в міру своїх сил надавати всілякий кредит, всіляко сприяти комітетам взаємодопомоги. Але головна суть у тому, що тут є об'єднання сил, спільна обдумана робота над поліпшенням економічного становища. Тепер ця робота ще в зародку: подекуди розвиваються артїлі, спільний обробіток землі,— але надалі комітети взаємодопомоги можуть вирости в дуже сильну організацію, яка допоможе піднятися маломіснним селянам і об'єднатися з середнім селянином — допоможе об'єднатися середньому і маломісному селянинові проти куркуля.

Звичайно, робота селянських комітетів взаємодопомоги упирається в роботу кооперації. Кооперація — питання надзвичайно важливе. Кооперація у нас ще мало розвинена, часто існує тільки на папері, а на ділі дуже часто її немає. Тим часом питання про обмін продуктами між містом і селом, між промисловістю і землеробством є надзвичайно важливим для міста і для села. Сільськогосподарська кооперація має таке ж велике значення, як і комітети взаємодопомоги.

ОСВІЧЕННЯ СЕЛА — ОДНО З ВАЖЛИВИХ ЗАВДАНЬ

Треба сказати, що у нас село досі ще надзвичайно темне; кожен з нас знає, як часто село ставиться з недовір'ям до всяких новин. Коли приїздить агроном і говорить про новий спосіб обробітку землі, з яким недовір'ям його слухають!

За ці роки — за роки війни, за роки революції — селянство, звичайно, дуже багато чого вже навчилося, але все ж навчилося недостатньо; головне, чим не вміє користуватися селянин,— це книжкою. Він не вміє робити книжку знаряддям праці, а книжка тим і цінна, що може показати, як і в якому напрямі треба будувати господарство, в якому напрямі треба будувати все життя.

Тому питання письменності, питання придбання книг і газет, питання правильного використання їх — ці питання для села є першорядними, дуже важливими питаннями.

Товариші, які їдуть на село, повинні, звичайно, придивитися насамперед до роботи комітетів взаємодопомоги, звернути увагу на важливість цієї роботи, роз'яснити, в чому ця робота має полягати, в якому напрямі вона повинна йти.

ТРЕБА ТАКОЖ ВСІЛЯКО ДОПОМАГАТИ РОЗВИТКОВІ КООПЕРАЦІЇ

Далі вони повинні зробити, з свого боку, все, що можуть, щоб підтримати кооперацію, щоб дати кооперації зміцнити.

Приватний торговець торгує для того, щоб нажитися; державна ж кооперація має на меті не наживу, а задоволення інтересів споживача. Якщо у нас кооперативна справа погано поставлена і часто трапляється, що в кооперації продукт коштує дорожче, ніж в іншій крамниці, то це буває через нашу невмілість, через те, що ми ще погані ділки. Треба ще навчитись, як слід ставити кооперацію, — це загальне завдання; і щоб кооперація швидше налагодилась, потрібен контроль за нею, треба всіляко допомогти розвиткові цієї справи.

Тому всі товариші, які поїдуть на місця, повинні мати на увазі, що розвиток кооперації має величезне значення, що тільки цим способом можна буде справитись із скупщиками та куркулями, що треба зробити все для того, щоб піднести письменність, краще організувати спільне читання газет, спільне обговорення їх. Кожен з вас повинен докласти всіх зусиль, щоб піднести культурний рівень села.

ТРЕБА ЗАЛУЧИТИ ДО РОБОТИ Й СЕЛЯНКУ

Ще про одно треба подбати.

Коли, взагалі кажучи, на селі живуть ще погано, то найтяжче доводиться селянці. І тут, звичайно, вам, як свідомішим товаришам, треба докласти всіх зусиль, щоб спонукати і селянку до об'єднання, до влаштування ясел, які розв'язали б їй руки, бо інакше селянка весь час мусить доглядати дитину, яка зв'язує їй руки й ноги.

Коли ви будете роз'яснювати стан речей у країні,— а це вам доведеться робити на кожному кроці,— то розповідати треба не тільки селянам, а й селянкам, тому що, поки не втягнете жінку, поки не втягнете селянку в усі питання, доти у нас село не піднесеться на вищий культурний ступінь. А для того щоб міцним був союз робітників і селян, необхідно, щоб селяни були якомога свідомішими. Так само й селянки.

ЗМИЧКА СЕЛЯН І РОБІТНИКІВ — ЗАПОРУКА ЇХ СПІЛЬНОЇ ПЕРЕМОГИ

Володимир Ілліч в одній із своїх промов говорив про те, що був довгий час, коли комуністам доводилося переконувати. Потім настав період, коли на перший план виступив примус, коли не було часу переконувати, коли сувора боротьба вимагала цього примусу. А тепер, говорив Володимир Ілліч, ми стоїмо перед новим періодом переконування. Необхідно подбати про те, щоб був привід від свідомої частини робітничого класу, від авангарду робітничого класу — від Комуністичної партії — до всього робітничого класу; щоб передові робітники вміли розтлумачити всьому робітничому класові справжній стан речей; щоб могли висвітлити, чому капіталізм поганий, чому треба створювати інший лад і який саме; щоб могли роз'яснити міжнародне становище. А від робітничого класу потрібен привід до всього селянства, особливо до маломіцного.

Про цей привід, звичайно, ніколи ні на одну хвилину не можна забувати. Ми повинні пам'ятати, що коли ми перемогли, коли тепер у нас в Росії є робітничо-селянська влада, то це завдяки тому, що робітничий клас і селянство виступали дружно.

Ми знаємо, в п'ятому році — під час революції — робітничий клас уже розумів, що треба повалити самодержавство. Але виступи робітників були тільки дуже слабо підтримані селянством, і тому в п'ятому році трудящі не здобули перемоги. Тільки в 1917 р., коли селянство було втягнуте у світову війну, коли воно відчуло весь гніт капіталізму, який проявився з усією силою в цій світовій бойні,— тільки тоді селянство зрозуміло, чого хоче

робітничий клас, і пішло слідом за ним. Тільки тоді робітничий клас зміг перемогти.

Робітничий клас значно організованіший, значно згуртованіший, значно свідоміший. Самі умови його роботи такі, що будять його думку і потребують організованості. Він ясніше і далі бачить, ніж селянство, але один він не може перемогти, у нього сили не досить. Перемогти, довести свою роботу до кінця робітничий клас може тільки в тому разі, якщо за ним підуть усі трудящі, і насамперед селянство. Але й селянство буде безсилим, якщо воно піде само, нарізно від робітничого класу. І тому сила — у змицці між робітничим класом і селянством.

ЗМИЧКА — НЕ НОВЕ ЯВИЩЕ

Ця змичка не є щось нове. У нас і досі робітничий клас складається значною мірою з робітників, які ще міцно зв'язані з своїм селом. Мені тепер доводиться розповідати історію партії на Прохоровській мануфактурі. Там дуже велика аудиторія. Аудиторія особливо уважно слухає у двох випадках: коли говориш про Леніна або коли говориш про село, — настає мертва тиша. Чому це буває? Тому, що прохоровські робітники ще кровно зв'язані з селом і питання, які стосуються села, дуже для них близькі.

Змичка між робітничим класом і селянством не є чимсь неприродним, чимсь нав'язаним. Ця змичка диктується всією історією робітничого класу, всією історією селянства. Між робітником і селянином є той привод, про який говорив Володимир Ілліч.

РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКІ ЗЕМЛЯЦТВА І ШЕФСТВО

Товариші, які приїжджають з села, розповідають, що на селі тепер вплив робітників дуже великий і здійснюється цей вплив головним чином через земляцтва. Робітники з різних фабрик однієї й тієї самої губернії збираються, обговорюють спільно, чим вони можуть допомогти селу; і коли який-небудь робітник їде на село, він везе книжки, проводить там певну пропаганду, пояснює селянинові стан речей, переконує, розтлумачує. Ці земляцтва відіграють велику роль. Завжди бачиш, як навколо них групуються селяни. Земляцтва стараються

придбати книжки, газети і т. д. Ці земляцтва починають відігравати дедалі більшу роль.

Велику роль, звичайно, може відігравати й шефство, якщо воно поставлене на правильні рейки. Робітники своїм шефством подають велику підтримку селянству. Але іноді вони неправильно ставлять свою роботу, спрямовуючи всю увагу на матеріальну допомогу, оподатковуючи себе на користь села. Таким способом робітник багато допомогти селу не може, а тим часом для нього це оподаткування дуже обтяжливе. Через шефство треба на селі проводити культурну роботу.

СТАРУ АРМІЮ ВСІЛЯКО ІЗОЛЮВАЛИ ВІД НАРОДУ

Ще одно питання, яке вас дуже близько стосується,— це питання про ту роль, яку відіграють тепер червоноармійці в культурному піднесенні села.

За старих часів військо посиляли не стільки проти зовнішнього ворога, скільки проти «ворога внутрішнього» — робітників і селян. А оскільки армію набирали у величезній кількості з робітників і селян, то їх намагалися всіляко залякати, всіляко одурманити, всіляко обдурити. Мені якось потрапила до рук солдатська «Пам'ятка». Пригадую, там говорилося: «Цілься у ворога, рушниця зіпсувалася — бий прикладом, приклад поламався — бий кулаком, кулак зіпсувався — вчепись зубами. Сміливо вперед! Сам бог вам генерал». До бога вдавалися скрізь, його брали собі на допомогу правлячі.

Крім того, намагалися зробити солдатів чужими для села, тримати далі від нього. Весь режим був спрямований на ізоляцію, на відокремлення солдатів від трудящих, від трудових мас.

Пригадую, в 1905 р. у Петербурзі я йшла Ізмайловським проспектом; бачу — йде солдат-семеновець, поруч з ним — робітник; слів не чути, але з виразу обличчя бачу, що робітник — земляк-односельчанин, бачу, що він переконувє в чомусь солдата, а в того обличчя похмурє. Не могло не бути похмурим: він розумів, що завтра йому, можливо, доведеться стріляти в цього свого земляка.

Ця картинка з природи дуже характерна: на кожному кроці солдата протиставили трудящим масам. Під час перебування солдата в царській армії його намагалися відокремити від народу, всіляко розпалити в ньому вузь-

кі патріотичні почуття, розпалити ненависть до всіх інших народів, до трудящих інших країн, намагалися залякати, загіпнотизувати його, щоб він не розбирав, хто йому ворог, хто друг.

ЧЕРВОНА АРМІЯ — ПРОВІДНИК КУЛЬТУРИ НА СЕЛІ

Звичайно, тепер роль Червоної Армії зовсім інша: Червона Армія зараз є спайкою робітничих і селянських мас, вона є дітищем цих мас. Крім того, тепер Червона Армія докладає всіх зусиль, щоб дати червоноармійцеві знання, ясне усвідомлення того, що робиться навколо. Це знання він принесе на село, озброєний ним, він зможе допомогти селу піднятися, стати свідомим, налагодити життя по-новому. Ця роль Червоної Армії величезна, її треба завжди мати на увазі.

Через Червону Армію проходить уся молодь, і, пройшовши цю школу, Червону Армію, вона стає набагато свідомішою. Ні для кого не минає безслідно, що він стояв під червоним прапором. Всі відомості з політики, з сільського господарства, які даються червоноармійцеві, роблять з нього культурну силу. Коли червоноармієць приходить на село, він приносить туди нові знання, нове розуміння сільського господарства, приносить багато нових ідей. Мені доводиться працювати в Головполітосвіті, де приїжджі з місць раз у раз розповідають, що, коли червоноармієць приходить на село, він дбає про те, щоб передплатити газету, старається організувати хату-читальню, починає вести агітацію за чотирипілля і т. д.

Отже, червоноармієць уже тепер є певною культурною силою, і цей зв'язок, змичка між робітничим класом і селянством, між містом і селом, та змичка, в якій сила трудящих,— ця змичка підтримується Червоною Армією. Цю роль червоноармієця кожний повинен мати перед очима.

На червоноармієця покладаються певні обов'язки перед селом. Поки він у місті, поки він червоноармієць, треба подбати про те, щоб набути тих знань, які будуть потрібні йому на селі: розуміння сучасного моменту, розуміння тих завдань, які стоять тепер перед робітничим класом, перед селянством.

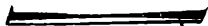
Володимир Ілліч в одній із своїх промов говорив, що держава повинна бути сильна свідомістю трудящих. Чим

свідоміші трудящі, тим більше вони згуртовані, тим більшу силу вони становлять. Ми бачимо, як за останні роки колосально зросли сили Радянської Соціалістичної Республіки, і ці сили зростатимуть у міру того, як ставатиме свідомішим не тільки робітничий клас, але й селянство.

НАШ ШЛЯХ — ШЛЯХ КООПЕРУВАННЯ ТРУДЯЩИХ

Є два шляхи розвитку. Один шлях — це старий, капіталістичний шлях, шлях конкуренції, коли сильний намагається задушити слабого, коли один експлуатує другого. Цю картину ми бачили і досі бачимо в усіх країнах, де панує капіталізм, де панує капітал. Другий шлях — шлях до соціалізму. Володимир Ілліч у своїй статті «Про кооперацію» підкреслював можливість для нас цього другого шляху. Ми не підемо по шляху капіталізму, де сильний душить слабого; ми підемо по другому шляху — по шляху, де слабкі об'єднуються, об'єднують свої зусилля. Це шлях кооперування — той шлях, який виведе нас з капіталізму, покладе край засиллю куркуля, засиллю експлуататора.

Ось на цей шлях і треба вам закликати товаришів селян, допомагати їм організовуватись, допомагати їм ставати свідомими. Так ви виконаєте ваш обов'язок червоноармійця.

ДОПОВІДЬ НА КОНФЕРЕНЦІЇ ГУБЕРНСЬКИХ І ПОВІТОВИХ ПОЛІТОСВІТ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПРОМИСЛОВОГО РАЙОНУ РСФРР

Я не говоритиму про важливість хат-читалень — про це говорять постанови XII з'їзду і попередніх з'їздів партії. Тепер на селі спостерігається певне піднесення і певний потяг до організації. Це змушує звернути на політосвітроботу виняткову увагу. Для нас питання стоїть так: чим ми, в центрі, можемо допомогти роботі хат-читалень і як цій роботі треба допомогти?

Я за останній час прочитала досить багато матеріалів про хати-читальні і дуже вдячна, між іншим, політосвіті Московського відділу народної освіти, що дала мені великий живий матеріал. З нього можна скласти собі уявлення, які хати-читальні найбільш життєві. Матеріал Московської губернської політосвіти показує, що найбільш життєвими хатами-читальнями є ті, які найбільше охоплюють і найтісніше вміють зімкнутися з інтересами селянства. І не випадково, мабуть, що в більшості таких хат-читалень у центрі роботи стоїть довідкова робота.

Довідкову роботу вести, звичайно, дуже важко, бо питання, відповіді на які хоче дістати селянство, дуже складні. Я розумію довідкову роботу не у вузькому значенні — не у формі довідок про адресу та ін., — на мою думку, ця робота повинна полягати в тому, щоб давати роз'яснення з усіх питань поточного життя, які цікавлять селян. Саме така робота тепер на селі особливо потрібна. Там, де її ведуть, вона повертає до хати-читальні увагу населення.

У доповіді товариша з Рязанської губернії (т. Фадеева) говорилося, що в Рязанській губернії в центрі

роботи стояло читання газет і літератури, а не довідкова робота. Я гадаю, що газетам і літературі має належати величезне місце, але вони повинні якось бути пов'язані з довідковою роботою,— в центрі всього повинна бути саме ця робота, яка пов'язана з потребами села.

Треба сказати, що в деяких місцях знаходять досить правильні шляхи (викінченого типу хати-читальні у нас немає); в деяких місцях у роботі беруть участь представники волосних виконкомів, іноді кооперації, і хата-читальня є таким центром, який справді привертає увагу села. Але треба сказати, що в загальноросійському масштабі цього немає. Як видно з газет і газетних вирізків, є такі місця, де хату-читальню так мало знають, що на запитання: «Де тут читальня?» — відповідають запитанням: «А хто це — жінка?» Так от, щоб не питали здивовано, що таке хата-читальня, треба в ній вести основну роботу, яка потрібна тепер селу. З цієї роботи сам собою виростає інтерес до газети. Необхідно, щоб той, хто керує довідковою роботою, умів показати, як усі питання села пов'язуються з загальними питаннями, і через цю довідкову роботу підготувати спеціально до читання газет, а також дати відповідні книжки.

Тов. Фадеев говорив про зростання гуртків політграмоти, гуртків сільського господарства і самоосвіти. Важливо, щоб ці гуртки виростили з тих чи інших інтересів самого населення, бо може статися й так, що дуже невелика частина братиме участь в гуртках (до того ж та частина, яка найбільше підготовлена), а той, кому надзвичайно важливо бути в цьому гуртку, якраз до нього й не попаде. Важливо, щоб ці гуртки будили особливий інтерес до перебудови життя. Читання газет надзвичайно важливе, і робота з газетами теж дуже важлива, але все значення газети буде оцінене тільки тоді, коли воно буде пов'язане з тими пекучими питаннями, які постають на селі.

Так само надзвичайно важливо, щоб при хаті-читальні через школи грамоти, через спеціальні гуртки підготовлялись невеликі групи сільських кореспондентів,— це має величезне значення, вносить гласність у життя села. Якщо в газеті з'явиться повідомлення про місцеве життя, то, звичайно, інтерес до цієї газети відразу набагато зросте. Дуже важливо, щоб сількорів інструктували, як

вони повинні писати, на що звертати увагу і т. д. Недавно була конференція сільських кореспондентів при «Бедноте». Я переглядала цей матеріал. На жаль, там були більше промови наших центровиків, ніж промови місцевих кореспондентів. Але все-таки там говорили про те, що важливо, щоб сількори підтримували через свої кореспондентські замітки сільську громадськість. Завдання намічено правильно. Внесення гласності в життя села необхідне, і тільки в такому зв'язку можна правильно поставити роботу на селі. З цього погляду важливо пов'язати роботу хати-читальні з інтересами села.

Багато важить також добір книжок. Якщо ми ставимо в центрі довідкову роботу, то треба добре підібрати всі довідники, тому що без цього наш теперішній завідувач хати-читальні — чи то він буде вчитель, чи то комсомолець — не зможе справитися з цією роботою. Треба, щоб були хороші збірники, написані хорошою мовою, які пояснювали б всю суть справи і не були б заповнені дрібницями. Такий збірник був би найбільш близьким для хати-читальні. Можна вказати в ньому ті місця, які треба використати.

В роботі хати-читальні повинні бути елементи клубної роботи. Треба, щоб збиралися разом і спільно обговорювали найбільш насущні питання. Мені здається, що в зв'язку з цим важливо було б організувати читання вголос. У тих місцевостях, де багато неписьменних, ця «голосна читальня» відіграватиме величезну роль у залученні неписьменних верств села. Часто доводиться читати замітки, що лікпункти відкрито, а ніхто туди не ходить або на лікпункти приходить три чоловіка, — з цього видно, що треба раніше пробудити інтерес до книжки і газети. На мою думку, цього можна досягти не стільки агітацією взагалі й розмовами про корисність грамотності, скільки тим, щоб «збудити апетит» селян читанням газет, і це найкраще може зробити «голосна читальня». Центрові треба подбати, щоб для голосного читання підібрати відповідний матеріал.

Якийсь час Володимир Ілліч, що надавав роботі на селі вняткового значення, був заклопотаний тим, щоб було створено хрестоматію для читання вголос. Зібрали найкращих літераторів: Сосновського, Осінського та ін. Довго обговорювали, як і що треба писати, але хрестоматії поки що нема.

Товариші тут говорили, що їм потрібні тільки гроші, а купуватимуть літературу вони самі. Я вважаю, що добирати матеріал — це дуже велика робота і місцевим силам з нею не справитися. Гадаю, що буде доцільнішим, коли центр дбатиме про створення і добір потрібної літератури, а місця повинні провести іншу роботу — не менш важливу.

Треба перетворювати хати-читальні також у своєрідні лабораторії, де перевірялася б придатність видаваних книжок для сільського читача. Ніхто не може так добре простежити, як реагує сільська аудиторія в різних губерніях на ті чи інші книжки, як завідувачі хат-читалень. Знати це надзвичайно важливо. Тут я попросила б, щоб Головополітосвіті дозволили листуватися безпосередньо з самими хатами-читальнями — не для того, щоб давати які-небудь директиви через голову губполітосвіти, а щоб Головополітосвіта могла мати живий, безпосередній, хоч би й малописьменний часто, матеріал. Я була досить довго секретарем ЦК партії і знаю, які матеріали надходять з місць. Бувало одержуєш матеріал від губерньського комітету партії і дивиєшся, який він безбарвний: було стільки-то зборів, збори були такі-то і т. д. Життя у звіті не відбивається. Матеріал від повіту вже значно цікавіший: коли пишуть, наприклад, робітники якої-небудь одеської каменоломні, то лист одразу проливає світло на те, як треба підходити до мас, що необхідно для них висвітлити.

Безпосередній зв'язок з хатою-читальнею конче потрібний. Я попросила б товаришів посилати нам той матеріал, який у них є про хати-читальні — губерньський і повітовий, — а потім вказати нам кілька хат-читалень, які, на їх думку, становлять найбільший інтерес з погляду шукання нових шляхів. Треба вказати такі, які шукають нових шляхів і так чи інакше у цьому напрямі працюють. Ми будемо з ними листуватися. «Красная новь» видає досить багато літератури для хат-читалень. Видають і інші видавництва. Наскільки ця література доцільна? Тут можна сказати наперед, навіть не запитуючи хати-читальні: «Якщо ви дасте нам природознавства на 85 копійок, — цього мало; якщо народного господарства на 3 карбованці 60 копійок, — цього теж мало»; важливо, щоб було додержано пропорціональності і в кількості книжок і в доборі книжок за темами.

Для нас важливе ще й те, щоб місця сказали, як сприймається та чи інша книжка, тому що, тільки прочитавши книжку масовому читачеві, можна дізнатися, як він на неї реагує. Недавно мені передали листа, де було дуже яскраво змальовано, як реагували на той чи інший твір селяни. Про Маяковського сказали: «Як собаче гавкання». Про Дем'яна Бедного було сказано, що «всі страшенно реготали». Правда, це дуже просто написано, зате безпосередньо змальовано, як реагували старі люди,—все це написано дуже образно. Коли мати десять-двадцять таких відзивів, то дуже добре можна вивчити, що потрібне зараз селу, чим село тепер цікавиться. А якщо в інвентарі хати-читальні будуть п'єси і статті, які селу необхідні, то, звичайно, все це читатимуть нарозхват.

Досвід Московської губернії показує, що іноді хати-читальні проводять величезну культурну роботу. Наприклад, внаслідок довідкової роботи будують мости, переходять на багатопілля і т. д. А поруч хата-читальня — і «строга партійна», і проводить усе, «як слід», але немає у неї змички з населенням.

От про цю змичку з населенням треба думати. Візьмімо знову московський досвід: як працювати серед жінок, чим можна привернути жінок. Деякі хати-читальні знаходять правильний підхід. Влаштовуються відповідні читання. Всі хати-читальні Московської губернії скаржаться на вплив дітей. Один доповідач навіть говорив, що доводилось обливати дітей водою з відра, щоб вони не лізли в хату. Я б у такому разі звернулася до комсомолу. Може, товариші, які працюють у комсомольському осередку, допомогли б хати-читальні організувати з дітей піонерів, щоб не доводилось їх проганяти. Ті завідувачі хат-читалень, які зорганізували дітей, добилися того, що вони не заважають дорослим.

Треба ще багато працювати, треба дати місцям вказівки, як весь досвід зібрати і його кристалізувати, бо хата-читальня — це заклад, який ще не склався остаточно. Важливо, щоб було враховано колективну роботу всіх, хто працює в цій справі, важливо її виявляти, робити загальним надбанням через листування і кореспондування.

Про фінансову частину я не говорю, але гадаю, що коли збудити якнайбільший «апетит» селян до всієї цієї

роботи, то і з утриманням хати-читальні буде не так важко. Я гадаю, що треба повести агітацію за концентрацію всієї культроботи навколо хати-читальні. Зараз спроби допомогти селу йдуть по різних лініях, досить численних. Усі ці спроби розпорошуються. Важливою є допомога профспілок, важливою є також допомога Наркомзему, важливим є шефство, але вся допомога повинна йти через хату-читальню.

За сприятливих умов хата-читальня розвиватиметься в народний дім. Я гадаю, говорити, що ми влаштуємо в кожній волості народний дім, не слід. Але хата-читальня може розгорнутися за сприятливих умов у такий народний дім, якщо роботу буде поставлено правильно, і треба цього добиватися. Звичайно, мова йде не про народний дім у старому розумінні, де вся робота зводилася до вистав. У народному домі роботу треба ставити більш поглиблено, ніж у хаті-читальні, і надавати їй ширшого розмаху. А дух роботи повинен бути той самий.

Тепер звертаюся до товаришів з проханням прислати матеріал про роботу хат-читальень. І чим безпосереднішим він буде, тим краще. Далі, я просила б посилати нам усі свої спостереження й міркування, бо Головополітосвіта повинна якнайгрунтовніше вивчити досвід місць і виявити найбільш життєвий тип хати-читальні. З свого боку, ми повинні обслужити місяця книжками, інструкціями, збірниками, хрестоматіями. Ми повинні постаратися поставити цю роботу на належну висоту, але самі, без вашої допомоги, ми, звичайно, зробити нічого не зможемо.

ПРО КУЛЬТУРНУ РОБОТУ НА СЕЛІ

(ТЕЗИ СПІВДОПОВІДІ І СПІВДОПОВІДЬ НА XIII З'ЇЗДІ РКП(б)
У ПИТАННІ ПРО РОБОТУ НА СЕЛІ)

1. Тепер село стоїть на роздоріжжі, переживає переломний момент, тепер складається його нове обличчя. Від того, яким буде це обличчя, залежить дальша доля Радянської влади і нашої партії; тому робота на селі в даний момент є однією з найважливіших, ударних робіт.

2. Обслідування села, проведені за останній час партією, Головлітосвітою і комсомолом, вказують на те, що культурний рівень села настільки низький, що звичайна агітація і пропаганда майже не зачіпають його внаслідок того, що газета, книжка не попадають на село, не орієнтуються на село і селянам мало зрозумілі.

3. При даному культурному рівні нашого села всяка політична робота в ньому неминуче повинна бути зв'язана з роботою по піднесенню грамотності, поширенню найелементарніших знань, по найелементарнішому культурному обслуговуванню його.

4. Ленін багато разів говорив в останніх своїх промовах про те, що тепер дальше просування по шляху до соціалізму можливе тільки на базі культурного піднесення села. Політосвітробота на селі тепер найбільш насузна з точки зору перемоги комунізму.

5. Пробудження села, прагнення середнього і малоїщного селянства до організації, до підняття свого господарства, до загального культурного піднесення, що яскраво намітилися з часу XII з'їзду, роблять сучасний момент для культурної роботи на селі особливо сприятливим.

О культурной работе в деревне.

1. Сельское деревенское движение на расцвете, сельское оно переживает переломный момент, сельская квадратируется ее новая жизнь. От того, какими будут эти шаги, зависит дальнейший судьбы советской деревни и нашей партии. Поэтому работа в деревне в данный момент является на одной из самых важных, ударных работ.

2. Обследованию, переезду деревни, проведенному за последнее время партией, необходимо проследить, насколько она удерживает на то, что культурной работе деревни настолько много, что обильная ^{интенсивная} агитация и пропаганда ^{заключены в основу} могут не задевать ее, в силу того, что газета, книжка, городской шаг ее малоинтересны.

3. При этом ^{культурной} работе ^{и нашей} деревни выкал ^{инициативная} ^{в. д. п. с. л.} работ в ней ^{связывается} с работой по поднятию грамотности, расширению системы нашей элементарных знаний, по созданию элементарной культурной работы.

4. Тов. Ленин многократно говорил в последние свои речи о том, что теперь ^{важнейшая} ^{проблема} не только социализма возможно лишь на базе элементарного знания в деревне. Поэтому культурная работа в деревне имеет самую высокую с точки зрения ^{необходима} ^{книжки}.

Фотокопия первой сторінки рукопису тез співповіді Н. К. Крупської «Про культурну роботу на селі» на XIII з'їзді РКП(б).

6. Того, що робиться зараз в напрямі політосвітроботи на селі, надто мало, і ця робота ведеться надто непланомірно і часто мало доцільно. Сили і засоби розпорозшені, розрізнені і тому дають менші результати, ніж це могло б бути, якби був загальний план.

7. Треба мати ясний, затверджений партією план політосвітроботи на селі, а потім об'єднати всі сили для проведення цього плану в життя.

8. Опорним пунктом, центром усієї політосвітроботи на селі останні партійні з'їзди визнали волосну хату-читальню. Треба швидше закінчити організаційну роботу по концентрації навколо цієї волосної хати-читальні керівництва всіма існуючими у волості бібліотеками, лікпунктами, гуртками та іншими культосвітзакладами.

Час, який минув від XII з'їзду, показав, що правильно поставлена волосна хата-читальня, яка розгортається при сприятливих умовах у народний дім, є дійсно глибоко життєвим центром, що вже й тепер справляє серйозний вплив на культурне життя на селі.

9. Найважливішою роботою в хаті-читальні повинна бути довідкова (в широкому розумінні цього слова) робота. З цією метою треба організувати довідковий стіл. Робота повинна спиратися на твердо встановлене ядро бібліотеки хати-читальні, на роботу гуртків із старанно розробленими програмами, на пункт ліквідації неписьменності і на школи дорослих всякого роду, доповнювані короткостроковими практичними курсами. Читання газети, сількорівська робота, яка навчає краще розбиратися в навколишньому, стінна газета, яка висвітлює це навколишнє, вносить гласність в життя села,— така є основна робота хати-читальні. Пов'язання роботи хати-читальні з пересувними бібліотеками в сусідніх селах доповнює цю роботу.

10. Ніяка культробота на селі не повинна проводитися без пов'язання з роботою хати-читальні, яка об'єднує всю політосвітроботу в межах волості. Для посилення роботи волосного політосвітцентру потрібна при ньому рада хати-читальні з участю представників від місцевого селянства, осередку виконкому, РКСМ, кооперації, спілок Робосу і Робіземлісу.

11. Необхідно, щоб профспілки, враховуючи загальнодержавне значення в даний момент роботи на селі, взяли активну участь в загальній роботі за загальним

планом. У справі піднесення культурного рівня на селі профспілки, якщо вони займуть правильну позицію, можуть відіграти велику роль.

12. У сільській роботі профспілок особливо велика роль Робосу. В умовах наявного політичного зрушення учительства, при відповідній енергії та ініціативі осередків профспілки Робосу на місцях сільській учитель може стати активною культурною силою в справі формування радянської громадськості на селі. Через це завданню залучення сільського учительства до політико-освітньої роботи, постачання йому потрібного в роботі політичного матеріалу (книжки і газети) треба надати першорядного значення.

13. Через органи Всеробітземлісу і Наркомзему треба залучити до політосвіроботи агронома і землеміра, практикуючи прикріплення їх до певних хат-читалень.

14. Необхідно, щоб Наркомос, Наркомздоров'я, Наркомсоцзабез та інші радянські органи, зв'язані з селом, так само спрямували свої зусилля на проведення єдиного плану політосвіроботи на селі.

15. Червона Армія повинна бути всебічно використана для зв'язку з селом. Через відпускників, кадровий склад територіальних частин, допризовників, через листи червоноармійців треба село наблизити до поточних завдань радянської державності.

16. Широка політико-освітня робота на селі повинна стати на найближчий рік найважливішим ударним завданням. Об'єднуючи роботу в цьому напрямі всіх державних і професійних органів, Головополітосвіта і її апарати на місцях повинні прагнути до зосередження всіх сил і засобів на основі єдиного, строго погодженого плану. В останньому головне місце повинно бути приділене посиленню хати-читальні.

З цією метою Головополітосвіта свої зусилля, сили державних і професійних органів і культшефствуючих організацій спрямовує переважно в бік:

а) вироблення старанно обдуманого нормального каталога хати-читальні і додаткових каталогів з окремих питань;

б) видання необхідних для комплекту бібліотеки книг;

в) складання відповідних комплектів і розсилання їх на місця;

г) підготовки і перепідготовки завідуючих хатами-читальнями через радпартшколи, педтехнікуми, педвузи і короткострокові курси-конференції;

д) видання популярних підручників для сільських політосвітпрацівників;

е) залучення всього організованого в сільради, селянські комітети взаємодопомоги, партію, комсомол, жінвідділ, профспілки сільського населення до роботи хати-читальні.

17. Повітовий бюджет систематично виділяв до цього часу на політико-освітню роботу дуже мізерну частку. Створюваний волосний бюджет зовсім не дає нічого для цієї мети. Необхідна тверда директива: а) про збільшення частки повітового бюджету на політичну освіту села і, зокрема, про обов'язкове включення в повітовий бюджет утримання завідуючих хатами-читальнями з розрахунку по одній на волость (колишнього, неукрупненого масштабу), а також утримання волосного бібліотекаря і волосного ліквідатора неписьменності; б) про включення у волосний бюджет господарських видатків на хати-читальні і видатків на утримання волосного політосвіт-організатора (з розрахунку одного на укрупнену волость).

18. Намічену сітку волосних хат-читалень можна розширяти в порядку місцевої ініціативи з умовою, що селянські громади братимуть на себе утримання заснованих ними понад норму хат-читалень; ці хати-читальні, як і ті, що входять до сітки, можна підтримувати матеріально ще в порядку культшефства.

19. Треба постачати хатам-читальням книги і газети по собівартості; треба їх і безплатно пересилати.

20. Так само треба дати хатам-читальням право безплатного листування з установами.

21. Партія повинна всіляко сприяти створенню таких умов, при яких політосвіти, не обмежені коштами і працівниками, могли б сільську роботу розгорнути в тих розмірах, які владно диктуються всією сучасною обстановкою.

КЛАСОВА БОРОТЬБА НА СЕЛІ ЗБІЛЬШИЛАСЬ У СТО РАЗІВ

Товариші, я почну з того, з чого починає більшість промовців — з посилання на те, що говорив Володимир Ілліч на VIII з'їзді Рад у 1920 р. У цій промові Володимир Ілліч говорив: класова боротьба на селі стала фактом, тепер вона пішла в саму гущу, тепер немає жодного села, де не розбиралися б у тому, що таке куркулі, що таке бідняки.

У 1920 р. ця класова боротьба на селі почалася, але за три роки непу розшарування села пішло так далеко, що ця класова боротьба збільшилась у сто разів. Тепер ми бачимо, що ця боротьба набирає дедалі гострішого характеру. Виникли нові факти.

Ми спостерігаємо в середняцьких і бідняцьких верствах села надзвичайно підвищену активність, прагнення до організації. Треба сказати, що багато які партійні товариші спочатку ставилися до цієї самодіяльності середняцьких і бідняцьких верств дещо підозріло. Проте на селі відбувається не процес об'єднання всіх верств села проти робітничого класу. Ні, на селі відбувається інший процес — об'єднання середняків і бідняків проти куркулів. І, звичайно, робітничий клас, Радянська влада, партія не можуть не підтримати цієї боротьби трудящих мас проти куркулів, не можуть не підтримати об'єднання трудових мас в організацію, яка могла б протистояти на селі куркулеві.

Організація середняка і бідняка — це щось інше, ніж організація профспілок проти капіталістів. Економічна організація пролетарів, які не мають власності, звичайно, відрізняється від економічної організації дрібного селянина, який має свій будинок і своє господарство. Історія класової боротьби досі ще не дала форм цієї організації середняка і бідняка проти сільського куркуля. Тепер ще тільки намічаються ці форми організації. Очевидно, цією формою можуть бути комітети селянської взаємодопомоги. Звичайно, товариші, які краще знають село, можуть сказати, чи є підстава для того, щоб саме ця форма стала формою економічного об'єднання середняка і бідняка.

Тепер ми переживаємо певний переломний момент. Середняцькі й бідняцькі верстви змусили партію говорити і думати про них. Ми бачимо ряд обслідувань села, що викликані якраз самодіяльністю цих верств. Одна організація за другою слідом за партією проводять такі обслідування волостей, обслідування села, думають над тим, як зараз допомогти селу. Це результат самодіяльності бідняцьких і середняцьких верств, що змусили говорити про них.

Ми багато говоримо про те, що нині вчитель став на бік Радянської влади. Справді, ми бачимо, як учительство пристрасно прагне до знання, як воно стало дійсно на бік Радянської влади, як воно тягнеться до нашої партії. Але цей рух учительства є лише відображенням рухом. Він — показник того, що відбувається в селянському середовищі. Вчительство тягнеться до знання тому, що середняцькі і бідняцькі верстви, з якими дуже близько зв'язана головна маса вчительства, розворушилися. Ми переживаємо певний переломний момент. Це треба з цілковитою ясністю усвідомити.

На тому ж VIII з'їзді Рад Володимир Ілліч говорив, що ми все робили і робимо для того, щоб внести свідомість у цю боротьбу середняка і бідняка проти куркуля.

Справді, товариші, так було в 1920 р., але це не було так за роки непу. В 1921 р., у момент господарського розвалу, на з'їзд політосвіт приїхав делегат від Пензи. Цей делегат від Пензи підніс з'їздові своєрідну «пензенську теорію», як ми тоді говорили. Він говорив, що тепер «партії немає потреби вести роботу серед селянства». Всю роботу партії і Наркомосу «треба зосередити серед пролетаріату — серед міських робітників», а село «треба полишити самому собі». Єдине, мовляв, що можуть зробити комуністи, — це «допомогти оформитися самосвідомості дрібного селянина». Ця теорія була така «приголомшлива», що з'їзд політосвіт одностайно відхилив її. Відхилив це, звичайно, й Агітпроп.

Однак тяжке економічне становище, економічна розруха змусили Раднарком ухвалити постанову, що селяни можуть оподатковувати себе на культурно-освітні потреби. Така невинна постанова мала, проте, в умовах зруйнованого господарства надзвичайно тяжкі наслідки.

Місця почали поступово переводити і шкільну справу, і справу політосвіт «на самопас». Внаслідок цього в 1922 р. Головополітосвіта стояла перед фактом, що 88% її закладів було зруйновано. Це, звичайно, змусило Головополітосвіту задуматися над тим, що ці заклади не мали достатнього коріння в населенні. За цей відрізок часу і Головополітосвіта і Наркомос багато зробили для того, щоб поглибити роботу на селі. Однак це питання — про поглиблення роботи на селі — поки що висить у повітрі.

ЩО ПОКАЗАЛО ОБСЛІДУВАННЯ СЕЛА

У січні—лютому цього року Наркомос провів обслідування ряду волостей. Ці волості було взято з семи різних губерній і областей: Псковської, Гомельської, Тамбовської, Пензенської, Саратовської губерній, Уральської і Чуваської областей. Підгодовляли це обслідування дуже старанно. На місця приїздили інспектори, звертались до виконкомів і губкомів, виділялись партійні працівники, представники молоді, місцева інспектура, місцеві працівники освіти. Ця комісія виїздила на місця, ходила з села в село, з хати в хату. Матеріал, який дало це обслідування — сім великих томів з описом усіх деталей, — показав кошмарну, жахливу картину справи народної освіти у волостях. Є волості за 75—100 верст від губернського міста, в які не заглядав жодний працівник повітового відділу народної освіти. Те, що робиться в цих волостях, дає нам підстави сказати, що справа народної освіти на селі — в загрозливому стані. Про це свідчать не тільки ці обслідування Наркомосу, але й чимало інших матеріалів, з якими обізнані делегати з'їзду, — між іншим, обслідування, що було проведене з ініціативи ЦКК в ряді сіл та волостей і охопило 149 сільрад і 60 волвиконкомів. Це останнє обслідування, а також і обслідування, проведене Агітпропом, і окремі монографії, як-от монографія Большакова, і обслідування південно-східної комісії — всі вони підтверджують те, що дало обслідування Наркомосу, що знав Наркомос, що знає Цекос. Коли ви перегорнете журнал «Народный учитель», ви побачите ті самі дані. Це підтверджують кореспонденції з місць. Ви побачите, що справа народної освіти — в жахливому стані.

Тепер про матеріальне становище вчителя. За даними РСІ, в листопаді вчитель одержував 4 товарні карбованці. Тепер він одержує від 10 до 12 карбованців — і голодує. Стискання «ножиць» має для вчителя те значення, що підвищилась ціна на хліб, і на 10—12 карбованців він може купити менше хліба, ніж раніше купував на 4 товарні карбованці. Та й цю злиденну платню вчитель одержує з запізненням на два-три місяці, а іноді не одержує зовсім. У звітах можна натрапити на такі фрази: «Учителя ніхто не годує, він сам себе годує».

Звичайно, ми вимагаємо від учителя антирелігійної пропаганди, справді марксистської постановки школи, але він «сам себе годує», його «ніхто не годує». Проведено було ряд договірних кампаній по всіх цих губерніях. За цими договорами селяни мали давати хліб, а повітовий відділ народної освіти брався доставити його вчителіві. Договори не виконувались обома сторонами і тільки дискредитували Радянську владу, бо бували випадки, коли повітовий відділ народної освіти, діставши від селян хліб на три школи за договором, відкривав одну школу і не в тому місці, де хотіли селяни. Договір не виконували й селяни. Крім офіційного договору, був ще договір домашній, за яким учигелеві давалося багато менше, ніж за офіційним договором, а за офіційним договором давалося тільки харчування. І тепер у деяких губерніях учителя звели на становище пастуха колишніх часів: вчитель ходить з хати в хату, сьогодні його годують в одному селянському дворі, завтра — в другому, післязавтра — в третьому, а іноді він і ночує отак. Ось що діється у волостях за сто верст від повіту, куди повітові працівники часто-густо не заглядають. Отак матеріальне становище вчителя. Вчитель якось живе і сам себе годує.

Як же він сам себе годує? Ось, наприклад, обслідування Пензенської губернії. Про що воно говорить? Воно говорить, що вчителі, зовсім не релігійні, які не хрестять принципово своїх дітей, все-таки змушені, щоб не померти з голоду, читати псалтир над покійниками. Але це вже винятковий випадок. Звичайно вчитель живе з того, що наймається влітку робітником до куркуля або

плете рукавиці, шие взуття, або в кращому разі хазяїнує в своєму господарстві, коли він місцевий селянин. Так живе вчитель. Селяни дуже негативно ставляться до цієї договірної кампанії, часто ненавидять учителя. Самарські вчителі пишуть: «Вийдеш на схід — кланяєшся-кланяєшся, просиш-просиш, скільки глузувань витерпиш — сказати словами не можна». А Володимир Ілліч писав, що у нас учителя треба поставити на таку висоту, як ні в одній країні.

Ви бачите, товариші, яку величезну роботу ще треба нам провести, щоб зробити хоч перші кроки у справі поліпшення матеріального становища вчительства.

СТАНОВИЩЕ ШКОЛИ

Ви думаєте, що в нас хороші шкільні будинки? Шкільні будинки теж доводиться утримувати селянинові, хоч він посилається на декрет про єдиний продподаток, де сказано, що на цей продподаток утримується школа. А тим часом і вчителі утримуються коштом селянина, і школи утримуються коштом селянина, і будинки шкіл. Який результат від цього? Результат такий, що шкільні будинки в деяких місцях здають в оренду. Наприклад, у Гомельській губернії, де приміщення причту в 1920 р. були віддані під школу, в 1921 р. вони знову передані попам за договірною кампанією, яку тепер порушити, виявляється, не можна, а школи туляться в приміщеннях, де живуть учителі. Що з цього виходить, яку тут картину маємо — видно з матеріалів Пензенської губернії, де описано урок в одній сільській школі. Приміщення школи досить непогане, але школа не опалюється, і тому класи забиті дошками. Учителька працює з учнями у своїй кімнаті, а через те що кімната теж ледве опалюється, то вона сидить у лахмітті на печі і диктує з Пуцковича; учні сидять на страшенно брудній підлозі й пишуть крейдою на підлозі і стінах.

Товариші, таке матеріальне становище шкіл не є чимсь винятковим, але звичайно, коли ми бачимо це, коли ми чуємо про це, ми кажемо: «Це виняток. Адже ж є дуже хороші школи». Правда, товариші, є школи дійсно надзвичайно хороші, яких немає ні в Західній Європі, ні в Америці. У нас є школи, пройняті справжнім пролетарським духом, в яких зміст і методи роботи стоять на висоті. Але ці школи, на жаль, — рідкий виняток. Вони

тільки показують, що можна було б зробити, а ось ці обслідування показують, що є насправді.

Це про вчителів.

Тепер про учнів. Як свідчать усі факти, усі доповіді товаришів з місць, товаришів комуністів, у школах помічається, що діти бідняків не відвідують школи. У них немає ні взуття, ні одягу. Куркуль завжди знаходить можливість навчити своїх дітей. Він попівні платить за одного учня стільки, скільки не платить учителеві вся школа. Він знаходить учителів і крім попівни — учителів, які навчають дітей куркуля того, що їм треба знати; а діти бідняків до школи не ходять. Далі, товариші, я не знаю, чи відомий вам факт, що в деяких місцях зовсім перестали ходити до школи дівчатка. У Пензенській губернії є села, де в школах від початку війни — вже десять років — не було жодної дівчинки. Ми говоримо про ліквідацію неписьменності і дуже багато робимо для цього, витрачаємо на це сили й увагу, а неписьменність у нас зростає. Неписьменність колосальна. Вона збільшується з кожним днем тому, що діти й підлітки виростають неписьменними. Селянин говорить про методи викладання в школі: «Чого ж учать усе «а» та «б», а от листа написати, постанову записати — цього в школі, скільки не ходять, не навчаються». Звичайно, вчитель, який змушений сидіти на печі, хоч би який він був начитаний у галузі марксизму і в галузі методики, зробити нічого не зможе.

НЕМАЄ НАВЧАЛЬНИХ ПОСІБНИКІВ

Про навчальні посібники. Навчальні посібники й підручники повинні купувати селяни. А що з цього виходить? От зібрали селяни 50 пудів жита. Учитель поїхав у місто, зайшов у державний магазин — нічого не зміг купити: ціни зовсім не підходять. Пішов на базар — і на 50 пудів купив «величезні багатства»: двадцять старих підручників Галахова, Пуциковича, Смирновського і тому подібні «скарби». Побачили ці підручники селяни, які зібрали хліб, — плюнули і більше ні на навчальне приладдя, ні на підручники грошей не збирали. Олівець коштує десять фунтів хліба, буквар коштує один пуд хліба, «Історія» Покровського — три пуди хліба. Все це недостатне для селянина.

У нас Держвидав видає дуже багато підручників для всіх ступенів шкіл. Видає він не тільки підручники. Він видає безліч дорогих книг — і чого-чого тільки немає тервер на книжковому ринку. Багатства видавництва надзвичайно великі. Але з цих книжок зовсім не матимете ніякого уявлення про те, які крихти з цього багатства припадають селу. До нього не доходять усі ці підручники. Воно живе старими підручниками, які залишилися від дореволюційних часів. Мабуть, єдині підручники, що дійшли до села,— це Вахтеров, трохи підновлений, і Флеров — підручники, яким би не місце в радянській школі. А проте вони майже єдині, які Держвидав викинув на ринок у великій кількості, і ними засипають сільську школу. Інші підручники ціною зовсім недоступні.

ПОЛІТОСВІТРОБОТА НА СЕЛІ

Треба тільки уявити собі те злиденне становище, в якому перебуває сільська школа. Проте не тільки шкільні, а й політосвітні заклади теж існують «на самопасі». Навіть у таких губерніях, як, наприклад, Ленінградська, на хати-читальні, які вже на двох з'їздах визнані центром політико-освітньої роботи на селі¹, за третій квартал минулого року приділено 87 карбованців на 52 хати-читальні; Катеринославська губернія за той самий період приділила на 161 хату-читальню 30 карбованців. В Уральській області працівники політосвіти зовсім не одержують грошей. Хати-читальні там є, але вони існують на кошти населення. Там є завідувачі хат-читалень з партійних працівників і з комсомольців (їх обирають селяни), але вони не одержують жодної копійки.

А як стоїть справа з газетами? Ми багато говоримо про агітацію і пропаганду, ми видаємо безліч газет і брошур, а що доходить до села? Ось у цій же Уральській області немає газет. Коли захотіли почитати «Правду» (казали їм, що «Правду» добре було б почитати), зібрали гроші на цю центральну газету. Але як її передплатити? Приїжджа людина сказала, що тепер

¹ Див. резолюції XI і XII з'їздів РКП(б) у книзі «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, вид. 7-е, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 606, 683.— *Ред.*

не треба посилати гроші до редакції, а треба тільки написати до редакції, щоб прислали газети в хати-читальні Уральської області. Написали до редакції і чекали, коли придуть газети, та не дочекалися. Потім, побачивши, що з цього не буде діла, звернулися до Уралкниги. Уралкнига взяла на себе передплату центральної газети. Минає місяць, другий, третій — Уралкнига відмовилася від своїх зобов'язань, вирішивши, що до її функцій не повинна входити передплата центральної газети. Так хати-читальні Нижньосалдинської волості й залишилися без центральної газети.

Одержання газет порівняно з дореволюційним часом надзвичайно зменшилось. В Саратовській губернії у волості, де ще в 1905 р. було багато революційної літератури, тепер є села, де на 800 з лишком чоловік немає жодного друкованого рядка. Куди ж дівається те, що було надруковано? А ось куди дівається: секретар сільради, що оселився на літо в школі, розпалював підручниками грубку, і школа залишилася без підручників; газети ж розкурюють, та й доходять вони у мінімальній кількості, розрізнені. В сусідньому селі тієї ж волості Саратовської губернії до революції передплачували п'ятдесят газет, і ці п'ятдесят газет отруювали селянство буржуазним світоглядом. Тепер це село перебуває в далеко кращих умовах, ніж ряд інших сіл: воно передплачує дві газети.

ТРЕБА ДОПОМОГТИ СЕЛУ ВИБРАТИСЯ З ТЕМНОТИ

Отак проводиться наша агітація і пропаганда на селі. Неможливо й сказати, в якому тяжкому стані ця справа. Коли б не окремі яскраві винятки, коли б не самовідданість окремих комуністів, працівників політосвіт, не самовідданість окремих комсомольців, не самовідданість окремих учителів, у нас запанувала б цілковита темнота. Треба сказати, що такий стан справи народної освіти маємо на загальному фоні економічного піднесення, що цей стан народної освіти маємо на фоні підвищеної свідомості селян. Це не дореволюційний селянин, говорив Володимир Ілліч на VIII з'їзді Рад, він багато передумав і перестраждав за час війни і за роки громадянської війни і тепер дивиться багато на що зовсім інакше.

У матеріалах обслідування, яке провів Агітпроп, на-

водиться іронічна фраза одного селянина. Коли його запитали, як у них із школою, він сказав: «Обіцяли школу і соціалізму, а що дали?» У селянина уявлення про школу і соціалізм злито нерозривно; він, можливо, краще, ніж будь-хто інший, розуміє думку Володимира Ілліча, який говорив, що з народом неосвіченим перемогти не можна, що тепер культурні завдання, питання культурного піднесення села — одні з найбільш насущніших, одні з найбільш невідкладніших завдань. Тепер селянин не мириться з таким станом; треба зробити все, щоб допомогти йому вийти з цього первісного, з цього дикого стану, і дати селянинові-середняку і бідняку все, що потрібно.

Треба створити на селі якийсь такий орган, що давав би все потрібне цим бідняцьким і середняцьким верствам, бо тепер бідняк через свою неписьменність не знає всіх тих хороших законів, які видаються на його користь. Він не знає, як це довело обслідування Агітпропу, тих пільг по сільгосподатку, які дає закон біднішим селянам і які обізнані з ними куркулі вміють повернути так, щоб самим мати з цих пільг вигоду. Селянин повинен здобути знання поліпшених способів ведення сільського господарства, повинен знати закони, знати свої права, знати те, що відбувається в державі, в усьому світі. Це ми повинні дати бідняцьким та середняцьким верствам. Звичайно, наша партія повинна до цього питання поставитися з максимальною увагою, бо кожний член партії не може не розуміти, що від того, чого ми досягнемо на культурному фронті на селі, значною мірою залежить, чи піде господарське піднесення, яке тепер відбувається на селі, на користь чи на шкоду Радянській владі, чи піде селянство шляхом кооперування, чи воно піде второваним капіталістичним шляхом. Партія повинна уважно стежити і всіляко допомагати цій роботі.

ПАРТІЯ ПОВИННА ДАТИ СЕЛУ ПРАЦІВНИКІВ

Партія повинна дати селу достатню кількість людей, але я гадаю, що цю достатню кількість людей, яку дають на село, треба давати не наспіх, не порядком екстреної мобілізації — це повинно бути одним з поточних постійних завдань партії. Посилати людей з міста на село треба дуже обережно, бо необізнана людина може при

всій своїй старанності так нашкодити селу, що потім за кілька років не поправити того, що вона наробила. Тому треба встановити якийсь іспит для тих, хто їде на село. Володимир Ілліч вважав, що члени ЦКК повинні складати певний іспит на знання радянського апарату і радянських законів; я гадаю, що працівники, які їдуть на село, так само повинні складати певний іспит на знання села. Не можна посилати на село кого трапиться. Може, це цінний, хороший працівник, організатор, але він зовсім не знає села. До цієї справи треба поставитися надзвичайно уважно, надзвичайно дбайливо. Не можна говорити й так, як говорить наш комсомол (він багато робить на селі, але дуже запальний), що невдоволений тим, як поставлено школу на селі. Комсомол говорить: «Давайте підготуємо за три місяці комсомольців і пошлемо їх до сільської школи». Комсомольцям треба йти на село, треба ставати вчителями і керівниками сільської роботи — це одно з основних завдань комсомолу, але комсомол повинен пам'ятати, що комсомолец від народження далеко не все ще знає, що коли хлопець вступив до комсомолу, то від цього він ще не став всезнаючим, що він повинен наполегливо вчитися, а за три місяці з нього ніякого вчителя не вийде. Він повинен учитися в звичайному порядку — він повинен вклинитися в життя всіх наших технікумів і вузів, він повинен вести комсомольську лінію, перетворюючи ці навчальні заклади дійсно в такі школи для підготовки вчителів, які нам потрібні. Ці навчальні заклади мають бути створені.

ТРЕБА ВСТАНОВИТИ ПРИВОД МІЖ РОБІТНИЧИМ КЛАСОМ І СЕЛЯНСТВОМ

Ще одно питання я хотіла б поставити тут — на з'їзді. Ленінський призов показав, що існує привод між авангардом і робітничим класом — між РКП(б) і робітничим класом, що цей привод уже міцно налагоджений. Володимир Ілліч говорив про цю систему приводів, що повинні бути приводи від авангарду робітничого класу до робітничого класу, а від робітничого класу, від пролетаріату, до середняцьких і бідняцьких верств селянства. От саме перший привод у нас є, а над встановленням другого приводу — від робітничого класу до селянства — треба ще попрацювати. У нас це завдання можна лег-

ше розв'язати, ніж в будь-якій іншій країні, бо історія створила у нас спайку між робітником і селянином. Вся історія виникнення промисловості, виникнення фабрик у нас свідчить про те, що створювалася система цього зв'язку між робітничим класом і селянством, і ця історія відбивається й тепер у тому інтересі, який робітничі маси виявляють до всього, що стосується села.

Мені довелося кілька разів виступати на Прохоровській мануфактурі. Коли в аудиторії в дві тисячі чоловік панувала абсолютна тиша і всі напружено ловили кожне слово? Це бувало в двох випадках: коли мені доводилося говорити про Володимира Ілліча і потім, коли мені доводилося говорити про село. Ці два моменти викликали в аудиторії дуже напружену увагу. Мені товариші скажуть, що це — на Прохоровській мануфактурі, а тому й така увага. Ні, товариші, не тільки на Прохоровській, але й на багатьох інших підприємствах. Звичайно, в деяких профспілках цей зв'язок з селом значно глибший, ніж в інших, але цей зв'язок є майже скрізь.

У нас в роботі профспілок немає синдикалістського ухилу, але в культурній роботі профспілок цей синдикалістський ухил є. Він полягає в тому, що культурна робота профспілок концентрується на обслуговуванні інтересів тільки даної профспілки, а інтереси робітничого класу в цілому, ту проблему, яку ставить перед робітничим класом класова боротьба, — вони випускають з уваги. Ось чому ми спостерігаємо такі факти: десь на Волзі, на Камі, як мені доводилося бачити, стоїть завод, на цьому заводі непогано поставлено культурно-освітню роботу — є бібліотека, є клуб, є, можливо, навіть пролеткульт, школа I і II ступеня, тепер навіть є школа фабзавучу. А що навколо заводу? Навколо заводу — море темноти. Я бачила це в 1919 р. Я гадала, що відтоді справа змінилася, але, прочитавши матеріали обслідування Наркомосу, я бачу, що становище таке саме, як і раніше, що в цій справі прогресу в нас немає. Ми обслідували в Уральській області Нижне-Салдинський завод. Там є 1800 робітників. На цьому заводі спілка металістів «одвалює» 20 тисяч на школу фабзавучу, в якій учаться 54 чоловіка, а поруч — багато сіл, де нічого немає, ніяких шкіл. Є школи I ступеня, де вчиться близько 180 чоловік і де на ці школи дають 100 карбованців. 20 тисяч — і 100 карбованців!..

Я гадаю, товариші, що профспілки зацікавлені в тому, щоб з точки зору інтересів робітничого класу, з точки зору перемоги пролетаріату інакше ставити свою політико-освітню роботу. Я гадаю, що при культвідділах профспілок треба організувати секції по роботі на селі і що організацію цих секцій підтримають усі некваліфіковані робітники і частина кваліфікованих. Організація цих секцій по роботі на селі допоможе налагодити шефство.

Зараз шефство часто має дуже випадковий характер. У Саратовській губернії від осередку цвяхового заводу приїжджає п'ять чоловік до селян за сто верст — ходять, кажуть, що вони дають машини і т. д. Деякі селяни ставляться до цього недовірливо. Відїжджають шефи — і в результаті присилають тридцять брошурок, потім присилають організатора хору, якому сплачують гроші наперед за рік, присилають флакони колодіуму для того, щоб приклеювати фальшиві бороди під час вистави. Звичайно, я знаю, що є й не таке шефство, а справжнє, серйозне шефство, проте мені здається, що в шефство треба внести планомірність, що треба використати ті природні зв'язки, які є у робітників заводу з селом. Це шефство здобуде зовсім нову опору на селі, якщо воно спиратиметься на селянські комітети взаємодопомоги, бо в такому разі шефи обговорюватимуть разом з селянами, що селу потрібне — чи потрібно мати флакон колодіуму, чи для них треба передплатити «Правду» або «Бедноту».

Ось це пов'язання культроботи міських робітників з роботою сількомів є одним з основних завдань, на яке слід звернути особливу увагу. Треба розробити це питання дуже старанно і зрозуміти, що треба провести привід від робітничого класу до середняцьких і бідняцьких верств на селі.

ХАТА-ЧИТАЛЬНЯ — БОЙОВА ОСВІТНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ НА СЕЛІ

Тепер про те, як працювати на селі. Два попередні партійні з'їзди вже ухвалили, що на селі повинен бути єдиний політико-освітній центр, і таким єдиним політико-освітнім центром на селі намічено було хату-читальню.

Ця хата-читальня виникає в багатьох місцях самопливом. Наприклад, у Гомельській губернії існує так звана «тверда» сітка хат-читалень. Поряд з цією «твердою» сіткою створюються так звані «м'які» хати-читальні, які утримуються на кошти селян; тут селяни спільно передплачують газету, читають і ведуть палкі дискусії. У Саратовській губернії ми бачимо селянські клуби, які створюються за типом хат-читалень. Очевидно, хата-читальня — це та форма, за яку треба вхопитися, щоб проникнути на село. Володимир Ілліч якось вказував: необхідно, щоб читання газет і книжок стало потребою на селі, і, коли ця потреба виникне, ми справимося значно легше і з іншим завданням, яке стоїть перед нами, — з завданням ліквідації неписьменності. Уже тепер є окремі хати-читальні, вивчення роботи яких повинно стати черговим завданням.

Наприклад, обслідування Наркомосу, про яке я говорила, змальовує таку картину роботи хати-читальні в одній з волостей Псковської губернії. Там на чолі хати-читальні стоїть подружжя Ларцевих. Ларцев — комуніст, нагороджений орденom Червоного Прапора, народний суддя, а його дружина — народна вчителька, комуністка, сорока трьох років, давно працює на селі. Вона працювала сільською вчителькою, організатором кооперативів, агентом преси, працювала сестрою на громадянському фронті, працювала в багатьох галузях, які дуже потрібні селу. Вона зуміла на платню, яка тепер дорівнює десяти карбованцям (а раніше за нормою — п'яти карбованцям), зорганізувати хату-читальню так, що у цієї хати-читальні є 500 відвідувачів, двадцять маленьких хат-читалень під назвою червоних селянських кутків, які розкидані по сусідніх селах і підтримують тісний зв'язок з цією центральною хатою-читальнею. Хата-читальня поставила в центр своєї діяльності довідкову роботу. Сюди приходять селяни і наводять довідки про сільсько-господарський податок, про судові ухвали, про закони, які є в усіх питаннях, цікавих для них. Селянин може дістати ці відомості в хати-читальні. Коло неї ведеться і агрономічна пропаганда, і пропаганда санітарна, і юридична. Цілий ряд робіт пов'язано в одному кутку — коло хати-читальні.

Цей тип хати-читальні, який зароджується, показує, що саме такого роду організація хат-читалень і повинна

бути на селі і що таким хатам-читальням треба всіляко допомогти. Це не якась культурницька організація — це бойова організація. І от ці бойові освітні організації повинні вкрити всю Радянську Росію. Хати-читальні повинні бути органічно зв'язані з школами, як це ми бачимо в кращих хатах-читальнях. Над цим повинні працювати всі організації.

Недавно я прочитала одну брошурку, де Комуністичній спілці молоді радили приїжджати на село і ставити свою роботу окремо. Я думаю, що такий підхід зовсім неправильний. Ні осередки РКП(б), ні Комуністична спілка молоді, ні Наркомздорів'я, ні Наркомзем не повинні вести будь-яку роботу відокремлено від роботи хат-читалень. Всі вони повинні бити в один пункт. Ви знаєте, що Червона Армія стала тепер величезною школою культури, організацією, яка дає тверду змичку між робітничим класом і селянством. І от листи червоноармійців теж треба надсилати не до «землячків», а головним чином до сількомів або до хат-читалень. Тільки об'єднавши всі зусилля, спрямовані до однієї й тієї самої мети, ми зможемо дійсно досягти поставленої нами мети — вкрити Радянську Росію достатньою кількістю культурно-освітніх центрів. Щодо хат-читалень треба провести ще надзвичайно велику роботу.

Треба сказати, що, хоч у нас видається багато популярної літератури, ця популярна література не доходить до села, а здебільшого вона й зовсім не популярна. Зараз при Інституті Тімірязєва¹ розглядали список книжок з біології і виявили, що із ста п'ятдесяти книжок, які кинуті на ринок як популярні для посилки на село, тільки десять можна назвати популярними. Така робота по обслідуванню того, якою має бути популярна література, вже проводиться; проводиться досить інтенсивна робота по добору комплектів книжок, потрібних для хат-читалень. Ми знаємо тепер, як складаються каталоги волосних бібліотек, хат-читалень, учительських бібліотек. Ми маємо, наприклад, книжки, що надіслані шефами в хати-читальні і становлять єдине багатство хати-читальні. Там є «Ліберали при владі» К. Маркса, «Криза партії» В. І. Леніна (це єдина книжка Леніна, яка

¹ Інститут фізіології рослин імені К. А. Тімірязєва Академії наук СРСР.— *Ред.*

там є) — це все, що є в бібліотеці хати-читальні. Всі ці книжки з цілком зрозумілої причини лежать нерозрізані. Тому доводиться працювати над змістом фондів бібліотеки хати-читальні, видавати потрібну літературу; доводиться працювати над пов'язанням роботи всіх комісаріатів, усіх організацій з роботою хати-читальні, щоб не було безладдя і плутанини. На роботу шкіл селянської молоді треба звернути особливу увагу. І я гадаю, що Раднарком може дати досить коштів на утримання освітньої роботи на селі, і дати, не розширяючи загального бюджету.

Звідки взяти потрібні гроші? Насамперед, звичайно, можна інакше перерозподілити суми між відділами Наркомосу. У нас, наприклад, була гарячка з вузами. Ми навідкривали стільки вузів, що я одного разу, коли була на доповіді про постановку політико-освітньої роботи і професійної освіти в Московській промисловій області, почула, що на одного підготовлюваного кваліфікованого робітника припадає один підготовлюваний керівник, який виходить з наших вузів. Перспективи тут ніякої немає. Слід встановити перспективу. Не треба викидати 20 тисяч на школи фабзавучу, коли на заводі не потрібні нові кваліфіковані працівники, а потрібне початкове знання,— тим часом на початкові школи дають просто мізерні копійки. Треба обмежити себе щодо дальшого розвитку мережі вузів, перерозподілити існуючу.

Звичайно, загалом і в цілому бюджет Наркомосу дуже мізерний, і, хоч би як ми урізували, як радив Володимир Ілліч, Держвидав чи Головпрофос, ми все-таки викроїмо дуже мало. Але з загального бюджету можна викроїти чимало. Коли де-небудь у нас є якась надмірність, треба її скоротити,— треба, як говорив Володимир Ілліч, щоб ніде в нашому управлінні не було надмірностей. Селянська країна потребує найбільшої економії. Всякий паралелізм, всяку роздутість окремих непотрібних установ треба знищити.

Якщо ми повинні точно додержуватись того бюджету, який є, і не можемо переходити за його рамки, нам треба провести перерозподіл коштів — ми повинні зрозуміти, що робота на селі така ж важлива, як і робота серед пролетаріату, що тепер село стоїть на роздоріжжі. Якщо ми не внесемо в класову боротьбу, яка точиться на селі, свідомості, то ми програємо надзвичайно

багато, бо село не піде тоді шляхом кооперування. Крім того, у нас в руках влада, і Раднарком має тисячі способів для того, щоб підтримати як сількоми, так і освітні заклади на селі. Можна вжити ряд заходів, які забезпечили б шкільні будинки. Для хат-читалень, наприклад, нам необхідно, щоб законодавчим порядком дозволили хаті-читальні провадити безплатно листування. Наркомпоштель від цього абсолютно ніяких збитків не матиме, бо поки що цих листів просто не пишуть, отже, ніякого доходу від цього немає, а коли їх писатимуть — і якщо Наркомпоштель і не матиме від цього доходу, — то матиме дохід, віграє Радянська влада, бо хата-читальня зможе запитувати відповідні заклади і наводити довідки, які їй потрібні. Далі треба законодавчим порядком провести постанову, щоб підручники для сільських шкіл I ступеня відпускали по собівартості. Треба також провести постанову, щоб книжки й газети на село надсилали безплатно.

І багато таких заходів може здійснити РНК. Я навела як приклад тільки деякі такі заходи, що допоможуть піднести справу освіти на селі і справді допоможуть хаті-читальні стати тим органом, який буде знярядям боротьби в руках бідняцьких та середняцьких верств.

ДО ВЧИТЕЛЬСТВА РАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІК

У нашій відсталій культурно країні вчитель на селі не може бути просто вчителем. Як тільки населення бачить, що в школі навчають діла, що вчитель — людина обізнана, яка розуміє, що до чого, то відразу до нього починають звертатися по довідку, роз'яснення, пораду, і школа стає культурним центром. Лихо вчителя було в тому, що він, сам мало знаючи, погано розбирався у навколишній дійсності, стояв осторонь великого руху трудящих за своє визволення. Царизмові потрібен був несвідомий учитель, і вчителів, які намагалися будити свідомість селян, нещадно переслідували. Капіталізові також не потрібні вчителі, що стоять на боці трудящих, — від учителів капіталістичних країн вимагається, щоб вони служили буржуазії не за страх, а за совість. Тільки Радянській владі, владі робітників і селян, потрібен учитель, що вболівав би за робітників і селян, сам ясно бачив, куди і як треба йти, і вмів би допомогти селянинові піднести своє господарство, показати йому наочно, яку користь дає застосування науки до господарювання, яку користь дає об'єднання зусиль через кооперування, умів би роз'яснити йому необхідність іти рука в руку з робітничим класом, підтримувати цей клас в його боротьбі. Малосвідомий учитель цього зробити не може. Це зрозуміло й само вчительство. Воно пристрасно потяглося до знання, воно зрозуміло, що мета радянської влади і РКП(б) — його мета.

Чим свідомішим ставатиме вчитель, тим більшу роль він відіграватиме в культурному піднесенні села, тим необхіднішою для нього буде політико-освітня робота серед дорослого населення.

Ми, політосвітники, вітаємо кожного нового товариша по роботі. Головополітосвіта вважає, що повинна бути найтісніша змичка між роботою школи і хати-читальні.

Ми звертаємось до волосних колективів працівників освіти і до окремих учителів з такою пропозицією. Ми просимо вчителів, які ведуть роботу серед дорослого населення в хаті-читальні,— а де її немає, в червоних кутках, організовуваних ними при школах або при будь-яких інших закладах і тісно зв'язаних з волосною хатою-читальнею,— писати нам про свою роботу, про свої спостереження, про відзиви селян з приводу тих чи інших книжок, газет, про свої побажання, думки, що виникають у зв'язку з роботою серед дорослих. Для нас дуже важливо одержувати якнайбільше такого матеріалу.

З другого боку, Головополітосвіта надсилатиме до хат-читалень, де працюють учителі,— про це вони нас повідомлять,— журнал «Народный учитель», бібліотеки, підібрані Цекосом, а надалі й деякі інші книжки, що потрібні будуть учителеві в його роботі. Головополітосвіта готова прийти на допомогу вчителю, відповідаючи на його запити, даючи йому потрібні довідки.

Чим міцнішим буде зв'язок учителя з хатою-читальнею, тим краще йтиме там робота, тим більше дбатиме хата-читальня про те, щоб обслуговувати вчителя потрібною йому книгою.

Крім того, через хату-читальню можна налагодити зв'язок учителя з населенням, привернути увагу населення до школи, зацікавити його роботою школи, залучити до цієї роботи.

З другого боку, школа може через учнів оповіщати населення про роботу хати-читальні, підтримати і зміцнити цю роботу.

Ми закликаємо вчительство республіки стати ближче до роботи хат-читалень і встановити тісний зв'язок з Головополітосвітою.

Адреса: Москва, Сретенський бульвар, 6, Головополітосвіта. Відділ по роботі на селі.

ПРО РОБОТУ НА СЕЛІ

(У ЗВ'ЯЗКУ З ПОСТАНОВАМИ XIII ПАРТЗ'ІЗДУ)

XIII партійний з'їзд, забронювавши по три політосвітники на неукрупнену волость і ще по одному на укрупнену, тим самим створив матеріальні передумови для розгортання політосвітроботи на селі.

Накреслимо в загальних рисах деякі перспективи цієї роботи.

Ми матимемо на кожную неукрупнену волость волосного організатора. Що він повинен робити? Його обов'язок — дбати про розвиток політосвітроботи в усій волості. Насамперед волорганізатор повинен подбати про організацію у волосному селі політико-освітнього центру, зробивши таким центром волосну хату-читальню. Треба знайти для неї приміщення десь у центрі села: біля волосного виконкому, кооперативної чайної, базару — взагалі в такому місці, де збираються люди у своїх справах; обладнати приміщення якнайбільш затишно, забезпечити книжками, газетами, подбати про опалення й освітлення. Важливо не тільки самому дбати про це, але й утворити гурток з найбільш активних елементів осередку РКП(б) і комсомолу, волосного виконкому, місцевому Робоосу, комітету селянської взаємодопомоги, кооперативу та інших установ.

Підібрати таку активну групу — одно з найважливіших завдань волорганізатора. Треба, щоб це ядро розгорнуло широку агітацію за хату-читальню. Коли на селі є вже який-небудь політосвітзаклад — лікпункт, школа дорослих, культосвіта, волосна бібліотека, — найкраще організувати хату-читальню коло цього пункту, надаючи йому нових функцій, вливаючи його роботу в роботу хати.

Треба залучати до роботи над влаштуванням хати-читальні всі наявні політосвітзаклади, всі організації, партійні, радянські, всіх активних працівників; треба, щоб хата-читальня стала їх улюбленим дітищем.

Для завідування хатою-читальнею треба знайти людину, яка любила б цю справу, розуміла б її значення і була б хорошим організатором, уміло залучала б працівників і населення. Не можна допускати, щоб хата-читальня перетворювалась у комсомольський клуб; її мета — обслуговувати все населення, всі бідняцькі й середняцькі верстви.

Але один у полі не воїн. Необхідно, щоб завідувач хати-читальні спирався на всі активні елементи села, умів від кожного брати все, що той може дати. На цей бік справи треба звернути особливу увагу. Від уміння організувати навколо хати-читальні всі сили залежить розмах роботи хати-читальні, широта її впливу.

Візьмімо школу. Вчитель може зробити для хати-читальні дуже багато. Крім того, що він може багато розповісти, пояснити, допомогти організувати при хати-читальні гурток, лікпункт, школу, допомогти бібліотекареві, лекторові та ін., він може також організувати школярів при хати-читальні, через них зв'язатися з населенням, старшим дітям доручити читання газет по хатах, через учнів поширювати телеграми з газет, особливо важливі місця із статей, залучати дітей до влаштування свят, до малювання плакатів, до утворення хору. Діти так і липнуть до хати-читальні, як мухи до меду. Іноді вони навіть дуже надокучають. Один завідувач хати-читальні у Московській губернії, щоб віднайти дітей від хати-читальні, обливав їх з відра водою... Є інший шлях — це зорганізувати дітей. В цьому завідувачеві хати-читальні повинні допомогти школа і комсомол.

Але необхідно, щоб і хата-читальня допомагала школі, щоб учитель міг одержати з хати-читальні газети й книжки, щоб він міг через хату звертатися до населення і знайомити його з роботою школи, з тим, чого і як навчає школа, міг добитися через хату-читальню прихильного ставлення населення до школи.

Якщо на селі є культосвіта, вона повинна допомогти хати-читальні матеріально, влаштовуючи на її користь вистави; повинна ставити в хати-читальні агітп'єси, пого-

джувати вибір п'єс з хатою-читальнею; повинна використовувати кожну виставу для агітації за хату-читальню, поєднувати виставу з доповідями, що їх організовує хата-читальня.

Про роботу бібліотеки, лікпункту й говорити нічого: само собою зрозуміло, що їх робота повинна зливатися з роботою хати-читальні, бути її частиною.

Якщо на селі є лікарня, лікар, фельдшер, треба, щоб вони проводили через хату-читальню санітарну пропаганду.

Кооперація повинна всіляко допомагати хаті-читальні матеріально, вона має на те можливість.

Хату-читальню також слід використовувати для кооперативної пропаганди, без якої кооперація не може виконати й наполовину свого завдання кооперувати населення, економічно об'єднати його. Хата-читальня, з свого боку, повинна всіляко допомагати роботі кооперативу, розглядаючи з бажаними звіти кооперативу, провадючи з ними потрібні розрахунки, даючи потрібні довідки, добираючи книжки про кооперацію, читаючи і роз'яснюючи відповідні статті.

Виняткову роль може відігравати при хаті-читальні агроном, тісно пов'язуючи роботу показового поля, роботу агропункту з роботою хати-читальні. Агропропаганду треба і можна найбільше вести через хату-читальню; вона повинна відбиватися і в роботі школи, і в гуртках молоді, і в іншій відповідній роботі.

Через хату-читальню можна організувати екскурсії в кращі господарства, в радгоспи, на дослідні поля. Через хату-читальню можна організувати тривалі спостереження й досліди, збирання колекцій і т. п.

У хаті-читальні можна організувати короткотермінові курси птахівництва, кролівництва, догляду за худобою; при хаті-читальні можна організувати сільськогосподарські та інші гуртки.

Хата-читальня — велика підмога і для комітетів селянської взаємодопомоги. Через неї сількоми можуть діставати всілякі довідки. Хата-читальня може допомагати комітетам, знайомлячи їх також з роботою інших селянських комітетів, знайомлячи населення з різними формами колективної взаємодопомоги і т. д. і т. п.

Нарсуд має бути використаний хатою-читальнею для того, щоб знайомити населення з радянським законодав-

ством, висвітлювати діяльність старих судів. Показові справи мають бути предметом обговорення в хаті-читальні.

Волосний виконком може використовувати хату-читальню для роз'яснення декретів і своїх розпоряджень.

Дуже істотну допомогу можуть подати хаті-читальні колишні червоноармійці й селяни, які ще зв'язані з землею, але працюють у місті на фабриках та заводах.

Червона Армія стала у нас величезною культурною силою, своєрідною школою; із знаряддя отуплення, поневолення вона перетворилась у знаряддя освічення мас, у знаряддя піднесення їх свідомості. Ось чому червоноармійці є на селі прогресивним елементом.

Не менше значення мають міські робітники з місцевих селян. Вони не тільки працювали в місті на фабриці, вони організовані у профспілки, багато з них — члени РКП(б), а ті, що й не є партійними, бували на мітингах, демонстраціях, брали участь у революційній боротьбі, вважають партію своїм авангардом і можуть дати селу дуже багато. Важливо, щоб хата-читальня допомогла посилити вплив цих робітників на село. Вона повинна неодмінно залучити їх до своєї роботи, взяти їх собі за помічників і порадників, встановити з ними міцний зв'язок, підтримувати і зберігати цей зв'язок. Хата-читальня повинна обмірковувати з ними, чим вони можуть стати їй у пригоді, живучи в місті, і всебічно їх використовувати.

Кілька слів про земляцтва, значення яких підкреслив XIII з'їзд партії. Почнемо з їх минулого.

У нас ще й досі мають значний вплив старі земляцтва. Дуже часто жителі якогось села йдуть працювати на певну фабрику. Так ведеться споконвіку. Повелось це ще з часів кріпацтва, коли роботу на фабриках виконували кріпаки. Поміщики — власники фабрик — посилали своїх кріпаків на свої фабрики; взимку кріпак працював на поміщицькій фабриці, влітку — на поміщицькому полі. Потім, коли кріпосну працю було знищено, але селяни одержали такі мізерні наділи, що змушені були податися до міста на заробітки, вони часто йшли на ту фабрику, де раніше працювали як кріпаки. Так утворилися земляцтва. Біля кожної фабрики виникали своєрідні біржі праці, які влаштовували на роботу своїх «землячків». Фабриканти заохочували такий добір робітників із земляків. Вони розуміли, що можливість бути серед своїх змушує

робітників особливо дорожити даною фабрикою, миритися з довшим робочим днем, поганими, злидненими умовами і т. д. Наприклад, в 90-х роках у Петербурзі Торнтон, власник великої суконної фабрики за Невською заставою, підбирав робітників з Смоленської губернії, з певних сіл, дозволяв їм навіть справляти свої сільські храмові свята, даючи відпустки, і т. п. Він прагнув у такий спосіб відокремити своїх робітників від усїєї маси робітників, ізолювати від робітничого руху, що починав розвиватися.

Відтоді багато води сплигло, багато що з старого побуту стерли війна і революція, але земляцтва ще збереглися. Ми повинні використати цей пережиток і зробити його знаряддям змички між робітничим класом і селянством. Але для того щоб земляцтва робітників могли бути доцільно використані для роботи на селі, вони повинні спиратися на організацію на селі — сількоми (комітети селянської взаємодопомоги) та їх органи — хати-читальні. Земляцтва повинні дбати не про Івана і Сидора, а про село в цілому, про хату-читальню, школу, сільком. Шефство земляцтва має величезне значення для села.

Завдання волорганізатора — знайти для хати-читальні шефа в особі тієї чи іншої фабрики, того чи іншого заводу, тієї чи іншої профспілки.

Організація роботи хати-читальні, тісне пов'язання цієї роботи з інтересами й запитами села, організація навколо хати-читальні всіх культурних і активних сил, організація ради хати-читальні — завдання волорганізатора (недаром він називається організатором), яке він повинен проводити в життя разом з завідувачем хати-читальні, спираючись на нього.

Але це тільки частина роботи волорганізатора. Його завдання — дбати про організацію політосвітроботи в усій волості, недаром він вол- (волосний) організатор.

Він повинен дбати, по-перше, про те, щоб у кожному селі своєї волості створити зародок хати-читальні — червоний куток. Такий червоний куток можна влаштувати при школі, кооперативній чайній, культурноспіві (якщо вона є), при гуртку, при будь-якому активному культурному ядрі. Там, де нічого немає, треба створити таку зав'язь, згуртувавши кілька чоловік для спільного читання газети. Спільне повсякчасне читання і обговорення газети —

ось первинний культосередок, примітивний червоний куток, робота якого поступово розгортатиметься.

Друге завдання волорганізатора — допомогти цим червоним куткам якнайтісніше зв'язатися з волосною хатою-читальнею, діставати від неї якнайбільшу допомогу в своїй роботі, налагодити постійний контакт. Хата-читальня — шеф червоних кутків волості.

Це завдання — піднесення культурного рівня села в усій волості — повинен повсякчас мати на увазі волорганізатор.

Кожну книжку, кожна газету, кожна підходящу людину, кожна організацію треба якнайдоцільніше і повністю використати. Ми дуже бідні і тому повинні звернути особливу увагу на організаційну сторону нашої роботи на селі.

Буде організація, буде ядро — воно збиратиме навколо себе нові й нові сили і засоби, робота міцнітиме.

Поставмо собі завданням до десятирічного ювілею Жовтневої революції створити міцну політико-освітню організацію на селі, що матиме глибоке коріння в населенні. Гадаємо, що поставлена мета є здійсненною.

ДОПОВІДЬ НА НАРАДІ СЕКРЕТАРІВ СІЛЬСЬКИХ ОСЕРЕДКІВ

ТРЕБА ВРАХОВУВАТИ УМОВИ РОБОТИ

Політико-освітня робота на селі може надзвичайно допомогти комуністам посилити свій вплив на широкі маси селянства. Але це можливо буде зробити тільки тоді, коли робота орієнтуватиметься на потреби селян, на те, чим у дану хвилину живе, що хвилює село.

Надзвичайно важливим є правильний підхід, важливим є розуміння даного моменту, щоб спрямувати політико-освітню роботу в правильне русло.

Під час громадянської війни центр ваги нашої політико-освітньої роботи був у тому, щоб підняти широкі маси робітників і селян на відсіч білогвардійщині. Потрібна була широка агітація, формами якої були плакати, мітинги. Тоді і мітинги задовольняли масу, і плакати подобались.

Тепер гострої боротьби немає; основне завдання — перебудувати життя на нових началах, і треба тримати курс на поглиблену політико-освітню роботу.

Проте не можна забувати, що будівництво відбувається в умовах класової боротьби між куркулями і бідняками, яка розгортається на селі. В результаті цієї боротьби спостерігається потяг до знання, інтерес до цілого ряду питань зріс, і зріс головним чином серед бідняцьких та середняцьких верств. У доповідях з місць про це говорилося. Середняк і бідняк починають розуміти, що єдина можливість зміцнитися на селі, подолати куркуля — це об'єднатися і протипоставити знанням, які є в куркуля, знання, якими повинні озброїтися серед-

няцькі та бідняцькі маси. Хто більше знає: бідняк і середняк, чи куркуль? Звичайно, куркуль. Як показує обслідування Наркомосу, проведене дуже ґрунтовно по ряду губерній, у Саратовській губернії, наприклад, є великі села, які одержують одну газету — «Правду». І хто ж її одержує? Куркуль. А тисячі селян сидять зовсім без газети.

ТРЕБА ДАТИ ЗНАННЯ БІДНЯКАМ І СЕРЕДНЯКАМ

Які тепер завдання наших сільських осередків у галузі політико-освітньої роботи? По-перше, треба дати знання, і дати знання не селу взагалі, а головним чином бідняцьким і середняцьким верствам: дати письменність, дати вміння рахувати, дати знання радянських законів, дати вміння користуватися книжкою й газетою. Дати їм це — значить озброїти їх для боротьби, яка точиться на селі. Хоч би яке питання ми взяли, ми бачимо, що навколо кожного цього питання розгортається на селі класова боротьба. Візьмімо питання про зміцнення радянського апарату. На останній сесії ВЦВК обговорювали заходи, як зміцнити низовий радянський апарат. Це має величезне значення. Це означає зміцнення змички між селянством і робітничим класом. Але навколо питання про те, хто буде спрямовувати цей апарат, також розгориться класова боротьба. Куркуль намагатиметься туди пролізти, там закріпитися,— і важливо, щоб бідняк і середняк зорганізувались і дали йому відсіч.

Політосвітробота повинна бути спрямована на те, щоб висвітлити це питання.

Візьміть кооперацію. Коли ми хочемо, щоб кооперація розвивалася в бажаному для нас напрямі, щоб вона сприяла кооперуванню, об'єднанню зусиль бідняків і середняків, ми повинні допомогти біднякові й середнякові організуватися для того, щоб проводити свою лінію; ми повинні зробити їх свідомими, бо куркуль дивитиметься на кооперацію як на джерело доходу, як на таку організацію, з допомогою якої ще більше можна закабалити середняка і бідняка.

Коли ми говоримо про Доброхім, коли ми говоримо про МОПР, то по суті ми не зачіпаємо інтересів куркуля, і від того, що комуніст проводитиме кампанію МОПРу чи Доброхіму, вплив комуністів на селянську масу не

зросте. Але якщо комуністи втручатимуться в усі болючі питання села і проводитимуть певну лінію, може, вони наживуть собі запеклих ворогів в особі куркуля, але разом з тим вони здобудуть величезний вплив на селянські маси.

ПІДХІД ДО СЕЛЯНСТВА

Звичайно, не можна думати, що завдання осередку — прийти на село і почати викладати комуністичне вчення. Володимир Ілліч писав, що це було б помилковою політикою. Але можна інакше підійти з комунізмом до селянина. Треба брати живі питання поточного сільського життя і через ці питання показувати, якою є комуністична точка зору на це питання і що саме ця точка зору дійсно правильна, що вона збігається з інтересами бідняків та середняків.

Скажімо, питання землевпорядження. Тут важливо, щоб усі члени сільського осередку ясно усвідомлювали те, як дивляться комуністи на питання про землевпорядження, в чому їхня точка зору відрізняється від точки зору куркульської, від точки зору, ворожой комуністам. Це кожний член сільського осередку повинен ясно усвідомити і потім повинен свій погляд перед широкими масами селянства розвивати і довести, що саме ця точка зору правильна і що на цю точку зору вигідно стати самому селянству і його бідняцьким та середняцьким верствам. Хоч би які це були питання — питання землевпорядження, питання кооперації, селянські комітети взаємодопомоги, нарсуд та ін. — усі животрепетні питання, якими тепер живе село, в усіх цих питаннях у комуністів повинна бути певна думка. Правда, це не завжди легко: явища іноді дуже складні, і в них не відразу розберешся. Але тут на допомогу комуністам сільського осередку можуть прийти ті губернські наради з питань роботи на селі, які всюди при губкомах створюються, які можуть впливати на діяльність сільських осередків, які можуть допомогти комуністам села до кінця розібратися в усіх болючих питаннях сільського життя. І якщо в цих питаннях комуністи будуть перед селянською масою виступати і роз'яснювати їх в інтересах бідняцьких і середняцьких верств, то останні побачать, що комуністи, що робітничий клас — найкращі захисники їх інтересів; тоді й припиняться розмови про те, як тут говорили то-

вариші, що треба якусь окрему селянську партію організувати.

Треба, щоб усі ці нарікання на робітничий клас, які часто можна почути (робітники, мовляв, мало працюють, а ми над роботою надриваємось), втратили під собою ґрунт. Це буде тоді, коли комуністи зуміють показати, що вони обстоюють саме інтереси бідняцьких і середняцьких верств. Цю роботу, товариші, не можна відкласти, це основна робота.

Тепер село на роздоріжжі, перед ним лежать два шляхи. Один шлях — це капіталізм, звичайний шлях, на який тягне село куркуль, на який тягнуть його всі вороги Радянської влади. Другий шлях — це шлях об'єднання зусиль, шлях колективізації, шлях кооперування, про який у своїй останній статті писав Володимир Ілліч,— той шлях, по якому ми, комуністи, повинні всіма силами старатися спрямувати село. Тепер не можна згортати рук і стояти осторонь від цих питань.

КОМУНІСТИ ПОВИННІ СПРЯМОВУВАТИ РОБОТУ ХАТИ-ЧИТАЛЬНІ

XIII з'їзд вказав на те, що центром політосвітроботи повинна бути на селі хата-читальня. Як повинні комуністи ставитися до хати-читальні? Звичайно, найкраще, коли завідувачем хати-читальні буде комуніст, але обов'язки сільського осередку щодо хати-читальні цим не обмежуються. Треба, щоб геть усі члени сільського осередку включилися в роботу хати-читальні і кожен працював би в галузі політосвіти в міру своїх сил і умінь. Треба прийняти всю роботу хати-читальні комуністичним духом.

Досі буває так: влаштують хату-читальню і не цікавляться, що вона там робить. Комуністи повинні спрямувати роботу хати-читальні на правильний шлях, а то при хаті-читальні ви часто побачите дуже багато всяких драматичних гуртків, усяких співочих гуртків і т. д., але дуже мало побачите ділових гуртків.

А на ділі хата-читальня повинна бути таким центром, який організовує всілякі гуртки з питань животрепетного життя. Я майже не бачила таких гуртків, які займалися б питаннями землевпорядження, вивчали б їх. Правда, тепер стали модними сільськогосподарські гуртки, але

вони звичайно вивчають тільки техніку сільського господарства. Але, крім того, треба висвітлити багато політичних питань, важливих для села, і тут хати-читальні в її роботі особливо можуть допомогти комуністи. Можливо, комуністи, що братимуть участь у роботі хати, ніяких посад там займати не будуть, але треба, щоб їх роботу було видно і щоб вона позначалася на всьому. Іноді вся робота хати-читальні зводиться до того, що ставлять п'єску — яке-небудь «Дуньчине весілля». Правда, тепер це рідше трапляється. Хата-читальня працює, але справжньої сільської роботи, яка повинна повернути до неї селянина, яка повинна його завойовувати, яка повинна внести свідомість в його боротьбу,— цієї роботи часто-густо хата-читальня не веде.

ЗАЛУЧИТИ ДО ХАТИ-ЧИТАЛЬНІ СЕЛЯНСЬКУ МАСУ

Важливо залучити до хати-читальні якнайширші верстви селянства. Іноді буває так: якщо завідувач хати-читальні — комсомолец, він часто перетворює хату-читальню в комсомольський клуб і зовсім не дбає про те, щоб залучити широкі маси селянства. Такі факти спостерігаються дуже часто. Звичайно, комсомольський клуб теж непогана справа, але це не те, чим повинна бути хата-читальня. Комсомольський клуб може бути крім того, але хата-читальня повинна залучати до себе найширші маси. І та хата-читальня сильна, яка вміє це зробити, яка вміє поширити свій вплив. У тому обслідуванні, яке проводив Наркомос, описано чимало хат-читальень. І є хати-читальні, які працюють тільки в певні години, там читають лекції, часто зовсім не цікаві для населення, проводять поточні кампанії — та й усе. Така хата-читальня замкнена. Останнім часом Головополітосвіта добивається того, щоб кожна хата-читальня організувала навколо себе, в сусідніх селах, червоні кутки. Досвід показує, що така хата-читальня, яка поширює свій вплив на все навколишнє населення, особливо цінна. Це не викликає особливих труднощів. Якщо комуністи стануть на правильну точку зору, вони легко цього доб'ються. Наше село ще темне, отже, нести йому знання і правильно висвітлювати питання є надзвичайно важливим. Чим ширше охоплення, тим краще.

ТРЕБА ЗАЛУЧИТИ ВСІ КУЛЬТУРНІ СИЛИ СЕЛА

До роботи в хаті-читальні треба залучити всі культурні сили. У нас в обслідуванні, проведеному Наркомосом, описано деякі хати-читальні, що справді пустили коріння. Ось приклад. Учитель малосвідомий, але він добрий садовод — і його залучають до роботи хати-читальні, просять показати, як робити щеплення. Це залучає нові верстви. Може, це не дає політичної свідомості, але важливим є залучити населення, важливим є засіб, який показав би, що хата-читальня займається ділом, і справді потрібним селянинові. А коли усталиться такий погляд на хату-читальню, тоді їй легше і політичний вплив на населення справляти. Тому потрібно, щоб усі культурні сили, які є на селі, було залучено. Якщо вчителів не можна доручити читати лекції з політичної економії, його треба залучити до навчання арифметики, такої потрібної на селі. До цього й малосвідомого вчителя допустити можна. Від кожного треба брати все, що він може дати. Багато товаришів зрозуміло постанову XIII з'їзду про хату-читальню так: нехай у волості буде хата-читальня, а все інше треба закрити. Приїздить одного разу сількор з Тамбовської губернії і розповідає, що у них була культосвіта, яка активно працювала в справі залучення населення до кооперативної роботи, і раптом у зв'язку з організацією хати-читальні у волості культосвіту закрили, забрали столи й стільці і повезли у волосну хату. Я написала товаришам у волость листа такого змісту: закривати культосвіту неправильно, а треба спрямувати її роботу на правильний шлях, переконати її, щоб вона допомагала хаті і працювала з нею рука в руку.

Такого листа я написала туди, але не знаю, чи вплинув він. Важливо не виривати ті культурні паростки, які є, але розвивати їх роботу, влити їх у загальне русло культурно-освітньої роботи.

ТРЕБА ПОГЛИБИТИ ШЕФСЬКУ РОБОТУ

Ми бачимо, що профспілки починають тепер підходити до питання про роботу на селі глибше. Ті спілки, які тісніше зімкнуті з селом, як-от спілки залізничників, цукровиків, не кажучи вже про Всеробітземліс, починають останнім часом звертати велику увагу на роботу

на селі. Перед відпустками починаються бесіди з тими, хто від'їжджає, що і як їм треба робити на селі. Ми бачимо також, що краща частина студентства теж поривається на село.

Навесні 1924 р. з Москви поїхало 12 тисяч студентів. І ці студенти перед тим, як від'їжджати, збиралися на збори і обговорювали, що їм робити на селі. Через червоноармійців, через міських робітників і т. д. встановлюється зв'язок з селом. Звичайно, цей зв'язок треба всіляко зміцнювати; важливо, щоб на місцях сільські осередки уміло могли використовувати цей зв'язок, щоб вони могли вміло використовувати кожного робітника, який приїздить з міста, кожного відпускника-червоноармійця, кожного вчителя, кожного студента, щоб встановлювали і підтримували ці зв'язки. Я бачила матеріали московського робітфаку імені Покровського (студенти цього робітфаку дуже дбайливо ставляться до роботи на селі); у них цілий том листів, з яких видно, чим і як вони допомагають селу, які засоби знаходять для роботи і т. д. У нас недавно був III Всеросійський дошкільний з'їзд, і на цьому дошкільному з'їзді студенти розповідали, яку величезну роботу вдалось їм провести через дитячі садки і майданчики, як вони зв'язалися з організаціями, як влаштували дитмайданчики при хатах-читальнях, при кооперативах і т. д. і яку вони велику роботу там провели. Особливо велику роботу вони провели серед жінок. До жінок тут живий привод через дитсадки. Жінку дуже важко зорганізувати, і от вони зорганізували її навколо дитячого садка. Студенти вели спочатку роботу в дитячому садку, залучали туди жінок, а потім, заслуживши їх довір'я, почали говорити з ними і про питання політичного характеру. Ця робота пройшла у них дуже вдало, після цього багато селянок стало делегатками.

ОБОВ'ЯЗОК СІЛЬСЬКИХ ОСЕРЕДКІВ — ПОСИЛИТИ ПОЛІТОСВІТРОБОТУ

Ні один член сільського осередку не може відмахнутися від такої роботи — вона для нас дуже важлива. Володимир Ілліч писав, що тепер, коли влада перебуває в руках робітників і селян, тепер є всі передумови для того, щоб у нас був соціалізм, але для соціалізму бракує одного — культури. Це правда, товариші. На селі зовсім бракує культури і культурних сил. Правда, селяни

перестають подекуди ходити до церкви, вірити в бога, але в чорта і в чаклунів вірять, як і раніше. Тут ще треба провести велику роботу. Важливо, щоб ця робота йшла глибше, і ні один член сільського осередку, ні один член партії від цієї роботи відмахуватися не повинен, не має права.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Кілька слів про стінну газету. Стінна газета вносить гласність у життя села і підготовляє сількорів. Надзвичайно важливо, щоб те, що робиться на селі, не проходило мимо газети. Коли стінну газету підготувати як слід, коли дійсно писати там те, що село цікавить, уміти зачепити найболючіші місця села і їх висвітлити, то, звичайно, така стінна газета матиме величезне значення. Тоді інтерес села до стінної газети можна буде використати, розгорнувши велику політосвітроботу.

Тепер про політгуртки. Гуртки політграмоти для тих, хто починає вивчати її, повинні бути при хаті-читальні. Робота таких гуртків має відбуватися під контролем осередку РКП(б) або РЛКСМ. Поряд з суто політичною роботою треба проводити й культурну роботу. Якщо зв'язати одно з одним міцніше, вся політосвітробота буде більш глибокою.

Про літературу. Треба сказати, що з цим питанням справа стоїть дуже сумно. Коли людина, що не знає, який режим у нашій країні, подивиться на видання Держвидаву та інших видавництв, вона й не догадається, що при владі стоять робітники й селяни, бо література на три чверті, коли не на дев'ять десятих, розрахована явно не на робітника, не на селянина, а на інтелігента. А без популярної літератури працювати на селі — як без рук. Популярну літературу можна створити тільки спільно з місцевими працівниками. Література для села повинна бути написана діловою і простою мовою і повинна говорити про те, що цікавить селянина.

Робота над створенням такої популярної літератури повинна йти таким шляхом, яким іде Наркомос у справі готування підручників: пишуть підручник, а потім передають його на опрацювання вчителю з дітьми; учитель з дітьми з'ясовують — таке-то оповідання зрозуміле, таке-то нудне і т. п. Внаслідок такої роботи книга дістає

ділову оцінку. Треба організувати читання популярної літератури в хаті-читальні. Під час читання якої-небудь брошури важливо організувати спостереження: що сказали про неї селяни, чи видалася брошура нудною, чи зрозумілою. Тільки таким шляхом спільної роботи з місцевими працівниками можна буде створити популярну літературу.

Тут товариші говорили про низький рівень, який часто буває у завідувача хати-читальні. Зрозуміло, всі товариші, які входять до сільських осередків, не боги і не енциклопедія. Життя дуже складне і часто висуває такі питання, на які член осередку не знає, що відповісти. У такому випадку він повинен сказати: «Я не знаю, скажу про це іншим разом»,— а не «крутити», як це іноді буває.

Тут товариші зазначали, що в культосвітах часто групується безпартійна молодь — та, яка не йде до комсомолу. Коли такий факт є, тоді треба комсомолові влитися в культосвіту і постаратися повернути роботу по-своєму, наклавши на неї свій, комуністичний відбиток.

На організацію хат-читалень ми маємо обмежені кошти. Тому багато хат-читалень ми організувати не можемо. Там, де не можна організувати хату-читальню, треба створити зародок хати-читальні — червоний куток, куди можна було б послати людину з пересувною бібліотекою.

Тут один товариш казав: «Яка це хата-читальня, коли п'ять чоловік сидять і читають газету?» Я гадаю, що коли п'ять чоловік газету читають, то це не така вже й погана річ. В одному місці п'ять і в іншому — п'ять, а разом уже багато.

Деякі товариші говорять про культурні «ножиці» між містом і селом. Для боротьби з цим ми вживаємо всіх заходів. Ми стараємося розвинути культшефство. Дечого ми вже добилися, але тільки дечого, а добитися треба ще дуже багато. Із свого боку й село повинно тут попрацювати. Треба використати кожну людину, яка йде в місто, щоб через неї дістати яку-небудь літературу. Тут багато що залежить від енергії самих селян.

У зв'язку з однією запискою я хотіла б спинитися на питанні про антирелігійну пропаганду. З антирелігійною пропагандою можна підходити тільки тоді, коли встановлено зв'язок, коли здобуто певне довір'я, інакше ми тільки відштовхнемо від себе селянські маси. Коли до цієї

роботи правильно підійти, то через якийсь час людина не встигне й опам'ятатися, як її релігійні погляди кудись зникнуть, бо вони найчастіше є зовнішнім обрядом і легко зникають. А якщо це внутрішня релігійність, то вона найчастіше походить від самотності. Якщо людина самотня, не об'єднана з ким-небудь спільними ідеями і спільною метою, то її потреба в спілкуванні виливається у потворні релігійні почуття, вона відчуває потребу з ким-небудь поговорити, кому-небудь поскаржитися. І тут найрадикальніший засіб — спільна організація і спільна робота над однією якою-небудь метою.

Тепер — як я уявляю собі шефство над селом. Мені здається, що шефство у нас іде зовсім не в тому напрямі, в якому воно повинно йти. Шефи повинні добре з'ясувати собі, як вони повинні допомогти селу здобути класову свідомість, допомогти йому осмислити всі питання. Покладати великі надії на чисто матеріальне шефство не доводиться. Повинна бути тісна змичка з робітниками, треба провадити з ними листування, яке може роз'яснити селянам багату питань. Повинен бути такий зв'язок, що коли селянин приїздить з села в місто до свого шефа, то він знаходить у нього вказівки і допомогу. Звичайно, найважливіше — це економічна основа, змичка між великою промисловістю і сільським господарством, яка через кооперацію здійснюється, але важливо, щоб ця економічна змичка освітлювалась надбудовою над нею, щоб вона освітлювалась ідеєю через зв'язок робітничого класу з селянством.

Тут є ще записка про пересувні кіно. Головополітосвіта останнім часом працює над тим, щоб створити для села пересувне кіно. Це кіно може мати і матиме величезний вплив на селянство. Для нас важливо, щоб кіно було цікавим.

Тепер, товариші, дозвольте побажати вам успіху в роботі, побажати того, щоб робота у вас розгорнулась якнайширше. Коли у вас виникнуть які-небудь питання, ви, звичайно, завжди можете звертатися до Головополітосвіти: у нас є відділ по роботі на селі, який на всі ці питання відповідатиме.

ДО ПИТАННЯ ПРО РОБОТУ КУЛЬТВІДДІЛІВ

По задуму, культвідділи повинні бути такими культурними організаціями, які близько знають повсякденне життя робітників свого виробництва, рівень їх розвитку, їх інтереси, їх побут і працю. Знаючи це, культвідділи можуть ставити свою роботу найбільш доцільно, найбільш життєво.

Передбачається, що культвідділи складаються у значній своїй частині з робітників і робітниць даної професії, що вони якнайтісніше зв'язані з усією профспілковою масою, залучають її до своєї роботи, спираються на неї.

Побудовані в такий спосіб культвідділи мають можливість найбільш доцільно ставити свою роботу, відповідаючи на насущні поточні потреби мас, піднімаючи їх в культурному відношенні з щабля на щабель, все вище й вище.

Склад культвідділів і орієнтування їх на конкретну масу, зв'язок з цією масою — ось відмітні риси культвідділів.

І якщо склад культвідділів не такий, яким він повинен бути, і якщо робота культвідділів орієнтується не на маси, якщо немає ще організаційних форм, які зв'язували б культвідділи з профспілковою масою, профспілки повинні добитись і того, і другого.

У своїй роботі профспілки повинні орієнтуватися на маси.

Минулий рік показав, як виросла маса за останні роки; ленінський призов, підвищення активності й самодіяльності мас говорять про це.

Все це покладає на культвідділи особливо велику відповідальність. І перше, що вони повинні усвідомити,— це своє завдання допомогти профспілкам стати тим, чим вони повинні бути,— школою комунізму.

Вся робота культвідділів повинна бути пройнята духом комунізму, духом ленінізму.

Цього хочуть профспілкові маси.

Важливо, щоб комуністична пропаганда виявлялася не тільки у влаштуванні в профспілкових клубах кутків Леніна, не тільки в демонстраціях з червоними прапорами,— необхідно, щоб культвідділи кожний крок навчання, виховання й освіти профспілкових мас пов'язували з основними ідеями комунізму. Треба, щоб вони «комунізм протягували в повсякденне життя».

В листопаді 1922 р. у своїй промові на пленумі Московської Ради Володимир Ілліч говорив:

«Ми перейшли до самої серцевини буденних питань, і в цьому полягає величезне завоювання. Соціалізм уже тепер не є питання далекого майбутнього, або якоїсь абстрактної картини, або якоїсь ікони. Відносно ікон ми залишилися думки старої, дуже поганої. Ми соціалізм протягли в повсякденне життя і тут повинні розібратися. ...Ось що становить завдання нашої епохи»¹.

Культвідділи, оскільки вони зв'язані з масою, стоять якраз у серцевині буденних питань, і їх справа — уміти пов'язувати ці буденні питання з соціалізмом, з комунізмом.

Вони повинні вчитися це робити; це робота першорядної ваги, і в ній повинні взяти участь всі члени комуністичних фракцій профспілок.

Якщо є вірним те, що говорив Володимир Ілліч — що ми стоїмо перед лицем культурної революції,— то ми повинні бачити й те, що профспілки треба перетворити в знаряддя цієї революції, треба приділити їх роботі максимум уваги.

Під час дискусії про профспілки Володимир Ілліч говорив, що в період, перехідний від капіталізму до комунізму, «профспілки створюють зв'язок авангарду з масами, профспілки повсякденною роботою переконують маси, маси того класу, який один тільки може перевести нас від капіталізму до комунізму»².

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 391.

² В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 2.

І тепер для профспілок і, зокрема, культвідділів найважливіше — знайти підхід до того, як оволодіти масою, зв'язатися з нею, як найкраще її переконати.

Профпропаганда — одно з найважливіших завдань культвідділів. Але, говорячи про те, що профпропаганда потрібна, слід сказати, яка саме профпропаганда.

II Інтернаціонал зводив справу до формального втягнення робітників у профспілки: плати членський внесок — та й усе. Наше завдання — через профспілки згуртувати профспілкові маси, зробити зв'язок між членами профспілок міцнішим, глибшим, виховати в масах колективістичну психологію, уміння до кожного питання підходити з точки зору інтересів цілого, навчити з такої самої точки зору підходити й до питань господарювання. На таких питаннях, як виробнича пропаганда, як боротьба за піднесення продуктивності праці, виховується колективістична психологія, уміння підходити до злободенних питань з точки зору інтересів цілого.

І чим глибшим буде комуністичне виховання профспілкових мас, тим легше буде їм виконати і те своє друге завдання, про яке говорив Ілліч, — завдання спайки з селянством, виведення селянства на шлях комунізму.

Останнім часом партія приділяє надзвичайно багато місця питанням роботи на селі, питанням змички робітничого класу з бідняцькими й середняцькими верствами селянства.

Про роботу на селі говорилося на XIII з'їзді партії, говорилося вже не вперше.

Докладно на цю тему говорив ще на VIII з'їзді Рад у грудні 1920 р. Володимир Ілліч:

«Ми були і лишилися країною дрібноселянською, і перехід до комунізму для нас незмірно важчий, ніж при всяких інших умовах. Для того, щоб цей перехід відбувся, потрібна участь самих селян...»¹

«Зараз починається, — говорив він далі, — воєнна кампанія проти залишків косності, темноти і недовір'я серед селянських мас. Старими заходами тут не переможеш; а заходами пропаганди, агітації та організованого впливу, якого ми навчилися, ми здобудемо перемогу... І нема засобів, щоб зміцнитися, крім як піднести нашу головну опору — землеробство і міську промисловість, — а її під-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 451.

нести інакше не можна, як переконавши в цьому безпартійного селянина, мобілізуючи всі сили на допомогу йому, подавши йому цю допомогу на ділі»¹.

Через півтора року, на XI з'їзді РКП(б) (27 березня — 2 квітня 1922 р.), Володимир Ілліч повторив ту саму думку: «Вся суть у тому, щоб рухатись тепер вперед незрівнянно більш широкою і могутньою масою, не інакше як разом з селянством, доводячи йому ділом, практикою, досвідом, що ми вчимося і навчимося йому допомагати, його вести вперед»².

І ще через рік, у своїх останніх статтях, Володимир Ілліч знов-таки висував на перший план, ще з більшою наполегливістю, ту саму думку.

«...Ми повинні,— писав він,— проявити в найбільшій мірі обережність, щоб зберегти нашу робітничу владу, щоб вдержати під її авторитетом і під її керівництвом наше дрібне і найдрібніше селянство»³.

«...Ми можемо і повинні використати нашу владу на те, щоб дійсно зробити з міського робітника провідника комуністичних ідей в середовище сільського пролетаріату»⁴.

Робітники повинні переконати селянина, допомогти йому піти по шляху об'єднання своїх зусиль, по шляху кооперування, по шляху переходу до громадських форм господарства. Робітник може переконати селянина краще, ніж будь-хто.

«Це — завдання, що потребують втягування поголовно всіх членів профспілок до цієї зовсім нової справи, яка при капіталізмі була їм чужа»⁵,— говорив Володимир Ілліч ще на VIII з'їзді Рад.

Завдання змінити самі основи дрібного господарства — завдання загальнодержавне, від розв'язання якого залежить вся дальша доля Радянської влади і робітничого класу.

Над розв'язанням цього завдання повинні енергійно працювати і культвідділи профспілок.

Проте не можна випускати з уваги, що поставлене перед нами завдання змички з селянством профспілки

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 452—453.

² В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 282.

³ Там же, стор. 441.

⁴ Там же, стор. 410.

⁵ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 447.

зможуть правильно виконати тільки в тому разі, якщо вони достатньою мірою проведуть у життя змичку авангарду пролетаріату з профспілковою масою, з найвідсталішими верствами цієї маси; якщо зроблять ідеї комунізму зрозумілими й близькими масі; якщо висвітлять перед масою завдання роботи на селі, допоможуть їй усвідомити, як треба вести селянина крок за кроком по шляху комунізму.

Завдання культвідділів, які ставить перед ними зростання профспілкової маси, надзвичайно важливі й відповідальні.

У цій своїй роботі культвідділам треба спиратися на Головополітосвіту і повністю використовувати її досвід і сили.

Культвідділи повинні проводити свою роботу в щільному контакті з Головополітосвітою. Головополітосвіту слід залучати до розв'язання питань, які виникають в їх повсякденній роботі. З свого боку, Головополітосвіта повинна приділяти роботі культвідділів максимальну увагу й допомогу.

Дуже вже велике завдання, що стоїть перед культвідділами.

ДОПОВІДЬ НА ВСЕСОЮЗНІЙ НАРАДІ РОБКОРІВ І СІЛЬКОРІВ

Мені хотілося сказати кілька слів про те, яке величезне значення, на мою думку, мають робкори і сількори. Нам у Радянській Росії доводиться будувати нове життя на нових началах, реорганізовувати все по-новому. Для того щоб можна було робити це як слід, треба точно знати, що відбувається, що робиться в робітничих і селянських масах. У зв'язку з цим одним з надзвичайно важливих завдань робкора і сількора є правдиве відображення дійсності.

У нас за минулі сім років виходило багато декретів. Серед них були й окремі невдачі декрети. Але Комуністична партія завжди уважно придивлялася до того, як ці декрети проводяться в життя, як на них реагують робітничі й селянські маси. І завдяки тому, що партія уважно стежила за цим, їй удавалося погані декрети виправляти.

Не раз Володимир Ілліч говорив про те, що всякий декрет, якщо він невдалий, можна виправити. Треба тільки побачити, як його сприймають робітничі й селянські маси. І тому найпершим, найважливішим завданням робкора і сількора є правильне відображення того, що відбувається в робітничих і селянських масах. Тільки тоді, коли ми маємо перед очима точну картину того, що відбувається в цих масах, ми можемо вести правильну лінію.

Можна по-різному розповісти про те, що робиться навколо нас. Тому дуже важливо, щоб кожний робкор, кожний сількор знав, що є важливим, що другорядним у навколишньому житті. Розібратися в цьому йому най-

краще може допомогти досвід семи минулих років. Розібратися в навколишньому житті найкраще допоможе ленінізм, бо ленінізм озброїть кожного робкора, кожного сількора розумінням того, що є важливим, що йому на-самперед треба сказати у своїй кореспонденції, що треба знати для того, щоб перебудувати життя.

Правильно відображаючи те, що робиться в робітничих і селянських масах, ви проводите роботу величезного значення, бо гласність виховує маси.

Коли висвітлюють те чи інше питання, те чи інше явище, яке було у маси перед очима, але якого маса не помічала, вона починає уважніше придивлятися до того, що робиться навколо, починає розуміти, на які явища і як треба відповідати. Робкори і сількори, які добре знають життя робітників і селян, навчаючись ленінізму, зможуть усім, хто їх оточує, показувати, як треба підходити по-комуністичному, по-справжньому до того чи іншого питання.

Нам треба, говорив Володимир Ілліч, протягти комунізм у повсякденне життя. Що це означає? Це означає, що ми повинні до всіх навколишніх явищ нашого життя підходити по-комуністичному і розрізняти, що в цьому житті — від старого, а що є паростками майбутнього, які можуть розвинути в пові форми, на основі яких можна побудувати наше життя по-новому. Ось це уміння підходити до питань, відображати найважливіші питання у своїх кореспонденціях має величезне значення для виховання мас.

У 1917 р. і пізніше Володимир Ілліч не раз говорив про контроль мас. Він говорив, що соціалізм — це жива творчість мас. Маса повинна сама все контролювати. Ми бачимо, що за ці сім років цей контроль мас не завжди був вдалим. Іноді він був дуже вдалим, а іноді нічого не виходило. Це було наслідком того, що до багатьох питань маса ще не була підготовлена. Але якщо контроль мас бував іноді невдалим, не досить повним, це не означає, що треба облишити цю справу, відмовитися від контролю мас і замінити їх контроль бюрократичним контролем.

Треба одну й ту саму справу починати кілька разів — доти, поки ми не доведемо її до кінця, до поставленої перед собою мети.

Тому тепер, коли за нами є досвід семи років, коли розвивається і розцвітає культурне життя, ми можемо

знову почати цю справу, і в цій справі ніхто не може нам так допомогти, як сількори і робкори. Темні й неправильні сторони часто випадають з уваги інспекторів, але цілком очевидні для тих, хто живе поруч з цими негативними явищами, хто живе серед мас. Через пресу, через гласність можна здійснити контроль мас. Спираючись на співчуття робітників, на співчуття бідняцьких і середняцьких верств селянства, робкор і сількор можуть так висвітлювати життя, так боротися з усім темним у цьому житті, що в ньому не залишиться місця ні для чого темного й незаконного. За те, щоб з життя усунути темні сторони, щоб остаточно викоренити гноблення й експлуатацію, можуть і повинні боротися робкори і сількори. Це дуже велике і надзвичайно важливе їх завдання. Цілком ясно, що без цього здійснити контроль мас не можна.

Ми знаємо, що у нас є Робітничо-селянська інспекція. Вона проводить велику роботу, але у своїй роботі вона повинна спиратися на допомогу робітничих і селянських мас. Без їх допомоги ніякого справжнього контролю не буде.

В одній із своїх промов Володимир Ілліч говорив, що тепер ми почали велику боротьбу, яку не скоро ще закінчимо,— це боротьбу за Росію освічену, світлу, здорову.

Ця боротьба, товариші, триває, і я гадаю, що в цій боротьбі робкорам і сількорам належатиме почесне місце.

«ЛИЦЕМ ДО СЕЛА»

XIII з'їзд партії підкреслив необхідність уважніше придивлятися до потреб села і спрямувати роботу радянського апарату на обслуговування цих потреб. Цим XIII з'їзд немовби принципіально закріпив той шлях, на який у своїх останніх статтях вказував Володимир Ілліч. У цих самих статтях він підкреслював особливу вагу в даний момент культурної роботи на селі.

Що ж може зробити Наркомос в цілому і Головополітосвіта зокрема для того, щоб справді повернутися лицем до села, щоб найбільш доцільно повести там роботу?

У «Сторінках з щоденника» Володимир Ілліч підкреслює необхідність перенести центр уваги на початкову народну освіту. Ми неминуче повинні це зробити, якщо хочемо повернутися лицем до села, бо саме для села початкова освіта має особливо важливе значення.

«У нас робиться ще надто мало, безмірно мало для того, щоб пересунути весь наш державний бюджет в сторону задоволення насамперед потреб початкової народної освіти. Навіть в Наркомосі у нас часто-густо можна знайти занадто роздуті штати якого-небудь Держвидаву без усяких турбот про те, що на першому місці повинно стояти піклування держави не про видавництво, а про те, щоб було кому читати, щоб було більше число тих, хто вміє читати, щоб був більшим політичний розмах видавництва в майбутній Росії. Технічним питанням, як-от питання про видавництво, ми все ще за старою (поганою) звичкою приділяємо багато більше часу і сил, ніж загальнополітичному питанню про народну письменність»¹.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 408—409.

Як же стоїть у нас справа з навчанням дітей грамоти? Погано. У нас не навчається й половина дітей. Ми не розширюємо, а скорочуємо мережу шкіл I ступеня. Так далі тривати не може. Треба вживати якихось заходів. Село обурюється з того, що діти залишаються неписьменними. Той, хто стоїть лицем до села, знає це. Тут треба щось зробити. Треба звернути особливо посилену увагу на ліквідацію неписьменності серед дітей. Треба провести хоч тримісячні школи грамоти для дітей, які не попали до шкіл. До обговорення того, як це найкраще зробити, треба залучити сільське вчительство, треба залучити самих селян. Треба зробити зусилля, щоб покласти край цій дитячій неписьменності. Дехто каже: «Це може перешкодити розвиткові мережі чотирирічок». Навпаки, це посилить на селі потяг до навчання. Хизуватися не можна. Треба починати з ліквідації неписьменності серед дітей. Селяни оцінять піклування про своїх дітей, підуть назустріч. В цьому сумніву бути не може.

Роботу в справі ліквідації неписьменності серед дорослих проводили досі переважно в містах; тепер центр уваги треба перенести на село — в містах ліквідація неписьменності стоїть уже на твердих рейках, — причому насамперед слід звернути увагу на молодші вікові групи.

Успіх ліквідації неписьменності залежить від того, наскільки ця робота буде пристосована до умов селянського життя, в наскільки зручний час, у зручному місці відбуватимуться заняття та ін. Тому питання ліквідації неписьменності треба обговорювати на селянських конференціях, і тим, хто працює над ліквідацією неписьменності, особливо уважно слід прислухатися до всіх практичних вказівок, які даватимуть селяни.

До роботи в справі ліквідації неписьменності серед дітей і дорослих надзвичайно важливо залучити якнайширші верстви самого селянства. Тепер треба кинути на село велику кількість букварів з поясненням, як по них учити. У зв'язку з п'ятиріччям декрету про ліквідацію неписьменності ряд центральних газет дає як додаток букварі; цей приклад повинні наслідувати й місцеві газети. Треба, щоб у цей день — у зв'язку з ним — члени товариства «Геть неписьменність» послали на село букварі. На кожному букварі має бути напис: «Письменний, дай буквар неписьменному». Всім треба взятися до

цієї справи і кинути якнайбільше букварів на село. Москва повинна показати приклад.

Взагалі з справою ліквідації неписьменності дрімати не можна, тут потрібна повсякденна, напружена робота.

Інша не менш важлива справа — це просування на село газети і книги. Створення «Крестьянской газеты» з тиражем 500 тисяч — це серйозний крок вперед у культурному обслуговуванні села. Треба, щоб у наступному році цей тираж збільшився вдвоє, втриє.

«Вербуй передплатників для «Крестьянской газеты» — ось обов'язок кожного піонера, кожного школяра, кожного комсомольця, кожної делегатки, кожного партійця, кожної культурної людини. Кожна школа, кожна бібліотека, кожна хата-читальня, кожний червоний куток повинні вербувати передплатників для «Крестьянской газеты». «Крестьянская газета» повинна бути в кожній хаті найглухішого села.

Одна балка повинна підпирати іншу.

Чим більше буде письменних, тим більше буде передплатників у «Крестьянской газеты»; чим ширше буде розповсюджена «Крестьянская газета», тим більше зростає потреба бути письменними.

«Крестьянская газета» прокладе шлях щоденним газетам: «Бедноте», «Правде».

Треба вчитися читати газету. Цього повинна вчити школа. Діти повинні навчитися брати з газети все, що можна з неї взяти, робити з газети виписки, порівнювати, вчитися писати до газети, хоч би спочатку до своєї, дитячої. Вони повинні вчитися вибирати з газети найістотніше і точно, ясно переказувати його іншим.

Якщо школа повинна зробити газету потрібною для дітей, зріднити їх з нею, то школа малописьменних, хата-читальня повинні вчити дорослих читати газету і розбиратися в ній. І не тільки читати. Повинні виховувати на цій роботі сількорів, організовувати гуртки сількорів, учити їх, як і про що писати.

Стінна газета в хаті-читальні повинна також виховувати сількорів. Сама по собі стінна газета має величезне значення. Правильно поставлена, вона відображає життя села, вносить у нього гласність. Важливо залучати до роботи в стінній газеті бідняцькі елементи, які охоче допомагатимуть освітлювати темні сторони сільського життя. Стінна газета повинна стати знаряддям боротьби

з експлуатацією, з хабарем і тяганиною. Вона повинна і може стати таким зняряддям, до цього вона повинна прагнути. Надзвичайно важливо, щоб до роботи стінної газети було залучено міліціонера, щоб він став активним її співробітником. Міліціонер знає краще, ніж будь-хто інший, усе, що робиться на селі, може багато що розповісти. Співробітництво в стінній газеті зробить міліціонера її другом і захисником. Чи є у нас посібник, як робити стінні газети, як пов'язувати їх з живим життям, відображати його? Такий посібник треба створити.

Не тільки газету треба дати селу — треба дати і вкрай потрібну йому книгу.

Повернутися лицем до села — значить створити потрібну селу книгу. Хоч як дивно це звучить, — через сім років робітничо-селянської влади у нас немає ще справжньої, потрібної селу книжки. Сектор селянської літератури у Держвидавві треба зробити ударним, зібрати там кращі сили, звільнити їх від іншої роботи.

У хатах-читальнях, у волосних бібліотеках треба організувати вивчення того, яка книга потрібна селу; хату-читальню і волосну бібліотеку треба перетворити в пункти спостереження над новою селянською літературою, в лабораторії, де перевірялася б придатність нової книжки, що створюється тепер для села. Поряд з книжкою для дорослих селян треба створювати книжку для сільських дітей. Тут спостережним пунктом, лабораторією буде переважно школа, а поряд з нею і піонерзагони.

Преса повинна приділити максимум уваги книжці для села. Створити цю книжку можна тільки тривалою колективною роботою.

Ця нова книжка повинна нести на село всі досягнення сучасної науки, повинна вказувати шлях, як застосувати ці знання до перетворення життя, повинна відкрити очі селянинові на навколишню дійсність.

Вчити розуміти книгу, вчити нею користуватися — справа школи, хати-читальні, бібліотеки, гуртка.

Треба кинути на село якнайбільше хороших книг, кинути по всіляких каналах. Але, хоч би скільки книг ми кидали на село, задовольнити його книжкою ми зможемо дуже нескоро, та й величезна більшість селян не має змоги купувати книжки. Треба організувати колективне користування книжкою на селі.

Бібліотечні форми користування книжкою треба пристосувати до умов сільського життя.

Слід краще, враховуючи потреби села, організувати постачання хорошої книжки волосним бібліотекам, хатам-читальням. Це постачання повинно бути якомога інтенсивнішим. Та цього мало. Беручи до уваги нашу некультурність, незвичку росіян, тим більше селянина, до бібліотеки, треба книжку якимось наблизити до читача. Пересувні бібліотеки з певним добром книг, рекламовані, з роз'ясненнями, повинні охопити село. «Пропаганда книги на селі через пересувні бібліотеки» — такий наш лозунг у цій галузі. Сільський книгоноша має стати почесним гостем у кожному селі. Комсомолові треба взяти в цій справі особливо активну участь.

Дуже важливо так підбирати пересувні бібліотеки, щоб у них переважали книги, потрібні селянинові для перебудови його життя. Треба, щоб селянин у масі своїй зрозумів, що книга — це знаряддя праці.

Цьому ж повинні сприяти і школи для малописьменних, що виростають слідом за школами грамоти.

І дитяча школа, і школа для підлітків, і школа для дорослих повинні повернутися лицем до села. Їх завдання — осмислити навколишнє життя, показати його зв'язок з тим, що робиться по всій країні, в усьому світі.

Треба, щоб школа показувала і економічний і політичний зв'язок між містом і селом, допомагала б усвідомити, що село не відірване від усього світу, розібрати нитки, які прив'язують його до загального розвитку, до загальної боротьби. Школа повинна показати перспективи розвитку сільського господарства, перспективи розвитку всього господарства країни, показати, куди йде весь господарський і суспільний розвиток. Школа повинна допомогти осмислити селянську працю, вказати шляхи до піднесення господарства.

Школа — дитяча, для підлітків, для дорослих — повинна врізуватися в навколишнє життя, освітлювати його, допомагати його перетворювати. За таких умов школа стане могутнім фактором і господарського і політичного розвитку.

Для того щоб школа могла стати тим, чим вона повинна бути, їй треба уміти виходити з конкретного, близького селянинові, уміти переконувати більше показом, ніж словом. Селянин, як і всяка робоча людина,

мислити здебільшого образами — і це треба врахувати. Наочність, показ, дослід повинні панувати в сільській школі; тут має бути і картина, і модель, і світлова картина, і кіно, і дослідне поле, і екскурсія, і музей.

Важливо також, щоб школа — дитяча, селянської молоді, для дорослих — обростала невеликими практичними курсами: як розводити кролів, курей, як зберігати яйця, як зробити ту чи іншу потрібну школі річ, як перевірити насіння, виростити такі-то овочі, зварити мило і т. д. Ці практичні курси є особливо цінними для селян, особливо завойовують їх довір'я до школи.

На цю сторону у нас досі зовсім не звертали уваги, а тим часом ці практичні дво-, триденні, двотижневі, місячні курси мають колосальне значення. Село так потребує цих практичних умінь, воно так мало вміє...

І тим самим шляхом, яким іде школа, повинні йти і хата-читальня, і комсомольський гурток, і піонерський клуб. Вони також повинні врізуватися в навколишнє життя.

Ми не будемо тут спинятися на питанні про хату-читальню. Про те, як організувати її роботу, говорили немало, про роль її як культурного центру говорили досить.

Поставити на ноги школу і хату-читальню, пов'язати між собою їх роботу — це завдання першорядної ваги.

Не менш важливо налагодити школи селянської молоді і школи II ступеня на селі, повернути ці останні лицем до села, перетворити їх з шкіл, які вибирають з села культурні сили, потрібні йому, і полегшують їм відхід з села в місто, у школи, що дають селу того середнього культурного працівника, який йому потрібен: учителя, землеміра, кооператора.

Але звідки взяти працівників, які дали б селу все те, що перелічено вище? Звідки взяти керівників для цієї роботи?

Треба якнайширше розгорнути роботу технікумів, що готують працівників для села; цю роботу зробити ударною, звернути на неї особливу увагу, реформувати цю роботу, наблизити її до села, приділити в ній достатнє місце практиці; до ради цих технікумів ввести представників від навколишніх селян, зацікавити село роботою технікумів. Технікум готує для села саме того працівника, саме того середнього культурного працівника, який

тепер так потрібний селу. Треба також, щоб до програми таких технікумів було неодмінно введено курс теорії і практики політосвітроботи, який учив би студентів технікумів працювати з селянством, пов'язувати свою майбутню роботу з роботою школи і хати-читальні, перетворювати свої знання у форми, зрозумілі для селянина. Нашим лозунгом повинно бути: «Кожний сільський працівник (учитель, лікар, фельдшер, акушерка, ветеринар, землемір, агроном та ін.) повинен разом з тим бути і політосвітником». Цього вимагає наш культурний рівень, цього вимагає весь лад, де при владі стоять робітник і селянин.

Кожний технікум повинен звертати ще особливу увагу на те, щоб дати студентові ті практичні вміння у виучуваній ним галузі, які так потрібні тепер селу; їх повинен набути кожний студент, щоб потім навчити цього село.

Повернутися більше лицем до села повинні й наші радпартшколи, які ще досі ставлять свої курси значною мірою надто абстрактно. На перший план у них треба було б ставити вивчення села і вміння пов'язати найближчі завдання допомоги селу з загальними перспективами розвитку в напрямі комунізму — програму-мінімум з програмою-максимум.

Те саме, що ми говорили про технікуми, цілком стосується і вузів, які готують організаторів сільської роботи. Агрономічні, тваринницькі, кооперативні, землемірні, педагогічні та інші вузи повинні включити у програми своїх робіт ще більш серйозні й поглиблені курси політосвітроботи. Кожний відповідний червоний спец повинен досконало знати село, уміти працювати з селянською масою.

«Лицем до села» — повинно стати лозунгом Наркомосу.

ВСЕРОБІТЗЕМЛІС І ЙОГО РОЛЬ У СПРАВІ ЗМИЧКИ МІСТА І СЕЛА

На селі точиться тепер запекла боротьба між багатіями і рештою селянства. Подолати багатія-куркуля селяни зможуть тільки тоді, коли вони будуть організовані. Але організація серед селян-середняків і бідняків іде погано. Їх роз'єднують їхні господарства: кожен думає насамперед про своє господарство, йому здається, що у нього зовсім особливі умови, і він недовіжливо дивиться на сусіда... Інакше стоїть справа з сільськими робітниками — з батраками й батрачками. Усі вони живуть з продажу своєї робочої сили, живуть з платні, їм ділити між собою нічого, через це їм легше зорганізуватися, ніж іншим селянам. Тов. Ленін надавав величезного значення організації батраків і батрачок. Ще в 1917 р. він писав про те, що профспілки повинні всіляко допомагати цій організації батраків. Профспілки включають у себе робітників різних галузей, усіх тих, хто живе з продажу своєї робочої сили. Сільські робітники — такі самі робітники, як і міські, але міським робітникам через умови їх праці легше зорганізуватися, ніж сільським. «Саме більш досвідчені, більш розвинені, більш свідомі представники пролетаріату,— писав у 1917 р. Володимир Ілліч,— що зібралися тепер на конференцію, можуть і повинні кликнути клич на адресу сільських робітників, покликати їх до себе, в ряди пролетарів, які самостійно організуються, в ряди їх професійних спілок. Саме наймані робітники фабрик повинні взяти на себе почин, використати розкидані по всій Росії осередки, групи, філії професійних спілок, щоб пробудити сільського робітника до са-

мостійного життя, до діяльної участі в боротьбі за поліпшення свого становища, до відстоювання своїх класових інтересів»¹.

А в дальшій статті, присвяченій батрацтву, Володимир Ілліч писав:

«Наймані робітники міст, фабрик, заводів зв'язані тисячами і мільйонами ниток з найманими робітниками села. Заклик з боку перших до других не може пройти безслідно. Але справа не повинна обмежитися самим тільки закликом. Робітники міст мають далеко більше досвіду, знань, засобів і сил. Треба прямо *віддати частину цих сил* на те, щоб *допомогти піднятися* сільським робітникам.

Треба призначити один день, заробіток з якого всі організовані робітники повинні віддати на розвиток, зміцнення всієї справи об'єднання найманих робітників міста і села. Нехай певна частина цієї суми цілком піде на допомогу від міських робітників справі класового об'єднання робітників сільських»².

Це писалося в червні 1917 р. Тепер уже є така класова організація сільських робітників — батраків і батрачок. Такою організацією є Всеробітземліс. Треба тільки, щоб він ширився і зростає, щоб до нього залучалися всі батраки й батрачки, щоб робота пропаганди й агітації, виховна класова робота були поставлені в спілці на належну висоту.

Проте саме в даний момент, коли, з одного боку, так швидко зростає батрацтво, а з другого — коли партія особливо наполегливо висуває лозунг «Лицем до села», є доречним нагадати наведені вище слова Ілліча. В них він звертає увагу на те, яке величезне значення має змичка між міськими і сільськими робітниками.

І ті і другі — наймані робітники, їм легше зрозуміти одним одних; уже тільки той факт, що і ті і другі живуть з продажу своєї робочої сили, зближує їх. Більш згуртовані, свідомі, загартовані міські робітники повинні допомогти менш свідомим, роз'єднаним через умови своєї праці батракам і батрачкам.

Ми багато говоримо тепер про змичку міста і села, про шефство міських робітників над селом і часто за-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 100—101.

² Там же, стор. 102.

буваємо про той природний привод, який існує між робітничим класом і селянством в особі спілки сільських робітників, а цей привод багато міцніший, ніж, наприклад, культшефства, що часто проводяться невміло.

До мене прийшов одного разу літній селянин і почав розповідати про різні сільські справи. Я боялась, що не зумію дати йому потрібної поради, і почала посилати його до Калініна, кажучи: «Він краще порадить». Селянин похмурнів: «Та хіба він зрозуміє нашого брата? Він, мабуть, ніколи й не орав?» Я кажу: «Ні, орав, він селянин». Обличчя селянина радісно засяяло: «Ну, як орав, то зрозуміє».

Коли на село приїдять шефи, хоч би навіть і робітники, з якої-небудь фабрики, селяни ставляться до них з прихованим недовір'ям: «Де їм наші сільські справи зрозуміти; вони ніколи не орали». І думають, як би тільки з шефа більше взяти. А коли приїдуть робітники ще продемонструють наочно своє нерозуміння сільського життя, сільської праці,— а це частенько буває,— тоді замість змички виходить «розмичка». Ну, а що батрак орати вміє,— це селянин добре-таки знає, щодня бачить і знає, що на сільських справах він розуміється. Ось чому так важливо зміцнювати зв'язок робітників з селянами через свідомого батрака, через свідому батрачку. Батрак і батрачка стоять у самій гущі сільського життя.

Але для того, щоб спілка сільських робітників могла відіграти велику роль у справі змички між містом і селом, треба, щоб вона не відособлювалась, не замикалась у своїх вузькопрофесійних завданнях.

Коли б спілка батраків і батрачок — Всеробітземліс — стала на синдикалістську, вузькопрофесійну точку зору, вона говорила б батракам і батрачкам: «Ви наймані робітники, об'єднуйтеся між собою, але пам'ятайте, що ви ближчі до робітників, ніж до селянства, не втручайтесь у сільські справи, у вас інші, ваші, чисто професійні інтереси». Коли б Всеробітземліс став на цю точку зору, він зробив би справі пролетаріату погану послугу. Він відірвав би батраків, «відорганізував» би їх від справи класової боротьби, яка розгортається на селі, вивів би з ладу кращих борців.

У Радянській Росії профспілки повинні прагнути стати школою комунізму, тобто виховати між іншим у своїх членах розуміння кінцевих завдань міжнародної бороть-

би пролетаріату, розуміння ролі пролетаріату як вождя всіх трудящих. І тому Всеробітземліс, пробуджуючи у своїх членах — батраках і батрачках — класову самосвідомість, повинен разом з тим перетворювати батрацтво у вождя класової боротьби на селі, він повинен стати тим приводом, який зв'язує робітничий клас із середняками й бідняцькими верствами села.

1925 р.

«ГЕТЬ ВПЛИВ РОБІТНИЧИХ МАС НА СЕЛО!»

«Геть вплив робітничих мас на село!» — такий є смисл статті т. Кольмана «Треба перебудувати політосвіти», вміщеної в № 124 «Правды» (від 3 червня). Тов. Кольман пропонує всю культосвітню роботу серед робітничих мас вилучити з відання політосвіт, передавши її цілком і повністю культвідділам профспілок, а за політосвітами лишити тільки роботу серед селян і неорганізованої частини міського населення. Треба зробити це тому, що «профспілки краще зв'язані з низовими осередками і більше, краще платять лекторам»,— інакше кажучи, культвідділам і політосвітам пропонують поділити сфери впливу. Культвідділи беруть робітників і вже зовсім не втручаються в роботу серед селян та неорганізованого населення, а політосвіти не втручаються в роботу серед організованих робітників. Кожен іде своєю дорогою, не заважаючи один одному. З точки зору відомчої — чого краще! Тільки що скажуть на цей проект робітничі маси, які взяли до своїх рук владу, щоб перебудувати все життя по-новому? Ці робітничі маси всіляко зміцнюють братерський союз між усіма верствами трудящих, прагнуть якнайбільше поширювати своє уявлення про краще життя, прагнуть вести за собою всі трудящі маси — і міську бідноту і селянство,— впливаючи на них шляхом переконування. Культробота — це якраз шлях переконування, яким і відають політосвіти та культвідділи профспілок.

І от т. Кольман пропонує «накинути платок на робітничий роток»: нехай робітники «переконують» один

одного, але аж ніяк не міське неорганізоване населення, не тих, кого треба повести за собою, не тих, кого треба зорганізувати — не сільського робітника, не сільську бідноту, не сільського кустаря. Нехай живуть собі, як хочуть: робітники влаштуються своїм домком — у клубах з добре оплачуваними лекторами, пролеткультівськими виставами, спортом, а там їм хоч трава не росте, — нехай для селян і неорганізованого міського населення «державна старається». Це погляд не комуністичний, а синдикалістський! Ним, можливо, заражені окремі товариші, але робітничі маси ще пам'ятають, як вони завойовували владу пліч-о-пліч з селянами та неорганізованою частиною міського населення, і з синдикалізмом нічого спільного не мають. Запитайте рядового робітника, який посилає на село брошурки, довідки, поради, який використовує свої відпустки для переконування селянина. Рядовий робітник вам скаже, що ви затіяли пусте, що лозунг «Лицем до села» висунуто не тільки для державних установ, що це повинен бути лозунг і робітничих мас і що робітничі маси ніколи не відмовляться від свого права вести пропаганду дорогих їм ідей в усіх верствах населення. У тому, що треба, щоб державні органи «справ робітничих не торкались», робітнича маса теж вас не підтримає, т. Кольман, бо йдеться ж не про чужу, буржуазну державу, а про державу свою, про свою, робітничо-селянську владу, близьку робітникові, завдання якої саме й полягає в тому, щоб допомагати робітникам в усьому, а також і в культосвітній роботі.

Довід, що «робітникам треба влаштовуватись окремо», бо «профспілки багатші», такий чужий духові пролетарської ідеології, що про нього й говорити не варто.

Інший довід — що у культвідділів «може бути більший зв'язок з низовими осередками» — серйозніший. На жаль, цей зв'язок і в культвідділах не завжди досить міцний, але загалом і в цілому це, звичайно, правильно, і саме тому ніхто й не заперечує проти існування культвідділів профспілок. Але культвідділи повинні не відособлюватись, а пов'язувати свою роботу з усією іншою культурною. Довід культвідділів повинен живити всю культурну роботу в цілому, і ніякі штучні перегородки між роботою культвідділів і іншою культурною ставити недопустимо. Потрібна дружна спільна робота. Та й важко тут провести вододіл. Куди відноситься робота серед

батраків? Начебто до відання Всеробітземлісу, але хіба можна відокремлювати її від роботи серед бідняцької частини села? Хто має вести роботу серед кустарів? Профспілки чи політосвіти? І інше питання: якщо культробота профспілок повинна виростати з самодіяльності робітничих мас, то чи не повинна й культробота політосвіт виростати з самодіяльності найширших верств селянства?

Мені здається, що роботу політосвіт справді треба перебудувати, але в зовсім протилежному напрямі. Потрібно не «розмичка» в галузі культроботи між робітниками і селянами, а змичка, тісний зв'язок.

Роботу Комітету політосвітроботи, до якого входять представники всіх організацій, що ведуть політосвітроботу, і який працює під керівництвом Агітпропу ЦК, треба відновити і посилити. Структуру політосвіт слід переглянути і змінити, посиливши їх зв'язок з масою населення. На селі волосні політосвіткоми, наприклад, створено саме в напрямі організації самодіяльності населення. Потрібні аналогічні організації й у місті. Ці форми організації треба всіляко розвивати і зміцнювати. Головополітосвіта вважає цю перебудову своєчасною. Культвідділи повинні взяти участь у цій роботі, але все це якраз іде врозріз із тим, що пропонує т. Кольман.

Питання, яке він порушив, обговорювалося вже не раз у ЦК. ЦК рішуче висловлювався проти синдикалістського ухилу, що виявлявся у бажанні відірвати культроботу в профспілках від загальної культроботи, від роботи Радянської влади.

У момент, коли вся партія повернулася лицем до села, особливим безглуздом є закликати профспілки стати спиною до села, до неорганізованої маси трудящого населення, відірватися від загальної роботи.

ВІСІМ РОКІВ

Ось уже вісім років, як існує Радянська влада, вісім років, яких не знала ще історія...

Ці вісім років стоять у кожного перед очима.

Жовтень, немов прожектором, освітив велику мету, до якої, здобувши владу, згуртованими лавами рушили трудящі.

Соціалізм — новий лад, при якому не буде темноти, злиднів, гноблення, експлуатації, при якому життя стане світлим, радісним для всіх, при якому трудящі стануть господарями життя, — цей лад став жадашим для найширших мас. «...Соціалізм живий, творчий, є витвір самих народних мас»¹, — писав Ілліч, і партія прагнула всіма силами запалити маси своїм ентузіазмом, підняти їх на будівництво нового життя.

Робітники й селяни прогнали поміщиків і капіталістів. Їм було ясно, що це треба зробити що б то не стало. Весь капіталістичний світ ополчився проти Країни Рад. П'ять років тривала запекла громадянська війна. Перемогу здобули трудящі. Але країна була розорена, вона зубожіла до краю, промисловість розорилася, розорилися селяни, стали залізниці.

За таких умов про будівництво соціалізму говорити не доводилось. Заходи в напрямі соціалізму повисали в повітрі, викривлялися.

Тоді всі сили було кинуте на господарський фронт.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 250.

На воєнному фронті вдалося перемогти значною мірою тому, що Радянська влада пішла на Брестський мир. Цей мир дав можливість зібратися з силами і перемогти на внутрішньому фронті.

Брестський мир здавався багато кому відступом від революційної непримиренної позиції. Ліві есери намагалися виставити Брестський мир як зраду справи народу, намагалися вбити того, хто провів цей Брестський мир,— Леніна. Потім усі побачили, що Брестський мир, який відповідав бажанню широких мас, стомлених від війни, дав можливість Радянській владі зміцнитися. Володимир Ілліч не раз писав і говорив, що обставини можуть змусити в трудних випадках іти на компроміси, але треба вміти пронести через усі компроміси вірність своїм принципам.

На господарському фронті довелося також іти на компроміс. Маса — насамперед селянство, але й значна частина робітничого класу — вимагали свободи торгівлі. Свобода торгівлі — розвиток торгового обороту — означала відновлення капіталістичних відносин. Допущення свободи торгівлі було відступом, але не здачею позицій. По-перше, Радянська влада лишала за собою всі командні пости: управління великою промисловістю, зовнішню торгівлю, законодавство, армію, пресу, школу. Капіталістичні відносини могли розвиватися тільки в певних рамках. Говорячи про нову економічну політику, Ілліч сказав у листопаді 1922 р. на пленумі Московської Ради: «Всі її негативні сторони, яких не треба перелічувати, які ви прекрасно знаєте, треба вміти перегнути, вміти зводити до певного мінімуму, вміти влаштовувати все обачливо»¹.

Коли Радянська влада переходила до нової економічної політики, в дуже багато кого виникали сумніви у правильності її.

Тепер усім ясно, що ця політика дала можливість країні економічно піднятися. Створюється основна передумова, без якої соціалізм неможливий.

Але тільки передумова.

До будівництва соціалізму ще не підійшли, тільки-тільки ще підходимо через неп.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 391.

Треба змінити самий соціальний фундамент. Треба приватні, індивідуальні форми господарювання замінити кооперованими. В цьому суть питання.

Якщо раніше, до взяття влади трудящими, головним центром підходу до соціалізму була «експропріація експропріюючих», то тепер центр питання уже не в цьому, а в тому, як перебудувати соціальний фундамент, як індивідуальні господарства об'єднати в колективні, кооперовані.

Це завдання особливо яскраво підкреслив Володимир Ілліч у своїх останніх статтях. У них він освітив шлях на довгі роки.

У цих самих статтях він наполегливо підкреслює необхідність поглибленої культурної роботи і говорить про те, що ми стоїмо перед лицем справжньої культурної революції.

Це останнє завдання, яке стоїть перед країною,— розгорнути на всю широчінь, поглибити культурну роботу в масах — робить особливо ударною роботу політосвіт.

Перший період — поки тривала громадянська війна, поки Радянська республіка боролася за своє існування — робота політосвіт, природно, мала переважно агітаційний характер. Такі форми масової політосвітроботи, як вечірні курси, зовсім перестали існувати, бібліотечна робота занепала. Театр, мистецтво, клубна робота, плакат витісняли інші види роботи. Неп скосив мало не цілком агітаційні форми роботи, які вимагали великих грошей і які проводилися без активної участі самого населення.

Потім почалися роки пристосування до непу. Головна робота була організаційна: рятували те, що можна було врятувати, навчаючись розрахунку і обліку. Помилки було немало. Потроху вони зживаються.

Тепер, коли в країні почалося економічне піднесення, гостра боротьба за існування політосвітакладів відійде в минуле. Центр уваги тепер переходить на розгортання масових форм поглибленої роботи, на охоплення ними всього населення, на проймання всієї роботи духом лєнінізму, на залучення населення до активної роботи над піднесенням свого культурного рівня.

Всю політосвітроботу треба більше наблизити до мас, проводити з їх активною участю; вона повинна відпові-

дати на запити мас, стати для них близькою і зрозумілою, стати для них необхідною.

Щоб створити «лад цивілізованих кооператорів», про який пише у своїх останніх статтях Володимир Ілліч, потрібна безустанна самовіддана робота в галузі політосвіти. Ця робота тільки-тільки почалася. Вона повинна розгорнутися на всю широчінь.

1925 р.

ДОПОМОГА І САМОДОПОМОГА У СПРАВІ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

У своєму листі до Швейцера від 13 жовтня 1868 р. Маркс, оцінюючи діяльність Лассалья, визнає його величезні заслуги перед робітничим рухом Німеччини, але відзначає, що разом з тим Лассаль зробив ряд великих помилок. Однією з таких помилок Маркс вважає те, що центром своєї агітації Лассаль зробив державну допомогу робітникам, а не самодопомогу робітників, не робітничу організацію. Маркс вказує, що Лассаль більш ніж байдуже ставився до профспілок¹.

У цьому листі мова йде про прусську державу, від якої сподіватися допомоги було просто самообманом: ця держава була ворожа всякому робітничому рухові, всякій самодіяльності робітників.

Про це Маркс писав ще раніше, 13 лютого 1865 р., до Енгельса: «Прусська держава *не* може допустити коаліцій і професійних спілок. Це не підлягає сумніву. Навпаки, *урядова підтримка* якихось там жалюгідних кооперативних товариств якраз підходить для всієї її паскудної системи. Розширення можливостей для чиновників усюди сунути свого носа, контроль над «новими» грішми, підкуп найбільш легковірних серед робітників, вихолощення всього руху!..

Nota bene. Лассаль був *проти руху за право коаліцій*².

18 лютого, повертаючись у новому листі до Енгельса до того самого питання, Маркс пише: «Немає ніякого сумніву, що розчарування в злочасній ілюзії Лассалья

¹ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс, Вибрані листи, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 202.— *Ред.*

² К. Маркс і Ф. Енгельс, Сочинення, изд. 2-е, М., Госполитиздат, 1963, т. 31, стор. 59.

відносно соціалістичного втручання пруського уряду неодмінно настане. Логіка речей зробить своє. Але *честь* робітничої партії вимагає, щоб вона відмовилась від таких ілюзій ще до того, коли їх облудність буде виявлена на досвіді. Робітничий клас або революційний, або він ніщо»¹.

Навіщо потрібно було наводити ці цитати? Яку з них можна здобути науку для даного моменту, для роботи в обстановці пролетарської держави, яка — жодна людина в цьому не може сумніватися — основною метою ставить собі допомогу трудящим масам, яка не боїться самодіяльності, самопомоги робітників?

З кожного рядка цих цитат віє революційний дух марксизму, той дух, який диктував Леніну слова: «...соціалізм живий, творчий, є витвір самих народних мас»². А повторювати ці цитати треба знову й знову; на них повинна вчитися молодь; їх ми не можемо ні на хвилину забувати, ними ми повинні керуватися в нашій практичній діяльності, в них черпати натхнення в боротьбі з нашим власним бюрократизмом, що виріс на ґрунті нашої відсталості й малокультурності.

Говоритиму про ту галузь, яку найближче знаю, — про культуру.

Треба ліквідувати неписьменність. Але чи все зроблено, щоб запалити маси бажанням ліквідувати свою неписьменність? Дуже мало. До цього часу, на восьмому році існування Радянської влади, нерідко говорять про те, що треба було б застосовувати заходи примусу до тих, хто не хоче навчатися грамоти, — і звідки чути ці голоси? Дуже часто — з середовища робітників. Селяни кажуть: «Навіщо нас, старих, учити, коли діти наші неписьменними бігають», — і будують власними силами школи. Ви думаете, цю ініціативу, цю самопомогу завжди цінять? Ні, часто такі школи, збудовані самими селянами, стоять забиті, бо ми досі не навчилися підтримувати самопомогу. Школа збудована іноді в селі, яке не входить у намічену відділом народної освіти мережу шкіл на найближчі роки, — і живе діло гине, і забита школа відбиває кожному охоту йти шляхом самопомоги.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс, Вибрані листи, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 156.

² В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 250.

Добре пішла справа з хатами-читальнями. Чому? Саме тому, що самопомога тут широко застосовується, і на одну волосну хату-читальню, яка входить до «твердої» сітки, припадають десятки «м'яких» хат-читалень, що ні до якої сітки не входять і утримуються на кошти самого населення. Проте і тут губернії різні бувають, і все залежить від того, як органи Радянської влади вміють підтримувати самопомогу.

Візьмімо політосвітроботу в міських клубах. Клуби часто мають дуже гарний і урочистий, ефектний вигляд. В них дуже добре проходять різні урочисті засідання. У профспілок звичайно є досить грошей, щоб найняти декораторів, оркестр і т. п. Та коли зайдеш до клубу в будень, то побачиш, що не так уже все й гаразд. Найголовніше — це те, що немає самодіяльності. Переважає молоть, яка тиняється по клубу, чекаючи керівника гуртка, або лектора, або інструктора. Дорослих — кіт наплакав. Газет передплачують багато, але їх не читають; у бібліотеці теж багато книг, але книги припадають пилом у шафах; гуртки переважно фізкультурні, шашкові, радіоаматорські. Орієнтування на потреби маси немає, уміння розворушити масу, залучити її до активної, захоплюючої роботи немає. Не можна завжди чекати платних або прикріплених працівників. Якщо не буде самопомоги, буде мертвечина, клуб буде не школою комунізму, а місцем, де просто марнуватимуть час.

І в галузі політосвітроботи, як в усіх інших, поряд з розгортанням сітки треба боротися за якість. Та якість політосвітроботи хороша, яка розвиває самопомогу, самодіяльність і підтримує самопомогу.

Комуністи ні на хвилину не повинні забувати, що держава відіме не через те, що їй нічого буде робити, всі справи стануть, а вона відіме тому, що її місце заступить широко розгорнута в усіх напрямках самодіяльність трудящих мас. Завдання держави перехідного від капіталізму до соціалізму періоду — підтримати самопомогу мас, організувати почин, ініціативу мас, об'єднувати населення за різними професіями, метою роботи, галузями праці. В цьому — її основне завдання.

ПРО ДЕЯКІ ЗАВДАННЯ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

Ми стоїмо перед розгортанням промисловості і піднесенням сільського господарства. Ми підходимо до моменту, коли дальший розвиток продуктивних сил упирається в не досить високий культурний рівень країни. По лінії політосвітроботи це особливо гостро відчувається... Ми щодня одержуємо безліч листів, які ясно говорять про те, що сільське населення прагне знань. Трапляється іноді, що Головополітосвіта посилає в сільську бібліотечку кілька книжок у позачерговому порядку. З приводу якихось півтора ста брошур селяни ухвалюють ряд резолюцій, висловлюючись при цьому про ставлення до Радянської влади взагалі.

Село заворушилось і тягнеться до знання. Нам, політосвітникам, які живуть у місті, це не так помітно, бо тут політико-освітню роботу проводять головним чином профспілки.

Ця жадоба диктується об'єктивними умовами. Сільське господарство і промисловість піднесли тепер на такий ступінь, коли даний культурний рівень не може нас задовольнити.

Я пригадую конспект, складений Володимиром Іллічем у 1922 р., коли він готувався до промови, яку йому вже не довелося виголосити. У конспекті говориться про те, про що він в усіх своїх статтях писав і підкреслював. Володимир Ілліч говорив, що питання культури ставляться тепер у центрі радянського будівництва, і особливо підкреслював, що зараз ідеться про піднесення всієї культури, підкреслюючи слово «всієї» тричі. Для

того щоб піднести всю культуру, потрібні довгі роки. Досвід підтверджує сказане Іллічем.

В одній із своїх останніх статей він говорив, що ми стоїмо перед лицем культурної революції. Тепер, коли читаєш листи з місць, які так добре змальовують місцеву обстановку, особливо сильно відчуваєш, що ми справді стоїмо перед лицем культурної революції.

Які ж завдання у зв'язку з цим тепер стоять перед нами? Одно з завдань, на нашу думку, є спільним для всіх працівників культури: встановлення певної перспективи в роботі. Природно, за час революції ми працювали без будь-якого плану, і ця безплановість у нас досі дуже дає себе знати. Ми досі не встановлюємо, яке ж завдання є для нас більш важливим, яке менш важливим.

Неув'язка в роботі дуже відчувається в усьому. Підіть, наприклад, на яку-небудь фабрику: там розкішно обладнаний клуб, який часто дуже дорого коштує, а поряд побачите школу для дітей у найжахливішому стані. А тим часом у нас одна балка повинна кріпити іншу — цього поки що немає. Нема перспектив, нема погодженості в роботі, нема уявлення про першорядні і другорядні завдання. Звичайно, всяка робота потрібна, але одна є більш спішною, інша — менш спішною.

Складаючи перспективний план роботи, насамперед треба орієнтуватись на місце. Орієнтування на маси і на місцеві умови дасть нам те мірило, яке допоможе нам вирішити, що для нас є першорядною справою, що має не такий гострий характер. Така підготовча робота створить фундамент.

Спинимось тут на деяких питаннях комуністичного будівництва, що стоять перед Наркомосом в цілому і перед Головополітосвітою зокрема. Наша інспектура обслідувала вибірково дев'ять волостей, і за одержаними даними було встановлено, що багато дітей не відвідує шкіл. Діти бідняків у кращому разі доходять тільки до третього року навчання, вже на другому році навчання до 69% вибуває. На третьому році навчання вибувають не тільки всі бідняки, але також 62% дітей середняків. На четвертому році залишається тільки невелика група дітей найбільш заможної частини населення, головним чином діти службовців. Це стосується не тільки села. Було проведено обслідування 5-ї радянської школи, що

при Академії комуністичного виховання. Виявилось, що в Москві спостерігається така сама картина, як і на місцях: соціальний склад перших двох років навчання дуже відрізняється від складу третього і четвертого років.

Отже, ми бачимо, що масовою школою у нас є навіть не чотирирічка, а тільки дворічка. Для того щоб чотирирічка стала масовою школою, треба вжити ряд заходів. Необхідно, щоб Раднарком допоміг забезпечити дітей бідняків одягом і взуттям. А перед Наркомосом стоїть ряд інших завдань. Треба всіляко сприяти поширенню дошкільних закладів, щоб розвантажити дітей бідняків, яким тепер доводиться няньчити своїх молодших братиків і сестричок. Треба спочатку зробити дворічку доступною для мас, а потім уже говорити про те, що чотирирічка повинна стати масовою школою. Це не означає, що треба спочатку впроваджувати тільки дворічку, потім чекати кілька років, поки письменні діти будуть достатньо підготовлені, і далі перейти до чотирирічки. Але ми повинні усвідомити, що масовою школою можна назвати поки що тільки дворічку. Коли ми здійснюватимемо загальне навчання, треба, щоб насамперед були охоплені неодмінно ці два роки.

Не менш важливим питанням є й те, що наші підлітки залишаються неписьменними. Ми повинні звернути особливу увагу на ліквідацію неписьменності серед підлітків. Якщо ми не виконаємо цього завдання, ліквідація неписьменності серед дорослих буде значною мірою ослаблена. Ліквідацію неписьменності повинні кріпити дві речі — загальне навчання і навчання тих підлітків, які в ці тяжкі роки залишились поза школою. Тільки тоді ми зможемо говорити про загальну ліквідацію неписьменності, інакше нам щодня доведеться вислухувати отакі, наприклад, розмови: «Що ж ви нас, старих, хочете вчити, а діти ходять неписьменні?»

Не треба ставитися звисока до таких міркувань. Коли вдуматися, ми побачимо, що за цими словами криється дуже важливий факт. Справді, ми аж ніяк не ліквідуємо неписьменність, не підвищимо культурного рівня, якщо ми не підведемо під цю роботу базу загального навчання і базу навчання підлітків. З цього не випливає, звичайно, що можна хоч на хвилину ослабити роботу по ліквідації неписьменності, але все ж не треба

забувати, що низова база повинна бути неодмінно підведена.

У нас завжди будуть рецидиви неписьменності, якщо ми не наблизимо до маси книгу і газету. Дещо для цього вже зроблено. Обслідування Наркомосу показує, що приблизно на п'ять-вісім дворів припадає одна газета. Це вже можна вважати позитивним явищем. Звичайно, не доводиться тішити себе цими результатами, а треба дедалі більше дбати про розповсюдження газет і книг, про те, щоб ці газети й книги своєчасно і справно доставлялись на адресу.

Далі, хата-читальня, пересувка, червоний куток, поглиблення і розширення цієї роботи є найбільш насущною, першорядною справою. Але це стосується не тільки села. Необхідність поглибленої роботи стоїть і перед містом.

У місті створено чимало ефектних гуртків, та коли спитаєш, як проводиться в клубах масова робота, дістаєш вкрай незадовільну відповідь. Часто виявляється, що маса не організована для спільного читання газет. З гуртків здебільшого є тільки шаховий, радіоаматорів та фізкультурний. Коли спитаєш, як проводиться робота серед дорослих, дістаєш відповідь, що ніяких гуртків у них немає, що гуртками цікавиться тільки молодь, яка захоплюється радіо, фізкультурою і т. д. Роботу червоних кутків слід розгорнути, наблизити червоні кутки до маси, до житлотоваристів, до гуртожитків та нічліжних будинків — взагалі створити їх скрізь, де збирається міська біднота. В цій галузі перед нами ще велика робота, але треба тільки усвідомити, що хоч вона не така помітна і ніякої слави не дає, це — насущна робота; і в ній тепер назріла необхідність.

У маси є потреба самій брати активну участь у роботі. І цю потребу слід всіляко підтримувати і розвивати. Тепер у нас дуже ударно поставлено питання про поживлення роботи профспілок у зв'язку з піднесенням промисловості — це поглиблює і питання про політосвітроботу. До цієї роботи треба підійти трохи ширше. Ми повинні дати населенню справжню книгу і газету і навчити населення читати. Треба залучити до активної роботи в гуртках найширші верстви населення. Поглиблення роботи хат-читалень, кращий добір книг у бібліотеках, гурткова робота — ось що тепер необхідне для

маси. Звичайно, це не означає, що буде занедбано іншу роботу.

Ми говорили вище тільки про загальні питання політ-освіти, а тепер кілька слів про ту зміну, яку ми поступово вносимо в нашу роботу. Свого часу всі наші мітинги, вся наша трохи театральна урочистість відігравали велику роль, але тепер ми повинні задовольнити потребу в глибшій роботі. Уже в 1917 р. дуже широко було поставлено питання про всякого роду вечірні школи й курси. У 1918 р. ці школи набули вже широкого розвитку. Але війна висунула потребу агітації. Коли доводилося працювати не з корінним, а з випадковим, плінним населенням, то в умовах громадянської війни на перший план висувалась, природно, агітація. Поглиблена робота в ці роки відійшла на задній план, але тепер ми спостерігаємо реакцію: маса більше не хоче слухати агіток, вона хоче перейти до самостійної поглибленої роботи. Тому питання про вечірні школи знову постало з усією гостротою, як воно стояло в 1917 р. В Агітпропі ЦК проведено вже положення про вечірні школи, і нам доведеться попрацювати над їх створенням. Вони являтимуть собою однорічну школу для письменних. Досі у нас були тільки школи для малописьменних, зв'язані з лікпунктом, до того ж вони були трирічними, а тепер висувається необхідність створити школи з більш гнучкою рухомою програмою — школи-однорічки.

Скажемо ще кілька слів про нацменшості. Всі ми, працюючи в різних областях, не повинні забувати про національні меншості. Це одно з наших болючих питань.

Працювати серед нацменшостей важко. У багатьох з них немає літератури і писемності, але у кожної є жива мова, і політико-освітню роботу можна проводити. З одержуваних нами листів та з розмов з приїжджими товаришами ми з кожним днем дедалі більше переко-нуємось, що робота серед нацменшостей повинна повернути до себе максимум нашої уваги.

Ось ті питання, які постають з усіх боків і які слід було б обговорити.

ПРО ПОЛІТОСВІТРОБОТУ В РОБІТНИЧОМУ СЕРЕДОВИЩІ

(МАТЕРІАЛИ ДО ІV ВСЕРОСІЙСЬКОГО З'ЇЗДУ ПОЛІТОСВІТ)

Політосвітпрацівник — чи то він працює в клубі, чи в бібліотеці, чи в якій-небудь школі — насамперед повинен подбати, щоб усі робітники й робітниці, яких він обслуговує, усвідомили себе як частину робітничого класу, зрозуміли його історичну роль і його завдання в галузі соціалістичного будівництва. Це основне. Якщо це буде усвідомлено, тоді забезпечено буде творчу самодіяльність усїєї робітничої маси в будівництві нового життя, буде забезпечено її творчу самодіяльність в галузі культроботи зокрема. Без цього усвідомлення заклики до активності, самодіяльності повиснуть у повітрі. Це усвідомлення дає таку емоціональну насагу, яка не може не позначитися на всій постановці політосвітроботи і зробить її могутнім фактором перебудови всього життя на нових началах.

Якими шляхами можна підвести робітничі маси до розуміння історичної ролі робітничого класу, його ролі в будівництві соціалізму і до усвідомлення себе як частини робітничого класу?

У нинішній історичний момент свідомість великої ролі робітничого класу вже дуже поширена в робітничих масах. Піднесення промисловості і перехід робітничого класу з розпорошеного, декласованого стану в стан спаяного величезного колективу якнайбільше сприяє зростанню такої свідомості. Робота політосвітника тут по суті зводиться до того, щоб оформити цю свідомість, висунути її в достатній мірі на перший план.

Проробляти це питання можна в масовому масштабі в дні революційних свят, коли треба використати і сцену, і кіно, і доповіді, і радіо для того, щоб чітко відітнути пройдені етапи нашого робітничого руху, показати, чим був робітничий клас тридцять п'ять років тому і чим він став, висвітлити цей шлях героїчної масової боротьби. Такою близькою і зрозумілою для робітників є ця боротьба і таким ясным переможний шлях! Художні вистави, кіно мають ще тісніше зв'язати глядача-робітника з усім пережитим, не давати загасати спогадам про цю боротьбу. Для цього ж треба проводити і вечори спогадів. Треба старанно підібрати книжки, що розповідають про пройдений шлях, популяризувати, просунути в маси, рознести по спальнях, по червоних кутках, організувати їх читання.

Інший момент, який повинен бути тісно зв'язаний з політосвітською агітацією і пропагандою у справі зміцнення класової самосвідомості робітничого класу, — це ясне визначення мети, куди йде робітничий клас. Мета — соціалізм. Тепер ми більше говоримо про будівництво соціалізму, ніж про те, що таке соціалізм. А говорити про це потрібно — говорити для того, щоб показати, як неминуче веде до соціалізму весь суспільний розвиток, щоб показати, що робітничий клас попереду всіх іде по шляху до соціалізму. Це питання треба опрацьовувати в школах, добирати книжки з цього питання, висвітлювати це питання в доповідях. Тут багато що треба роз'яснити, тут потрібно дуже посилити пропаганду, бо робітничі маси зовсім невиразно уявляють собі, що таке соціалізм. У нашій роботі в справі самоосвіти слід звернути особливу увагу на вивчення питання про соціалізм.

З питанням про роль робітничого класу тісно пов'язане питання про міжнародну солідарність робітників усіх країн. «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» — розуміння цього лозунга у зв'язку з з'ясуванням питання про історичну роль пролетаріату буде значно глибшим. Як цей лозунг роз'яснювати, як пов'язувати його з нашою національною практикою, — щодо цього у політосвітників є велика практика.

Якщо політосвітник ясно поставить собі в галузі агітації і пропаганди зазначену вище мету, намітить собі вузлові пункти і в галузі агітації і в галузі пропаганди, йому вже легко буде визначити форми своєї агітації

і пропаганди, пристосувати їх до особливостей аудиторії, зборів робітників даного виробництва, врахувати, який саме підхід, прийом дасть максимальні результати. Емоціональна наснага допомагатиме робітникам в їх напруженій роботі в галузях економічній, політичній і культурній. Політосвітник повинен допомагати їм у цій роботі.

Візьмімо спочатку галузь економіки. Які завдання стоять тут перед політосвітником-пропагандистом? Він повинен з'ясувати насамперед колосальне значення техніки, організації виробництва, роль виробництва як бази всього суспільного життя. І тут становище пропагандиста знов-таки дуже сприятливе, бо сама робота на фабриці розвиває у робітників це розуміння. Пропагандистові треба зуміти лише сформулювати ясно те, що самі робітники й робітничі невизначено усвідомлюють. Зате важчим є друге завдання — з'ясування сучасної ролі профспілок, — важчим тому, що тут старе плутається з новим і потрібна ясна свідомість, щоб уміти відокремити старе від нового. Агітація за вступ до профспілки на ґрунті з'ясування тих вигод, які вона дає, дедалі більше втрачає своє значення, оскільки профспілки охоплюють майже поголовно всю масу промислових робітників. Зате дедалі більшого значення набуває внутрішній зміст профроботи. Треба з'ясувати роль профспілок за капіталістичного ладу — роль представника і захисника економічних інтересів робітників — і роль профспілок за ладу радянського. Старе перевернуто, але ще не зжито; старе, мертво, відживаюче часто ще хапає нове, зростаюче, живе, а тому ще й тепер профспілці доводиться виконувати свою стару роль — роль захисника економічних інтересів робітників. Але з кожним днем зростатиме й міцнітиме нова роль профспілок — роль організатора свідомої, колективної праці робітників. Треба всіляко роз'яснювати цю нову роль профспілок, роль фабзавкомів та інших профспілкових осередків.

Тільки ясно розуміючи роль сучасних профспілок, робітник зрозуміє все значення й виробничої пропаганди. Якщо ви будете підходити до робітничої маси з виробничою пропагандою, не провівши спочатку роботи щодо з'ясування того, чим був робітник раніше у виробництві (будівником економічної бази для капіталізму) і чим став тепер (будівником економічної бази для соціалізму), виробнича пропаганда може викликати не співчуття,

а, навпаки, недовірливе ставлення. Тим часом через виробничу пропаганду, пов'язувану з виробничими нарадами, можна не тільки піднести продуктивність праці, але піднести й усвідомлення робітниками завдань профспілок у СРСР.

Яку величезну політосвітроботу можна розгорнути у зв'язку з виробничою пропагандою, — знають усі, і навряд чи це треба повторювати. Я хотіла б тільки підкреслити, що у виробничій пропаганді треба звертати особливу увагу на облік і контроль мас. Про величезне значення соціалістичного обліку і контролю, здійснюваного робітничими масами, говорилося й писалося досить, зокрема особливо часто спинявся на цьому питанні Володимир Ілліч. І, звичайно, слова про те, що профспілки повинні стати «школою комунізму», залишаться пустими словами, якщо ми не зуміємо роботу профспілок по організації свідомої колективної праці робітничих мас пов'язати з практичною підготовкою мас до колективного обліку і контролю.

Усі ці питання політосвітників треба продумати до кінця, зрозуміти все їх значення — без цього він не зуміє внести в цю справу потрібного ентузіазму, не зможе по-справжньому прийти масам на допомогу.

До цієї роботи — допомоги профспілковій роботі — повинна примикати робота кооперативна. Якщо роль профспілок у справі налагодження соціалістичного виробництва величезна, то в справі налагодження соціалістичного розподілу такою самою є роль кооперації. За часів воєнного комунізму дуже добре пересвідчилися, на які колосальні труднощі натрапляє соціалістичний розподіл, поки під нього не підведено базу врахування потреб споживача, базу прекрасно функціонуючого, налагодженого в усіх своїх частинах обміну. Якщо профспілкова пропаганда стоїть уже на якихось рейках, то кооперативна пропаганда ще перебуває в зовсім початковому стані. Дуже поширеним є передсуд, що кооперація має значення для села, а для робітників вона має тільки десятирядне значення. Нічого не може бути шкідливішим, ніж цей передсуд. У чому особливість робітника? У тому, що умови його роботи, роботи в планомірно організованому підприємстві, де діяльність робітників строго розподілена і координована, розвивають у робітників колективістичний інстинкт, який полегшує їм під-

хід до кожного питання з колективістичної точки зору. Ось чому робітникові легше, ніж будь-кому іншому, зрозуміти соціалістичну сторону кооперації, зрозуміти слова Ілліча, що «до соціалізму веде *одна й та сама дорога*, веде шлях *через одну й ту саму проміжну станцію*, яка називається «загальнонародний облік і контроль за виробництвом і розподілом продуктів»¹.

Кооперація завжди буде «дрейфити», якщо вона не буде побудована на участі самих обслуговуваних мас в обліку і контролі. У нас ще не вироблено форми цього обліку і контролю. Робітничі маси якраз найбільше пристосовані, щоб створити ці організаційні форми, а завдання політосвітника — озброїти робітничі маси необхідними для цього знаннями й навичками.

Робітник раніше від інших, глибше від усіх інших зрозуміє роль кооперації і зможе своє розуміння передати й селянинові, який часто схильний підходити до питань кооперації лише з точки зору вигоди для свого господарства.

Про роль політосвітника у справі пропаганди кооперативних ідей серед робітничої маси, у справі залучення робітничої маси до кооперації багато говорити, звичайно, не доводиться.

*

Політосвітник повинен дбати про те, щоб залучати робітничі маси не тільки до економічного будівництва, але й робити маси активними співробітниками Радянської влади. Пропагандист-політосвітник повинен з'ясувати роль Рад, показувати, як тісно вони зв'язані з масами, як органічно вирости вони з усієї революційної боротьби мас. Це розуміння є у мас. Політосвітник повинен лише дбати про оформлення цієї свідомості. Він може і повинен використовувати для цього вибори до Рад. Проте було б великою помилкою обмежувати роботу тільки допомогою у проведенні виборчої кампанії. Вибори відіграють виняткову роль у буржуазно-демократичних державах, а у нас, де маси тісно зв'язані з Радами, де Радянська Конституція створила форми співробітництва мас з Радянською владою, найважливіше — участь у повсякденній роботі Рад. Політосвітники повинні допомагати спільній роботі робітничої маси з Ра-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 301.

дами — через своїх делегатів у Раду, через обговорення роботи Ради, через участь у роботі секцій Рад. Важливим є пов'язання роботи добровільних товариств з секціями Ради, погодженість цієї роботи. Важливо залучати робітників не тільки у члени добровільних товариств, але й до активної роботи в цих товариствах. Треба висвітлювати питання, як змичка громадської роботи робітничої маси з роботою радянських органів може стати гарантією проти бюрократизму. Обговорення декретів і радянських законів повинно ще більше зближувати робітників з Радянською владою, залучати їх до будівництва соціалізму.

*

Ще Енгельс у своїй книзі «Становище робітничого класу в Англії» показав, як у надрах старого суспільства зароджується вже новий побут, що ґрунтується на зовсім нових основах, створює зовсім інші відносини між людиною і жінкою, між батьками і дітьми. Тепер основні риси цього побуту вже ясніші. Завдання політосвітника — допомагати цьому новому побутові складатися, оздоровляючи його, проводячи санітарну пропаганду, залучаючи робітників до житлової кооперації, розвантажуючи робітницю від дрібних господарських турбот влаштуванням громадських їдалень, пралень, ремонтних майстерень, створюючи всюди червоні кутки, наближаючи до робітника книгу, радіо, кіно, організовуючи суспільне виховання дітей, допомагаючи дітям організувати своє життя вже по-новому.

Справа політосвіти — широко пропагувати новий побут, допомагати йому здійснюватись і водночас підносити його на вищий ступінь, освітлюючи світлом знання і проймаючи його духом колективізму.

*

Чим виразніше робітнича маса усвідомить себе як клас, тим глибше зрозуміє історичну роль робітничого класу, тим яснішим для неї буде, що робітничий клас повинен стати на чолі всіх трудящих, підтягти їх усіх до себе, прийняти своїм духом. Звідси необхідність знайти шляхи впливу робітничого класу на неорганізовані верстви трудящих міста, на селянство, на армію.

Перше питання — питання про вплив організованого пролетаріату на неорганізовану масу трудящих міста —

має, безперечно, велике значення. Це питання впливу на найвідсталіші верстви пролетаріату і напівпролетаріату, що перебувають в особливо тяжких умовах, — питання впливу на поденщиць, на домашніх господарок, на певні верстви кустарів, на неорганізованих, що приїхали з села, на безробітних і т. д. і т. п. Це питання ще мало розроблене, а тим часом профспілки можуть тут справляти дуже великий вплив завдяки постійним стосункам на найрізноманітнішому ґрунті. Політосвітникам треба звернути особливу увагу на це.

Вплив організованого пролетаріату на селянство має величезне значення. Робітник несе в селянське середовище свій колективістичний підхід до всіх питань, і в момент такого зрушення, яке тепер спостерігається на селі, робітничий вплив особливо важливий. Старе перевернуто, нове ще тільки складається, і в такий момент робітничий клас може дати селу надзвичайно багато — весь свій досвід боротьби, свої організаційні навички, своє розуміння того, що відбувається.

Шляхи впливу пролетаріату на селянство дуже різноманітні й сильні завдяки родинним, майновим та всяким іншим зв'язкам з селом, що збереглися у значних верств пролетаріату. Шефство — тільки один із шляхів. Справа політосвітника — використовувати природні зв'язки робітників з селом для поглиблення впливу на нього пролетарських елементів. Часто у нас вважають, що селянам треба говорити тільки про село, а робітникам — тільки про місто, про виробництво, про роль робітничого класу. Це велика помилка. Якщо ми хочемо поглибити вплив пролетаріату на селянство — а ми не можемо не хотіти цього, — ми повинні проводити серед робітників велику роботу, роз'яснюючи їм ті шляхи, якими село підійде до соціалізму.

Що насамперед треба знати робітникові про село? Те, що воно є головне джерело сировини, що без землеробства не може існувати промисловість; а з другого боку — що без розвитку промисловості не може розвиватися землеробство, між ними існує найтісніша господарська взаємозалежність, і тому питання змички промисловості і землеробства через організований обмін є одним з найважливіших питань. Звідси випливатиме розуміння ролі кооперації як форми обміну, як знаряддя організації ринку. Робітник, який у нас так тісно ще зв'язаний з се-

лом, який так тяжко переживав розпад господарських зв'язків між промисловістю і сільським господарством у роки розрухи, інстинктивно розуміє це; в руках політосвітника є багатющій конкретний матеріал з недавнього минулого, за допомогою якого він може і повинен внести цілковиту ясність у розуміння цього питання робітничою масою.

Друге, не менш важливе питання, на яке політосвітник повинен налягати, без якого не можна розуміти процесів, що відбуваються на селі, і форм їх регулювання,— це розуміння того, що дрібне селянське господарство віджило свій вік, що воно стало неможливим, що без запровадження великих раціональних форм господарювання на землі селянству не піднятися, країні не піднятися, що по-старому господарювати не можна. Це розуміє тепер і селянин, це ще ясніше розуміє робітник; політосвітпрацівник повинен тільки поставити тут усі крапки над «і».

Третє — потрібне розуміння шляхів переходу дрібного селянського господарства у велике. Цей шлях енгельсівський — шлях, який особливо наполегливо останнім часом висвітлював Володимир Ілліч, шлях об'єднання, шлях кооперування. Шлях об'єднання через кооперацію — прямий шлях у «комунію», як висловився недавно один селянин.

Четверте, мабуть, те, про що у нас говорять недостатньо,— це те, що шлях кооперування передбачає найширший розвиток місцевих промислів, наявність місцевого обороту між землеробством і промисловістю, розвиток дрібних форм промисловості, які таким самим шляхом, як і дрібне землеробство, будуть об'єднуватися кооперацією і поступово підтягуватись до великого виробництва, перетворюватися в нього. Як у галузі сільського господарства ми відкидаємо капіталістичний метод конкуренції, поїдання дрібних господарств великими, так і в галузі виробництва ми відкидаємо метод конкуренції, а висуваємо лозунг кооперування великої промисловості з дрібною, вплив великої промисловості на дрібну з метою її раціоналізації, підтягування технічно і організаційно до великої промисловості. Нам треба, писав Володимир Ілліч, розвивати дрібну промисловість, щоб побудувати велику. Розуміння цієї думки Ілліча політосвітник повинен дати робітникові.

Без розуміння тісного зв'язку між промисловістю і землеробством, без розуміння того, що необхідно замінити стародідівські способи обробітку науковими, а для цього об'єднати дрібні господарства, без розуміння того, що шлях кооперування зв'язаний з тимчасовим розвитком дрібних промислів, що для поступового переведення дрібної промисловості у велику є необхідним кооперування між великою промисловістю і дрібною,— без цього розуміння стосунки робітників з селянством не дадуть тих результатів, які вони повинні і можуть дати. Політосвітник повинен розуміти, що без підведення солідної бази розуміння взаємовідносин між містом і селом, між дрібним землеробством і великим, між дрібною промисловістю і великою всі розмови про змичку між робітничим класом і селянством перетворяться в шарманкову агітацію, яка нікого не переконуватиме. Він повинен зрозуміти, що без з'ясування зазначених вище положень шефська робота сприятиме не змицці між робітничим класом і селянством, а відчуженню між ними. Без з'ясування зазначених вище положень поверховою буде і змичка робітників з Червоною Армією, яка здебільшого складається з селян.

*

Мені хотілося намітити головні віхи змісту політосвітрова. Як проводити в життя ту чи іншу ідею через усі наші політосвітзаклади, як об'єднувати навколо цих ідей обслуговувані маси,— це вже інше питання, питання, якому за роки існування політосвіт приділялася достатня увага. Питання саме в основному змісті. Без чіткого ідеологічного змісту політосвітрова завжди матиме клаптиковий характер, в ній не буде перспективи, не буде, вживаючи старомодного вислову, «душі».

Величезна більшість політосвітників — партійці і комсомольці. Віхи змісту політосвітньої роботи наперед визначаються для них програмою і тактикою партії. Треба тільки внести тут потрібну чіткість, з'ясувати собі всі опосереднення, на що і в якому зв'язку звертати особливу увагу в постановці повсякденної політосвітрова. Не від свята до свята, від кампанії до кампанії, а повсякденна, планомірна пропагандистська, агітаційна й організаційна робота, яку окремі кампанії будуть тільки зміцнювати і поглиблювати.

ДО IV З'ЇЗДУ ПОЛІТОСВІТ

20 травня відкривається IV з'їзд політосвіт. III з'їзд політосвіт був у грудні 1922 р., три з половиною роки тому. За цей час дуже багато води сплигло. Перехід до непу спочатку вдарив по політосвітзакладах, але тепер ми багато чого навчилися. Існуючі політосвітзаклади значно глибше вросли корінням у життя, ніж старі. Треба підсумувати набутий досвід, врахувати, чого ми за ці роки навчилися, ясно сформулювати завдання, що стоять перед нами.

На з'їзді передбачається поставити на обговорення такі питання: 1) організаційні питання, 2) підготовка і перепідготовка політосвітпрацівників, 3) сільська робота політосвіт і 4) міська робота політосвіт.

Питання організаційні (сітки, кредити і т. д.) зручніше обговорити спочатку, щоб потім уже не повертатися до них і цілком зосередитися на питаннях поглиблення змісту роботи, поліпшення її.

Разом з партією політосвіти звертали посилену увагу на роботу на селі. Важливо підвести підсумки, що вдалося зробити в справі піднесення культурного рівня села; чи вдалося зробити село письменнішим, менш забобонним, свідомішим, втягти його в коло суспільно-політичних інтересів країни, озброїти хоч трохи потрібними знаннями; що заважало і що допомагало цій роботі; що треба змінити, щоб зробити роботу більш чіткою, щоб вона краще досягала мети. І інше питання — чи так поставлено роботу, щоб максимально сприяти розгортанню продуктивних сил, кооперуванню населення, його господарській і громадській самодіяльності.

Звичайно, в загальних рисах Головополітосвіта знає все це, але важливо мати по змозі повну картину роботи.

Ось чому центром роботи на наступному з'їзді намічається зробити висловлювання з місць. Крім доповіді в організаційному питанні і вступних доповідей ЦК ВКП(б) і наркома, передбачається не робити ніяких інших доповідей, а відразу розпочати дебати по зазначених доповідях, з якими місця детально були ознайомлені заздалегідь. Такий спосіб роботи дасть можливість учасникам з'їзду висвітлити повністю стан справи на місцях.

Можна сказати наперед, що багато уваги буде приділено питанням об'єднання всіх культурних сил села для найбільш планомірної і плідної роботи. Хоча з самого початку ставилось питання про найтісніший зв'язок між роботою школи і політосвітньою роботою, проте насправді цього зв'язку або зовсім немає, або ж він виявляється в тому, що вчитель працює за сполученням на посаді ліквідатора неписьменності або завідувача хати-читальні, але пов'язання діяльності закладів майже немає.

Що робить школа, наприклад, для того, щоб через учнів інформувати населення про роботу, яку проводить хата-читальня? Чи організує допомогу хаті-читальні у справі виписування з газет для населення тих чи інших адрес, декретів і т. д.? Чи допомагає влаштовувати виставки, забезпечувати хату-читальню потрібними колекціями, діаграмами, довідками? Про все це щось дуже мало чути. З другого боку, як і чим допомагає хата-читальня школі? Чи ставлять у хаті-читальні на обговорення селян питання допомоги школі, питання співробітництва з школою, чи обговорюють те, що викладають у школі? Чи організують активні осередки сприяння школі, чи ставлять звіти школи про її роботу? Дуже рідко коли і дуже мало де.

Звичайно, питання ширше — справа не тільки у співробітництві школи і хати-читальні, але й у співробітництві сільради, кооперації, селянського комітету взаємодопомоги, судді, лікаря та інших і з школою і з хатою-читальнею, в об'єднанні і максимальному використанні абсолютно всіх сил села.

Всі дані свідчать про те, що самодіяльність селянського населення зростає; йдеться про крапцю організації цієї самодіяльності — про це теж треба буде докладно поговорити на з'їзді.

Важливе питання, якому доведеться на з'їзді приділити не меншу увагу, ніж роботі на селі, — це питання

про роботу в місті. Населення сучасного міста складається не тільки з пролетаріату і непманів. У місті є широкі верстви дрібної буржуазії, яка тягнеться до пролетаріату: кустарі, ремісники, дрібні торговці, селяни, що приїхали тимчасово з села шукати роботи, і т. д. і т. п. Як обслуговується ця напівпролетарська маса в культурному відношенні? Та й сама пролетарська маса: чи обслуговують її повністю культвідділи профспілок? Цього аж ніяк не можна сказати. Якщо на селі шляхи політосвітроботи вже викристалізувались, то далеко не так ще стоїть справа в місті.

Бібліотечна робота мало гнучка і рухлива, клубна робота відособлена, не досить розгалужена, мало спрямована до піднесення на вищий культурний рівень усього побутового і громадського життя. Питання самоосвіти, питання про школи дорослих стоять тепер під тиском населення дуже гостро.

У місті, так само як і на селі, самодіяльність населення розбуджена. Навколо секцій Рад згуртовується багато і організацій і окремих добровольців, які хочуть взяти участь в культурному будівництві; вони організуються в товариства, але треба сказати одверто — ця самодіяльність населення ще погано організована. Роботи сила-силенна. Культурних сил у місті досить, сили, що хочуть і можуть працювати, є, а як їх використовують? І в місті — ще гостріше, ніж на селі — стоїть питання про пов'язання роботи школи з загальною політико-освітньою роботою, а розв'язується воно в місті ще гірше, ніж на селі.

Дефекти політосвітроботи і в місті і на селі упираються в питання кваліфікації працівників, в їх уміння розгортати, вести роботу так, як цього вимагає сучасний момент. Ось чому питання про підготовку і перепідготовку працівників-політосвітників має вирішальне значення. Цьому питанню з'їзд приділить чималу увагу. Треба в усіх галузях політосвітроботи створити кадри працівників, які розуміли б, що таке будівництво соціалізму, були б досить захоплені своєю роботою і вміли б на основі правильного розуміння завдань, що стоять перед ними в галузі будівництва соціалізму, відповідно до цього вести всю свою роботу.

З'їзд може дати в усіх цих питаннях дуже багато.

IV З'ЇЗД ПОЛІТОСВІТ

III з'їзд політосвіт відбувся три з половиною роки тому. Перші роки непу, перехід на місцевий бюджет були справжньою катастрофою для політосвітзакладів— перехід до нової економічної політики просто стирив їх з лица землі.

III з'їзд був переломним: від того часу камінь за каменем почали закладатися основи нової сітки, яка вже далеко глибше вростає корінням у дійсність. Старі політосвітзаклади будували без розрахунку, на око, не враховуючи інтерес населення до них. А тепер величезна більшість політосвітзакладів спирається на самодіяльність мас, деякі, як-от червоні кутки, цілком цією самодіяльністю створені.

Проте сітка наших закладів усе ще до неподобства мала порівняно з попиту на них; працівники політосвіт одержують злиденну платню; ставлення господарських органів — та нічого гріха таїти, і багатьох партійців — до політосвітроботи «байдуже». А тим часом у нашій відсталій країні боротьба за соціалізм у процесі будівництва нерозривно зв'язана з роботою над піднесенням культурного рівня країни.

Як-не-як політосвітробота, проте, зростає, і кожна нова хата-читальня, кожна прислана на село бібліотечка, кожний радіоприймач зміцнюють симпатії населення до Радянської влади.

IV з'їзд має розглянути небагато питань: організаційне питання, питання про роботу на селі, питання про роботу в місті, питання про підготовку політосвітпраців-

ників. Але кожне з цих питань само по собі досить велике і важливе.

Спинюсь на двох основних — про роботу на селі і роботу в місті. Які тут стоять перед нами завдання, в яку нову смугу роботи повинні ми вступити?

Разом з партією Головополітосвіта повернулася «лицем до села». З вікна вагона, може, й не видно роботи політосвіт, проїжджій людині вона може видатися дуже мізерною, але почитайте всі ті численні листи про політосвітроботу на селі, які щодня сиплються в самі тільки редакції селянських газет, послухайте розмови селян — ви побачите, який величезний крок вперед ми зробили.

Але разом з тим, оцінюючи зроблене, ми бачимо, що на нашій роботі лежить печать якогось кустарництва, якоїсь відособленості. Це цілком природно в «період первісного нагромадження». Але IV з'їзд повинен покласти початок новому етапові — планомірній, глибокій роботі, тісно пов'язаній з усією боротьбою за соціалізм.

Політосвітзаклади старанно проводять політичні кампанії, ведуть бесіди на всі належні теми, але ця робота якось залишає мало глибоких слідів. У чому річ? Мені здається, це тому, що нагромадження кампаній, нагромадження завдань перетворюють політосвітроботу в своєрідний китайський малюнок — малюнок без перспективи. Тим часом ця перспектива повинна бути і на основі рішень партії може бути твердо встановлена.

Основним стрижнем усієї політосвітроботи на селі повинно бути зрощування з боротьбою за кооперування. Якщо ми говоримо: «Кооперація — стовповий шлях до соціалізму», — то з цього треба зробити висновки і центр ваги перенести саме на цей бік справи. А у нас, треба правду сказати, боротьба за кооперацію в наших політосвітзакладах на селі стоїть навіть щодо кількості гуртків на десятому місці. І, крім того, все питання ставлять в дуже вузьку площину боротьби за кооперацію, коли треба ставити питання багато ширше — у центр пропаганди ставити кооперування як таке; вказувати на кооперування як на соціалістичний метод господарського розвитку, метод, нерозривно зв'язаний з плановістю, яка означає максимум заощадження сил і засобів, метод, який докорінно суперечить капіталістичному методу конкуренції, придушення господарськи сильнішим слаб-

шого. І треба, щоб метод кооперування проникав в усю тканину економічного життя.

Чи популяризуємо ми цю ідею на селі? Чи вміємо вставити кооперацію в рамку кооперування? Навіть не приступали до цього. На першому плані у нас — сільськогосподарська пропаганда. Сільськогосподарська пропаганда — справа потрібна, але вона повинна бути якнайтісніше пов'язана з пропагандою кооперування. Навіть уже тепер наше сільське господарство у своєму розвитку все більше й більше упирається в необхідність розвитку серед населення технічних знань. Що ми робимо для того, щоб поширити на селі технічні знання? Що ми робимо для того, щоб навчити населення форм хоч би елементарного обліку і контролю? Безперечно, потрібне тісне пов'язання всієї нашої роботи в економічній галузі (а я перелічила тільки деякі форми цієї роботи), проймання всієї цієї роботи духом кооперування. Це перше. Далі потрібне якнайтісніше пов'язання цієї роботи з роботою Рад, з їх заходами.

З другого боку, вся наша політосвітробота на селі ще мало конкретна, мало орієнтована на місцеві умови, на особливості району, на перспективи розвитку даного району. Потрібен загальний план для району, уважно продуманий, пов'язаний з губернським планом, пройнятий духом кооперування.

Ось той ступінь, на який нам треба перейти в нашій роботі на селі.

Переходжу до роботи в місті. Ця робота у нас досі була надзвичайно слаба, а тим часом потреба широкого розгортання цієї роботи стає дедалі настійнішою.

За час, що минув від III з'їзду політосвіт, посиленіми темпами відбудовувалась велика промисловість. Разом з тим відбувалося «збирання» робітничого класу. Робітники, що роз'їхались було по селах, знову почали повертатися до центрів, позбувались настроїв, що опанували багато кого в роки розрухи; самодіяльність і свідомість робітників почали швидко зростати. Нові кадри робітників, що вливалися на фабрики, швидко перевиховувались основним ядром. У цьому відновленні робітничого класу — запорука перемоги соціалізму. А разом з ним повинен природно зростати вплив пролетаріату на примикаючі до нього верстви дрібної буржуазії — міської і сільської. Якщо про вплив робітничого класу на

село, про шляхи цього впливу писали й говорили вже багато, то питання про вплив робітничого класу на міські верстви, що примикають до нього, лишається дуже мало розробленим, а зміцнювати цей вплив в умовах непу надто важливо.

Що тут може зробити політосвіта? Вона повинна пов'язувати свою роботу з роботою міськради. До міськрад, як і до Рад взагалі, проходять, за нашою Конституцією, тільки трудові елементи, тобто організовані робітники і примикаючі до них верстви. Робота міськради якраз являє собою арену, де чисто пролетарські верстви працюють рука в руку з напівпролетарськими. Важливо, щоб саме з цією роботою була тісно пов'язана політосвітробота, щоб вона полегшувала пролетаріатові проймання всієї роботи в усіх галузях елементами соціалістичної культури і тим самим сприяла й посиленню впливу пролетаріату на примикаючі верстви.

Культвідділи цієї роботи, як правило, не проводять. Свої клуби вони перетворюють тільки в місця відпочинку й розваги, а не у вогнища соціалістичної культури, що впливали б на всю громадську діяльність своїх членів, сприяли б переродженню строкатої суспільної тканини в соціалістичну суспільну тканину. Цей давній спір між культвідділами і політосвітами може бути розв'язаний тільки тоді, коли політосвіти на ділі покажуть, як здійснюється через політосвітроботу проймання всієї будівничої роботи соціалістичним духом. При пов'язанні політосвітроботи з роботою міськрад це якраз і можна здійснити. Діставши таку цільову настанову, політосвітробота відразу наповниться яскравим змістом, інакше піде робота шкіл, бібліотек, екскурсій та ін. Як підійти до цієї роботи,— це й має обговорити з'їзд.

Не буду докладно спинятися на підготовці працівників, скажу тільки, що при тій цільовій настанові, яку має дістати політосвітробота на селі і в місті, питання про підготовку політосвітпрацівників набуває особливої гостроти.

ОСНОВИ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

(КУРС ЛЕКЦІЙ, ПРОЧИТАНИЙ В АКАДЕМІЇ КОМУНІСТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ ІМЕНІ Н. К. КРУПСЬКОЇ)

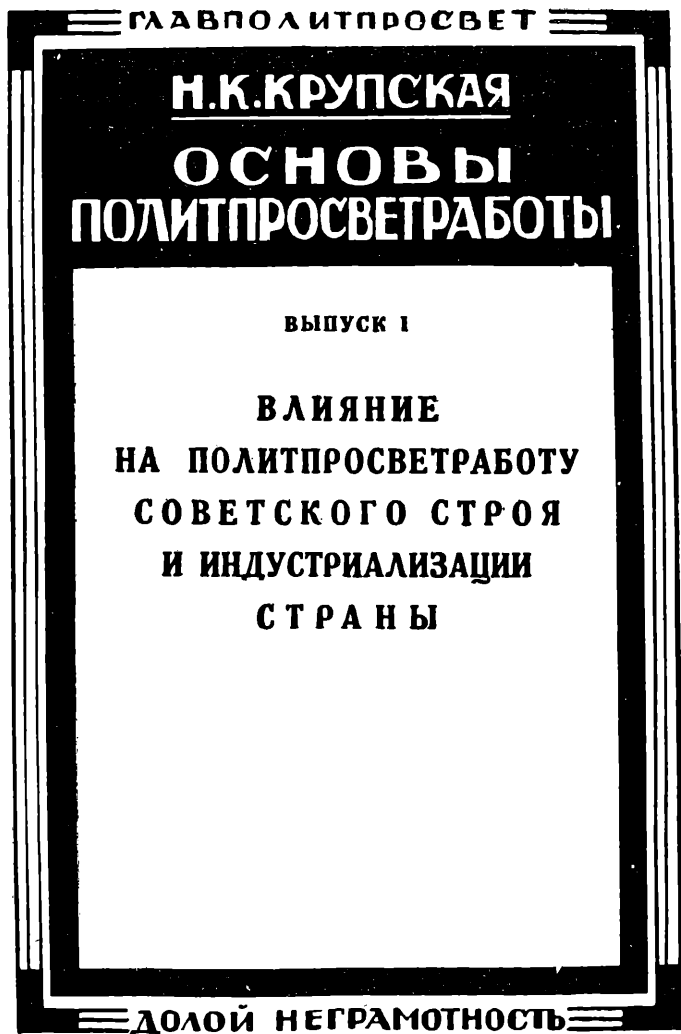
ПЕРЕДМОВА

Останнім часом стало цілком очевидним, що треба звернути особливу увагу на підготовку кадрів політосвітників. Треба створити для них ряд посібників.

У минулому, 1925/26 навчальному році мені довелося читати лекції студентам Академії комуністичного виховання, що закінчували політосвітній факультет (до IV курсу приєднано було і III). Ми говорили про основи політосвітроботи. Раніше такого курсу не було, і зміст його був дуже невизначений. Хотілося дати і принципіальні основи політосвітроботи, і правильні підходи до неї. По суті, довелося створювати новий своєрідний предмет. Щоб створити такий курс як треба, курс, який дійсно давав би курсантам правильний підхід, довелося провести чималу роботу, дошукуючись у самому процесі роботи, як найкраще висвітлювати ті чи інші моменти. Мої бесіди з курсантами не були «справжнім» курсом, але, в кінцевому результаті, мені здається, вони всім нам дали немало. Стало також ясно, що курс основ політосвітроботи треба читати не на IV курсі, а на I, причому цей курс потрібен не тільки майбутнім політосвітникам, але всім освітянам взагалі.

У цьому році я повторю свій торішній курс «Основи політосвітроботи» перед I курсом, аудиторією в 240 чоловік. Курс набирає форми лекцій. У майбутньому можна буде на основі цих лекцій будувати курс за лабораторним планом. Даний курс по суті є колективною працею моєю спільно з студентами, що закінчили торік політосвітфакультет АҚВ.

Жовтень 1926 р.

Фотокопія обкладинки книги Н. К. Крупської
«Основы політосвітроботи» (вип. 1)

ВСТУП. РУШІЙНІ СИЛИ КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ
(ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО І КУЛЬТУРНОГО
РОЗВИТКУ)

Вступ

Наша епоха — епоха, перехідна від капіталізму до соціалізму.— Загальний низький культурний рівень гальмує будівництво соціалізму в нашій країні.— Центр ваги тепер — в культурній роботі серед мас.— Вирішальна група населення — дорослі.— Політосвітник повинен уміти підходити до кожного питання з точки зору будівництва соціалізму.

Ми живемо в епоху, перехідну від капіталізму до соціалізму, живемо в епоху, коли треба все життя перебудувати на нових началах. Жовтнева революція створила передумови для цього будівництва. А тепер є необхідною величезна організаційна робота, яка повинна охопити найширші маси трудящих. На кожному кроці ми бачимо, як справі будівництва заважає наша культурна відсталість, низький культурний рівень, що залишився нам у спадщину від старого ладу. Чи йдеться про поліпшення сільського господарства, чи про індустріалізацію країни, підготовку кваліфікованої робочої сили, кооперацію, держапарат, роботу Рад та ін., ми бачимо, що брак письменності, брак елементарних загальноосвітніх знань дуже гальмує справу, заважає правильно налагодити її. Зараз ми підійшли безпосередньо до такого стану справи, коли дальше просування по шляху соціалізму неможливе без величезного культурного піднесення, без справжньої культурної революції. Про це писав Ленін у своїх останніх статтях, і кожному політосвітникові треба вивчити ці статті.

«...Раніше,— писав Ленін у статті «Про кооперацію»,— ми центр ваги клали і повинні були класти на політичну боротьбу, революцію, завоювання влади і т. д. Тепер же центр ваги міняється до того, що переноситься на мирну організаційну «культурну» роботу. Я готовий сказати, що центр ваги для нас переноситься на

культурництво, якби не міжнародні відносини, не обов'язок боротися за нашу позицію в міжнародному масштабі. Але якщо лишити це осторонь... то у нас дійсно тепер центр ваги роботи зводиться до культурництва»¹.

Треба вести культурну роботу серед нас.

У статті, що відноситься до того самого року — у «Сторінках з щоденника»,— Володимир Ілліч писав: «Мова повинна йти про ту напівазіатську безкультурність, з якої ми не вибралися до цього часу і не можемо вибратися без серйозних зусиль, хоч маємо можливість вибратися, бо ніде народні маси не зацікавлені так справжньою культурою, як у нас; ніде питання цієї культури не ставляться так глибоко і так послідовно, як у нас; ніде, ні в одній країні, державна влада не знаходиться в руках робітничого класу, який в масі своїй прекрасно розуміє недоліки своєї, не скажу культурності, а скажу письменності; ніде він не готовий приносити і не приносить таких жертв для поліпшення свого становища в цьому відношенні, як у нас.

У нас робиться ще надто мало, безмірно мало для того, щоб пересунути весь наш державний бюджет в сторону задоволення насамперед потреб початкової народної освіти. Навіть в Наркомосі у нас часто-густо можна знайти занадто роздуті штати якого-небудь Держвидаву без усяких турбот про те, що на першому місці повинно стояти піклування держави не про видавництво, а про те, щоб було кому читати, щоб було більше число тих, хто вміє читати, щоб був більшим політичний розмах видавництва в майбутній Росії»².

Володимир Ілліч хотів написати статтю про ліквідацію неписьменності, але сили залишали його. Він доручив мені написати статтю «База культури», прочитав її, хотів дещо дописати, але вже не зміг. Статтю «База культури» (Н. Крупская, «Политико-просветительная работа». Сборник статей (1920—1923), М., «Работник просвещения», 1924, стор. 36)³ написано після розмови з Володимиром Іллічем. Він хотів дописати, що найважливішим є те, щоб робітники й селяни *самі* взялися за справу безпосередньо.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 418.

² Там же, стор. 408—409.

³ Див. т. 9 цього видання.— *Ред.*

Тепер уже ясно, до 1927 р. неписьменність ми в нашій країні не ліквідуємо, але вперед ми все-таки посунулися. Про це красномовно говорить стаття А. Тамаріна, вміщена в № 33 «Учительской газеты» (від 25 вересня 1926 р.). Подаю уривки з неї.

Автор, порівнюючи старе з новим, описує призовні пункти:

«Я знаю стару армію, сам служив у ній і немало бачив у свій час рекрутів та новобранців. І пригадую, як на виклик: «Письменні, вперед!» — із сотні хлопців, що прибули до полку, виступало чоловіка з п'ять, рідко коли шість або сім.

Те саме було і в перші роки революції в тилу і на наших переможних фронтах. І ось тепер, побувавши на кількох пунктах, послухавши опитування призовників, я зрозумів, що зробила радянська школа. В одному з пунктів з трьохсот сімдесяти селян і робітників тільки десять відповіло: «Неписьменный». Але не будемо захоплюватися. Це в Москві. Візьмімо провінцію, візьмімо глухе село. На одному з повітових призовних пунктів (Переславському) з п'ятисот селян-призовників неписьменних було двадцять чотири. Закінчили школу — 316. Вміль вільно читати і писати — 448 чоловік.

Шкільний учитель — непомітний, невидний герой дня на кожному призовному пункті. Його там немає, і він є там у шапці-невидимці. Це він поклав газети, книжки й брошури в руки сотням призовників, що сидять за столами читальні в кожному агітпункті. І це не все. На призові цього року наш радянський учитель показав, що він не тільки навчав дітей, але він готував їх до радянської дійсності, він знайомив їх з обстановкою, підготував до свідомого виконання обов'язку».

У нашій роботі по ліквідації неписьменності багато недоліків, справа посувається значно повільніше, ніж хотілося б. Дуже гальмує роботу неписьменність підлітків, відсутність загального навчання. Звідси деякі товариші роблять висновок: треба всю увагу звернути на навчання дітей і підлітків. Чи так це? Чи можемо ми махнути рукою на ліквідацію неписьменності серед дорослих? Не можемо. Бо вирішальна група населення, та група, яка тепер працює над налагодженням нових порядків, — дорослі. Їм потрібні письменність, знання зараз, негайно. Інакше гальмуватиметься вся справа будівництва, а

її не можна відкладати ні на хвилину, не можна відкладати на той час, поки підростуть діти. Це ясно як день.

Ліквідацію неписьменності, роботу серед дорослих не можна послаблювати, навпаки — треба її всіляко розширювати, поглиблювати, пов'язувати з практичною роботою, з боротьбою проти всяких темних сторін, що виросли на ґрунті нашої некультурності. Політосвітникові повинно бути діло до всього; він повинен допомогти освітлювати життя в усій його складності світлом знання, підводити базу знання, базу культури під усе життя й боротьбу трудящих.

Ця думка особливо яскраво розвинута у промові Володимира Ілліча, виголошеній ним 17 жовтня 1921 р. на II з'їзді політосвіт (т. XVIII, ч. I, стор. 370—386 або: Н. Ленін, «Социалистическая революция и задачи просвещения (статьи и речи)», М., «Работник просвещения», стор. 56) ¹. Ця промова підкреслює з особливою силою ті виняткової ваги завдання, які покладаються в теперішній момент на політосвітника, підкреслює невідкладність, необхідність його роботи.

Висновок. *Робота політосвітника в теперішній момент є надзвичайно важливою, ударною.*

Матеріал для читання

Ленін Н. (Ульянов В.), Социалистическая революция и задачи просвещения (статьи и речи), изд. 3-е, М.—Л., Гиз, 1925.

Ленін Н. (Ульянов В.), статті 1923 р. ² (особливо «Страницы из дневника» і «О кооперации»). Собр. соч., т. XVIII, ч. 2, М.—Пг., Госиздат, 1923, стор. 113—117, 139—145 ³).

Ленін Н. (Ульянов В.), Русские и негры. Собр. соч., т. XX, стор. 889—890 ⁴).

Крупская Н. База культуры. В кн.: Крупская Н., Политико-просветительная работа. Сборник статей (1920—1923), М., «Работник просвещения», 1924, стор. 36—37 ⁵.

З а п и т а н н я. Як дивився Н. Ленін на завдання політосвітника?

¹ Див. 4-е вид. Творів В. І. Леніна, т. 33, стор. 36—53.— *Ред.*

² Див. там же, стор. 407—443.— *Ред.*

³ Див. там же, стор. 407—411, 412—419.— *Ред.*

⁴ Див. 4-е вид. Творів В. І. Леніна, т. 18, стор. 486—487.— *Ред.*

⁵ Див. т. 9 цього видання.— *Ред.*

Рушійні сили культурного розвитку
(взаємозалежність економічного і культурного розвитку)

СРСР — країна відстала в економічному відношенні. Це зумовлює її культурну відсталість.— Європа і Америка в культурному відношенні багато вищі. Це є наслідком розвитку там промислового життя.— Проте в руках буржуазії освіта має із знаряддя визволення перетворюється у знаряддя поневолення.

Наша країна — країна відстала. Це загальновідома істина. І, проте, не вадить іноді порівняти деякі цифри. Недавно вийшла серія листівок, упорядкована М. І. Барнгольцом, — «Світове господарство в цифрах і діаграмах», за редакцією В. П. Мілютіна; вона якнайкраще ілюструє нашу відсталість у галузі промисловості і сільського господарства. Візьмімо для порівняння дані трьох листівок (дані відносяться до 1925 р.).

Дані показують частку в світовому господарстві СРСР, Європи (без СРСР) і ПАСШ¹.

Показники	СРСР	Європа (без СРСР)	ПАСШ
Територія	16,3%	4,1%	7,2%
Населення	7,6%	19,3%	6,0%
Робітників	4,3%	42,8%	15,4%
Вугілля	1,4%	48,4%	41,9%
Нафти	4,8%	0,2%	71,6%
Чавуну	2,0%	45,8%	48,5%
Переробка бавовни	4,2%	41,5%	28,7%
Збір хлібів	10,9%	22,1%	14,9%
Торгівля	1,0%	51,9%	13,8%
Залізниці	5,8%	27,2%	34,0%

З нашою економічною відсталістю зв'язана і наша відсталість культурна. Ми неписьменні. У нас книга ще мало доходить до маси. Бажаючим ніде вчитися. Ми не вміємо використовувати повністю кіно і радіо. Кінофікація і радіофікація села ще тільки починаються. Коли

¹ М. І. Барнгольц, Мировое хозяйство в цифрах и диаграммах, 1-я серия в десяти открытках, под ред. В. П. Милутина, М., вид. Комуністичного університету ім. Я. М. Свердлова, 1926, табл. 1, 5, 8.

ми порівняємо те, що робиться в культурному відношенні у нас, з одного боку, а з другого — в Європі й Америці, ми побачимо колосальну різницю.

В Європі, у промислових державах, давно вже запроваджено обов'язкове загальне навчання, у початковій школі навчання триває 6—8 років, професійна освіта, освіта середня набули великого поширення. У Швейцарії, наприклад, зразково поставлено бібліотечну справу. З державних бібліотек книги розсилають безплатно на вимогу будь-якого громадянина по всій Швейцарії, у найглухіше сільце. Живучи в горах, я одержувала безплатно з Цюріха, з бібліотеки ім. Песталоцці, всі потрібні мені педагогічні книжки поштою. Від мене не вимагали ні паспорта, ні посвідчення особи. Якщо в бібліотеці не було потрібної мені книги, її виписували для мене з інших бібліотек. У Лондоні багато газетних читалень, якими широко користуються маси населення. Всюди безплатні вечірні курси, класи креслення й малювання. У Парижі багато безплатних вечірніх загальноосвітніх курсів. Піклування про дітей дуже широко поставлено. Наприклад, у Швейцарії школа видає бідним дітям взуття, одяг, обіди. Не треба ніяких формальностей, не треба навіть заяви від батьків — просто питають дитину, чи щодня у них дома обідають, і дивляться, в яких чоботах і одязі вона ходить. І багато ще можна було б розповісти про те, як піклуються про справу народної освіти.

В Америці справі народної освіти приділяють не меншу увагу. Ви прочитаєте про це в будь-якій книжці. А тим часом в Америці справа утруднювалася невпинним припливом емігрантів, дуже сірих, відсталих селян і робітників різних національностей, що приїжджали з Європи. І яку колосальну роботу проводили, щоб зробити їх письменними, вкласти в рамки американського побуту! В Америці проводять колосальну освітню роботу. Були часи, коли — наприклад в епоху рабства — власть імуші робили все можливе, щоб закрити масам доступ до знання. Так, у Північній Америці був закон, за яким карали на смерть того, хто навчить кольорового (негра) грамоти (див. брошуру Вільгельма Лібкнехта — батька Карла Лібкнехта — «Знання — сила, сила — знання»).

У 60-х роках минулого століття негри Північної Америки після громадянської війни з американськими рабо-

власниками звільнилися від рабства. До «вільного» негра вже не можна було підходити з старими методами. Щоб можна було здобувати прибуток з його праці, його треба було цивілізувати. І в 1900 р. у Північній Америці неписьменних негрів залишалося тільки 44,5% (див. статтю Леніна «Росіяни і негри»¹). Розвиток промисловості владно вимагає зростання письменності, зростання культури.

На початку ХІХ століття, коли в Англії і Франції почала бурхливо розвиватися велика промисловість, робітники були в своїй масі ще зовсім неписьменними. Це створювало дуже великі труднощі в управлінні фабриками, у піднесенні продуктивності праці. Робітники не могли прочитати вивішеного оголошення, інструкції, зробити собі потрібний запис, потрібний розрахунок. Розвиток промисловості змінив погляд на народну освіту. У Франції до французької революції панував погляд, що біднякові освіта не потрібна. Навіть Жан-Жак Руссо у своїй знаменитій книжці «Еміль» писав, що бідному треба вчитись орудувати рубанком, а книжки йому ні до чого. Навчанням займалося в дуже обмежених розмірах тільки духовенство, а держава в цю справу не втручалась. І тільки Велика французька революція поставила питання про загальне навчання, здійснюване державою (постанова Національних зборів від 5 серпня 1791 р.).

Але взялися за цю справу тільки з 1814 р. Спочатку випробували систему Белля—Ланкастера — систему взаємного навчання. Ця система полягала в тому, що в школі більш письменні навчали менш письменних. Запроваджували найдетальніший поділ праці — це була своєрідна фабрика, де все робили за командою. Той, хто знав п'ять букв, учив того, хто знав три, і т. д. Іноді на тисячу учнів припадав один учитель. Учителів тоді було дуже мало. Духовенство боролось з ланкастерськими школами. Остаточно перемогла у Франції ідея державного загального навчання в 1850 р.

Белль був учителем в Ост-Індії, Ланкастер — англійським робітником. Вони проводили «механізацію» освітнього процесу.

В Англії початкове навчання було здійснене тільки на основі закону 1870 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 18, стор. 486—487.

Заради чого ж так старалась і старається європейська й американська буржуазія? Звичайно, вона дбає не про інтереси робітників і селян, а про свої власні. Народна освіта надзвичайно сприяє економічному розвитку країни.

Але було б великою помилкою думати, що буржуазія даром старається дати освіту масам. Плата, яку буржуазія бере собі за це, велика. Вона полягає в тому, що буржуазія дістає в свої руки могутнє знаряддя поневолення свідомості мас, проймаючи їх своїм, буржуазним духом. Через школу, через освітні заклади, через церкву, через театр, кіно, радіо, через пресу вона щодня, щогодини дурманить маси, обманює, дурить їх, переконує, що буржуазний лад — це лад, даний самим господом богом, найкращий лад, який найбільше забезпечує кожному сите життя. Починаючи з дошкільних закладів, буржуазія прищеплює дитині звичку сліпо коритися старшим, дивитися на все очима буржуазії. «Я тобі сказала, цього досить!» — на кожному кроці повторює дітям французька вчителька. У народних школах Німеччини, Франції, Англії, Швейцарії нещадно б'ють дітей. Дитячі підручники проїняті наскрізь духом шовінізму — французькі виховують ненависть до німців, німецькі — ненависть до французів і т. д. Діти вчитують з кожного оповідання підручника і дитячої книжки, що найвище благо — це одружитися з дочкою фабриканта, стати багатим і знатною людиною, багатим хазяїном, на якого працюють інші. У швейцарській школі, наприклад, б'ють дітей робітників, дітей бідноти, але не б'ють дітей багатіїв. Релігійному вихованню приділяється велике місце. Там, де це вже неможливо, як, наприклад, у Франції, існує викладання (на окремих уроках) моралі. Дітям пояснюють, що добре, що погано. У моралістичних оповіданнях дітям прищеплюють буржуазну оцінку всіх життєвих явищ. Допоміг хазяїнові нажитися — добре, влаштував страйк — погано і т. д. і т. д.

Ми знаємо, що проповідує буржуазна преса, як вона всіляко розпалювала національну ненависть перед війною і під час війни; знаємо, як буржуазна преса цькувала СРСР, які безглузді байки підносить вона щодня робітникам Німеччини, Франції, Англії, Америки про республіку Рад. Буржуазна наука в усіх питаннях, що зачіпають інтереси пануючих класів, далеко не безстороння.

Візьмімо буржуазних істориків, законодавців та інших— скільки теорій вони вигадали, щоб виправдати пануючі класи! Є навіть такі вчені, які намагаються довести існування бога. Нагадаймо хоч би недавній «мавпячий процес» в Америці, де заарештували вчителя, який на смілився говорити в школі про походження людини в розрізі еволюційної теорії. Про роль церкви нічого й говорити. Як у нас православна церква щодня молилася за царюючий дім, так молилася за німецького імператора лютеранська церква, так молиться за короля англійсько-канська церква... Особливо великим є й досі вплив католицької церкви, яка, маючи значні капітали, розгортає широку благодійну діяльність і тим привертає до себе симпатії неімущих. Католики мають свої газети, свої видання.

Робітничо-селянській владі освіта потрібна не для того, щоб кидати пісок в очі масам, а для того, щоб допомогти масам ясніше бачити й розуміти життя. І не тільки, щоб ясніше бачити, але й перебудувати життя на нових началах.

В и с н о в о к. *Індустріалізація країни владно вимагає швидкого піднесення культури.*

М а т е р і а л д л я ч и т а н н я

- Л и б к н е х т В., Знання — сила, сила — знання, М., изд. НКП РСФСР, 1919.
- Х а в к и н а Л., Нью-Йоркская публичная библиотека, М., изд. Ун-та Шапьявского, 1919.
- Т у л а й к о в Н. М., Организация распространения сельскохозяйственных знаний среди населения Соединенных Штатов, М., «Красная новь», 1923.
- Профессиональное образование в Германии и Америке. Сборник статей из журнала «Техника и хозяйство», М., Госиздат, 1921.
- К р у п с к а я Н., Народное образование и демократия, Пг., «Жизнь и знание», 1917¹.

З а п и т а н н я. В чому виявляється негативний вплив низького культурного рівня в сільському господарстві? У промисловості? В кооперації? Наведіть приклади.

¹ Див. т. 1 цього видання.— Ред.

ПОЛІТОСВІТРОБОТА І РАДИ. ПОЛІТОСВІТРОБОТА І МАСИ

Політосвітробота і Ради

Суть Радянської влади. Відмінність її від усякої іншої влади.— Робота в Раді пробуджує у членів Ради інтерес до питань економіки, політики, культури, спонукає їх учитися. Робота Рад викликає і в масах інтерес до всіх цих питань, розширяє їх горизонт.— У Радах питання повсякденного життя пов'язуються з роботою по будівництву соціалізму.— Роботу політосвіт треба пов'язувати з роботою Рад.— Робота міськрад і політосвітробота.

Радянська влада відрізняється від усякої іншої влади тим, що її органи тісно, органічно зв'язані з масою. І чим далі, тим глибшим ставатиме цей зв'язок. Цей зв'язок виявляється не тільки в тому, що робітнича й селянська маса посилає до Рад людей, які можуть найкраще представляти її інтереси, не тільки в тому, що робітничі й селянські депутати завжди звітують перед своїми виборцями, але й у самому характері роботи Рад. До цієї роботи повинні все більше й більше втягуватися самі маси, повинні брати в ній активну участь, вся громадська діяльність мас повинна розгортатися навколо Рад, організовуватись Радами. У цьому сила Рад. У цьому причина того, що Радянська влада сильніша, ніж будь-яка інша влада. У цьому запорука її непереможності. В наш перехідний період від капіталізму до соціалізму Ради покликані відіграти величезну організуючу роль. І в міру того як маса робітників і селян буде все більше й більше організовуватись навколо Рад, змінюватиметься й самий характер влади: з влади, що стоїть над масами, вона перетворюватиметься в поголовну організацію мас. У своїй книжці «Держава і революція» Володимир Ілліч всебічно висвітлив це питання.

У період воєнного комунізму, коли Радянська влада ще вела боротьбу за існування, Радам доводилося вдаватися до заходів примусу. У вогні громадянської війни було не до розмов, не до органічної будівничої роботи— часто треба було діяти не гаючи жодної хвилини. Цілком природно, що методи примусу переважали над методами переконування.

Радянська влада перемогла. Після переходу до непу

почалася робота іншого типу. Тривала, повсякденна робота будівництва нового життя. Почалася «безкровна боротьба трудових армій проти голоду, холоду і сипняку,— за освічену, світлу, ситу й здорову Росію»¹.

У цій великій боротьбі трудових армій, тобто боротьбі робітничих і селянських мас, про яку говорив Володимир Ілліч на Пресненській конференції безпартійних робітників та червоноармійців, організуючу роль відіграють Ради. Як на воєнному фронті не можна перемогти без штабу, без плануючої, керівної організації, так і на фронті боротьби за освічену, світлу й здорову країну не можна перемогти, не організувавшись; центром такої організації і є Ради. Для того щоб розгорнути широко боротьбу за нове життя, треба було ліквідувати відрив Рад від мас, який створився за час громадянської війни. Ось чому партія взяла тепер лінію на поживлення Рад.

На III з'їзді Рад Союзу РСР було ухвалено резолюцію, в якій сказано: «Шлях до поліпшення радянського апарату лежить у дальшому залученні до управління державою широких робітничих і селянських мас.

Основне завдання при цьому полягає в тому, щоб добиватися дедалі більшого згуртування робітників і селян, а також трудової і особливо сільської інтелігенції (вчитель, агроном, лікар) навколо Рад і зміцнення союзу робітників і селян.

Дальше зміцнення Радянської влади, дальше поліпшення радянського апарату, поліпшення роботи по обслуговуванню всіх потреб трудящих, боротьба з бюрократизмом вимагають такої організації Рад і таких методів їх роботи, які полегшували б і розширювали б фактичну участь широких мас трудящих в управлінні державою і перетворили б особливо сільради у дійсно колективно працюючі органи»².

І далі в резолюції говориться про те, що на з'їздах Рад і пленумах виконкомів повинні розроблятися всі питання, що мають велике економічне і культурне значення; про те, що треба практикувати регулярні звіти членів Рад перед виборцями з широким обговоренням

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 276.

² Съезды Советов СССР в постановлениях и резолюциях, М., изд. «Ведомостей Верховного Совета РСФСР», 1939, стор. 91.

цих звітів виборцями. «Кожний член Ради повинен вважати своїм найважливішим обов'язком регулярно звітування перед своїми виборцями і такий тісний зв'язок з ними, який забезпечував би повне ознайомлення робітничо-селянських мас як з усією роботою Рад, так і з способами участі їх у виправленні тих чи інших недоліків у роботі Рад»¹.

Тісний зв'язок членів Ради з виборцями, залучення виборців до органічної роботи по будівництву нових порядків спонукають членів Рад глибше вникати в питання економіки й політики, продумувати їх з погляду не вузьких інтересів окремих осіб або груп, а з погляду інтересів цілого, з погляду соціалістичного будівництва. Це розширює горизонт членів Ради, будить інтерес і до питань господарських, і до питань політичних, і до питань культурних. Людина починає більше вчитися і з життя, і з обговорення питань, і з газет, і з книжок. Робота в Раді є для членів Ради поштовхом, стимулом до навчання. Але не тільки на членів Ради має такий вплив участь у роботі Ради — робота Ради наближає й самі маси до питань господарського будівництва, до питань політики і культури. Робота Рад, що пов'язує питання повсякденного життя з питаннями будівництва соціалізму і розкриває зв'язок між цими питаннями і великими цілями, за які боролася революція, привела до того, що питання будівництва соціалізму стали близькими для маси.

У листопаді 1922 р. в промові на пленумі Московської Ради Володимир Ілліч сказав: «Ми перейшли до самої серцевини буденних питань, і в цьому полягає величезне завоювання. Соціалізм уже тепер не є питання далекого майбутнього, або якоїсь абстрактної картини, або якоїсь ікони. Відносно ікон ми залишилися думки старої, дуже поганої. Ми соціалізм протягли в повсякденне життя і тут повинні розібратися»².

Звідси випливає, що питання, обговорювані в Радах, повинні стати в центрі політосвітроботи. Питання, обговорювані в Радах, є саме тими питаннями, які найбільше хвилюють населення, найбільше цікавлять його, найбільш важливі для нього. І робота політосвітня повинна

¹ Съезды Советов СССР в постановлениях и резолюциях, М., изд. «Ведомостей Верховного Совета РСФСР», 1939, стор. 92.

² В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 391.

йти на допомогу радянській, розгортатися навколо неї. III з'їзд Рад СРСР вказував на необхідність «для попереднього опрацювання тих чи інших питань *ширше розгорнути роботу комісій і секцій Рад*, як-от: сільськогосподарських, культурно-освітніх, фінансово-податкових, місцевого господарського благоустрою, торговельно-кооперативних і т. д.»¹

Далі резолюція говорить про «встановлення більш живого зв'язку Рад з організаціями радянської громадськості, як, наприклад, кооперацією, товариствами селянської взаємодопомоги і т. д.»²

З метою розширення діяльності Рад II сесія ЦВК XII скликання і прийняла нове положення *про міськради*.

Обдумуючи роботу *секції народної освіти* в міськрадах, треба відмітити, що досі в цій галузі робота проводилася переважно через обслідування закладів і прикріплення до них членів міськради, причому йшлося головним чином про заклади соцвиху.

Метод обслідування і прикріплення членів Ради до закладів, звичайно, метод правильний, він допомагає здійснювати облік і контроль мас, але поряд з цим треба звернути увагу ще на те, щоб *до роботи секції були залучені не тільки члени Ради, а через них і маси населення, які стоять за ними*. До Ради попадає звичайно актив, і без того над усяку міру переважаний різними громадськими обов'язками. Важливо, щоб член міськради не все робив сам, а головним чином був тією ланкою, яка зв'язувала б масу з Радою. Важливо, щоб *маса* не тільки слухала і обговорювала доповіді своїх депутатів, а й *працювала* разом з ними. Депутат насамперед повинен бути *організатором маси, що послала його*, повинен залучати її до громадської роботи.

Переглядаючи звіт Нижегородської міської Ради за 1924—1925 рр., я прочитала там, що за 1924—1925 рр. нечленів Рад до роботи міськради було залучено тільки 20%, решта 80% були члени Ради, а по суті кажучи, потрібно, щоб на одного члена Ради припадали сотні залучених до роботи нечленів Ради.

Рада — організатор мас, у цьому її сила. Вона по-

¹ Съезды Советов СССР в постановлениях и резолюциях, М., изд. «Ведомостей Верховного Совета РСФСР», 1939, стор. 92.

² Там же.

винна організувати громадську активність мас. Насамперед треба залучати до роботи міськрад організовані маси — членів партії, комсомолу, делегаток, членів профспілки, кооперації, добровільних товариств. Міськрада повинна навчитися спиратись на всі ці організації, виробляти разом з ними спільний план дій. Не через голову організацій, а разом з ними, з їх активною допомогою може працювати міськрада та її секція.

Прикладом такого пов'язання може бути робота делегаток, але треба, щоб працювали в міськраді не тільки делегатки, а й усі інші організації. Важливо, щоб вони не дивилися на загальне планове пов'язання роботи через міськраду, як на втручання у справу своєї організації. У нас дуже великий різнобій у роботі організацій: кожна організація часто працює так, наче вона одна на білому світі, а потрібні погодженість, загальний план.

«Чи не буде робота секції народної освіти міськради втручанням у роботу культвідділу?» — поставили мені характерне запитання на засіданні секції народної освіти Тверської міськради. Погодження не є втручання. Культвідділи, якщо вони йдуть правильним шляхом, повинні не відгороджуватись від роботи інших організацій, а впливати на неї. Через секції може здійснюватися вплив робітничого класу на близькі до нього верстви.

Дуже важливо залучати до роботи міськрад різні товариства: «Друг дітей», «Геть неписьменність», кооперацію і т. п. Потяг до громадської роботи дуже великий, проте треба сказати, що робота добровільних товариств не завжди добре пов'язана з роботою міськради і відділу народної освіти — вона часто йде паралельно з роботою цих організацій, а не в тісному зв'язку з ними. Важливо не тільки пробудити ініціативу, але й організувати її. Ця організація в значній своїй частині має бути покладена на міськради. У Москві, наприклад, секція народної освіти залучає вже маси робітників і робітниць до обліку роботи закладів, до контролю над ними, вони йдуть назустріч роботі секції, проте ця робота ще недостатньо організована: залучено багато людей, але загальний план ще кульгає, план ще примітивний і односторонній.

Як повинні працювати секції народної освіти в міськрадах, яку, зокрема, політосвітроботу вони повинні вести? Політосвітробота секції народної освіти повинна на-

самперед ставити своїм завданням обслуговувати роботу всієї міськради. Спираючись на роботу політосвіт, культвідділів, соцвиху, профосу, на роботу всіх освітніх організацій, секція народної освіти повинна підводити широку освітню базу під роботу всієї міськради і популяризувати кожний захід міськради.

Візьмімо приклад. Стоїть, припустимо, питання про благоустрій. Члени секції народної освіти повинні озброїтися книжками про постановку цієї справи в Європі й Америці, ознайомитися з історією цього питання у нас за колишніх часів (список літератури про впорядкування міст, наприклад, можна взяти з книжки проф. Л. Веліхова «Досвід муніципальної програми», 1926) і популяризувати всі найбільш цінні досягнення, які можна застосувати в наших умовах. Досвід і в Європі і в Америці багатющий. Багато в чому цікавий і наш російський досвід. У бібліотеках треба виставити в «злободенній вітрині» всі книжки, які є в цьому питанні; в клубах прочитати ряд лекцій на цю тему; у вечірніх школах ознайомити слухачів з цим питанням, подавши їм цифри, розрахунки, креслення; на пересувних «злободенних виставках» показати знімки, фотографії, що ілюструють досягнення в цій галузі, може, навіть моделі; провести в клубах дискусії з цих питань; показати дітям у школах з допомогою проєкційного ліхтаря, чого, де і як досягли у справі благоустрою. Розповісти дітям про все це докладніше, дати їм написати твори на цю тему, доручити розповісти батькам і т. д.

Соцвих дуже багато говорить тепер про суспільно корисну працю школярів; прагнуть цієї роботи й технікуми. Робота міськрад — саме той центр, з яким треба пов'язати роботу школи. Діти братимуть на себе частину, нехай зовсім маленьку, загальної роботи, працюватимуть не самі, а поруч з іншими організаціями, що має дуже велике виховне значення. Треба залучити до цієї справи вузи, Головпрофос, Головнауку.

Після такої роботи, проведеної секцією народної освіти в масах, заходи секції щодо благоустрою викликають уже зовсім інший відгук.

Я взяла випадковий приклад — благоустрій. Таких прикладів багато. Певна річ, з самого початку треба стежити, щоб не вийшло паралелізму в роботі. Щоб уникнути його, потрібні найтісніший зв'язок з обслуговуваною

секцією, *спільне вироблення загального плану*, розподіл сил і т. д.

Звичайно, всього відразу не обслужити, і секція народної освіти не повинна відразу хапатися за все. Слід з усіх питань, які входять до плану роботи міськради, вибрати найважливіші і, до того ж, ті, для проведення яких у життя потрібна широка участь мас, їх контроль. Візьмімо, наприклад, таке питання — боротьба з бюрократизмом. Тут без участі мас аж ніяк не обійдешся. Тут самé життя висуває потребу залучити до роботи маси. У таких питаннях є особливо важливим підведення політосвітньої бази під усю роботу з масою.

Є й інші питання, наприклад будівництво мосту, де можна обійтись без широкого залучення мас. Ці питання в політосвітній роботі міськради можна відсунути на другий план.

Обслуговування в культурному відношенні інших секцій, підведення під їх роботу політосвітньої бази аж ніяк не виключають роботи секції над поліпшенням стану справи народної освіти в місті. Навпаки, цій роботі треба надати значно ширшого розмаху. До цієї роботи треба залучити ширші маси, слід врахувати і організувати ініціативу мас, вся робота має набрати більш поглибленого, більш планового характеру.

Звичайно, для того щоб організувати масу на проведення в життя якогось питання, член міськради повинен бути сам добре підкований у цьому питанні. Політосвіта повинна приходити на допомогу членам міськради, підбираючи для них літературу через свої бібліотеки, організовуючи для них лекції, доповіді, ділові екскурсії та ін.

Робота секції народної освіти в міськрадах — справа нова. Тут уперше намічаються шляхи. Добре буде, якщо спочатку буде опрацьовано так одно-два питання. Тільки після цього можна переходити до такої роботи в ширшому масштабі.

Початок такої роботі повинні покласти промислові центри. Такі міста, як Ленінград, Москва, Іваново-Вознесенськ, Твер, Нижній, Свердловськ та інші, повинні розпочати цю роботу, нагромадити певний досвід, показати дорогу іншим. У промислових центрах до Рад входить немало робітників і робітниць, що могли б свої організаційні навички, набуті на фабриці, застосувати і до громадської роботи, яку проводять міськради. Сотні й

тисячі робітників працюють на фабриці пліч-о-пліч, за загальним планом, при широко проведеному поділі праці. Все це виховує в робітниках розуміння потреби плановості і в громадській роботі, виховує розуміння доцільного розподілу роботи серед маси людей, з одного боку, необхідності координування, погодження цієї роботи — з другого.

Робота в міськраді є саме тим полем громадської діяльності, де робітники можуть застосовувати свої організаційні навички до організації суспільного господарства і суспільного життя.

У перехідний період від капіталізму до соціалізму питома вага планової громадської роботи особливо велика. Звідси випливає особливе значення роботи радянської взагалі, роботи міськради зокрема. Але ми на кожному кроці натрапляємо в цій роботі на брак знань. Цей брак знань, успадкований від нашого минулого, страшенно нам в усьому заважає. І саме тому так важливо підводити політосвітню базу під усю роботу міськради. Звичайно, не менш важливо пов'язувати політосвітроботу з роботою сільради, з роботою волосного виконкому. Там ця робота ще більш потрібна.

Висновок. Ради залучають маси до розв'язання питань економіки, політики й культури і тим підвищують інтерес трудящих мас до цих питань. Політосвітробота через секції народної освіти повинна обслуговувати роботу Рад в цілому, допомагати їй.

Матеріал для читання

Ленін Н., Держава і революція¹.

Завдання. Продумайте, що можна було б зробити по політосвітній лінії для сприяння постанові Ради про боротьбу за режим економії.

Політосвітробота і маси.

Революційна активність мас та її значення.— Спори Маркса з Лассалем.— Обслуговування мас політосвітроботою.— Завдання комуніста і політосвітника — «вивчати, пропагувати, організовувати».

У 90-х роках минулого століття в зв'язку з розвитком великої промисловості, зростанням фабрик і заводів

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 343—447.

у широких колах молоді почали палко обговорювати питання, чи розвивається в Росії капіталізм, чи ні. У боротьбі з народниками, що заперечували наявність капіталізму в Росії, брали участь і такі люди, як Струве і Туган-Барановський, і такі, як Ленін та його товариші. Потім їх шляхи розійшлися. Струве і Туган-Барановський, визнаючи наявність капіталізму в Росії, наявність двох класів, що вели боротьбу,— капіталістів і робітників,— хоч співчували спочатку робітникам, хотіли поліпшення становища робітничого класу, але не зрозуміли революційної ролі робітничого класу і тому поступово скотилися в ряди посібників капіталістів.

А Ленін та його товариші цю революційну роль робітничого класу, роль революційної активності робітничих мас саме і врахували і на ній свою роботу й будували. І хоч називали себе Струве і Туган-Барановський «марксистами», але називали себе даремно, бо вони проглядали в ученні Маркса основне — орієнтування на маси, настанову на маси.

Характерним є спір між Марксом і Лассалем, що мав місце в 60-х роках. Лассаль в усій своїй діяльності був палким захисником інтересів робітничого класу. Але він недооцінював роль самодіяльності мас, її революційну активність. Він сподівався допомоги робітникам від пруської держави, сподівався її розагітувати — переконати, щоб вона допомогла робітникам. Лассаль був проти робітничих організацій, проти профспілок. А Маркс розумів, що пруська держава, яка представляє інтереси поміщиків — пруських юнкерів — і капіталістів, ніколи ніякої серйозної допомоги робітникам подати не може. І Маркс писав до Енгельса в лютому 1865 р.: «Немає ніякого сумніву, що розчарування в злочасній ілюзії Лассалья відносно соціалістичного втручання пруського уряду неодмінно настане. Логіка речей зробить своє. Але *честь* робітничої партії вимагає, щоб вона відмовилась від таких ілюзій ще до того, коли їх облудність буде виявлена на досвіді. Робітничий клас або революційний, або він ніщо»¹. І пізніше, у жовтні 1868 р., Маркс у листі до Швейцера відзначає, що Лассаль зробив величезну помилку, поставивши в центр своєї агітації державну

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс, Вибрані листи, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 156.

допомогу, а не самопомогу робітників, не їх революційну активність, організацію¹.

Через усі статті й промови Володимира Ілліча червоною ниткою проходить його постійне орієнтування на масу, його вміння прислухатися до голосу маси. Про революційну активність мас пише Володимир Ілліч у 1902 р. у своїй книжці «Що робити?», яка відіграла таку велику роль в будівництві нашої партії; про те саме він говорить через п'ятнадцять років, у 1917 р., коли революція перемогла.

«За нашим уявленням держава сильна свідомістю мас,— писав годі Володимир Ілліч.— Вона сильна тоді, коли маси все знають, про все можуть судити і йдуть на все свідомо»². І через кілька днів повторює: «Жива творчість мас — ось основний фактор нової громадськості. ...Соціалізм живий, творчий, є витвір самих народних мас»³.

«...Треба, щоб усе, що проґинулося в народі і здатне до творчості, вливалось в наші організації, які існують і будуватимуться надалі трудящими масами»⁴.

Володимир Ілліч закликав маси вірити у свої сили: «...розум десятків мільйонів творців створює щось незмірно вище, ніж найбільш велике і геніальне передбачення»⁵. І звідси випливав заклик: «Ближче до життя. Більше уваги до того, як робітнича і селянська маса *на ділі* будує щось *нове* у своїй буденній роботі. Більше *перевірки* того, наскільки *комуністичне* це нове»⁶.

Через п'ять років, у 1922 р., виступаючи востаннє на партійному (XI) з'їзді, Володимир Ілліч знову підкреслював роль мас: «Зімкнутися з селянською масою, з рядовим трудовим селянством, і почати рухатись вперед незмірно, безконечно повільніше, ніж ми мріяли, але зате так, що дійсно буде рухатись вся маса з нами»⁷.

«Вся суть у тому,— повторив Володимир Ілліч знову ту саму думку в своєму заключному слові перед

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс, Вибрані листи, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 202.

² В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 220.

³ Там же, стор. 249—250.

⁴ Там же, стор. 303.

⁵ Там же, стор. 425.

⁶ В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 79.

⁷ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 234—235.

закриттям з'їзду, — щоб рухатись тепер вперед незрівнянно більш широкою і могутньою масою, не інакше як разом з селянством, доводячи йому ділом, практикою, досвідом, що ми вчимося і навчимося йому допомагати, його вести вперед»¹.

«В народній масі ми все ж капля в морі, і ми можемо управляти тільки тоді, коли правильно виражаємо те, що народ усвідомлює»², — говорив Володимир Ілліч на тому самому з'їзді.

Які ж висновки повинні зробити ми, політосвітники, з усього сказаного вище? Насамперед ми повинні усвідомити, що політосвітробота повинна бути спрямована на обслуговування мас, на допомогу революційній активності мас.

І на практиці ми бачимо, які наслідки дає політосвітробота, коли вона спирається на маси. У 1917 р. в Пітері по районах широко залучали до роботи самі робітничі маси. Ця робота відразу ж дала великі наслідки: робітники самі вели облік неписьменних по фабриках, скрізь влаштовувались школи дорослих, бібліотеки, клуби силами самих же робітників. Цей період наклав відбиток на роботу Пітера. Ми бачили, якого широкого розмаху набрала там пізніше шефська робота, і саме завдяки тому, що за справу там взялися безпосередньо робітничі маси. У 1918 р. набули широкого розвитку так звані ради народної освіти. У програмі партії, в розділі, який стосується народної освіти (пункт 12-й), де говориться про основи шкільної і освітньої справи, сказано, що однією з таких основ є «залучення трудящого населення до активної участі в справі освіти (розвиток «рад народної освіти», мобілізація письменних і т. д.)»³. Громадянська війна не дала розвинутися радам народної освіти, а після закінчення її військові працівники, що влилися до політосвіт, наклали відбиток на всю роботу політосвіт. На фронтах, цілком природно, панували методи агітації; не до того було, щоб вести тривалу повсякденну роботу з населенням. По суті, під час громадянської війни населення агітували, а не проводили тривалу роботу з ним. Агітаційні методи надовго заступили менш

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 282.

² Там же, стор. 264.

³ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, вид. 7-е, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 393.

ефектну, але глибшу роботу по організації допомоги революційній активності населення у справі політосвітроботи. Ця активність весь час була джерелом. До Головополітосвіти весь час звертались і робітники і селяни по допомогу в роботі.

Останнім часом активність має ще більше підвищилась. Ми бачимо, наприклад, надзвичайно швидке зростання червоних кутків, «м'яких» хат-читалень, зростання товариств «Геть неписьменність» (ТГН), Друзів радіо, Друзів радянського кіно та ін. Завдання, висунуте програмою ВКП(б),— «всебічна державна допомога самоосвіті і саморозвиткові робітників і селян (створення сітки закладів позашкільної освіти: бібліотек, шкіл для дорослих, народних будинків і університетів, курсів, лекцій, кінематографів, студій і т. п.)»¹ — треба виконати якнайкраще. У даному разі ми будемо говорити не про матеріальний бік справи, а про зміст роботи.

Як підійти до цього питання?

«...Теоретична і практична робота зливаються до купи, в одну роботу, яку так влучно охарактеризував ветеран німецької соціал-демократії Лібкнехт словами: Studieren, Propagandieren, Organisieren²,— писав у 1894 р. Ленін у своїх «Друзях народу».

І партія йшла цим шляхом — вона *вивчала*. Вивчала теорію марксизму, вивчала конкретні умови, в яких живуть і борються за краще майбутнє маси, вивчала самі ці маси. Партія *пропагувала* серед мас ідеї комунізму. Партія допомагала масам *організовуватись*.

Для того щоб політосвітробота могла широко розгорнутися, треба й тут йти тим самим шляхом. Слід вивчати обслуговувані маси, їх інтереси, запити, що впливають з умов їх життя і праці; слід вивчати теорію і практику комунізму. Необхідно, далі, ясно усвідомлювати, що саме, які ідеї треба в даному місці і в даний момент пропагувати,— усвідомлювати зміст пропаганди; але важливими є і способи, методи пропаганди. Нарешті, треба обдумати, як найкраще в даних умовах організувати політосвітроботу, влити в певне русло самопомоги

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, вид. 7-е, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 393.

² В. І. Ленін, Твори, т. 1, стор. 266.

Studieren, Propagandieren, Organisieren — вивчати, пропагувати, організувати.— *Ред.*

мас у справі піднесення своєї культури, у справі творення нових форм цієї культури.

В и с н о в о к. Робота політосвіт повинна бути насамперед спрямована на вивчення мас та їх запитів, на правильну постановку пропаганди в масах ідей комунізму, на організацію ініціативи й активності мас у справі їх культурного піднесення.

ЛЕКЦІЯ 3

ВИВЧЕННЯ МАС

Необхідність вивчати маси.— Необхідність вивчати в цьому відношенні досвід революційного руху. Реформа 1861 р. «Ходіння в народ». Вивчення сільського господарства народниками у Батіщеві в Енгельгардта. Методи Енгельгардта і народників і метод Тейлора. Беле-тристи-народники.— Марксистський підхід. Робота групи Леніна в 90-х роках у Пітері. Економічна агітація. Політична агітація.— Зміна в кращий бік умов вивчення мас за Радянської влади.— Підхід до сучасного вивчення масового читача, слухача, глядача.

Щоб якнайкраще обслуговувати запити маси, давати їй те, що їй у дану хвилину найпотрібніше, давати найбільш доцільними методами, пробуджуючи її самодіяльність, організовуючи її,— для цього треба добре цю масу знати, знати рівень її розвитку, запас її знань, її погляди на життя, умови її праці й життя, її побут, всю її життєву обстановку, її бажання, прагнення, соціальні навички. Без такого знання не можна й думати про те, щоб правильно ставити політосвітроботу. Треба обслуговувати масу знати, а для цього треба її вивчати.

Як же треба це робити?

Відповідь на це питання дає нам досвід нашого революційного руху.

Реформа 1861 р. обманула надії селян. Кріпосна залежність була, правда, скасована, але економічна залежність селян від поміщика створила для них надзвичайно тяжкі умови життя. Землю селяни одержали, але в ряді місць у меншій кількості, ніж та, якою вони користувалися за кріпосного права, і до того ж одержали не даром, а мусили платити за неї протягом ряду років викупні платежі. Це прирікало селян на безпросвітні злидні, з яких вони ніяк не могли вибитися.

Такий характер реформи привів до виникнення революційного руху. Із Західної Європи дійшло до нас учення соціалізму, дійшли вісті про Паризьку Комуну. Учення соціалізму відкривало очі на навколишнє життя. Революціонерам тих часів здавалося, що досить тільки сказати «народові» (робітників тоді було ще дуже мало, велика промисловість була розвинута дуже слабо, так що під словом «народ» розуміли тоді головним чином селянство) правду, розповісти йому про соціалізм — і повстане народ і заведе соціалізм.

Проте вже з перших кроків виявилось, що «сказати народові правду» не так-то просто, що «народ» — це таємничий незнайомець. Принаймні він був таємничим незнайомцем для більшості тодішніх революціонерів — вихідців з інтелігенції. У Тургенева, в його романі «Нова вина», змальовується, як недовірливо поставився народ до провісників нових порядків. Тоді почалося так зване «ходіння в народ». Воно полягало в тому, що революціонери або йшли працювати на фабрику робітниками — ставали до верстата, або їхали на село — йшли у волосні пристарі, лісоруби, організовували артіль, де працювали простими робітниками. У Тверській губернії, наприклад, у Тверському повіті, Городенської волості, досі збереглася кімната, де п'ятдесят років тому жила Софія Перовська, що працювала в сироварній артілі робітницею.

Досвід показав, що *найкраще вивчаєш масу, коли живеш серед неї, працюєш в однакових з нею умовах*. Крім того, селяни визнавали авторитет тільки тих, хто вмів добре працювати. Тому цілий ряд революціонерів, перше ніж йти в народ, учився або шити чоботи, або іншого якого ремесла, потрібного на селі, або вивчав сільське господарство.

Дуже багато хто їздив учитися працювати в Смоленську губернію — в село Батіщево, маєток Енгельгардта. Енгельгардт був поміщиком, але не поміщиком-білоручкою, а дуже знаючим агрономом-хіміком, що вмів раціонально ставити господарство. Він добре вивчив селянське життя, умови селянського господарства, побут села. Він жив зовсім просто, і з сусідніми селянами у нього встановилися хороші стосунки. Він не ідеалізував селянина, бачив життя селянина таким, яким воно є. Його листи «Із села» ще й досі читаються з великим інтересом. Селяни бачили, що Енгельгардт — доб-

рий господар, що в нього є чого повчитися. Було чого повчитися в нього й інтелігенції.

«Усім відомо,— писав Енгельгардт на початку 70-х років,— в якому поганому становищі перебуває тепер сільське господарство в Росії. Ми бідні, ми голодуємо, наші природні багатства не використовуються. Землі в нас багато, величезні простори родючої землі лежать незаймані. Земля багата. Виснажився верхній шар, ледве зачеплений сохою,— ори глибше. Потрібне штучне добриво — у нас тисячоверстні поклади фосфоритів. Та й в усьому так: сіль потрібна — гóри солі, гас потрібен — моря нафти! Ми могли б засипати Європу хлібом, заповнити ринки м'ясом, салом, маслом, сиром. А проте ми бідні, у нас немає ні грошей, ні м'яса, не вистачає навіть хліба... Причин такого низького стану, певна річ, багато, але я гадаю, що немаловажною причиною є й те, що в нас освіта і вміння працювати йдуть нарізно. У нас з одного боку — селянин, який уміє працювати, але розумово не розвинений, не має знань; з другого боку — інтелігент, який розвинений, розумний, але не вміє працювати і прикласти свої знання»¹. Енгельгардт думав про обшинні господарства і вважав, що вироблення обшинних форм потребує інтелігентних землевласників, які вміють працювати. «Тому,— писав Енгельгардт,— коли різні особи почали звертатися з проханням прийняти їх у моє господарство, то я вирішив приймати їх до себе тільки *робітниками*, ставити в становище робітників, вимагати справжньої роботи, не допускати ніяких пустощів. І я суворо додержувався цього, з того часу, як у мене працюють.

Усім, хто хоче стати до мене на роботу, я завжди пишу одне й те саме: я наймаю *робітниками* в моє господарство на таких умовах:

1) повинен підкорятися розпорядженням старости: виконувати ту польову або домашню роботу, на яку буде поставлений; працювати нарівні з усіма робітниками і стільки ж годин; працювати, коли треба буде, у свята; водити коней на нічний випас, сторожувати, пасти, коли треба буде, худобу;

2) живе разом з усіма робітниками в хаті або сараї. Під житлом розуміється місце для снання (лавка). Хар-

¹ А. Н. Енгельгардт, Из деревни. 12 писем. 1872—1887, изд. 3-е, СПб., изд-во А. С. Суворина, 1897, стор. 20.

чується разом з усіма. Хліб житній. Харчі селянські: щі, борщ, каша, крупник, картопля. У скромні дні — на салі, в пісні — на конопляній олії;

3) якщо не вміє працювати, то перший місяць не одержує плати, потім одержує по три карбованці на місяць. Коли вивчиться працювати і виконуватиме всяку роботу нарівні з робітниками з селян, то одержуватиме таку саму плату, що й робітники з селян, і т. д...

Зважте все це, і коли почуваете, що у вас є досить сили волі, щоб знести таке життя, — ласкаво просимо»¹.

Приїздили люди найрізноманітнішого стану — поміщики, міщани, духовного звання, з селян, — з різним рівнем освіти, з усяких навчальних закладів; збиралися звідусіль: були вятичі, сибіряки, українці, поляки, німці, грузини, євреї. Дуже небагато було випадків, щоб той, хто ставав на роботу, працював погано, та й той незабаром виїздив звідси.

«Треба, — писав далі Енгельгардт, — щоб інтереси інтелігента не розходилися з інтересами селянина, щоб він не закріпачував народ, а служив йому, не цурався його, а жив би з ним одним життям, однією думкою.

Здається, мої погляди прості і ясні. Через це від того, хто наймається до мене, я вимагаю тільки роботи. Вченості у кожного доволі, а от працювати навчись!»²

Цікаво порівняти те, як підходив до навчання землеробства в 70-х роках Енгельгардт, з тим, як підходять тепер в Америці до підготовки інженерів. У журналі «Техніка і господарство» за 1910 р. наводиться думка відомого організатора праці у промислових підприємствах — Тейлора:

«...Тейлор пропонує кожного студента через рік після початку курсу посилати на рік на фабрику, де він працював би, як робітник серед робітників, підкоряючись однаковій з ними дисципліні. Це дасть молодим людям уявлення про ті обов'язки, які їм доведеться виконувати все їх даліше життя, і спонукає їх краще використати наступні три навчальні роки. «Перебування на фабриці з суворим режимом виховує, крім того, характер і заповнює, таким чином, істотну прогалину навчальних

¹ А. Н. Энгельгардт, Из деревни. 12 писем. 1872—1887, изд. 3-е, СПб., изд-во А. С. Суворина, 1897, стор. 21—22.

² Там же, стор. 26.

закладів. Молоді люди пізнають неминучу одноманітність повсякденної роботи і виробляють у собі риси характеру, потрібні для того, щоб не роздратовуючись виконувати неприємні і втомливі речі; в цьому головне виховне значення перебування на фабриці». Так само й інше надзвичайно важливе значення матиме їх перебування там, а саме — вони побачать, що звичайно робітники інтелектуально нітрохи не нижчі за них, хоч і погано знають граматику. Близьке знайомство з робітником, його способом мислити і висловлювати свої думки, з його забобонами є тепер головною вимогою до кожного, кому доводиться розпоряджатися робітниками. Цього важливого вміння може навчитися тільки той, хто працює поруч з робітниками, завжди буває серед них і кому вони цілком одверто висловлюють свої думки. «Помоєму, не можна керувати робітниками, коли не вміти вже з перших десяти слів здобути їх довір'я»¹.

Енгельгардт хотів готувати інтелігентних землевласників для общинних господарств. Народники йшли до нього вчитися і працювати, і вивчати селянина, батрака. Вивчати для того, щоб підняти його на революцію за соціалізм. Через тридцять п'ять років Тейлор, — людина, душею й тілом віддана капіталістичному ладові, але надзвичайно досвідчена і спостережлива, — підтвердив своїми міркуваннями, що метод, застосований Енгельгардтом, якраз найбільш доцільний: той, хто хоче впливати на масу, повинен навчитися працювати поруч з нею, зближатися з нею на роботі.

Народники вчилися вивчати селянина, але, підійшовши до нього ближче, вони побачили, що тогочасний селянин не думав ні про повстання, ні про общинне господарство, що царські чиновники, урядники, попи душать його, не дають йому дихати. І від «ходіння в народ» перейшли до залякування чиновників — до терору, до боротьби з сваволею, сподіваючись, що сваволя впаде, і повстане народ...» після того, як герої-одиначки цю сваволю знищать.

Вивчали «народ» і письменники-народники. У Плеханова, основоположника російського марксизму, є дуже

¹ Профессиональное образование в Германии и Америке. Сборник статей, переведенных из журн. «Technik und Wirtschaft», М., Госиздат, 1921, стор. 52—53.

цікава стаття «Народники-белетристи» (див. Сочинения Г. В. Плеханова, т. X, изд. 2-е, М.—Л., Госиздат, 1925). «Але її (народницької літератури) представники,— пише Плеханов,— завжди матимуть право сказати, що й вони писали не даремно, що й вони у свій час уміли послужити справі російського суспільного розвитку. Вони служили їй, описуючи побут свого народу. Ніякі спеціальні дослідження не можуть замінити змальованої ними картини народного життя. Твори наших народників-белетристів треба вивчати так само уважно, як вивчають статистичні дослідження про російське народне господарство або твори про звичаєве право селян. Ні один громадський діяч, хоч би до якого напрямку він належав, не може сказати, що для нього не є обов'язковим таке вивчення»¹. Найталановитішим з народників-белетристів Плеханов вважає Г. І. Успенського. Його розгляд творів Успенського, Кароніна, Наумова висвітлює надзвичайно яскраво роль літератури у вивченні життя народної маси і разом з тим дає марксистський метод вивчення народних мас. Плеханов вказує на необхідність класового підходу в справі вивчення інтересів, запитів народних мас.

Маркс у своєму «Капіталі», а Енгельс у «Становищі робітничого класу в Англії» дали блискучі зразки такого аналізу. Вони показали, як у певного класу — робітничого класу — під впливом умов праці, певних майнових відносин, боротьби за свої права складається певна психологія, певна оцінка всіх явищ, певний світогляд. Вони на певному, конкретному прикладі, прикладі робітничого класу, розкрили зміст слів «буття визначає свідомість». Вони показали, як умови праці, побуту, боротьби робітничого класу впливають на його інтереси, запити, прагнення, впливають на всю поведінку його членів, виховують у них надзвичайно сильне почуття солідарності, готовності до боротьби за спільні інтереси.

Коли Ленін та його група на початку 90-х років проводили пропаганду серед робітників Пітера, вони одночасно вивчали робітничу масу. Це було потрібно для того, щоб знайти правильний підхід до цієї маси.

Як проводилося це вивчення?

¹ Г. В. Плеханов, Соч., т. X, изд. 2-е, М.—Л., Госиздат, 1925, стор. 15—16

Аналіз Маркса допоміг їм намітити певний план спостереження, привернув їх увагу до певних питань (тривалості робочого дня, заробітної плати, правового становища та ін.).

При спостереженні план має величезне значення. Наприклад, Наполеон на оглядах завжди помічав у костюмі солдатів найменші недоліки, які перед оглядом старанно шукали і не знаходили офіцери. Справа в тому, що у Наполеона була певна система, за якою він оглядав солдата, — саме ця система й давала йому можливість помічати всі недоліки. У спеціалістів також буває свій план спостереження. Візьмімо приклад. Спостерігають рослину, скажімо, художник і ботанік. У художника своя система спостереження: його цікавить сполучення барв, їх яскравість, освітлення, краса форм тощо. Все це входить до плану його спостережень, і він усе це помічає значно краще, ніж ботанік, до системи спостережень якого входить вивчення кількості тичинок у квітці, внутрішня будова квітки, розміщення листя, будова стебла і кореня.

І от план спостереження має у народників і у марксистів був зовсім різний.

Народники ідеалізували селянство, зовсім неправильно уявляли його собі. Спостерігаючи масу, вони намагалися відкрити в ній такий світогляд, якого у селянства не було, такі риси характеру, яких насправді у селян не було. І тому, навіть працюючи поруч з селянином, вони умудрялися багато чого не помічати, не бачити життя таким, яким воно є.

План спостережень марксистів, навпаки, допомагав їм вивчати життя, яким воно є, тверезо враховувати дійсність — і вони побачили те, чого не бачили народники.

Треба було з допомогою спостережень встановити, чим російський робітник відрізняється від робітника західноєвропейського, треба було врахувати ту конкретну обстановку, в якій складався і розвивався робітничий клас Росії.

Марксисти 90-х років ґрунтовно вивчали статистичні збірники, звіти інспекторів, різні дослідження і т. п. Марксистський підхід давав їм можливість вибирати з цих збірників, звітів, досліджень все найважливіше, найістотніше. Це теоретичне вивчення вони доповнювали особистим спостереженням. Як проводив, наприклад,

Ленін заняття в робітничих гуртках? Спочатку він викладав робітникам теорію Маркса, пояснював, розтлумачував, розкривав її важливість. На це йшла половина часу. Другу половину часу Ленін приділяв на те, щоб розпитувати робітників про порядок на фабриках, форми оплати, сутички з адміністрацією і т. д. Робітники дивувались, як ці розпити завжди попадали в саму точку і як після таких бесід у них багато на що розкривались очі.

Такі самі бесіди проводили й інші марксисты-революціонери, які працювали тоді разом з Леніним. На зборах організації вони ділилися своїми враженнями. В той період за Невською заставою Петербурга (тепер це Володарський район) була вечірньо-недільна школа. Три відділення цієї школи налічували понад тисячу учнів. У цій школі було кілька учительок-марксисток з ленинської групи, які також із свого боку уважно придивлялись до життя й побуту робітників.

Всі ці спостереження дали можливість тодішній ленинській групі знайти правильні методи підходу до робітничої маси. Група повела агітацію з допомогою листків на ґрунті економічних вимог. Висували певну логіку, що стосувалась питання, яке найбільше хвилювало робітників даного заводу, наприклад вимогу про вентиляцію, про ввічливе поводження, про скорочення робочого дня. Робітники згуртовувались на ґрунті цих вимог, училися спільно боротись. Пізніше, коли робітники вже згуртувалися на цій боротьбі, коли ця боротьба поставила робітників лицем до лиця з поліцією, з усім царським режимом, агітація на ґрунті економічному переросла в агітацію на ґрунті вимог політичних.

Уміння правильно спостерігати маси дало партії вміння у своїй агітації та пропаганді висувати саме ті питання, які в даний момент особливо хвилювали робітників і вимагали свого розв'язання. Треба сказати, що це вміння враховувати запити маси становило особливість нашого руху; не скрізь робітничі партії вміли робити це. Так, живучи в Парижі, довелося спостерігати, як під час величезного страйку листонош, що хвилював усе населення, робітнича соціалістична партія стояла осторонь; вона вважала, що її справа організувати тільки боротьбу політичну, а економічна боротьба робітників зовсім не стосується партії.

З усього сказаного вище політосвітник повинен зробити для себе ряд висновків. Насамперед він повинен усвідомити, що політосвітникові, так само як і партійцеві, треба дуже уважно вивчати масу. Другий висновок — це вивчення повинно ґрунтуватися на марксистському аналізі, на марксистському підході до вивчення маси.

Чи потрібно сучасному політосвітникові вивчати маси? Декому це здається неважливим, бо, на їх думку, цілком досить того, що більшість політосвітників походить з робітників і селян. Така думка є неправильною.

Звичайно, робітниче і селянське походження — величезний плюс. Мені розповідала одна робітфаківка: «Приїхала до нас у село з жінвідділу молоденька така, склікала жінок, почала їм говорити про те, що селянка повинна свої права обстоювати. А наші селянки почали одна одній шепотіти: «Шу-шу-шу... це вона від нас чоловіків відбити хоче»,— стали розходитися. Потім вона почала говорити, що для дітей захистки треба влаштуувати. А наші знову: «Шу-шу-шу... це вона від нас дітей забрати хоче, до Червоної Армії віддати»,— і одна по одній пішли всі. Стоїть ця молоденька з жінвідділу сама, і сльози у неї на очах. Я з дитиною біля дверей стояла. Теж пішла і відтоді все думаю: «А я б таки зуміла нашим селянкам усе розтлумачити, мене б таки слухали, мені б повірили». І почала я думати: «Треба мені йти вчитися».

Інший приклад. Була я в 2-му МДУ на заключних зборах робітничого університету. Там виступав один робітник — студент 2-го МДУ: «Я сам робітник, я знаю, як важко робітникові підійти до науки — я ось на третій рік тільки по-справжньому підійшов; я знаю, в чому труднощі, і тепер можу краще, ніж хто інший, допомогти робітникові всі труднощі в його навчанні подолати».

Це велике завоювання, що у нас багато політосвітників з робітників і селян. Але треба з усією чіткістю відмітити, що робітниче або селянське походження ще не є гарантія того, що людина розуміє навколишнє середовище. Йї треба ще виробити в собі це розуміння. Для цього їй треба навчитися вивчати маси з марксистської точки зору, усвідомити, на які сторони треба звернути особливу увагу.

Тепер відбулася величезна зміна в суспільних відношеннях. Докорінно змінилося становище робітничого

класу, докорінно змінилося становище селянства. Зовсім інша політична обстановка. В таких умовах вивчення мас має особливо важливе значення. Умови вивчення життя трудящих мас стали тепер незмірно сприятливішими. Радянська влада, залучаючи до роботи Рад маси, створила надзвичайно сприятливий ґрунт для висловлювання широких мас у цілому ряді істотних питань. В такому самому напрямі впливає і широкий розвиток професійного руху, широкий розвиток громадського життя.

Численні з'їзди заохочують робітників і селян висловлюватися. Розвиток преси, проникнення газети в найглухіші кутки, наближення преси до мас мають величезне значення. Особливий відбиток на нашу пресу накладає розвиток сількорства і робкорства. Не тільки усно, але й у письмовій формі вчиться робітнича й селянська маса виражати себе, свої переживання, почуття, свої думки й погляди.

Вивчення з допомогою спостереження, обслідування має величезне значення. Тепер обслідування стали свого роду епідемією. Немає такої організації, яка не обслідувала б чого-небудь, не виїздила на місце, не викликала людей з місць. Треба сказати, що ці обслідування проводяться часто без певного плану, без певної погодженості, без ясно поставленої мети, без марксистського підходу до цієї справи, часто мало підготовленими до того людьми, проте в цих обслідуваннях все ж можна добути багатий матеріал.

В галузі політосвітроботи також проводиться вивчення читача, глядача, слухача.

Ми маємо величезні можливості у справі видавничій. Наприклад, наш Держвидав — найбільше видавництво в світі. Воно має на меті насамперед обслуговувати книгою робітничі й селянські маси. Проте саме в цій галузі робиться дуже мало. Видавана література найменше розрахована на маси. Тому природно, що політосвітники підійшли безпосередньо до питання про необхідність вивчати читача.

Цікава робота по вивченню інтересів читача ведеться в ПУРі. Там надзвичайно сприятливі умови для проведення масових обслідувань. Дуже важливу роботу провела психотехнічна лабораторія при Наркоматі праці. Разом з ПУРОм там обслідували запас слів у червоноармійців, які щойно приїхали з села. Виявили дуже

багато цікавого. Само собою зрозуміло, яке значення має це обслідування для популяризаторів.

Назустріч цим обслідуванням запитів, інтересів читача, широти його горизонту, його мови та іншого йде обслідування самої книги — того, наскільки ця книга зрозуміла, цікава, потрібна для читача — робітника й селянина, наскільки науково вона висвітлює питання. Щодо цього дуже цікавою є робота Тімірязєвського інституту, який обслідував популярну літературу з біології і встановив ненауковість більшості популярних книг з біології. Проводить роботу в справі вивчення книги Головополітосвіта, проводить ряд інших організацій, проводять окремі бібліотеки.

Проте треба відмітити, що, правильно враховуючи необхідність вивчення читача і книги, не всі обслідувачі підходять до цього вивчення з марксистської точки зору; замість того, щоб вивчати читача, який належить до певної класової групи, вони вивчають читача «взагалі». На жаль, немає ще праці, що виявляла б ставлення до якої-небудь, хоч би однієї типової, книжки різних класових прошарків, наприклад робітника-металіста якогонебудь великого заводу, кустаря — скажімо, павловського замочника або кустаря-шевіця, — селянина-бідняка, селянина-середняка, селянина-багатія. Тут важливим було б вибрати тільки найбільш типові книжки і організувати таке дослідження.

Ще більше бракує класового підходу у вивченні глядача і слухача. Тут звичайно вивчають глядача «взагалі», слухача «взагалі». Наприклад, вивчають ставлення аудиторії до якої-небудь п'єси. Складають діаграму, яка показує, що в отакому місці аудиторія позіхала, а в отакому сміялась і т. д. На складання таких діаграм витрачається немало часу і сил. Проте така діаграма втрачає всю свою цінність, якщо вивчають аудиторію «взагалі», а не аудиторію певного класового складу.

У такому «позакласовому» підході відчувається вплив старих позашкільників, особливо позашкільників 80-х років. Тоді було модним вивчати інтереси читачів з народу «взагалі». У Харківській недільній школі Алчевської було зібрано такі відзиви читачів з народу і видано під заголовком «Що читати народові». Таким шляхом ішов спочатку Рубакін, досліджуючи інтереси різних «одиначок» з народу. Такий підхід був природ-

ним у 80-х роках. А тепер підхід повинен бути іншим — треба вивчати інтереси певних класових верств.

Висновки. Вивчення мас необхідне для кожного політосвітника. Воно повинно ґрунтуватися на марксистському підході до цього вивчення.

Матеріал для читання

Энгельгардт А. Н., Из деревни. 12 писем. 1872—1887, изд. 3-е, СПб, изд-во А. С. Суворина, 1897.

Плеханов Г. В., Народники-беллетристы, Соч., т. X., изд. 2-е, М.—Л., Госиздат, 1925, стор. 9—132.

Хлебцевич Е. И., Изучение читательских интересов, М., «Красная новь», 1923.

Завдання. Складіть план вивчення умов праці й побуту робітників певної фабрики.

ЛЕКЦІЯ 4

ВРАХУВАННЯ КОНКРЕТНИХ УМОВ, В ЯКИХ ЖИВУТЬ І ПРАЦЮЮТЬ МАСИ

Врахування особливостей різних видів професій.— Врахування особливостей обстановки, в якій живе селянин.— Сучасне краєзнавство.— Вивчення держпланівських економічних профілів.— Політосвітські висновки з цього вивчення.— Необхідність вивчення історії краю, характеру релігійних забобонів населення, загального культурного рівня населення, його національного складу.— Тільки на основі такого вивчення особливостей краю можна побудувати доцільний план політосвітової роботи в ньому.

Щоб знати, що цікавить маси в даний момент на даній фабриці або в даному селі, треба уважно вивчити ті конкретні умови, в яких живуть робітники цієї фабрики або мешканці цього села.

Візьмімо, наприклад, робітників якої-небудь фабрики. Дуже важливо знати, що це за фабрика: текстильна, металообробна, шкіряна чи ще якась інша. Коли це, скажімо, фабрика текстильна, то ми знаємо, що робота на цій фабриці дуже одноманітна і втомлива — вона полягає головним чином в обслуговуванні машин, не вимагає від робітників ініціативи, в текстильному виробництві робітники у своїй масі є додатками машини. Я вчителювала колись у вечірньо-недільній школі для

дорослих робітників. Серед них був один текстильник, який працював на фабриці змалку. Вражало те, що у нього не було ніякої спостережливості й ініціативи. Йому треба було пояснювати кожну дрібницю — наприклад, що коли пишеш, то треба писати впоперек аркуша, а не вздовж його, тримати перо правою рукою і т. п. Те, що йому казали, він виконував з великою точністю. Звичайно, це був яскраво виражений випадок, але при постановці роботи серед текстильників треба це мати на увазі — в клубах ставити роботу так, щоб вона була противагою втомливій одноманітності роботи на фабриці, щоб вона давала простір самодіяльності й ініціативі, будила думку.

Інша особливість — у прядильних відділах стоїть дуже великий своерідний шум, дуже високий звук машин, що впливає на нервову систему. Наслідком цього є потреба в тиші. Прядильникам потрібні такі розваги, які не були б зв'язані з шумом.

Більшість текстильників — жінки. Крім роботи на фабриці, у них, звичайно ще багато домашньої роботи. Розвантаження від господарських турбот і догляду за дітьми має тут вирішальне значення. Влаштування ясел, дитсадків, їдалень, пралень та іншого набуває особливого значення саме у текстильників. Рівень знань у текстильників звичайно досить низький. Елементарні форми освіти повинні займати ще більше місце при постановці культури серед текстильників.

Інша справа — металісти. Тут характер роботи звичайно інший. Від робітників вимагається вища кваліфікація, уміння керувати верстатом, ініціатива, вправність. Працюють здебільшого чоловіки. Організуючи роботу серед металістів, треба звертати увагу на задоволення вже вищих потреб у знанні, робітники цікавляться такими питаннями, як питання наукової організації праці та ін.

Важливо врахувати і роль металістів у революційній боротьбі. Металісти, як найбільш свідомі й розвинені, відіграли, наприклад, дуже велику роль у революції 1905 р. Ленін у своїй промові в 1917 р. дав оцінку цієї ролі металістів (див. В. І. Ленін, «Доповідь про революцію 1905 року», прочитану робітничій молоді 22 січня 1917 р. в Цюріху — у Швейцарії). «Металісти, — говорив Володимир Ілліч, — становлять в Росії, — мабуть так

само, як і в інших капіталістичних країнах,— передовий загіг пролетаріату. І тут ми спостерігаємо такий повчальний факт: кожна сотня фабричних робітників Росії взагалі дала в 1905 році 160 страйкуючих. Тимчасом кожна сотня *металістів* дала в тому ж році 320 страйкуючих! За підрахунками кожний російський фабричний робітник у 1905 році втрачав внаслідок страйку 10 карбованців у середньому,— близько 26 франків за довоєнним курсом,— так би мовити, жертвував їх для боротьби. Якщо ж узяти самих тільки металістів, ми матимемо суму *втрое більшу!* Попереду йшли кращі елементи робітничого класу, ведучи за собою хитких, пробуджуючи сплячих і підбадьорюючи слабих»¹.

Певна річ, металісти, які відігравали роль передового загону в революційній боротьбі, виявляють глибший інтерес до цих питань. Це треба мати на увазі, добиваючи літературу для бібліотек, влаштовуючи лекції, опрацьовуючи ці питання в школах дорослих.

Те саме й щодо селянства. Не досить просто мати на увазі, що маєш справу з селянином. Одна річ — селянин Тверської губернії, де сільське господарство є тільки підсобним заняттям, інша річ — сільське господарство в Саратовській губернії, де населення тільки з нього й живе. Коли мова йде головним чином про господарство Центрально-Промислового району, тут ідеться про промислові культури, про скотарство; на півдні— про трактори, про глибоку оранку. По-іншому треба ставити агропропаганду, з різних кінців підходити до питання про кооперування. В одній місцевості питання про землевпорядження вже розв'язане, в іншій воно ще стоїть на порядку денному. Один учитель розповідав: у них у селі раптом усі діти в школі стали нервовими — сварки, сльози, порушення дисципліни. В чому справа? У селі відбувалося землевпорядження: нервувалися дорослі — це відбилося й на дітях. Звичайно, коли в селі проводиться землевпорядження, треба, щоб політосвітник зосередив на ньому всю увагу; щоб бібліотека мала книжки з цього питання; щоб у хаті-читальні давали всі потрібні пояснення; щоб у школі дорослих особливу увагу звернули на землемірство. Можна сказати наперед, що без такої настанови вся робота зав'яне.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 221.

У політосвіроботі, як і в політиці, треба усвідомлювати, за яку ланку ланцюга треба в даний момент ухопитися.

Значно полегшує політосвітникові справу індивідуалізації робота над вивченням краю, в якому він працює. Звичайно, це повинно бути не вивчення краю в старому розумінні цього слова, коли вивчали тільки природу, археологію, збирали особливості наріч та ін. Тепер у центр вивчення краю слід поставити його економіку. Природу треба вивчати тільки з погляду цієї економіки. Не можна вивчати Уралу, не знаючи його природних багатств; не можна вивчати Архангельської губернії поза зв'язком з вивченням багатств і географічного положення Білого моря. Але вивчення природних умов і географічного положення повинно мати не самодостатнє значення; їх треба вивчати лише як природничу і географічну основу економіки.

Як вивчати економіку?

Найкраще вивчати її на основі держпланівських районів. За пропозицією Держплану наш Союз, і РСФРР зокрема, поділені на окремі райони за господарськими ознаками. Наприклад, район Центрально-Промисловий об'єднує групу губерній, де вирішальну роль відіграє промисловість, яка накладає відбиток на все життя району. Район Центрально-Чорноземний об'єднує ряд губерній дуже населених, з мало розвинутою промисловістю, головне заняття жителів — землеробство. Звичайно, уклад життя в обох районах зовсім різний.

Держплан поділив РСФРР на такі райони (я говоритиму поки що тільки про губернії, не торкаючись автономних областей: *Центрально-Промисловий*, куди входять губернії Московська, Іваново-Вознесенська, Владимирська, Калужська, Костромська, Нижегородська, Тверська, Тульська, Ярославська; *Центрально-Чорноземний*, куди входять губернії Воронежська, Курська, Орловська, Рязанська, Тамбовська; *Північно-Західний* з губерніями Ленінградською, Псковською, Новгородською, Череповецькою і Мурманською; *Північно-Східний* з губерніями Архангельською, Північно-Двінською, Вологодською; *Західний* з губерніями Смоленською, Брянською, Гомельською; *Вятсько-Ветлузький* з Вятською губернією, *Уральська область* з її округами; *Середньоволзький район* з губерніями Пензенською, Ульяновською

новською, Самарською; і, нарешті, *Нижньоволзький* район з губерніями Саратовською, Сталінградською, Астраханською.

Можна порівняти ці райони між собою щодо ряду факторів, які визначають характер економіки району. Які ж це фактори, які сторони господарського укладу? Держплан в основу порівнювання районів кладе: 1) густоту населення, 2) густоту залізничної сітки, 3) процент міського населення, 4) процент лісу, 5) розмір посіву на одно господарство, 6) хлібну продукцію на одну душу, 7) експорт на одну душу, 8) процент фабрично-заводських робітників, 9) кількість кустарів на 10 тисяч сільського населення. Ось дев'ять ознак, що визначають, на думку Держплану, обличчя, профіль району.

Є діаграми — дуже показові, — на яких зображено ці профілі. Обчислюються «середні» для Європейської Росії за густотою населення, за кількістю робітників, за процентом міського населення і т. д. Далі зазначається по кожному району відхилення від цих «середніх». Візьмімо кількість робітників. Поглянувши на діаграму, ми відразу бачимо, що в РСФРР найбільш характерний щодо кількості робітників район — Центрально-Промисловий. У ньому кількість робітників утричі більша проти середнього. На другому місці стоїть Північно-Західний район з Ленінградом на чолі, де кількість робітників удвоє більша проти середнього; на третьому місці стоїть Урал. У Нижньоволзькому районі кількість фабрично-заводських робітників у чотири рази менша проти середнього. Не треба говорити, яке величезне значення для профілю району має кількість робітників (карту економічних профілів див. у Н. Баранського, «*Экономическая география СССР — обзор по областям Госплана*», М., Гиз, 1926).

Але політосвітник повинен вивчати держпланівські профілі через свої, політосвітські, окуляри. Йому мало знати, що в Центрально-Промисловому районі робітників утричі більше проти середнього і що, значить, промисловість дуже розвинута в цьому районі. Він повинен зрозуміти для себе ряд висновків з цього факту. Яких?

Оскільки в даному районі таку вирішальну роль відіграє промисловість, промислові робітники, політосвітник повинен поставити роботу серед цих робітників

у центр своєї уваги. Питання клубної, бібліотечної, лекційної, шкільної справи слід ставити під кутом зору виявлення інтересів і запитів робітника. Повинен бути найтісніший зв'язок з культвідділами, робота має відбуватися за спільним з ними планом. Питанням виробничої пропаганди, питанням організації добровільних товариств слід приділити велику увагу.

Треба враховувати революційну активність робітника і давати їй вихід. Питання самодіяльності робітничої маси слід поставити в цьому районі на чільне місце — організаційну сторону політосвітроботи в цьому районі легше можуть обслужити самі робітники, ніж будь-де в іншому місці. І в бібліотеці, і в школі, і в клубі треба знайти форми такого їх самоврядування, при яких самодіяльність робітників могла б розвиватися максимально. Треба в цьому районі особливо уважно вивчати всі види фабрично-заводського виробництва і враховувати їх особливості.

Політосвіти повинні звернути особливу увагу на залучення робітників до секцій народної освіти в міськрадах, бо саме у промислових центрах робітники можуть показати, як треба працювати в міськрадах, як впливати через міськради на примикаючі верстви населення. Це треба зробити саме в Центрально-Промисловому районі, де поряд з високим числом робітників дуже розвинуте міське життя (профіль Центрально-Промислового району показує, що кількість міського населення в районі вища за середню). Урал у цьому відношенні значно менше можна використати, бо там міське населення вдвоє з лишком менше проти середнього, підприємства знаходяться не стільки в містах, скільки в заводських селищах.

Далі, ми бачимо, що в Центрально-Промисловому районі розмір посівів на одно господарство і хлібна продукція на одну душу вдвоє менші проти середнього. Це вказує, що сільське господарство є не основним, а підсобним заняттям жителів, вказує на тісний зв'язок робітників Центрально-Промислового району з селом, а значить, і на величезний вплив робітників на село. Тому питання змичик в цьому районі повинні відігравати надзвичайно велику роль. Тому важливо, щоб у пресі, через бібліотеку, через школу дорослих і т. д. роз'яснювали, як робітникам треба впливати на село, який дух вно-

сити, наприклад, у справу кооперування села, у справу індустріалізації сільського господарства.

Підемо далі. Ми знаємо, що розвиток промисловості завжди впливає позитивно на піднесення культурного рівня. Наша країна не є щодо цього винятком. Коли ми згрупуємо, наприклад, дані про кількість письменних від 11 до 35 років, то матимемо дуже показові цифри. У Центрально-Промисловому районі неписьменних цього віку тільки 5%, а коли візьмемо Центрально-Чорноземний район, то там цей процент дорівнює вже двадцяти, причому в окремих найбільш землеробських губерніях, як-от Воронежська, він доходить до 29%. Таку саму картину ми бачимо в Середньоволзькому районі, де процент неписьменних віком від 11 до 35 років дорівнює 23,5.

Який висновок повинен зробити з сказаного політосвітник? Такий, що в Центрально-Промисловому районі треба дбати вже не стільки про ліквідацію неписьменності, скільки про влаштування шкіл для письменних дорослих, про обслуговування книжкою тих, хто вміє читати, про те, щоб відкрити їм шляхи до дальшої самоосвіти.

Візьмімо Центрально-Чорноземний район. Робітників тут менше половини проти середнього. Зате дуже розвинуте сільське господарство. Природно, що в цьому районі центр уваги треба перенести на агрономічну пропаганду. Наявність у цьому районі сільськогосподарського вузу та сільськогосподарських технікумів має відіграти особливо важливу роль у цій справі. З другого боку, особливістю Центрально-Чорноземного району є дуже висока густота населення — вдвоє з лишком більша проти середнього. Що з цього випливає? Що дуже значна частина населення не знаходить застосування своїм силам на місці, що з цього району дуже багато людей іде до інших районів, шукаючи заробітку. Оскільки в районі немає широкорозвинutoї промисловості, на заробітки йдуть не тільки ті, хто має яку-небудь професійну кваліфікацію, — йдуть і ті, хто нічого не вміє робити, крім важкої фізичної роботи. З Тамбовської, Рязанської губерній ідуть працювати на торфовища, в радгоспи та ін. Іде головним чином сільська біднота. Тут особливо важливою є культробота профспілок — Всеробітземлісу, гірників та ін. Важливо використати перебу-

вання на торфовищах, наприклад, для того, щоб (даючи хоч би за допомогою кіно, організації співочих гуртків та іншого колективні переживання) пробуджувати почуття солідарності, переборювати селянське прагнення до відособленості, розширяти горизонт, який звужений умовами селянського життя, будити інтерес до знання. У Центральньо-Чорноземному районі зовсім особливого значення набувають умови, в які попадають заробітчани.

Цей аналіз можна було б робити й далі. Мета його — показати, як важливо, щоб політосвітник *робив висновки* з наявності тих чи інших економічних факторів. Економіку ми тепер вивчаємо достатньо, але висновків з неї робити ще не навчилися. На цей бік і треба звернути увагу.

Проте було б помилкою думати, що значення мають *тільки* економічні фактори. Величезне значення має також і історія краю.

Цілий ряд історичних фактів тісно зв'язаний з економікою краю. Скажімо, у Тверській губернії було ліберальне земство. Не випадково, звичайно, що ліберальне земство було саме у Тверській губернії. Розвинене промісловне населення не могло не вплинути на умонастрій земства. До розвинутого населення потрібен інший підхід, ніж до темного. Це зрозуміли тверські поміщики і перетворилися в лібералів. Але чи можна, вивчаючи Тверську губернію, пройти мимо роботи земства? Не можна, звичайно.

Інше: в 1905 р. відбувалося багато селянських повстань. Треба знати, чи були вони в досліджуваному районі, чи ні, який характер мали.

Або питання про громадянську війну. Величезне значення має, наприклад, той факт, чи були білі на території даного району, чи ні. Візьмімо Воткінський завод, де білі перестріляли більш як половину підлітків, побили багато жінок. Не можна не врахувати того, як вплинула ця сутичка на робітників. З другого боку, візьмімо Іваново-Вознесенську губернію, де білих зовсім не було, але де громадянська війна перешкодила підвозові бабовни і тим спалила заводи. Тут вплив громадянської війни на психіку населення був іншим. І так в усьому.

Візьмімо питання антирелігійної пропаганди. Треба знати, чи було населення досліджуваного району звичайним православним населенням, яке відвідувало

церкву, бо так повелося споконвіку, додержувало постів з економічних міркувань, неухильно справляло незліченні свята на честь всіляких святих, бо ще з часів кріпаччини ці свята були захистом від надмірної експлуатації, — чи це була релігія волзького купецтва — старообрядництва, скити якого ховалися в густих приволзьких лісах і яке вмерло разом з класом, що на нього старообрядництво спиралось; чи в даній місцевості був — як це ми бачимо в Ленінградській губернії серед фіннів — поширений баптизм, який задовольняє потребу розкиданого по лісах населення в спілкуванні, потребу цього населення в мистецтві і т. п.

Важливим є вивчення загального культурного рівня населення краю — наявності в краї тих чи інших вузів і технікумів, профшкіл і курсів, партшкіл, закладів політосвітніх, закладів соціального виховання та ін. Важливо мати картину *всієї суми* культурних закладів краю.

І, нарешті, одно з найважливіших питань — це питання про вивчення національних меншостей даного району, їх особливостей. До цього питання у нас часто підходять не досить глибоко. Навіть підшивають деяким народностям назву «культурно-відсталих народностей» і найменше думають про те, яку велику цінність можуть мати деякі національні особливості, коли допомогти їх розвитку в певному напрямі.

Візьмімо приклади.

Ми прагнемо наблизити населення до школи, зацікавити населення життям школи, залучити до роботи з дітьми. Ми мало ще зробили в цьому відношенні. Той, хто спостерігав казанських татар, знає, що їх національною особливістю є надзвичайно лагідне і любовне ставлення до дітей. Треба використати цю особливість і зробити татарську школу зразком для всіх інших шкіл у справі зв'язку школи з населенням.

Або, скажімо, відомим є ненаситний потяг «культурно-відсталих народностей» до театральних видовищ. Магометанська релігія хоче зберегти за собою монополію на організацію цих видовищ, забороняючи «правовірним» ходити до театру. Та спокуса велика. Татари, забуваючи про цю заборону, плавом плывуть до театру, порушуючи закони своєї церкви, заходячи з нею в конфлікт. Тому в таких місцевостях закривати народні театри є просто злочин — навпаки, треба всіляко

розвивати їх. Якщо в театрі навіть ні слова не буде сказано про бога, про мусульманську віру та інше, театральні видовища все ж є там однією з дуже дійових форм антирелігійної пропаганди.

Або візьмімо автономну область Комі. Уже після смерті Володимира Ілліча одна селянка, комі з походження, прислала для нього вишиваного рушника і листа. Живучи в глухій місцевості, ця стара жінка нічого не чула про смерть Ілліча. Її лист, однак, є високохудожнім твором. Вона пише про те величезне значення, яке мала Жовтнева революція для народу комі: «Наче камінь, в озеро кинутий, зникло горе народне... Червона зоря осяяла наше життя...» Так і уявляєш собі край, де живе народність комі: озеро, кам'яниста місцевість, яскраві червоні зорі... І чуваєш братерський зв'язок з цим народом, і чуваєш, що треба зробити все, щоб дати розгорнутися художній творчості цього народу, дати йому можливість художньо виразити свої думи й почуття.

Але так підходити до політосвіроботи, скаже дехто, дуже важко. Звичайно. Та коли ми серйозно хочемо будувати соціалізм, хочемо піднятися на вищий культурний ступінь, ми повинні навчитися пильно придивлятися до життя і, вивчаючи його, освітлювати його світлом знання, допомагати масам його перебудовувати.

В и с н о в о к. Треба уважно вивчати конкретні умови, в яких живуть і працюють трудящі маси, треба вивчати економіку краю, його історію, його національний склад, культурний рівень і тільки на основі такого вивчення будувати план політосвіроботи.

Матеріал для читання

Баранский Н. Н., Экономическая география СССР (обзор по областям Госплана), М., Госиздат, 1926.

Короленко В. Г., Павловські нариси.

З а в д а н н я. Прочитайте «Павловські нариси» В. Г. Короленка. Подумайте, як мали впливати змальовані праця і побут на рівень культурного розвитку павловських кустарів. Далі подумайте, які зміни треба було б внести в цей побут і як тоді, коли побут, умови праці змінилися, треба було б ставити політосвіроботу серед павловських кустарів.

ПРО ПРОПАГАНДУ

Цільова настанова пропаганди — це виховання мас до революційного світогляду.— Революційний світогляд дає вчення Маркса.— Обізнаність з теорією необхідна для робітників.— Зміст пропаганди.— Форми пропаганди.— Можливості пропаганди за старих часів і тепер.— Зв'язок пропаганди з навчанням.— Значення популяризації.— Показова пропаганда. Кіно як знаряддя пропаганди.

У попередніх бесідах ми говорили про вивчення мас і тієї обстановки, в якій маси живуть і діють. Тільки близьке знання мас і тієї обстановки, в якій ці маси живуть, дає можливість правильно підійти і до питання про *пропаганду*.

Треба наблизити комунізм до маси. «Комунізм повинен стати доступним для робітничих мас, як власна справа»¹,— писав Володимир Ілліч.

Звідси випливає завдання — «виховувати маси неухильно до революційного світогляду і революційної дії»²

Ці два завдання — виховання мас до революційного світогляду і до революційної дії — нерозривно зв'язані між собою, завжди переростають одно в друге, проте перше завдання є головним чином завдання пропаганди, друге — завдання агітації.

«Учення Маркса всесильне, тому що воно вірне. Воно повне і струнке, даючи людям цільний світогляд, непримиримий ні з яким суевір'ям, ні з якою реакцією, ні з яким захистом буржуазного гніту»³.

Учення Маркса заперечує наявність будь-яких таємничих, непізнаваних сил, воно непримириме з релігією: «Тільки філософський матеріалізм Маркса вказав пролетаріатові вихід з духовного рабства, в якому ниділи донині всі пригноблені класи»⁴.

Але Маркс закликав не тільки вивчати, пізнавати явища, він закликав вивчати їх у взаємному зв'язку, вивчати їх в їхньому розвитку, вивчати закони цього розвитку, його матеріалізм — діалектичний матеріалізм.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 331.

² В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 176.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 3.

⁴ Там же, стор. 7—8.

«Поглиблюючи і розвиваючи філософський матеріалізм, Маркс довів його до кінця, поширив його пізнання природи на пізнання *людського суспільства*. Величезним завоюванням наукової думки став *історичний матеріалізм* Маркса. Хаос і довільність, що панували досі в поглядах на історію і на політику, змінилися надзвичайно цільною і стрункою науковою теорією, яка показує, як з одного укладу суспільного життя розвивається, внаслідок зростання продуктивних сил, інший, вищий,— з кріпосництва, наприклад, виростає капіталізм»¹.

Але чи потрібна теорія масам? Чи потрібно їм знати вчення Маркса?

Це питання постало з усією гостротою в самому кінці 90-х років. Само собою зрозуміло, що ліберали, які тоді ще не боялися робітничого руху, бо він був ще дуже слабкий, які іноді навіть загравали з ним,— вважали, що робітникам ніякі теорії не потрібні, що вони надто темні, щоб розібратися в теорії, що їх справа — тільки допомагати лібералам в їх боротьбі з урядом. Проте не тільки ліберали, а й деякі з марксистів були тоді схильні думати, що теорія робітникам не потрібна. У Пітері почала виходити нелегальна газета «Рабочая мысль», яка додержувалась цього напрямку. Один з розпропагованих рабочемисленцями робітників договорився на сторінках «Рабочей мысли» до білих слонів: «Не треба нам, робітникам,— писав він,— ніяких Марксів і Енгельсів: ми, робітники, самі знайдемо свій шлях».

Ленін разом з Плехановим та іншими повів запеклу боротьбу з цією зневагою до теорії. «Без революційної теорії не може бути і революційного руху»²,— писав він тоді (в 1902 р.). І через сімнадцять років Володимир Ілліч повторював ту саму думку: «Теорія марксизму, освітлена яскравим світлом нового, всесвітньо-багатого, досвіду революційних робітників, допомогла нам зрозуміти всю закономірність того, що відбувається. Вона допоможе пролетарям усього світу, які борються за повалення капіталістичного найманого рабства, ясніше усвідомити цілі своєї боротьби, твердіше йти по шляху, що вже намітився, вірніше і міцніше брати перемогу і закріпляти перемогу»³.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 4—5.

² В. І. Ленін, Твори, т. 5, стор. 331.

³ В. І. Ленін, т. 28, стор. 440—441.

Перед політосвітами стоїть завдання — знайти маси з основами марксистського світогляду.

Треба широко знайти маси з науками природничими. Значення цих наук високо оцінювали Маркс і Енгельс. Так само Герцен у свій час писав: «Без природничих наук немає порятунку сучасній людині». Писарев не менш високо оцінював їх значення. Природничі науки, за його словами, прищеплюють людині тверезість і непідкупність мислення, вимогливість до своїх і чужих ідей, силу критики, які стають властивими цій людині й за межами обраних нею наук і кладуть свою печать на всі її міркування і вчинки. Маси виявляють величезний інтерес до цих наук. Вони виривають ґрунт з-під релігійного світогляду і є найкращою формою антирелігійної пропаганди.

Треба також систематично підносити інтерес до техніки. В Англії виходять книжки під назвами «Романтика хімії», «Романтика механіки», «Романтика землеробства» і т. п., що мають дуже великий успіх. Їх мета — розбудити інтерес до різних галузей науки, показати досягнення, показати перспективи. У країні, яка індустріалізується, пробудження такого інтересу в широких колах молоді просто необхідне.

Я не буду говорити про необхідність пропаганди основ марксизму, про якомога більше поширення марксистської оцінки і історичного минулого і явищ сучасності — це основне завдання нашої пропаганди.

Форми пропаганди дуже різноманітні.

Пропаганда проводиться усно — через різні бесіди, лекції.

Друга форма пропаганди — це пропаганда через друковане слово: через газету, брошуру, книгу.

Третя форма пропаганди — показова пропаганда: через екскурсію, виставку, музей, кіно, інсценіровку.

Постановка лекцій має величезне значення. На жаль, цю справу у нас налагоджено не досить систематично. Тепер вона дістала великий поштовх завдяки радіо. Через радіо можна зробити доступними для жителів найдалшого, найглухішого села лекції найкращих лекторів, промови найкращих ораторів, найкращих популяризаторів. Колись за пропаганду часто бралися люди, які самі погано розбиралися в питаннях, люди, які не вмiли ясно викладати своїх думок. Зрозуміло, робітники

неохоче слухали таких пропагандистів. А тим часом через брак газет, книжок і брошур (робітничих і селянських газет тоді не було, марксистські брошури друкувались нелегально і тому могли мати дуже обмежене поширення) попит на усну пропаганду був особливо великий. У партійних організацій не вистачало пропагандистів — робітники були невдоволені. Пригадую, як у 1905 р. до нас за кордон приїхала молоденька агітаторша з Одеси; вона обурювалась: «Робітники у нас вимагають пропаганди, а ми кажемо: «Ми можемо давати тільки агітацію!» Цілком зрозуміло, що після подій Дев'ятого січня робітники пристрасно хотіли осмислити всі події, дізнатися, як борються робітники інших країн, до чого приведе боротьба.

Революція 1905 р. розсунула на якийсь час рамки пропагандистських можливостей — виникли робітничі газети, у книгарнях з'явилися нашвидку перекладені й видані брошури Маркса, Енгельса, Бебеля, Цеткін та інших соціалістів. Все це розкуповувалось нарозхват. Пропаганду почали проводити відкрито у стінах університетів, різних клубів і т. д. Відкрилися так звані «легальні можливості» пропаганди. Після 1905 р. уряд знову намагався загнути пропаганду в підпілля, але до кінця йому не вдалося цього зробити.

Тепер у нас — при робітничо-селянській владі — найширші можливості для пропаганди: до наших послуг найбільше в світі видавництво — Держвидав, у наших руках радіо, кіно, тисячі пропагандистів, численні приміщення. Питання тепер у тому, щоб навчитися використовувати всі можливості, які є в наших руках, і стати знаючим, освіченим народом, піднятися на небувалу культурну висоту. Ми повинні над цим завданням напружено працювати. Освіта поки що в нашій країні мінімальна, але можливості вчитися величезні.

У своїй промові на IV конгресі Комінтерну 13 листопада 1922 р. Володимир Ілліч говорив: «Ми тепер тільки дістали можливість учитися. Я не знаю, як довго ця можливість триватиме. Я не знаю, як довго капіталістичні держави дадуть нам можливість спокійно вчитися. Але кожний момент, вільний від воєнної діяльності, від війни, ми повинні використати для навчання...

Вся партія і всі верстви Росії доводять це своїм прагненням до знання. Це прагнення до навчання показує,

що найважливішим завданням для нас є зараз: учитися і учитися»¹.

Через кілька місяців, у статті «Краще менше, та краще» Володимир Ілліч знову підкреслює ту саму думку: «Нам теж бракує цивілізації для того, щоб перейти безпосередньо до соціалізму, хоч ми й маємо для цього політичні передумови»².

Треба усвідомити, що широко поставлена пропаганда в нашій країні повинна йти рука в руку з шкільним навчанням і дітей, і підлітків, і дорослих. Треба не тільки ліквідувати неписьменність у країні за якнайменший строк, не тільки здійснити загальне навчання дітей і підлітків — треба вкрити країну густою мережею шкіл дорослих різного типу. Але про все це у нас буде мова окремо.

Поряд з піднесенням справи навчання, пов'язуванням цієї справи з розвитком пропаганди необхідно, щоб пропаганда орієнтувалась на рівень знань, на рівень підготовки мас.

У нас в робітничо-селянській державі, може, гостріше, ніж будь-де, стоїть питання про популярність літератури і про популярність лекцій — гостріше тому, що нам треба наблизити знання, наблизити науку до маси.

Що означає писати популярно?

Це означає писати просто, без складних, заплутаних фраз. Це означає вживати якнайменше іноземних слів і вчених термінів. Це означає не робити непотрібних відступів, не переповнювати книжку численними міркуваннями, а, по-діловому викладати суть справи. Це означає говорити й писати, ілюструючи свою думку прикладами.

Дуже часто недосвідчений популяризатор гадає, що книжка стане популярнішою, зрозумілішою, коли він якнайбільше «вкрутить» туди різних словечок та приказок. Це не зробить книжку зрозумілішою. Часто буває й так, що той, хто хоче написати популярну книжку, почне наводити такі порівняння, які є неправильними, дає «заради простоти» такі пояснення, які є неправильними з наукового погляду. Виходить не популяризація, а вульгаризація.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 380.

² Там же, стор. 442.

Питання, як писати популярно, слід ґрунтовно розробити. По суті кажучи, треба було б створити при одному з вузів лабораторію популяризації, де молодь училася б ясно, чітко викладати масам потрібні істини, а разом з молоддю вчилася б цього і професура. Поки що треба було б утворювати для цього гуртки.

Справа вкрай потрібна.

На закінчення спинюся на показовій формі пропаганди і особливо на наймогутнішому знарядді пропаганди — кіно.

У людини, яка весь час має справу з матеріальними цінностями — в інженера, агронома, робітника, селянина, — складається особливий тип мислення: людина мислить не стільки логічними міркуваннями, скільки живими образами. Живий образ для такої людини часто переконливіший, ніж довгі логічні докази. Робітнича й селянська маса мислить звичайно образами, тому такими переконливими є для неї виставка, музей, інсценіровка, картина, кіно.

За старих часів, коли я працювала вчителькою в недільній школі, мені раз у раз доводилося спостерігати правильність цієї точки зору. Часто бувало так: доводить природник — довго говорить, читає лекцію, старається логічними доказами довести робітникам якесь твердження з природознавства; потім питаєш робітника, а він каже: «Та хто його знає? Пани багато тут понавигадували, хіба їм можна вірити?» А з другого боку, доводилося спостерігати таке: заходжу одного разу до читальні, бачу листоношу (він звичайно приходив у неділю до читальні і брав читати Новий і Старий завіт), бачу, що він дуже здивований. Він починає говорити голосно: «Он, — каже, — яка річ — ходили на екскурсію, і ви подумайте, гусениця має колір сучка, інша — колір листя. І вчені це помітили! Якщо вони це побачили, значить, і в іншому можна їм повірити». Довгі міркування здавалися людині непереконливими — їй здавалося, що це тільки панська вигадка, — та коли вона побачила на живому прикладі підтвердження сказаного, їй усе видалося дуже переконливим.

В цьому відношенні з методичного боку вже давно застосовується метод наочного показу. Всі екскурсії саме на цьому й побудовані. Всякі досліди, всякі демонстрації йдуть по тій самій лінії. Так само й усі малюнки,

проекційні ліхтарі і т. д. використовуються для того, щоб з допомогою наочності переконати людину.

Наочна пропаганда і наочна агітація мають колосальне значення, і щодо цього кіно зовсім незамінне: воно найбільше наближає до живого образу, тут не тільки образ, але живий образ в русі. Кожен з вас знає і спостерігав, яке величезне враження справляє кіно. Мені якось розповідали про враження від кінокартини, показаної в Сталінградській губернії. Коли у фільмі показали Володимира Ілліча (він виголошував промову), селяни посхоплювалися з місць: «Ленін живий, він до нас приїхав!» Поданий кінообраз настільки зливається з живим образом людини, що тому, хто вперше бачить кіно, важко навіть уявити собі в першу хвилину, що це тільки зображення в русі, а не сама жива дійсність. У цьому колосальна сила кіно.

Особливо велике значення має кіно для національностей, які в культурному відношенні досі у нас були зовсім забуті, щодо яких царський режим проводив таку політику, що чим менше вони знатимуть, тим краще. Ми знаємо, який колосальний потяг у так званих «відсталих народностей» до всіх видовищ. Доводилося спостерігати в Татарській республіці (коли вона ще називалася Казанською губернією) в 1919 р., яке величезне агітаційне значення мали всі видовища, зокрема театр.

Чому театр у нас набув такого колосального поширення в перші роки революції і тепер має таке величезне значення? Тому, що він дає переконливість живого образу, живої картини. Доводилося спостерігати такі явища. Магометанська релігія забороняє ходити до театру. Магометанська релігія хоче лишити за собою монополію на всякі видовища, вона сама хоче організувати всякі процесії і т. п. Тому вона забороняє віруючим ходити до театру. Але, незважаючи на цю заборону, до театру ходять, порушуючи всі закони релігії. Через це вже сама постановка п'єси є антирелігійною пропагандою, навіть коли там ні слова не буде сказано проти бога, магометанської церкви і т. д. Але самий той факт, що театр має таку могутню притягальну силу, що віруючі забувають усі приписи своєї релігії і плавом пливають на виставу,— цей факт уже підриває певним чином, підточує коріння магометанської релігії. Не випадково, що театр мав такий колосальний вплив на населення

в перші роки революції — тут теж діяння образу. Я пам'ятаю, як т. Луначарський говорив, що у нас у самій тільки Ярославській губернії більше театрів, ніж в усій Франції. Цей потяг до театру цілком природний.

Те, що ми бачимо щодо театру, має місце і щодо кіно. Роль кіно колосальна. Але знов-таки треба мати на увазі, що кіно — надзвичайно гостре знаряддя пропаганди. Якщо в позитивному відношенні кіно може дати дуже багато, воно може мати і колосальне негативне значення. Я про це думала, коли бачила, як зображається проростання насіння. Показано, як пробивається росток — весь процес, що в житті триває кілька місяців, проходить перед нами за одну-дві хвилини. Створюється якась дивна ілюзія. Сучасна техніка дає можливість і нереальну річ видати за реальну. Кіно може стати джерелом містики, подавати видіння, фантазію як реальність. Сучасна техніка дає можливість використовувати кіно для містичної пропаганди, для пропаганди буржуазних ідей, яка так енергійно ведеться в буржуазних державах... У кіно все це так підсознано, щоб без слів переконувати глядачів у справедливості буржуазного ладу. В цьому відношенні треба сказати, що «кінопалиця» має два кінці: кіно може бути і могутнім знаряддям пропаганди комуністичних ідей і водночас воно може бути дуже сильним знаряддям пропаганди антикомуністичних ідей, ідей буржуазних.

Дуже тонко розроблено методи обдурювання мас за допомогою кіно в Західній Європі, в Америці: з якоїсь «чудової» картини, від якої просто відірватися не можна, по суті, людина йде, не помічаючи, як вона вже увірнула в себе отруту буржуазної моралі, буржуазного світогляду, що захопила її незалежно від її свідомості. Наприклад, стосунки між чоловіком і жінкою, родинні стосунки, відносини між багатими і бідними, роль релігії — все це в кіно можна подати так, що кіно може стати отрутою. На цьому питанні треба спинитися. У нас дуже поширений погляд, ніби кіно — просто собі відпочинок. У багатьох клубах зовсім наївно підходять до цього питання: робітник, мовляв, стомився на фабриці, то йому однаково, яку кінокартину він дивиться — «аби було на чому відпочити». Такий погляд зовсім не враховує ролі буржуазної пропаганди, пропаганди за допомогою дуже яскравих образів...

Для нас кіно має значення як ланка в усій системі політосвітроботи. Яку мету ми повинні перед ним ставити? Наприклад, щоб знало раніше село про навколишній світ? Коли ми візьмемо старе село, то ми знаємо, яка щодо цього була косність. Дрібне господарство цілком приковувало до себе думки, увагу селянина — його думка дуже рідко перелітала через околицю села. Ось цікаве особисте спостереження: розпитуєш 13—14-річну дівчину про сусіднє село — версти за три, — а вона каже:

— Та я ніколи там не була.

— Як же так? Адже це село тільки за три версти від вас — хіба тобі не цікаво було там побувати?

— Та треба вдома матері допомагати: сестер нянчити, то те, то се.

Не було, очевидно, інтересу, який спонукав би подивитися, що робиться за межами села. Ця прив'язаність до свого місця, обмеженість кругозору створювались на селі самим типом господарства. Тут треба згадати, що говорив Маркс. Він говорив про «ідіотизм сільського життя», розуміючи під цим саме обмеженість кругозору. Тепер за допомогою радіо і ще більше за допомогою кіно можна вирвати селянина з цієї обмеженості і розширити його кругозір.

За допомогою кіно можна показати надзвичайно багато. Можна насамперед показати природні особливості різних країн — те, що Гегель називав «географічною підкладкою всесвітньої історії», висвітлити всі сторони природничі, на дно морське спуститися, за хмари злетіти.

Друге питання — праця. Щодо цього, мені здається, у нас кіно використовується недостатньою мірою. Мені довелося бачити кінофільм, привезений з-за кордону; у Форда його використовують для пояснення механізму автомобіля в школі автомобілістів. У ньому весь механізм автомобіля розкладається на частини, показано найдрібніші деталі — дається картина така, що її ніякими словами не розкажеш. Я цей фільм дивилась як профан, для мене все це не має ніякого значення, але я певна, що для шофера ця кінокартина має колосальне значення — дає йому прекрасне розуміння всієї машини. Ця кінокартина показує, як можна використати кіно для виробничої пропаганди. За кордоном її, мабуть, широко використовують для цього.

Я хотіла б вказати, що в галузі праці необхідно звернути увагу на один бік справи: за допомогою кіно можна поставити найширшу пропаганду колективних форм виробництва, що має дуже велике значення, показати все значення об'єднаної праці, все значення взаємодопомоги. Я не знаю, чи достатньою мірою ми показуємо комуні, артїлі, що існують на півдні, чи достатньо ми порівнюємо роботу, зроблену колективами, з роботою одноосібних господарств. Щодо цього, мені здається, нам, Радянській Росії, треба звернути надзвичайно велику увагу на виробничу пропаганду взагалі і на пропаганду виробництва в розрізі пропаганди колективних форм праці, колективних форм господарювання особливо. За допомогою кіно цю пропаганду, яка має в нашій країні величезне значення, можна поставити з усією серйозністю, і тоді вона може дати дуже багато, бо кіно має ту переконливість, якої не має ніяка пропаганда.

Для пропаганди в галузі соціальних відносин можна використати деякі західноєвропейські фільми, щоб протипоставити певні речі. Показати побут, життя, працю там і у нас. Можна було б подати яку-небудь сцену парламентського засідання і сцену засідання Ради, щоб показати наочно, як там депутатів обирають на кілька років, а вони потім народ обманюють, як створюється відрив від маси виборців і як у нас засідає Рада, як ми прагнемо встановити найтісніший зв'язок членів Ради з виборцями — і на прикладі треба цей зв'язок показати.

Спинюся ще на одній стороні — на тому, що кіно для цілей пропаганди соціалістичного ладу, комуністичних ідей не можна розглядати ізольовано. Його треба тісно пов'язувати з усією нашою агітацією і пропагандою.

Ми знаємо, що одно враження справляє кінофільм, коли людина прийшла і дивиться його невідготовленою; інше враження, коли проводять попередню підготовку до цього — коли перед тим розповідають, опрацьовують (у школі або в спеціальному гуртку) той матеріал, який буде показано в кіно. Наприклад, практика роботи з дітьми показує, що дітям іноді важко відразу охопити предмет, коли він перебуває в русі. І от практики вказують на те, що іноді доцільно з допомогою проекційного ліхтаря показати певний образ у спокійному стані,

наприклад: показати моржа, поговорити про цього моржа, показати забарвлення криги і т. д. Коли діти бачать, як крижина пливе, як моржі вилазять на неї, створюється інше враження, і картина стає набагато зрозумілішою. Іноді особливо важливо спочатку опрацювати питання. Коли ми хочемо, наприклад, провести виробничу пропаганду в галузі текстильної промисловості, то ми повинні провести велику попередню роботу: організувати екскурсію на фабрику, пояснити все — після цього кіно матиме вже інше значення і краще буде все сприйнято.

Кіно треба використовувати повністю. Володимир Ілліч говорив, що ми не вміємо використовувати і те, що у нас є. Він вказував, що потрібно, наприклад, кожну електростанцію використовувати для пропаганди електрифікації. Так само можна це застосувати і щодо кіно. У нас є кіно, у нас є величезний потяг мас до нього, але ми ще не вміємо в достатній мірі використовувати те, що у нас є.

Висновки. Політосвітник ні на хвилину не повинен забувати про те, що завдання політосвіт — виховувати в масах революційний світогляд. Тому треба дбати, щоб в усіх політосвітзакладах: школах дорослих усіх типів, бібліотеках, клубах, хатах-читальнях і т. д.— питанням пропаганди приділялося досить велике місце. Для пропаганди поряд з усним і друкованим словом слід широко використовувати радіо і кіно, а також і всі форми показової пропаганди, як-от: екскурсії, виставки, музеї, театр та ін.

Матеріал для читання

- Ленин Н. (Ульянов В.), Три источника и три составных части марксизма. Собр. соч., т. XII, ч. II, стор. 54—59¹.
Завадовский Б. М., О популяризации естествознания, М., «Новая Москва», 1926.
Муратов М. В., Оценка и анализ общедоступной книги. В помощь библиотекарю и педагогу, М., «Посредник», 1926.
Крупская Н., Как и чему учиться, М., «Молодая гвардия», 1926.

Завдання. Опишіть, як поставлено пропаганду в якому-небудь відомому вам закладі: клубі, бібліотеці, школі дорослих. Дайте свою оцінку того, як поставлено справу пропаганди в цьому закладі.

¹ Див. 4-е вид. Творів В. І. Леніна, т. 19, стор. 3—8.— *Ред.*

ПРО АГІТАЦІЮ

Агітація є засобом виховання мас до революційної дії.— Агітація впливає на емоціональну сторону.— Вона завжди має на увазі певну, конкретну мету — спонукати до певної дії.— До агітації вдаються і чорносотенці, і шовіністи.— Тема агітації у комуністів визначається їх світоглядом, програмою, з одного боку, оцінкою моменту — з другого, врахуванням настрою мас — з третього.— Нинішня епоха вимагає від нас уже не негативної, а позитивної агітації. Загальна тема — будівництво соціалізму.— Агітацію за конкретні, безпосередні цілі треба пов'язувати з цією загальною темою: загальний напрям конкретній агітації дають агіткампанії, характер яких визначається оцінкою поточного моменту.

Минулого разу ми говорили про виховання мас до революційного світогляду. Тепер нам треба спинитися на питанні про виховання мас до революційної дії.

Якщо знаряддям виховання мас до революційного світогляду є переважно пропаганда, то знаряддям виховання мас до революційної дії є переважно агітація.

Слово «агітація» походить від французького слова «agiter», яке в перекладі означає «хвилювати», «спонукати». Агітатор, який не вмє хвилювати, запалювати масу,— не агітатор. Прийом агітації полягає в тому, що увага маси приковується, концентрується на факті, який хвилює її в дану хвилину, і цей факт висвітлюється так, що він ще більше хвилює масу, спонукає її до певної дії. Сучасна наука встановила, що в основі всякої дії лежить емоція, почуття. Емоція — спонука до дії. Тому агітація тим сильніше впливає, чим більше вона захоплює, збуджує.

У Джона Ріда в його відомій книжці «10 днів, що потрясли світ» є чудовий опис. У Пітері, у величезному приміщенні манежу, кулеметники слухають агітаторів... Момент вирішальний — агітатор говорить про Радянську владу, про мир, про землю. І от змальовано, як слухають солдати оратора: ніхто не ворухнеться, обличчя напружені, бліді, піт виступає на чолі; з обличчя видно, що переживають слухачі, які сильні почуття їх хвилюють.

Мистецтво агітації полягає не тільки в умінні запально говорити, збуджувати масу, але й ставити перед нею ясну, конкретну мету, яка була б стимулом, спонукою до дії.

Коли в 90-х роках вели агітацію на ґрунті боротьби за поліпшення економічного становища робітників, завжди ставили певну, конкретну мету — добитися підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня та ін. Це були не розпливчасті, невиразні, а цілком конкретні лозунги, які об'єднували робітників, організовували їх. Або лозунг «Збройне повстання» — це був теж лозунг конкретний, організуючий. Можуть, звичайно, бути лозунги агітації не тільки не революційні, але прямо контрреволюційні. Агітація проти євреїв з лозунгом: «Бий жидів!» — теж була агітацією, але агітацією контрреволюційною. Ми знаємо, яку агітацію вели в свій час французи проти німців, яку агітацію вели німці проти французів. Шовіністська агітація, що розпалює національну ненависть, ведеться часто дуже вміло. Один товариш, який недавно побував у Німеччині, розповідав: «У Німеччині тепер проводиться посилена виробнича пропаганда. Під'їжджаєш до села і бачиш величезний плакат: «Французи забрали у нас стільки-то тисяч корів — підвищимо молочність тих корів, що залишилися» і т. д.».

Дуже важливим є вибір лозунгів. Треба вибирати лозунги, що відповідають нашим, комуністичним переконанням. Але мало вибрати правильний з комуністичної точки зору лозунг, треба вибрати такий лозунг, який має особливе значення в даний момент, який може в даний момент підняти масу, бо він близький масі, є власною справою маси.

Візьмімо приклад. У липні 1917 р. під впливом політики Тимчасового уряду, який погнав на фронті війська в наступ, що привів до поразки, під впливом погрози вивести революційні війська з Пітера повстало кілька полків. На вулиці вийшло близько півмільйона робітників. Приїхали матроси з Кронштадта. Але партія робила все можливе, щоб вдержати маси від повстання. Тимчасовий уряд почав шалено переслідувати більшовиків і цим викликав обурення військ, робітників та селян. Розправлявся з селянами, що забирали у поміщиків землю. Це покривали есери, Чернов і К^о. 26 серпня Кор-

нілов за угодою з Керенським рушив з фронту на Пітер контрреволюційно настроєні козачі частини і так звану «дику дивізію». На чолі оборони революції стали Петроградська і Московська Ради. На громадянський фронт під Петроградом було кинуту революційні війська і організовані робітниками червоногвардійські частини.

Володимир Ілліч переховувався у Фінляндії. У вересні 1917 р. він писав до ЦК партії, що повстання поставлене на порядок денний ходом об'єктивних подій, і порівнював становище, яке було в липні, з тим, яке створилось у вересні.

У липні, за словами Володимира Ілліча, «1) не було ще за нами класу, який є авангардом революції.

Не було ще більшості у нас серед робітників і солдатів столиць. Тепер вона є в обох Радах. Вона створена *тільки* історією липня і серпня, досвідом «розправи» з більшовниками і досвідом корніловщини.

2) Не було тоді всенародного революційного піднесення. Тепер воно є після корніловщини. Провінція і взяття влади Радами в багатьох місцях доводять це.

3) Не було тоді *хитань*, в серйозному загальнополітичному масштабі, серед ворогів наших і серед половинчатої дрібної буржуазії...

4) Тому 3—4 липня повстання було б помилкою: ми не вдержали б влади ні фізично, ні політично. Фізично, незважаючи на те, що Пітер був моментами в наших руках, бо *битись, умирати* за оволодіння Пітером наші ж робітники і солдати тоді не стали б: не було такого «озвіріння», такої кипучої ненависті *і до* Керенських, *і до* Церетелі — Чернових, не були ще наші люди загартовані досвідом переслідувань більшовиків при участі есерів і меншовиків.

Політично ми не вдержали б влади 3—4 липня, бо армія і провінція, *до корніловщини*, могли піти і пішли б на Пітер.

Тепер картина зовсім інша»¹.

Ми бачимо, що Ленін аналізує лозунг повстання з точки зору об'єктивних умов, причому вирішальним моментом Ленін вважає *настрій мас*, їх готовність до боротьби.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 5—6.

Агітація відіграла в історії нашої партії величезну роль. Почалася вона з агітації по окремих фабриках і заводах, з агітації на ґрунті окремих економічних вимог. Робітники спочатку нарізно добивалися поліпшення свого становища, потім був знайдений загальний лозунг, що об'єднував боротьбу робітників,— боротьба за скорочення робочого дня, лозунг, що привів до страйку текстильників у Пітері. Далі економічну боротьбу було пов'язано з боротьбою політичною, що вилася в ряд демонстрацій. Дев'яте січня надало всій боротьбі широкого розмаху, висунувши лозунг «Геть самодержавство!» Цей лозунг набрав загальноросійського значення, перетворивши передового, найбільш рішучого, найбільш непримиренного борця з самодержавством — робітничий клас — у вождя всіх трудящих Росії. Засобом боротьби з самодержавством був загальний страйк, що переріс у збройне повстання. Лозунг «Геть імперіалістичну війну!», висунутий більшовиками, виходив уже далеко за межі однієї країни. Цей лозунг став лозунгом інтернаціональним.

Ми бачимо, як дедалі ширшими за розмахом ставали лозунги Комуністичної партії.

Певна річ, широкий лозунг не означає, що агітація відривається від конкретних умов і всюди всядеться за одним і тим самим трафаретом. Лозунг «За короткий робочий день» не означав, що агітатори тільки й повторювали: «Боріться за короткий робочий день... боріться... боріться... боріться!» Ні, справа велася інакше. На кожній окремій фабриці агітатори брали приклади, відомі робітникам цієї фабрики. На конкретних прикладах показували, скільки виграє фабрикант від подовження робочого дня, скільки програє робітник. На окремих професіях показували, як згубно відбивається на здоров'ї робітника довгий робочий день.

Лозунг «Геть самодержавство!» не означав, що агітатори однаково підходили і до робітників, і до селян, і до передових робітників, і до відсталих, однаково в усіх містах і селах. Ні. Але кожний факт сваволі уряду, кожний факт зловживання царських чиновників, кожний факт «утихомирнення» використовували для агітації.

Так само лозунг «Геть імперіалістичну війну!», звичайно, аж ніяк не означав, що в усіх країнах ця агітація велася за одним і тим самим шаблоном, що всюди був

один і той самий підхід до маси — незалежно від історичного минулого країни, незалежно від економічних особливостей країни, незалежно від організованості мас та їх переживань.

І агітація на ґрунті економічних вимог, і агітація проти самодержавства, і агітація проти імперіалістичної війни мали, кінець кінцем, на меті боротьбу за соціалізм. Але ця мета була дуже далекою, мала більше програмний, ніж безпосередній характер. Агітація мала переважно негативний характер — це була агітація за усунення з шляху пролетаріату того, що стояло на шляху його розвитку, його організації, його безпосередньої боротьби за соціалізм.

Тепер ми живемо в зовсім іншу епоху — в епоху, коли в основному ми вже перемогли. Тепер ми переживаємо зовсім інший етап боротьби за соціалізм.

«...Для нас він (комунізм.— *Н. К.*),— говорив Ленін,— уже перестав бути програмою, теорією і завданням, для нас це справа сьогоднішнього фактичного будівництва»¹.

І в іншому місці — у своїй останній промові на пленумі Московської Ради в листопаді 1922 р.— Володимир Ілліч повторює ту саму думку: «Ми перейшли до самої серцевини буденних питань, і в цьому полягає величезне завоювання. Соціалізм уже тепер не є питання далекого майбутнього, або якоїсь абстрактної картини, або якоїсь ікони. Відносно ікон ми залишилися думки старої, дуже поганої. Ми соціалізм протягли в повсякденне життя і тут повинні розібратися»².

Тепер перед партією і політосвітами стоїть завдання розгорнути агітацію на ґрунті цих буденних питань, запалюючи масу на революційне будівництво.

Організуючим центром боротьби за соціалізм є Ради. Але мало це проголосити. Треба щогодини зміцнювати Ради, підносити їх роботу на належну висоту, організувати навколо Рад усе населення.

Буденні питання про пожвавлення Рад, про вибори до Рад, про зміцнення міськрад, про організацію роботи секцій повинні розглядатися в перспективі будівництва соціалізму. І агітацію, наприклад, за пожвавлення Рад

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 331—332.

² В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 391.

треба пов'язувати з боротьбою за соціалізм, за кращий лад — за сите, здорове, культурне, світле життя.

Нам треба підносити добробут країни. У країні злиденній побудувати соціалізм не можна. До цієї боротьби за добробут країни треба залучити маси. Ось чому Володимир Ілліч надавав такого величезного значення виробничій пропаганді. Виробнича пропаганда нерозривно зв'язана і з виробничою агітацією. На селі виробнича пропаганда набирає звичайно форми агропропаганди. Само собою зрозуміло, треба вести не тільки агрономічну пропаганду, але й агрономічну агітацію, тобто заохочувати селян до певного поліпшення свого господарства, спонукати їх до певних дій.

Коли селян водять на екскурсію, наприклад в Будинок селянина, — це агропропаганда, але коли мова йде про перехід усього села на багатопілля, переконування селян у необхідності цього — це агітація. Звичайно, агропропаганда тісно зв'язана з агроагітацією, допомагає цій останній, але все ж агроагітація — це окреме завдання. І тут надзвичайно важливо, щоб поставлена мета була агрономічно продумана, обгрунтована, щоб були з'ясовані всі шляхи до неї, щоб той, хто агітує, чітко усвідомив ці шляхи, а то я бачила одного разу, як молодь їздила на село агітувати. Молодь вивчила веселу «агропісеньку», яка закликала селянина переходити на багатопілля і господарювати за книжкою. Пісенька весела, обличчя молоді. Та чи перейшов хоч один селянин, почувши цю пісеньку, на багатопілля? А молодь їздила спеціально агітувати село, і витрати на поїздку були записані під рубрикою «агропропаганда».

Агропропаганду і агроагітацію слід вести з усією серйозністю. Нам треба вчитись у німців. Вони вміють пов'язувати свою агропропаганду з шовіністською пропагандою — ми повинні нашу агропропаганду пов'язувати з пропагандою соціалістичною. «Збільшуйте молочність вашої худоби!» — «У країні з відсталим господарством («злиденній», як говорив Ілліч) побудувати соціалізм не можна» — у цьому різниця між пропагандою агронома і політосвітника. Агроном просто веде агропропаганду. Політосвітник веде ту саму агропропаганду, але пов'язує, розкриває її зв'язки з будівництвом соціалізму, з боротьбою мас за кращі порядки. Колись ми вміли пов'язувати агітацію за вентиляцію з боротьбою проти самодержав-

ства — тепер ми повинні навчитися боротьбу за підвищення молочності корів пов'язувати з боротьбою за соціалізм, учити маси об'єднуватися в цій боротьбі.

Лозунг «Кооперування мас» — лозунг узагальнюючий. Він іде по тому самому руслу, що й лозунг виробничого пропаганди, але розширює його, узагальнює, вносить у нього значно сильніший соціалістичний присмак. Не просто дбайте про піднесення свого господарства, а дбайте про це спільно, об'єднуючи свої господарські зусилля. «Кооперуйтесь» — значить залучайте до цієї справи не тільки всю масу середняків, але й бідноту; викоринюйте злидні, експлуатацію.

Цей лозунг — лозунг кооперування — якнайтісніше пов'язується з лозунгом «Освічайтесь!» — оволодівайте досягненнями науки, озбройтеся знаннями. І знов-таки й тут — агітацію за навчання — комуніст повинен вести по-комуністичному. Не для того треба вчитися, щоб «вийти в люди», здобути становище, дістати добре оплачуване місце кваліфікованого робітника, а для того, щоб уміти як слід будувати кооперацію, щоб навчитися будувати світле життя.

Справа партії — враховуючи об'єктивні умови, враховуючи настрої маси, давати загальні директиви. Такий є смисл агіткампаній. Справа політосвітників — обдумувати, як з даною верствою населення, в даній обстановці, при даному настрої здійснювати за допомогою агітації директиви, що їх дає партія.

В и с н о в к и. Політосвітник повинен усвідомлювати, які безпосередні, конкретні завдання соціалістичного будівництва стоять перед масою, що її обслуговує політосвітзаклад, у даний момент. Політосвітник повинен враховувати також можливості і шляхи здійснення цих завдань і відповідно організовувати через даний політосвітзаклад необхідну агітацію.

Матеріал для читання

Ленін Н. (Ульянов В.), Великий почин. (Про героїзм робітників у тилу. З приводу «комуністичних суботників»), будь-яке видання¹.

З а в д а н н я. 1) Вкажіть, яку мету ставив Ленін брошурою «Великий почин», до кого він у ній звертався,

¹ Див. 4-е вид. Творів В. І. Леніна, т. 29, стор. 363—386.— *Ред.*

якими доводами обґрунтував необхідність проведення в життя поставленої в брошурі мети, які почуття викликає брошура. 2) Спробуйте скласти коротку листівку агітаційного характеру на тему, висвітлену Леніним в його брошурі «Великий почин».

Додаток

У зв'язку з питанням про індустріалізацію країни надзвичайно важливо обізнатися з тим, як підходив Володимир Ілліч до питання про пропаганду в галузі техніки.

Для цього треба ознайомитися з брошурою Г. Кржижановського «Ленін і техніка» (М., «Работник просвещения», 1925) і з передмовою Володимира Ілліча до книги І. І. Степанова «Електрифікація РСФРР у зв'язку з перехідною фазою світового господарства»¹.

Наведемо уривки з брошури Г. М. Кржижановського.

«Жовтень поставив працівників Радянської Росії на господарському фронті в становище справжніх піонерів. Величезна країна ще тільки-тільки розбуджена революцією від вікового сну. Ми знаємо буквально ще тільки азбуку в галузі пізнання наших природних ресурсів. Це легко показати, простеживши, як майже рік у рік ми змінюємо в облікових статтях цифру за цифрою. В особі Володимира Ілліча ми мали людину, яка дуже добре і в повній мірі усвідомлювала все це і, як ніхто, мала такий авторитет для рішучого переходу від правильної теорії до потрібної практики, який найкраще міг скоротити муки родів нової Радянської Росії» (стор. 9).

«Багато хто з вас, мабуть, пам'ятає, якою в свій час сенсацією були слова Володимира Ілліча на VIII з'їзді, що роботи Державної комісії в справі електрифікації (ГОЕЛРО) повинні стати свого роду новою партійною програмою. Пригадую, яким громом оплесків, і, може, не для всіх сподіваних оплесків, відповів з'їзд на заяву Володимира Ілліча про те, що на наступних з'їздах доповіді інженерів і агрономів, учасників будівництва Радянської Росії, стануть звичайним явищем» (стор. 12—13).

«В лютому 1921 р. у 39-му номері «Правди» Володимир Ілліч знову виступає з палким захистом плану електрифікації.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 208—209.

Стисло виклавши зміст доповіді про електрифікацію і нагадавши резолюцію з'їзду, Володимир Ілліч далі пише: «Щоб оцінити всю величезність і всю цінність праці, зробленої «Гоелро», киньмо погляд на Німеччину. Там аналогічну роботу провів один вчений Баллод. Він склав науковий план соціалістичної перебудови всього народного господарства Німеччини. В капіталістичній Німеччині план повис у повітрі, лишився літературщиною, роботою одиночки. Ми дали державне завдання, мобілізували сотні спеціалістів, дістали за десять місяців (звичайно, не за два, як намітили спочатку) єдиний господарський план, побудований науково. Ми маємо законне право гордитися цією роботою; треба тільки *зрозуміти*, як слід нею користуватися, і саме з нерозумінням *цього* доводиться тепер вести боротьбу»¹ (стор. 13).

«...Не викликає сумніву, що величезне прискорення у справі фактичної реалізації електрифікації, яке в багато й багато разів перевершує своєю дійовою силою і резолюції наших електротехнічних з'їздів і доповіді наших окремих працівників, було дане якраз могутньою спрямовуючою рукою Володимира Ілліча».

«Говорячи про значення переходу до нової економічної політики, Володимир Ілліч пише такі характерні рядки:

«Подивіться на карту РСФРР. На північ від Вологди, на південний схід від Ростова-на-Дону і від Саратова, на південь від Оренбурга і від Омська, на північ від Томська йдуть неосяжні простори, на яких умістилися б десятки величезних культурних держав. І на всіх цих просторах панує патріархальщина, напівдикість і справжнісінька дикість. А в селянських закутках всієї решти Росії? Всюди, де десятки верст польових доріг — вірніше: десятки верст бездоріжжя — відділяють село від залізниць, тобто від матеріального зв'язку з культурою, з капіталізмом, з великою промисловістю, з великим містом. Хіба не переважає всюди в цих місцях теж патріархальщина, обломовщина, напівдикість?»

Чи мислиме здійснення безпосереднього переходу від цього, переважаючого в Росії, стану до соціалізму? Так, мислиме до певної міри, але тільки при одній умові, яку ми знаємо тепер, завдяки одній величезній і завершеній

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 113.

науковій роботі, точно. Ця умова — електрифікація. Якщо ми побудуємо десятки районних електричних станцій (ми знаємо тепер, де і як їх побудувати можна і треба), якщо ми проведемо енергію від них у кожне село, якщо ми здобудемо достатню кількість електромоторів та інших машин, тоді не потрібні будуть перехідні ступені, посередні ланки від патріархальщини до соціалізму або майже не потрібні будуть. Але ми прекрасно знаємо, що ця «одна» умова вимагає, щонайменше, десяти років тільки для робіт першої черги, а скорочення цього строку мислиме, в свою чергу, лише в разі перемоги пролетарської революції в таких країнах, як Англія, Німеччина, Америка»¹...» (стор. 16—17).

«Наприкінці січня 1920 р. я послав йому статтю про завдання електрифікації промисловості і 23 січня одержав від нього такого листа:

«Гл. М.!

Статтю одержав і прочитав.

Чудово.

Потрібен *ряд* таких. Тоді пустимо брошуркою. У нас не вистачає якраз спеців з розмахом або «з загадом»...

...Чи не можна додати *план* не технічний (це, звичайно, справа *багатьох* і не скороспішна), а політичний або державний, тобто завдання пролетаріатів?..

...Я думаю, подібний «план» — повторюю, не технічний, а державний — ...треба дати зараз, щоб наочно, популярно, для маси захопити ясною і яскравою (цілком науковою в основі) перспективою: за роботу, мовляв, і за 10—20 років ми Росію всю, і промислову і землеробську, зробимо *електричною*...

...Коли б ще *примірну* карту Росії з центрами і колами? чи цього ще не можна?

Повторюю, треба захопити *масу* робітників і свідомих селян *великою* програмою на 10—20 років...

Ваш *Ленін*»²» (стор. 19—20).

«Якось у розмові з Володимиром Іллічем я навів йому цифри того колосального виробництва лампочок розжарювання, якого досягли Сполучені Штати. При зіставленні з 100-мільйонною цифрою населення Штатів вихо-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 318—319.

² В. І. Ленін, Твори, т. 35, стор. 370.

дило, що електричне освітлення стає справді демократичним, доходячи до найбільш «низових» груп населення. Пам'ятаю, що ми з Володимиром Іллічем прийшли до того висновку, що за першим десятком страшенно важких *починальних* років ми зможемо, при умовах радянського ладу, взяти ще далеко більш рішучий темп популяризації здобутків науки і техніки, ніж американський. Вся суть успіху наших починань при цьому цілком завдячуватиме єдиному вирішальному моментові: ніде в світі нема такого безпосереднього, беззастережного, нелицемірного зв'язку з найширшими народними масами при проведенні в життя будь-якої ідеї, зв'язаної з інтересами цих мас...

Минуло кілька тижнів після цієї розмови, і я одержав від Володимира Ілліча такого характерного для нього листа:

«Г. М.! Мені прийшла в голову така думка.

Електрику треба пропагувати. Як? Не тільки словом, але й прикладом.

Що це значить? Найважливіше — популяризувати її. Для цього треба тепер же виробити *план* освітлення електрикою **кожного будинку** в РСФРР...

...Але план все-таки потрібний *негайно*, хоч би і на ряд років.

Це по-1-е.

А по-2-е, треба *скорочений* план виробити негайно і потім, це по-3-є, — і це найголовніше — треба вміти *вікликати і змагання і самодіяльність мас* для того, щоб вони *негайно* взялися за діло...

Ваш *Л е н і н*»¹» (стор. 24—25).

ЛЕКЦІЯ 7

ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ

Треба не тільки пропагувати ідеї соціалізму, треба його організувати.— Організуючим центром будівництва соціалізму є Рада.— Слід організувати по-новому працю.— Важливість виробничої пропаганди.— Організація обліку і контролю.— Значення профспілок з точки зору організації мас.— Система приводів.— Шефство.— Коопе-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 35, стор. 399.

рування — шлях організації дрібних виробників.— Висновки, що випливають із сказаного для політосвітника.— Роль активу, добір його і робота з ним. Розчленування завдань у справі обслуговування різних верств населення. Складання планів політосвітроботи для кожного закладу.

В. Лібкнехт говорив про необхідність «вивчати, пропагувати і організовувати». Про вивчення і пропаганду ми вже говорили. Нам лишається тепер розглянути питання про організацію політосвітроботи.

Коли ми говорили про агітацію, то підійшли безпосередньо до питання, за що треба агітувати в даний момент, чому повинна служити в даний момент агітація. Відповідь ясна: агітація повинна допомагати в даний момент справі будівництва соціалізму. Це її основне завдання.

Нам треба усвідомити, що таке «справа будівництва соціалізму».

Щоб зрозуміти це, корисно ознайомитися з тим, що говорив з цього приводу Ленін. Найбільше він говорив про це в 1917 і 1918 рр., коли завдання будівництва соціалізму вперше постали перед країною на весь зріст. «...Справа йде про організацію по-новому найглибших, економічних, основ життя десятків і десятків мільйонів людей»¹,— говорив Володимир Ілліч.

«...Наше завдання — видозмінення загальної організації...»²

Ось чому Володимир Ілліч писав: «І поки передові робітники не навчаться організовувати десятки мільйонів, доти вони — не соціалісти і не творці соціалістичного суспільства, і необхідних знань організації вони не набудуть. Шлях організації — шлях довгий, і завдання соціалістичного будівництва вимагають наполегливої тривалої роботи й відповідних знань, яких у нас недостить»³. Тут, *в галузі організації*, і починається для нас соціалістичне будівництво. Але організації ми поки що не маємо, а в ній — суть і основа соціалізму. Ось чому, за словами Володимира Ілліча, «треба, щоб усе, що прокинулося в народі і здатне до творчості, вливалось в наші

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 210.

² Там же, стор. 253.

³ Там же, стор. 263.

організації, які існують і будуватимуться надалі трудящими масами»¹.

«Ми підемо собі своєю дорогою,— говорив Володимир Ілліч,— стараючись якомога обережніше і терпеливіше випробовувати і розпізнавати справжніх організаторів, людей з тверезим розумом і з практичною кмітливістю, людей, які поєднують відданість соціалізові з умінням без шуму (і всупереч метушні і шуму) налагоджувати міцну і дружну спільну роботу великої кількості людей в рамках радянської організації»².

З наведених вище цитат видно, як дивився Володимир Ілліч на справу будівництва соціалізму. Найменше він вважав, що соціалізм це щось формальне, що може бути створене без участі самих мас, без зміни всієї суспільної тканини. Маса виходить з розпорошеного стану, вона перетворюється в організовану наскрізь за різними професіями, цілями роботи, за різними завданнями масу. В цьому процесі організації маса видозмінюється: росте, озброюється знанням, набуває громадських навичок, стає активною, згуртованою.

Неможливо було б будувати соціалізм, коли б у країні не було організуючого центру. Таким організуючим центром є Ради. «Ради — безпосередня організація самих трудящих і експлуатованих мас, яка *полегшує* їм можливість самим влаштовувати державу і управляти нею всіляко, як тільки можна... Автоматично радянська організація *полегшує* об'єднання всіх трудящих і експлуатованих навколо їх авангарду, пролетаріату»³.

Ця організуюча роль Радянської влади має величезне значення саме тому, що соціалізм — це не просто скасування приватної власності на засоби виробництва, це нова організація всього суспільства. В березні 1919 р. на VIII з'їзді РКП(б) Ілліч підкреслює це: «Прекрасна річ революційне насильство і диктатура, якщо вони застосовуються, коли слід і проти кого слід. Але в галузі організації їх застосовувати не можна. Цього завдання виховання, перевиховання і тривалої організаційної роботи ми зовсім не розв'язали і до цього ми повинні систематично приступити»⁴.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 303.

² В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 228.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 222.

⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 137.

І тому, що Ілліч надавав такого величезного значення організації, він особливо цінував організаторські таланти. Якраз під час VIII з'їзду РКП(б) помер один з найталановитіших організаторів нашої партії — Яків Михайлович Свердлов. Виступаючи з промовою з приводу його смерті перед ВЦВК, Ілліч повторює ту саму думку:

«Немає сумніву, що без цієї риси,— без революційного насильства,— пролетаріат не зміг би перемогти, але також не може бути сумніву і в тому, що революційне насильство являло собою необхідний і законний прийом революції лише в певні моменти її розвитку, лише при наявності певних і особливих умов, тоді як далеко глибшою, постійною властивістю цієї революції і умовою її перемог була і лишається організація пролетарських мас, організація трудящих. От у цій організації мільйонів трудящих і полягають найкращі умови революції, найглибше джерело її перемог. Ця риса пролетарської революції і висунула в ході боротьби таких вождів, які найбільше втілили цю невидану раніше в революції особливість — організацію мас. Ця риса пролетарської революції висунула і таку людину, як Я. М. Свердлов, який перш за все і більш за все був організатором»¹.

Свою промову, присвячену пам'яті Я. М. Свердлова, Ілліч закінчує висловленням певності, що «пролетарська революція в Росії і в усьому світі висуне групи і групи людей, висуне численні верстви з пролетарів, з трудящих селян, які дадуть те практичне знання життя, той, якщо не одноособовий, то колективний організаторський талант, без якого мільйонні армії пролетарів не можуть прийти до своєї перемоги»².

Не можна будувати нових порядків, основ нового ладу, не знаючи точно того, що є, не перевіряючи того, чи правильно в належному дусі проводиться робота. Звідси величезне значення обліку і контролю. Ілліч не раз говорив: «Соціалізм — це облік». Треба «організувати всенародний облік і контроль»³. Цю думку Володимир Ілліч повторює і пізніше. У жовтні 1921 р. він пише: «...не дуже довгий досвід привів нас до переконання... що без періоду соціалістичного обліку і контролю підійти хоча б

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 68—69.

² Там же, стор. 73.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 261.

до нижчого ступеня комунізму не можна»¹. Як організувати цей контроль і облік? «...Головний спосіб і шлях контролю: об'єднання населення за різними професіями, цілями роботи, галузями праці і т. п.»².

Пояснімо цю думку Ілліча на прикладі. Як можна організувати контроль над школою? Це неможливо зробити без організації вчителства, без товариської взаємодопомоги і взаємного контролю, з одного боку. З другого боку, справжній контроль неможливий без організації батьків, без організації населення, зацікавленого у справі народної освіти, без організації рад сприяння, різних товариств, як-от «Друг дітей», «Друг школи» та ін.

У «Чергових завданнях Радянської влади» Ілліч писав:

«Саме близькість Рад до «народу», трудящих створює особливі форми відкликання та іншого контролю знизу, які треба тепер особливо старанно розвивати. Наприклад, Ради народної освіти, як періодичні конференції радянських виборців та їх делегатів для обговорення і контролю за діяльністю радянських властей в даній галузі, заслуговують найповнішого співчуття і підтримки. Нема нічого дурнішого, як перетворення Рад у щось застигле і самодовліюче. Чим рішучіше ми повинні стояти тепер за безпощадно тверду владу, за диктатуру окремих осіб *для певних процесів роботи*, в певні моменти *чисто виконавчих функцій*, тим різноманітніші повинні бути форми і способи контролю знизу, щоб паралізувати всяку тінь можливості перекручення Радянської влади, щоб виривати повторно і безустанно бур'ян бюрократизму»³.

І знову тут головне — в організації.

Інше завдання будівництва соціалізму — це нова, краща організація праці — «корінне завдання створення вищого, ніж капіталізм, суспільного укладу, а саме: піднесення продуктивності праці, а в зв'язку з цим (і для цього) її вища організація»⁴. Цю вищу організацію праці Ілліч не мислив без участі самих мас. «Учитися працювати — це завдання Радянська влада повинна по-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 38.

² В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 295.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 239.

⁴ Там же, стор. 223.

ставити в усьому його обсязі перед народом»¹. На VIII з'їзді Рад Володимир Ілліч підкреслював величезне значення *виробничої пропаганди*, величезне значення її організації: «...я думаю, що з числа тих заходів, які за цей рік Радянська влада здійснила, особливо виділяється утворення Центрального бюро виробничої пропаганди при ВЦРПС, об'єднання його з роботою Головополітосвіти, утворення додаткових газет, побудованих за виробничим планом, не тільки з перенесенням уваги на виробничу пропаганду, але й організація її в загальнодержавному масштабі.

Необхідність організації її в загальнодержавному масштабі впливає з усіх особливостей політичного моменту. Необхідне це і для робітничого класу, і для професійних спілок, і для селянства; це є найбільша необхідність нашого державного апарату, який нами використаний далеко не достатньо для цієї мети. У нас знання того, як треба вести промисловість, як треба заінтересовувати маси, книжних знань про це в тисячу разів більше, ніж застосування цих знань на практиці. Нам треба добитися того, щоб поголовно всі члени профспілок були заінтересовані у виробництві і щоб вони пам'ятали, що, тільки збільшуючи виробництво, підвищуючи продуктивність праці, Радянська Росія спроможна буде перемогти»².

Ми бачимо, що до питання про виробничу пропаганду Володимир Ілліч підходив з організаційного боку.

Виробничу пропаганду Володимир Ілліч мав на увазі й тоді, коли писав передмову до книги І. І. Степанова «Електрифікація РСФРР у зв'язку з перехідною фазою світового господарства»:

«Восьмий з'їзд Рад,— писав він там,— постановив, що викладання плану електрифікації обов'язкове в усіх— в усіх без винятку— учбових закладах РСФРР. Ця постанова лишилася, як і багато інших, на папері внаслідок нашої (нас, більшовиків) некультурності. Тепер, з появою у світ цього «посібника для шкіл» тов. Степанова, треба добитись— і ми доб'ємось!— того, щоб у кожній повітовій бібліотеці (а потім і в кожній волосній) було по кілька примірників цього «посібника»;—щоб

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 225.

² В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 448—449.

при кожній електричній станції в Росії (а їх понад 800) не тільки була ця книга, але і влаштовувались обов'язково загальнодоступні народні читання про електрику та про електрифікацію РСФРР і про техніку взагалі; — щоб кожний народний учитель в кожній школі прочитав і за-своїв цей «посібник» (для допомоги в цій справі треба в кожному повіті утворити гурток або групу інженерів і викладачів фізики), і не тільки прочитав, зрозумів і за-своїв сам, але умів би переказувати це просто і зрозу-міло учням школи і селянській молоді взагалі»¹.

Тут ми бачимо, по суті, план організації виробничої пропаганди електрифікації РСФРР.

В організації — суть і цього питання.

І профспілки Володимир Ілліч оцінював з точки зору організації мас: «...профспілки є організацією правля-чого, пануючого, урядуючого класу, того класу, який здійснює диктатуру, того класу, який здійснює державний примус. Але це не є організація державна, це не є ор-ганізація примусу, це є організація виховна, організація залучення, навчання, це є школа, школа управління, школа господарювання, школа комунізму»².

Але робітники повинні бути тісно зв'язані з усією масою трудящих. «Не можна здійснювати диктатури без кількох «приводів» від авангарду до маси передового класу, від нього до маси трудящих. В Росії ця маса се-лянська, в інших країнах такої маси немає, але навіть у найпередовіших країнах є маса непролетарська або не чисто пролетарська»³.

Але важливо, щоб профспілки не замикались, щоб вони були зв'язані з усією трудящою масою: «Одна з найбільших, невикорених справ жовтневого — Ра-дянського — перевороту полягає в тому, що передовий робітник, як керівник бідноти, як вождь сільської тру-дящої маси, як будівник держави праці, «пішов у народ»⁴.

Через п'ять років Володимир Ілліч говорив про те саме у «Сторінках з щоденника». Він збирав матеріали для промови на з'їзді Рад у грудні 1922 р.— промови (йому не довелося виголосити її через хворобу) про

¹ В. І. Л е н і н, Твори, т. 33, стор. 209.

² В. І. Л е н і н, Твори, т. 32, стор. 2.

³ Т а м ж е, стор. 3.

⁴ В. І. Л е н і н, Твори, т. 27, стор. 353.

шефство робітників міських селищ над жителями села. Основне завдання, яке ставив Володимир Ілліч перед шефством,— це «зробити з міського робітника провідника комуністичних ідей в середовище сільського пролетаріату»¹.

Після цієї статті Володимира Ілліча широко почало розвиватися шефство. Треба тільки сказати, що не завжди воно набирало тих форм, про які думав Ілліч. Шефство повинно сприяти об'єднанню дрібних виробників:

«В усьому світі передові загони робітників міських, робітників промислових об'єдналися, об'єдналися поголовно. Але майже ніде в світі не було ще систематичних, беззавітних і самовідданих спроб об'єднати тих, хто по селах, в дрібному землеробському виробництві, в глушині і темряві отуплений усіма умовами життя. Тут стоїть перед нами завдання, яке зливає в одну мету не тільки боротьбу з голодом, а боротьбу і за весь глибокий і важливий лад соціалізму. Тут перед нами такий бій за соціалізм, за який варто віддати всі сили і поставити все на карту, тому що це — бій за соціалізм»².

Об'єднати дрібних виробників можливо тільки шляхом поголовної їх організації в кооперативи, шляхом поголовного їх кооперування. На цьому питанні Володимир Ілліч спiniaється докладно у своїй статті «Про кооперацію», яка відноситься вже до 1923 р.

У цій статті він пише про гігантське значення кооперації: «На кооперацію у нас дивляться зневажливо, не розуміючи того, яке виняткове значення має ця кооперація, по-перше, з принципіальної сторони (власність на засоби виробництва в руках держави), по-друге, з сторони переходу до нових порядків шляхом якнайбільш простим, легким і доступним для селянина.

А в цьому ж, знов-таки, головне. Одна річ фантазувати відносно всяких робітничих об'єднань для побудови соціалізму, інша річ навчитися практично будувати цей соціалізм так, щоб кожний дрібний селянин міг брати участь в цій побудові»³.

Треба підтримувати такий кооперативний оборот, в якому *«дійсно беруть участь дійсні маси населення»*⁴.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 410.

² В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 391.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 413.

⁴ Там же, стор. 414.

Отже, ми бачимо, що і до питання кооперування Володимир Ілліч підходив знов-таки з точки зору організації активності мас населення.

Завдяки такому підходові вдалося протягти соціалізм у повсякденне життя: «Ми перейшли до самої серцевини буденних питань, і в цьому полягає величезне завоювання. Соціалізм уже тепер не є питання далекого майбутнього, або якоїсь абстрактної картини, або якоїсь ікони. Відносно ікон ми залишилися думки старої, дуже поганої. Ми соціалізм протягли в повсякденне життя і тут повинні розібратися. Ось що становить завдання нашого дня, ось що становить завдання нашої епохи»¹.

Які ж висновки повинен зробити для себе політосвітник з усього сказаного вище?

По-перше, що він повинен тісно пов'язувати політосвітроботу з роботою Рад: на селі — волосних виконкомів, у місті — міськрад і виконкомів; допомагати своєю роботою популяризації постанов Рад, проведенню їх у життя, організації мас навколо Рад; допомагати пов'язанню всіх видів будівництва нових порядків з роботою Рад.

По-друге, політосвітник повинен орієнтуватись на політичну організацію робітничого класу, — на Комуністичну партію, проводити в життя її постанови; він повинен прагнути пов'язати свою роботу з роботою економічної організації робітничого класу — з роботою профспілок.

По-третє, політосвітник повинен звертати увагу на те, щоб шефство йшло по правильному руслу, не вироджується у звичайну благодійність.

По-четверте, політосвітник повинен ніколи не забувати про важливість виробничої пропаганди в місті і на селі (на селі вона найчастіше має характер агрономічної пропаганди).

По-п'яте, політосвітник ні на хвилину не повинен забувати про гігантську роль кооперування дрібних виробників: повинен робити все, щоб підносити активність населення щодо кооперування, свідоме ставлення його до кооперування.

Наприкінці хотілося б звернути увагу на деякі сторони організаційної роботи політосвітника.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 391.

Насамперед політосвітникові треба подбати про організацію *активу*. Цей актив йому треба шукати серед партійних, профспілкових, радянських і громадських організацій. Помилкою є вважати, що досить запросити представників цих організацій і зробити їм доповідь. Слід інакше підійти до справи. Треба у кожній організації згуртувати актив, який найбільше цікавиться цією роботою, згоден і може взяти в ній участь. Надзвичайно важливим моментом є організація активу. Суть справи в тому, щоб кожному дати роботу, яка йому під силу, яка його цікавить і яку саме він може найкраще провести. Важливо, щоб був облік роботи кожного, щоб його робота була в усіх перед очима, щоб він про неї звітував.

Друге завдання організатора-політосвітника — уміти будити ініціативу активу, уважно ставлячись до неї, підхоплюючи і розвиваючи її. Цьому сприяють спільні обговорення питань врахування досвіду.

Але організація активу не самоціль. Актив треба організувати для того, щоб, спираючись на нього, організувати якнайширші маси трудящих. Питання в тому, як це зробити.

Актив допоможе політосвітникові орієнтуватися в питанні, на які верстви розпадається маса трудящих даного села або міського району, що особливо хвилює кожную верству трудящих. Треба з'ясувати разом з активом, як, з якого кінця підійти до кожної верстви, намітити, розробити весь план роботи. У добре складеному плані — запорука успіху організаційної роботи політосвітзакладу.

Візьмімо приклад.

Припустимо, на селі є невелика купка куркулів, а вся маса наполовину складається з середняків і бідняків. Певна річ, політосвітник орієнтується на дві останні верстви. З'ясовується, що найбільш потрібне тепер для бідняцької частини населення. Виявляється, що частина бідняцького населення на літо йде на відхожі промисли, а землю здає обробляти заможним і платить їм за цей обробіток високі ціни; друга частина працює кустарями на скупщика. Для перших, очевидно, є важливим налагодити артільний обробіток своєї землі, для других — вступити до промислової кооперації. Друге питання легше розв'язати, ніж перше. Обговоривши питання з активом, волосний організатор (або завідувач хати-читальні) вста-

новлює зв'язок з повітовою промисловою кооперацією і розробляє разом з нею план кампанії залучення населення до промислової кооперації. Кустарів, що працюють на скупщика, починають «обробляти» з усіх боків. Учителька роз'яснює дітям у школі, що таке промислова кооперація, дає задачі на цю тему, наводить приклади вигідності кооперування. Діти розповідають батькам. Комсомольці, делегатки, селянський комітет взаємодопомоги залучають до цієї роботи членів своїх організацій. На дошці коло хати-читальні вивішують плакат, другий плакат вивішують у сільраді. Ведуть агітацію по хатах. Коли ґрунт підготовлено, ставлять доповідь у хаті-читальні і т. д. Якщо вдасться добитися успіху, авторитет хати-читальні буде завойований.

Звичайно, не можна залишати обслуженої верстви, а треба й далі працювати серед неї. Частина середняків, які теж працювали на скупщика і тепер увійшли до кооперації, вже дуже цікавиться роботою хати-читальні. Тим часом хата-читальня, вивчивши стан селянського господарства, бачить, чим треба йому допомогти. Але докорінна зміна господарства вимагає проведення земельно-порядження. Поки що тут нічого не зробиш: лук немає, земля розорана. Але можна розводити свиней. Хата-читальня починає кампанію за розвиток цієї галузі тваринництва, обговорює план цієї кампанії з повітовим земельним управлінням, домовляється про допомогу. На весну готується кампанія за піднесення городництва — піонери і комсомол готуються до практичної роботи, дістають насіння і т. д.

Тільки здобувши авторитет, можна приступити до пропаганди артільного обробітку землі. До цієї справи залучається селянський комітет взаємодопомоги. Найважливіше — не хапатися за все відразу, добре обдумувати і підготовляти кампанію, яку починають, доводити почате до кінця, закріплювати досягнуте.

Це на селі.

Візьмемо приклад роботи в місті.

Як організувати роботу бібліотеки? Так само треба вивчати населення округи, обдумати, як втягнути в читання міську бідноту, відсталі верстви робітників (як-от робітників Нархарчу), неорганізовану трудящу масу. І знов-таки треба насамперед утворити актив, разом з ним вивчити населення прилеглого району, вивчити,

чим воно цікавиться, чим живе. І знов-таки важливо на основі ознайомлення з населенням виробити *план* роботи, залучити до роботи ряд організацій. Не так важливо вивчати інтереси окремих читачів, як вивчати інтереси груп населення, обслуговувати насамперед трудящих, організовувати їх через читання, через бібліотеку.

З а в д а н н я. Намітьте який-небудь заклад у знайомому вам районі (все одно — в місті чи на селі): бібліотеку, клуб, хату-читальню і т. п.— і продумайте організацію його роботи. Запишіть свої міркування.

ЛЕКЦІЯ 8

ОРГАНІЗУЮЧА РОЛЬ РОБІТНИЧОЇ ПРЕСИ

Герцен — основоположник вільної російської преси.— Створення загальноросійської політичної соціал-демократичної газети «Искра» за кордоном, її роль у створенні партії.— Більшовицька нелегальна преса.— Легальна більшовицька преса в 1905—1907 рр.— «Звезда» і «Правда». Збори на «Правду». Робітничий склад передплатників «Правды».— Зміна характеру робітничої преси після Жовтневого перевороту.— Зростання і значення роб- і сількорства.— Зростання робітничої преси, зростання місцевих газет.— Стінні газети.— Розповсюдження і використання газет.

Почнімо з давніх часів — з епохи перед селянською реформою 1861 р. і безпосередньо після неї. Не було тоді можливості в легальній пресі сказати ні слова правди. Преса в буквальному розумінні слова була «рабською». «Герцен,— писав Володимир Ілліч,— створив вільну російську пресу за кордоном — в цьому його велика заслуга. «Полярная звезда» піднесла традицію декабристів. «Колокол» (1857—1867) став горою за визволення селян. Рабське мовчання було порушене»¹. «Колокол» у свій час справляв великий вплив на передову частину російської інтелігенції. Герцен — основоположник народництва. Його народницька теорія була помилковою, але він зрозумів значення мас, він мужньо підняв свій голос проти царизму, проти арештів революціонерів, проти розправи з Польщею.

¹ В. І. Ле н і н, Твори, т. 18, стор. 11.

«Коли,— писав у 1912 р. т. Ленін,— вся згряя російських лібералів відсахнулася від Герцена за захист Польщі, коли все «освічене громадянство» відвернулося від «Колокола», Герцен не збентежився. Він продовжував обстоювати свободу Польщі і бичувати приборкувачів, катів, вішателів Олександра II. Герцен врятував честь російської демократії. «Ми врятували честь імені російського — писав він Тургеневу — і за це постраждали від рабської більшості»¹.

«Шануючи Герцена, ми бачимо ясно три покоління, три класи, які діяли в російській революції. Спочатку — дворяни і поміщики, декабристи і Герцен. Вузьке коло цих революціонерів. Страшенно далекі вони від народу. Але їхня справа не загинула. Декабристи розбудили Герцена. Герцен розгорнув революційну агітацію.

Її підхопили, розширили, зміцнили, загартували революціонери-різничинці, починаючи з Чернишевського і кінчаючи героями «Народної волі». Ширше стало коло борців, ближчий їхній зв'язок з народом. «Молоді штурмани майбутньої бурі» — називав їх Герцен. Але це не була ще сама буря.

Буря, це — рух самих мас. Пролетаріат, єдиний до кінця революційний клас, піднявся на чолі їх і вперше підняв до відкритої революційної боротьби мільйони селян. Перший патиск бурі був у 1905 р. Дальший починає зростати на наших очах (статтю про Герцена Володимир Ілліч написав у 1912 р.— Н. К.)»².

«Вільне російське слово», яке розносив «Колокол» по рабській країні, не пролунало даремно. Замолоду Ленін і сучасне йому покоління зачитувалося Герценом. Ставши марксистом, знайшовши правильний шлях революційної боротьби, Ленін ні про що так не мріяв, як про те, щоб відкрито звернутися до мас, сказати їм правду. У 1900 р. цього не можна було — так само як і за часів Герцена — зробити відкрито, через легальну пресу. З другого боку, у тодішніх російських соціал-демократів був перед очима приклад німецької соціал-демократії, яка за часів виняткових законів проти соціал-демократії організувала свій нелегальний орган у Швейцарії і зуміла добре налагодити доставку його до Німеччини (червону пошту). Вра-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 18, стор. 12.

² Там же, стор. 13.

ховуючи величезне значення вільного слова, організуюче значення загальноросійської політичної газети, Ленін, Потресов і Мартов поїхали за кордон і там разом з групою «Визволення праці» створили «Искру».

Якого значення надавав Володимир Ілліч газеті в організаційному відношенні, можна бачити з його статті «З чого почати?» в № 4 «Искры» (травень 1901 р.). «Нарешті,— писав він там,— нам потрібна неодмінно *політична* газета. Без політичного органу немислимий в сучасній Європі рух, що заслуговував би назви політичного. Без нього абсолютно нездійсненне наше завдання — сконцентрувати всі елементи політичного невдоволення і протесту, запліднити ними революційний рух пролетаріату. Ми зробили перший крок, ми пробудили в робітничому класі пристрась до «економічних», фабричних викривань. Ми повинні зробити дальший крок: пробудити в усіх скільки-небудь свідомих верствах народу пристрась до *політичних* викривань... Російський робітничий клас, на відміну від інших класів і верств російського суспільства, проявляє постійний інтерес до політичного знання, пред'являє постійно (а не тільки в періоди особливого заворушення) величезний попит на нелегальну літературу. При такому масовому попиті, при розпочатому вже виробленні досвідчених революційних керівників, при тій сконцентрованості робітничого класу, яка робить його фактичним господарем у робітничих кварталах великого міста, у заводському селищі, у фабричному містечку,— постановка політичної газети є справа цілком посиљна для пролетаріату. А за допомогою пролетаріату газета проникне в ряди міського міщанства, сільських кустарів та селян і стане справжньою народною політичною газетою.

Роль газети не обмежується, проте, самим поширенням ідей, самим політичним вихованням і залученням політичних союзників. Газета — не тільки колективний пропагандист і колективний агітатор, але також і колективний організатор. В цьому останньому відношенні її можна порівняти з риштованням, яке ставиться навколо споруджуваної будови, намічає контури будівлі, полегшує стосунки між окремими будівниками, допомагає їм розподіляти роботу і оглядати загальні результати, досягнені організованою працею. З допомогою газети і в зв'язку з нею сама собою складатиметься постійна

організація, зайнята не тільки місцевою, але й регулярною загальною роботою, що привчає своїх членів уважно стежити за політичними подіями, оцінювати їх значення та їх вплив на різні верстви населення, виробляти доцільні способи впливу на ці події з боку революційної партії»¹.

І ще раніше Володимир Ілліч писав з заслання:

«Тільки створення загального органу партії може дати кожному «частковому працівникові» революційної справи свідомість того, що він іде «в лаві і в шерезі», що його робота безпосередньо потрібна партії, що він є однією з ланок того ланцюга, кільця якого задушуть найлютішого ворога російського пролетаріату і всього російського народу—російський самодержавний уряд»².

Ми знаємо, яке величезне значення мала «Искра» у справі організації партії, у справі організації революційного руху. Особливо важливого значення надавала «Искра» кореспонденціям робітників, залученню робітників до співробітництва в газеті. «Агенти» «Искры» — ті, хто допомагав видавати, перевозити і розповсюджувати «Искру»,— повинні були дбати також і про залучення нових кореспондентів. Особливо багато зробив у цій справі пітерський робітник Іван Васильович Бабушкін. Він об'їздив робітничі райони, збираючи кореспонденції від робітників Орехово-Зуєва, Ярославля, Шуї, Гусь-Хрустального та інших місць. Іван Васильович був розстріляний у 1906 р.

Коли «Искра» (1903) перейшла до меншовиків, більшовики почали в кінці 1904 р. видавати свою газету — «Вперед», яку після III з'їзду партії було перейменовано в «Пролетарий».

1905 рік відкрив можливість видавати легальні газети. Такою першою легальною газетою, яка відкрито обстоювала точку зору більшовиків, була «Новая жизнь»; закрита в зв'язку з московським повстанням, вона знову почала виходити під назвою «Волна», потім «Эхо» та ін. Значення цих газет було величезне. Коли згадати, що Володимирові Іллічу в 1905—1907 рр. вдалося тільки раз виступити перед масою робітників на великих зборах

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 5, стор. 9—10.

² В. І. Ленін, Твори, т. 4, стор. 198.

у домі Паніної, стане ясно, що значила тоді легальна більшовицька газета.

У 1905—1907 рр. робітничі маси йшли за більшовиками. В роки реакції знову довелося піти в підпілля, і центральний орган став знову нелегальним. Та коли робітничий рух почав наростати, з допомогою депутатів Третьої думи, головним чином Полетаєва, вдалося налагодити наприкінці 1910 р. щотижневу газету «Звезда». У 1912 р. стала виходити вже щоденна газета «Правда». Тоді закордонний центр більшовиків перебрався у Краків, ближче до кордону, щоб легше було зв'язуватися з Росією.

Робітники проводили збори на «Правду». Володимир Ілліч уважно стежив за тим, які робітничі організації роблять внески на «Правду», надавав цьому величезного значення. Підтримку з боку робітників він цінував не тільки тому, що вона давала газеті можливість існувати; він вважав, що вона має велике організаційне значення. Він проектував навіть особливий вид зборів — «робітничу копійку». За цим проектом усі робітники, що співчували «Правде», мали вносити в день получки копійку на газету. За кількістю копійок можна було б знати, скільки робітників співчуває «Правде». Проте в той час, у 1912 р., цей проект не міг бути здійснений через слабу організацію профспілок і партії.

Кого обслуговувала «Правда» в довоєнний період?

Живучи в Кракові, Володимир Ілліч попросив «Правду» прислати списки передплатників. Тепер, коли «Правда» має сотні тисяч передплатників, це було б неможливо, але тоді, в 1913 р., цих передплатників було кілька тисяч. Списки передплатників було прислано. За планом Ілліча вони були розрізані і поділені на групи. Коли й раніше було видно, що головний передплатник «Правды» — робітник, то після виконаної роботи це стало очевидним. Величезна, переважна маса передплатників складалася з робітників, розкиданих по всій Росії. Здобутий цифровий матеріал, відповідно висвітлений, посилали в «Правду», але він потрапив до рук провокатора Черномазова і був викинутий у кошик.

Робітники були не тільки передплатниками «Правды» — вони почали писати в «Правду». Робітничим кореспонденціям «Правда» завжди приділяла велику увагу.

Коли в жовтні 1917 р. влада перейшла в руки Рад, коли почалося будівництво нового життя з участю мас, завдання робітничої преси значно поглибились: їй треба було не тільки будити політичну свідомість, не тільки політично викривати — основним її завданням стало допомагати організації нових порядків, допомагати перебудові всього життя на нових началах.

У статті в «Правде» від 9 лютого 1921 р. Володимир Ілліч про комуністичну пресу перехідного періоду писав: «Капіталізм робив з газет капіталістичні підприємства, знаряддя наживи для багатих, інформації і забави для них, знаряддя обману і обдурювання для маси трудящих. Ми зламали знаряддя наживи і обману. Ми *почали* робити з газети знаряддя освіти мас і навчання їх жити й будувати своє господарство *без* поміщиків і без капіталістів. Але ми тільки-тільки ще почали це робити. За три з лишком роки зробили небагато. А треба зробити ще дуже багато, пройти ще дуже великий шлях. Менше політичної тріскотні, менше загальних міркувань і абстрактних лозунгів, якими втішаються недосвідчені комуністи, що не зрозуміли своїх завдань, більше виробничої пропаганди, а найбільше ділового, вмілого, пристосованого до рівня розвитку маси врахування практичного досвіду»¹.

Перебудова існуючих порядків відбувається з найактивнішою участю маси, і маса дуже скоро усвідомила, яке величезне організаційне значення має робітнича преса. Робітнича преса почала, спираючись на робітничих кореспондентів, викривати не порядки, темні діла, допомагала здійснювати на ділі контроль з боку робітничої маси. Робкорство стало швидко розвиватися.

Виникла гостра потреба якось організувати робкорство, допомогти йому правильно розвиватися, допомогти узагальнювати досвід робкорства. І знову за цю роботу взялася «Правда». При «Правде» почав виходити журнал «Робкор». «Правда» організовувала з'їзди та конференції робкорів. Її шляхом пішли й інші газети. Робкорство становить особливість нашої, Радянської країни. Величезна будівнича робота, яку ведуть маси, зумовлює і розвиток робкорства.

Поряд з робкорством зростало й сількорство. Село темніше і глухіше, ніж місто. Темних діл там немало.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 104—105.

Сількори почали будоражити село, виводити з допомогою преси на свіжу воду темні, дикі, неподобні діла. Звичайно, ці викриття не минались їм даремно. Викриті розправлялися не раз із сількорами: вбивали з-за рогу, вдавалися до помсти в різних формах і видах. І знов-таки «Правда» немало зробила для захисту робітничо-селянських кореспондентів.

З 1924 р. при «Правде» почав виходити «Рабоче-Крестьянский корреспондент». На 1 січня 1926 р. робітничо-селянських кореспондентів було вже понад 200 тисяч. І ніде, може, так яскраво не виявилась організуюча роль друкованого органу, як у робсількорівському русі. Справа розростається дедалі ширше, редакції обростають сіткою кореспондентів, створюються робкорівські та сількорівські гуртки, курси, школи. Якість робсількорівської роботи зростає, підхід до кореспондування поглиблюється. Це величезний, серйозний рух. Роб- і сількорство, що йде по правильному руслу, створює передумови для здійснення того «всенародного обліку і контролю», про який у свій час писав Володимир Ілліч. Робсількорівський рух виховує маси до цього контролю — контролю знизу. Він привчає маси оцінювати явища з суспільної точки зору, з точки зору загального інтересу.

Але не тільки викривальний характер мають і повинні мати робітничо-селянські кореспонденції, вони повинні відображати й позитивні сторони, виявляти, що нового творить маса у своєму повсякденному житті. Кореспонденції такого характеру, звичайно, є не менш цінними, ніж викривальні: вони узагальнюють, організовують ініціативу мас. Це надзвичайно важливо.

Розмах сучасної робітничо-селянської преси тепер зовсім інший, ніж був раніше. Газета входить у побут. Тепер є вже такі села, де кожний двір одержує газету; правда, їх ще небагато, але таких сіл, де газета припадає на п'ять — десять дворів, уже дуже багато.

Виходить багато центральних газет: «Правда», «Известия», «Труд», «Гудок», «Беднота», «Крестьянская газета» та ін. Крім того, виходить багато місцевих газет, які мають не менше організуюче значення, ніж центральні газети. Місцева газета може ще більше в'їдатися в життя, може стати ближче до читача, більше залучити його до роботи над газетою, спуститися ще більше вглиб.

Звичайно, не всі місцеві газети вміють це робити, деякі намагаються тільки копіювати центральні газети.

Життя пішло шляхом дальшої індивідуалізації газет. Широко почали розвиватися стінні газети. Стінна газета ще ближча до читача, ще злободенніша. Правда, іноді стінгазети йдуть неправильним шляхом: займаються не стільки оцінкою навколишніх явищ, скільки загальними міркуваннями. Як-не-як ця справа розвивається.

Але важливе не тільки те, щоб газети були добре складені, важливо, щоб вони широко і правильно розповсюджувались, доходили вчасно, повністю і вміло використовувались.

У згаданій вище статті в «Правде» від 9 лютого 1921 р. Володимир Ілліч обурюється неправильним розподілом газет — тим, що газети йдуть не в маси, а застрягають у різних «совбюрів» (радянських бюрократів). Він пропонує звернути особливу увагу на розклеювання газет. Пропонує насамперед забезпечувати газетами для розклеювання хати-читальні й бібліотеки, щоб хоч таким способом доходили вони до робітників і селян. З того часу, як написано було цю статтю, минуло п'ять років. У справі забезпечення газетами фабрик і заводів, у справі забезпечення газетою села ми деяких успіхів досягли. Кожний робкор, кожний сількор зацікавлений у розповсюдженні газети. Років три-чотири тому ще бували випадки, наприклад, на Уралі, коли передплачували газети через якесь агентство, що гроші приймало, а надсилання газет не організовувало, і навіть бібліотеки не могли передплатити за гроші газету. Тепер це давно минулі часи. Тепер сама тільки «Крестьянская газета», яка видається у Свердловську, має вже 140 тисяч передплатників. Особливо багато зробила для розповсюдження газети на селі кільцева пошта.

Щодо використання газет зроблено ще зовсім мало. Буває так: на фабриці передплатили газету трохи не всі поголовно, а читає газету небагато людей, читання вгolos не організовано. З розклеюванням ще гірше — його майже не практикують; тут ще багато треба зробити. Газети також погано зберігають, а там, де їх зберігають, вони лежать без ужитку, не використовуються як матеріал для читання. Треба складати для підшитих газет зміст за темами. Так, пензенський журнал «Просвещение» у кожному номері (журнал щомісячний) вміщує

список статей з краєзнавства, що друкувалися за минулий місяць у місцевій газеті. Звичайно, можна і треба скласти такі списки і з інших питань. Такі списки, додані до підшитих за місяцями газет, перетворять підшиті газети в цікаві довідники, в цікавий матеріал для читання. «Ми не вміємо використовувати і те, що у нас є»,— часто говорив Володимир Іллч. Нам треба навчитися краще, повніше використовувати газети.

На допомогу друкованій газеті йде тепер радіогазета. Значення її весь час зростатиме. Особливе організаційне значення могли б мати місцеві радіогазети: вони могли б стати в руках губернських виконкомів могутнім засобом безпосереднього спілкування з масою, роз'яснення їй кожного заходу, кожної постанови. Ми не навчилися ще використовувати радіо для організації населення. Треба навчитися.

Які висновки повинен зробити з усього викладеного вище політосвітник?

Політосвітник повинен всіляко допомагати поширенню робітничо-селянської преси в масах; повинен дбати про створення гуртків робітничих і селянських кореспондентів, повинен допомагати в їх роботі; він повинен сприяти найкращому використанню газет: влаштовувати читання, дбати про зберігання газет і про те, щоб до газет, які зберігаються, додавали списки статей, присвячених найважливішим питанням, організувати слухання газет по радіо; допомагати організації стінних газет.

Матеріал для читання

Ленин Н. (Ульянов В.), О характере наших газет. Собр. соч., т. XV, стор. 418—420¹.

Ленин Н. (Ульянов В.), Коммунистическая печать в переходный период. Собр. соч., т. XVIII, ч. I, стор. 77—81².

Ленин Н. (Ульянов В.), Итоги полугодовой работы. Собр. соч., т. XII, ч. I, стор. 241—253³.

Цареградский И., Библиотека в стенной газете, стенная газета в библиотеке, М.—Л., Гиз, 1926.

Журн. «Рабоче-крестьянский корреспондент», вид-во «Правда» (за 1924, 1925, 1926 pp.).

¹ Див. 4-е вид. Творів В. І. Леніна, т. 28, стор. 77—79.— *Ред.*

² Статті В. І. Леніна під таким заголовком немає; згідно з зазначеними сторінками,— це частина статті В. І. Леніна «Про роботу Наркомосу». Див. 4-е вид. Творів В. І. Леніна, т. 32, стор. 98—106.— *Ред.*

³ Див. 4-е вид. Творів В. І. Леніна, т. 18, стор. 156—170.— *Ред.*

- Астров В., Ленин и рабочая печать в России, М., 1924.
Борисов Н., Как организовать рабкоров, М., 1925.
Борисов Н., За правду, М., 1924.
Грунт Я., Как и о чем писать рабкору, М., 1925.
Докукин В., Как работать рабкору, М., 1925.
Пилацкая Н. и Зуев А., Кружок рабкоров и стенная газета, М., 1925.
Итоги и перспективы рабселькорского движения, М., 1925.
Всесоюзное совещание рабселькоров, 3-е, М., 1926.
Партия, рабкор и селькор. Сборник статей, М., 1925.

З а в д а н н я. 1. Візьміть або Нижегородську, або Іваново-Вознесенську губернію і простежте за «Рабоче-крестьянским корреспондентом», як розвивався робсількорівський рух у цих губерніях. 2. Візьміть три-чотири кореспонденції з якої-небудь газети і дайте їм всебічну оцінку.

Д о д а т о к.

Ми говорили вище, що головне в будівництві соціалізму — організація. Звідси випливає, що кожний політосвітник повинен виховувати з себе вмілого організатора. Звичайно, організаційні навички виробляються в процесі роботи — не кинувшись у воду, не навчившись плавати. Проте звідси аж ніяк не виходить, що не треба вивчати того, як слід організувати всяку роботу, не треба вивчати принципів організації праці.

Наукова — або, як тепер звичайно говорять, раціональна — організація праці (в будь-якій галузі праці) має велике значення. Буржуазна наука дуже докладно розробила теорію організації праці у промислових підприємствах. Правильна організація праці надзвичайно підвищує її продуктивність. Зрозуміло, що підприємці, дбаючи про свої вигоди, приділяли цьому питанню немало уваги. Ми повинні уважно вивчати їх досвід. Таку працю, як книга Тейлора «Організація праці у промислових підприємствах», повинен вивчити кожний студент. Звичайно, до праці Тейлора треба підходити, озброївшись хорошими марксистськими окулярами. Ні на хвилину не можна забувати, що цю працю написав класовий ворог пролетаріату. Але у ворогів треба вчитися.

Тепер питання організації праці досліджує Центральний інститут праці (ЦІП). Кожному студентові треба побувати в цьому Центральному інституті праці. Ви-

вчення цього питання повинно бути найнеобхіднішою ланкою марксистської освіти.

В Інституті праці вивчають працю заводського робітника. Праця організатора-політосвітника за своїм типом відрізняється від організації праці людини фізичної праці. Проте є цілий ряд основних принципів організації праці, які однаковою мірою можна застосувати до всіх видів праці. Є ціла галузь — галузь організації управлінської праці, розроблена також дуже докладно.

Володимир Ілліч рекомендував Робсельінспекції та ЦКК уважно вивчати питання організації праці. Він сам це робив. У статті «Краще менше, та краще» — це одна з останніх його статей — він писав:

«Оголосити конкурс зараз же на складання двох або більше підручників по організації праці взагалі і спеціально праці управлінської. В основу можна покласти існуючу вже у нас книгу Ерманського, хоч він, в дужках сказати, і відзначається явним співчуттям меншовизмові і непридатний для складання підручника, підходящого для Радянської влади. Далі, можна взяти за основу недавню книгу Керженцева; нарешті, можуть придатися ще деякі з існуючих часткових посібників.

Послати кількох підготовлених і сумлінних осіб у Німеччину або в Англію для збирання літератури і вивчення цього питання. Англію я називаю на випадок, якби посилка в Америку або Канаду була неможлива»¹.

Володимир Ілліч хотів навіть, щоб кандидати і члени ЦКК і кандидати в службовці Робсельінспекції склали окремі іспити з питань організації праці.

Звичайно, політосвітникові теж треба бути обізнаним з основами організаційної науки. На жаль, немає спеціальної книжки, яка давала б вказівки саме в галузі політосвітроботи.

Для початку політосвітникові слід прочитати:

1. Керженцев П. М., «Памятка организатора», М., «Красная новь», 1923.
2. Ленин В. И., «Советы постороннего» (т. XIV, ч. II, стор. 269)².

Передруковуємо далі останній розділ з брошури П. М. Керженцева «Пам'ятка організатора»:

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 434.

² Див. 4-е вид. Творів В. І. Леніна, т. 28, стор. 149—151.— Ред.

Правила організаційної роботи

Коли стисло нагадати *основні правила*, якими повинен керуватися кожний організатор, то можна формулювати їх так:

1. Ясно постав мету для своєї роботи. Виділи головну, основну мету, якій треба приділити особливу увагу, і цілі другорядні. Всі учасники роботи повинні бачити мету, яка поставлена перед їх організацією.

2. Склади ясний і точний план роботи. А для цього поділи роботу на частини, виділи найголовніші, розмісти, в якому порядку треба виконати окремі частини роботи.

3. Встанови, як повинна йти робота. Для цього з'ясууй, на які групи треба поділити всіх учасників, як їх об'єднати між собою, яку роботу їм дати і кого поставити для керівництва.

4. Роздивись, що навколо тебе. Стій твердо на землі і не витай у хмарах. З'ясууй усі умови роботи. Насамперед пристосуй саме місце роботи.

5. Зважай на матеріал, який у тебе під рукою. Умій використати, що є. Знайди і пристосуй потрібний інструмент.

6. Усе роби по черзі. Насамперед знайди для кожної речі своє місце. Роботу виконуй не розпорошуючись, а одне після другого — за планом.

7. Роби все вчасно. Не запізнюйся. Встанови точні години роботи і відпочинку. Використовуй для справи кожен хвилину. Даючи накази, завжди визначай, на який строк виконати.

8. Підбери помічників. Поговори з ними. Розпитай їх. Випробуй на роботі. Постав кожного на своє місце. Поганий працівник найчастіше через те поганий, що йому дали не його справу.

9. Передавай роботу іншим. Змушуй інших працювати. Не плутайся з дрібницями. Пам'ятай п'ять основних частин роботи організатора: а) організатор складає загальний план роботи, б) він об'єднує людей для роботи, в) він керує роботою, г) він погоджує роботу окремих частин організації і окремих працівників, д) він контролює роботу.

10. Покладай відповідальність на кожного учасника організації за його роботу. Кожний повинен знати, кому саме він підпорядкований і від кого дістає накази.

11. Свої накази давай у стислій, точній і ясній формі. Складай чіткі інструкції для виконання роботи.

12. Більше вчи, ніж наказуй. Ознайом учасників організації з усією справою. Зацікав. Виклич змагання. Створи товариську дисципліну.

13. Веди весь час точний облік роботи. Не потопай у дрібницях. Вибирай найголовніші цифри. Порівнюй їх з іншими. Контролюй роботу. Стеж, щоб не було розтрачання людської сили, грошей, матеріалів та інструментів.

14. Організуй самого себе. Розраховуй роботу. Бережи час. Пам'ятай про відповідальність. Учись. Контролюй себе¹.

1927 р.

¹ П. М. Керженцев. Памятка организатора, М., «Красная новь», 1923, стор. 39—40.

РЕЛІГІЯ І ЖІНКА

Не можна закривати очей на те, що релігійні настрої ще міцні, зростає сектантський рух. На жаль, ми не завжди досить уважно вивчаємо це явище.

Навчилися попи тепер тонше діяти. Проти Радянської влади слова не скажуть, лінію свою ведуть обережно.

Розповідають з Великолуцького повіту Псковської губернії, що черниці утворили там сільськогосподарський гурток, не шкодують праці: на сільськогосподарській виставці першу премію одержали. Відкрили червоний куток, роботу там ведуть. Усе з молитвою. Поляки (що живуть у прикордонній смузі) дивуються з ксьондза: агрономічний гурток організував, сорок селянок у нього в гуртку, на чолі гуртка — біднячка. У Сергачському повіті Нижегородської губернії, де багато татар, мулла заявив: «Ми за Радянську владу. Радянська влада проголосила рівність між чоловіком і жінкою, треба внести поправку в коран і відкрити двері мечеті не тільки для мусульман, але й для мусульманок». Він так і зробив, татарки посунули до мечеті. Вже ж яке наше духовенство просте, не звичне до витончених способів впливу на свою паству, та й то зараз пристосовується. У селі Богородську Павловського району Нижегородської губернії, де живуть кустарі-шкіряники, що люблять благоліпний церковний спів, духовенство сушило собі голову: «Що робити? — Мало ходять громадяни до церкви». Нарешті, надумали: запросили з Москви оперного співака співати в церкві і зібрали мало не все село.

Колись керженські ліси, що входять тепер до складу Нижегородської губернії, були пристановищем старо-

обрядництва, багатими були старообрядницькі скити (немало грошей жертвувало на них волзьке купецтво). Умер, розпався клас, на який спиралося старообрядництво, і воно занепало, але його уламки досі засмічують Нижегородський край. У селі Чернухи Арзамаського повіту Нижегородської губернії, крім попа, сім сект. На десятому році революції в трунах сплять! І по інших губерніях відроджуються секти: євангелісти, баптисти. Та навіщо далеко прикладів шукати: у Москві ткали з «Красной Розы» до євангелістів ходять. Треба серйозно взятися за вивчення всіх форм сучасного сектантства. Уже минув той час, коли діяли простою заборонаю — розганяли сектантські зібрання та ін. Тепер усі усвідомлюють, що треба йти шляхом, може, складнішим, але значно більш дійовим.

Насамперед треба уважно вивчати потреби, з яких виростають релігійні настрої, вивчати корені сучасної релігійності.

У цілому ряду людей особливо гостро виявляється потреба осмислити навколишнє життя, пов'язати між собою різні життєві явища, виробити собі якийсь цільний світогляд, що був би керівництвом до дії. Володимир Ілліч писав про необхідність неухильно виховувати у мас революційний світогляд і тим виховувати маси до революційної дії. Одно з другим нерозривно зв'язане, одно живить друге. І от нинішній момент є якраз моментом, найбільш важливим з точки зору пропаганди революційного світогляду. Адже тільки комунізм може дати найбільш повну і наукову відповідь на шукання, які виникають тепер у дуже й дуже багатьох людей. Грунт для пропаганди багатий. Але часто буває так, що недосвідчений пропагандист зводить пропаганду комунізму до агітації, до переліку подій, до визначень, намагається нічого не упустити і забуває найголовніше: розкрити зв'язок між явищами, показати, як то кажуть, «що до чого». І пропаганда не захоплює, залишає того, кого пропагують, байдужим. Пропагандистам треба якнайважливіше прислухатися до запитів населення і якнайповніше, якнайконкретніше ставити пропаганду марксистського, революційного світогляду.

Щодо робітничі й селянки питання стоїть ще гостріше. Треба їм дати марксистський світогляд у дуже простій, зрозумілій формі.

Особливу роль відіграє тут мистецтво. Це, ще раз скажу, дуже добре знає, наприклад, католицька церква: гарні співи, статуї, квіти в церкві, інсценівки — все це захоплює католиків і особливо католичок. Щодо впливу на маси за допомогою мистецтва ксьондзи — великі майстри. Церковне мистецтво — масове мистецтво, часто єдино доступне народові. За вхід до костюлу грошей не беруть. У нас церква багато що перейняла від католицизму. Церкви прикрашені іконами, церковні співи особливо приваблюють до церкви. Селянка, яка від ранку до вечора думкою прикована до господарства, до нескінченних хатніх справ, радіє, що хоч у неділю вона вільна, що хоч у неділю вона може послухати співи, подивитися на прикрашені ікони. Церква дає їй щось таке, що після сірих буднів дуже захоплює її.

Що до церкви приваблює мистецтво, знають тепер добре.

І от у Великолуцькому повіті Псковської губернії у страсну суботу привезли в село кінопересувку. Народ посунув дивитися кіно, церква спорожніла. Але закінчився сеанс, і та сама юрба вся перекочувала до церкви дивитися, як святять паски. Що їх спонукало йти до церкви? Релігійне почуття? Ні, потреба у видовищі.

Наше мистецтво ще не стало народним, не стало таким доступним для мас, як доступне церковне мистецтво. І має рацію комсомол, коли звертає на цю справу особливу увагу. Він цілком правильно робить, коли влаштовує конкурс гармоністів, коли домагається, щоб на гармошці, доступній і близькій для села, грали пісні гарні, пісні революційні. Музика потрібна масі, мистецтво потрібне масі. Наше мистецтво ще не спустилося в низи, воно літає ще в піднебессі. А тільки воно може витіснити мистецтво церковне.

Але треба звернути увагу ще на одну сторону. Мистецтво найбільше захоплює тоді, коли людина залишається не тільки просто глядачем або слухачем, а сама бере участь у масовій дії. У католицькій церкві всі співають хором, у нашій — хрестяться, кланяються, падають навколішки, лізуть під ікону, беруть участь у хресних ходах — одним словом, прилучаються до масової дії. По суті, прагнення до масової дії — прагнення здорове. І треба йти йому назустріч. Треба організувати хоролий спів, налагодити справу так, щоб співало все село, спі-

вало гарно, хороші пісні. Треба влаштовувати демонстрації, треба зробити так, щоб демонстрації були не просто процесією, а масовою дією. Адже карнавали, гуляння на масляну були не чим іншим, як масовою дією. Треба організувати свої комуністичні карнавали і залучити до всього цього робітницю й селянку. Мистецтво відіграє величезну організуючу роль.

І саме тепер, коли прагнення до спілкування, до колективізму зростає, дуже важливо дати масам можливість розумного задоволення цього потягу.

Насамперед треба навчитися пов'язувати практичну роботу з пропагандою своїх ідей.

Влаштовуючи агрогурток, черниці, ксьондз пов'язують цю роботу з релігійною пропагандою і агітацією. Треба й нам усю нашу практичну роботу — агрогуртки, кооперативні гуртки, технічні гуртки і т. д. — пов'язувати з нашим світоглядом, приймати всю роботу комуністичним духом. Чи вміємо ми це робити? Поганенько. Цього треба вчитися і вчитися.

А втім, дечого ми вже навчилися. Я вже писала про один агрономічний гурток з біднячкою на чолі, організований ксьондзом. Політосвітники цього села добилися, щоб цю біднячку обрали до сільради, а потім, щоб засідання сільради призначали на неділю, в години церковної відправи. Оскільки в сільраді розглядалися справи про сільгосподаток та інші, які цікавили цю біднячку, то вона почала акуратно ходити до сільради, а до костьолу ходити перестала. Ксьондз добився, щоб її виключили з гуртка, з нею пішло ще шість біднячок, які організували свій агрогурток у хаті-читальні. Удалось добитися, щоб керівництво гуртком взяв на себе агроном. Гурток у хаті-читальні почав зростати, а ксьондзівський танути і поступово зійшов нанівець.

Боротьба за вплив на молодь, на жінку почалася в нових формах. Треба організуватися для цієї боротьби, озброївшись нашим революційним, марксистсько-ленінським світоглядом.

І це буде зроблено!

ПОЛІТОСВІТКАБІНЕТИ

(ВСТУПНЕ СЛОВО НА 1-й НАРАДІ ПРАЦІВНИКІВ КАБІНЕТІВ
ПОЛІТОСВІТРОБОТИ)

Товариші, це перша наша нарада працівників кабінетів політосвітроботи, а тому я хочу сказати кілька слів.

Тепер партія проводить дуже велику роботу в справі боротьби з бюрократизмом. Товаришів з Робсельінспекції аж розпач бере від багатопудових звітів, одержуваних з місць. Місцям ставлять безліч запитань і потрібних і непотрібних, вони відповідають — і ніхто не має фізичної змоги ці звіти прочитати. Коли ставиться питання про скорочення звітності, то йдеться про те, щоб з усієї суми питань вибрати найістотніші, безумовно потрібні. Але, з другого боку, також є важливим, щоб у кожній установі була певна сума даних, без яких працювати зовсім неможливо, які являють собою основну базу роботи.

Коли ми придивляємось до звітності наших закладів, то ми переконуємось, що основний статистичний фонд у нас дуже проблематичний, що матеріали, які надходять з місць, не зовсім можуть нас задовольнити. Буває, що присилають матеріал з одними цифровими даними, а через два місяці в тому місці перемінився працівник — і присилають доповідь з іншими цифровими даними. Погано стоїть справа з обліком, якщо немає твердо зафіксованих цифр і кожний працівник дає інший матеріал. Так стоїть часто справа із статистичним обліком, але, крім того, у нас повинен бути і методичний облік, який має показувати, як працюють наші заклади. Проте досі ми й методичного обліку теж не маємо. Ось чому є такою важливою організація кабінетів політосвітроботи.

Перед нами постає питання, що повинні робити ці кабінети. В деяких місцях бувають навіть тертя між

кабінетами і політосвітами. Звичайно, так ставити питання не можна. Кабінети ні в якому разі не повинні брати на себе роботу політосвіт. *Головне завдання кабінетів має полягати в тому, що вони ведуть точний облік.* Треба усвідомлювати, яке величезне значення має для нас облік роботи. Треба, щоб цей облік проводили в губернії, в повіті і у волості. Тільки при такій постановці обліку знизу доверху ми матимемо точні цифрові дані про роботу.

Другим завданням кабінетів повинна бути індивідуалізація роботи по районах. Нам не можна скрізь будувати роботу однаково. Вона повинна бути індивідуалізована, тому нам треба враховувати всю конкретну обстановку даного району. Цю роботу проводять краєзнавці. Ми бачимо, що великим промахом у нашій роботі було недостатнє використання краєзнавчого матеріалу. Наприклад, краєзнавці нарікають на те, що політосвітники не використовують результатів їх роботи, а політосвітники часто нарікають на те, що краєзнавці не інформують їх про свою роботу.

Тепер ми повинні сказати, що політосвітникам треба всіляко використовувати досвід роботи краєзнавців. Сфера краєзнавства дуже широка. Кожний краєзнавець працює в окремій галузі. Політосвітники повинні брати у них те, що може цікавити нас при постановці нашої роботи: особливості природи і економіка краю.

Проте ми повинні використовувати не тільки самих краєзнавців, але й взагалі всіх культурних працівників, які вивчають дану місцевість з якогось боку (ветеринарів, агрономів, народних суддів і т. д.). Політосвітникам треба враховувати все те, що ці культурні працівники встановили, враховувати їх роботу. Не знаючи обстановки, дуже важко буде індивідуалізувати нашу роботу.

Тому ми кажемо, що в кабінетах, крім матеріалу, який характеризує заклади, повинен бути матеріал, який характеризує умови роботи в даній місцевості. Візьмімо, наприклад, антирелігійну пропаганду. Не можна вести її однаково серед сектантського і православного населення. Слід зважати на умови життя кожної верстви населення. Правильне врахування місцевих умов допоможе політосвітникам правильно поставити свою роботу.

Треба не тільки зважати на умови даного району, але й зуміти зробити висновки з цих умов. Не досить, наприклад, знати, що в даному місці розвинуті текстильні фаб-

рики, але треба пристосувати всю нашу роботу до умов життя робітниць на цих фабриках. Треба, наприклад, у такому районі в кожному клубі мати такі кутки, де прядильники могли б відпочити. Або треба враховувати умови землеволодіння в кожному районі до революції. Коли ми маємо дві губернії, причому в одній поміщицьких землеволодінь було зовсім мало, а в другій поміщицькі землеволодіння відігравали величезну роль, то ясно, що в цих губерніях ставлення селян до Радянської влади буде різним, і тому ми повинні зробити відповідний висновок і в даних губерніях по-різному будувати політосвітроботу.

Отже, роботу треба індивідуалізувати за районами, але вона досі ще не проведена і стоїть у нас на порядку денному. Тут нам треба здійснити велику дослідницьку роботу. Важливо, щоб усі наявні у нас дані завжди перевірялися, тоді ми матимемо правильний облік.

Я хочу спинитися ще на одному питанні. Подекуди наша робота буває дуже добре поставлена. Але про це знають тільки невеликі кола місцевого населення. От саме цю *добре поставлену роботу треба виявити, узагальнити і зробити надбанням усіх*. Це можна здійснити зусиллями кабінетів політосвітроботи.

У нас окремі працівники часто не можуть розібратися в тому друкованому матеріалі, який є. Випдається дуже багато літератури, яку важко прочитати, охопити, але в ній чимало застарілого, нежиттєвого, нецінного. А часу в практичних працівників мало. Ми повинні допомогти працівникам добувати потрібний матеріал з відповідної літератури. Цю роботу теж повинні проводити кабінети.

Кабінети повинні зробити наявний літературний матеріал максимально доступним для місцевих працівників, тобто вони повинні полегшити цим працівникам засвоєння даного матеріалу з найменшою затратою часу і сил. Кабінети тільки тепер починають розгортати свою роботу. Тому особливо важливою є з самого початку чітка цільова настанова в їх роботі.

Ось ті кілька питань, на яких я хотіла спинитися.

ОДНА З ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ ВПЛИВУ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ НА СЕЛЯНСТВО

У «Сторінках з щоденника» Володимир Ілліч писав, що «ми можемо і повинні використати нашу владу на те, щоб дійсно зробити з міського робітника провідника комуністичних ідей в середовище сільського пролетаріату»¹, причому далі Володимир Ілліч пояснює, що він має на увазі тут не те, що робітники почнуть насаджувати комуні, — розмови про усупільнення сільського господарства, розмови про комуні і т. п., коли ще не зжито до кінця трипілля, коли ще мало застосовуються машини, коли на селі ще така неписьменність, коли не розвинуто ще кооперування, можуть завдати тільки шкоди.

Але справа не тільки в тому, щоб насаджувати комуні, — важливо і потрібно, щоб робітник, спираючись на досвід своєї революційної боротьби, на досвід своєї організації, розповів, роз'яснив селянинові свої погляди на навколишнє життя, розповів, як робітники налагоджують нові порядки, як учаться, як організуються.

Як важливо, щоб робітник ідейно впливав на селянина, — про це Володимир Ілліч говорив і писав багато разів. Я пригадую одну розмову з Володимиром Іллічем на цю тему в Пітері ще в 1895 р. Я вчителювала у вечірньо-недільній школі за Невською заставою. І от один з моїх учнів, тульський селянин з походження, завів зі мною розмову про те, що пропаганду можна ширше розгорнути на селі, ніж у місті. «Тут скрізь шпиги, за кожним словом стежать, тут я зміг за рік розпропагувати

¹В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 410.

тільки п'ять чоловік, а на селі — хіба ж так?.. Там усі свої — дядьки та брати». Я переказала ці слова Володимирові Іллічу, і довго ми говорили з ним про зв'язок робітників з селом, про вплив робітників на село.

Але тоді, коли робітничий рух тільки-тільки ще починався, Володимир Ілліч вважав, що всі сили треба зосередити на пропаганді серед робітників. У 1897 р. він писав про це в нелегальній брошурі «Завдання російських соціал-демократів»:

«Російські соціал-демократи (спочатку наша партія називалася Російською Соціал-Демократичною Робітничою партією.— *Н. К.*) вважають несвоечасним *спрямовувати* свої сили в середовище кустарів та сільських робітників, але вони зовсім не збираються лишати без уваги це середовище і старатимуться провіщати передових робітників і в питаннях побуту кустарів та сільських робітників, щоб ці робітники, стикаючись з більш відсталими верствами пролетаріату, занесли і в них ідеї класової боротьби, соціалізму та політичних завдань російської демократії взагалі і російського пролетаріату зокрема»¹.

Так писав Володимир Ілліч у 1897 р. Але минули роки — роки наполегливої й широкої пропаганди серед робітників; робітники організувалися, згуртувалися, виростили в боротьбі. Умови пропагандистської роботи зовсім змінилися. Жовтнева революція розширила завдання пропаганди. У 1919 р. Володимир Ілліч, виступаючи в Московській Раді, говорив: «Селянинові потрібні міські продукти, міська культура, і ми повинні йому це дати. Тільки тоді, коли пролетаріат подасть йому цю допомогу,— селянин побачить, що робітник допомагає йому не так, як допомагали експлуататори. *Допомогти селянинові піднятися до міського рівня,— це завдання повинен поставити собі кожний робітник, що має зв'язок з селом* (курсив мій.— *Н. К.*)... Селянин каже: «Хай живе Радянська влада, хай живуть більшовики, геть комунію!». Він лає «комунію», яку влаштовують по-дурному, яку йому нав'язують. До всього нав'язаного він ставиться з недовір'ям, з законним недовір'ям. Ми повинні йти до середняка, допомагати йому, вчити його, але тільки в галузі науки і соціалізму, а в галузі сільського господар-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 294.

ства ми повинні вчитися у нього. Ось завдання, що висувається перед нами особливо сильно»¹.

Влітку 1919 р. я їздила з агітаційним пароплавом «Красная звезда» по Волзі й Камі. Знаючи, як цікавить Володимира Ілліча питання про безпосередній вплив робітників на селян, я старалась у своїх спостереженнях звертати особливу увагу на цей бік справи. В 1919 р. багато робітників уже роз'їхалися по селах, і вони були особливо близько зв'язані з селянством. Не меншим був і вплив робітників на селянство через Червону Армію. Я докладно розповіла про все, що бачила, Володимирі Іллічу. Розповіла, між іншим, про два факти.

У селі Работках Нижегородської губернії я натрапила на цікавий факт. Школа II ступеня працювала за програмою нелегальних гуртків 90-х років. І населення і діти вимагали, щоб їх навчали «первісної культури» і «політичної економії». Учителі цього навчати не вміли й мучилися.

Друге. Біля Пермі робітниці проводили роботу серед селянок. Щонеділі вони роз'їжджалися по селах, заводили там знайомство з селянками, допомагали їм у господарстві: прали білизну, працювали на городі, лагодили одяг — і разом з тим заводили з ними дружню розмову, пояснюючи, що таке Радянська влада, більшовики та ін.

Ця форма пропаганди дуже сподобалась Іллічу. Так само уважно, як мене, розпитував він, очевидно, й інших товаришів про питання, яке його цікавило, — про форми безпосереднього ідейного впливу робітників на селян.

Я ще розповідала Іллічу про Бондюзький завод (на Камі). Стоїть завод — культурна робота проводиться на заводі добре: є й бібліотека, і гурток пролеткульту, і клуб. Але культурна робота замкнута, відгороджена від селян, а навколо, серед селянства, море темноти й неписьменності. Ілліч говорив, що не можна так — вимагав, щоб у Голлополітосвіті ми робили все для зміцнення впливу робітничої організації на селянство.

Коли стало питання про виробничу пропаганду, в Будинку Спілок почали влаштовувати широкі збори з цього питання. Про одні такі збори я розповідала Іллічу. В дебатах взяв слово один селянин з Північного Кавказу і почав говорити про те, як йому дивно слухати, що робіт-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор 233.

ники дбають про піднесення виробництва. У них, мовляв, усі селяни думають, що робітники тільки руйнують виробництво, а він от уже вдруге чує, що робітники думають про те, як піднести виробництво. Він говорив, що ось тепер поїде на село і розповість, що робітники не руйнують виробництво, а підносять.

Ілліч з великим інтересом вислухав цю розповідь. Він надавав дуже великого значення виробничій пропаганді, а тут особливо яскраво виступав вплив виробничої пропаганди не тільки на місто, але й на село.

Стаття «Сторінки з щоденника» говорить тільки про те, про що Ілліч весь час думав.

Коли перед смертю він хотів заповідати товаришам, щоб вони ні на хвилину не забували, що без піднесення культури, без піднесення письменності, знань ми безсилі будемо піднести і наше господарство, безсилі будемо побудувати соціалізм, він спинився й на питанні про безпосередній ідейний вплив організованих, свідомих робітників на селянську масу. Він писав:

«Але встановити стосунки між робітниками міста і працівниками села, встановити між ними ту форму товариства, яка між ними може бути легко створена,— це наш обов'язок, це одно з основних завдань робітничого класу, який стоїть при владі. Для цього необхідно заснувати ряд об'єднань (партійних, професійних, приватних) з фабрично-заводських робітників, які ставили б собі систематичну мету допомагати селу в його культурному розвитку»¹.

Постановка питання ясна.

1927 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 410.

ПРО ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ МАСОВОЇ РОБОТИ

(ПРОМОВА НА БРЯНСЬКІЙ ГУБЕРНСЬКІЙ РОЗШИРЕНІЙ НАРАДІ ПРАЦІВНИКІВ МАСОВОЇ АГІТАЦІЇ, КУЛЬТУРНО- І ПОЛІТИКО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ)

Товариші, ми переживаємо тепер надзвичайно серйозний момент, коли загроза війни нависла над країною. Широкі маси ще дуже добре пам'ятають минулу імперіалістичну війну. І тому, коли загроза війни нависла над країною, це примусило трудящі маси робітників і селян особливо насторожитися; кожен розуміє, що в цей момент потрібне об'єднання всіх сил. Через це, товариші, ваша нарада, в якій беруть участь працівники і культвідділів, і політосвіт, і агітпропвідділів, має особливе значення — перед нею стоїть ряд дуже важливих питань. Дозвольте якнайшалкше вітати її.

Наша Комуністична партія є партією, що так тісно, так глибоко зв'язана з найширшими масами, як ні одна інша партія в світі. Комуністична партія з самого початку свого виникнення звертала особливу увагу на тісний зв'язок з масами. Ми знаємо, що як тільки виникли гуртки революційного марксизму, вони на протилежність народникам, народовольцям проголосили свій погляд на завдання робітничого класу. Тоді як народовольці на перший план висували героїв, які в ім'я народу вершили великі діла, революційні марксистки говорили: «Звичайно, герої заслуговують всілякої поваги, але ми наші надії покладаємо не на героїв. Ми бачимо маси робітничого класу, які зроблять революцію, які попереду всіх трудящих підуть і візьмуть владу». Про це писав Ленін в одній з найперших своїх книг «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?». І відтоді партія завжди звертала увагу на те, щоб охопити своїм впливом якнайширші маси трудящих, щоб якнайтісніше зв'язатися з ними.

ЛЕНІНСЬКА ПОСТАНОВКА ПИТАНЬ ПРО СТАВЛЕННЯ ДО МАС

Вся історія партії говорить про те, що зусилля партії були спрямовані саме на зв'язок з масами. Ще з 90-х років, коли тільки-но починалась партійна пропаганда й агітація, це питання ставилося з усією серйозністю.

Якщо ви звернетесь до творів т. Леніна, ви побачите, що там червоною ниткою проходить через усі його статті і промови питання про ставлення до мас. Візьмімо, наприклад, таку справу, як підготовка Жовтневої революції. Коли ми подивимось на роботу партії з квітня по жовтень, ми побачимо, що робота партії була проінята ясним, чітким розумінням тієї ролі, яку відіграє в революції маса. Коли Володимир Ілліч приїхав у квітні з-за кордону, він зараз же виступив з Тезами¹, які глибоко продумав. У них він висував те положення, що Тимчасовий уряд — не наш уряд, що йому не можна довіряти і що треба боротися за те, щоб створити нову форму держави, якої ще не було в світі,— Радянську владу. І от коли Володимир Ілліч говорив це, то дуже багатьом його пропозиції здалися просто якоюсь маячнею. «Як?! — говорили меншовики.— Робітники, що в культурному відношенні стоять далеко позаду німецьких, французьких та інших робітників, як можуть вони взяти владу?»

Це здавалося зовсім неможливим і неймовірним.

Буржуазна «Речь» писала: не серйозно говорять більшовики, що вони можуть взяти владу,— це так тільки, пусті розмови. Якщо вони візьмуть владу, то на другий день стане ясно всім і їм самим, що ніякої позитивної роботи вони вести не зможуть.

Але Володимир Ілліч, що весь час працював з масами, як ніхто умів прислухатися до голосу робітників, до голосу робітниць. Володимир Ілліч знав, на що здатні маси, і через це він твердо був упевнений в тому, що коли маси зрозуміють, що Радянська влада справді є такий лад, який допомагає організувати по-новому все життя,— коли маси це зрозуміють, то вони зроблять чудеса.

¹ В. І. Ленін, Про завдання пролетаріату в даній революції Твори, т. 24, стор. 1—7.— *Ред.*

І ось — це дуже характерно — через три тижні після опублікування Тез була партійна конференція ¹.

Увесь цей час, всі три тижні, Володимир Ілліч старався якнайбільше говорити з робітниками, селянами, солдатами, щоб відчути, чим живуть маси і що їх хвилює.

Характерною є його промова на цій партійній нараді.

Мене, говорив він, найбільше вразила промова одного вуглекопа. Вуглекоп розповідав, як вони взяли владу. Він не вжив жодного книжного слова і розповів про те, що робітники не сперечалися, чи треба обирати президента, чи ні, а обговорювали питання, як зберегти канати — вони взяли копальні, — як правильно організувати доставляння хліба робітникам.

Володимир Ілліч закінчив цю свою розповідь словами: «Ось це справжня програма революції...» ².

Тут ми бачимо у т. Леніна надзвичайне вміння, яке вироблялося довгими роками, уважно прислухатися до того, що говорять маси, як маси дивляться на те чи інше питання. І тут же він прямо з надзвичайною тверезістю говорив: не треба створювати собі ніяких ілюзій; треба прямо сказати, що маси нас ще не розуміють, що маси ще за нами не йдуть. Ця тверезість і ясне розуміння, що в даний момент маса відчуває, були характерною рисою т. Леніна, і це допомогло йому правильно врахувати момент, коли треба було здійснювати ті чи інші заходи.

На цій самій конференції він говорив, що оскільки маси не з нами, то зараз найважливішим є одно: роз'яснити масам нашу позицію. При цьому він давав ряд надзвичайно цінних вказівок, які для кожного пропагандиста, агітатора мали велике значення. Він говорив: через те, що наша точка зору правильна, життя на кожному кроці буде підтверджувати правильність нашої точки зору, і треба масам тільки пояснити суть подій. Володимир Ілліч зазначав, що при цьому треба говорити дуже популярно і давати масам конкретні відповіді на запитання. Треба не абстрактно підходити до питань, а якомога простіше, якомога конкретніше спинятися на фактах.

¹ Сьома (Квітнева) Всеросійська конференція РСДРП (б) відбулась 24—29 квітня (7—12 травня) 1917 р.— *Ред.*

² В. І. Ленін, Твори, т. 24, стор. 207—208

Візьмімо такий факт, який був ще до Квітневої конференції: Тимчасовий уряд опублікував ноту, в якій говорив, що він за війну до переможного кінця, що він вважає потрібним виконати всі зобов'язання перед союзниками. А що зробили більшовики?

Більшовики пояснили в пресі, які це зобов'язання. Вони вказали, що Тимчасовий уряд обіцяє виконати ті зобов'язання, які дав уряд Миколи II і вся царська зграя. Вони вказали, перед ким ці зобов'язання. Це були зобов'язання перед буржуазією. І от коли це стало ясно масам, то ми бачили — маси вийшли на вулицю, маси з цього факту зрозуміли, за кого стоїть Тимчасовий уряд. І саме таким методом пояснювати, показувати масам дійсну суть справи, — таким методом на Квітневій конференції пропонував діяти т. Ленін.

Партія цілком поділяла цей погляд т. Леніна. Ми бачимо величезну роз'яснювальну кампанію, яку вели більшовики у травні, червні — аж до липневих подій. Ми бачимо, що такий факт, як невдалий наступ на фронті, — що цей факт, правильно пояснений і висвітлений більшовиками, сам за себе говорив. Ми бачили, що в липневі дні, коли полки без вказівки партії, всупереч партії, виступили, тоді партія дала лозунг постаратись липневі виступи перетворити в мирну маніфестацію, бо з аналізу тодішніх подій було видно, що хоч полки, які виступили, стояли за більшовиків, за Радянську владу, але вся маса в цілому до кінця за більшовиками в той момент ще не пішла б.

Тільки пізніше, після корніловського виступу, коли Корнілов настував на Пітер, коли ясною стала загроза того, що революція буде зведена нанівець, що царська влада може бути відновлена, — коли ця загроза постала перед робітничими масами, то і Петербурзька Рада, і Московська Рада почали голосувати за резолюцію більшовиків.

Місяці, що минули від квітня по жовтень, дали яскраву картину того, як треба було орієнтуватися на настрої мас, прислухатися до їх голосу і водночас роз'яснювати масам стан справ. Досвід показав, що саме такої політики треба додержуватися. Та коли Петербурзька і Московська Ради стали на сторону більшовиків, коли маси

стали на сторону більшовиків, т. Ленін, прислухаючись до голосу мас, почав наполягати на швидшому захопленні влади.

Я пам'ятаю, Володимир Ілліч жив у Гельсінґфорсі — переховувався там. Мені доводилося двічі їздити до нього під прізвищем Атаманової, переодягшись робітницею. Я сиділа в солдатському поїзді — пам'ятаю, яке велике враження справили на мене розмови, що точились у вагоні. Там не було жодного інтелігента. Розмови матросів, солдатів були дуже гострі. Пам'ятаю, увійшов якийсь пан, сів на краєчок лави. Саме в цей час солдат, який був у Виборзі, розповідав, як там солдати розправлялися з офіцерами. Пан швидко вийшов.

Всю дорогу слухала надзвичайно яскраві розповіді матросів і солдатів. Проїжджаємо мимо станції. Газетчики пропонують «Речь» — буржуазну газету. Матрос сміється: «Я з цієї пляшки не п'ю». Загальний настрій був надзвичайно революційний. Ясно було, солдати, матроси готуються до повстання. Я розповіла Володимирі Іллічу про всі ті розмови матросів і солдатів. Я пам'ятаю, яким замисленим стало тоді обличчя у Володимира Ілліча: він, очевидно, весь поринув у думи про те, що момент для повстання наріз, треба поспішати, щоб не дати буржуазії зміцнитися.

Тільки завдяки тому, що більшовики правильно врахували всі сили, взяли правильну лінію, зуміли переконати маси, повести їх за собою,— тільки через це вдалося здійснити Жовтневу революцію. Цю революцію зробили маси, зробили робітники і робітниці, і тепер вони ось уже десять років створюють новий лад.

ЩЕ НЕ ВСІ ЗАВДАННЯ МИ ЗДІЙСНИЛИ

Десять років минуло з часу Жовтневої революції. Було б смішно твердити, що всі завдання, висунуті Жовтнем, Радянська влада вже здійснила, що настало якесь загальне благоденство. Ми стоїмо твердо обома ногами на землі і не закриваємо очей на те, як багато ще злиднів і горя. Недаром ми називаємо себе учнями Леніна. Ми тверезо дивимось на речі, ми знаємо, що з тих великих завдань, які так яскраво освітив перед народними масами Жовтень, що з цих великих завдань виконано тільки частину, що потрібно ще багато наполегливої ро-

боти для того, щоб здійснити їх цілком. Але ми не можемо не бачити, що — хоч багато завдань ще не виконано — між тим, що було до Жовтня, і тим, що є тепер, лежить глибока прірва. Назад вороття нема.

Якщо, кажучи про наші досягнення, тільки зважати на статистичні цифри, то, мабуть, різниця між тим, що було і що є, може здатися не такою вже великою. Але, якщо, скажімо, іноземець подихає тим повітрям, яким дихає наш СРСР, коли він побачить, як будується нове життя на нових засадах, він одразу відчує, яка величезна різниця між тим, що було до Жовтня, і тим, що є.

От у нас святкуватимуть десяти роковини існування Радянської влади. Вже зараз видно, що це буде не звичайне свято, що це буде всенародне підсумування того, що вдалося досягти за ці роки.

Ось, наприклад, 10 жовтня буде з'їзд робітниць і селянок. Порівнюючи матеріали першого з'їзду робітниць, який був дев'ять років тому, і теперішній з'їзд, бачиш в усій постановці справи величезну різницю. То був з'їзд тільки робітниць. За нього ще доводилось агітувати. Ніде робітниця і селянки ще не були організовані. Тепер зовсім інакше йде підготовка з'їзду: скрізь є широка організація, провадиться величезна підготовча робота серед робітниць і селянок. І в цій організаційній роботі вся суть. Коли ми переглянемо порядок денний, то побачимо, що на першому з'їзді питання ставилися в загальній формі; а тепер ставляться життєві питання, ставляться не абстрактно, а в цілковитому зв'язку з тією роботою, яку доводиться вести робітниця і селянці, обраній до Ради.

Після з'їзду робітниць і селянок буде сесія ЦВКу. На сесії ЦВКу завжди особливо яскраво виступають питання, що стосуються нацменшостей — національностей, які були задавлені, затоптані за старої влади і які тепер буйно піднімаються до нового життя. Звичайно, не скрізь, може, це зростання відбувається так швидко, як нам хотілося б, але візьмімо, наприклад, цифри про письменність допризовників за 1924 р. і цифри за 1925 р. Серед допризовників російських губерній, де немає нацменшостей, письменність зросла за рік на 5—6%. А коли ми візьмемо, наприклад, Чуваську, Татарську республіки, то ми побачимо, що там за цей рік кількість письменних допризовників зросла на 24%. Ми бачимо швидке зростання письменності. На з'їздах представники національ-

ностей, що входять до СРСР, завжди підкреслюють, як за час існування Радянської влади ці національності піднялися.

Мені пригадуються розповіді Володимира Ілліча, який завжди надавав національному питанню особливо великого значення. Він розповідав, як ще хлопчиком, живучи в Сібірську, він раз у раз чув обивательські розмови: коли йдеться про татарина, завжди скажуть — «князь»; коли говорять про поляка, скажуть — «полячок». І він ще тоді, юнаком, обурювався великодержавним ставленням до національних меншостей. В усіх своїх творах він ставився до цього питання надзвичайно пристрасно і надавав величезного значення тому, щоб навіть найвідсталіші в культурному відношенні національності були залучені до управління, до будівництва нового життя.

ПРО ЗМИЧКУ ПРОЛЕТАРІАТУ З СЕЛЯНСТВОМ

Далі найголовніше питання — питання змички між робітничим класом і селянством. Це, по суті, те саме питання — як залучити маси до будівництва життя на нових засадах. В даному разі йдеться про селянські маси. І тут треба сказати, що СРСР має величезну перевагу. У нас, в Союзі Радянських Соціалістичних Республік, робітничий клас тісно зв'язаний з селянством. Ми маємо значну частину робітників, які близько зв'язані з селом і беруть до серця інтереси села. Це полегшує змичку.

Тут я хотіла б звернути увагу на один бік справи в нашій роботі. У нас широко проводиться шефство. Мені доводилось читати, що у вас, у Брянську, шефство поставлене краще, ніж в інших місцях. Але я хотіла б звернути увагу, що, коли Володимир Ілліч говорив, що треба, щоб робітники їздили на село для пропаганди, він думав про той безпосередній вплив, який може мати на селянина розвинений, свідомий робітник і який він має на ділі. Цьому Володимир Ілліч надавав великого значення. Мені здається, що, крім шефства, в даний серйозний момент стоїть завдання, щоб робітник звернув більшу увагу на село. Треба, щоб питання кооперування, питання індустріалізації селянського господарства та інші питання, які мають особливе значення для села, — щоб усі ці питання робітники обговорювали і підходили до них з

погляду соціалістичного будівництва. У селянинові часто дає себе знати дрібний власник, хазяйчик, а робітники можуть підійти до тих самих питань з ширшим кругозором і можуть у цьому напрямі вплинути на селян.

Я не знаю, як у вас, але я питала, чи ставлять у клубах на обговорення питання сільського життя; чи обговорюють питання, як підняти село, як кооперувати село, як працювати над піднесенням свідомості середняка; чи широко обговорюються ці питання в клубах? Мені доводилось чути, що цими питаннями дуже мало і рідко займаються в клубах, гуртках тощо. Займаються переважно питаннями тільки робітничого життя. Мені здається, що, крім шефства, надзвичайно важливо, щоб робітник, який іде на село, який листується з селом, звертав більшу увагу на всі питання — кооперативні, піднесення свідомості села — і робив більший вплив на село.

Я не скажу, щоб у цьому напрямі нічого не робилось — робиться багато. Перед кожною поїздкою робітників на село звичайно проводяться бесіди, але, на мою думку, треба більш систематично підходити до цього питання. Адже питання про змичку між робітничим класом і селянством надзвичайно важливе. Останнім часом його важливість особливо відчуваєш, коли чуєш розповіді про китайську революцію. В Китаї робітничий клас вербується не з селянства. Робітничий клас Китаю зростає за рахунок дрібних ремісників, дрібних торговців міста, і там зв'язок робітничого класу з селянством значно слабший, ніж у нас. Це для китайської революції створює дуже великі труднощі: робітничому класові дуже трудно вести за собою в Китаї маси селянства. Звичайно, китайці знайдуть шляхи для подолання цієї труднощі. Я спинилась на цьому тільки для того, щоб підкреслити особливу важливість цього питання.

Я перехожу до питання, якого значення надає наша партія роботі в масах. У т. Леніна є цілий ряд конкретних вказівок. Треба йти вперед усією масою — може, більш повільним темпом, але ведучи за собою селянство. Нарешті, його останні вказівки — ті, що треба зробити соціалізм близьким для мас, таким близьким, як їх власна справа. І от перед партією постає питання, як це зробити. Якщо ми подивимось на роботу нашої партії, то ми побачимо, що, виходячи з конкретних фактів, ставлячи

практичні питання, партія саме так і робить. Вона на практичних питаннях — питаннях, що хвилюють робітників і селян,— старається показати, як вони зв'язані з основними питаннями марксизму-ленінізму.

ТРЕБА КОМУНІЗМ ЗРОБИТИ БЛИЗЬКИМ ДЛЯ МАС

Я перейду тепер до політосвітроботи. Що повинні робити політосвітники в зв'язку з тим завданням, яке стоїть тепер перед нашою партією? По-перше, звичайно, треба, щоб Політосвіта працювала в тому самому напрямі, в якому працює вся партія і Агітпроп ЦК партії. Необхідно, щоб Політосвіта ставила перед собою те саме завдання — наблизити питання будівництва соціалізму до мас, зробити соціалізм і комунізм близькими для мас. Ми повинні подивитись, як побудовані наші заклади, починаючи від лікпунктів і кінчаючи робітничим університетом. Чи пристосовані вони до того, щоб дійсно в процесі своєї роботи наближати соціалізм і комунізм до мас.

Візьмімо ліквідацію неписьменності. Звичайно, кожний розуміє важливість цього завдання — важливість ліквідації неписьменності, тому що в країні неписьменній соціалізму не можна побудувати, не можна побудувати потужного господарства сучасного типу. Але про ліквідацію неписьменності дбають не тільки комуністи, дбаємо не тільки ми, а й буржуазні країни. Справа тут не тільки в тому, щоб навчити грамоти. Це необхідно. Але грамоти треба так учити, щоб одночасно пробуджувати в тих, хто вчиться, інтерес до питань будівництва соціалізму. Треба перевіряти, чи справа так іде — щоб у нас у кожному лікпункті кожен, хто туди попадає, здобув суму понять, які зробили б його близьким до соціалізму.

Але треба стежити й за тим, чи не перетворюється ця робота в пусту балаканину. Це теж буває. Я бачила якось виставу на випуску одного лікпункту: там показували роботу лікпункту; керівник говорив дуже незрозуміло для учнів про польські події, а читати їх учив — гірше не треба. Якщо ця вистава відображала фактичну роботу, то така робота нікуди не годиться, звичайно. Лікпункт повинен, з одного боку, вчити читати й писати — і ні на хвилину не випускати це завдання з уваги, а з другого

боку, він повинен уміти дати учням ті думки, знання, настрої, які наближають соціалізм до мас. Треба, щоб людина, навчившись грамоти, стала читати не священні книги, не бульварні романи, а радянські газети — читати те, що дає їй уявлення, як треба перебудувати життя на нових засадах.

Цілком так само ми підходимо до школи дорослих. Школа повинна давати певну суму знань, але вона ще повинна навчити, як ці знання застосувати до того, щоб побудувати життя по-новому. Школа повинна дати вказівки, як пов'язувати знання з практичним життям.

Нарешті, робітничі університети. Це новий тип школи, який виріс стихійно. Чи можуть робітничі університети дати що-небудь для глибшого розуміння комунізму? Звичайно, можуть. Торік я була в Москві на випуску робітничого університету. Там один робітник говорив: «Дивна річ, в університеті у нас ухил природознавчий. Ми вивчали природничі науки, а вийшло так, що я і по партійній лінії став більш кваліфікованим». Це дуже характерно і показує, як правильна постановка роботи підводить до кращого, глибшого розуміння партійних завдань, завдань будівництва.

Візьмімо бібліотеки. Кожний політосвітник розуміє, що не просто важливо, щоб бібліотека існувала. В буржуазних країнах теж є бібліотеки. Багато важить зміст книг, які є в бібліотеці. Матимемо різні результати залежно від того, чи будемо ми видавати книжки, які проповідують буржуазний лад у прихованій формі, чи будемо видавати книжки, які правильно висвітлюють усі сторони життя. На нас, політосвітників, дуже багато було нарікань у закордонній білогвардійській пресі за те, що ми «багато книжок вилучили з обігу», що ми «не даємо читачеві вільно вибрати те, що він хоче». Але справа ясна, що нема чого давати в бібліотеку те, що засипає очі піском, що заважає ясному розумінню подій, і що завдання бібліотеки — давати такі книжки, які потрібні читачеві, які справді цінні, справді наукові і путящі. І от зараз, у даний момент, чи можемо ми відмовитись від того, щоб намагатись якнайкраще підібрати книжки для бібліотек, щоб дати таку книжку, яка розкриває читачеві очі, яка дає знання і допомагає людині відчувати себе членом колективу? Звичайно, кожний скаже, що треба в цьому напрямі роботу продовжувати.

УВАЖНІШЕ ДИВІТЬСЯ НА ЗМІСТ РОБОТИ

Візьмімо хати-читальні, клуби. Чи однаково, щоб там ставлять, чи не все одно? Про це й говорити нема чого; хати-читальні і клуби повинні бути такими, щоб вони в своїй роботі показували себе.

У нас в клубах провадиться художня робота, але чи завжди вона допомагає згуртуванню трудящих? Дуже часто художня робота йде зовсім по іншій лінії, не по тій, по якій слід іти. Кіно або радіо має величезне значення, більше, ніж що-небудь інше. Та коли ставлять буржуазний фільм, який викликає зовсім інші почуття — не ті, що допомагають пролетаріатові згуртуватися, стати свідомішим, — такі фільми нікуди не годяться. Коли радіо передає який-небудь банальний концерт, — а це бувало якийсь час, — це нікуди не годиться. Треба надзвичайно уважно, особливо в теперішній момент, ставитися до змісту роботи всіх закладів — і політосвіт, і культвідділів. Якщо ми хочемо допомогти партії в згуртуванні мас і піднесенні їх свідомості, треба особливо уважно дивитися на зміст роботи.

Далі інше питання. Наші заклади часто мають замкнутий характер. Доводилось, наприклад, спостерігати таке. Мені довелося в одному клубі, скоро після смерті Володимира Ілліча, виступити з розповідями про його роботу. Спочатку слухали тисячі дві робітників. Але організаторам здалося, що це питання треба поставити тільки для членів партії, і лекції почали влаштовувати в клубі, впускаючи по партквитках. У клубі вмещувалось тільки чоловік триста. Та хіба в розповіді про те, за що і як боровся Володимир Ілліч, є що-небудь таке, що недоступне всій робітничій масі в цілому? Такий підхід недоцільний.

Кожний політосвітзаклад повинен мати на увазі роботу з масами. Школи повинні обростати численними гуртками, повинні організовувати лекції, курси. Треба, щоб від шкіл тягнулися нитки до мас. Бібліотеки повинні обростати пересувками. Якщо бібліотеку з великою кількістю томів, з дуже добре поставленою технікою, але з малим відвідуванням порівняти з іншою бібліотекою, яка, може, поступається їй кількістю томів, поступається щодо техніки, але має величезний зв'язок з населенням,

то ясно, що для нас важливішою є друга бібліотека: вона обслуговує широкі маси.

Візьміть хати-читальні. Коли вони цінні? Коли їх відвідує велика кількість селян і селянок, коли вони обростають червоними кутками.

Я не говорю про ті червоні кутки, де висить портрет Володимира Ілліча, лежать його твори, а червоний куток замкнутий на ключ і відкривається тільки в урочистих випадках.

Я говорю про ті червоні кутки, які зв'язані з хатами-читальнями і клубами. Багато є живих кутків, де є справді жива робота, певний план роботи; кожний такий куток обростає великою кількістю читачів, які далі просувають знання в масу.

Візьміть робітничі університети. Цієї зими була конференція, присвячена робітничим університетам, і там ясно було поставлено питання, що значення має не такий робітничий університет, який замкнутий, відокремлений від виробництва і маси. Одно з найважливіших завдань робітничого університету — стати культурним центром, який обслуговував би навколшні підприємства; робітнички, що відвідують робітничі університети, знають нужди тих фабрик, на яких вони працюють, і вони найкраще допоможуть правильно налагодити культурну роботу. Тільки такі робітничі університети, які зв'язані з масами, стануть культурним центром, матимуть характер масової роботи. У нас є такий передсуд, що масова робота — це агітація, це кіно, радіо, театри, вистави, що це маніфестації, екскурсії тощо. Це не так. І поглиблена робота перетворюється в масову, якщо її проводити серед широких верств трудащих.

МАСОВА АГІТАЦІЯ, МАСОВА РОБОТА ПОВИННІ ЗАЧІПАТИ МАСИ

Ось питання про агітацію. Я пам'ятаю період, коли закінчилася громадянська війна і в Головополітосвіту влилось багато військових працівників. Ті методи агітації, які їм доводилось застосовувати на фронті, вони стали застосовувати в політосвітроботі. Цей період збігався з тим періодом, коли в масах був перелом, коли маси більше не хотіли слухати агітацію, коли вони хотіли, щоб кожне питання, важливе, велике питання, розбиралося

глибше, пов'язувалося з основними питаннями партії. Досвід показав, що агітація не буде масовою агітацією, масовою роботою, якщо вона не зачіпатиме маси,— вона буде просто марною затратою сил.

Масова робота повинна поступово поглиблюватися, ставати дедалі глибшою. Тепер кожний розуміє серйозність нинішнього моменту і через те його найменше вдається просто агітувати. Він хоче, щоб усі питання, які обговорюються, опрацьовувались поглиблено.

Я не буду спинятися докладно на тих питаннях, які треба тепер ставити в нашій пропаганді, агітації, в нашій масовій роботі. Про це у нас будуть доповіді. У наступних доповідях буде докладно сказано, як проводиться зниження цін, як проводиться раціоналізація виробництва тощо. Мета моєї доповіді — дати тільки загальний підхід до постановки роботи.

Я скажу лише кілька слів про раціоналізацію. Був час, коли в перші роки після революції маса була охоплена величезним ентузіазмом. Ентузіазм творив чудеса. Але, оглядаючись назад, ми бачимо, як багато сил розтрачувалося даремно через те, що ми не вміли раціонально працювати. Візьмімо суботники. Доводилося спостерігати: і чоловіки, і жінки, і підлітки — всі мобілізуються чистити сніг. Всі кидають роботу і йдуть куди-небудь на вокзал. Там іноді чекають години дві — нема лопат. Час так і минає. Люди пішли з величезним ентузіазмом, але нічого не вийшло з їх готовності працювати на загальну користь, бо не було плану, не було підготовки. Відсутність розрахунку і плану характерна для нас, росіян,— для того рівня розвитку промисловості і народного господарства, який був у 1917 р. і в перші подальші роки. А тепер поступово маси починають усе більше й більше розуміти доконечну потребу плановості і плановості.

ІЛЛІЧ ПРО РАЦІОНАЛІЗАЦІЮ ВИРОБНИЦТВА

Я хотіла сказати про те, якого величезного значення надавав цьому питанню Володимир Ілліч. При ньому це питання не називалось раціоналізацією, тоді воно мало назву виробничої пропаганди. На IX з'їзді партії Володимир Ілліч говорив: найважливіше, що ми зробили за звітний період,— це підійшли до питання про виробничу

пропаганду. Такого значення надавав т. Ленін виробничій пропаганді. Виробнича пропаганда тісно пов'язана з завданнями раціоналізації виробництва. Почали ми ставити питання про виробничу пропаганду в надрах Головполітосвіти; тут, як завжди, у нас захопилися художньою стороною: стали малювати плакати і т. ін.

Центральний Комітет партії ухвалив залучити до цієї роботи і профспілки, які стояли тоді осторонь. Профспілки мають значно більший зв'язок з виробництвом, і тому питання виробничої пропаганди не могло проводитися без профспілок. Але ніхто не ставив так питання, що політосвіти тут ні при чому. Вказували, що і політосвіти, і профспілки повинні підходити до питань виробничої пропаганди якнайуважливіше. Питання виробничої пропаганди також зв'язане з питанням роботи з масами, з питанням переконування мас у корисності раціоналізації. Пригадую, коли в Будинку Спілок уперше робили доповіді про виробничу пропаганду, про необхідність раціоналізації тощо, на одних таких зборах виступив селянин з Північного Кавказу. Він говорив: «Мене дуже дивує те, що я тут чув. Досі селяни думали, що робітники руйнують виробництво, а я ось вдруге чую, що робітники дбають про те, щоб підняти виробництво, щоб краще його налагодити. Коли так, селяни підуть разом з робітниками». Ці слова селянина показують, яке величезне значення має масова виробнича пропаганда.

Не можна проводити раціоналізацію, не ставлячи в масовому масштабі виробничу пропаганду, не втягуючи в раціоналізацію широкі робітничі маси, не залучаючи їх до активної творчої роботи.

ЧУЙНО ПРИСЛУХАЙТЕСЯ ДО ДУМКИ МАС

Закінчуючи свою доповідь, я тільки нагадаю про слова Володимира Ілліча: «...розум десятків мільйонів творців створює щось незмірно вище, ніж найбільш велике і геніальне передбачення»¹.

Цей підхід, оцінку ролі мас, оцінку її творчих сил ми повинні мати на увазі, ведучи нашу культурну роботу. Зараз, у нинішній момент, треба з особливою увагою прислухатись до того, що говорять маси, і прагнути по-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 425.

в'язати всю роботу з інтересами й запитами мас. Така робота гарантує те, що і робота політосвіт, і робота культвідділів якнайкраще допомагатиме роботі партії, і всі разом, об'єднаними силами, працівники і політосвіти, і культвідділів допоможуть партії якомога ширше розгорнути роботу. Звичайно, немає потреби пояснювати, яке колосальне значення матимуть в разі війни свідомість і організованість мас.

Поки що я на цьому й закінчую.

1927 р.

ПРОМОВА НА XV З'ЇЗДІ ВСЕСОЮЗНОЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ (БІЛЬШОВИКІВ)

Товариші, коли ми оглядаємось назад, то бачимо, що перші роки після революції були роками ломки, і ці роки воєнного комунізму, як їх тепер називають, незважаючи на всю їх неминучість, на те, що вони були передумовою соціалістичного будівництва, внесли певне недовір'я у відносини між робітничим класом і селянством.

Перехід до непу був викликаний страшеним розоренням країни, тим, що треба було хоч на базі старих відносин, на базі дрібного і найдрібнішого індивідуального господарства все ж якось економічно просунутися вперед. Треба було культурно підняти маси хоч на основі цієї старої економічної бази, залучити їх до будівництва. Коли повертаєшся думкою назад, до перших років непу, пригадуєш, яке було тоді недовір'я між робітничим класом і селянством. Мені пригадується одно засідання з питань виробничої пропаганди в Будинку Спілок, де виступав робітник і говорив, що треба поліпшити виробництво, а після цього виступив селянин з Північного Кавказу і сказав: «Дивна річ: робітники думають про те, щоб підняти виробництво. А ми, селяни, гадали, що робітники тільки руйнують, а нема того, щоб будувати».

Ми знаємо, в яких умовах були змушені працювати продзагони, як їх робота створювала в цілому ряді районів недовір'я. Все це треба було зжити.

Щодо культурного рівня селянських мас, то він був дуже низький. По нашій освітній лінії це доводилося спостерігати повсякчас. Нерідко були такі заяви: «Не влаш-

товуйте ясла — ви забираєте дітей у Червону Армію». Така заява, звичайно, показувала аж надто низький культурний рівень.

Тепер ми говоримо, що радгоспи повинні бути показовими. Мені пригадується, як у 1921 р. Володимир Ілліч на різдво їздив у село Горки і як йому там один селянин говорив: «Звичайно, каже, радгоспи... ми б усі на велике господарство перейшли, коли б ми бачили, що там якесь господарство ведеться, а коли там на початку весни підвішують коней, щоб вони не падали з голоду, то нічим таке господарство не краще від нашого».

Такий жалюгідний стан радгоспів не давав можливості перетворити їх у показові господарства. Не було сільськогосподарських машин. Свої агрономи становили виняток. І так було в усьому. А тепер ми підходимо вже до зовсім іншого моменту — до того моменту, коли дійсно можна будувати нові соціалістичні порядки. Наш XV з'їзд—перший з'їзд після десятирічного існування Радянської влади; і не випадково, що доповідачі говорили так багато про кооперування, про об'єднання дрібних індивідуальних селянських господарств у великі планові господарства. Це питання висувається тепер з усією настиійістю самим життям. Звичайно, і раніше комуністи ясно собі уявляли, що при соціалізмі не може далі існувати дрібне і найдрібніше індивідуальне господарювання. Звичайно, комуністи і раніше ніколи не обіцяли бідноті, що на ґрунті дрібного індивідуального господарства біднота може досягти особливого добробуту. Але питання про кооперування, про створення нової економічної бази — бази великого господарства — ніколи не стояло так гостро, як воно постало тепер.

До питання про кооперування села ми підійшли зараз дуже близько. Але треба зрозуміти те, що цього питання ще не усвідомили широкі маси селянства, і тут нас чекає величезна робота в справі пропаганди словом і показом, у справі популяризації ідеї кооперування.

Основна група, на яку в справі кооперування можна спертися на селі,— це бідняк і маломіщний середняк, які на кожному кроці переконуються, що поліпшення їх дрібного господарювання не дає їм виходу, не виводить їх на широку дорогу нового життя. І, звичайно, комуністи не повинні підтримувати в них ілюзії, що на ґрунті цього найдрібнішого і дрібного господарювання можна розгор-

нути по-справжньому виробничі сили, можна досягти докорінної зміни їх життя і побуту. Ці верстви бідноти і найбіднішої частини середняків, які відчувають усю нетривкість часткових поліпшень в їх господарстві, які відчувають, що по-старому жити не можна, є та база, на яку можна спертися в справі пропаганди кооперування села.

Але про бідняцькі, батрацькі верстви і про частину бідніших середняків треба сказати, що вони в культурному відношенні найбільш відсталі. Таку спадщину ми дістали від старого ладу. За старих часів середняки й бідняки зовсім не вчили своїх дітей. За колишніх часів були тільки окремі випадки такого навчання. За старих часів для бідняцтва в культурному відношенні було безвихідне становище.

У перші роки існування Радянської влади бідняк теж не міг приділяти досить часу для піднесення свого культурного рівня. Навіть і тепер він не може ні газету передплатити, ні книжку для індивідуального користування купити. І через це бідняки довго на культурному фронті відставали. Ми бачили в перші роки непу, що в наших хатах-читальнях, у наших бібліотеках, у наших школах, у наших робфаках переважала не біднота — із заможнішої частини просувалися в справі навчання найбільш талановиті, а біднота лишалася в тіні. І ось тільки аж в останні роки ми починаємо бачити активність на культурному фронті з боку бідняків і менш заможних верств середняків.

Хто відвідує тепер наші хати-читальні? Тепер хати-читальні відвідують головним чином дорослі бідняки і середняцька молодь. Більш заможна частина купує для себе книжки, газети для себе передплачує, а до хат-читальень не ходить. Ми бачимо те саме й щодо навчання в пунктах лікнепу. Хто охоплений цими лікпунктами? Головним чином навчається менш заможна частина села — батрацько-бідняцька і особливо її жіноча частина. Як тепер реагує біднота на те, що, наприклад, закривають лікпункти? Більш заможна частина ставиться до цього байдуже, а бідніша частина, та, якій лікпункти потрібні, надзвичайно гостро переживає закриття кожного лікпункту. Ми бачимо зараз щодо цього якраз підвищений інтерес з боку бідноти. Але ми так само знаємо, що тепер загалом село у нас обслужене надзвичайно погано

щодо книги і щодо можливості шкільного навчання. Звичайно, тепер культурний рівень села зовсім інший, ніж був ще кілька років тому. Тут позначається цілий ряд впливів — і через Червону Армію, і через шефство, через численні інші шляхи село стає культурнішим. А от щодо оволодіння практичними знаннями, які так потрібні селу, — щодо цього справа стоїть ще дуже погано. Ось Агітпроп ЦК обслідував кілька волостей. Візьмімо одну з цих обслідуваних волостей у Воронежській губернії. Скільки там селищ? 144 селища. А закладами політосвіти скільки обслужено? Не обслужено 131 — значить, тільки 13 селищ обслужено закладами політосвіти, і до того ж якими? Не тільки хатами-читальнями, а й червоними кутками, тобто найпростішою формою політосвіт-закладів.

І такий стан справ не просто прикрий виняток — це скоріше правило.

Як обладнано наші політосвітзаклади? Візьмімо, наприклад, сільські бібліотеки. Коли ми звернемось до статистики, ніби виходить, що кількість книг на селі досить велика. Адже забрали поміщицькі бібліотеки. Та коли ми візьмемо склад цих бібліотек, то побачимо, що багато які з них зовсім нікуди не годяться. Якщо говорять про «моральне зношування» машини, про «моральне зношування» устаткування, то ще в більшій мірі доводиться нам говорити про «моральне зношування» бібліотек. Ніхто не читає цих старих книжок, взятих з поміщицьких бібліотек. Тепер ми бачимо таку картину: до бібліотеки приходять посилка з 50 книжок та брошур, і все село на них накидається, всі починають читати, не лишається жодної людини, яка не перечитала б прислані книги. Але прочитають новинки і перестають ходити в бібліотеку, аж поки буде прислано нові книги. Зрозуміла річ, старих книжок, навіть політичної літератури 1918 — 1919 рр., тепер ніхто не хоче читати.

У Ленінградській губернії проведено було дуже цікаве обслідування читацьких інтересів бідноти; з'ясувалося, що біднота читає, які книги вона просить. Виявляється, треба відмітити дуже малий інтерес бідноти до белетристики. У містах нарікають, що мало белетристики в бібліотеках, а сільська біднота цю белетристику не бере, їй ніколи її читати. Найбільший попит на книжки практичного характеру: про сільське господарство, про

ремесло тощо. На другому місці стоїть політична література. Але тут треба відзначити ту характерну рису, що біднячки більше просять і беруть читати політичну літературу, ніж бідняки. Чим це пояснюється? Це пояснюється тим, що по лінії жінвідділів створено спеціальні бібліотечки, які висвітлюють багато злободенних питань, а коли ми подивимось на політичні відділи наших бібліотек і хат-читалень, то побачимо, що там є політичні брошури з питань марксизму, навіть анархізму, але майже зовсім немає книжок про роботу Рад, немає зовсім книжок про кооперацію. Наприклад, одна група бідняків взяла 250 книжок, і з цих 250 книжок про роботу Рад було тільки дві, і не було жодної книжки про кооперацію. Не тому, що не було інтересу до цієї галузі роботи, а тому, що немає такої літератури в природі, немає через це і в бібліотеках. У нас іноді шефи дають бібліотекам літературу, і от шефи так само дають не завжди те, що треба. Наприклад, у сільській бібліотеці є політичні книжки, але немає книжок Леніна,— є одна-однісінька книжка — «Про професійні спілки, про поточний момент і про помилки Троцького».

Забезпечити бібліотеки потрібною для бідноти книжкою політосвіти не можуть — немає грошей. Таким чином, бібліотекам доводиться в буквальному розумінні випрошувати і одержувати ту літературу, яку дають добровільні жертвувателі.

А оплата працівників політосвітзакладів? Візьмімо оплату завідувачів хат-читалень. Ця оплата така мізерна, що часто не можна знайти завідувача хати-читальні, і є хати-читальні, які по п'ять місяців не працюють тільки тому, що за таку заробітну плату, яку дають у деяких губерніях завідувачеві хати-читальні, працювати ніхто не йде, не може йти. Ось яку картину ми бачимо!

Далі відносно шкіл. У нас ще немає шкільного фонду допомоги дітям. У нас ще дуже погано поставлено охорону дитячої праці. Ми виходимо з того, що у нас взагалі немає найманої дитячої праці, а фактично вона є на селі — вона є, але не охороняється. Дозвольте прочитати одного невеличкого листа, який цими днями надійшов від пастуха, від хлопчика-пастушка. Він саме в цьому питанні висловлюється, він пише: «Ви кажете, що всі діти бідняків і батраків повинні одержувати одяг і книжки безплатно, нам видають тільки книжки

без грошей, а одягу не дають. Чому ви з т. Луначарським не наказали, щоб діти шкільного віку, які навчаються в пастухи за договором, були вже вільними на початок навчального року, а то діти бідняків працюють до зими, і їх уже не приймають до шкіл, кажуть: «Спізналися, треба було раніше приходити». І далі він пише: «Я свою неписьменну матір навчив читати. Передплатив для себе журнал «Дружные ребята», не знаю, чи будуть там малюнки. Напишіть мені відповідь і передайте привіт Анатолію Васильовичу, чекаю від вас відповіді на мої запитання. Ваш друг Федір Белопузов».

Ось бачите, листи дітей-бідняків, оцей лист, що його я одержала, підкреслюють одно з найважливіших питань — питання про охорону праці.

Інші діти теж пишуть; пишуть, наприклад, з приводу 15 мільйонів, відпущених за маніфестом¹ на шкільне будівництво. Ціла школа пише — просить передати на XV з'їзді привіт вождям і сказати, щоб з цих 15 мільйонів і їм приділили на школу, бо вони в халупі вчать. Активність цієї бідняцької верстви дітей дуже велика, і вказують вони на найпекучішу потребу. Конче треба, звычайно, створити шкільний фонд допомоги бідності, треба також уважно переглянути законодавство з питань охорони дитячої праці.

Я пригадую, що колись говорив Володимир Ілліч. Він говорив, що ми буваємо дуже революційні, коли йдеться про міжнародні відносини, революційну боротьбу тощо, але коли треба вжити якогось заходу, навіть найелементарнішого, то часто ми проявляємо тут надзвичайну нерішучість. Наприклад, обов'язкового навчання там, де є школи в достатній кількості, ми не проводимо; у нас по Москві і Ленінграду нема ще обов'язкового навчання. У нас нема обов'язкового навчання в тих місцях, де його проводити можна, де школи є. А його проводити треба, інакше діти бідноти, особливо дівчатка, довго залишатимуться поза школою.

¹ Йдеться про маніфест ЦВК СРСР у зв'язку з X роковинами Жовтня «До всіх робітників, трудящих селян і червоноармійців СРСР, до пролетарів усіх країн і пригноблених народів світу» від 15 жовтня 1927 р. (опублікований у газ. «Известия» № 238 від 16 жовтня 1927 р.). У маніфесті поряд з підбиттям підсумків десятирічного існування СРСР намічались деякі заходи для дальшого розвитку народного господарства і культури у країні.— *Ред.*

Якщо ми серйозно говоримо про піднесення культурного рівня, то треба вжити багатьох заходів і по лінії шкільній, і по лінії політосвітській для того, щоб зарадити справі. А що ми бачимо? Тут про це спеціально говоритиме т. Мещеряков — він покаже вам на фактах, який у нас зараз почали похід на політосвіроботу. Тов. Луначарський уже розповідав, що припинено розвиток мережі шкіл I ступеня, яка необхідна, щоб здійснити загальне навчання. По політосвіті можемо показати ще більш непривабливі картини, як питання часто йде про карбованці, про сотню карбованців на освітню роботу, що могла б у значній мірі допомогти і кооперуванню, і всій господарській роботі. А у нас саме на цьому й заощаджують. Частка політосвіти все зменшується і зменшується. І разом з тим доповідачі, які тут виступали, говорили про розходження «ножиць», говорили про те, що наш господарський розвиток потребує зовсім іншого рівня культурного розвитку.

Ось ми говоримо, наприклад, про кооперування. Мені один товариш цими днями розповідав: у них трактором-фордзоном переорали всі межі, зорали землю, а селяни втикають білі палички, щоб кожному відгородити свій клаптик. Товариш каже: «Навіщо ж ви ото палички втикаєте, можна було б спільно обробити землю, а потім поділити врожай пропорціонально затратам кожного?» Селяни відказують: «А як це розрахувати, адже тут добриво?..» Товариш почав пояснювати, як це можна обчислити, підрахував; вони кажуть: «Якби ж ми розрахунки знали...» Оце незнання розрахунків, часто незнання грамоти, невміння записати і т. ін.— усе це дуже заважає і кооперуванню, і всьому нашому будівництву. Ми бачимо, які у нас є перешкоди в піднесенні культурного рівня, і само населення надзвичайно гостро їх усвідомлює. Тепер на кожних зборах селянин говоритиме про те, що треба підносити культурний рівень, про школу, про лікнеп, про хату-читальню, і особливо багато говорить про це біднота.

Треба провести чимало заходів, і ми зараз маємо такі можливості для цього, яких не має жодна держава, але ми не вміємо ще в достатній мірі їх використовувати. Наша Червона Армія все більше й більше стає культурним центром, а ми її не досить використовуємо для того, щоб впливати на село в справі кооперування.

За час перебування в армії молодий селянин часто перетворюється з селянина із психологією дрібного власника в селянина-громадського працівника, і йому треба з'ясувати питання про необхідність кооперування дрібних господарств.

Далі друге — вплив робітників. От зараз ми бачимо, що в ряди робітничого класу вливаються нові кадри з села. Ми бачимо зараз по багатьох спілках дуже великий приплив з села. Ці нові кадри робітників зберігають зв'язок із селом. Але через профспілки вплив робітників на село не проводиться. А тим часом ми, політосвіти і профспілки, розгородилися. Культвідділи працюють самі по собі, політосвіти — самі по собі.

Мені нещодавно довелося бути у Брянській губернії на конференції агітпропвідділів, політосвіт і культвідділів¹, які працюють об'єднано. Але, на жаль, Брянська губернія поки що є щасливий ще виняток, а у великих містах, як-от Москва, ми бачимо роз'єднану роботу. Договорюються люди до того, що бібліотекарі культвідділів повинні працювати нібито відособлено від бібліотекарів політосвіт. А в результаті що виходить? Що у бібліотекаря культвідділів немає книжок про село, про кооперування, про сільське господарство тощо. І нові кадри робітників, через які можна було б міцніше встановити ще більший зв'язок із селом, ще більше посилити вплив робітничого класу на село,— ці кадри не знають, як, звідки взяти літературу, щоб обізнатися з тим, як кооперувати село, як його перетворювати в соціалістичному напрямі. Наче робітничому класові немає діла до села, до його кооперування. З цього погляду зрушення конче потрібне. Це питання не відомче, це питання посилення впливу робітничого класу на село; а зараз, саме тоді, коли перед нами стоїть таке важливе питання, як питання кооперування села, переведення всієї сільської роботи на нову базу — на базу великого господарства,— тут вплив робітничого класу має особливу вагу, бо у селянина, навіть у дрібного, у бідняка, ще й досі психологія дрібного власника, і тут вплив робітника набирає надзвичайно великого значення. Через це треба культвідділам разом з агітаційно-пропагандистськими відді-

¹ Див. стор. 364—378 цього тома.— *Ред.*

лами і політосвітами обміркувати шляхи посилення цього впливу.

Отож багато таких питань постає перед нами зараз з особливою настійністю. Ці питання висунуті життям, їх не можна відсувати, від них не можна відмахуватися, і тут потрібна допомога партії, необхідна величезна увага з боку партії до цих питань, потрібна допомога. І з цього погляду, звичайно, постанови партійного з'їзду мають величезне значення.

1927 р.

ЯКІСТЬ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

XV партз'їзд ухвалив піднести якість політосвітроботи. Один із шляхів піднесення якості політосвітроботи— це індивідуалізація її, пристосування як змісту, так і методів її проведення до навколишніх умов. Це, звичайно, ясніше ясного.

Ми знаємо, наприклад, що до антирелігійної пропаганди слід підходити індивідуалізовано. Один у нас буде підхід до розкольництва, що являло собою організацію купецтва, зовсім інший — до рассказовської секти «IV Інтернаціонал», що відбиває сумбурну ідеологію неорганізованих кустарів.

Наша політична агітація проводитиметься по-різному в Центрально-Чорноземній області, де ще й досі страшенно ненавидять поміщиків, і, наприклад, у Саратовській губернії, де перед революцією в руках поміщиків залишалося тільки 8 процентів землі.

По-різному ми будемо вести кооперативну пропаганду в місті і на селі, у Тверській губернії і в Рязанській; по-різному будемо вести агрономічну пропаганду на Півночі і на Півдні тощо.

Немає людини, яка з цим не погодилася б, але ми ще не в достатній мірі оволоділи методами вивчення навколишньої дійсності, часто вивчаємо її дуже поверхово, тільки на око, тільки на основі особистих вражень.

Перше, що повинен знати політосвітник,— це той район, де він працює. Я говорю про держпланівський район. Політосвітник повинен знати природу і багатства свого краю. Мимоволі пригадую, що писав на початку

70-х років Енгельгардт (листи «З села» — книжка, яку дуже уважно вивчав свого часу Володимир Ілліч). «Усім відомо,— писав Енгельгардт,— в якому поганому становищі перебуває тепер сільське господарство в Росії. Ми бідні, ми голодуємо, наші природні багатства не використовуються. Землі в нас багато, величезні простори родючої землі лежать незаймані. Земля багата. Виснажився верхній шар, ледве зачеплений сохою,— ори глибше. Потрібне штучне добриво — у нас тисячоверстні поклади фосфоритів. Та й в усьому так: сіль потрібна — гори солі, гас потрібен — моря нафти! Ми могли б засипати Європу хлібом, заповнити ринки м'ясом, салом, маслом, сиром. А проте ми бідні, у нас немає ні грошей, ні м'яса, не вистачає навіть хліба... Причин такого низького стану, певна річ, багато, але я гадаю, що немалою причиною є й те, що в нас освіта і вміння працювати йдуть нарізно»¹.

Це написано понад 60 років тому. Відтоді сталися найколючальніші соціальні зрушення, але маси ще не оволоділи знаннями в тій мірі, в якій це необхідно, а з другого боку, ми ще погано знаємо наші природні багатства. Дивна річ, але тверський педвуз влаштує екскурсії своїх студентів у далекі «недосліджені» повіти Тверської губернії, а в Марійській автономній області ще недавно тільки з аероплана вдалося заглянути в глиб марійських лісів і сфотографувати їх. І таких фактів безліч. Ось чому Головополітосвіта рекомендує своїм політосвітникам якнайтісніше зв'язуватися з краєзнавчими товариствами, знайомитися з їх роботою і популяризувати її в масах.

Всякий політосвітник старанно гризе також граніт економічної науки, вивчає профілі держпланівських районів, ілюструє фактами навколишнього життя ці профілі.

Ну, щодо розшарування села — це добре відчувають політосвітники, особливо завідувачі хат-читалень, на власній шкурі. Роботу Рад, селянських комітетів взаємодопомоги та ін. вони знають добре, читають місцеві газети, працюють з ними.

Я сказала б одно: вивчаючи економіку і громадське життя району, політосвітники не завжди вміють робити

¹ А. Н. Энгельгардт, Из деревни, 12 писем, 1872—1887, изд. 3-е., СПб, изд-во А. С. Суворина, 1897, стор. 20.

політосвітські висновки з цих фактів. А проте політосвітникові не просто треба знати той факт, що в даному районі багато кустарів,— він повинен уміти зробити з цього факту цілком певний висновок: як і якого характеру роботу він має вести з кустарями, з якого боку підходить до них. І так в усьому. Робота в цьому напрямі проводиться. Агітація, пропаганда, навчання все тісніше пов'язуються з економікою району, його національним складом, його побутом. Це надзвичайно допомагає правильній настанові роботи, її ефективності.

Я хотіла б спинитися ще на одному питанні, мало висвітленому в нашій літературі. Ми знаємо рушійні сили економічного розвитку, організуючу роль Рад та ін., але ми дуже мало уваги звертаємо на наше недавнє історичне минуле, а тим часом історія якого-небудь села або заводського селища не пройшла без сліду. Історія нашої країни, коли ми візьмемо її хоча б з моменту селянської реформи 1861 р.,— це історія революційної боротьби. У цій історії нас повинно цікавити не те, де який революційний діяч народився, учився, одружився, був на засланні і помер, де було здійснено те чи інше вбивство царського ката або насильника,— нас повинні цікавити вузли масового руху, де створились певні традиції, скупчилась певна енергія, зібрано певний революційний досвід.

Немало місць розкидано по нашому Союзу, де не витримував гніту і повставав народ, де відбувалися стихійні протести, іноді безглузді своєю формою, де були страйки, де громили поміщицькі маєтки, де жорстокі розправи чинив царський уряд, де точилася боротьба з білими.

Візьмімо лише кілька прикладів.

Село Малиновка Саратовської губернії в 1905 р. громило поміщицькі маєтки, і за це царський уряд люто розправився з ним,— тепер воно завзято бореться за хату-читальню, за школу-семирічку, за лікарню.

Село Соїно Смоленської губернії в 1905 р. боролось проти поміщиків — потім створило у себе школу II ступеня і пристрасно відстоювало її.

Цукрові заводи групували в 1905 р. навколо себе революційне селянство, що громило поміщицькі маєтки,— тепер вони йдуть попереду всіх у справі контрактації.

Візьмімо Козловський повіт Тамбовської губернії. У 1905 р. селяни цього повіту громили поміщицькі маєтки; те саме — в 1917 р., при Тимчасовому уряді: у 14 волостях було розгромлено 54 садиби. Козловський повіт один з перших перейшов на бік Радянської влади, підтримував її завзято. Тепер цей повіт — один з перших щодо постановки самоосвіти. У Головополітосвіті є карта козловських колгоспів, яких дуже багато. Організовано екскурсії в кращі колгоспи, щоб врахувати досягнення колгоспного будівництва.

Ці приклади надто нечисленні, але, мені здається, вони свідчать про одне — що наші істпарті повинні якнайважливіше вивчити революційні вогнища кожної губернії і разом з тим вивчити їх роль тепер. Ця робота може бути вже здійснена на підставі матеріалів, що їх має істпарт, хоча б начорно за порівняно короткий час. Адже є багатющий матеріал по 1905, 1917 рр. Треба тільки зв'язати все разом.

У нас є економічні профілі районів, нам треба мати ще революційні профілі цих районів. Революційні профілі допоможуть виявити ті опорні пункти, в яких партія і Радянська влада можуть знайти максимальну підтримку в справі соціалістичного будівництва. Ці революційні вогнища будуть запалювати своєю енергією, своєю ініціативою інші села й місцевості. За певних умов вони можуть стати великою силою. Їх треба обслужити в першу чергу школами, бібліотеками, хатами-читальнями, клубами, народними домами і т. п. Вони рвуться до знання. Під час ювілеїв 1905 і 1917 рр. дещо було зроблено в цьому напрямі, але тільки дещо, а треба зробити максимум. Тим часом ми маємо чимало прикладів дуже недбалого ставлення до культурних починань і вимог цих місцевостей.

Паралельно треба мати перед очима і картину таких антиреволюційних центрів, як-от монастирі. Треба і тут вести енергійну освітню роботу: запровадити кіно, радіо, особливо вміло підходити до освітньої роботи. Головополітосвіта наполегливо працює над індивідуалізацією політосвітроботи, над її поглибленням тощо.

Сьогодні читала листи, що надійшли останнім часом від завідувачів хат-читалень. Ось уривок з листа завідувача Щеніківської хати-читальні Ростовського повіту

Ярославської губернії (після Ленінградської губернії Ярославська — перша губернія щодо письменності):

«Хата-читальня міститься в комунальному будинку волосного виконкому, являє собою напіврозвалена халу-пу. Всі стіни — самі тільки вікна і двері. Покрівля прожавіла, і коли йде дощ, він заливає все приміщення. Літературу доводиться тоді звалювати в один куток, а потім знову розставляти по полицях. От зараз узимку — неймовірна холоднеча. Рами тільки одні, та й ті погані і без шибок — замість шибок дошки від чайних ящиків. Бібліотека зовсім не опалюється, бо в ній несправна груба. Кілька разів звертався до волвиконкому з проханням відремонтувати приміщення, але наслідків — ніяких: нема, кажуть, грошей. Зараз, коли минула більша частина зими, волвиконком ставить питання про закриття хати-читальні і скорочення завідувача її, бо не може знайти двохсот карбованців на ремонт. Але закрити хату-читальню в такому глухому закутку абсолютно неможливо. Хата-читальня знаходиться за тринадцять верст від волосного центру. До району, який вона повинна обслуговувати, входять п'ятнадцять селищ. Якщо закрити районну хату-читальню, то весь район залишиться без духовної поживи».

А ось Єгорлицька хата-читальня Донського округу Північно-Кавказького краю. Завідувач хати-читальні пише.

«Літератури в бібліотеці майже немає. 360 примірників брошур — це ж крапля в морі на 6 тисяч населення! А коли я звернувся до Донського колектора, мені майже нічого не дали — двадцять книжок про сільське господарство. Я був у Донполітосвіті, у крайполітосвіті, але там нічого не сказали. Вам я говорити не буду, чи можна з такою бібліотекою працювати. Ви самі це дуже добре знаєте. Треба тільки сказати, що завтра 4-і роковини з дня смерті нашого Ілліча і післязавтра — «Кривава неділя», а в бібліотеці немає нічого... Соромно стояти коло шафи бібліотеки (я тимчасово заступаю й бібліотекаря, який пішов за вказівкою партосередку на роботу по хлібозаготівлях, до речі — бібліотекар працює тимчасово, кошти знайдено тільки на три-чотири місяці), коли приходять хлібороби і кажуть, що такої важливої роботи, як бібліотечна, у нас немає.

Як тепер бути, я не знаю. Але так працювати у мене не вистачає енергії. Я хочу працювати на політосвітній

роботі, ця робота дуже важлива і подобається мені, але потрібна підтримка, і від вас я її сподіваюсь дістати».

Таких листів — і ще гостріших — сотні... Всі завідувачі хат-читалень, бібліотекарі, ліквідатори неписьменності просять якнайшвидше відповісти їм, допомогти. Мовчу як убита. Що мені сказати їм — «підвищуйте якість вашої роботи»?

Ось зворотний бік культурної революції. Величезні перспективи, свідомість того, як треба підвищувати якість роботи, свідомість того, яку вагу має робота політосвітника, — і дика безпритульність, незабезпеченість найелементарніших передумов масової політосвітроботи.

Створення матеріальних передумов — найбільш насушне, найбільш невідкладне завдання. Без цього не можна обслужити маси, які прагнуть оволодіти знанням, прагнуть перетворити знання, культуру в знаряддя нових перемог трудящих. Ці передумови треба створити що б то не стало.

ВИСТУП НА АГІТПРОПНАРАДІ ПРИ ЦК ВКП(б)

Часто, коли говорять про культурну революцію, вживають таких висловів: «Ми проведемо цю культурну революцію», «Ми її зробимо»,— наче це справа, яку роблять тільки зверху, і наче маса тут ні при чому. Але ж до поняття «революція» входить також і поняття «маса».

І по лінії політосвітроботи, і по лінії профспілок ми не завжди як слід уміємо слухати те, що говорить маса. Візьмімо, наприклад, робітничий університет, де маса учнів уже досить культурна. Учні приходять і заявляють: «Ми хочемо брати участь у виробленні програм, ми самі хочемо те й те і те й те зробити». Але якщо ми маємо маси, які ще не звикли виявляти себе, не знають, як підійти до цієї справи, то завдання політосвіт, культвідділів, агітпропів — допомогти масам у цьому, не затримуючи, проте, їх самостійності. А у нас від часу воєнного комунізму стало звичкою говорити: «Ми зробили те й те», «Ми проводимо те й те» — і не вслухатися як слід у те, що маси говорять, як вони самі оцінюють те чи інше питання, що їх хвилює.

Кілька років ми вже говоримо про необхідність культурного районування — у кожному районі свої економічні особливості, свої історичні особливості, часто особливий національний склад,— але треба сказати, що посправжньому ми до цього ще не підійшли, не завжди вміємо з усіх фактів робити належні висновки. А часто досить прослухати кілька пропозицій від маси, щоб зрозуміти, як треба нашу агітацію, пропаганду пристосувати до даної, конкретної групи населення.

Я хотіла б спинитися на одному питанні, яке останнім часом часто порушується, — це питання про антирелігійну пропаганду.

Тов. Криницький невірно говорить, що політосвіті приділяли цій справі мало уваги. Якраз приділялось багато уваги антирелігійній пропаганді, зокрема антирелігійній пропаганді серед нацменшостей, і якраз завдяки тому, що там дуже різноманітний підхід з боку духовенства: у католицького ксьондза — свій, у мулли — свій. По лінії антирелігійної пропаганди серед нацменшостей нам пощастило знайти дуже багато правильних і вірних підходів. На конференціях, які проходили торік і позаторік, представники нацменшостей надзвичайно яскраво розповідали про ту боротьбу, яка на цьому ґрунті ведеться. Наприклад, ксьондз організовує агрономічний гурток на чолі з біднячкою — і починається боротьба, щоб цю біднячку відтягти. Наші обирають її до Ради і засідання Ради призначають о такій годині, коли в костьолі відправа. Ксьондз обурюється, що вона не відвідує костьолу, її виключають з гуртка, і вона переходить в агрономічний гурток при хаті-читальні, а за нею тягнуться інші біднячки. Ми маємо факт, коли мулла говорить про те, що «треба до корану поправку внести», бо «Радянська влада зрівняла в правах жінок з чоловіками». Відповідно до цього і наші організації посилюють роботу серед жінок, організують їх, щоб відтягти від мечеті.

Я думаю, що ми стоїмо зараз перед певною небезпекою вдатися до тих прийомів антирелігійної пропаганди, які у нас процвітали в 1919—1920 рр., коли був тільки прямий натиск і не було розуміння того, на якому ґрунті створюються ті чи інші сектантські настрої.

Візьмімо, наприклад, секту «IV Інтернаціонал». Вона виникла тому, що Всекопромсоюз не приймав усіх тих, хто хотів вступити до кооперації; через це серед кустарок виникла секта, в уяві членів якої «бог підтримує кооперацію». Досить своєрідна секта, але підкладка надзвичайно ясна.

Або баптизм, що поширений у Ленінградській області, де є багато фіннів. Фінни розкидані по лісах — живуть хуторами, цілий тиждень нікого не бачать, але у них є потреба в спілкуванні, вони хочуть яскравих художніх переживань. У хаті-читальні нічого немає — ні

радіо, ні фінської літератури. Цим запитам треба піти назустріч. Самим тільки натиском, самим комсомольським різдвом мало що зробиш. Тут повинен бути цільовий підхід, розроблений досить детально.

Ось «непитущі». Зрозуміла річ, чому кількість їх зростає. Тому, що ми не ведемо в достатній мірі активної антиалкогольної пропаганди, а коли ми її поведемо, то в корені підріжемо агітацію «непитущих».

У нас тепер колосальні «ножиці» між потребою мас у знаннях і можливістю цю потребу задовольнити. При старих формах роботи у нас не було б виходу, але вихід можна знайти в деяких нових формах роботи, що полегшують постановку масового навчання.

Особливо домагається тепер навчання малописьменний актив, а кількість наших шкіл для дорослих, кошти, які на цю справу відпускають,— просто курям на сміх у порівнянні з наявною потребою. Але тепер є одна форма, яка може мати колосальне значення,— це форма заочного навчання. У цьому році Головополітосвіта спробувала поставити заочне навчання за американським методом. Американський метод полягає в тому, що беруть відповідальну, підготовлену людину, спеца в галузі науки, в галузі знань, беруть практика і методиста. Вони спільно пишуть підручники. Сполучення трьох працівників гарантує певну доброякісність роботи. Заочне навчання для малописьменного активу викликає колосальний інтерес у мас. Але ми не змогли розгорнути цю роботу, бо ми хотіли це питання лабораторно опрацювати. Заочник коштував нам 4 карбованці на місяць, а ми брали плату лише 1 карбованець. У нас було тільки 2 тисячі заочників з малописьменного активу. Якщо можна буде застосувати підручник заочного навчання для малописьменного активу в Червоній Армії (а більшість червоноармійців належить саме до цього малописьменного активу), організувавши масову консультацію, навчивши червоноармійців самостійно працювати з книгою, з підручником і тільки даючи деякі поради, деякою мірою регулюючи заняття, значення Червоної Армії як культурного центру зросте в багато разів. Ми могли б через це заочне навчання дати знання на село, в комуни (у комунах ми не можемо розраховувати на те, що ми там поставимо школи).

Ми працюємо над створенням такого підручника для заочного навчання, коли кожний учень виконує певну кількість завдань, а потім ці завдання перевіряються, контролюються. Деякі підручники заочного навчання для першого ступеня (для малописьменного активу) вже створила Головополітосвіта — це підручники Бюро заочного навчання. Таким чином, ми дістаємо можливість нести знання в маси не тільки через лекції по радіо, не тільки за допомогою живих образів — через кіно, не тільки через газети, але ми можемо поставити також у масовому масштабі і навчання.

Шляхи масової освіти намічаються. Вони повинні бути доповнені масовою організацією освітньої роботи, масовим їх використанням. Робітничий клас — організатор по своїй суті. Треба зламати всю ту бюрократичну умовність, яку ми створили в масовій політико-освітній роботі: якщо у нас клуб, то неодмінно завідуючий або правління повинні все передбачати, все наперед вирішувати, а як масі тут дати зорганізуватися самостійно, — цього ми не вміємо; нас зв'язує шаблон. Нам треба використати всі засоби, щоб допомогти масам оволодіти знаннями.

Я не згодна з тим, що говорив т. Криницький про жінвідділ. От у Ленінградській області, здається в Лузькому окрузі, проводилось обслідування — хто і що читає на селі. З'ясувалася така картина, що політичні книги читають значно більше селянки, ніж селяни. Картина трошки несподівана; вона пояснюється тим, що є бібліотечка «Работница и крестьянка», яка висуває ряд політичних питань. Говорити про культурницький характер роботи серед жінок невірно. Делегатці, звичайно, далеко важче оволодівати знаннями, тому що в неї культурний рівень нижчий, але, на мою думку, особливого культурницького ухилу тут нема.

Тепер я переходжу до питання про ту класову боротьбу, яка точиться по лінії нашої школи.

Тов. Криницький цілком слушно підкреслив це. Ця класова боротьба точиться, звичайно, — точиться досить гостро і по лінії політосвіт, вона точиться і по лінії шкіл. Дуже характерно, що в цьому питанні майже ніхто не виступав. Але це наша традиція. Питання про ідеологічний, виховний і організаційний вплив пролетаріату через школи на напівпролетарські і непролетарські вер-

стви трудящих — кого воно цікавить? А тим часом у програмі партії чітко і ясно сказано про те, якою потужною машиною вироблення ідеології всієї маси трудящих є школа. І сказано там не тільки про програми, про зміст викладання, а й про виховний та організаційний вплив пролетаріату на примикаючі до нього верстви.

Подивимось, як стоїть справа, наприклад, з питаннями шкільного самоврядування, як воно в нас поставлене у школах другого ступеня. Я мушу сказати, що ця організація стихійно і в значній мірі проти Наркомосу, поза свідомістю передових учителів, склалася в щось дуже сильне, але таке, що йде зовсім не по нашій лінії. Всілякі змагання індивідуального характеру, система кар, що їх учні накладають на своїх товаришів,— щось нечуване, у що в нас виродилося шкільне самоврядування. У нас учні можуть виключати своїх товаришів із школи, можуть присуджувати до всіляких кар; практикується «умовне засудження» на такий-то час і т. ін. Недавно ми слухали на науково-педагогічній секції Державної вченої ради доповідь про те, що в деяких школах у своїх творах діти (я говорю про другий ступінь, не про перший) пишуть: «Групком повинен доносити про поведінку недисциплінованих дітей». Ми зовсім не помічаємо того, як у нас стихійно складаються у вихованні такі форми, що аж ніяк не можуть виховати комуністів, а виховують, навпаки, цілком чужу психологію. На навчальні програми ми ще звертаємо увагу, а на це — ні.

Школа I ступеня — це школа масова. Звичайно, народний учитель значно ближче стоїть до маси, ніж учитель школи II ступеня. Масовий народний учитель значно більше йде за Радянською владою, і ми бачимо, що у школі I ступеня діти ростуть нашими. Від дітей із школи I ступеня все більше надходить листів, де вони пишуть: «Мої батьки на бога надіються, а я з богом не згоден, бо він найгірший ворог Радянської влади». Звичайно, це по-дитячому сказано: «бог — найгірший ворог Радянської влади» — значить, припускається, що якийсь бог є. Але в дитячих листах із шкіл I ступеня ми безумовно бачимо, що росте нове покоління, тверезе, практичне. Діти неодмінно виступають з пропозиціями. Виразно бачиш, відчуваєш, що росте інше покоління. Але, якщо ми візьмемо школу II ступеня, якій до останнього часу приділяли меншу увагу, ми тут побачимо дуже го-

стру боротьбу. Треба, щоб партія звертала особливу увагу на всі ці питання і всі ці питання розглядала.

Сама настанова нашої школи II ступеня така, що не дає можливості синові робітника і синові селянина з нею справитись, вона не дає, незважаючи на колосальне навантаження, тих знань, які потрібні для життя, не дає виходу в життя. Школа II ступеня — тільки коридор до вузу, і тому складається таке уявлення, що єдине місце, де можна здобути знання, підготуватися до життя, — це вуз. І кожної осені ми бачимо дуже багато молоді, яка приходить складати іспит до вузу, — звичайно, ні в який вуз вона не годиться, але гадає, що здобуде знання не інакше, як у вузі. Частина цієї молоді, найбільш здібна, проскакує, але вузівського навантаження не витримує і вузу не закінчує. А хлопці й дівчата через цей потяг до вузу дуже підривають своє здоров'я.

Треба значно краще продумати всю нашу систему. Нам потрібні по всій країні працівники середньої кваліфікації. Коли порівнюємо цифри, які говорять про кількість тих, що вчаться в технічних і сільськогосподарських вузах, технікумах і в робітничих школах, то матимемо дивну пропорцію. Виходить величезна голова, середній тулуб і короткі ноги. Виходить, що у вузах у нас молоді, яка вчиться, більше, ніж у школах, які навчають кваліфікованих робітників. Я тут найменше хочу нападати на Профосвіту, бо це — стихійний натиск з боку низів. Треба ясно зрозуміти, що Наркомос не завжди може зробити те, що потрібно. Тут справа не стільки в грошах, скільки в громадській думці і старій спадщині, в традиціях, які не завжди легко зламати. Тут питання про організацію всієї системи. Звичайно, можна сказати: «У нас є вже певна система і не можна її ламати», — але я пригадую, що Володимир Ілліч говорив про кодекс земельних законів. Його запросили виступити з приводу кодексу земельних законів. Він відмовлявся, говорив, що не простудіював його в достатній мірі. Його все ж таки на ЦВК примусили виступити, і він сказав: цей кодекс ми самі написали, коли там що-небудь виявиться неправильним, коли життя покаже, що його треба в тій чи іншій частині змінити, ми його можемо змінити на краще. Я думаю, що й ту систему народної освіти, яку ми створили, теж треба буде поліпшити, коли життя покаже, що через отакі й отакі обставини наша

система виявилась не досить гнучкою, планово витриманою.

Я гадаю, що Агітпроп тут не може більше відхрещуватися, говорити, що це не його справа, що його стосується тільки питання агітації і пропаганди, а питання народної освіти в цілому його не стосуються. І політосвіт, і агітпропам, і культвідділам треба йти єдиним фронтом. Адже сил дуже мало, а запити величезні; завдання стоять величезні, і відгороджуватися в роботі, ставити стіну між роботою культвідділів і політосвіт, поєднати, зовсім тепер неможливо. Тепер на культвідділи покладається завдання в галузі роботи з новими кадрами робітників із села і стоїть на весь зріст питання, як їх переробити, як використати той зв'язок, що тепер міцніше зав'язується через ці кадри з селом. Ці питання в зв'язку з зростанням чисельності робітничого класу, припливу нових верств із села стоять дуже гостро, їх не можна розв'язати, відгородившись від політосвіт. Тут треба спільно планувати питання, спільно виробляти мінімум, де, в якому місці, як треба роботу зміцнювати. А то починають профспілки літом працювати, наприклад, з будівельними робітниками, на зиму ця робота припиняється, і будівельні робітники лишаються такими ж малописьменними, якими були. Культвідділ вважає, що вчити робітників, які живуть на селі,— справа політосвіт. І не учить ніхто.

Я думаю, що ми повинні сказати, що культурна революція вимагає, щоб самодіяльність мас обслуговувалась об'єднаними силами існуючих організацій, бо окремо взята допомога масам з боку цих організацій дуже незначна.

ЕКОНОМІЧНА БАЗА І КУЛЬТУРНО-ПОБУТОВА НАДБУДОВА

Недавно відбувся ряд мітингів і зборів, присвячених двадцятип'ятирічному ювілеєві II з'їзду партії. На цих зборах доповідачі тільки побіжно згадували про Акімова та двох його однодумців, що обстоювали на з'їзді з надзвичайною впертістю й послідовністю точку зору «економістів». Це й зрозуміло: хоч ці делегати і говорили дуже багато, питома вага цих промов була надто незначна, бо розгорнута політична боротьба робітничого класу вже вирвала всякий ґрунт з-під ніг «економістів». Життя наочно показувало, який нерозривний зв'язок існує між економікою і політикою, між економікою і всім суспільним укладом, між економікою і культурно-побутовою надбудовою,

Минуло двадцять п'ять років. Саму назву «економіст» почали забувати. Немає вже таких соціалістів, які заперечували б зв'язок між економікою і політикою. Ми живемо зовсім в іншу епоху. В Союзі Радянських Соціалістичних Республік немає більше поміщиків і капіталістів. Ми будуємо соціалізм. Умови, в яких доводиться нашій країні будувати соціалізм, такі, що треба створювати насамперед економічну базу для цього будівництва. «... І найбільш важлива, і найбільш трудна, і найбільш недороблена наша справа: господарське будівництво, підведення економічного фундаменту для нової, соціалістичної, будови на місце зруйнованої феодальної і напівзруйнованої капіталістичної. В цій найважливішій і найтруднішій справі у нас було найбільше невдач, найбільше помилок. Ще б пак, без невдач і без помилок почати

таку всесвітньо-нову справу! Але ми її почали. Ми її ведемо»¹. Так писав Ілля у жовтні 1921 р. Виступаючи на XI з'їзді РКП(б), у березні 1922 р., він говорив про те саме: «Перед нами стоїть тепер завдання побудови фундаменту соціалістичної економіки. Зроблено це? Ні, не зроблено. У нас ще немає соціалістичного фундаменту»². З того часу, як це було сказано, минуло понад шість років найбільш напруженого господарського будівництва. У цій галузі комуністи дуже багато чого навчилися, дуже багато чого добилися!

Ті, хто дивиться збоку, не розуміють нашого захоплення справою економічного будівництва.

Недавно до нас приїздили американські педагоги. Серед них були: проф. Дьюї, людина з ушлякеним педагогічним ім'ям, його дочка Евеліна Дьюї, що написала відому книжку «Школи майбутнього», і ряд інших. З величезним інтересом придивлялися вони до нашого життя. І незрозумілим для них було багато що. Перед від'їздом зайшли вони до мене. «Навіщо,— спитав наприкінці розмови проф. Дьюї,— брали робітники владу у вашій країні? Для того щоб сприяти економічному розвитку країни чи щоб змінити відносини між людьми?»

Проф. Дьюї зовсім уже старий. Він мав вигляд смертельно стомленої людини — і від численних вражень, і від російських умов пересування, харчування та ін., але це недбало кинуте питання виявило в ньому вдумливого спостерігача, який спостерігає не тільки для процесу спостереження. Я відповіла, що метою нашої революції була, звичайно, зміна відносин між людьми, що метою соціалізму є також зміна відносин між людьми, але що в нашій відсталій в економічному відношенні країні треба підвести ще економічну базу під будівництво соціалізму. Через це, сказала я, так багато і приділяємо ми часу питанням економічного будівництва.

Боюсь, що ця моя відповідь здалася проф. Дьюї малопереконливою. Коли я комусь із товаришів розповіла про цю розмову, він сказав: «Дьюї, напевно, не читав Маркса, у американців його не дуже шанують...» Не знаю, читав він чи не читав Маркса, в усякому разі, його питання було законне. По суті, це питання означа-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 34.

² Там же, стор. 261.

ло: яке при диктатурі пролетаріату співвідношення між базою і надбудовою, між економікою і суспільністю? В чому виявляється «стрибок з царства необхідності в царство свободи»? Таке питання знаменує не наївність, не брак обізнаності з Марксом, а брак обізнаності з тим, як воно розв'язується у нас.

На основі більше ніж десятирічного досвіду ми знаємо, що «стрибок з царства необхідності в царство свободи» виявляється не в тому, що розривається взаємозалежність між економікою і суспільністю, між базою і надбудовою, що відмирає закономірність явищ і пролетарська влада може не стояти на землі обома ногами, а літати в хмарах; «стрибок з царства необхідності в царство свободи» полягає в тому, що пролетаріат починає закономірно будувати свою економіку, істотно відмінну від економіки капіталістичної. Період воєнного комунізму характеризувався саме тим, що літали в хмарах. Від нього ми далеко пішли вперед.

Але нова економічна політика полягає не тільки в тому, щоб стояти обома ногами на землі; вона полягає в тому, щоб закладати зовсім новий, соціалістичний фундамент. Ті камені, з яких будуватимуть новий, соціалістичний фундамент, повинні бути *якісно* зовсім іншими. З іншого матеріалу повинні бути ці камені. Про якість каменів, з яких будується соціалістичний фундамент, Ілліч говорив не раз. І в цій якості суть.

Саме якості цих каменів — ось чого не побачив проф. Дьюї. І, можливо, на перший погляд це не так легко й помітити. На вигляд камінь як камінь, «майже» такий самий як той, з якого будується фундамент капіталізму. А на ділі структура його зовсім інша, зв'язок частинок інший.

Про цей новий зв'язок частинок говорив Ілліч у перші місяці організації Радянської влади: «...справа йде про організацію по-новому найглибших, економічних, основ життя десятків і десятків мільйонів людей»¹. Але організації ми поки що не маємо, говорив він, а в ній суть і основа соціалізму. На XI з'їзді партії Ілліч уже набагато ясніше говорив про характер зв'язку частинок тих каменів, з яких ми маємо будувати соціалістичний фундамент. Він говорив про те, що наша економіка повинна бути народною. Він говорив про необхідність змички між

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 210.

новою, соціалістичною економікою, яку ми пробуємо будувати, і економікою селянською. Він говорив, що до X з'їзду «змички між економікою, яка будувалась в націоналізованих, соціалізованих фабриках, заводах, радгоспах, і економікою селянською не було»¹.

«Зімкнутися з селянською масою, з рядовим трудовим селянством, і почати рухатись вперед незмірно, безконечно повільніше, ніж ми мріяли, але зате так, що дійсно буде рухатись вся маса з нами. Тоді й прискорення цього руху в свій час настане таке, про яке ми зараз і мріяти не можемо»²,— говорив Ілліч.

Зчеплення частинок у каменях, з яких будується соціалістична економіка, фундамент соціалізму, якісно відрізняється від структури каменів капіталістичного фундаменту тим, що нова економіка зрозуміла, близька масі, будується з активною її участю, йде під її контролем. Соціалістична економіка нерозривно зв'язана з організацією мас, із залученням мас до економічного будівництва.

Якісна відмінність структури каменів, з яких будується капіталізм, від структури каменів, з яких будується соціалізм, полягає ще в тому, що зв'язуючою силою при капіталізмі є приватна власність, при соціалізмі — колективістична. Будівництво соціалізму у нас почалося з націоналізації окремих підприємств, окремих радгоспів, але соціалізованою повинна бути *вся* промисловість, *все* сільське господарство, і шлях до цієї соціалізації — колективізація, поголовне добровільне кооперування всього населення, при якому вже не буде місця ні приватникові, ні куркулеві. Цим шляхом ми йдемо. Про цей шлях писав Ілліч у своїх останніх статтях, і не випадково, що саме в цих статтях він з особливою наполегливістю підкреслював необхідність широкої культурної роботи серед мас, а надто серед селянства. Остання стаття, яку він збирався диктувати, була стаття про ліквідацію неписьменності. Культура — наша найслабша ланка, і на розвиткові її особливо наполягав Ілліч. У нього глибоко була продумана взаємозалежність між розвитком соціалістичної економіки і культури. До речі, для Ілліча взагалі характерна ця повнота продумування своїх поло-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 231.

² Там же, стор. 234—235.

жень в усьому їх опосередненні. Він не просто висловлює те чи інше положення, він продумає його до кінця, продумає, як це положення конкретно відіб'ється на всіх сторонах життя, які зміни в діяльності партії, Радянської влади з нього випливають.

Коли ми подивимось на той шлях, який пройдено від XI до XV з'їзду партії, то ми побачимо, як багато зроблено для перетворення нашої економіки в справді народну.

Залучення мас до економічного будівництва, наближення завдань соціалістичного будівництва до мас, насамперед через Ради,— наше найбільше завоювання. Це залучення викликає величезний ентузіазм у масах.

Відзначаючи це досягнення, ми повинні, однак, сказати, що в практичній роботі ми завжди випускаємо з уваги те, на чому так наполягав Ілліч, на чому наполягають самі маси. Ми випускаємо з уваги, що залучення мас до соціалістичного економічного будівництва потребує величезного підвищення культурного рівня мас. Тепер від практичних працівників, захоплених господарським будівництвом, нерідко можна почути такі розмови: «Найважливіше — економіка, це база. Культура, поліпшення побутових умов — це прийде само собою». Само собою, без наполегливої повсякденної праці ніщо з неба не падає. І це чистісінький «економізм» думати, що вся справа тільки в економіці. Не можна однією ланкою підмінити весь ланцюг будівництва соціалізму. Це радянська акімовщина. Це спрощенство. Якщо база важлива, то це не значить, що вона все, що її якість стоїть поза впливом рівня культури мас. Формально ніхто так питання не ставить, а на ділі і Держплан, і Наркомфін, і інші, і інші культурну роботу в масах дуже часто недооцінюють, на ній заощаджують. Очевидно, гадають, що у кожної людини свої слабості і що з боку Леніна було просто дивацтвом, що він надавав такого значення ліквідації неписьменності, забезпеченню книгами масових бібліотек, всій політосвітроботі.

Мені пригадується сценка часів II з'їзду. Це було в Лондоні. Помітивши іноземців, які відвідували кафе, і припустивши, що це якісь торговці, а, може, й підприємці, англійські безробітні вирішили спробувати щастя. У Акімова була досить імпозантна зовнішність, вони оточили його, коли він ішов на з'їзд, і стали пропонувати свої послуги:

— Чого ви, власне, бажаєте, сер?—питали вони його.

У Акімова, що не розумів англійської мови, був зовсім розгублений вигляд. Ми реготали.

— Так, справді, чого, власне, хоче Акімов? — сказав один товариш.

Коли люди не зовсім усвідомлюють, чого вони хочуть, коли вони стають на шлях спрощенства, перед очима мимоволі виникає розгублена постать Акімова.

— Чого ви, власне, бажаєте, сер?

Коли Наркомфін шкодує копійок на ліквідацію неписьменності, намагається не дати кількох сотень тисяч, необхідних для забезпечення хат-читалень найпотрібнішою літературою про соціалістичне будівництво, коли бюджетна нарада вважає, що найважливішим для Центрально-Чорноземної і Середньоволзької областей є економічний благоустрій, і на це не шкодує грошей, а відносно ліквідації неписьменності в цих областях, де неписьменність невимовна, гадає, що «можна не поспішати», що це прийде «само собою», — мимоволі згадуєш наших, блаженної пам'яті другоз'їздівських «економістів», які не усвідомлювали, чого вони хочуть.

Буває у нас, що обслідують комуну — всіх йоркширських поросят перелічать і зовсім не поцікавляться тим, що з 23 жінок-комунарок 22 неписьменні (це, мовляв, «побутове явище»); цікавляться тракторами, а паростками нового побуту не цікавляться; трапляється, що РСІ вважає гідним догани те, що підприємство, яке обходиться в 2 мільйони, витрачає якихось 2 тисячі на обладнання робітничих жител: вважає зайвими накладними витратами столи і лавки, простирала, ковдри і подушки у приміщеннях сезонників. Коли чуєш усе це, хочеться сказати: «Ех, Акімов, яке живуче твоє спрощенство! Щодо розуміння залежності між базою і надбудовою частенько досить погано у нас буває!»

Без свідомої й активної участі мас в економічному будівництві не можна побудувати соціалістичну економіку — соціалістичний фундамент; без озброєння мас знанням уповільнюється темп соціалістичного будівництва, це будівництво стає марнотратним.

САМОКРИТИКА В ГАЛУЗІ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

Самокритика в галузі політосвітроботи потрібна не тільки тому, що самокритика потрібна взагалі в будь-якій галузі роботи, але й тому, що на XV з'їзді говорилося про необхідність підвищити *якість* політосвітроботи, а підвищити якість зовсім уже не можна без найуважливішого аналізу роботи, виявлення того, чого не вистачає в роботі, що поставлено в роботі неправильно.

По-перше, *потрібен тісний зв'язок роботи Головополітосвіти і політосвіт на місцях з органами, що проводять аналогічну роботу.*

Коли виходити з того, що політико-освітня робота є органічна частина всього радянського культурного будівництва, незалежно від того, якими організаціями воно проводиться, треба відновити Комітет політосвіти, куди повинні входити представники Агітаційно-пропагандистського відділу ЦК ВКП(б), Агітаційно-пропагандистського відділу ВЛКСМ, жінвідділу, культвідділів профспілок, Червоної Армії, Держплану, різних видів кооперації, Колгоспцентру та ін., не кажучи вже про представників Головного мистецтва та інших управлінь Наркомосу. По суті, це повинні бути періодичні конференції з ретельно підготовленим порядком денним. Життя владно вимагає пов'язання, взаємодопомоги в роботі всіх цих органів, кооперування в їх роботі. Без цього йде кустарщина, немає до кінця продуманого загального плану, робота всіх цих органів не може набрати належного розмаху. Само собою зрозуміло, утворення Комітету політосвітроботи залежить не тільки від волі і свідомості

Головполітосвіти, але Головполітосвіта повинна робити все, що від неї залежить, для підготовки Комітету політосвіти. Справа створення такого комітету не є справою чисто адміністративною, яку можна провести розчерком пера,— тут потрібна підготовча робота, що полягає у виявленні всіх точок зіткнення в роботі, яку ведуть різні організації. Що зараз треба робити Головполітосвіті? Приділяти увагу не тільки своїй роботі, а й роботі близьких органів, висвітлювати це на сторінках своїх друкованих органів. Це — по-перше.

По-друге, не дожидаючись постанови про Комітет політосвітроботи, треба налагоджувати взаємне інформування, пов'язання роботи. Було б неправильно сказати, що Головполітосвіта і політосвіти нічого не роблять у цьому напрямі. Роблять, але далеко не досить. Найслабше місце — це пов'язання політосвітської і профспілкової роботи, а тим часом саме тут особливо й потрібен найтісніший контакт. Він диктується тим фактом, що розширення промисловості привело до влиття в ряди профспілок нових значних кадрів. Це розширення чисельності профспілок сталося за рахунок селянства. Цей факт вимагає активної освітньої роботи від культвідділів, робить неможливим для культвідділів просте відмахування від питань сільського життя. Трохи ослабивши класову витриманість пролетарських верств, влиття в ряди пролетаріату значної кількості селян посилило безпосередній вплив пролетаріату на село. Класова витриманість роботи культвідділів профспілок, поглиблення їх роботи, поглиблення ідеологічного впливу основного кістяка профспілок на всю культ- і освітроботу тепер особливо важливі, тут не можна йти нарізно.

Чи все зробили Головполітосвіта і політосвіти на місцях, щоб зжити непогодженість у роботі культвідділів і політосвіт? Це питання треба поставити порядком самокритики. Те саме питання повинні поставити порядком самокритики перед собою і культвідділи профспілок. Це само собою зрозуміло.

Не тільки по лінії ліквідації неписьменності, а й по лінії всієї шкільної справи, по лінії заочного навчання, бібліотечної роботи, клубної, екскурсійної, лекційної роботи повинно проводитися максимальне пов'язання. Порядком самокритики треба з'ясувати, чи є таке пов'язання, чи є належне координування всієї роботи.

Друге питання надзвичайної ваги — *це питання індивідуалізації роботи.*

Кожна суспільна верства потребує особливого підходу, потребує того, щоб у даний момент виділялось окремо те чи інше питання. Теоретично це визнають усі, на цьому базується розділення політосвітроботи по відомствах. Але ми знаємо, що розділення по відомствах зовсім не гарантує вмілого підходу, індивідуалізації підходу. Це питання повинно весь час стояти в полі зору політосвіт. Боротьба з антисемітизмом, антирелігійна пропаганда, постановка навчання, пропаганда кооперування, агіткампанії та інше повинні ставитися по-різному, залежно від того, серед якої верстви населення вони проводяться. Треба чесно сказати, що це питання у нас розроблено далеко не в достатній мірі. Я думала про це, коли слухала розповідь однієї літньої робітниці-текстильниці, як вона бореться з антисемітизмом. Вона говорить робітникам і робітницям, які лають євреїв: «Подивіться, як працює єврей при верстаті? Гірше він працює, ніж росіянин? Краще, упертіше, наполегливіше, більш витримано. Більше чи менше у нього прогулів? Менше. Хто менше п'є — росіянин чи єврей? Єврей». Слухаючи цю розповідь, я думала про те, як добре треба знати побут, умови роботи даної верстви, щоб знаходити найбільш переконливі для даного середовища аргументи.

Ми знаємо, як європейська буржуазія — не кажу вже про американську — уважно вивчає робітниче середовище для того, щоб знайти найбільш умілий підхід до маси, навчитися найбільш ефективно розбещувати її своєю буржуазною ідеологією. Ідеологи буржуазії розбирають, наприклад, умови роботи різних професій, щоб близько підійти до розуміння тієї ланки, за яку можна вхопитися. Наприклад, вони встановлюють, що релігійна пропаганда успішно йде серед цих професій, де робітник особливо підпадає під ризик випадковості. Вони навіть з'ясовують, яким повинен бути характер релігійної пропаганди серед робітників тієї чи іншої професії. Небезпечна підземна робота гірників, наприклад, робить їх найбільш схильними до релігійної пропаганди, особливо релігійної пропаганди, оповитої елементами містики.

Ми повинні сказати, що у нас це питання майже зовсім не розроблено, ми працюємо в галузі пропаганди й агітації часто зовсім примітивними методами, не мо-

жемо здобувати вмілих підходів ні з наукових досліджень, ні з повсякденної практики. Коли щось і робиться, то суто інстинктивно. Примітивність методів пропаганди й агітації, шаблонізація їх однаково властиві і політосвітам, і культвідділам. Врятовують тільки практичний глузд, організаторський талант, уміння низових агітаторів і пропагандистів пристосовуватись до обстановки.

В останні роки ми підійшли дуже близько до питання індивідуалізації роботи в зв'язку з районуванням. Але внаслідок того, що Держплан дуже мало цікавиться питаннями політосвітової роботи (порядком самокритики готова визнати, що це не стільки провина Держплану, скільки Головополітосвіти, яка не вміє «заохотити» Держплан, переконати його, як важливо допомогти Головополітосвіті індивідуалізувати свою роботу в держпланівському розрізі), а почасти внаслідок того, що це питання пове і його треба ще добре опрацювати, Головополітосвіті доводиться витрачати дуже багато сил на таку роботу, яку насправді повинен провести Держплан, яка в умовах роботи Головополітосвіти може просуватися тільки дуже повільно. Тим часом основна політосвітська робота — це продумування того, як повинна бути індивідуалізована політосвітська робота залежно від особливостей району. До держпланівських даних про райони треба долучити дані про недавнє історичне минуле цих районів, про їх національний склад. Справа порайонного індивідуалізування роботи Головополітосвітою розпочата, дечого вже досягнуто, але ця робота повинна чимраз більше поглиблюватися і ставати чіткішою. Чи в достатній мірі залучено до цієї роботи місця? Чи в достатній мірі пов'язана їх робота з роботою Головополітосвіти? Це питання треба ставити порядком самокритики.

Треба до кінця продумати, як кожную галузь роботи зробити максимально гнучкою, пристосованою до раз у раз нових умов. Дещо в цій галузі Головополітосвіта зробила.

Школам ліквідації неписьменності надано значно гнучкішого характеру. Залежно від місцевих умов ці школи матимуть або характер недільних шкіл, або теперішній характер, або матимуть продовжений курс. Ради при лікпунктах дбатимуть про індивідуалізацію роботи лікпунктів. Школи дорослих будуть враховувати

потребу даного району. Заочне навчання надасть їм характеру поширювальних шкіл.

Робітничі університети дедалі більше набуватимуть характеру центрів пропаганди індустріалізації і раціоналізації. Їх сільські філіали перетворюватимуться в центри колгоспної пропаганди. Радпартшколи будуть тісніше пов'язуватися з місцевим будівництвом і, підтримуючи зв'язок із студентами, що закінчують навчання та йдуть на практичну роботу, впливатимуть на краще пов'язання цього будівництва з безпосередніми завданнями партії.

Індивідуалізація бібліотечних каталогів, списків рекомендованих книг, індивідуалізація пересувних бібліотек поставлені на порядок дня.

Питання політосвітньої роботи в колгоспах, зокрема в комунах, політосвітроботи серед кустарів та інших опрацьовуються в достатній мірі серйозно.

Проте всього цього не досить. У цьому напрямі доведеться ще дуже багато працювати.

Третє питання кардинальної ваги — *це питання обліку* — обліку і суто статистичного, і обліку методичної роботи.

Без певної чіткості в галузі обліку неможливим є і правильний інструктаж. Основну роботу по обліку виконують кабінети політосвітроботи. Вони провели вже серйозну роботу в цьому напрямі. Але потрібна більша чіткість цієї роботи, краще розроблення схем, які показують, що саме треба облічувати, ясніше виявлення зв'язку між окремими галузями політосвітроботи, більша динамічність усього обліку, більше виділення ударних моментів, більше пов'язання з життям — ось на що повинна звертати увагу самокритика, проводячи облік роботи кабінетів.

Тісно з цим пов'язується четверте завдання самокритики — *постановка справи інструктажу керівних і масових працівників, а потім інструктажу самих мас.*

Як ведуть цей інструктаж наші друковані органи, як ведуть його місцеві органи через конференції і курси, як ведуть його через інструкції, виставки, допоміжні матеріали, як ведуть через інспектуру — в цьому питанні потрібна цілковита ясність і чіткість. Одна форма повинна пов'язуватися з другою. Повинен бути облік ефективності всього інструктажу. Деякі форми, наприклад

форми інспекторського інструктажу, ще нові, мало розроблені. Слабо поставлено такий інструктаж, як інструктаж секцій Рад, інструктаж комун. Тут особливо потрібна *сприяюча, робоча, ділова* самокритика.

Всі названі вище завдання політосвітроботи — необхідність найтіснішого пов'язання з найближчими галузями, необхідність індивідуалізації роботи, надання їй більшої гнучкості, більшої поглибленості, необхідність організації обліку і правильного живого інструктажу — повинні бути відображені в постановці *підготовки і перепідготовки політосвітпрацівників*. Ми повинні озброїти підготовлюваних працівників знаннями й уміннями, які їм потрібні, щоб здійснити всі названі вище завдання.

Підходжу до останнього питання. Висунутий лозунг самокритики повинен бути доповнений *організацією контролю мас*. Тільки при широко розгорнутому контролі мас, тільки прислухаючись до того, що говорить маса, ми можемо поставити правильно і самокритику.

Ми повинні подбати насамперед про те, щоб кожний політосвітзаклад мав при собі раду. Така рада є обов'язковою при кожному лікпункті, при кожній школі дорослих, при кожній хаті-читальні, при кожному клубі, при кожній бібліотеці та ін. Рада у своїй масі повинна складатися з тих, кого заклад обслуговує, вони повинні бути вирішальною частиною ради; до ради повинні входити й особи, що обслуговують заклади (викладачі, бібліотекарі, завідувачі хат-читалень тощо), повинні входити представники від відповідних організацій; найкраще коли б в організаціях виділені були групи товаришів, що спеціально цікавляться політосвітроботою і дбають про постановку її в своїй організації. Треба, щоб ці ради якнайдетальніше обговорювали постановку справи у своєму закладі, проявляли максимум ініціативи і самокритики. Важливо, щоб були протоколи цих обговорень, важливо, щоб члени рад відвідували інші аналогічні заклади (школи дорослих, бібліотеки, клуби), щоб дістати живий матеріал для порівняння. Необхідно, щоб ради політосвітзакладів були зв'язані з секціями Рад, примикали до них. З другого боку, має значення постановка інструктажу рад: важливо, щоб інспектори і представники секцій рад розмовляли з радами політосвітзакладів, важливо, щоб Головополітосвіта склала ряд брошур

на допомогу самокритиці в галузі політосвітроботи. Таким чином буде вироблятися в масах уміння по-діловому критикувати політосвітроботу, прокладатиметься шлях для самокритики, що йде з низів.

Добровільні товариства теж повинні організовувати критику й ініціативу широких мас, вливати її в певне русло, пов'язувати з роботою рад політосвітзакладів і з роботою секцій Рад. Нема нічого гіршого, як коли на зборах поговорять, «побузять», покритикують — та й по всій справі. Такий звичай тільки плодить бузотерів, що критикують заради процесу критики. Треба, щоб критика одиниць ставала все більше критикою колективів, просувалася вперед до органів, які можуть виправити становище, поліпшити справу на основі критики. Треба в тісному зв'язку з життям спільно виробляти схеми критики, виявляти ті ланки, які в дану хвилину слід взяти під обстріл.

У своїй книзі, що відіграла таку велику роль в організації Радянської влади — у «Державі і революції», — Ленін писав уже про всенародний облік і контроль мас. Минув десяток років — лозунг «Під контроль мас» знову висунула наша партія з особливою гостротою. За ці десять років маси стали іншими, свідомість їх колосально зросла, і те, що десять років тому було тільки перспективним лозунгом, тепер може бути вже в значній мірі здійснене.

Разом з масою, під її контролем, проводячи в життя найсуворішу самокритику, будемо прагнути на нашій ділянці радянського будівництва, на ділянці політосвітроботи, досягти зразкової постановки справи.

ПОВ'ЯЗУВАТИ АНТИРЕЛІГІЙНУ ПРОПАГАНДУ З УСІЄЮ РОБОТОЮ ПО СОЦІАЛІСТИЧНОМУ БУДІВНИЦТВУ

Антирелігійну пропаганду треба ставити якнайбільш конкретно, тісно пов'язуючи її з усім соціалістичним будівництвом.

Успіхи агрономії, широке застосування її в селянських господарствах підривають віру в те, що врожай залежить від волі божої. Багатопілля, оранка на зяб, протруювання насіння, обробіток землі машинами, вживання хімічних добрив та інше — все це наочний показ того, що бог тут ні при чому. Треба тільки, щоб безвірники допомагали усвідомлювати антирелігійне значення успіхів агрономії. Боротьба за підвищення врожайності, яка в усі господарства, навіть у найбільш відсталі, внесе нові способи обробітку землі, примусить відступити від дідівських традицій, створить дуже сприятливий ґрунт для антирелігійної пропаганди. Треба тільки вміло підійти до справи.

Цілком так само все більші й більші успіхи електрифікації, освітлення селянських хат електрикою повинні бути використані, щоб остаточно угробити Іллю-пророка. Кожна електрична станція — вогнище антирелігійних настроїв, багатющий матеріал для антирелігійної пропаганди.

Індустріалізація країни, машинізація сільського господарства, його раціоналізація — все це вириває корені в обоювання природи і стихійних сил.

Розвиток радянської медицини, влаштування консультпунктів, амбулаторій, лікарень, ясел, поширення знань про гігієну — все це підриває корені віри в силу

молитви за здоров'я, робить безглуздим побажання: «Дай боже тобі здоров'я!» Тільки недостатнє проникнення медицини на село перешкоджає зживанню віри у благодійну силу всяких Пантелеймонів-цілителів і самого господа бога.

Техніка, агрономія, медицина революціонізують уми мас. Тільки повільний темп їх розвитку, повільне проникнення їх на село затримують цей процес.

Та корені релігії лежать не тільки в нерозумінні стихійних сил природи, але ще в більшій мірі в нерозумінні суспільних явищ. Війна, революція, розхитуючи старі, звичні устої, розкриваючи суть суспільних відносин, сприяють якнайбільше підриву релігії. Проте, коли слабшає напруженість настроїв, викликаних війною і революцією, життя повертається на свою колію, відновлюються старі, звичні відносини, починають знову розцвітати й релігійні вірування.

Характерно, що там, де, наприклад, виникають комуні, релігія вмирає, для неї не залишається місця. Комуні — вогнища поширення атеїзму. Але комун поки що тільки близько двох тисяч. На величезному просторі нашого Союзу все ще панує дрібне селянське господарство. Подекуди внаслідок поділів воно навіть дрібнішає. Це господарство неминуче породжує психологію, яскраво виражену словами «кожний за себе, а бог за всіх».

Стара офіційна релігія, «православна», добре-таки скомпрометована прислужництвом старій, дореволюційній владі, та зате сектантство часто охоплює досить широкі верстви. Коли вожаки сект — приховані або більш чи менш явні противники Радянської влади, іноді навіть контрреволюційно настроєні, то маси йдуть за ними головним чином тому, що у мас дуже зросли потреби в спілкуванні, у знанні, в організації, а темп нашого розвитку надто повільний. Між потребами і їх нормальним задоволенням утворились дуже-таки розсунуті «ножиці».

Потяг до спілкування величезний, а приміщень немає. Кількість хат-читалень збільшується повільно, приміщення в них убогі. Школи закрили свої двері для зборів. Клуби не пускають нечленів спілки. До чайних Будинків селянина, до кооперативних їдалень пролізла горілка. Жити по-старому не можна. У сектантів молитовні — збирайся скільки хочеш, чистота, немає п'ятики, співи. І йдуть до сектантських молитовень. Та коли

і є приміщення для зборів, не завжди в наших клубах, хатах-читальнях, Будинках селянина ті, що приходять туди, відчувають достатню увагу до себе, не завжди можуть вони задовольнити свою потребу в спілкуванні, потребу якимось виявити себе. Покрутиться-покрутиться людина і піде в сусідній шинок, де вона не відчуває себе такою безпритульною. А у сектантів — увага до кожного, дбайливе улещування кожного, вміла організація, втягування кожного в релігійний колектив.

У нас величезний потяг до знання. А лікнепи працюють поганенько, книг нема. Сектанти ж запроваджують дуже широко індивідуальне, а подекуди і групове навчання грамоти.

У нас не кожний може потрапити в організацію, у профспілку, в комсомол, у партію, в кооперацію: то стаж потрібен, то внесок, то сума знань і заслуги в минулому... А в організацію потяг величезний. Маса невиразно відчувають те, що сказав Ілліч: суть будівництва соціалізму — в організації. Сектанти організують своїх послідовників дуже вміло. І зростають сектантські товариства. Не можна зволікати з темпом задоволення назрілих потреб мас.

Тільки надавши всій роботі величезного розмаху, організувавши самодіяльність мас, можна справитись із зростаючим сектантством.

В міру задоволення потреб мас, їх поголовної організації навколо Рад, організації в різних напрямках удасться зломити і сектантський рух. Звичайно, зживання релігійних настроїв відбуватиметься не стихійно, не само собою; тут потрібна велика організаційна робота, потрібна антирелігійна пропаганда, яка звільняє маси від темноти, з-під впливу духовенства.

ЗАВДАННЯ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ

(З ДОПОВІДІ НА КУРСАХ-КОНФЕРЕНЦІЇ АНТИРЕЛІГІЙНИКІВ)

У теперішній момент питання про антирелігійну пропаганду набрало особливо гострих форм. Зараз дуже багато і в пресі говориться, і на практиці робиться для антирелігійної пропаганди. Особливо важливо обміркувати всі способи останньої і подивитись, як її проводити, щоб не викликали релігійного фанатизму і щоб вона дала якнайбільше результатів.

Уже в своїх перших творах Маркс і Енгельс писали про те, що релігія тільки для богословів і попів лишається питанням «чистої» релігії, що це питання в сучасному суспільстві має характер суспільний, що взяти релігію окремо, відділити її від суспільних рухів, від її ролі в суспільстві було б зовсім неправильно.

Треба трохи спинитися на *складових частинах* релігії.

Візьмімо основне питання — про те уявлення про навколишній світ, що його дає більшість релігій. Візьмімо хоча б християнську релігію. Нема чого й говорити про те, що тепер всяка релігія є цілковита протилежність науці. Та коли ми подивимось на історію релігій, то в свій час таких «ножиць» між наукою і релігією не було. Колись наука збігалася з релігією, і тільки в міру того, як наука відокремилася від церкви і почала працювати іншими методами, іншими способами, — тільки після цього утворилася прірва між релігією і наукою. В міру того, як ця прірва зростала, релігійні уявлення дедалі більше стали служити засобом обману. Те, що думали люди науки, які водночас були й людьми релігії, вони

несли в маси. Тепер навіть самі представники релігії зовсім не вірять у те, що Ісус Навін спинив сонце, та іншим вигадкам, які є в біблії. Але вони говорять про це масам. Тепер уже доведено, що ці погляди суперечать науці, але з допомогою їх попи замилюють очі масам.

Якщо ми подивимось на Стародавній Єгипет, то побачимо, що там представники релігії — жерці — проводили надзвичайно важливі метеорологічні спостереження, знали, коли розливатимуться ріки, могли завбачати це; в галузі медицини і ряду природничих наук вони також стояли на висоті досягнень тих часів.

Тепер для кожної освіченої людини ясне все те, що говорять представники релігії, але попи й сектанти не перестають запевняти масу в правдивості своїх розповідей про створення світу і т. п. Чим менш культурна маса, тим більшу роль в її свідомості відіграє релігійний світогляд. Чим менш свідома маса, тим більше умисного обману проводиться в цій галузі. Коли ми візьмемо нашу країну, країну в культурному відношенні відсталу, особливо коли візьмемо національні меншості, ми побачимо, що в цій країні замилювання очей масам ще дуже поширене. Всі ці байки ще й досі не віджили. Отут на кожного антирелігійника покладається завдання — ознайомити масу з тим, до чого додумалася сучасна наука в галузі природознавства. *Тут мають значення не стільки абстрактні міркування, скільки конкретний показ.* Через те особливу вагу мають екскурсії природознавчого характеру в музеї, пояснення на живих фактах тощо.

Мені доводилося в 90-х роках працювати у вечірньо-недільній школі. Це було тоді, коли релігія була в нас у повному розквіті, коли маса серйозно вірила в усі ті баечки, які є в релігійних книгах. Це була велика школа в теперішньому Володарському районі в Ленінграді. Вона охоплювала близько тисячі чоловік. Ми були під наглядом поліції, вести антирелігійну пропаганду так, як ми це робимо тепер, було неможливо. Але шпигуни були досить-таки дурні, і коли не говорити: «Геть попів» і «Геть бога», — то можна було зробити дуже багато.

Залишилась у мене в пам'яті така картинка.

У народну бібліотеку, розташовану на тій самій вулиці, де була школа, приходив один листоноша. Брав він завжди Старий і Нсвий завіт. Приходить він якось у неділю і каже: «Ходили ми на екскурсію, виявляється,

гусениця має такий самий колір, як і лист. Як це вчені змогли підглядіти? Значить, учені правду говорять, а коли вони тут правду говорять, значить, і правду говорять, що бога немає». Це здається трохи наївною логікою, але для психології людини, яка була упереджена проти всякої науки, вважала її вигадкою буржуазії, це показово.

Те, що багато хто вважав науку вигадкою буржуазії, показує і така сценка. На уроці географії говорю я про те, що Земля куляста. Учень усе це дуже докладно повторив мені, дуже старався, а потім заявляє: «А тільки нічому я цьому не вірю. Це пани вигадали, щоб нам голову морочити». Тут з'ясувалось, що робітники дивляться на науку як на панську вигадку, а на релігію — як на щось близьке масам. Ми потім залучили до занять одного природознавця, який умів дуже добре роз'яснювати всі питання в цій великій школі. Я пам'ятаю, у малописьменній групі сидить учень і пише, а потім кладе перо і говорить: «Ні, подумайте тільки, я з клітинки складаюся!» Ознайомлення з цим фактом, очевидно, зробило цілий переворот у всіх його уявленнях.

Досвід — і мій, і інших працівників — показує, що треба якнайконкретніше пояснювати і показувати все на прикладах. Щодо цього всякі музеї, на зразок Тімірязєвського, мають величезне значення. Там на конкретних прикладах легко пояснити явища природи, явища з галузі біології. Вагу мають технічні музеї. Кожне завоювання техніки — дуже сильне зброя антирелігійної пропаганди. Так, наприклад, кожна електростанція є таким сильним зброям. Можливість користуватися під час уроку всіма сучасними досягненнями дуже багато дає для пояснення таких явищ, як грім, блискавка тощо. Свого часу, коли електрика не мала великого поширення, це було трудно, на слово не вірили, а тепер можна показати наочно.

Але особливо легко руйнуються вірування, коли наша пропаганда пов'язується з практичною справою. Зараз ЦВК розгортає кампанію по піднесенню врожайності. Оскільки в нас у глухих закутках (на селі, в культурно відсталих областях) проводитиметься ця кампанія, треба поставити справу так, щоб *пов'язати боротьбу за врожайність з антирелігійною пропагандою*, треба показати, як завдяки протруєному насінню, кращій оранці

і т. ін. маємо кращий урожай. Якщо це захопить масу, то й буде своєрідною антирелігійною пропагандою. Ось два поля рядом — засіяні неочищеним і очищеним зерном. Різниця у врожаї на цих полях дасть багатющий матеріал для антирелігійної пропаганди.

Візьмімо зниження смертності. Ми маємо величезне зниження смертності, наприклад у Москві. Навколо цього факту можна розгорнути дуже показову антирелігійну пропаганду. Коли ви візьмете текстильну фабрику, де працює багато жінок, багато вже й старих, то там побачите численні верстви, охоплені коли не православ'ям, то сектантством. Там важливо показати, як дитячі садки, ясла і т. ін. зменшують смертність серед дітей. На такому конкретному прикладі особливо легко проводити антирелігійну пропаганду. Всякі ясла, дитячі садки на селі є тим опорним пунктом, навколо якого антирелігійник повинен розгортати свою пропаганду. Вони показують, що все залежить не від бога, а від кількості наукових знань і вміння їх застосовувати в житті.

Але це питання — питання про викриття невірних тверджень релігії в галузі природознавства — розв'язується порівняно легко. Це лінія найменшого опору. Кажу ще раз, кожне завоювання техніки лле воду на млин антирелігійності. А от проводити антирелігійну пропаганду в галузі суспільствознавства значно важче. У нас слабо поширені знання з історії релігій, у нас мало розібрано, як релігія на протязі століть була виразницею поглядів пануючих класів. Важливо показати, як, спочатку будши релігією більш передових класів, вона поступово вироджувалася в релігію пануючого класу. В популярних книгах у нас мало сказано про історію релігії. Нічого не говорить про те, що спочатку, в перші століття, християнство охоплювало найбідніші класи, чому пануючі класи переслідували християнство, як поступово воно перейшло на службу князів, царів і пануючих класів. Треба показати історію розвитку різних релігій як суспільних течій. Це надзвичайно важливе питання. Воно дуже мало досліджене і розкривається тільки окремими, випадковими кусочками, а для нас дуже важливо показати цей розвиток саме в усій його послідовності.

Важливо також показати, як у різних релігіях і сектантських рухах відбивались погляди на суспільний

устрій. Візьмімо, наприклад, виникнення протестантської релігії. Для нас надзвичайно важливо показати причину її виникнення, розкрити її класову підготовку.

Я пам'ятаю, що в гімназії (я вчилася в передовій гімназії, де вчителі розмовляли з нами на різні теми) дали написати твір про Лютера. Дали нам почитати книжку, і пригадую, що мене дуже вразило, як міг Лютер писати князям, що треба селян розстрілювати, наче скажених собак. Мені було тоді років чотирнадцять, ніякого уявлення про суспільні науки у мене не було, але я написала, що це обурливо, що Лютер писав неприпустимі речі. Я пам'ятаю, що вчитель мені це підкреслив червоним олівцем, а я не зрозуміла чому. Пізніше, коли я читала Енгельса «Селянська війна в Німеччині», де він описував, як Лютер допомагав придушувати селянські повстання, стояв цілком на боці князів, я згадала своє шкільне навчання.

У наших шкільних програмах історія релігій висвітлюється дуже слабо. Найбільше місце у шкільних програмах займає висвітлення сучасності, а історія відтиснута на другий план, і її викладають настільки, наскільки вона дає розуміння сучасної дійсності. Це, звичайно, вірно: історія нам потрібна не як щось самодостатнє, а саме як засіб для глибшого розуміння дійсності, але вийшло так, що ми її надто урізали. Ми даємо її тільки в старших класах другого ступеня. Стара шкільна історія нікуди не годилась — це була історія царів. Справжньої історії, в широкому розмірі, пристосованої для навчання, у нас нема. У нас історія релігій не досить популяризована. У нас, звичайно, є окремі праці, що висвітлюють, як той чи інший суспільний лад відбивається на релігії — на християнській, на старій іудейській тощо. На іудейській релігії відбивався патріархальний побут, на християнстві — пізніша епоха рабства тощо. Мені здається, що перед спілкою безвірників стоїть завдання видавати широку популярну історичну літературу, яка показувала б, як у різні часи різні релігійні течії представляли ідеологію різних класів і як поступово всі вони пристосовувались до ідеології пануючого класу.

У нашій повсякденній агітації ми часто всю увагу приділяємо тому, щоб спростовувати науково невірні твердження релігії в галузі природознавства. Але має

значення не тільки це: треба висвітлити роль православної релігії як служниці самодержавства. Це дуже добре сприймають маси. Наприклад, добре поширювати листівки, на яких намальовано попа, що благословляє страту революціонерів, показувати попа як прислужника поміщиків, як фігуру, що молиться за здоров'я царської фамілії, покриває своїм авторитетом світову війну.

Я пам'ятаю, що, коли ми ще були за кордоном, через озеро переплили двоє військовополонених з Німеччини, щоб підучитися. Один з них був дуже цікава людина. Це селянин Воронезької губернії. Він був із старообрядців, неписьменний, бо його дід вважав грамоту за «диявольське наслання». У полоні він працював у дванадцятьох різних німецьких господарствах, бачив, як там ні один цвяшок не пропадає даремно. Потім він був у Франції. Коли він повернувся звідти в 1919 р., його не можна було пізнати: голений, у французькій кепці. Володимир Ілліч улаштував його на завод працювати, а сам він увесь час не переставав говорити про село. Питає його Володимир Ілліч, чому він у село не їде, а він каже: «Чекаю, коли борода виросте, а то дід та бабка гніватимуться». А у Франції, коли з полонених вимагали якусь підписку релігійного характеру, він її не дав. І от цікаво було слухати, коли він розповідав, як війна рвала звичні релігійні вірування. Цей полонений розповідав, як приїхав священник і хотів у таборі військовополонених почати релігійну пропаганду. Всі полонені закричали, загомоніли, а один віруючий — селянин — підійшов, поцілував руку попові і каже: «Ідїть, батюшко, не місце тут вам». Попавши в саме пекло війни, селяни почали розуміти, як не потрібна їм релігія. У чудовому романі Барбюса «В огні» показано, як на двох сторонах фронту моляться про перемогу над ворогом і ті, що летять на аероплані, бачать ці богослужіння.

Ми цей досвід війни в недостатній мірі використовуємо, а в масі ще живуть спогади про війну. Іноді їдеш у поїзді і чуєш, як хто-небудь починає розповідати про свої переживання під час війни, і всі його уважно слухають. Війна залишила такий глибокий слід, що й досі всі ще живуть під враженням тяжких переживань того періоду. Ми ці переживання часто не використовуємо в достатній мірі у своїй антирелігійній пропаганді.

Ми взагалі не досить використовуємо недавнє минуле. У масах ще жива, наприклад, ненависть до поміщиків і капіталістів, і показати наочно, як релігія була служницею у поміщиків і капіталістів, дуже важливо: це відштовхує масу від релігії. Я одержала перед жовтневими святами невеличкого листа з Тамбовської губернії. Пише мені селянин: «Ех, не знали ми, що таке Жовтнева революція і що це за десятиріччя Жовтня!» Є в нас, виявляється, ще такі глухі закутки. «Ми теж відсвяткували б, — пише мій кореспондент, — я не забудь, як поміщик покалічив мого батька».

Треба звертати особливу увагу на соціальну сторону, на те, що релігія служить *імуцим* класам. Треба розповісти історію християнства, чому спочатку його переслідували, як потім пануючі класи зуміли поставити цю релігію на службу собі. Все це має величезне значення.

Я ще хочу спинитися на питанні про те, як релігія є організатором мас. Якщо ми придивимось до діяльності католицької церкви, різних сектантських товариств і т. п., то ми побачимо, що релігія часто є своєрідним побутовим «раднаркомом». Вона обслуговує численні потреби мас. Так, наприклад, питання охорони здоров'я. Коли ви візьмете третю книгу біблії, то там знайдете докладну вказівку, що на третій день м'яса не можна вже їсти; там же зазначено, як треба ізолювати прокажених; є багато порад відносно жіночих хвороб. Це цілий медичний довідник.

Візьмімо старообрядництво. Воно особливо поширене в Центрально-Чорноземній області — у Воронежській, Тамбовській і суміжних губерніях. Ці губернії зовсім малокультурні й бідні. Там ще й досі їдять з однієї миски, бо купити посуд для них не під силу (між іншим, там дуже поширений сифіліс). А старообрядці — це звичайно більш заможні селяни — їдять кожен з окремої миски, вони менше заражаються і кажуть, що це їх бог благословляє. Виходить якийсь своєрідний «наркомздоров'я».

Я вже не говорю про те, що релігія часто відіграє роль «наркомосу». Кожна релігія намагається влаштувати школи для дітей, запроваджувати викладання релігії, виховувати дітей у своєму дусі. Виховна роль релігії аж надто велика. Звичайно, вона дуже негативна, але певні функції вона виконує. У Франції, наприклад,

доводилося спостерігати, як католицька церква бореться за виховання дітей. Ми з Іллічем одно літо жили в невеличкому приморському містечку. Наша господарка, французенка, прачка, була дуже настроєна проти релігії. Бога лаяла весь час. У неї був синок, який ходив до світської школи. І от попи приходили просити, щоб вона віддала хлопця до їх школи: обіцяли не тільки підручники, а й одяг і т. п. Вона нам розповідала: «Я їх вигнала». Але не всі так робили. Я пам'ятаю, один робітник розповідав, що дружини у нього нема, у нього є донька і він віддав її до католицької школи, а щонеділі «дає їй антирелігійну пропаганду»... примушує лаяти бога неподобними словами.

Ми знаємо, яку величезну роль відіграє мистецтво в усіх релігіях, особливо в католицькій. У нас була партійна школа під Парижем. Наймали ми приміщення у робітника. Треба було бачити, в яких жахливих умовах ця сім'я жила! Господар — робітник-шкіряник — приходив страшенно стомлений; дружина його теж працювала — ходила в сусідній замок прибирати там. Господарювала їхня дочка, дванадцятирічна дівчинка, дуже життєрадісна, — вона доглядала своїх братів і сестричок, завжди щось робила. І батько, і його дочка — дуже музикальні, жили від неділі до неділі, коли можна було піти в церкву, де співають артисти й артистки, грає орган. Життя в них було сіре, і мистецтво, що його давала церква, їх захоплювало.

Далі я пригадую, що в Галичині з одного сільця, десь далеко в горах, кожної неділі йшли до церкви. Я одного разу питаю селянку, навіщо вона до церкви так далеко ходить (спробувала вести «індивідуальну антирелігійну пропаганду»). А вона мені відказує: «Живеш у горах, людей не бачиш, а до церкви підеш, там зустрінеш людей». Звичайно, вона не цими словами говорила, але зміст був такий. Потім, у католицькій релігії не тільки пасивно слухають, а й активно проявляють себе: співають, стають на коліна тощо.

Коли візьмемо сектантів, то там підстрибування, радіння і т. п. дають можливість малорозвиненій людині, яка не вміє словами виявити свої почуття, виявляти їх мімікою, стрибанням тощо. Сектантство задовольняє і цю потребу.

Ми бачимо, яку величезну негативну роль відіграє

релігійне мистецтво, але все-таки це — своєрідне «головмистецтво».

«Охорона праці». У Празі не можна найняти хатню робітницю інакше, як через монастир. Сидить там черниця — своєрідна «наркомпраця», — посилає на роботу і захищає інтереси робітниць. У давнішні часи ще моя приятелька, стара революціонерка, розговорила якось літом у селі з одним селянином, у якого купувала масло. Він їй розповів, чому в них різні свята, Параскева-п'ятниця наприклад. «Та коли б не було цього свята, жінки весь час пряли б без відпочинку, а так вони хоч один день відпочивають». Те саме й літом: «Так би й помер на ниві, а тут тобі який-небудь святий — і не можна працювати». Це — побутова «наркомпраця», своєрідна «охорона праці».

Далі «соціальне забезпечення». У Празі одна жінка нам говорила: «Ви кажете, ксьондзів не треба, а ось батькові випекло на пожежі очі — хто про нього подбав? Ксьондз подбав, а більше ніхто». Треба сказати, що католицьке духовенство, маючи великі кошти, відіграє велику роль у забезпеченні сиріт, старих.

Візьмімо таку річ, як пости. Не кажучи вже про те, що вони регулювали харчування, вони мали значення і з іншого погляду. Треба, щоб на весну, найважчий час, можна було назбирати якісь запаси, і от за великий піст назбирають масло та інші продукти. Це відіграло певну економічну роль.

Візьмімо інші релігії. Коли глибше дослідити іслам та інші релігії, то ви в них знайдете дуже багато побутових речей — і «наркомзем», і «юридичну допомогу», і «ВРНГ», і т. п. Якщо нема установ, які задовольняли б потреби населення, релігія приходить на допомогу і виконує різні функції, що їх повинні виконувати за нормальних умов різні органи в державі. Це має величезне значення. Під час Великої французької революції, коли маси виступали і відігравали активну роль у революційній боротьбі, релігія занепала, маси від неї відсахнулись. Маркс зазначає, що 1793—1799 рр. були періодом, коли релігія у Франції була майже зовсім зведена нанівець. Якщо ми візьмемо нашу революцію, наприклад революційне піднесення 1905 р., ми побачимо, що стара віра в масах значно похитнулась. Ще більше це було помітно в 1917 р., коли релігія занепала надзвичайно.

- Але чому зараз у нас релігія знов оживає? Треба прямо сказати, що є певні «ножиці» між потребами, які революція збудила в населенні, і задоволенням їх, яке йде значно повільніше, ніж треба. Візьміть культурний похід. Було величезне піднесення в напрямі ліквідації неписьменності. Наші політосвітінспектори з Уралу і з Північно-Двінської губернії розповідали, що в нас там немає достатньої кількості лікпунктів, а сектанти ведуть індивідуально-групове навчання. У нас мистецтво є тільки у великих театрах у містах, а в них — масове мистецтво. Зрозуміло чому: ми не можемо давати стільки грошей, скільки потрібно для ліквідації неписьменності. Перед нами стоїть величезне завдання, що його диктує нам наше міжнародне і внутрішнє становище: індустріалізація країни, перебудова сільського господарства на нових основах. Ми не можемо жити далі так, як жили досі. Якщо в нас буде старе землеробство, на дрібно-буржуазній основі, то це загрожує нам тим, що наш темп соціалістичного розвитку затримається. Тому всі кошти доводиться повертати на індустріалізацію, на розвиток сільського господарства. Тому нам доводиться бути архіекономними, і потреби культурні, соціального забезпечення, народної освіти і т. п. ми не можемо задовольнити — дати на це стільки коштів, скільки слід було б. Тим часом перехід до інших способів виробництва зв'язаний з різними ускладненнями: зростає безробіття, до міста насунуло село, є багато різних труднощів, — і ми поки що при нашому стані промисловості й сільського господарства не можемо задовольнити всіх потреб. Така затримка веде до того, що зростає потреба в самоорганізації, з одного боку, а з другого боку — це веде до того, що вороги Радянської влади намагаються використати наші недостатні темпи для розвитку релігійного руху, щоб спрямувати його проти Радянської влади.

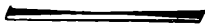
Тепер релігію, особливо сектантський рух, часто очолюють «вожаки», які керуються іншими мотивами. Маса хоче вчитися; не може вчитися на радянському лікпункті — йди до сектантів, а «вожаки», «організатори» хочуть настроїти масу проти Радянської влади.

Треба вміти відокремлювати «головку» від маси. Масу треба залучати до радянського будівництва, ширше розгортаючи радянські організації. Тов. Ленін гово-

рив, що радянська організація повинна охопити всіх трудящих. Це треба проводити через Ради. Зараз відбуваються перевибори Рад. Ми свою культроботу з роботою секцій Рад ще й досі пов'язуємо поганенько. Якщо секції глибше й ширше розгортатимуть свою роботу, це буде важливим фактором у нашій антирелігійній роботі. Треба, щоб антирелігійники вміли це використати, вміли показати, що «ми самі все, без попів, побудуємо своїми руками», як писала одна малописьменна селянка в зв'язку з п'ятима роковинами з дня смерті Володимира Ілліча.

Оце «своїми руками» треба зробити не абстрактним лозунгом, а проводити в кожній справі, в кожній практичній галузі роботи і пов'язувати з цим усю антирелігійну пропаганду, яку нам необхідно ставити як слід, пов'язувати її з широкою організацією мас.

1929 р.

ПРО ВИРОБНИЧУ ПРОПАГАНДУ

Коли ми оглядаємось назад — на шлях, пройдений з часу Жовтневої революції, — ми бачимо, що на початку революції відразу ж були висунуті проблеми будівництва соціалізму в усій їх широті і глибині. Ми взяли їх розв'язувати, але громадянська війна і розорення, викликане нею, загальна некультурність, неорганізованість і недостатня свідомість широких мас робили неможливим їх негайне здійснення.

Тепер, після XV з'їзду ВКП(б), ті самі проблеми ставляться знов уже в інших умовах. Візьмімо таке основне питання, як питання реконструкції сільського господарства. Було висунуто лозунг будівництва комун. У період 1919 р. почали організовуватись комуні, але мало які з них уціліли. Радянська влада не змогла підтримати їх, допомогти їм розвинутись. Тепер життя висунуло це завдання з особливою настійністю. Зараз, через десять років, увесь рух набрав зовсім іншого розмаху, охоплює далеко ширші верстви. Чи минулося те, що робилось у 1919 р., без сліду? Ні. Від 1919 р. залишилось більше комун, ніж хто-небудь думав, їх досвід неодмінно треба врахувати для тих комун, що виникають.

І по всій лінії оживають поставлені революцією, але не розв'язані ще, тимчасово відсунуті на задній план завдання. Це й природно. Така проблема, як реконструкція всієї промисловості і всього сільського господарства, неминуче вимагає розв'язання й багатьох інших проблем. Серед цих проблем є й проблема внутрішньої,

колективної дисципліни кадрів робітників, без якої побудова соціалістичного господарства неможлива. Капіталістичне господарство можна будувати на основах примусової дисципліни, соціалістичне господарство вимагає того, щоб вся маса усвідомила справу будування індустрії, справу реконструкції сільського господарства як свою кровну справу. Ось чому, говорячи словами Ілліча, треба під питання про дисципліну підвести базу найширшого переконання.

Виробнича пропаганда свого часу (в 1920—1921 рр.) мала на меті допомогти широким масам освоїти відбувану промисловість і нові форми колективного сільського господарства як свою кровну справу.

Володимир Ілліч надавав величезного значення виробничій пропаганді. На VIII Всеросійському з'їзді Рад (22—29 грудня 1920 р.) Ілліч говорив: «...чим глибше перетворення, яке ми хочемо зробити, тим більше треба підвищити інтерес до нього і свідоме ставлення, переконати в цій необхідності нові й нові мільйони і десятки мільйонів. Кінець кінцем через те наша революція всі інші революції далеко лишила за собою, що вона підняла через Радянську владу до активної участі в державному будівництві десятки мільйонів тих, які раніш лишалися незаінтересованими в цьому будівництві. Тепер підійдемо з цього боку до питання про нові завдання, які перед нами стали...— до питання про господарські завдання: про створення єдиного господарського плану, переорганізацію самих основ економіки Росії, самих основ дрібного селянського господарства. Це— завдання, що потребують втягування поголовно всіх членів профспілок до цієї зовсім нової справи, яка при капіталізмі була їм чужа»¹.

І далі: «Треба добитися, щоб усі зрозуміли, що нам належить Росія, що ми, робітничі і селянські маси, своєю діяльністю, своєю суворою трудовою дисципліною, тільки ми можемо перетворити старі економічні умови існування і провести в життя великий господарський план... Треба переконати в нових завданнях сотні мільйонів людей, що жили з покоління в покоління у рабстві і гнобленні, в придушенні всякої самодіяльності; мільйони робітників, що перебувають у профспілках,

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 446—447.

але несвідомі ще політично, не звикли бачити себе господарями; треба їх організувати не для опору владі, а для підтримки, для розвинення заходів своєї робітничої влади, для проведення їх до кінця»¹.

Ця точка зору Ілліча визначала його погляд на виробничу пропаганду. Ось чому він у своїй промові на VIII Всеросійському з'їзді Рад сказав: «...і я думаю, що з числа тих заходів, які за цей рік Радянська влада здійснила, особливо виділяється утворення Центрального бюро виробничої пропаганди при ВЦРПС, об'єднання його з роботою Головополітосвіти, утворення додаткових газет, побудованих за виробничим планом, не тільки з перенесенням уваги на виробничу пропаганду, але й організація її в загальнодержавному масштабі»².

Ще до VIII з'їзду Рад за вказівкою Володимира Ілліча Головополітосвіта стала всякими способами розгортати справу виробничої пропаганди. Ілліч написав «Тези про виробничу пропаганду» (вони вперше опубліковані в XXV томі нового видання Творів Леніна, стор. 478—480³). На основі їх було складено тези Головополітосвіти⁴, переглянуті Іллічем. Були скликані великі збори відповідальних працівників, які й прийняли ці тези. Потім було утворено Всеросійське бюро при ВЦРПС, куди ввійшли і представники Головополітосвіти. Всеросійське бюро почало видавати в 1921 р. журнал «Производственная пропаганда».

Перший номер почався статтею М. Горького «Шлях до щастя» — одна сторінка, але сторінка, повна палкого заклику:

«У неволі капіталізму безіменний трудівник, творець усіх скарбів землі, не розумів — не міг зрозуміти — всесвітнього культурного значення своєї роботи.

Це нерозуміння природне, бо підневільна праця, робота на інших — каторжна робота, прокляття людини.

Але тепер, товариші, всі ви працюєте на себе і для себе, не зрозуміти цього — злочин...

...Чи переможемо ми потворне, недбайливе ставлення до праці, яке прищеплене нам у плоть і в кров віками

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 447—448.

² Там же, стор. 448.

³ Мається на увазі вид. 3-є Творів В. І. Леніна. У 4-му вид. див. т. 31, стор. 360—362.— *Ред.*

⁴ Див. стор. 64—70 цього тома.— *Ред.*

рабства? Чи зуміємо подолати в самих собі опір тваринного індивідуалізму та егоїзму соціалістичною свідомістю необхідності мужньої, наполегливої праці?»¹ — писав у цій статті Олексій Максимович.

Але журнал «Производственная пропаганда» швидко занепав, занепала в період переходу до непу і сама виробнича пропаганда.

Коли тепер починаєш говорити з господарниками, з профспілковими працівниками про виробничу пропаганду, бачиш перед собою здивоване обличчя. «Виробнича пропаганда?! Ми тепер говоримо про технічну пропаганду!» — чуєш від одних. «Виробнича пропаганда вже відіграла свою роль», — кажуть інші. Чи так це?

Минули роки. Наші газети приділяють питанням господарського будівництва велике місце. На з'їздах Рад, профспілок, партії господарським питанням присвячено більшу частину дебатів. Маси за ці роки колосально виросли. У нас відбуваються виробничі наради. Зовсім інша тепер обстановка, яка відповідає всьому нашому величезному господарському зростанню. Та чи всі члени профспілок, чи всі члени Рад — чи всі вони *поголовно* засвоїли собі ту думку, яку Володимир Ілліч *ставив* на чільне місце всієї виробничої пропаганди, *що всі трудящі заінтересовані в піднесенні продуктивності праці, в реконструкції всього господарства, що це їх кровна справа, що без участі в господарському будівництві самих мас, без величезної свідомої дисципліни не можна перебудувати господарства на соціалістичних засадах.*

Досить так поставити питання, щоб побачити, що виробнича пропаганда — дуже актуальна необхідність, що треба знову поставити цю справу, хоч в іншій формі, з урахуванням здобутого досвіду, спираючись на роботу Колгоспцентру, і на роботу кооперації, і на роботу Наркомзему, і на роботу виробничих нарад, і на роботу товариства «Техніка — масам». Тепер питання про виробничу пропаганду знову набуло надто важливого значення.

1929 р.

¹ М. Горький, Собр. соч. в тридцяти томах, М., ГИХЛ, 1953, стор. 213—214.

ЗВ'ЯЗАТИ ПИТАННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА В ОДИН МІЦНИЙ ВУЗОЛ

Звичайно літом робота політосвітзакладів на селі за-вмирає або, в усякому разі, трохи слабшає, але в цьому році це не повинно мати місця. Треба, щоб маса якнай-швидше дізналася про рішення XVI партконференції і, зокрема, про намічений план будівництва на найближчі п'ять років. За той порівняно короткий період часу, який минув після партконференції і протягом якого почала проводитись ця робота, можна упевнено сказати, що селянська маса з величезним інтересом ставиться до п'ятирічного плану. Засипають доповідачів питаннями: хто складав план? Чи досить підковані з наукового погляду спеціалісти? Чи добре партія перевірила їх плани?..

Все питання в тому, щоб викладати план зрозуміло для мас. Завідувачі хат-читалень кажуть: «Треба розповідати селянинові не просто, що от будують такий-то канал і на будування його пішло стільки-то грошей. Така інформація тільки роздратує. Треба, розповідаючи про будування каналу, сказати, які вигоди це дасть країні і яка йому, скажімо, владимирському селянинові, буде користь від цього каналу». Ці вказівки завідувачів хат-читалень повинні взяти до відома популяризатори п'ятирічки.

Основне в п'ятирічці — величезний крок у справі індустріалізації країни і створення на основі цієї індустріалізації, в зв'язку з нею, ще колосальнішого зрушення в галузі переведення всього сільського госпо-

дарства на нові рейки — на рейки великого колективістичного господарства. Це основне треба зробити для селянина зрозумілим і близьким, як його власна справа.

Під кутом зору п'ятирічки для селянина повинна стати ясною перспектива його господарської, кооперативної діяльності; він повинен зрозуміти, що, ведучи певним чином своє господарство, він стає учасником великого будівництва, необхідного для процвітання Союзу Радянських Соціалістичних Республік, для перетворення життя республік у життя «культурне, світле, сите і здорове», як говорив у 1920 р. Ілліч на безпартійній конференції Пресненського району.

І от завдання сільського політосвітника — за літо зробити все це зрозумілим, близьким для селянської маси, ілюструвати основні положення живими, знайомими, ясними прикладами, взятими з навколишнього життя.

Треба сільським політосвітзакладам особливо попрацювати це літо над тим, щоб розкрити перед батраками й батрачками, перед сільгоспробітниками ці перспективи, влити в них свідомість, що вони не наймані робітники в старому розумінні слова, що від них надзвичайно багато залежить, наскільки вдало будуватимуться нові форми господарювання.

Треба сільським політосвітникам попрацювати над тим, щоб залучити селянство до загального будівництва працею в своєму господарстві, виконанням загальних вказівок науки в справі належного обробітку землі, поліпшення прийомів господарства. Треба показати, що сільгосподаток створює умови, найбільш сприятливі для піднесення господарства в даний момент. Треба дати зрозуміти, що загальне підвищення врожайності у країні, піднесення господарства створять умови, які зроблять кінець кінцем сільгосподаток непотрібним.

Чим краще вдасться політосвітнику зв'язати всі ці питання в один міцний вузол, чим повніше, ясніше вдасться розтлумачити селянинові суть вживаних заходів і зацікавити його в успішному проведенні всіх заходів уряду, тим глибше відчуватиме себе селянин громадянином Радянської республіки, тим завзятіше він готуватиметься захищати цю республіку і тим уважніше буде прислухатися до воєнної пропаганди.

Головполітосвіта гадає, що в День урожаю, 15 вересня, треба буде підбити підсумки літньої діяльності політосвітників — завідувачів хат-читалень, бібліотекарів, тих, хто відає червоними кутками.

Головполітосвіта відкриває конкурс на проведення цієї роботи. Надзвичайно важливо виявити найбільш зразкову роботу політосвітзакладів для того, щоб вона могла стати прикладом для інших.

ЗМАГАННЯ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ

Страйковий рух 1905 р. був своєрідним змаганням. Починали страйк ті заводи, де робітники були найбільш свідомі, найбільш організовані, найбільш підготовлені до дружних, одночасних, широких революційних виступів. Ці заводи вели за собою інші, іноді йшли «знімати» більш пасивних, менш свідомих робітників інших заводів. Приклад заражав, захоплював, організовував, зміцнював внутрішню революційну боротьбу.

Володимир Ілліч якнайстаранніше вивчав страйковий рух 1905 р.—цей рух він вивчав з погляду свідомості, згуртованості, активності мас. «Тільки боротьба виховує експлуатований клас, тільки боротьба відкриває йому міру його сил, розширяє його кругозір, підносить його здібності, прояснює його розум, виховує його волю»¹.

Минули роки. Влада в нашій країні перейшла в руки робітничого класу. Інші цілі стоять перед ним у даний момент. Тепер перед масою стоїть завдання будувати соціалізм у тих формах, які диктує даний момент нашого перехідного періоду.

«...Соціалізм живий, творчий, є витвір самих народних мас»², — так говорив Ілліч. І хоч би як інтенсивно йшло господарське будівництво, воно анітрохи не було б схоже на соціалістичне будівництво, коли б до нього не

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 222.

² В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 250.

були залучені маси. Соціалістичне змагання — це засіб підняти маси до єдиної, дружньої дії, згуртувати їх на цій дії, запалити спільним ентузіазмом, піднести сві-
дому дисципліну. І не тільки це є результат соціалістич-
ного змагання: воно учить також колективного обліку
і контролю.

Для того, щоб було можливим змагання, потрібне
врахування всіх обставин, всіх можливостей, потрібен
взаємний контроль, вміле підбивання підсумків. По-
трібна конкретизація мети, обговорення способів її до-
сягнення, певний план і т. ін.

Безперечно, змагання має дуже велике виховне зна-
чення, тим більше, чим уміліше воно поставлене, чим
більше продумане, чим менше в ньому тріскотні й га-
ласу.

У галузі промисловості змагання широко розгорну-
лось, але воно повинно охопити все життя, потрібне зма-
гання й освітніх закладів. Зараз освіта привертає пильну
увагу мас, і ми знаємо — без участі мас її побудувати
не можна. Не можна лишитися осторонь від загального
руху, який уже на самому початку виявляє свої пози-
тивні сторони, озброює маси вмінням контролювати,
враховувати, правильно оцінювати факти, отже, учить
і управляти. Змагання — це кусок навчання.

Змагання освітніх закладів почалося в галузі лікві-
дації неписьменності. Восени минулого року Головополіт-
освіта оголосила «Лікнепівську спартакіаду». Її прова-
дили не скрізь. Байдуже поставився до цієї справи
Ленінград і взагалі ті губернії, де робітничий актив уже
письменний і неписьменність гніздиться тільки по дале-
ких селах та серед міської бідноти. Зате як слід взялись
до роботи Нижньоволзька область із Саратовом на чолі,
Сибір, Урал, взявся в Москві Бауманський район, взя-
лись окремі райони і села. Про роботу Бауманського
району в Москві, Саратова і всієї Нижньоволзької об-
ласті добре відомо. Візьму Сибір. Барнаульський округ,
доставши завдання від крайвно про навчання в 1928/29
навчальному році 10 тисяч чоловік, збільшив цю цифру
до 34 тисяч чоловік і викликав на змагання Бійський
округ, який прийняв виклик, збільшивши контрольну
цифру крайвно з 14 тисяч до 30 тисяч.

Фактичне охоплення навчанням становить: по Барнаульському округу — 32 тисячі, по Бійському — 37 тисяч; Барабінський округ збільшив завдання крайвно з 14 тисяч до 20 тисяч і викликав на змагання Славгородський і Рубцовський округи. Виклик було прийнято. Славгородський збільшив завдання з 15 тисяч до 20 тисяч, Рубцовський — з 10 тисяч до 20 тисяч. Фактично навчається в Барабінському — 24,5 тисячі, у Славгородському — 18 тисяч. Мінусінський окружний з'їзд Рад ухвалив ліквідувати неписьменність в окрузі за два-три роки і викликати на змагання Ачинський округ.

На жаль, ми не можемо ще дати карти РСФРР з позначенням того, як в якій області, в якому окрузі проводили ліквідацію неписьменності. Треба на цій карті точно вказати, де (в якому краї, в якому окрузі) скільки неписьменних. І потім дати картину того, де (в якому краї, в якому окрузі, а коли можна, то і в якому районі) що зроблено, що було помічено і чого досягнуто. На 15 вересня, до річниці оголошення лікнепівського походу, сподіваємось, що таку картину зможемо дати. Вогнями спалахнуть райони, де в справі ліквідації неписьменності було проявлено революційну енергію; чорною фарбою заллються райони, де відділи народної освіти проспали справу ліквідації неписьменності, виявили неприпустиму недбалість у цій справі.

Треба сказати, що хоч лікнепівська спартакіада і зрушила справу ліквідації неписьменності з мертвої точки, привернула до неї увагу, проте елементи змагання в ній не проводились досить чітко. Підіб'ємо підсумки. Другий рік лікнепівської спартакіади повинен бути позначений більшою чіткістю обліку. Без обліку немає спартакіади.

Читати і писати вчать не для того, щоб читати віски і розписуватися. Ось чому Головополітосвіта оголошує на додаток до лікнепівської спартакіади ще спартакіаду бібліотечну. Вона почалася вже виданням популярної брошури Крупської про бібліотечну справу¹, де роз'яснюється, яке величезне значення має бібліотечна справа і що може і повинен робити кожен для зміцнення цієї справи. Потім видаємо брошуру «Ленін

¹ Н. К. Крупская. В поход за библиотеку, М., Гиз, 1929. Див. т. 8 цього видання.— *Ред.*

про бібліотечну справу»¹. Будемо друкувати цілу серію масових брошурок про ті починання, які проводяться в життя, стараючись зробити надбанням громадськості ініціативу окремих груп читачів, починання Рад тощо.

Переклик уже почався. Бібліотекарі м. Саратова кидають виклик:

«Товариші бібліотекарі!

Ми, працівники політосвітських і профспілкових бібліотек м. Саратова, учасники великого культурного походу проти неписьменності, викликаємо наших товаришів з інших місць Нижньоволзького краю, товаришів з Середньоволзької області і Бауманського району Москви на змагання за обслуговування книгою малописьменних. Виконаємо заповіт Ілліча: «Книгу в маси!»»

Бауманський район прийняв виклик саратовських бібліотекарів.

Проводимо змагання хат-читалень по лінії літньої роботи. Відповідні статті вже вміщені в «Бедноте». Змагання будемо проводити через «Бедноту».

Ця робота починає розгортатися й по лінії клубів.

Про початі змагання по лінії Головпрофосу і Головоцвику доводиться судити на підставі матеріалів, поданих інформаційним відділом Організаційно-планового управління. Коли читаєш численні вирізки з газет і різні повідомлення про змагання освітніх закладів, впадає в очі те, що в усіх повідомленнях формулювання надзвичайно загальні. Наприклад: «Ми, серпуховські робітфаківці, звертаємось до учнів радпартшкіл з викликом на змагання за підвищення процента відвідування, за поліпшення якості навчання». Тут все неясно, нема ніяких мірил, за який час, у чому має полягати поліпшення якості. Невідомо, чому саме треба змагатися за краще відвідування і т. ін. Або «Известия» повідомляють, що вузи, технікуми й робітфаки Москви, Ленінграда, Казані, Саратова, Харкова, Свердловська та інших міст почали соціалістичне змагання за кращу і швидшу підготовку спеціалістів, за підвищення академічної успішності і т. ін. і т. ін.

Так само роблять і радпартшколи.

¹ Что писал и говорил Ленин о библиотеках. Сб. отрывков из статей и речей Ленина, касающихся библиотечного дела, М.—Л., Гиз, 1929.— *Ред.*

Школи-дев'ятирічки теж втягуються у змагання. В «Учительской газете» ми читаємо: «Шкільна рада дев'ятирічки імені III Інтернаціоналу (Брянськ) зобов'язується перед лицем усієї громадськості всі сили й увагу мобілізувати на боротьбу за якість навчання. Ми викликаємо брянські семирічки імені Луначарського та імені Жовтневої революції, Бежицьку, Смоленську і Карачевську дев'ятирічки для виконання таких завдань: скоротити до мінімуму другорічництво, добитися максимального підвищення успішності, стопроцентного ущільнення робочого часу, повного виконання програм, оголосити рішучу боротьбу з запізненнями, пропусками».

«Северная правда» пише: «Кострома. Четверта школа-дев'ятирічка викликала всі інші дев'ятирічки міста на підвищення учнями академічної успішності та дисципліни». Знову «всі» — поза часом і простором; невідомо, хто саме — учні, піонери, шкільна рада, завідуючий школою чи ще хто все це ухвалив...

Вражає велика кількість таких загальних, необґрунтованих, мертвих постанов, що невідомо від кого виходять.

Я хотіла б спинитися ще на одній стороні справи. Соціалістичне змагання тому соціалістичне, що воно відбувається не за наказом, а добровільно, і тому, що воно відбувається не заради здобуття якихось вигод, а через те, що учасники змагання запалені тією метою, яку собі змагання ставить. Соціалістичне змагання є засіб виховання добровільної, свідомої дисципліни, і всякі індивідуальні премії цьому тільки заважають. А тим часом питання про преміювання подекуди постає, є і спроби «розпоряджень», щоб проводили змагання. Чого доброго, складатимуться й «кошториси на змагання».

Чим ближчі до мас школа або політосвітський заклад, тим конкретніше, живіше змагання.

Ось школа I ступеня імені Десятиріччя Жовтня (у Нижньому Новгороді), почин якої описує «Нижегородская коммуна»: «Учні, вчителі, комітет сприяння школі і осередок товариства «Друг дітей» школи I ступеня імені Десятиріччя Жовтня стали слідом за робітничими організаціями на шлях соціалістичного змагання з метою глибше залучити школи до роботи по

соціалістичному будівництву». Далі школа імені Десятиріччя Жовтня викликає на змагання ряд інших шкіл I ступеня. Школа конкретно визначає свої завдання: «Школа ставить перед собою завдання виконати до 1 червня 1929 р. такі заходи: з 15 травня по 1 червня організувати заняття з дітьми, які щойно вступили до школи, з'ясувати ступінь підготовки і матеріальне становище їх родин; організувати літній клуб і майданчик для учнів, що залишаються на літо в місті; взяти участь у поїздки до підшефної школи села Алексеевки і в організації лотереї для збору коштів на роботу по піднесенню врожайності». Далі наводиться план уже на рік — до 1 травня 1930 р.

Тут видно, хто вирішив взяти участь у змаганні, план взято ясний і посильний, цілком конкретний. Може, треба було б не просто викликати інші школи на змагання, а разом з іншими школами I ступеня, хоча б Сормова і Канавіна, *спільно* обговорити план змагання. В усякому разі, в цьому плані немає тріскотні й мертвої затхлості.

Візьмімо інший приклад. Сассарська хата-читальня Мгінського району Ленінградського округу скликала парадну активу хати-читальні, на якій ухвалено постанову про організацію дводенника передплати газет «Крестьянская правда» і «Красная деревня». Виділили уповноважених, взяли для зразка по номеру «Красной деревни» і «Крестьянской правды» і *пішли по дворах*. «За два дні обійшли все село, і результати нас самих здивували — *передплата зросла більше ніж у шість раз*. Тепер у селі Сассари одна газета припадає в середньому менше ніж на два двори». І Сассарська хата-читальня, розповідаючи про зроблену спробу, закликає інші хати-читальні наслідувати її приклад. У цьому прикладі все конкретне. Досвід уже є. Ініціатива Сассарської хати-читальні вже перевірена життям, це вже не журавель у небі, а синиця в руках. Сассарська хата-читальня ставить перед собою мету зробити надбанням громадськості свій перевірений життям досвід. Поширення досвіду — одна з цілей змагання.

Такий самий конкретний характер має виклик Кочуровської ШСМ (Середнє Поволжя, Мордовський округ). Школа описує проведену нею роботу, завдання, що стоять перед нею, і викликає на змагання Арх.—

Голіцинську ШСМ. Виклик детально продуманий, обговорений школою.

Великий інтерес становить для питання, як треба вести змагання, 2-а міжсоюзна конференція учнів профшкіл, що відбулася в Москві 21 квітня 1929 р. Конференція ухвалила: «Здійснюючи ленінський лозунг соціалістичного змагання, 2-а міжсоюзна губернська конференція учнів профшкіл оголошує з сьогоднішнього дня переклик шкіл профграмоти. Кожна школа, кожний гурток повинні на момент закінчення навчання колективно провести який-небудь конкретний захід (хоч і найдрібніший) по здійсненню великих лозунгів партії».

І далі пояснюється, як треба проводити переклик: «Переклик — це огляд шкіл. Але це не звичайний огляд — це, по-перше, огляд *досягнень шкіл*. Однак під час переклику треба демонструвати не досягнення *у самій* школі (наприклад, правильний метод занять, хорошу успішність, уважне ставлення фабзавмісцевому, випуск шкільної стінгазети і т. п.), а те, що зробила школа в результаті навчання *для всього колективу*, в якому вона працює (наприклад, проведення й організація бесід на підприємствах, у червоному кутку; випуск стінгазети для місцевої організації; опрацювання пропозицій для виробничої наради; проведення якого-небудь обслідування за дорученням фабзавмісцевому; організація ударної бригади на виробництві; вступ даного підприємства з ініціативи школи в соціалістичне змагання; організація збору металічного лому, паперу та ін.; організація гуртків та різних культзаходів: вечорів, екскурсій і т. п.; організація на селі хати-читальні, агрогуртка і т. п.). Це по-друге. По-третє, під час переклику треба і можна демонструвати *не тільки* ті заходи, які проведені на момент переклику, а й ті досягнення, які були і раніше, в середині навчального року. Нарешті, всі досягнення повинні бути *колективними*: їх повинна проводити вся школа або, коли окремі заходи проводять різні учні, їх повинна *обговорити* вся група в цілому».

Я гадаю, що наведені приклади говорять з достатньою ясністю, як повинно проводитися соціалістичне змагання освітніх закладів.

1. Соціалістичне змагання освітніх закладів повинно проводитися *добровільно*, а не за наказом, інакше воно втрачає свій соціалістичний характер.

2. Кожний виклик повинні докладно *обговорити всі учасники змагання*. Якщо це стосується школи, то в обговоренні повинні брати участь усі вчителі, всі учні, рада сприяння школі, товариство «Друг дітей», представники секцій Рад, може, представники інших шкіл, що вже вступили у змагання; вони можуть поділитися своїм практичним досвідом. Необхідно, щоб у процесі змагання вели бюлетень змагання. Якщо змагання проводить хата-читальня, важливо, щоб постанову ухвалював не тільки завідувач хати-читальні, а й увесь актив хати-читальні, треба, щоб обговорення ставили на широких відкритих зборах, щоб і тут були присутні представники сільради.

Культурні секції сільради повинні стати центром, куди надходитимуть відомості про змагання освітніх закладів. Завдяки цьому весь досвід набере *громадського характеру* і може якнайкраще стати надбанням усієї громадськості.

3. Треба, щоб змагання мало *архіконкретний характер*: щоб визначалися строки, точно формулювались ті досягнення, які порівнюватимуться.

4. Необхідно, щоб робота мала *колективний характер*, до неї залучалось якнайбільше людей, щоб робота розподілялась між усіма працівниками, щоб всередині закладу проводився безперервний облік роботи учасників змагання. Треба, щоб всяку ініціативу в процесі роботи обговорювали і фіксували.

5. Необхідно, щоб розпочаті конкурси *доводились до кінця* і щоб оцінка мала широкий громадський характер, щоб її давали неодмінно з участю секції Ради, представників населення.

6. Органи народної освіти повинні *допомагати* розгортанню ініціативи, даючи з свого боку оцінку досвіду, стараючись залучити на шлях змагання всі освітні заклади, але не даючи ніяких наказів. Відділи народної освіти повинні, роблячи досвід надбанням громадськості, допомогти рухові вилитися в бажане русло. Але разом з тим органи народної освіти повинні на досвіді соціалістичного змагання навчитися живіше і правильніше облічувати роботу освітніх закладів, навчитися під час обліку спиратися на громадськість.

Правильно організоване соціалістичне змагання допоможе широкій постановці педагогічної пропаганди

серед населення, допоможе секціям Рад краще розгорнути свою роботу, піднесе активність працівників освіти міцніше з'єднає педагогів з учнями, міцніше з'єднає колективи учнів, наблизить освітні заклади до населення і допоможе їм значно ширше і глибше розгорнути свою роботу.

1929 р.

РОБІТНИЧИЙ КЛАС І СОЦІАЛІСТИЧНА ПЕРЕБУДОВА СЕЛА

(ПРОМОВА НА РОЗШИРЕНОМУ ЗАСІДАННІ КОМІСІЇ ВЦРПС
ПО РОБОТІ НА СЕЛІ)

Питання про те, що наша культробота на селі повинна йти слідом за реконструкцією сільського господарства, зокрема бути пов'язана з роботою тракторних станцій,— це питання з кожним днем стає для Головного світи очевиднішим і очевиднішим.

Про роль робітничого класу в революціонізованні села говорити не доводиться. Та коли ми візьмемо *господарський* бік справи, то тепер часто буває так, що робітник у господарстві села не відіграє тієї ролі, яку багато хто йому приписує. Багато хто гадає, що робітник на селі веде перед у господарській справі, а на ділі це не так. Про це писали і в багатьох статтях у «Правде» (в минулому році це відмічали, наприклад, щодо робітників Коломенського заводу), і ряд товаришів підтверджує це. Сам робітник, працюючи на заводі, на ньому й зосереджує всю свою увагу. На село робітник приїжджає відпочити, він наймає звичайно батрака тощо. Певна річ, це не скрізь однаково. Але треба прямо сказати, що на селі, де панує дрібне індивідуальне господарство, робітник не був тим підштовхувачем, яким дехто його уявляє собі. Та ось тепер замість розрізненого дрібного господарства в багатьох районах створюються великі колективні господарства, і тут роль робітників надзвичайно важлива.

Візьмімо питання **про комуні**. У нас є комуні, які виникли ще в 1920—1921 рр. Минали роки, і ніхто не звертав на них уваги. Але, починаючи з минулого року, комуні стали привертати загальну увагу — і що ж ви-

являється? Звичайно в комунах, які продержалися з 1920 р., велику організуючу роль відігравали робітники — чи то як голови, чи як заступники голів: дуже часто робітник, машиніст, металіст, був головним ініціатором комуни, і він, виявляється, відіграв в організації комуни велику роль.

Не можна отожднювати терміни «колгосп» і «комуна». Комуна — це організація цілком певна, вища, а колгосп поки що тільки щось досить розпливчате. Назвою «колгоспу» позначаються організації дуже різного типу. Правда, зараз спостерігається таке явище, що від нижчої форми колгоспного руху переходять до вищої. Але це тривалий процес. Так от, коли ми візьмемо комуну як таку, ми повинні сказати, що тут робітники відіграли позитивну роль. І в тих великих господарствах, які тепер створюються на нових місцях, у тому колгоспному русі, який є зараз, робітники відіграють велику роль.

Мені довелося недавно бути на Північному Кавказі і бачити радгосп «Гігант». Що найбільше вражало в цьому «Гіганті» — це те, що директор величезного радгоспу — лєнінградський робітник з Виборзької сторони, чудовий організатор. І в активі, який там підібрали, є робітник Сталінградського заводу та інші. Коли ви подивитесь на цей радгосп, то побачите, що він дуже відрізняється від старих радгоспів, які було організовано на місці старих маєтків. Там — колишні володіння всяких князів і великих поміщиків. Все це позначається на батрацтві, буває певне недовір'я. Багато питань, які важко розв'язати у старому радгоспі, легко розв'язують у новому. Наприклад, візьмемо питання про окремі тарілки — у старому радгоспі це питання не розв'язано: «Тягнуть,— кажуть,— тарілки, їдять з однієї миски»; а в «Гіганті» це питання розв'язується дуже просто — *ніхто нічого не тягне: дух інший*. Взаємовідносини між робітником і директором зовсім інші, не схожі на відносини в старих радгоспах. І тут відчуваєш, яку величезну роль може відігравати робітник у будіванні радгоспів на нових основах.

Тепер на селі найбільший попит на організатора. До колгоспного руху величезний потяг. Навіть і куркулі згодні вступати до колгоспів, та їх не беруть. Але вся справа в тому, що не вистачає організаторів. На Серед-

ній Волзі, наприклад, доводилось питати партійців, як у них з колгоспним рухом. «Та в нас, кажуть, всі хочуть до колгоспу». Але — «дайош організатора!»

Село цих організаторів не дуже виділяє. І тут, звичайно, буде аж надто великою роль робітників-організаторів, у яких організаторський талант виробляється на роботі в заводі, на підприємстві. Це один бік справи, що показує, як господарство, що змінюється і переходить на великі рейки, наближається до заводу і до індустрії.

Так само було і з шефством три-чотири роки тому: дуже трудно було що-небудь організувати. Виходила якась просто «подачка» селу. Село дивилося на шефа як на того, хто дає. Прийде підшефний, взує найгірші личаки і тільки й думає, як би одержати від робітника певну суму матеріальних благ, а справжньої змички не виходить! Агітпроп дуже багато уваги приділяв шефським товариствам, і все це якось натрапляло на великі труднощі, які створює психологія дрібного власника. *Тепер змичка йде на іншому ґрунті.* Коли їде робітничка бригада і допомагає лагодити машини, організовувати господарство,— уже зовсім інший погляд на неї. Дивляться вже не як на того, хто дає всякі блага, а як на товаришів по роботі, що подають їм велику допомогу своєю працею і вмінням.

Питання *про культуру.* Як хліба потребує маса, так само вона рветься й до культури. На кожному з'їзді Рад ви можете спостерігати, як прямо з низів пре цей величезний потяг до знання. Ми, політосвітники, і ви, культвідділці профспілок, знаємо, як зараз натискають з низів відносно всякої культроботи. Проте, коли подивитись, як ця робота поставлена, то треба сказати, що *дуже погано.* От я знайомилася з роботою на Північному Кавказі і повинна сказати, що там культробота дуже слабо поставлена. Візьмімо який-небудь Будинок селянина: там відкриті їдальні, спальні, а від кімнат, де проводиться культробота, навіть ключів ніяк не можуть знайти; у цих кімнатах поетичний безлад: колосся, моделі машин, тракторів і т. п. — все перемішано... Справжньої культроботи, справжнього культурного будівництва, якого вимагає маса, якого вона жадає, нема, і, я думаю, не буде доти, поки наше культурне будівництво не йтиме слідом за перебудовою господарства.

Треба створити не лише хати-читальні, які у нас є, — з одним тільки завідувачем, якого весь час забирають то на хлібозаготівлі, то ще куди-небудь. Звичайно, поки це перебудується, і така хата краще, ніж нічого. Та коли читаєш у «Молоте» (газета Північного Кавказу) про з'їзд, присвячений культуроті, про те, як усі те саме говорять: «Приїхали — хата замкнута, завідувач хати-читальні мобілізований на хлібозаготівлі», — коли місяць у місяць читаєш про це, то думаєш, що вже треба з цього вилізти, побудувати значно потужніші культурні центри. Де це зробити — у маленькому місті, яке нічого не являє собою у виробничому відношенні?.. Ні. Влаштувати потужні культурні центри треба *при тракторних станціях, при великих виробничих центрах, у великих комунах і радгоспах*, де був би не один працівник, а цілі групи. Такі центри могли б стати культурною базою, яка обслуговувала б усю округу.

На тракторних станціях будуть майстерні. У нас зараз у комунах і на селі найбільша проблема — це проблема *підлітків*. Закінчив чотирирічку — і нікуди йому дітися. Не знає, чи тікати йому в місто, чи стати безпритульним. Немає виходу. І от добре було б, якби при тракторних майстернях були гуртожитки для підлітків, де ці підлітки могли б навчатись і управління машинами і деяких способів обробітку землі. Дуже важливо, щоб було організовано вечірні агрономічні курси. Адже при тракторних станціях неодмінно будуть агрономи, техніки й робітники. І от вони певним чином впливатимуть на підлітків.

При тракторних станціях слід організувати культуроту також і з дорослими селянами. Треба створити сільськогосподарські відділи робітничих університетів. Коли ми бачимо Будинок селянина занедбаним, то тільки тому, що немає ніяких виробничників, які працювали б коло цього Будинку селянина, а тут вони працюватимуть при тракторній станції і допоможуть створити потужні культурні заклади.

Звичайно, зараз усе ще тільки починається. У нових радгоспах, що будуються, повинен бути такий підхід: насамперед будують лазню, громадську пральню, громадську їдальню, ясла і все, що обслуговувало б побут. Так роблять у «Гіганті». Якщо справді звертатимуть увагу на побутову комунальну сторону, якщо справді

перетворюватимуть радгоспи і комуни в культурні центри, то це буде тим, що перемаже старе, косе село і зробить його чимсь зовсім іншим.

Уже тепер психологія селян змінюється. Раніше бідняк хотів стати середняком, а з середняка—ким? Заможним, куркулем. Далі йти було нікуди. Не дуже приємно переходити в заможні. Виходу не було. А тепер змінюється психологія. Видно вихід. Тепер на місцях усе вирує. Мені доводилось говорити з товаришами, які працюють по різних комунах: вони кажуть, що тепер село кипить, у ньому ламається стара, дрібновласницька психологія. *І тут робітничий клас та профспілки повинні всіляко допомагати селу.* Зараз такий момент, коли цій перебудові на селі треба допомогти не тільки в господарському відношенні, необхідно допомогти всім своїм впливом. У радгоспі «Гігант» — висока техніка, та це може бути і в капіталістичних умовах. Але що докорінно відрізняє «Гігант» від капіталістичних підприємств — це його організація, організація робітників, допомога навколишньому населенню, пролетарська настанова. В ній суть. Саме це справляє на селян величезне враження — на селян і на всіх відвідувачів. Я т. Юркіна¹ питаю: «Докучують вам відвідувачі? Кажуть, приходить дуже багато екскурсій?» Він відповідає: «Що ж, це потрібно. Тільки, на жаль, ленінградські робітники не їдуть, а їм треба було б подивитися».

Ясно, що робітники повинні добре знати це нове будівництво, бо вони можуть відіграти в цій справі велику роль. Тут треба подумати, як у господарських центрах, що ставатимуть дедалі могутнішими центрами і впливатимуть на села, організувати і побут, і культурне життя так, щоб це було показовим.

На Північному Кавказі зараз поряд з «Гігантом» є радгоспи старого типу. Але й вони намагаються обслужити навколишніх селян тракторами. У радгоспі «Хуторок» поїхали тракторні колони на село. «Хай вам чорт з вашими тракторними колонами»,— відказує навколишнє населення — козаки. Поїхали далі. Там теж починається боротьба. «Що ж це,— кажуть,— пальним усе насіння витравите!»

¹ У той час Т. А. Юркін був директором радгоспу «Гігант».— Ред.

Стіна на стіну! Село поділяється на два табори. Дехто зважився, дозволив тракторним колонам зорати. Проте, поки сперечалися, час минув, засіяли пізно, немає вологи. Сходів нема, всі дивляться — куркулі радіють. Але пройшов дощ, зійшли рівні вруна, і всі почали подавати заяви — теж хочуть у колгосп. Козаки тепер кажуть: «Беріть нас до колгоспу», — і тепер 80% хочуть колективізуватися.

Профспілки не можуть лишитись осторонь цієї справи — реконструкції сільського господарства, так само як і ми, Наркомос.

Ще поїхала я оглядати жіночий колгосп. Живуть на голій землі, старіші живуть у клуні, а молодь — просто на полі. Присилають до Головополітосвіти папірець, що вони організували артіль, і ми повинні дати 300 тисяч карбованців. Я знаю фінанси Головополітосвіти: ніяких 300 тисяч карбованців немає. Щонайбільше — пошлемо бібліотечку. А енергія в очах колгоспниць така, що видно — «світ завоюють». Кажуть: «Ви не думайте, що ми не доб'ємось». У них є трактор, город, але будівель нема! Я про це кажу для характеристики настроїв, які є. Зараз треба до цього ставитися з величезною увагою і спільними зусиллями підкріпити господарські й культурні центри, щоб не було безглузвих розмов, на зразок того, що «все бог дасть» і т. п.

Все ж село ще досить темне, *треба швидше з цією темнотою покінчити, без цього колгоспний рух буде весь час зриватися.*

1929 р.

ЩО ТРЕБА ЗРОБИТИ В РАЙОНАХ СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ В КУЛЬТУРНОМУ ВІДНОШЕННІ

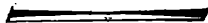
Безперечно, райони суцільної колективізації треба зробити ударними щодо культурного обслуговування. Ми знаємо, що у величезній більшості районів ми не маємо суцільного обслуговування населення культурною, політосвітньою роботою. У нас по району звичайно є тільки культурні острівці. Бібліотека, хата-читальня обслуговують тільки округи на два-три кілометри, і залишаються цілі селища, зовсім не обслужені ніякою культурною роботою. У районах суцільної колективізації треба добитися, щоб у кожному селищі, хоч би яке мале воно було, був якийсь *опорний культурний пункт*. Хата-читальня, бібліотека, червоні кутки при школі, при сільраді, при кооперації — все це опорні пункти. Важливо, щоб ці пункти весь час працювали. Більші села, радгоспи, комуні, де є культурні сили, де будуються машинно-тракторні міжселищні станції, де є тракторні колони, повинні стати потужними культурними центрами, які розгортали б усі види пересувної роботи і обслуговували всі навколишні опорні пункти пересувними школами, пересувними бібліотеками, інструкторами, лекторами.

Всеросійська надзвичайна комісія в справі ліквідації неписьменності висунула питання про те, що треба посилати в райони суцільної колективізації спеціальні бригади ліквідаторів неписьменності. Ця думка заслуговує всілякої підтримки. Але у бригадах повинні бути не тільки ліквідатори — це мають бути взагалі культбригади, куди ввійде й інструктор, який допоможе навко-

ло кожного опорного пункту зорганізувати актив, допоможе організувати гуртки різного виду й типу, дасть програми екскурсій, читання вголос найважливіших книжок і статей, порадить, як і чого можна вчитися заочно. Мабуть, доведеться створити курси для таких культбригадирів. Наша культробота повинна не відставати від господарського фронту. Профспілки, безперечно, також візьмуть участь у формуванні й посиленні бригад.

Це питання ще нове, потребує ґрунтовного опрацювання, яке вже розпочато. Ця справа має першорядне значення. Всі повинні прийти їй назустріч.

1929 р.

КУЛЬТУРНА РОБОТА В КОЛГОСПАХ

(ПРОМОВА НА I ВСЕСОЮЗНОМУ З'ЇЗДІ КОЛГОСПНИЦЬ)

ДО КОЛГОСПІВ ПІШЛИ МІЛЬЙОНИ

Починаючи з жовтня 1917 р., коли влада перейшла в руки робітників і селян, в руки трудящих, Ленін завжди говорив, що єдиний вихід для селян — це об'єднання дрібних, розрізнених господарств у великі господарства.

Але спочатку його слова не знаходили достатнього відгуку. У 1919—1920 рр. окремі передові селяни і окремі робітники, головним чином з червоноармійців, почали утворювати комуні. А потім минали роки, і про ці комуні мало хто думав, ніхто не звертав уваги на те, як вони живуть. Перешкоджало цій справі посуватися те, що наша промисловість переживала розруху, не можна було виробляти сільськогосподарські машини, не можна було створювати трактори та інші сільськогосподарські знаряддя. І тільки коли наша партія взяла курс на індустріалізацію країни, коли почали працювати заводи, коли ці заводи стали випускати трактори та інші сільськогосподарські машини, коли селяни на власні очі побачили, яке величезне значення має машина, як вона зберігає працю і робить господарство більш прибутковим,— тільки тоді почався масовий рух, тільки тоді широкі верстви селянства — бідняцькі й середняцькі верстви — зацікавились колективним рухом.

І ось ті колгоспи, на які раніше ніхто не звертав уваги, почали притягати всіх. Всім стало цікаво узнати, як же вони живуть. І приклад цих колгоспів, які були організовані ще в 1919—1920 рр., а також те, що ми можемо дати трактори, всіляко допомогти новим колективним

господарствам, зробили цей рух масовим. Ленін багато разів говорив: «коли мільйони рушать» — оце має значення. І ось, товариші, зараз, коли до колгоспів увійшли вже не окремі передовики, а мільйони, коли ми маємо масовий колгоспний рух,— тепер можна сказати, що перемогу на цьому фронті здобуто. Мені, як старому членові партії, звичайно, особливо радісно бачити цей рух, бо те, чого прагнула довгі роки партія, чого прагнув т. Ленін, починає тепер здійснюватись.

НЕ ВИСТАЧАЄ ЗНАНЬ

Всі ми дуже добре розуміємо, що хоч у нас і є райони суцільної колективізації, хоч мільйони вже ввійшли до колгоспів, але це тільки початок великої справи. Треба не тільки ввійти до колгоспів, треба все життя в колгоспах організувати як слід — важливо налагодити дружню артільну працю, важливо підняти свідому дисципліну, важливо налагодити облік і контроль.

Тепер кожна колгоспниця бачить, чого їй не вистачає, щоб взяти активну участь у будівництві колгоспів. Не вистачає їй у цій справі знань. Вона часто й хотіла б зарадити справі, та не знає як. Недарма Ленін говорив, що тепер настав час, коли потрібна справжня культурна революція. Але що значить «культурна революція»? Слово «революція» означає «докорінний переворот», «докорінна зміна». Ленін, говорячи про стару культуру, так характеризував її: «Раніше весь людський розум, весь його геній творив тільки для того, щоб дати одним всі блага техніки й культури, а інших позбавити найнеобхіднішого — освіти і розвитку»¹.

Це він говорив про культуру старого ладу. Він говорив про те, що культура, техніка і наука служили не робітникам і селянським масам, вони служили поміщикам і капіталістам. За допомогою техніки створювались машини, які йшли в господарства окремих поміщиків. Фабриканти і поміщики за допомогою машин експлуатували маси, видушували з маси всі соки. Тодішні агрономи, тодішні інженери служили поміщикам і капіталістам, а з масою вони не працювали, селянському господарству вони не допомагали.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 430.

Школа була, але не дбали про те, щоб навчання було загальне: навчалась тільки частина дітей робітників і селян; дівчатка, батрацькі й бідняцькі діти до школи не ходили. Крім того, школа не давала дітям корисних знань; найбільше навчали «закону божого». Діти капіталістів, діти поміщиків були письменні, бо вони навчалися в гімназіях, вони закінчували університети, а діти робітників і селян щонайбільше закінчували тільки початкову школу.

Наука і техніка служили також для того, щоб одурювати маси, щоб замилювати масам очі. Це робиться і тепер у капіталістичних країнах.

Ви знаєте, товариші, яке величезне технічне досягнення кіно, яке досягнення радіо. А як, наприклад, зараз в Америці, де при владі капіталісти, використовують кіно? Тепер є новий винахід у цій галузі — звукове кіно. Одночасно і картину показують, і дійові в картині особи говорять. Що американці роблять? Вони за допомогою техніки створюють таку картину: Христос, розп'ятий на хресті... Ось його розпинають, а тут грім, блискавка, земля розверзається, все навколо розвалюється... Той, хто бачив цю картину, каже, що моторно стає. Цю картину створили для того, щоб пустити її в широкі маси, щоб обморочити селян і робітників, переконати їх у тому, що справді так було, що справді земля розверзалась і поглинала грішників.

За допомогою науки і техніки капіталісти обдурюють маси, обманюють і експлуатують їх. Цьому покладено край при Радянській владі. У 1918 р. Ленін говорив: «А тепер всі чудеса техніки, всі здобутки культури стануть загальнонародним добром, і віднині ніколи людський розум і геній не будуть обернені в засоби насильства, в засоби експлуатації»¹. І те, що говорив у 1918 р. Ленін, він повторював і в останні роки свого життя. Він говорив, що треба в маси просунути досягнення науки і техніки.

Але поки у нас не було колгоспного руху, доти й ця справа повільно посувалась. Десять років тому було, наприклад, видано декрет про ліквідацію неписьменності, але справа просувалась дуже повільно. А тепер, коли селяни й селянки пішли до колгоспів, коли їм доводиться

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 430.

боротися з багатіями, з куркулями за колгоспи, вони бачать, як їм потрібні знання. Цими днями товариш, який їздив у Центрально-Чорноземну область, у Щигровський район суцільної колективізації, розповідав, як там колгоспники ліквідують свою неписьменність: «Заходиш до хати і бачиш — у хаті повно-повнісінько людей, сидять на високих ослонах, а стіл низький, сидять плече в плече, всі пишуть, всі ліквідують неписьменність, а господар сидить і сокирою підстругує олівці. Наловчився сокирою підстругувати, тому що складаного ножики на лікпункті немає...»

От коли описують такі живі картинки — а їх ви самі бачите навколо себе досить, — відчувається, що люди самі взялися за діло, щоб вирватися з темноти, що вони хочуть оволодіти знанням.

ТРЕБА НАВЧИТИСЯ ВЕСТИ ГОСПОДАРСТВО

Зараз, товариші, треба навчитися грамоти — це справа надзвичайно важлива. Коли ми візьмемо жінок, то побачимо — ще половина їх неписьменна. Коли ми візьмемо колгоспи, куди йдуть бідняки, куди йдуть біднячки, то ми побачимо, що там дуже значна неписьменність. Особливо багато неписьменних жінок. Завдання ліквідації неписьменності першочергове, але водночас не єдине завдання. Треба не тільки навчитися грамоти — треба за допомогою грамоти навчитись *як слід вести господарство*. Адже треба все влаштовувати в колгоспі практично, обдумано. Коли ви подивитесь на повсякденне життя, то побачите, як часто численні суперечки й непорозуміння виникають просто через те, що люди не вміють обчислити, розрахувати. Треба добре знати арифметику. Важливо навчитися нових прийомів ведення господарства, важливо набути деяких знань з агрономії — узнати, як обробляти землю, як доглядати ті чи інші рослини, як боротися з шкідниками. Про все це треба прочитати. Треба прочитати, які є види праці, як треба організувати не тільки працю на землі, але й інші види праці. Все це вимагає знань. Треба набути знань і з техніки.

Ви, колгоспниці, особливо гостро відчуваєте, як потрібні вам знання, бо спільна робота змушує зрозуміти, що колгоспниці треба проводити також і велику громадську роботу, а для цього слід розвантажитися від

хатнього господарства. Треба, щоб були їдальні, а також пральні, швейні, в'язальні машини. Треба навчитися всім цим користуватись. А для цього слід повчитися в гуртку домоводства. Треба також і політично розібратися в усьому навколишньому житті, осмислити те, що діється в країні. Треба знати, що діється в усьому світі. Не можна жити так, як жили раніше — відірваними від усього світу. Адже раніше село було відірване від суспільного життя, від життя міського, зовсім не знало, що на світі діється. Між містом і селом була справжня прірва. У місті й бібліотеки були, і театри, і зібрання, а село — глухе, не чує, не знає, чим люди живуть, за що люди борються. Тепер цій відірваності, цій занедбаності села приходить кінець. Тепер через колективні господарства члени їх — і чоловіки і жінки — прилучаються до суспільного життя. Все це, товариші, має величезне значення, все це дає можливість по-новому організувати життя.

ЗРОСТАЄ ПІКЛУВАННЯ ПРО ДІТЕЙ

Друге велике питання — це питання про дітей. На селі, було, кожна мати дбає про майбутнє своїх дітей. Коли трапиться що-небудь з батьком або з матір'ю, дитина стає безпритульною, життя викидає її в місто, і зазнає вона всіх злигоднів. А тепер про дітей дбає вже колгосп. Багато вже є таких комун, які вважають усіх дітей своїх членів «дітьми комуни» і дбають про те, щоб вони вчилися як слід, щоб вони просувалися вперед, щоб з них виховувалися справжні працівники, які можуть повернутися в колгосп добре навченими і підняти все життя на вищий ступінь. Я знаю, є такі комуни, де дбають про те, щоб усі діти закінчили школу першого ступеня, потім комуна платить за їх навчання в школі другого ступеня, дає стипендії для навчання в технікумах — весь час піклується про дітей. У таких комунах мати може бути спокійна: комуна виведе на широкий шлях її дитину.

У багатьох колгоспах тепер уже починають уважно ставитися не тільки до влаштування ясел, не тільки до влаштування дитячих садків, дитячих захистків і майданчиків, але — і ця справа має надзвичайно важливе значення — починають дбати і про школи. Колгоспники дбають про те, щоб учителі навчали як треба і чого треба,

щоб вони навчали дітей, як до кожної справи підходити по-новому, щоб у школі навчали дружної, артільної праці. Тепер у нас по школах стало, певна річ, далеко краще, ніж було до революції, але важливо, щоб само населення, щоб самі робітники, самі колгоспники брали участь у допомозі школі, і не тільки в матеріальній допомозі. Коли прийде червоний партизан у школу і розповість дітям про ту боротьбу, яку вели з білими, то діти слухатимуть так, що на все життя запам'ятають цю розповідь. Коли прийде робітниця, яка вміє що-небудь дуже добре робити, і покаже дітям, як треба робити,— це матиме величезне значення.

Колгоспникам треба обговорювати, чи правильно вчитель навчає; чи достатньо він показує дітям, як треба об'єднувати свою працю; чи готує їх до того, щоб, закінчивши школу, молоде покоління могло брати участь в артільній, спільній праці, вміло організовувати цю працю, організовувати розумно все життя. Все це слід обговорити, і коли вчитель робить не так, то треба, щоб колгоспники й колгоспниці вказували вчителеві на це і допомагали йому зробити як слід.

ЖІНКИ ПОВИННІ ВЗЯТИСЯ ДО КУЛЬТУРНОЇ РОБОТИ

У старому селі, де не звертали ніякої уваги на освіту, де жили так, як жили батьки й діди, може, й не потрібно було так багато культурних працівників, а тепер колгоспам вкрай потрібні ці культурні працівники, потрібні більше, ніж будь-коли. Прагнути до того, щоб стати такими культурними працівниками, повинна колгоспна молодь, особливо жінки. Озброївшись знаннями, колгоспниці можуть відіграти дуже велику роль. Колись Ленін, вітаючи з'їзд губжінвідділів — це було в грудні 1920 р.,— говорив, що ми перейшли на мирну роботу, на мирну організаційну роботу, і в цій роботі жінка займе перше місце. І от коли ми справді подумаємо про те, як нам треба організувати життя колгоспу, як треба зробити це життя здоровим, культурним, світлим, тоді ясно стане, яке величезне поле діяльності відкривається перед колгоспницями.

Тепер важливо створювати пересувні форми культурної роботи. Ми обговорювали разом з товаришами з Колгоспцентру, машинно-тракторних станцій, Зернотресту

та з інших господарських організацій, як треба налагодити роботу, і прийшли до висновку, що дуже важливо зараз, щоб суцільне обслуговування населення не обмежувалось тільки окремими хатами-читальнями, невеликими клубами та бібліотеками. Треба, щоб у кожному селищі був червоний куток і туди приїжджали інструктори, які вказували б, як треба проводити роботу, як треба створити актив, як організувати лікпункт, спільне читання, як краще організувати все навчання.

Зараз видаються курси заочного навчання. За допомогою цих курсів можна дуже багато чого навчитися, але звичайно не знають, як їх виписати; коштують вони копійки, але як їх дістати, як одержати, що з ними робити,— про це часто в колгоспах нічого не знають. Важливо, щоб інструктори, які приїдуть, зрозуміло, докладно пояснили, як треба вчитися за допомогою заочних курсів.

Озброївшись знаннями, колгоспниці зроблять надзвичайно багато в організації всього життя колгоспу. Вони допоможуть також і підростаючому поколінню — дітям, допоможуть їм зорганізуватися.

Треба сказати, що діти в колгоспах заражаються життям дорослих. Вони починають організовуватись, і ті листи, які ми одержуємо від дітей колгоспників, значно цікавіші, ніж листи інших дітей. Діти пишуть про те, що на роботі, яку вони виконують, щоб допомогти комунам, вони вчаться жити і працювати спільно. Вони розповідають, як до них потай від батьків бігають діти селян з тих сіл, що не перейшли до колгоспів, і селяни через них дізнаються про колгоспне життя, зацікавлюються цим життям.

БУДУЙТЕ КУЛЬТУРНУ РОБОТУ ЗА ПЛАНОМ

На з'їзді завідуючих крайвно, що відбувався недавно, ухвалено чимало резолюцій, в яких говориться про те, що справу культурного будівництва треба широко розгорнути, що потрібен фонд для будування хат-читалень та Будинків культури.

Звичайно, кожна колгоспниця вже тепер розуміє, що під лежачий камінь вода не тече, що культуру теж треба брати з бою. Через це тут слід проявляти велику організованість, велику наполегливість. Треба організувати

тись для того, щоб висувати певні вимоги, треба проводити самооподаткування на культурні потреби, добиватися зустрічних кредитів, добиватися культурних працівників.

Проте розраховувати на великі кошти зараз не доводиться. Щоб перебудувати наше село, треба насамперед мати достатню кількість тракторів, машин тощо. Тут чути було голоси: «М: самі ладні впрягтися, щоб спільно зорати землю». Ці слова свідчать про ентузіазм колгоспниць, але, звичайно, по-справжньому господарство можна перебудувати тільки тоді, коли у нас будуть трактори й комбайни, а щоб тракторні заводи побудувати, треба раніше побудувати металургійні заводи, видобувати вугілля і т. ін. Отже, головну увагу зараз треба приділити індустріалізації, розвитку промисловості. Ось чому на освіту нам дають дуже невеликі кошти.

Але і з такими невеликими коштами, які ми маємо, можна було б добитися значно більших результатів, коли б ми будували нашу роботу більш організовано, більш планово. Тим часом, коли ми ясно розуміємо, що в господарстві потрібен план, то в галузі культурної роботи у нас поки що кожен за себе ще працює. Працює відділ народної освіти, поряд працюють культвідділ, різні кооперативні організації, і ніякого погодження між ними немає. Наркомос докладає великих зусиль, щоб об'єднати всі сили і кошти. Ми говоримо жартома, що в культурній роботі треба переходити, так би мовити, на «колгоспне будівництво».

Ми зараз проводимо таку спробу. Є показовий район — Орехово-Зуєво, робітничий центр, який брав велику участь у класових боях. Там працюють і культвідділи профспілок, і відділ народної освіти. У районі йде колективізація. В той же час у культурній роботі ніякого плану там ще нема. І от ми спробували влаштувати там «бібліотечний колгосп». В Орехово-Зуєві двадцять дві бібліотеки, і кожна працює окремо, кожна сама собі книги закупає і часто одні й ті самі, а керівництва справжнього немає. Ми послали туди досвідченого товариша, домовились про те, щоб бібліотечну роботу проводити спільно по всьому місту, а потім і по всьому Орехово-Зуєвському округу.

На прикладі цього «бібліотечного колгоспу № 1», як ми його жартома називаємо, з'ясувалось одразу, що гро-

шей на цю справу витрачають чимало, не одну сотню тисяч, а поки кожна бібліотека була сама за себе, то в її розпорядженні були такі копійки, що справжньої хорошої бібліотеки, яка вела б пересувну роботу, постачала книги всім бібліотекам, організувати не можна було.

Ми думаємо, що і в колгоспах наших теж повинна бути єдність у культурній роботі, треба працювати за планом. А то шеф, відділ народної освіти пошлють одні книжки, культвідділ — інші, а планомірної допомоги немає.

Об'єднання всієї допомоги колгоспному рухові треба розглядати як ударну роботу.

ОБИРАЙТЕ КУЛЬТУПОВНОВАЖЕНИХ

Недавно на конференції при Агітпропі ЦК ВКП(б) обговорювали питання про хати-читальні. На цій конференції ухвалено, щоб зараз на селі були культуповноважені, подібно до того як уже є агроуповноважені. Треба, щоб на певну кількість, скажімо, на двадцять п'ять, дворів (по-різному в різних місцевостях) обирали уповноваженого — людину письменну, зацікавлену цією справою, свою людину. Культуповноважений повинен стежити, щоб неписьменні вчилися на лікпункті; щоб і чоловіки і жінки ходили до хат-читальень, користувалися бібліотекою, передплачували газети, влаштовували колективні читання та обговорення газет; щоб найпотрібніші книжки теж читали разом; щоб усі діти ходили до школи; щоб населення залучали до культурної роботи. Ці культуповноважені входитимуть до ради хати-читальні. Дуже важливо, щоб саме в колгоспах швидше обрали культуповноважених.

Звичайно, перед виборами культуповноваженого треба провести велику роботу. Необхідно спочатку провести збори бідноти, обговорити, кого обирати, щоб обирали людей не просто дуже письменних — таких, мабуть, серед куркулів більше, бо вони мали можливість раніше вчитися, а біднота не мала цієї можливості. Важливо, щоб людина була своя, знала, що потрібно бідноті, розуміла її потреби. Такі є серед колишніх червоноармійців, делегаток; вони вміють вести громадську роботу, їх і треба обирати. Важливо, щоб ці культуповноважені організувалися навколо хати-читальні, входили до її ради,

спільно обговорювали всі культурні потреби свого села і те, як ці культурні потреби задовольнити.

Конференція з питань роботи хат-читалень, яка була при відділі агітації, пропаганди і преси (АППВ) ЦК, визнала, що надто важливо влаштовувати хати-читальні в соціалістичному секторі, і не тільки хати-читальні, але й Будинки культури, що треба створювати їх при машинно-тракторних станціях і при тракторних колонах.

СТВОРІТЬ УМОВИ ДЛЯ СПОКІЙНОГО НАВЧАННЯ

Коли ми проводили культпохід, присвячений ліквідації неписьменності, у нас виділився на перший план Саратовський округ з м. Саратовом. Що там було особливого? Особливим було те, що ліквідацію неписьменності не брали незалежно від інших питань. Там правильно міркували. Що значить неписьменна жінка? Це не тільки те, що вона читати й писати не вміє. Це значить, що вона відірвана від усякої громадської роботи, прикута до сім'ї, живе в темноті, під впливом релігії та різних забобонів. Інакше кажучи, треба не тільки навчити її грамоти, але й постаратися поставити її в кращі умови. І що ж у Саратовському окрузі зробили? До тієї сім'ї, з якої неписьменна жінка йде навчатися на лікпункт, прикріпляли сусідку або комсомолку, і в ті години, коли жінка йде навчатися, вона знає, що є кому залишитися з дітьми, доглянути за піччю тощо. Так робили не тільки в місті, а й на селі. Взаємодопомога в культурній роботі відіграє велику роль.

Друге питання — питання про спільні читання. Одна селянка з Центрально-Чорноземної області, з колишньої Курської губернії, т. Брикіна, розповіла, як вона проводила роботу серед жінок. Довго вона хвилювалась, що ніхто з жінок у них на селі не ходить на збори, і не могла нічого придумати, щоб залучити їх. Потім вона дістала в жінвідділі книжки, почала ходити по хатах і читати. Жінки зацікавились, а потім уже стали самі просити: «Ти почитай нам ще, Брикіна».

«Я кажу: «Давайте десятками організуємось і робитимемо так: ви працюйте, а я читатиму»,— розповідала Брикіна.— Вони стали десятками збиратися і разом читати. А як приїхав доповідач з волості, я свої десятки оббігла, усіх покликала. Приходжу на збори, дивлюсь —

геть-чисто всі жінки зібралися. Серце хотіло з радощів розірватися».

Ось як за власним почином селянка-біднячка зуміла провести таку важливу організаційну роботу, зуміла на культурній роботі об'єднати ці десятки неписьменних жінок, а потім залучити їх до громадської роботи.

Ми бачимо, що там, де правильно ставлять справу ліквідації неписьменності,— там жінка не тільки навчається грамоти, а й одночасно залучається до громадської роботи, бере значно активнішу участь, наприклад, у передвиборах делегаток. Про це свідчать дані про вибори в цьому і минулому роках. Це показує, як одно зв'язане з другим, як темнота і неписьменність зв'язані з старим побутом, з тяжкими умовами, в яких ще перебуває жінка.

ЗА ОКРЕМУ ТАРІЛКУ

Товариші, що виступали тут від Центрально-Чорноземної області, говорили, що селянки там живуть дуже брудно, життя їх дуже невпорядковане тощо. Треба сказати, що в ЦЧО населення дуже бідне. З однієї комуні, наприклад, писали про те, що немає грошей на купівлю окремих тарілок. І тільки потім, коли з'ясувалося, що всі мало не перезаразились від хворих, жінки з страху не знати скільки сліз пролили,— тільки після цього придбали окремі тарілки, чашки для кожного, щоб запобігти поширенню всякої зарази.

ВИТІСНЯЙТЕ РЕЛІГІЮ КУЛЬТРОБОТОЮ

Тепер кілька слів про релігію. Хтось із тих, що виступали, розповів, як вони влаштовували змагання по знищенню ікон. Але треба признатися, що ще багато від старого лишилося в колгоспах. Жінка звикла вірити в бога. Часто вона боїться, як би бог не покарав її. І тільки коли вона побачить, що в колгоспі можна дружно жити, що життя там стає значно більш налагодженим,— тільки тоді вона остаточно звільниться від релігійного дурману.

Треба сказати, що церква приваблює жінок своєю зовнішньою обстановкою — співами тощо. А тому важливо, налагоджуючи життя колгоспів, звернути увагу також на те, щоб зробити там життя яскравішим, весе-

лішим: влаштовувати власними силами вистави, співати хором, організувати спільні прогулянки, танці тощо. Одним словом, треба організувати життя веселіше, щоб це життя захоплювало і щоб не було потреби піти кудись і послухати якісь надзвичайні церковні співи.

ОБМІНЮЙТЕСЬ ДОСВІДОМ

Обмін досвідом — надзвичайно важлива справа. На жаль, поки що все це робиться самопливом, а не систематично. Важливо, щоб про ті комуні, які вже мають великий досвід, які вже правильно налагодили роботу, знали всі; щоб з більш слабих колгоспів ходили і дивилися, як там справу поставлено.

Через наші школи, через наші підручники, які посилаємо на місця, через популярні книжки ми намагаємось ознайомити з цим досвідом кращих комун і підрастаюче покоління, і дорослих. Але одна річ прочитати в книжці, а інша — на власні очі побачити. Це робиться самопливом. Треба, щоб у сильніші комуні їздили організовано і обмінювались враженнями. Слід звертати увагу на ті сторони, які особливо важливі; на те, як там праця організована, як там жінки організовані.

МІСТО ДОПОМАГАЄ СЕЛУ

Я мушу сказати, що тепер село, колгоспний рух ставлять великі вимоги до міста, і коли ще кілька років тому профспілки, наприклад, майже не цікавилися селом, то тепер у профспілках питання про село, про допомогу колгоспному рухові обговорюється дуже гаряче. Ви знаєте постанову про те, що 25 тисяч робітників посилають у колгоспи на роботу. Тепер робітники починають відігравати в колгоспному будівництві велику роль. Весь свій організаційний досвід робітник несе на село.

Ось маленька картинка з життя.

Приходить до мене уповноважений, що приїхав із села, починає розповідати, як у них у Тверському окрузі (Кашинський район) організувалось сім колгоспів, як вони думають переходити на суцільну колективізацію, як вони побудували школи. Довго й гаряче говорив він, а я його питаю: «А хто ж ви такий?» — «Я,— каже,— лєнінградський робітник, з Виборзького району». — «Що ж,

ви родом з цього села?» — «Ні, мене мобілізували на роботу по колгоспах, і ця робота така цікава, важлива, що я тепер на ній залишитися хочу».

Недавно мені довелося проводити на село т. Ємельянова, який свого часу переховував Володимира Ілліча. Він робітник — багато років працював на Сестрорецькому заводі. Старий уже, але з великим запалом їде на село.

Таких людей, які з величезним ентузіазмом їдуть допомагати на село, багато й серед культурних працівників. Недавно в Наркомосі ми проводжали першу культурну бригаду, до якої ввійшли наші визначні працівники, що багато років працювали і в справі ліквідації неписьменності, і в справі робітничих університетів, і в дошкільній справі. Їх послали в Сибір, у район суцільної колективізації. Коли ми їх проводжали, то згадували старе — пригадували той рік, коли білі підходили до Орла і коли Наркомос послав першу радпартшколу туди, на фронт. Тепер, тиждень тому, ми теж посилали наших працівників на новий фронт — на фронт колгоспний, щоб вони своїм знанням допомогли налагоджувати культурну роботу. Це перша культурна ластівка. Звичайно, одна така бригада зараз є краплею в морі, але цей рух — посилення культурних бригад на село, — я думаю, в найближчому майбутньому набере великого розмаху. Важливо, щоб робітниця, у яких є великий організаційний досвід, теж їхали на село.

Недавно одна наша висуванка, ткаля, поїхала в Самарський округ — в округ, де створюються нові великі колгоспи. Вона побула там і відразу побачила дуже багато недоліків, що їх на місцях бачили, але не знали, як зжити. Наприклад, був там уповноважений у справі хлібозаготівель, який неправильно визначав, скільки кому здавати хліба. Вона зажадала, щоб його негайно усунули. Подивилась, як працюють завідувачі хат-читалень, провела широку роботу серед жінок, організувала їх на боротьбу з куркульством, і відразу після її приїзду сталося велике зрушення в цьому селі.

ПРАВИЛЬНО ВИКОРИСТОВУЙТЕ ТИХ, ХТО ІДЕ НА СЕЛО

Важливо, щоб ті культурні сили, які зараз їдуть на село, були правильно використані. Дуже часто буває: приїде людина, що жила в місті, і не знає, як присту-

пити до роботи на селі. Треба тим, хто їде, сказати, що їх завдання не тільки навчити, але й передусім самим повчитися, самим придивитися гарненько до життя колгоспниць, подивитись, які тяжкі сторони є в цьому житті... Тільки після цього можна буде справді допомогти.

Але й вам, колгоспницям, не треба зразу звертати увагу на кожну помилку, не треба суворо судити, коли людина щось не так зробила. Ви з нею поговоріть, розкажіть про свої нужди, навчіть працювати. А то буває так. Приїде комсомолка. Звичайно, комсомольці — народ молодий, думають, що враз усе можна взяти. Приїде і що-небудь спочатку наплутає, а її відразу беруть в штики: «Ні, матінко. Чого лізеш? Це не так треба робити». Краще буде, коли до неї підійти по-товариському і пояснити, як їй треба поводитися, щоб справді поділитися з вами своїми знаннями. Тоді не буде таких випадків, що людина приїде й не зуміє підійти, а її не зможуть використати, і в результаті вийде, що марно тільки час витрачено і багато нервів зіпсовано.

БІЛЬШЕ САМОДІЯЛЬНОСТІ

Тепер такий час, коли робітники й робітниці особливо готові йти на допомогу колективному рухові, коли культурні працівники прагнуть допомагати колгоспам. Тепер головне питання в тому, щоб на місцях *самі колгоспниці якнайкраще зорганізувалися, щоб вони піднесли свій культурний рівень, свою грамотність, виробили в собі звичку спільно читати газети, спільно читати і обговорювати потрібні книги, вчитися, висувати з-поміж себе найбільш здібних на всякі курси, готувати з них кадри культурних працівників.*

В усіх органах освіти і в робітничому середовищі тепер є ясне розуміння того, що треба йти на допомогу колгоспному рухові. Треба цю допомогу колгоспному культурному рухові подати що б то не стало. Але, з другого боку, необхідно колгоспницям зорганізуватися на цьому важливому культурному фронті. Оволодівши знанням, колгоспниця внесе надзвичайно багато в увесь колгоспний рух. Недарма Володимир Ілліч говорив, що жінка відіграє величезну роль у будівництві. У жінок є терпіння, у них є наполегливість. Подивіться і послушайте, як говорять жінки — голови сільрад, подивіться, як вони

наполегливо, невтомно працюють. У колгоспах точиться класова боротьба, і треба сказати, що ті жінки, які звільнилися від старих пут релігії, від старих забобонів і стали свідомими, не лишаються позаду, йдуть попереду твердим, упевненим кроком.

Культура і техніка допоможуть зміцнити наш колгоспний рух, зміцнити зв'язок між робітничим класом і широкими верствами селянства.

І тоді, коли це буде, наш колгоспний рух зробить нашу країну непереможною і ця країна горітиме факелом для трудящих інших країн. Так говорив Володимир Ілліч. Ми бачимо тепер, що саме до цього йде.

1929 р.

МАСОВА КУЛЬТУРНА РОБОТА НА СЕЛІ

Культурний фронт у даний момент — найтяжчий фронт. З одного боку, у людей голова паморочиться від величезних можливостей, і вони втрачають необхідну тверезість думки, виливають свої настрої в купах приголомшливих резолюцій; з другого боку, ми бачимо на практиці найреакційнішу недооцінку культурної роботи, особливо масової культурної роботи на селі, культурної роботи в соціалістичному секторі, ігнорування культурних потреб мас, панську недооцінку самодіяльності мас.

У листопаді минулого року ЦК ухвалив постанову про роботу хат-читалень¹. Постанова на вигляд дуже скромна, але вона говорить про найголовніше. Вона говорить не про Палади культури з венеціанськими вікнами, а про розширення сітки хат-читалень і про необхідність забезпечити наявність хати-читальні, яка добре працювала б, у кожній сільраді.

У районах суцільної колективізації, в усьому соціалістичному секторі і в сучасному селі взагалі перед нами з усією гостротою постало питання *про поголовне* обслуговування населення культурною роботою. Нам потрібна поголовна письменність, поголовна культурність населення. Потрібен певний *культмінімум*, такий же обов'язковий для кожного члена колгоспу, радгоспу, для кожного трудящого Радянської країни, як і агромінімум.

Поголовне обслуговування культурних потреб населення навіть елементарними формами вимагає величезної організованої роботи. В пункті першому постанови

¹ Постанова ЦК ВКП(б) «Про хати-читальні» була ухвалена 11 листопада 1929 р — *Ред.*

ЦК про роботу хат-читалень сказано: «Хата-читальня повинна стати в значно більшій мірі, ніж тепер, організуючим центром культурної і політичної активності бідняцьких та середняцьких мас (в тому числі мас селянок). Надзвичайно важливого значення набуває її робота в соціалістичному секторі сільського господарства»¹.

А чи зростає сітка хат-читалень у соціалістичному секторі? *Даних немає.*

Радгоспи говорять про клуби. У радгоспі, наприклад, кілька тисяч робітників. На 1930/31 рік до кошторису внесено на збудування клубу 25 тисяч, а потреба зібратися почитати, поговорити про прочитане, зайнятися чимсь колективно величезна. Чекати немає сил. Але нікому не спадає на думку, що треба створити поки що хату-читальню на чолі з завідувачем її, тобто людиною, яка організує самодіяльність мас, керує десятками червоних кутків.

Профспілки вважають за краще, щоб було порожнє місце, темнота, тільки не «хата», що нагадує про сільську темноту, з якою треба боротися.

Але справа не в назві.

Нехай це будуть кімнати-читальні, клуби-читальні, на чолі їх повинен стояти культурорганізатор, що виконує функції завідувача хати-читальні.

До одного з колгоспів Хоперського округу вислано бібліотеку в 2 тисячі томів, але ні хати-читальні, ні клубу-читальні, ні бібліотеки там немає — немає ні спеціального приміщення, ні спеціальної людини, в конторі стоять розламані ящики з книжками, книжки розтягують, навіть розкурюють. Треба розгорнути якнайширше сітку хат-читалень, клубів-читалень, 1 Травня *влаштовувати огляд сітки.*

Де взяти грошей на це? Постанова ЦК вказує на необхідність поліпшення матеріального становища хат-читалень «через профспілки, всі види кооперації, СКГВ², самооподаткування, радгоспи, МТС тощо»³. Цього не роблять!

¹ Директиви ВКП(б) і постановлення Советского правительства о народном образовании. Сборник документов за 1917—1947 гг. Вып. 2-й, М.—Л., изд-во АПН РСФСР, 1947, стор. 167.

² Селянський комітет громадської взаємодопомоги. *Ред.*

³ Директиви ВКП(б) і постановлення Советского правительства о народном образовании. Сборник документов за 1917—1947 гг. Вып. 2-й, М.—Л., изд-во АПН РСФСР, 1947, стор. 167.

Необхідно якнайшвидше розробити план культуроботи кожному радгоспові, колгоспові, кожній сільраді, *орієнтуючись передусім на задоволення першочергових потреб* (ліквідація неписьменності й малописьменності, обслуговування картою, книгою, підручником, довідковою роботою).

З одного боку, ми страшенні максималісти, говоримо про Палаці культури, на менше не згодні, і, з другого (див., наприклад, статтю т. Полянського в «Известиях»),— говоримо, що радгоспи повинні в «майбутньому» мати лікпункт (один на кілька тисяч робітників). Треба було б більше по землі ходити, аніж у хмарах літати. *Треба зараз же, не відкладаючи з дня на день, братися до проведення культмінімуму, залучити до цієї справи колгоспні й робітничі маси.*

«Всі хати-читальні замкнуті. Завідувачі хат-читалень мобілізовані на весняну посівну кампанію»,— заявляють інспектори, що їздили на село. Тим часом постанова ЦК вимагає забезпечення «постійної безперервної роботи хат-читалень»¹, вимагає забезпечити «у випадках доручень або відряджень завідувачів хат-читалень, що відривають їх від роботи хати-читальні... відповідну їм заміну»². Ні про яку заміну ніхто не дбає. Хати замкнуті. Хто за це відповідає і якій відповідальності за це підлягає?

Серед завідувачів хат-читалень багато чудових організаторів, але ще більше слабих, випадкових людей. Ось чому в постанові ЦК сказано: «Слабість кадрів завідувачів хат-читалень, їх часта змінюваність ставлять перед організаціями питання висування, підготовки й перепідготовки їх уже найближчим часом. ЦК пропонує всім місцевим організаціям разом з політосвітами підібрати до осені 1930 р. із складу районних, окружних працівників, з тих, хто закінчив і закінчує радпартшколи, педтехнікуми і робітфаки, *не менше 10 тисяч комуністів і комсомольців для хат-читалень, закріпивши їх на цій роботі не менше ніж на три роки, поставивши систематичну роботу по підвищенню їх кваліфікації*»³.

¹ Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании. Сборник документов за 1917—1947 гг. Вып. 2-й, М.—Л., изд-во АПН РСФСР, 1947, стор. 168.

² Там же.

³ Там же.

Як думають відносно 10 тисяч завідувачів хат-читалень партійні і комсомольські організації, що думають працівники відділів народної освіти? Яку підготовчу роботу вже розпочато для виконання цієї постанови?

Постанова ЦК пропонує «поширити на завідувачів хат-читалень усі права й пільги, надані вчителів сільської школи I ступеня»¹. Зробити це законодавчим порядком до січня 1930 р. І не тільки по РСФРР, але й по всьому Союзу. І цю справу не доведено ще до кінця.

Зараз, у період гострої класової боротьби, у момент, коли механізація сільського господарства, колективізація селянського господарства ламають старий побут, старі традиції, старий світогляд, особливо важливим є зміст роботи хати-читальні. *Потрібна особлива допомога завідувачеві хати-читальні від партійних організацій*, потрібні організовані, планомірний інструктаж, своєчасне доставляння книжок, всебічна допомога. Потрібен *районний* політосвітцентр.

Це повинен бути центр типу Будинку селянина, куди міг би в будь-який час приїхати завідувач хати-читальні або культорганізатор, дістати всі довідки, консультацію. У цьому районному політосвітцентрі повинні бути працівники, що дуже добре знають обличчя району, особливо його колгоспне і культурне обличчя. Потрібно, щоб у політосвітцентрі збирався *весь досвід*, вся ініціатива місць, щоб цей центр вів облік усієї роботи, допомагав найслабшим пунктам, щоб він організував інструктаж, розвинув усі форми пересувної роботи. Ці політосвітцентри (на конференції, присвяченій хатам-читальням, при АППВ ЦК ці центри пропонували назвати «будинками Ілліча», бо вони повинні вести пропаганду ленінізму, роз'яснювати, що говорив Ленін про село, про колективізацію, про змичку міста з селом, про культуру та ін., але потім вирішили, що назву «будинок Ілліча» ще треба заслужити) найкраще організовувати в соціалістичному секторі при машинно-тракторних міжселищних станціях, при тракторних колонах, де є способи пересування, де є партійні технічні сили.

¹ Директиви ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании. Сборник документов за 1917—1947 гг. Вып. 2-й, М.—Л., изд-во АПН РСФСР, 1947, стор. 168.

Роль таких будинків буде надзвичайно значна. Про необхідність організації політосвітцентрів сказано в постанові ЦК.

Організація самодіяльності населення в галузі культури має величезне значення. Тому постанова ЦК вказує на необхідність створення при всіх хатах-читальнях *рад* «у складі представників окремих організацій і виборних *культурповноважених* від усіх населених пунктів району дії хати-читальні»¹.

Ми говорили вже вище про те, що ЦК вимагає уваги до роботи хат-читалень (а тепер, очевидно, і клубів-читалень) від усіх організацій, і насамперед партійних та комсомольських, матеріальної підтримки хат-читалень з боку профспілок, кооперації, селянських комітетів взаємодопомоги, господарських організацій.

Само собою зрозуміло, така увага потрібна і з боку *сілрад, райвиконкомів*.

У нас встановилась бюрократична форма представництва, щось на зразок бюрократичної відписки на вимоги радянської громадськості. Сьогодні посиляють одного представника, завтра — другого; щоби він чув на зборах, щоби сам там говорив, — ніхто цим не цікавиться. Є рація запровадити лише відповідальне представництво. Організації повинні обирати представників до рад хат-читалень (або клубів-читалень), обговорювати, наскільки ця кандидатура підходить, представник повинен звітувати перед своєю організацією.

Постановою ЦК створюється новий вид культпрацівника — *культурповноважений*. Це виборна особа, його повинні обирати бідняцькі, батрацькі й середняцькі маси з культутиву. Поки що культурповноважених обирають від кожного населеного пункту, але надалі треба буде, певно, точніше визначити норму представництва. Слід уточнити права та обов'язки культурповноваженого, створити «грамотку культурповноваженого». Однак це краще зробити вже на підставі певного досвіду.

Треба там, де є хати-читальні, зараз же проводити вибори до рад хат-читалень, особливо необхідно це зробити негайно в районах суцільної колективізації, у со-

¹ Директиви ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании. Сборник документов за 1917—1947 гг. Вып. 2-й, М.—Л., изд-во АПН РСФСР, стор. 168.— *Ред.*

ціалістичному секторі. По окремих районах це вже робиться. Восени, коли сітка хат-читалень розростеться, коли буде досвід виборів культуповноважених, досвід їх роботи, треба буде провести кампанію перевиборів. Слід буде її старанно підготувати. Треба зараз же організувати самодіяльність мас у галузі культурної роботи, організувати висування (в особі культуповноважених), організувати засоби і сили для культурної роботи — в цьому суть питання.

Особливу увагу треба звернути на роботу в хатах-читальнях з *нацменшостями* їх рідною мовою.

У радгоспах треба звернути увагу на роботу з сезонними робітниками, на забезпечення постановки серед них культурної роботи.

Але якщо наголос робиться зараз на соціалістичному секторі, якщо постановка масової культроботи в ньому має бути піднята через хати-читальні і політосвітцентри на належну висоту якнайскоріше, тим більше, що на культурному фронті в колгоспах і радгоспах відчувається деяка розгубленість, недооцінка культурної роботи, то звідси не випливає, що в селі, яке ще не охоплене колгоспним рухом, повинна бути хоч у найменшій мірі ослаблена робота хат-читалень.

Хата-читальня є і з кожним днем повинна все більше й більше бути *центром пропаганди колгоспного будівництва*.

Зараз на село, особливо в соціалістичний його сектор, послано багато робітників і культбригад, в рядах робітників радгоспів є чимало шкільної молоді. *Необхідно, щоб бригади і шкільна молодь усіма силами допомогли розгортанню масової культроботи. Це завдання абсолютно невідкладне.*

НОВІ МЕТОДИ І ЄДИНИЙ ПЛАН КУЛЬТРОБОТИ

(ДОПОВІДЬ НА НАРАДІ З ПИТАНЬ НАРОДНОЇ ОСВІТИ ПРИ МК ВКП(б))

Партнараду мали намір зібрати давно, і тепер уже ніхто навіть серйозно не вірить, що партнарада відбудеться, але справа в тому, що цього року дуже багато що змінилося. Цього року все політичне становище, вся ситуація, широкий розвиток колгоспного руху, все те, що відбувається в робітничому середовищі, — все загострило питання народної освіти. Особливо велику увагу привернуло питання про кадри, питання про масову політосвітроботу, про масові форми шкільної дитячої роботи — всі ці питання набрали надзвичайно великої гостроти, починають розв'язуватися під тиском знизу, і стихійно йде розв'язання цих питань. Саме тепер настав такий момент, коли ці питання вже повинні влитися в певне русло, і треба, щоб партія в цьому питанні висловилась. Через це на 25 квітня призначено партнараду, яка цього разу, безперечно, відбудеться. Вже призначено комісію для керівництва — одним словом, вживають усіх тих заходів, які проводяться, коли серйозно готують партнараду, отже, я думаю, що ніяких сумнівів бути не може.

Які питання обговорюватимуться на партнаradі? Перше питання — про систему народної освіти, потім — про нові методи роботи і єдиний план усієї освітянської роботи і далі — питання про реорганізацію органів народної освіти. Звичайно, всі ці три питання якнайтісніше між собою пов'язані.

В якому розрізі буде ставитися зараз питання про систему народної освіти? Не в тому, що треба змінити якусь програму партії, основна настанова якої правиль-

на, а в тому, як усю систему народної освіти зробити такою гнучкою, щоб вона відповідала потребам моменту.

З другого боку, говорити про систему народної освіти зараз, звичайно, не можна, не говорячи водночас, якими шляхами ця система треба провести в життя, якими шляхами треба здійснити цю систему. Тому зараз ідеться не про те, щоб написати хорошу резолюцію, а про те, щоб провести справді в життя цю систему і провести її послідовно до кінця.

Нарешті, останнє питання — питання про реорганізацію органів народної освіти — також органічно зв'язане з цим питанням, бо неможливо думати, що ті нові методи, які зародилися в самій гущі життя, що вся ця гнучкість, якої вимагає сучасний момент від усієї системи народної освіти, можуть бути здійснені, якщо наші органи народної освіти працюватимуть тим темпом, яким вони працювали досі, і не будуть якось краще побудовані, краще пристосовані до тих завдань, що їх вони повинні проводити.

Мене намітили доповідачем у питанні *про єдиний план і про нові методи культури роботи*.

От, коли дозволите, я охоче скажу те, щб довелось опрацювати в цьому питанні. Звичайно, частково доведеться торкнутися й системи народної освіти, але питань роботи вищої школи, професійної освіти і т. ін. я зовсім не торкатимуся в своїй доповіді.

Так от дозвольте спинитися на питанні про методи роботи. Перше, що характеризує всю нашу освітню роботу — і політосвітську, і соцвихівську — це той розмах, якого вона набрала.

Перші роки революції доводилось думати не стільки про розмах роботи, скільки про основні принципи її. Доводилось проводити величезну ломку старого. Тепер уже нам здається природнішим за природне, що у нас — школи спільного виховання, що у нас релігію вигнано з школи, що наша клубна сільська робота пройнята політикою, пов'язана з життям тощо. Основні принципальні погляди так глибоко ввійшли в життя, що ми забули, що це взято з бою.

Перший час особливу увагу звертали на те, щоб показати, як треба робити. У перші роки ми особливу увагу звертали на те, щоб створити ряд показових закладів: показових шкіл, хат-читалень, показових клубів.

Коли приїздили іноземці, їх возили звичайно в наші кращі показові школи і показували там нові методи, на яких ми будуємо нашу народну освіту.

Але зараз, звичайно, момент зовсім інший. Зараз у нас революція піднімається на вищий ступінь, те, що відбувається на селі — колективізація і чимало зв'язаних з нею процесів, та посилена освітня робота, яка йде в низах, і в місті і на селі, — все це змушує ставити питання, що тепер справа не в тому, щоб створити певну кількість дуже добре обладнаних Будинків культури, певну кількість дуже добре обладнаних дослідно-показових шкіл; тепер питання стоїть про поголовне обслуговування мас. Це питання зараз життя поставило з усією гостротою. Зараз просто маса вимагає цього настійно. Якщо ми раніше, припустимо, говорили про корисність дитячих садків і хотіли показати, як вони повинні працювати, то тепер уже доводиться говорити не про це, а про те, як усіх дошкільників обслужити дитячими садками.

Цікавим є приклад Саратова. Там знайшли спосіб, як обслужити всіх дітей дошкільного віку. Місто поділено на дільниці. Вибрали дільницю в сто п'ятдесят сім сімей і почали з того, що без копійки грошей добилися на цій дільниці обслуговування всіх дошкільників. Як там це зробили? Вибрали приміщення, куди зручно було всім приходити, і завідуючий відділом народної освіти з певною групою товаришів сиділи з ранку до вечора і розмовляли з усіма матерями цієї дільниці. З кожною матір'ю говорили вони про переваги дошкільної освіти і разом з нею вираховували, скільки їй обходиться зараз дитина і скільки обходиться, коли вона буде в дитячому садку. І вдалось переконати всіх матерів. Кожна мати чесно говорила, скільки вона може внести на утримання своєї дитини. Причому товариш, який це розповідав, відмічав надзвичайну чесність матерів, коли вони побачили, як по-діловому і з якою увагою до їхніх дітей обговорюється це питання. Одна каже: «Я можу вносити 2 карбованці... ба ні, я можу вносити ще 50 копійок, бо беру додому штопати панчохи, цим підробляю». Лише кілька чоловік не могли вносити грошей або могли вносити менше того, скільки коштує утримання дитини протягом дня. Але тут розгорнули таку агітацію, що жителі цієї дільниці, які навіть не мали

дітей-дошкільників, захотіли взяти в цьому участь. І вдалося без жодної копійки асигнувань відкрити дитячий садок для всіх дітей дільниці. Причому влаштували його просто, не наймаючи нянь, а організовуючи чергування матерів. Це, як вони його називали, «кооперування матерів» дало чудові наслідки. На цю дільницю почали рівнятися й інші дільниці. Тут уже почалося змагання між ними. Бригада, яка поїде в Саратов, розповість, чи добилися там уже повного охоплення дітей-дошкільників, чи обслуговують їх на 50—80%, але, в усякому разі, у Саратові добилися того, що діти-дошкільники у своїй масі обслужені дитсадками. Це, звичайно, величезне завоювання. Поголовне обслуговування змінює весь характер нашого обслуговування.

Цей приклад особливо характерний, коли слухаєш орехово-зுவєвських робітниць, що розповідають, як у них відкрили садок на тридцять чоловік; одна робітниця каже: «Я б теж погодилась платити за свого сінка, адже я все одно няньці плачу, а няньці самій треба вчитися, та, крім того, я хочу, щоб моя дитина по-новому виховувалась». А їй відказують: «Ти до бідноти не належиш, дитячий садок влаштовують для найменш оплачуваних робітниць, для бідноти, а ти одержуєш хорошу платню, і тому твоєї дитини не беруть».

Досі на те, щоб створювати масові дошкільні заклади, не звертали стільки уваги, скільки треба. Тепер ми переходимо до поголового обслуговування дітей. Розкачався, скажімо, Саратов, ще, може, кілька місць, але шлях уже прокладено, уже дошукалися методу, з яким треба підходити до розв'язання питання.

Візьмімо інше питання — *про загальне навчання*. У нас це питання довго обговорювалось, надрукували багато книжок, де робляться викладки, через скільки років і на скільки процентів ми зможемо навчити дітей, а половина дітей благополучно росте неписьменною. До останніх років усе були більше розмови, як це зробити. Раптом така найубогіша, найбідніша область, як Центральна-Чорноземна, про злидні й бідність якої всі дуже добре знають (в розумінні добробуту селянства це найвідсталіша область: махрові поміщики зуміли так затуркати селянство, що бідність там надзвичайна, і ніколи нікому й на думку не спадало, що ЦЧО може щось таке показати), взяла та й ухвалила постанову з цього ж року,

з січня 1930 р., запровадити загальне навчання. Стали звільняти для цього хати, встановили тризмінні заняття, мобілізували всіх, кого могли, відкрили 2500 комплексів і запровадили загальне навчання для восьмирічок. Це новий метод поголового обслуговування, який відразу всі старі розрахунки, викладки, «радіуси» змів,— маси підійшли без ніяких «радіусів» і провели загальне навчання. Такий підхід, революційний метод, характерний для теперішнього часу.

Ми говоримо, що треба спорудити районні Будинки культури. У нас це питання в періоді обговорення, а в Краснополянському районі¹, де утворилась міцна комуна, що охоплює шістдесятитисячне населення, Будинок культури уже створено. Краснополянська комуна утворилась на основі старої комуни — ще з часів Колчака. Там є ще стара жінка, яка в 1922 р. молилася за те, щоб комуна залишилась, а тепер ця стара богу вже не молиться, каже: «Ні, вже тепер не вірю в бога». Ми тут розмовляємо про Будинки культури, а в Краснополянському районі спорудили Будинок культури (на сорок вісім селищ), де весь час готують потрібних працівників: навчають агрономів, підготовляють ліквідаторів неписьменності, завідуючих яслами; відбуваються одна за другою конференції, на які кожне селище посилає своїх представників. При Будинку культури утворились дві показові дільниці, де поголовно ліквідується неписьменність, поголовно обслуговуються і навчаються діти.

Цей метод поголового обслуговування являє собою щось зовсім нове, що, певна річ, повинно позначитися і на всій системі народної освіти, і на самому нашому апараті.

Візьмімо ліквідацію неписьменності. Ще років зо два тому доводилось писати про «стабілізацію» неписьменності, а зараз ми маємо надзвичайно великий розмах. Правда, всяких недоліків дуже багато. У тому самому Краснополянському районі з охоплених лікпунктами як слід навчалось грамоти тільки 20%, а решта дістала тільки загальний розвиток. Це, звичайно, нікуди не годиться, але все ж відбувається поголовне обслуговування і змінює характер всієї освіти. Тут кількість переходить в якість.

¹ Тепер — Свердловської області.— *Ред.*

Зараз змінюється і характер роботи. Все вже наскрізь пройняте політикою, в усякій дрібниці нашого життя — в усьому політика. Докотилося це аж до низів села, і тому неможливо нічого робити, не пов'язуючи цього з політичними питаннями. Через це стихійно й неминуче на лікпунктах також запроваджується година політграмоти. Робота, яка проводиться з матерями, теж пов'язується з політикою. Немає такого кутка освітньої роботи, який не був би пов'язаний з політикою. Правда, тут є деякі труднощі. Береш буквар і читаєш: «Паша орала»,— і всі обурюються: «А де ж колгосп?!» Або сказано про робітника — і всі обурюються: «А де ж соцзмагання?!» Держвидав кричить: «Що ж робити? У нас старі букварі, соцзмагання в них нема, колгоспу нема — ви букварі не хочете брати»,— і починають писати вкладки.

Політикою проймаються тепер усі сторони життя, доводиться переглянути і програму першого ступеня, ще більше — програми шкіл селянської молоді. Тепер немає вже шкіл селянської молоді — вони вже дістали нове «хрещення» — школи колгоспної молоді. Не в назві, звичайно, справа, але вона відбиває певне прагнення, необхідність усе органічно пов'язати з політичними питаннями,— і всі питання неодмінно пов'язуються з політикою. Ми знаємо, що в розпалі революції наші букварі відразу набрали політичного характеру; тоді в них писали: «Ми не раби, раби не ми». Потім «рабів» витіснили знову «Даша», «Паша», «Маша». Тепер, як і в перші роки революції, все пройняте політикою — і інакше й бути не може. Це друга докорінна зміна...

Тепер питання про керівництво. Як керували раніше? Багато шаф стоїть у Наркомосі, а там багато лежить підшитих паперів (правда, тепер ніхто в них не розбереться). Ось добре написані резолюції, послані в губернії, з губерній — у повіті, а з повітів — у села. Це можна сказати не тільки про Наркомос, а й про всі наші органи освіти. Хороших резолюцій багато, але все ж немає зараз того керівництва, якого вимагає життя. Життя вимагає живого, безпосереднього керівництва. От, наприклад, питання: як працювати з сезонниками, що приходять у радгосп,— не тільки з будівельниками, а й з сільськогосподарськими сезонниками: косарями, городниками та ін.? Яка-небудь робота з ними проводиться? Не проводиться, а повинна проводитись. І от давай керівну вказівку

зараз, як проводити роботу з сезонними сільськогосподарськими робітниками! Де, в якій резолюції про це сказано? Шукати ніколи: керівну вказівку треба дати негайно.

Друге питання — здається, таке просте питання — про кооперацію. Скільки вже про це говорили, а як організовує кооперація споживача? Ось у нас було недавно засідання Політосвіткому, і слухали ми доповідь товариша із споживчої кооперації: стільки-то відраховано на ліквідацію неписьменності, стільки-то — на купівлю книжок тощо. Все це дуже добре, але як ви організували споживача? Кажуть, треба мати вказівки. А справа не жде: постає питання на весь зріст про нову організацію споживача.

От я пам'ятаю, як мені довелося жити в Швейцарії під час війни і доводилось поратися коло газової плити, коло якої цілий «жіночий інтернаціонал» порався і де вночас обговорювались різні питання. От якось і кажуть: «Ви читали оголошення, що вівторками й суботами просять не їсти м'яса, бо з м'ясом трудно?» А я саме пішла й купила м'ясо, бо крамниці були відкриті. Але ж було оголошення, що м'яса не треба купувати. Я тоді питаю: «А як перевірятимуть, по квартирах ходитимуть чи що?» — «Ну хто ж,— сказала господарка, дружина шевця,— коли написано, що трудно з м'ясом, купуватиме його, хіба що якийсь іноземець-буржуй, а ні один робітник м'яса їсти не буде». Оце називається «організований споживач»! А у нас із цим як? Пішла чутка, що перець появився,— давай півтора кіло перцю. А що робить споживча кооперація? Споживкооперація «відраховує» стільки-то процентів на ліквідацію неписьменності. Справа хороша, але як вона повинна оповіщати споживача, як повинна впливати на попит, як повинна культурно працювати з споживачем,— як це вона робить, наскільки залучає до цієї справи масу? Та невідомо! Де знайти вказівки? Писати резолюції? Але ж їх тепер ніхто не читатиме!

Життя висуває такий спосіб керівництва. Візьмімо Саратов. Задумали там селянський університет. Коли мені вперше стали говорити про це, я сказала: «Ну, саратовці все видумують!» А тепер, послухавши, щоб товариші розповідають про селянський університет, і вдумавшись у це питання, я бачу, що створено нову форму керівництва. Що ж роблять у Саратові? Пишуть книжки

з актуальних питань поточної політики: соціалістична реконструкція промисловості, кооперативний план Леніна, колгоспне будівництво і т. д.,— до цих книжок додано конспекти лекцій, при цьому вказано, як працювати з різними верствами населення, як проробляти те чи інше питання з колгоспниками, з біднотою, з жіночою аудиторією тощо. Такі книжки селянський університет розсилає вчителям, політосвітникам, агрономам, ветеринарам, технікам — тим, що живуть на селі,— мобілізує їх і говорить: «От через стільки-то місяців приїде комісія, буде перевіряти, і тоді — складайте залік, щоб ви з книжки засвоїли і щоб ви, керуючись цією книжкою, зробили». Метод виходить трошки військовий: посилають книжку—вивчай її, читай і, керуючись нею, працюй. Мені доводилось одержувати листи від саратовських учителів, які мені писали: «Кому це ви справу народної освіти віддали? Як учитель тут може жити? Не зважають на нього, примушують учити одно, друге і третє». Але маса вимагає знань. Треба, щоб усі розуміли, що таке соціалістична реконструкція промисловості, в чому полягає кооперативний план Леніна. Може, це не до вподоби всім працівникам. Є певна частина, яка не захоплена цим загальним ентузіазмом, яка не розуміє завдань моменту. Але доводиться йти в ногу з життям, і в цих вимогах немає нічого протиприродного і немає особливого затиску. Адже ж ми вимагаємо для викладання в школах другого ступеня певного обов'язкового мінімуму, і для того, щоб викладати у школі I ступеня, теж потрібна певна сума знань. Так що вимога певної суми знань від культурних працівників взагалі звичайна. Тут форма тільки інша. Але що тут характерно? Що керівництво дається не книжне, а *безпосереднє*.

Загальне навчання, лікнеп надзвичайно розширили кадри тих, хто залучається до культурної роботи. Зараз до цієї роботи залучено чимало таких працівників, які раніше стояли осторонь. Залучають шкільну молодь, посилають товаришів на село, і назва особлива склалася — «культармійці». Роблять дострокові випуски у вузах, у технікумах, у школах I ступеня, і молодь їде на село. Наприклад, у Центрально-Чорноземній області, в Орловському окрузі, селяни виїжджають назустріч молоді з валянками, кожухами, приділяють їм місце, де жити, і тепер той, хто працює в школі другого ступеня і хто

інакше не знав би, з якого боку йому до роботи взятися, відразу опиняється в іншій обстановці і відразу починає працювати. Те, що ми знаємо про Орловський округ, про Курський округ, про Нижню Волгу,— все це показує, як здійснюється зовсім новий підхід і як ці культармійці, поставлені лицем до лица з життям, знаходять такі методи роботи, яких раніше ніхто не бачив і про які ніхто не чув. У дуже багатьох випадках це дає чудові результати, але тільки тоді, коли з культармійцями проводять якусь роботу. Ми бачимо таку картину в Саратові, у Воронежі, у багатьох інших містах, де вузи починають обростати різними курсами, що підготовляють культармійців. Це вже інший вид керівництва — це робота з широкими кадрами тих, кого залучають до культроботи. Це теж те нове, що відрізняє нашу освітню роботу в даний момент від освітньої роботи колишніх часів. Кадри культармійців розширюються і збільшуються.

Є ще нове, про що чітко сказано в програмі партії, але що часто лишалось на папері,— це необхідність залучати само населення до роботи. Візьмімо клуби. У клубах було обов'язкове членство, отже залучали не всю масу. Далі візьмімо школи — були ради сприяння, теж не дуже широкі, робота була й тут обмежена; те, що зветься радами народної освіти, у житті майже не практикувалося. Широкі маси не залучались до роботи, а головне — масу розглядали як об'єкт педагогічної пропаганди. От, скажімо, треба було працювати з членами клубу, але включались вони до роботи погано, їм не давали самостійної роботи. Самодіяльність мас не була організована.

Як приклад я наведу такий випадок. Недавно відбувався з'їзд з питань житлової кооперації. Прийшла я на цей з'їзд. Підходить до мене група жінок, і починає одна з них «плакати»: «Я,— каже,— в групі, що готує працівниць для дитячих садків». Питаю: «В чому ж справа, що не гаразд?» — «А от,— каже,— до роботи не підпускають, вчать, а до роботи не підпускають». Оцього недопускання до роботи маса терпіти не може.

Зараз найважливіше — це організувати активність мас, і під цим кутом зору треба побудувати роботу. Ми починаємо хороші справи, але це у нас завжди зривається, і зривається через те, що, по суті, до справи не

залучені маси. Коли ми будемо цю самодіяльність мас організовувати, тоді справа піде.

Ще приклад. Ви знаєте, як іде робота з висуванцями. Висуванець приходить до апарату певний, що він увесь апарат переверне, а апарат його починає зтягувати, як баговиння. Висуванець чинить опір, не хоче тонути в болоті, але, як йому опиратися, він не знає, і ось перший час помічається надзвичайне нервування висуванця.

Які тут методи? Поставити висуванця на самостійну роботу. Поки висуванець в апараті, йому здається, що до нього неухважно ставляться, а коли він іде, наприклад, на інспекторську роботу на село, тоді він з своєї пролетарської точки зору вміє підійти до питань, поставити питання — натиснути на фінінспектора, якщо фінінспектор неправильно діє, натиснути на бюрократа, який закриває хати-читальні не до речі; своїм пролетарським чуттям і наполегливістю він впливає на масу, на актив. Коли він бачить, що знання, набуті в апараті, допомагають йому добитися результатів, він уже зовсім інакше себе почуває. Таким чином, питання самостійної роботи — це одно з основних питань в організації самодіяльності мас.

Всі ці питання про нові методи роботи, звичайно, відбиваються на постановці всієї справи народної освіти. Відбиваються ці методи і на наших вузах. Коли ми кидаємо наших студентів на масову роботу, спочатку їм здається, що вони не для того вчилися, щоб займатися якоюсь ліквідацією неписьменності, або не для того вони вчилися, щоб керувати «вступними курсами у виробництво», а для того, щоб бути інженерами. Та коли вони зустрічаються з масами, то незабаром починають розуміти, що значить «навчаючи — вчимося». Вони бачать, що вони і того, і другого не знають, — тут починається серйозна самоперевірка. Через це студент, який працює з масами, уже не той, який сидить тільки над книжками.

Американський вчений Тейлор, пишучи про профосвіту, зазначає: треба, щоб студент вищого навчального закладу з рік попрацював на виробництві разом з робітником у таких самих умовах, що й робітник, без ніякого привілею нарівні з ним працював, — тоді він буде справжнім спеціалістом, що не тільки пише якісь плани, але вміє свої плани й перевіряти. Зараз у нас це йде стихійно, і життя вимагає того, щоб студенти йшли в маси.

Багатьом, особливо старій професурі, це здається порушенням навчальних порядків, самі студенти не завжди йдуть охоче; але масова робота — це школа, через яку повинен кожний спеціаліст пройти. І вузівська робота зараз набуває трохи іншого характеру — значно глибшого, ніж це було раніше.

Тут ми підходимо ще до одного питання. Ми знаємо, що в господарській галузі у нас — п'ятирічка. У нас кожний малюк про п'ятирічку говорить, піонери все говорять про п'ятирічку. Приїздив до нас один американець. Коли наш працівник, т. Кіров, почав розповідати йому, як ми ведемо пропаганду п'ятирічки, американець усе повторював, що це дивовижно. «Невже ви це робите — приділяєте так багато уваги цьому питанню? У нас нічого подібного немає», — говорив він. Йому розповідали про всі плакати, про діаграми — про все, що робиться в справі пропаганди п'ятирічки. Треба сказати, що розмах пропаганди п'ятирічки у нас надзвичайно великий.

Хто не знає про п'ятирічку, про планову роботу, про промфінплан? Всі знають, що треба працювати за планом. Це вже ввійшло в життя. А от відносно культурної роботи, що й тут треба за планом робити, — цього ще ніхто не знає. А якби хто-небудь згадав, що треба за планом працювати, то сам він хоч і скаже, що треба так працювати, але думає, що це ще не скоро буде. Візьміть село: тут у вас і дитячий будинок, і школа, і хата-читальня, а школярі пишуть: «У нас немає книжок», — і піонери пишуть: «У нас немає книжок», — і з дитячого будинку пишуть: «У нас немає книжок», — і з хати-читальні пишуть, що немає книжок. А якби склали свої копійки разом, були б книжки. Дитячий будинок поруч, але нічого не знає про хату-читальню. Школа нічого не знає про дитячий будинок, живуть наче на безлюдному острові. Немає не то що планової роботи, а навіть елементарного зв'язку, скажімо, між хатою-читальнею і школою. Тут немає ніякого погодження, немає культурного комбінату, немає плановості в роботі.

У нас при Наркомосі працює Комітет політосвітроботи. Він має велике значення. Дуже рідко хто-небудь з Московського відділу народної освіти заглядає в Комітет політосвітроботи. Ми думали, що туди заходитиме не тільки сам т. Артамонов, а взагалі Мвну в цілому більше цікавитиметься цією роботою. Та ось т. Арта-

монов бачив, знає і всіма кісточками відчуває, як ми врозсип усі працюємо: окремо профспілки, окремо кооперация, окремо Політосвіта і окремо Колгоспспілка. Коли ми поставили злободенне питання про роботу в колгоспах, то до нас прийшли представники від сорока організацій, що працюють серед дорослих. Таких організацій безліч, але кожна організація працює сепаратно.

Коли профспілки зараз перебудовують свою роботу, то вони її перебудовують так, що невідомо, куди культвідділи ділися. Але все ж спробуйте поговорити з культвідділами (колишніми або майбутніми) про спільну планову роботу — трошки важкувато домовитися, а з кооперациєю ще важче. Кожен говорить, що керівництва немає, а коли кажеш, що треба за одним планом працювати, то відказують: «У профспілки гроші — ви на гроші зазіхаєте!» А от у Бежиці, за сім кілометрів від Брянська, був народний дім на шістсот чоловік, профспілка ж тепер через вулицю спорудила Будинок культури і витратила мільйон. Щодо неписьменності профспілка говорить: «Ну чого ми будемо займатися лікнепом? Це справа відділу народної освіти, нехай він займається; дитсадків кіт на плакав» — і т. д. Так тепер розтрачають сили і кошти.

В Орехово-Зуєві виявилось двадцять дві бібліотеки профспілкові, кілька кооперативних, одна дитяча бібліотека, і всі вони працюють кожна за себе. Одна купить наукових книжок, а про популярні забуде, дві бібліотеки поряд куплять одну й ту саму літературу. Такий різнобій, що через вулицю один завод металічний, другий текстильний, а коли до бібліотеки металістів прийде текстильник, то йому книжки не дадуть.

Я була в Ростові-на-Дону — там чудовий Будинок культури імені Леніна. Непогана там і бібліотека. Я спитала бібліотекаря: «Ну, а коли зайде до вас селянин з колгоспу і попросить книгу, ви йому дасте?» Бібліотекар подивився на мене підозріливо і сказав: «Нехай він подивиться, як робітники живуть, а книжку ми йому не дамо». Виявилось, що дають книжки тільки залізничникам; є там великий завод — Сільмашбуд, у якого своя погана бібліотечка, але ця хороша бібліотека до неї ніякого відношення не має — великий різнобій і страшенна неорганізованість. Цьому треба покласти край.

Я думаю, що це ясно, але навіть практично надзвичайно важко проводиться єдиний план. І треба, щоб пар-

тія сказала своє авторитетне слово, бо, коли не буде певної партійної директиви, ми ще довго марнуватимемо час з цією справою і працюватимемо не за єдиним планом, а нарізно, безсистемно, безперспективно.

Яким повинен бути план? Він не може бути довільним, це не бюрократичний план — не те, що взяти і обчислити: стільки-то селищ, на кожне селище стільки-то закладів,— взяти перемножити, скоротити і т. д. Не так підходити треба. Треба такий план будувати на основі стану і розвитку господарського життя — тоді він буде справжнім планом. Ми знаємо: стан промисловості і сільського господарства в краї отакий, у цьому окрузі — отакий, у цьому отакий — і т. д. Відповідно до цього потрібен і різний підхід. Населення різне — і потреби різні. Кожний край має своє минуле, свій національний склад, свій культурний рівень. Всі ці особливості треба врахувати і на основі їх побудувати план, в якому можна захистити кожну цифру і довести, що потрібен саме такий, а не який-небудь інший план. Тільки тоді цей план буде побудований на господарській основі. Він повинен бути оперативним. Необхідно, щоб усі організації об'єднали свої кошти, об'єднали свої сили, розподілили між собою роботу, уклали між собою генеральний договір, який зобов'язує кожну організацію вести роботу, і тоді спільними зусиллями вдасться зрушити справу з місця.

Якщо ми тепер подивимось на село, воно, звичайно, інше, ніж було дванадцять років тому, але все ж дуже дивно, коли день у день читаєш у газеті про якогось «антихриста» тощо. Думаєш, невже за ці роки ми настільки культурно не просунулись, що у нас ще так багато відсталості? Коли чуєш, що на такому-то заводі робітник, який прийшов із села, у машину сунув лом, щоб переконатися, чи впорається з ним машина, і завод, що працює на конвейерній системі, через це спиняється, або що робітники не вийшли на роботу, бо «треба вигнати худобу в поле»,— коли все це чуєш, то думаєш: «Як же ми відстали і як від цієї нашої відсталості терпить увесь розвиток нашої країни!»

Немає сумніву, що партнарада підійде до цього питання з усією серйозністю і, сподіваюсь, дасть нам нові тверді настанови, дасть можливість широко розгорнути величезну масову роботу.

НОВІ МЕТОДИ І ЄДИНИЙ ПЛАН КУЛЬТРОБОТИ

(ДОПОВІДЬ І ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО НА ІІ ВСЕСОЮЗНІЙ ПАРТІЙНІЙ
НАРАДІ З ПИТАНЬ НАРОДНОЇ ОСВІТИ)

Товариші, хоч доповідь називається «Нові методи і єдиний план культроботи», але ж, по суті, йдеться не про нові методи. Ці методи старі, вони народились у вогні Жовтневої революції. Тільки цілий ряд причин перешкодив цим методам набрати необхідного розмаху і розгорнутися повністю.

Які це методи? Ось подивимось.

Один з тих методів, який тепер набув такого великого поширення, і там, де його проводять, дає надзвичайно позитивні результати,— це метод роботи з широкими масами, залучення цих мас до роботи по культурному будівництву. Та хіба це новий метод? Хіба це метод, який не зафіксований у нашій програмі партії, де сказано про ради народної освіти? Хіба цей метод не впливає цілком з усього вчення Маркса, з усього вчення Леніна? Коли ми пригадаємо спір Маркса з Лассалем, то суть розходжень між ними була саме в тому, що Лассаль говорив про «обслуговування» мас, а Маркс підкреслював необхідність самоорганізації мас, необхідність того, щоб маса брала всю справу в свої руки. І ось одна з останніх моїх розмов з Леніним (говорили про ліквідацію неписьменності, питання було про строки). Я на підставі досвіду говорила, що, наприклад, такий строк, як Десятиріччя Жовтневої революції, нездійснений. Що мені на це відказав Володимир Ілліч? *Якщо маси за це візьмуться*, то він буде здійснений. Ми знаємо, що маси не взяли до Десятиріччя Жовтня, а тепер, коли маси взяли, беруть активну участь,—тепер ми бачимо, що культ-

похід дав нам такі зрушення в галузі ліквідації неписьменності, яких ми не сподівалися, дав можливість такого швидкого темпу. Отже, нового в цьому методі нема нічого, і це метод, який у перші місяці, в перший рік після Жовтневої революції широко застосовувався. Я пам'ятаю, мені особисто доводилось виступати в Москві на початку 1918 р. з приводу питання про ради народної освіти; і от я пам'ятаю аудиторію в дві тисячі чоловік — аудиторію з робітників і червоноармійців, які уважно слухали і висловлювалися в питанні про ради народної освіти. І не тільки тут, у Москві,— скрізь проводились широкі збори. Ми бачили перший час після Жовтня надзвичайно велику активність мас.

Візьмімо інше, те, що дає позитивні результати в роботі (знову про досвід культпоходу я говорю),— це увага до конкретних умов, в яких живуть маси. Скажімо, той самий Саратов: він звернув увагу на умови життя робітниць, хатніх господарок. Дуже багато з тих, хто відвідує лікпункти, ніколи не були в театрі — Саратов почав з того, що став понеділками влаштовувати вистави для малописьменних. Що Центральньо-Чорноземна область проводить? Проводить бригади з кравчих. Оці методи обслуговування — дитячі садки, пов'язання роботи над ліквідацією неписьменності з роботою в дошкільній справі — впливають з урахування конкретних умов. Зараз, на жаль, цей метод урахування всієї обстановки, в якій працюють маси, ще у нас не всюди проводиться, і тому хоч рідко яка область не говорить, що стільки-то мільйонів ліквідують свою неписьменність і т. д., але тільки деякі області змогли в цьому відношенні стати на правильний шлях. Тільки деякі області змогли правильно підійти в цьому відношенні, враховуючи конкретні умови. Та хіба цей метод новий, хіба він не впливає з усього вчення Леніна? Адже та організація революції, яка у нас здійснювалась,— на чому була основана? На врахуванні наших конкретних умов, на врахуванні того, як у наших конкретних умовах положення марксизму можна було здійснити. І от завдяки вивченню, знанню, правильній оцінці цих конкретних умов, умінню переборювати труднощі — завдяки цьому вдалось провести і Жовтневу революцію, вдалось допомогти масам організуватися. Те саме ми бачимо і в питанні пов'язання лікнепроботи з конкретними умовами. Цей

бік справи повинен бути значно ширше, звичайно, розвинутий і стосуватися не тільки низових форм роботи. Він повинен охопити собою всю галузь народної освіти. Це орієнтування повинно йти значно глибше, розмах його повинен бути значно ширший.

Далі — пов'язання з політикою. Ну хіба тут є щось нове в цьому питанні? Володимир Ілліч говорив, що політосвіти повинні ліквідувати неписьменність і поряд з цим боротися з хабарами і тяганиною. Я пам'ятаю розгубленість деяких політосвітників на з'їзді політосвіт (коли ми тільки-но прийняли цю назву): багато кому здавалося, що тут ставиться таке завдання, яке зовсім не має відношення до культурної роботи, — боротьба з хабарами і тяганиною. Але Володимир Ілліч навмисне вибрав такі приклади, щоб на них показати, що коли наша ліквідація неписьменності, наша культурна робота не будуть пов'язані з тими завданнями соціалістичного будівництва, які стоять перед країною, то наша робота буде культурницькою роботою. І в тому пов'язанні культурної роботи з політикою, яке характерне для даного моменту, звичайно, нічого нового нема. Це проводилося в недостатній мірі, тепер це питання ставиться гостріше, і тут вимагають самі маси. Маси вимагають, щоб на лікпункті неодмінно була політгодина, діти вимагають, щоб були відповіді на певні питання. Отже, в цьому відношенні весь даний момент, вся теперішня ситуація веде до того, що вся наша культурна робота значно тісніше, простіше органічно пов'язується з політикою. Тепер просто неможливими є ті розмови, які ми чули кілька років тому, — наприклад, що клуб повинен бути тільки місцем відпочинку, що треба займатися там тільки фізкультурою, подивитися виставу, кіно. «Адже не можна щохвилини годувати масу політикою», — говорив багато хто. Тепер ми бачимо, що такі розмови стали зовсім неможливими. Ось недавно відбувалась конференція клубів, скликана по лінії ВЦРПС. На цій нараді з питань роботи клубів ніхто з тих, хто висловився, не говорив уже про необхідність тільки відпочинку, тільки розваг і т. д., а всі питання пов'язувалися з політикою.

Потім далі — керівництво. Раніше, звичайно, питанням освітнім партія і Радянська влада приділяли дуже багато уваги: не було такого з'їзду, не було такої конференції політосвітської або загальнонаркомосівської,

або, скажімо, по лінії профспілок, де б Володимир Ілліч не висловлювався з питань народної освіти. І не тільки він один, а мало не всі народні комісари вважали за потрібне приходити на наші з'їзди, висловлювались і висвітлювати роботу свого комісаріату. Ну це було на початку революції, але зараз життя знову ставить всі ці питання перед нами з особливою гостротою, і зараз деякі питання, що їх ставили в 1918—1919 рр., набувають надзвичайної актуальності.

Коли читаєш про те, що стосується 1918—1919 рр.,— про ту постановку питань, яка тоді була,— то бачиш, наскільки всі ці питання актуальні й досі. Але було чимало причин, які потроху змінили характер культурної роботи, вплинули на неї. Що ж то були за причини? Насамперед, звичайно, громадянська війна, хоч вона, з одного боку, підносила культурні інтереси й активність мас, але, з другого боку, вона так багато уваги, так багато сил забирала, що питання безпосередньо шкільного будівництва трохи відсувалися.

Далі питання, скажімо, розрухи міста, розрухи промисловості, розрухи сільського господарства. Це був удар по всій нашій культурній роботі. Країна була змушена перейти до непу. Це було неминучим, бо нам треба було придбати вмілі руки, нам треба було навчитися, як ті цілі, що їх поставила революція, застосовувати в конкретних умовах. Тут потрібна була тривала, буденна робота, але в процесі цієї роботи ніщо, може, так не потерпіло, як потерпіла справа народної освіти. Як карткові будиночки, падали наші хати-читальні, наші клуби, скорочувалась сітка, зменшувалась увага до цієї справи, і серед освітян відбувались певні процеси, треба прямо сказати — процеси бюрократизації. Через те, що революція не докотилась аж до низів села, селяни лише брали участь у революції, оскільки йшлося про війну і ліквідацію поміщиків, а перебудови старих господарських основ в їх масі ще не було, через те ми могли посуватися на культурному фронті лише повільно. І от культпохід — адже він виник не тому, що раніше ніхто не догадувався цього зробити. Двадцять разів були спроби так чи інакше внести в маси питання про ліквідацію неписьменності. Але відгуку не було, як у порожнє місце часто говорили. Тут зберемося, одне одного поагітуємо — все дуже добре; коли доходило до низів, там, звичайно,

певний актив це сприймав, та якщо ми візьмемо всю масу в цілому, то справа не посувалась або посувалась повільними темпами. І ось тільки тепер, у зв'язку з колективізацією, ситуація змінилася.

Володимир Ілліч написав у 1913 р. статтю, яка називалась «Росіяни і негри», де він показував, як малокультурність і неписьменність відсталих верств заражають всю країну. Він на прикладі Америки це показав: у рабовласницьких штатах негри були неписьменні, і в цих штатах білі теж були далеко менш письменні. Звичайно, у нас безкультурність села заражала і заражає й місто. А от тепер, коли село піднімається в зв'язку з колективізацією, коли старі підвалини ламаються,— тепер, звичайно, це позначається й на місті. А з другого боку, і та індустріалізація, яка йде в місті паралельно з колективізацією села, створює величезні передумови, сприятливі для того, щоб наша культурна робота, освітянська робота піднялась на вищий ступінь.

Я не буду докладно спинятися на нових методах. Про них всі більш-менш знають, про них тут з цієї трибуни значно краще, ніж я, зможуть розповісти і т. Бройдо, і товариші з Центрально-Чорноземної області, з Уралу, Волги, зможе розповісти т. Кравченко, яка дуже цікаву спробу провела в Орехово-Зуєві в справі здійснення єдиного бібліотечного плану. Чимало товаришів розповідь про ту роботу, про яку ми не знаємо. Через це я не буду докладно на цьому спинятися.

Нам, звичайно, треба якнайпильніше приглядатися до цих нових форм, які створюються в гущі життя, у творенні яких беруть участь маси. Цей досвід треба якнайстаранніше вивчити, цей досвід треба узагальнити саме для того, щоб піднімати всю нашу справу народної освіти на вищий ступінь. Зараз створюються і передумови для єдиного плану. Отут правильно говорили про те, що зміст тісно пов'язаний з методами, що методи визначаються змістом. Але не тільки методи, а й організація визначається метою, визначається змістом. Володимир Ілліч часто любив повторювати: не можна організаційне відділяти від політичного,— тобто організацію треба якнайтісніше пов'язувати з загальною настановою. І от коли меркне мета, меркне настанова, меркне ясне розуміння, куди і як ми повинні йти, то організація наша кульгатиме і методи наші нікуди не годитимуться.

Період непу, неправильно усвідомлений, повів і привів до надзвичайного розпаду справи народної освіти, її організації. Подивіться, який був прорив між роботою в місті і на селі. У цьому році мені довелось бути на одному засіданні ВЦРПС, де обговорювалось питання про те, що гроші, зібрані профспілками в день індустріалізації, профспілки вирішили дати на організацію машинно-тракторних станцій. І от дуже цікаво було спостерігати засідання, відчувалось, що це питання — нове питання. А тим часом ще зовсім недавно завжди чути було такі розмови: «Ваша сфера, сфера Головополітосвіти, — село, наша справа, профспілок, — місто». А оце зв'язок між містом і селом, який у нас такий тісний, який впливає з того, що у нас все нові кадри приходять із села і вливаються у виробництво, — цей зв'язок ігнорували і профспілки, а почасти й політосвіти.

Що ж ми бачимо тепер? От у цьому році у нас працював Комітет політосвітроботи, який повинен був об'єднувати роботу різних організацій. Звичайно, ми працювали досить-таки келійно, нашою роботою мало цікавились навіть товариші з Наркомосу, з інших відділів, але мені здається, робота цього року дає багатий досвід. Вона з надзвичайною ясністю виявила, який різнобій у роботі, яка непогодженість є в ній, як немає ніякого розподілу роботи. Кожен робив, що хотів. Отже, в цьому відношенні дуже багато можна було винести з цього, і ясно було одно — що всі усвідомлюють потребу єдиного культфронту. Але тут традиції великі, і зробити це самій якій-небудь Головополітосвіті, звичайно, зовсім не під силу. Не може добитися цього один Наркомос, бо він живе не на безлюдному якомусь острові і робить, що хоче; він повинен бути якнайтісніше, органічно зв'язаний з цілим рядом організацій. Для того, щоб культфронт став єдиним фронтом, потрібна не тільки правильна настанова самого Наркомосу, а й правильна настанова всіх наркоматів, усіх організацій, які ведуть цю роботу. Потрібен єдиний план.

Як підходити до цього єдиного плану?

Я почну з Наркомосу. Звичайно, та атмосфера — атмосфера розпаду культроботи, — яка була в країні, не могла не відбитися на роботі Наркомосу. У нас кожний главок становив окрему державу. Це ні для кого не таємниця, і бувало так от з Головопрофосом: Головопрофос

добивається, щоб інші питання не стояли на Раді Народних Комісарів, бо коли буде Соцвих добиватися грошей для загального навчання, то як би ці гроші не взяли, не «відстригли» від Головпрофосу. Оця відомча боязнь, цей різнобій у роботі на кожному кроці позначався. Працівники Головсоцвиху боялись, як би розвиток політосвітньої роботи їм не став на перешкоді. Політосвіта жила так, наче немає Головсоцвиху, наче немає вчителя, який живе поруч, наче вона не повинна йому допомагати. Найбільше нарікали на Головполітосвіту. Але треба сказати, що Головполітосвіті теж досить гірко було на світі жити. Наприклад, приїздили з місць (на Північному Кавказі було це) і розповідали, як проводиться агітація проти лікнепу, проти лікпунктів; розповідала на комісії з'їзду Рад одна селянка, член ЦВКу, як від неї голова сільради хотів узяти підписку, що вона не буде агітувати за лікпункти, бо потрібна школа, а не лікпункт. Це здається анекдотом, але це не анекдот, а факт. Отакий був жахливий різнобій у роботі.

Звичайно, так жити далі неможливо, і вже восени 1928 р., після літньої перерви, В. Н. Яковлева поставила з усією категоричністю на Колегії Наркомосу питання про те, що треба перейти на інші методи роботи. Але можна було говорити про це у вузькому колі, а широко ця справа не проходила. Цей план перебудови роботи дуже довго маринували в різних комісіях, і він дуже повільно просувався вперед (не з вини Наркомосу). Товариші з місць пам'ятають, що за зиму 1928/29 р., уже була розмова в Наркомосі і була розмова на місцях про необхідність перебудови роботи, але далі розмов це не йшло через різні об'єктивні причини, і тільки з цієї осені ми підходимо до корінної реорганізації Наркомосу.

Цільова настанова цієї реорганізації — припинити той різнобій, який існує. Але, товариші, я хотіла б звернути увагу на один бік справи. Хоч би як ми розсаджувались, хоч би як ми перетасовували главки, замість одних створювали другі, інші наклеювали б ярлички на них,— справа не зміниться, якщо ми не будемо вчитись у життя і не перевиховаємо самих себе. Ось у чому основне. Це мертвий, який хапає живого, він, звичайно, хапає і кожного з нас. Нам треба методи роботи теж змінити. Нам треба цілий ряд питань обговорювати разом з масою, з активом, в різних комбінаціях, нову основу

треба ще створити. Хоч ми й розбили стару бюрократичну машину, як ми її між собою називали, але бюрократизм — річ надзвичайно живуча, і він може і при новій конструкції виникнути, якщо ми характеру роботи не змінимо.

В якому напрямі треба змінювати характер роботи, в якому напрямі треба себе перевиховувати? Мені здається, що надзвичайно важливо весь час виділяти ряд питань, які потребують спільного обговорення. Важливе не те, щоб бригади організовувались десь осторонь спільної роботи. У нас бувало так: працюють бригади, а цілі відділи навіть не знають, як бригада працює і що вона робить. Дуже важливу роботу виконує бригада, а окремі відділи навіть уявлення не мають про її роботу і про її існування. Їздить інспектор, потім робить доповідь в організаційно-плановому відділі, а решта лише випадково довідується про ті дуже важливі висновки, які можна зробити з того чи іншого обслідування. Це все пережитки старого, коли при складанні контрольних цифр раптом забувають, що на світі існує бібліотечна справа. Це пережиток старого, який у кожному з нас ще сидить. І отут треба навчитися спільної роботи. Треба подивитись, як ми будуємо нашу роботу, чи справді ми всі йдемо в ногу, бо від спаяності, від згуртованості, від єдності цілей, які перед нами стоять, залежить успішність нашої роботи.

Це я говорю про Наркомос порядком самокритики, але це стосується не тільки Наркомосу, це стосується і всіх органів народної освіти. Візьмімо крайвно. От ми проводили бібліотечний похід. Ну, знаєте, цей бібліотечний похід був просто ілюстрацією того, який у нас різнобій. Неодмінно всі зазіхають на приміщення бібліотек. Студентів треба влаштовувати — давай, звалюй книжки на смітник: тут у нас буде приміщення «на ять», студенти будуть задоволені і хвалитимуть нас. Потрібне приміщення для школи — викидай к чорту бібліотеки: навіть бібліотеки?! Зараз на порядку дня стоїть питання про школу: школа чи дитячий клуб? Не можна ж так, товариші. Необхідна якась плановість у роботі і спаяність у роботі самих крайових відділів народної освіти. Коли у крайовому відділі працівники, які працюють по лінії Соцвиху, з дітьми, не зацікавлені в тому, що робиться по лінії дорослих або що робиться по лінії проф-

підготовки, то ця робота буде різнобійна — це буде Тришків кафтан, це буде однобоко. Ми думаємо, що наша справа піде на краще, коли ми наших інспекторів перехрестимо в «інтегральних інспекторів». Та коли наші інспектори дістануть нову назву, але дивитимуться тільки в один бік, то це будуть не «інтегральні інспектори», а інспектори, сліпі на одно око, які не помічатимуть, що потрібне пов'язання між собою всіх видів освітньої роботи.

І, нарешті, на місцях, аж на низу, на селі,— хіба там не буває такого, що дитяча школа — сама по собі, дитячий будинок, який тут же знаходиться,— сам по собі, хата-читальня — сама по собі, потім ще клуб є — і він теж сам по собі? І тим, що робить кожна з цих організацій, ніхто не цікавиться. Хіба цього немає? Ще й досі є. І перше, з чого треба почати,— це з об'єднання роботи в самому краї, бо тут потрібна максимальна згуртованість.

Однак далі. Про що свідчить досвід Комітету політосвітроботи? Коли Комітет було створено, коли Агітпроп ЦК ВКП(б) його затвердив, перший час ходили відповідальні працівники, а потім почалось таке: присилають працівника, який для своєї втіхи або розваги послухає, що діється, а потім іде і нікому про те, що бачив і чув, не каже. Його ніхто не питає, що він там робив і що він там чув. Він, може, сам розширив свій горизонт, але щоб та організація, від якої він приходить, розширила свій горизонт — цього не видно. Ось недавно у нас із споживчою кооперацією сталась така історія. Прийшов доповідач від споживчої кооперації. Працівники Головополітосвіти відразу ж у нього вчепились і почали йому доводити, що не так працює кооперація, як треба. Тоді товариш каже: «Я новий працівник, працюю два місяці, я не можу вам на всі питання відповісти». Ну що ж, хіба цей працівник відповідає за стан справ у кооперації? Ні. Відповідає та організація, яка посилає такого працівника. І якби це не попало в пресу, то я думаю, що кооперація навіть не поцікавилася б ніколи, що її працівник на засіданні цього комітету робив. Наприклад, профспілки тепер значно ближче підійшли до справи народної освіти. Тут дуже багато такого, що зближує з Головополітосвітою. Тут зрушення, на мою думку, дуже велике, але загалом і в цілому треба сказати, що взаємної

поінформованості все ж нема ніякої. Я думаю, що треба знайти якісь інші шляхи.

Вчора ми критикували, і правильно критикували, ВРНГ. Але треба добитися зрушення що б то не стало. По-моєму, треба, щоб були іноді спільні засідання Колегії ВРНГ з Колегією Наркомосу, старанно підготовлені, на яких усі зв'язані між собою питання були б опрацьовані і спільно, разом вирішені. Треба, щоб не якийсь делегат, що його порядком навантаження кудись послають, а щоб увесь наркомат був поінформований — у нас цього немає навіть щодо тих наркоматів, які ближче до нас стоять. От, скажімо, Наркомюст. Я говоритиму про нього не з цього погляду, а з погляду побутової роботи. Зараз Колегія Наркомюсту ухвалила ряд постанов і розкрила чимало фактів просто моторошних щодо безпритульності. Я про них тут не говоритиму ще раз. Але я вважаю, що абсолютно необхідним є спільне засідання всієї Колегії Наркомосу разом з відділом соціально-правової охорони неповнолітніх з Наркомюстом і, може, Наркомвнусправом, бо картина виходить така, яку самими тільки зусиллями Наркомосу не усунеш.

Візьмімо Наркомздорв'я. Ось педологія. Це справа Наркомосу, а не Наркомздорв'я, її треба залишити в Наркомосі, але Наркомздорв'я повинен дбати про здоров'я наших дітей. Чи є тут повне пов'язання? Якись наші осередки з якимись осередками Наркомздорв'я зв'язані, але загалом і в цілому у нас потрібного пов'язання немає.

У розмові з т. Толоконцевим я дізналась, що Наркомпраця зараз має можливість подати істотну допомогу в справі трудової підготовки підлітків. Ми з Толоконцевим говорили про те, що, звичайно, в республіці праці необхідно, щоб кожний підліток готувався до трудової діяльності. І в Наркомпраці є можливість це поставити. Я сказала т. Епштейну. Я не знаю, що т. Епштейн далі зробив, але тут треба не так діяти. Тут потрібні не розмови за чашкою чаю або без чашки чаю, а необхідно, щоб Колегія Наркомосу з Колегією Наркомпраці детально порозумілись у питаннях охорони праці, звичайно, з залученням ВРНГ, профспілок.

Тепер життя кличе всі наркомати до значно ближчого ділового обговорення питання. Певна річ, важливо, щоб не було дрібниць, а обговорювалось, розв'язувалось най-

істотніше. Але я думаю, що ми підійшли зараз до такого моменту, коли з цією ізольованістю Наркомосу треба покінчити. Далі так жити неможливо, бо інакше вся робота кульгатиме страшенно, і не тільки наша робота, а й робота інших наркоматів.

Я зовсім не вважаю, що наш Наркомос нічого такого хорошого не зробив. У нас велика робота проведена, але проводиться вона аж надто келійно. От, скажімо, у нас працювала науково-технічна секція ДВРУ, а науково-педагогічна секція не знала, як працює науково-технічна, і Головпрофос теж, здається, не дуже знав, як науково-технічна секція працює, а тим часом робота науково-технічної секції дуже цікава. Робота наших дослідних інститутів надзвичайно цікава. Робота, яку проведено з питань педології, — хіба це не надзвичайно цікава робота? Коли був з'їзд з питань педології, було близько тисячі чоловік, були представники науки, було найглибше обговорення цього питання з погляду марксистської ідеології, а після з'їзду невідомо, до якого відомства цю справу пришито, — чи то до Головнауки, чи то до Головоцвиху; і справа розсипається, а інші наркомати не мають уявлення про те, яку тут ведуть роботу.

Я думаю, що Наркомос провів велику роботу, і товаришам з Наркомосу, які нарікають, що на їх роботу не звертають уваги, я скажу те, що мені сказав колись один партійний товариш: «Треба бути трошки «нахабнішим» і вміти «рекламувати себе». Я не в поганому розумінні говорю — не в тому розумінні, що треба на порожньому місці щось роздувати і хвастатися тим, чого нема, але та робота, яка зроблена, повинна стати загальним надбанням, а не так робити, що десь, в якихсь папках, нікому не відомих, ця робота лежить, а потім папки хто-небудь з комсомольців, які наводять чистоту в Наркомосі, відправить в утильсировину. Багато нашого надзвичайно цінного матеріалу відправлено в «утильсировину», і тепер навіть книжок, що їх писали в 1919/20 р., ні з якими собаками-шукачами не знайдеш. Питання зв'язку — одно з найважливіших питань.

Та ось інше питання — я хотіла звернути увагу ще на одну передумову, яка потрібна для побудови єдиного плану. Якось Головполітосвіта почала займатися такою справою, як паспортизація. Про це, мабуть, теж ніхто за межами Головполітосвіти не знає, що це за «паспорти»

такі і звідки вони взялися. Це було тоді, коли у нас були губернії, але це легко і на округ переключити. Ці паспорти почали складати в зв'язку з тим, як ми розуміємо економіку.

У листуванні Маркса і Енгельса є один надзвичайно цікавий лист Енгельса до Штаркенбурга від 25 січня 1894 р., де він говорить, що нема якоїсь автоматичної дії економічного становища, як це іноді для більшої зручності уявляють собі, але люди роблять свою історію самі тільки в певному середовищі, яке зумовлює їх, на основі дійсних відносин, що лишилися від минулого. І в цьому самому листі Енгельс докладно спиняється на різних складових частинах економіки. Він говорить про те, що до економіки входять вся техніка виробництва і транспорт. У поняття економічних відносин включаються географічна основа, на якій ці відносини виникають та існують, і залишки попередніх економічних епох, які перейшли в дійсність від минулого і продовжують зберігатися або за традицією, або в силу інерції, а також, звичайно, зовнішнє середовище, що оточує цю суспільну форму. Далі Енгельс говорить про те, що і раса є економічним фактором¹.

От у Головоплітосвіті ми й побудували особливу схему для того, щоб нам уміти враховувати всі особливості якого-небудь краю. Нам треба, по-перше, врахувати природні умови; потім — стан промисловості, транспорту, сільського господарства, причому брати їх не ізольовано, а в зв'язку з загальною економікою країни, брати їх не тільки у стабільному стані, але висвітлити цю сторону в розвитку; потім історично висвітлити суспільний розвиток хоч з часу 1861 р., подивитися, що переживала ця область, і потім взяти сучасний культурний стан. Це ми називали «паспортами» і кілька років у дуже важких умовах працювали над цими паспортами. Тим працівникам, які працювали над паспортами, ця робота дала надзвичайно багато, тому що зараз, коли чуєш про який-небудь район, відразу уявляєш весь профіль цього району.

Тепер такі паспорти кожному краєві дуже легко мати. Тепер проведено районування, є істпарти, на які треба

¹ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс, Вибрані листи, Держполіт-видав УРСР, 1954, стор. 444—446.— *Ред.*

натиснути, і, звичайно, кожний край, кожний округ може мати всю картину. Що встановлено в процесі писання цих паспортів і розшуків в істпартах? Встановлено те, що яке-небудь село в 1905 р. громило поміщика, в 1917 р. воно перше визнавало Радянську владу і зараз перше йде щодо контрактації, щодо колективізації. Очевидно, це село являє собою якесь скупчення революційної енергії... Важливо вивчити всі ці масові рухи, і я з великим інтересом прочитала в «Орловской правде» — а ми в свій час дуже старанно вивчали Центрально-Чорноземну область, вивчали Курську, Орловську губернії, — що там тепер поставили перед собою таке завдання: цей паспорт показати в кіно. Вони знімають природу, господарське життя, історію краю — всіх цих махрових поміщиків, боротьбу з поміщиками. У них досі є старі жінки часів кріпацтва, які розповідають, що тоді було, у них все це ще живе в пам'яті. Так що відновити при кінозніманні дуже багато чого можна. Потім сучасне господарське життя і сучасне культурне життя — як його будувати. Дійсно, коли б мати такий кінопаспорт, його знали б не тільки працівники освіти, а кожний селянин і селянка — це мало б величезне значення, бо такий фільм захопив би, на конкретному прикладі показав би все те величезне зрушення, яке пережив цей край.

І ось мені здається, що найуважніше вивчення краю повинно лягти в основу складання виробничих планів, єдиних планів. Без такого знання, загальними «середніми» цифрами оперувати не можна. Пам'ятаю, в 1919 р. в Пермі — це було незабаром після залишення білими Пермі — один з червоноармійців виступив на мітингу і сказав: «Країна наша непереможна на предмет квадратності і просторовості». Але, товариші, цей «предмет квадратності і просторовості» становить надзвичайно великі труднощі. Володимир Ілліч говорив про п'ять укладів, які у нас існують. От, скажімо, в одному укладі, в Центрально-Промисловій області, розкуркулювання має один характер, а візьміть лишень напівпатріархальну країну, де ще родові відносини не зжиті, — там розкуркулювання повинно мати зовсім іншу форму і повинен бути інший підхід, а тим більше інша повинна бути культурна робота. Культурна робота без знання основ життя краю нікуди не годиться.

А далі ще що? Потрібне ясне, чітке знання і розуміння тих загальних завдань, які стоять перед країною. Звичайно, нікуди не годиться, коли у програмах нашої школи І ступеня нічого не залишається, крім свят, які рік у рік повторюються — свято Першого травня, день Жовтневої революції,— все в одних і тих самих формах проводяться і більше нічого не залишається. Тут важливо, звичайно, щоб наші кампанії якимось примикали до основного. І все ж ці завдання, які стоять перед країною, треба враховувати у виробничих планах.

Тов. Алексінський, який буде після мене робити доповідь, скаже про фінансовий бік справи, і т. Панфілов говоритиме, я про ці питання не берусь говорити, але ось ці дві речі — знання профілю свого краю, з одного боку, і, з другого боку, ясне розуміння завдань, які стоять перед країною, ударних завдань, на що треба звернути особливу увагу,— ці два завдання мають бути передумовою для створення плану.

Відносно цього створення плану.

Звичайно, треба укладати генеральні договори з цілим рядом організацій; треба добитися, щоб усі наркомати і всі наші найбільші організації, які існують, брали на себе певну відповідальність за цю роботу і мали певні матеріальні зобов'язання, щоб вони ясно усвідомлювали, як ця робота з ними зв'язана і що вони повинні зробити. Потрібні певний розподіл праці і, звичайно, певні права для цих організацій. У нас тепер відділи народної освіти часто розчерком пера знищують роботу довгих років, і це викликає велике побоювання з боку організацій: ну що ж — прийдуть профспілки працювати, у них проведена певна робота, а завідуючий окружним або крайовим відділом народної освіти накаже цю роботу, як таку, що не вкладається в план, знищити, перекопати, перебудувати. Знаєте, тоді ні одна організація не піде. Треба, щоб організації мали певні права і обов'язки. Це, на мою думку, поглибить значною мірою і роботу відділів народної освіти, зробить її далеко менш безвідповідальною, ніж та, якою вона зараз є. А тепер треба прямо сказати, що ця робота дуже часто зовсім безвідповідальна. І ось тут — ці генеральні договори, які повинні бути закріплені виконками; і РСІ повинна стежити за тим, щоб ці договори проводилися в життя. Ці договори матимуть колосальне значення.

Але це загальний генеральний договір. Необхідно, щоб у кожному селі, у кожному райвиконкомі, у кожному місті, на кожному заводі складали свій оперативний план, де видно було б, яка організація що робить, щоб це все якнайтісніше було пов'язано і щоб самі маси були залучені до обговорення цього питання. Візьмімо сільраду. Мені доводилось бачити голів сільрад жінок і чути, що вони кажуть: «От не знаєш, за що братися: чи то за ясла, чи то за майданчик, чи то за школу!» Хіба так треба працювати? А де інструкції? Інструкцій, написаних для сільрад у популярній формі, які зрозуміло пояснювали б кожному членові сільради, що він повинен робити,— таких інструкцій нема, а їх треба написати. Взагалі вся пропаганда єдиного плану в масі повинна бути побудована зовсім інакше, їй треба надати значно ширшого розмаху, і вона повинна бути тісно пов'язана із залученням мас до роботи.

І, нарешті, останнє — про керівництво.

Теперішній момент вимагає значно глибшого опрацювання цілого ряду питань. Ми зараз мало використовуємо досвід західноєвропейський і американський. Там є надзвичайно багато такого, чого треба навчитися. Це було б, за висловом Володимира Ілліча, справжнісіньке «комчанство», якби ми думали, що у передових країн ми нічого не можемо навчитися. Але ми, звичайно, нічого не можемо брати сліпо. Ми повинні брати їх досвід і пропускати його крізь призму нашого, комуністичного світогляду. Тоді для нас він буде надзвичайно цінний. У деяких областях ми пробували це зробити. Дуже цікаві висловлювання деяких американців у цьому питанні: «Дивна річ,— говорили вони,— методи начебто ви від нас взяли, методи для нас знайомі, а результати у вас виходять інші, значно кращі». От чому в нас інші результати,— цього їм не зрозуміти. Ми взяли їх методи, а зміст ми вклали комуністичний. Цього часто американські буржуазні педагоги не розуміють — не розуміють, що ми їх методи з іншим змістом пов'язуємо.

Нам треба вчитися. Зараз робота наших дослідних інститутів, робота Товариства педагогів-марксистів, робота методичної комісії набувають надзвичайно великого значення. Тут, певна річ, «хто не оре, у того й огріхів немає», і в процесі роботи можуть бути ті чи інші помилки. Але не в тому справа. Помилки колективно

виправимо, але значно важливішою є постановка питання. Саме це зараз набуває надзвичайно великого значення. Це ніяк не заважає єдності керівництва.

Ось що я хотіла б ще сказати з приводу єдності керівництва. Спочатку, коли стала працювати науково-педагогічна секція ДВРУ, Володимир Ілліч кілька разів говорив: «А що ж програма? Що у вас з програмою, як посувається справа?» Я мимрила щось невиразне. У нас справа не просувалась. Ми хотіли місця залучити і написали: будь ласка, напишіть програми, а ми узагальнимо досвід. І що ж ми одержали? Ми одержали цілу купу програм, написаних під найрізноманітнішими кутами зору. В одних програмах була історія «до Володимира Мономаха і після Володимира Мономаха», у других історію знищували цілком — навіть слідів не лишилося, у третіх пропонували вивчати якісь зовсім дивні предмети, на зразок того, «чому борода у чоловіків росте, а у жінок не росте». Ми одержали купу програм, над якою посиділи, і вирішили, що треба працювати інакше — треба спочатку дати загальну настанову. І от коли опрацьовано було загальну настанову і обговорено разом з місцями, коли було вислухано зауваження, тоді ця настанова вливалася програму в певне русло.

Було б зовсім неправильним, коли б у центрі захотіли писати програми для кожного краю. Один з інспекторів дуже образно розповів, що виходить, коли програми, написані в центрі, у Москві, застосовуються в Інгушетії. От паспорти і мають накласти відбиток на програму, а центр повинен давати лише загальні настанови, продумані настанови. Важливим у цьому відношенні є те, щоб було *єдине* керівництво, яке ґрунтувалося б на вислухованні думок місць, на врахуванні їх досвіду, щоб не було різнобою в керівництві, але щоб місцям були розв'язані руки для внесення в програми необхідної конкретності, яка впливає із знання місцевих умов. Те саме й щодо підручника. Тут зайва централізація, особливо зараз, шкідлива.

По якій лінії повинно йти керівництво? Керівництво повинно йти по лінії підготовки найширших кадрів освітян, серед них і культармійців, бо зараз робота набрала величезного розмаху. Через це сектор кадрів тепер набуває надзвичайно великого значення. Тепер суть питання — у доборі людей, і конче потрібно, щоб по лінії

кадрів не було різнобою, щоб тут проводили єдину марксистську, ленінську лінію.

Звичайно, тепер поняття «освітянин» розширюється. От є дуже цікавий саратовський досвід селянського університету, який я запропонувала б усім товаришам як найважливіше вивчити, бо там надзвичайно чітко розчленовано, як треба проводити керівництво — не паперове керівництво, а живе, безпосереднє. Там цей сільський університет так задумано (я не знаю, як це практично проводиться, — це інша річ, але задумано так): пишуть підручники, розробки до них, дають план лекцій на основі матеріалу підручника, дають методичні вказівки, як з якою верствою працювати — як опрацювати з молоддю питання, як опрацювати з жіночою аудиторією питання, як працювати з підлітками. Потім розсилають усе це безпосередньо вчителям, агрономам, ветеринарам — всій інтелігенції, яка є на селі: «Будь ласка, прочитайте оцей підручник і розгорніть роботу, а потім через півроку приїде комісія, якій ви розповісте про те, що вам дали ці підручники, і розповісте про роботу, яку ви провели, керуючись цими підручниками». Може, багато хто скаже: «Ах, яке заїжджательство!», — як говорять окремі старі педагоги і тим більше лікарі, агрономи: «Це, мовляв, справа Наркомосу. Як можна приставати з такими справами до лікаря?! Це мене аж ніяк не стосується». Але працювати по-старому не можна, а по-новому треба допомогти працювати.

Така робота, звичайно, аж надто важлива, але вона неможлива, якщо поряд з цим немає керівництва активом. Адже треба усвідомити те, що у нас тепер виріс і на селі, і тим більше в місті, надзвичайно цікавий і великий актив організаторів. От коли який-небудь завідувач Глазковської хати-читальні Тамбовського округу розповідає, як вони хлібозаготівлі проводили, дає цілий план: як вони охопили весь район, поставили і слухали радіо, розбили на сотні все населення і до кожної сотні прикріпили людину, як провели всю цю кампанію, — то, знаєте, коли слухаєш такого організатора, розумієш те, що Володимир Ілліч говорив на похороні Я. М. Свердлова. Він цинив т. Свердлова як надзвичайно сильного організатора і говорив: тепер маси все більше й більше виділятимуть з-поміж себе організаторів, за допомогою яких можна буде провести соціалістичну перебудову —

перебудову всієї структури країни. І от який-небудь глазковський завідувач хати-читальні є таким організатором, безперечно, видатним організатором, але, крім нього, крім таких організаторів, доводиться зустрічати в масах організаторів колгоспів, організаторів різних сторін сільського життя. Оця організація, яка робиться тепер у гуші життя, має величезне значення, але ми не вміємо допомагати цьому активу. Через цей актив ми повинні організувати сільську інтелігенцію, всіх знаючих людей так, щоб кожне їх знання йшло на користь будівництву соціалізму. Ми це погано робимо. І тому має рацію Саратовський селянський університет, коли він на цей актив звернув особливу увагу.

А потім питання — про підхід до мас. Це питання — питання допомоги масам у справі кооперування, взаємодопомоги, у справі об'єднання в галузі культурної роботи — має колосальне значення, і знов-таки Саратовський університет у полі свого зору ставить цю активізацію та організацію мас. По цій лінії, мені здається, і повинно йти керівництво, тут потрібна величезна робота.

Ось те, що я хотіла сказати. Звичайно, це тільки невелика частина тих завдань, які перед нами стоять. Володимир Ілліч говорив, що головне в будівництві соціалізму — організація. Зараз треба питання організаційні брати не окремо, а тісно пов'язуючи їх з нашими цілями і нашою повсякденною практикою. І в культурній революції суть питання — в організації.

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Товариші, ми говорили сьогодні про культурну революцію. Хоч культурна революція йде і піде трохи іншим шляхом, ніж революція політична, але все ж це — революція, і на кожних зборах, на яких доводиться бувати, на питання, як того чи іншого добитися, буквально доводиться відповідати: «Товариші, знання беруть з бою». І це на кожних робітничих і селянських бідняцько-батьрацьких зборах. По-моєму, на кожних таких зборах треба говорити: коли вже революція, то добиватися треба, бо під лежачий камінь і вода не тече.

Мене трохи здивували деякі виступи товаришів: дуже вже вони спокійні були. От узяти, наприклад, Західну

область. Що там, у Західній області, відбувається? На мене справила надзвичайно велике враження розповідь однієї селянки (правда, це було кілька років тому, але це до Західної області стосується й тепер, і це не який-небудь поодинокий факт). Селянка розповідала, як одним розчерком пера завідуючий відділом народної освіти вирішив зламати будівлю хати-читальні, колоди перевезти в сусіднє село на будівництво школи — і почав ламати хату-читальню. Тоді народ ударив на сполох. Тут, каже вона, безперечно, побилися б вони, покалічили б одне одного, коли б організовано не втрутились і не запропонували послати делегацію в Смоленськ. Ось до чого доходять завідуючі відділами народної освіти. У центрі ухвалили не зносити хату-читальню, а завідуючий місцевим відділом народної освіти вночі все-таки зніс її. Вночі робітники прийшли і перевезли. Якщо так робити, то, звичайно, можна таке роздратування викликати, яке може вилитися в дуже гострі форми. Це було три роки тому: на Десятиріччя Жовтневої революції розповідала про ці явища, але ж фактів гострої боротьби багато.

Товариш з Іваново-Вознесенська дуже скептично поставився до культурного піднесення, що спостерігається тепер. Але ж івановців доводиться бачити весь час. Недавно приїздила делегація з Вязників, з фабрики Карла Лібкнехта (кол. Ярцева), клопотатися про збудування школи, — але треба було бачити цих робітників! Адже це робітники, які ще в 1896 р. страйкували. Коли підготовлявся в Ленінграді страйк ткачів, спеціально людина їздила нелегально у Вязники, і ярцевці теж страйкували тоді. І саме в делегації, що приїхала, була робітниця, яка брала в 1896 р. участь у страйку. Хоч чверть години поговоріть з цими робітниками — і ви побачите, що вони доб'ються не тільки загальної письменності, але й семирічки. І таких робітників в Івановському краї немало.

От іваново-вознесенські робітниця приїздили в Москву, послали їх попрацювати у Гастева¹. Чому викликає таке роздратування Гастев? Приїхала велика кількість робітниць учитися працювати на верстатах по-но-

¹ А. К. Гастев очолював тоді Центральний інститут праці.—
Ред.

вому. Ця робота дає певні навички. Господарники добре забезпечили цих робітниць, так що вони жили в пристойних умовах, добре харчувались та ін. Але жодна жива душа ні з профспілок, ні з господарників — ніхто не подбав, щоб цих робітниць як-небудь обслужити в культурному відношенні. Треба було придумувати, звідки викроїти Головполітосвіті грошей на екскурсійну роботу, щоб повести цих робітниць до Музею Леніна, до Музею Революції, показати багато чого в Москві такого, що їм необхідно знати. От з цими робітницями розмовляєш, і вони розповідають про роботу в Іванові. Як рішуче говорили ці робітниці, як вони знають свою заводську роботу і яка у них колосальна енергія. То що ж — вони не доведуть справу ліквідації неписьменності до кінця?

Або приїздили недавно з Родників. Хіба родниківські робітники, які беруться за те, щоб провести промфінплан, хіба вони здадуть у справі лікнепу, у справі культури? Завідуючий відділом народної освіти з Іваново-Вознесенська, що тут виступав, дуже помиляється. Іваново-вознесенці такий загін, який зуміє добитися свого.

Культурна революція йде з низів і не тільки в Іваново-Вознесенську. Іноді профспілки цього не помічають. Вони створили собі клуби, членство в них — від широких мас відгородились. Ось тільки на недавній нараді, присвяченій клубній справі, членство зірвано, а як давно вже маси з приводу знищення членства натискають. Знизу натиск великий, і замість того щоб допомогти, ми часто не прислухаємось, не приглядаємось до того, що діється внизу.

От щодо цього знову пошлюсь на Володимира Ілліча. Було у нього вміння уважно вдивлятися в те, що діється навколо. Приїхали ми з-за кордону в 1917 р., і вже на першій конференції Володимир Ілліч говорив про те, що він чув від шахтаря, від селян. Він учиться у цього шахтаря, бере з його промови розуміння того, що в дану хвилину потрібне, він слухає, що селяни розповідають, як вони, взявши такий-то маєток, стали його оберігати тощо. І ось Володимир Ілліч, придивляючись, як підходить до того чи іншого питання маса, здобував з цього ясне уявлення про те, що треба зараз робити. Він прислухався до того, що говорили солдати, прислухався

до кожного слова. Але не тільки для того, щоб слухати, зв'язувався він з масами, а для того, щоб допомагати. А ми часто не слухаємо, наче ми працюємо в якому-небудь прядильному цеху,—заткнули ватою вуха і не чуємо того, що навколо нас діється, не чуємо— і тому не можемо допомагати.

Оця допомога, яка потрібна,— часто дрібниця яка-небудь, але, для того щоб допомогти масам, нам треба вміти битися за кожну дрібницю. От ми говоримо про єдиний план. Єдиний план— річ дуже хороша. Та ось Зернотрест уклав у «Гіганті» договір, що дасть підшефному колгоспові два автомобілі. Не дав. Ніхто не натискає. У договорах дають надзвичайно багато обіцянок, а проводити не проводять. Чи повинні ми дивитись на це байдуже: не наше, мовляв, діло,— чи повинні ми самі битися за те, щоб здобути ті кошти, ті можливості, які потрібні для роботи? Адже матеріальна допомога— це найсерйозніша допомога, і тут наш обов'язок— допомогти низовим організаціям добитися того, що потрібно. Ярцевським важко було добитися чого-небудь. У них немає школи. Діти повинні ходити за сім кілометрів. Зовсім неможливе становище. На такій фабриці, яка має величезне революційне минуле, немає школи. Їм треба боротися, але тут, звичайно, на всіх нас теж покладається обов'язок боротися.

Ніяка культурна революція без боротьби не здобуде перемогу. Дехто пропонує дуже простий спосіб— взяти цю справу і перекласти з пліч відділів народної освіти на плечі виконкомів, сільрад тощо. Звичайно, потрібна допомога з боку виконкомів, з боку Рад— міськрад і т. д. Без цієї допомоги не можна працювати, і цієї допомоги ми повинні добиватися. Але взяти і просто передати їм всю роботу неправильно. Адже відділ народної освіти— саме той орган, який повинен вести цю роботу, і тому передавати справу іншій організації— це зовсім неправильно. Якщо тут є т. Курська, вона дуже добре пам'ятає, як свого часу був проект Всеросійську надзвичайну комісію в справі ліквідації неписьменності здати до ВЦВК— більше грошей одержиш, більша підтримка буде— і як Володимир Ілліч на II з'їзді політосвіт гостро висловлювався. Він сказав, щоб більше таких планів про передачу з органів народної освіти тих чи інших функцій, що їх повинні виконувати органи народної освіти,

більше не було. Звичайно, у нас зовсім забувають міськради і виконкоми про свій обов'язок всіляко допомагати культурній роботі. Але намагання передати цю роботу неправильно.

Привернути увагу, звичайно, ми повинні. Так само ми повинні добитися уваги від усіх органів, і насамперед від господарників... Адже в усіх передових у промисловому відношенні країнах навіть капіталісти розуміють, який зв'язок є між культурою і продуктивністю та якістю праці. Недаром почали виникати свого часу ланкастерські школи, коли стала зростати кількість великих фабрик і заводів. І не заради прекрасних очей робітників у Німеччині існує обов'язкова восьмирічна школа. Адже це проводиться тому, що без неї робоча сила, яка працює на підприємствах, може дати значно менше, ніж тоді, коли вона культурна, грамотна. А ми до цього ставимось по-російському — за стародавнім звичаєм. У нас ще сільський побут, у нас ще стара патріархальщина, яка жива й досі; вона викликається недооцінкою культурної роботи, і, звичайно, треба всіляко проти цього боротися.

Відносно договорів. Є постанови, декрети, але важливо, щоб це не залишалось на папері. Є різні постанови. Наприклад, була постанова ЦК дати десять тисяч працівників — партійців і комсомольців, щоб виховати з них завідувачів хат-читалень. Як тепер з цією справою? Це, звичайно, ми винні, бо ми про це не думаємо. Кожному, хто дістав який-небудь кусочок, треба за нього стояти, його відвойовувати.

Я думаю, що на цій партнараді кожному учасникові її ясно, з одного боку, який великий і сильний культурний рух наростає, іде з низів. І, з другого боку, ми трохи занадто спокійно ставимось до цієї справи, а тим часом ми більше, ніж хто б то не був, відповідаємо за неї. Ми тут критикували, і дуже правильно критикували, і ВРНГ, і господарників взагалі — не можна їх не критикувати, але треба порядком самокритики сказати, що від нас вимагають величезного напруження сил і що міцного і єдиного плану ми без цього не проведемо.

Єдиний план — це не просто декрет. Це не просто якийсь папірець, що його ми напишемо. Єдиний план передбачає величезну буденну роботу. Треба з проф-

спілками порадитися в цьому питанні, порозумітися, тут треба з кооперацією порозумітися, тут треба і з тією і з другою організацією поговорити, а це велика і тривала робота, і кожний крок — це теж крок, який треба завоювати.

Дозвольте, товариші, висловити надію, що ми спільними зусиллями хоч трохи допоможемо культурній революції.

1930 р.

ПОЛІТОСВІТРОБОТА СЕРЕД РОБІТНИКІВ, ЩО ЖИВУТЬ НА СЕЛІ

(ПРОМОВА НА ВСЕРОСІЙСЬКІЙ НАРАДІ З ПИТАНЬ РОБОТИ
СЕРЕД РОБІТНИКІВ, ЩО ЖИВУТЬ НА СЕЛІ)

Товариші, вам краще, ніж будь-кому, знати, яка все ж є ще різниця в культурі між містом і селом.

Звичайно, тепер село не те, що було раніше. Але все ж «ножиці» між культурою міста і культурою села ще дуже великі. Візьмімо, наприклад, окремі великі області, як-от Уральська. Недавно звідти приїздили молоді вчителі-ударники, які з шкільної лави пішли навчати в найглухіші села. Правду кажучи, я думала, що в нас уже нема таких сіл, де немає жодного письменного. Але ці вчителі-ударники розповіли мені, що вони знають такі села, де вчителька, молода дівчина, — єдина письменна людина! Голова сільради не може прочитати жодного папірця! Ось яка у нас є ще темнота.

«Ножиці» між містом і селом у культурному відношенні завжди були дуже великі. Тов. Ленін не раз говорив, що необхідно зблизити культуру міста і села. Але ми бачимо, що в цій справі ми все ж ідемо досить повільними кроками. На культурному фронті ми ще дуже відстаємо.

Між містом і селом і досі є часто взаємне незрозуміння. Коли ми візьмемо селян — як селянин уявляє собі працю робітника? Він уявляє собі її значно легшою, ніж вона є насправді. Напруженість праці робітника дуже часто для села буває незрозумілою.

Пригадую випадок, який був у 1920 р., коли поставили питання про виробничу пропаганду. В Будинку Спілок було відкрито нараду, на якій обговорювали це питання. Тоді це, звичайно, було все тільки ще в початковій формі. На нараді виступали робітники — говори-

ли, щоб треба зробити, щоб поліпшити виробництво. Після робітників виступив селянин з Північного Кавказу: «Мене дивує,— говорив він,— те, що робітники хочуть поліпшувати своє виробництво. У нас на селі така думка, що робітники тільки руйнують своє виробництво. А вони хочуть дбати про те, щоб було більше мануфактури. Цього ми ще не чули». Цей виступ селянина характеризує, як селяни часто дуже спрощено уявляють собі роботу міського робітника.

Те саме доводиться спостерігати і під час проведення екскурсій. Наприклад, іде екскурсія на завод. Після неї селяни обмінюються враженнями — і чуєш ось які розмови: «Так, а робота ж все-таки тяжка!»

З другого боку, виявляється різниця між містом і селом і щодо культурної роботи. Я тепер одержую листи від двадцятип'ятитисячників, які поїхали на село. У них складається враження, що селяни дуже ліниві. Я здивувалась: «Що таке?! Селянин, який так багато працює,— і раптом «лінивий!» Одержую другого листа. У ньому теж пишуть про «лінощі». Виявляється, робітникові впадає в очі таке: стоїть на полі трактор, заметений снігом, і ніхто нічого не зробить для того, щоб його прибрати. Справа в тому, що робітник звик ставитись інакше до громадського майна, ніж селянин. Селянин думає: це колгосп, а не власне господарство — і вважає, що хтось інший повинен подбати про все це.

Я розмовляла якось з товаришем, що їздив до колгоспу: «Звичайно, народ лінивий — любить посидіти, люлечку покурити»,— сказав він про селян. А селянинові здається, що робітник лінивий. Це буває тому, що є різниця в культурі праці. Перебудова сільського господарства на нових засадах змінює ставлення до праці. Ця перебудова зближує сільське господарство з міським. Селянин поки що з трудом пристосовується до роботи за загальним планом, який виробляє правління колгоспу.

Двадцятип'ятитисячники, що приїхали на село, відіграють там велику роль. Вони показують, як треба працювати, показують вищу культуру праці робітника, який працює за планом, розмірено, який звик до спільної праці на заводі. Ці знання робітник несе на село, і колгоспи це цінують.

Звичайно, не всі робітники можуть пристосуватися. В Курському окрузі є одна комуна. Двадцятип'ятитисяч-

ник пише звідти: «Що це таке — селяни живуть, не маючи грошей? Є у них яких-небудь шість карбованців на кожну людину. Як можна так жити?» У нього загострилися стосунки з селянами: він лає всіх, оселився в куркуля. Ну, думаю, біда у них зовсім. Через деякий час приїздить другий з тисячників і розповідає: діло дійшло до того, що цю незлагідну людину мало не побили селяни і вона мусила виїхати.

Але треба сказати, що більшість двадцятип'яти тисячників пристосовується — і несе вищу культуру праці на село. Колгосп це цінує. Відбувається справжнє зближення між містом і селом. Це не та змичка, яка була побудована тільки на обміні. Мені пригадується вірш Маяковського про цвяхи, коней тощо — ця змичка була поверхова. Тепер робітник починає відігравати дедалі більшу роль у житті села. Є багато робітників, які ставляться до цієї справи з великим захопленням, говорять з інтересом про колгоспну роботу, про те, що доводиться робити, і т. д. Отже, ми тепер підходимо (я підкреслюю — тільки ще *підходимо*) до значно глибшої спайки між містом і селом.

Коли читаєш про роботу тисячників, чуєш, що вони розповідають, то пригадуєш, що говорив Ленін. Він говорив, що тепер настав такий час, коли треба, щоб робітники пішли в народ... Недавно я переглядала книгу Володимира Ілліча «Розвиток капіталізму в Росії», яку написано тридцять п'ять років тому. Здається, вона повинна була б застаріти на 100%. І от виявилось, що в книзі Володимира Ілліча, написаній тридцять п'ять років тому, є те, що цілком стосується нашого питання, і ми зможемо багато чого взяти звідти. На сторінках, присвячених питанню, як *робітники йдуть на село і хто з села йде до міста*, Володимир Ілліч робить такий поділ: у південних районах, у землеробських, відхожі промисли виявляються в тому, що селяни йдуть найматися в маетки, в економії. У неземлеробських округах селяни йдуть на фабрики. Зокрема, Володимир Ілліч розповідає про Ярославську губернію, де тих селян, які не бували на роботі в місті, називають сірими. Вважалося, що до міста йде найактивніша частина села. І оця різниця між сезонною роботою південних губерній і сезонною роботою промислового району у Володимира Ілліча дуже добре підкреслена.

Тепер приплив до міста дуже великий. Зростає кількість фабрик і заводів, чисельність робітничого класу збільшується, і цей повсякчасний приплив робітників із сіл особливо позначається на нашій промисловості і певним чином відбивається на селі. Зв'язок робітників, що прийшли з села, із своїм селом дуже міцний. Крім того, треба взяти до уваги різницю між психологією робітника і селянина. У селянина психологія дрібновласницька.

Років зо три-чотири тому в «Правде» було описано, як робітники Коломенського заводу впливають на село. Виявляється, що коломенські робітники, зв'язані з селом, не несли на село культуру. Наприклад, на селі йдуть розмови — будувати школу чи ні, а робітникові діла до цього немає, бо його діти вчать ся при заводі, і йому все одно, буде школа чи ні. Або робітник сам не працює в себе в сільському господарстві, а наймає батрака. Коли постає питання про становище батраків, такий робітник не йде попереду. Отже, селянин, що працює в місті, заражений дрібновласницькою психологією. А коли дрібна власність почне замінятися колективним господарством, то робітники, що придуть з колгоспу, відіграватимуть передову роль.

Звичайно, наведений випадок з Коломенським заводом не можна узагальнювати. Навпаки, ми бачимо з давніх часів, що селянин, який повертається на село з заводу, несе нові думки, нові ідеї і допомагає революціонізувати село. Але винятки все-таки є, особливо щодо тих селян, які походять із заможних верств. Правда, зараз це починає зживатися.

Тепер про революціонізуючу роль міста. Я пригадую 90-і роки, коли мені доводилось працювати у вечірній школі за Невською заставою. Я там, можна сказати, і днювала і ночувала. Мені доводилось знайомитися з побутом робітників і спостерігати, як фабриканти намагаються зберегти побут села. По той бік Неві була суцільна фабрика Торнтон. Торнтон намагався створити своїм робітникам обстанокку села. Він викликав селян з далеких сіл Смоленської губернії. Завдяки тому, що викликали селян тільки з певних сіл, вони опинялися в оточенні лише своїх людей. Іти просто до міста шукати роботи страшнувало. А тут уже їдеш на певне місце. Фабрикант використовував це, улаштував для них

храмові свята, а потім вимотував з них усі сили. І Торнтон не виняток — таких було багато.

Працюючи в школі, я не раз спостерігала випадки, коли товариші умовляли робітника вчитися. Робітник приходить до школи із Старим завітом. Якщо мова йде про географію, про життя робітників по інших державах, то такий робітник намагається заткнути вуха і читати Старий завіт. Він додержує всіх постів — не їсть м'яса. Минає якийсь час, і вже бачиш його серед передових робітників, чуєш таку розмову: «Ти ж розумієш, я сьогодні на урок не прийду» — це значить, що він іде в гурток. Все це говорить про те, що революціонізує значення міста дуже велике. Релігія швидко тане, люди починають їсти у великий піст «скоромне» тощо. І бачиш — робітник, що приїхав із села, за рік став уже іншою людиною.

Тепер про село. Один робітник, що ходив у гурток Володимира Ілліча, говорив: «Пропаганду в місті вести трудно: шпиги стоять за спиною. А на селі краще: там брати, дядьки — і там легше розповідати про марксизм». Не знаю, як він розповідав про марксизм, але робітники, звичайно, несли на село дуже багато. Один учитель, наприклад, розповідав мені, що діти «вимагають політичну економію, історію культури», а він не знає, що це таке, і книжок у нього таких немає. Звідки такі вимоги? Очевидно, за колишніх часів у гуртках неодмінно вивчали історію культури і політичну економію, і були робітники, що розповідали, як необхідно це знати, — і молоде покоління цим заражене.

Цей вплив тисячами шляхів іде з міста на село. Але треба, щоб цей вплив передових робітників на відсталі в культурному відношенні село проводився систематично, щоб він ішов за певним планом, був улитий у певне русло. Раніше нам багато доводилося спорити з ВЦРПС з цього приводу. Ми казали, що на робітничих зборах треба говорити не тільки про місто — треба, щоб робітники окремих виробництв говорили і про село. Треба, щоб профспілки певним чином повернулися лицем до села. Є окремі профспілки, окремі виробництва, де зв'язок із селом дуже великий. Той, хто прийшов із села, повинен почути справжню робітничу, марксистсько-ленінську оцінку того, що відбувається на селі.

Тепер профспілки зовсім інакше ставлять питання

про село. З осені цього року поставлено питання про допомогу колгоспам грішми, зібраними в день індустріалізації. Питання про село весь час ставляться на порядок денний.

І от важливо було б на нашій нараді поговорити, як для цих робітників, органічно зв'язаних із селом, висвітлювати всі питання. Наша сьогоднішня нарада має велике значення, бо ми можемо підштовхнути місто відносно того, як воно повинно спрямовувати село, відносно того, що місто може внести на село і як воно може висвітлити ті питання, які тепер хвилюють селянство. Тепер село розуміє, що по-старому жити не можна. Це розуміють навіть найвідсталіші. А по-новому жити заважають забобони, віками усталені поняття.

Особливо велика влада старого над жінками. У них кругозір дуже вузький і далі дітей, дому не йде. Вони приковані до свого господарства. Ще у творі Льва Толстого, написаному дуже давно, один з його героїв каже так: «Що ви, баби, тямите? Чоловік — той і на чугунку піде, і в солдати. А ви, крім своїх горшків і плиток, нічого не бачите». Це було написано давно. Тепер колгоспний рух вириває селянку з цього обмеженого кола. Тепер усі товариші підтверджують, що жінки значно активніші, ніж чоловіки. Одна бригада підрахувала, що на чотири чоловічі виступи припадає чотирнадцять жіночих виступів. Це буває тому, що місце жінки в колгоспі ще не визначилось. Раніше селянка знала, що її обов'язок варити щі і няньчити дітей, а тепер — громадська їдальня тощо. Селянки пишуть: «Один тиждень дою корів, а другий — не знаю, що робити». І селянка «бузить»...

У нас була конференція на тему «Книгу — колгоспам». На конференції відмічали, що раніше жінки брали (та й брали вони дуже рідко) книгу про аборти, про ясла. А тепер більше просять книжку політичну.

Тепер змінюється обличчя села, і міським робітникам не можна сидіти склавши руки і дивитися. Тут потрібна допомога. А як організувати цю допомогу, — про це нам треба поговорити.

Говорити тільки про ліквідацію неписьменности не доводиться. Уміти підписувати прізвище — цього мало. Треба, щоб селянин міг використати книгу як знаряддя праці, як знаряддя виробництва. А для цього треба глибше ставити справу. Ми зараз відчуваємо, що

ліквідацію неписьменності треба піднести на вищий ступінь — необхідно не тільки навчати звичайної грамоти, а включити в поняття ліквідації неписьменності і школи, і курси, і газети, які були б використані в освітньому розумінні. Крім того, село треба залучити до громадської роботи.

Про те, як залучити село до громадської роботи, які її форми розгортати, — про це доведеться говорити. Треба поговорити про бібліотеки, порушити всі питання реконструкції села.

Я думаю, що зараз особливо важливою роботою є допомога селу. Шефство над селом у нас було. Останнім часом мені не так багато доводилось займатися цим питанням, але раніше багато разів доводилось бувати і виступати на шефських зборах. Впадало в очі, що селяни на шефів дивляться як на «благодійників». Їм здається, що робітник такий багатий, що він від своїх багатств може чимало «відвалити» селу. Був час, коли шефство виявлялось тільки в тому, «що даси».

Розповідь про один випадок. Приїхав М. Горький. Його зустрічали у Великому театрі, і на зустріч був запрошений селянин з підшефного села. Селянин приїхав у личаках, підперезаний мотузочком. Посадили його поруч Горького. Потім мені Горький розповідав, яка була між ними розмова... З розмови ясно стало, що селянин навмисне підперезався мотузочком, щоб шеф розжалився і дав більше. Селяни вважають, що робітники в кращому становищі, ніж вони. Через це робітники потрапляють у фальшиве становище: селянин вважає, що робітник може дати, але не хоче. Тепер характер шефства змінився: робітники, наприклад, часто йдуть на село лагодити реманент. Це вже інше — це братерська допомога. Зараз і технічні засоби — радіо, автомобілі — допомагають зближенню міста і села. Потім у нас є величезне зростання партії, і профспілки роблять усе для того, щоб організувати вплив міста на село. У цей процес перебування села можна внести величезну свідомість.

Ось чому я вважаю, що наша конференція має дуже велике значення. Якщо ми справді чітко поставимо всі питання про те, як місто повинно допомагати селу, щоб треба зробити для того, щоб збільшити взаємне розуміння між містом і селом, то буде зроблено дуже багато.

1930 р.

КУЛЬТУРНО-МАСОВУ РОБОТУ — НА СЛУЖБУ ВИКОНАННЮ ЗВЕРНЕННЯ ЦК ВКП(б)

Звернення ЦК ВКП(б) про підготовку до третього року п'ятирічки зобов'язує мобілізувати всі сили і засоби на здійснення поставлених партією завдань. Повинна бути мобілізована і вся культурно-освітня система органів народної освіти. Масовий культурно-політичний роботі припадає особливо відповідальна роль.

XVI партз'їзд указав справжні, революційні, більшовицькі шляхи дальшого розвитку і перебудови всієї культурно-політичної роботи: ця робота «повинна бути спрямована в першу чергу на розвиток соціалістично свідомого ставлення робітників до соціалістичного виробництва»¹.

Тільки там робота може вважатися перебудованою, тільки там по-справжньому ліквідується опортунізм у культроботі, де на здійснення завдань, поставлених зверненням ЦК від 3 вересня, культробота підніме найширші маси. Звернення ЦК — це не «ще одна кампанія», яку треба «обслужити» культроботою. Звернення ЦК вимагає культроботи, що організує маси навколо поставлених зверненням завдань.

На роботі навколо звернення ЦК треба перевірити, наскільки культурно-політична робота і культпрацівники дійсно повернулись лицем до виробництва.

До 1 жовтня в культурно-масовій роботі необхідно для зустрічі третього року п'ятирічки провести таку роботу:

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. III, вид. 7-е, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 68.

1. Негайно на всіх культрадах накреслити і здійснити *єдиний план* культроботи у зв'язку з зверненням ЦК (в обговоренні планів повинні взяти участь ударники).

Не повинно залишатися жодної групи культпрацівників, яка не намітила б і не здійснила б ряд конкретних заходів, зв'язаних із зверненням.

Всі існуючі плани культроботи треба переглянути і завдання щодо виконання звернення поставити як центральне.

2. Негайно розробити і почати здійснення заходів у справі *культурно-побутового обслуговування ударників та їх сімей*.

До Дня ударника кожний культосередок, кожна культорганізація повинні звітувати про роботу з ударниками.

3. Широко запровадити *«вступні курси у виробництво» для нових робітників*, опрацьовуючи насамперед звернення ЦК. Всі старі програми «вступних курсів» слід переробити, до них треба терміново включити опрацювання звернення.

4. Організувати на всіх підприємствах *культпости боротьби за промфінплан* (в організації постів повинні взяти участь всі організації, що проводять культроботу на підприємстві під єдиним керівництвом культради).

5. Добитися того, щоб *культармійці стали на 100% ударниками у своєму виробництві*. Широко розгорнути кампанію за ударництво в школах письмених і малописьмених.

6. Перевірити всі старі договори на *соцзмагання між культзакладами і підприємствами*, між культзакладами по обслуговуванню виробництва, між дітьми (школярами, дошкільниками), батьками тощо; розгорнути укладання нових договорів на основі звернення ЦК. *Прикріпити* всі без винятку масові культзаклади та організації до *підприємств* у місті і до *колгоспів та радгоспів* на селі.

7. При кожній культраді підприємства організувати *групу сприяння робітничому постачанню* (кампанія за організацію закритих розподільників, вербування активу на допомогу кооперації, роз'яснення труднощів у постачанні, мобілізація ініціативи робітників на боротьбу з чергами тощо).

8. Культзаклади і організації села повинні теж широко опрацювати звернення ЦК і по-бойовому організу-

вати виконання чергових завдань (*хлібозаготівлі; збирання врожаю, особливо технічних культур, буряків; силосування тощо*). Вся культробота на селі повинна проводитись навколо вогнищ соціалістичного землеробства — колгоспів і радгоспів.

9. Широко мобілізувати громадськість міста і села на виконання *контрольних завдань по позиції «П'ятирічка — за чотири роки»*.

10. Усім масовим культорганізаціям взяти участь у *підготовці і проведенні Дня ударника, зустрічі нового господарського року*. Культроботу в ці дні треба проводити по-новому — на основі найширшої самодіяльності мас. В опрацюванні плану і проведенні Дня ударника повинні взяти участь самі ударники. *День ударника у школі має бути і днем політехнізації школи.*

1930 р.

ПРО МАСОВУ РОБОТУ В КОЛГОСПАХ І РАДГОСПАХ

(ДОПОВІДЬ НА ВСЕРОСІЙСЬКІЙ НАРАДІ З ПИТАНЬ МАСОВОЇ
ПОЛІТИКО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ В СОЦІАЛІСТИЧНОМУ СЕКТОРІ СЕЛА)

Андрій Сергійович Бубнов «з'їв увесь мій хліб», і я не буду ще раз говорити про те, про що він говорив, а «заїдатиму хліб» у товаришів, які виступатимуть після мене.

Все те, про що говорив т. Бубнов,— це надзвичайно наболілі й гострі питання. Взяти, наприклад, питання про недостатню увагу, яку приділяють тепер культбудівництву на селі. Резолюції ми ухвалюємо, але як тільки доходить до того, щоб практично застосувати резолюцію,— тут радгоспи і правління колгоспів чимало грішать. Ми бачимо тут дуже часто цілковите ігнорування тих резолюцій, які ухвалюються. Ви про це знаєте краще, ніж будь-хто інший.

Візьміть журнал «Совхоз». Там за весь нинішній рік вміщено тільки одну статтю про культбудівництво. І ця стаття констатує, що справа з культурою відстає в радгоспах. Стаття цікава, але тільки про це в ній і сказано.

Візьмімо журнал «Коллективист». Там кінт наплакав статей, в яких пишуть про культурне будівництво, а тим часом *преса — це величезний організуючий фактор*.

Візьмімо газети. В них досить багато пишуть про колгоспи і радгоспи, але подивіться, яка мізерна частка приділяється питанням культурного будівництва. Тільки окремі підрядні речення або окремі факти, а в цілому питання культурного будівництва в соціалістичному секторі обговорюється зовсім недостатньо.

Зовсім недостатньо було ілюстровано таке питання, як бібліотечний похід. Кого обслуговувати в першу чер-

гу, як не соціалістичний сектор? Наш бібліотечний осередок уклав договір про забезпечення бібліотеками радгоспів і колгоспів із Зернотрестом, Хлібоцентром, Колгоспцентром і спілкою сільськогосподарських робітників — словом, з чотирма організаціями. Послали п'ятдесят три бібліотеки, підбравши їх «на ять», опрацювавши, зареєструвавши. Договір був укладений, що ми послали бібліотеки, а там дають приміщення та бібліотекарів. Бібліотеки послали, а щодо бібліотекарів і приміщень усе лишилось на папері; за винятком національних колгоспів, які поставились до договору сумлінно, — решта нічого й не подумала зробити. Один радгосп повернув навіть бібліотеку назад, деякі передали їх службовцям — взагалі договорів не виконали. Це, звичайно, дрібниця, але вона характеризує ставлення до цієї справи.

Недавно мені довелося спостерігати один радгосп. Там починається розгортання великої господарської роботи, що дуже приємно бачити. Але поряд з цим насамперед знищується бібліотека. А напроти, на гірці, стоїть колгосп і, можна сказати, дивиться на цей радгосп. Я питаю: «Як там справа з бібліотеками?» Кажуть: «Ніколи вжитися з цією справою». Радгосп не обслуговує колгоспу пересувкою. Таке ставлення показує величезну неухвагу до цього питання. Таких прикладів ви самі можете навести безліч, і повторювати їх не доводиться.

Тов. Бубнов у достатній мірі підкреслив вагу того, щоб сама маса взяла в цьому участь. А як з цим стоїть справа в колгоспах і радгоспах? Є постанова Колгоспцентру про культурно-побутові комісії колгоспів. Там сказано, скільки процентів відраховується і т. д., — словом, всю формальну сторону враховано, але про те, як організується маса, питання не висвітлено, а це питання центральне — питання, від якого залежить кінець кінцем усе.

Спинюся зараз на найважливішому питанні. Справа не просто в тому, що ми повинні підвищити грамотність, підвищити суму знань тощо. Йдеться про те, щоб *пройняти всю роботу політичним змістом*, — і тут ми підходимо до питання методики цього проймання. Недавно на нараді з питань лікнепу деякі товариші говорили, що у школах лікнепу треба запровадити політгодину. Може, й треба запровадити, але найважливіше — так будувати викладання політики в школі лікнепу, щоб воно захо-

пило масу, щоб воно було зрозуміле неписьменним. Якщо почати говорити відразу мовою резолюцій, якщо малописьменному говорити про ліквідацію куркульства як класу без усяких пояснень—тоді як яка-небудь хатня господарка, селянка, прикована до хатнього господарства, у якій політичні уявлення дуже звужені, навіть не знає, що таке «клас»,— то з цього нічого не вийде. Якщо не зуміти як слід роз'яснити важливі й потрібні резолюції, не вміти пов'язати їх з навколишнім, показати значення їх на живому прикладі, то політична агітація пропадає марно— колесо крутитиметься і не зачіпатиме. Треба брати конкретні приклади з навколишнього життя і на них пояснювати найголовніші політичні питання, пов'язуючи їх з постановами партії, з оцінкою моменту. Це необхідно.

Потрібно також, щоб надалі вся наша школа була пройнята політикою. Що дають наші колгоспні університети? Вони запроваджують підготовку до професії, створюють різні курси, навчають городництва, скотарства і цим часто обмежуються, не пов'язуючи цього ніяк з тими завданнями, що стоять перед радгоспами або колгоспами, не пов'язуючи з загальними завданнями колгоспного руху. Часто невміння підійти конкретно дає такий результат, що набувають ряд практичних навичок, а потім не вміють використати те, що набуто, застосувати як слід, бо багато політичних питань лишаються зовсім незрозумілими і незнайомими.

Якщо візьмемо наші інші форми роботи— читання, лозунги,— то т. Бубнов уже говорив, що вони дуже часто зовсім не пройняті політичним змістом. Правда, тут потрібна максимальна популярність, але ця вимога популярності не повинна затемнити потреби глибоко ставити питання, глибоко їх висвітлювати. Наприклад, ліквідатори неписьменності іноді думають, що написати слово «трактор» або «Наум пішов до колгоспу»— це і є політика.

У галузі політичного життя країна стільки пережила, у населення немало складних політичних запитів, все наше життя пройняте наскрізь політикою, і так наївно, примітивно ставити питання не можна, просто смішно. Повинна бути значно глибша політична пропаганда, хоч треба її вести простою, ясною мовою.

Питання всеобуча має величезне політичне значення.

Що значить «у нас загальне обов'язкове навчання?» Візьмімо приклад. У нас досі є величезні «ножиці» в письменності між чоловіками і жінками, особливо на селі. Ліквідація неписьменності допомагає знищити ці «ножиці», але до кінця це буде зроблено тільки тоді, коли буде дійсно проведено всеобуч, бо у нас школа спільного виховання — вона в однаковій мірі готує і хлопчиків, і дівчаток. Якщо у нас буде проведено загальне обов'язкове навчання, якщо не можна буде не пустити в школу ні одної дівчинки, коли за це відповідатимуть ті, хто затримує дівчинку дома, то тим самим поступово створиться передумова для усунення фактичної нерівноправності між чоловіком і жінкою.

Далі у нас є великі «ножиці» між культурою міста і культурою села. Загальне навчання зробить чотирирічку обов'язковою для найглухішого села, для найвідсталіших національних областей — і це дуже важливо. Мені вчора розповідав товариш з Мордовської національної області про те, що у них 85% неписьменних чоловіків і 95% неписьменних жінок. Якщо там буде загальне обов'язкове навчання, то це підніме всю область на величезну висоту. Село буде витягнуто з темноти, його культурний рівень буде наближений до міського.

Всі ці питання набувають особливо великого значення. Наша школа антирелігійна, вона дає матеріалістичну настанову, матеріалістичний підхід до всіх явищ природи, і якщо буде проведено загальне обов'язкове навчання, то воно ліквідує релігійність населення, школа виховуватиме з дитинства безвірників. Цього року серйозно поставлено питання про загальне обов'язкове навчання, проводиться велика організаційна робота, колесо закрутилось — і це має величезне *політичне* значення. На цьому прикладі важливо показати найвідсталішим верствам, що значить загальне обов'язкове навчання і як треба його будувати.

Навколо цього питання точиться гостра класова боротьба, відкрита і прихована. Вишукується безліч приводів для того, щоб дітей не посилати у школу, і до цього часто ставляться формально. Тут потрібна велика боротьба громадськості, і це питання треба зв'язати з питанням політичним; ми не можемо ставити його чисто по-культурницькому, а повинні наскрізь проїняти його політичним змістом.

Ми дуже багато говоримо про політехнізм. Політехнізм для дорослих — це насамперед виробнича пропаганда, висвітлення питання, який вигляд має те чи інше виробництво на фоні всього народного господарства. На фабриках і заводах проводяться «вступні курси у виробництво»; і добре було б, якби в колгоспах і радгоспах теж проводили такі «вступні курси у виробництво», але ставили б їх не вузько — говорили б не тільки про те, яка плата за яку роботу і т. ін., — а ставили б їх так, щоб кожний, хто приходить у колгосп і радгосп, зрозумів політичне значення цього колгоспу і радгоспу. Ці курси не треба ставити як навчання, формально, не можна селян, які шойно влилися до колгоспів, змушувати проходити якийсь навчальний курс. Важливо так організувати ці «вступні курси у виробництво»: вказати, що таке радгоспне і колгоспне будівництво; простою і ясною мовою розповісти селянам і селянкам, які шойно влилися в колгоспи і радгоспи, що значить колективізація (свідоме ставлення до праці і т. д.); потім, на ряді прикладів показом переконати, залучити всіх до соцзмагання.

Недавно до мене в Рязані на вокзалі підійшов робітник-залізничник і каже: «Що мені робити з моєю дружиною: вона не розуміє, що таке колгосп?» Я йому кажу: «Поїдь з нею в колгосп, там їй на прикладі покажуть, що таке колективізація; колгоспниці розкажуть їй це краще, ніж хто інший».

Звичайно, висвітлення загального питання про соцбудівництво в колгоспах і радгоспах треба пов'язати з навчанням різних практичних прийомів, необхідних у виробництві. Зараз не такий уже момент, коли колгоспний рух тільки що починався; у колгоспного руху є вже досвід — досвід перегинів і досвід господарський.

Тепер колгосп не являє собою простого зібрання людей, що не знають, з якого кінця їм взятися за справу. Тепер є вже великий організаційний досвід, і треба у «вступних курсах у виробництво» цей досвід зрозуміло і ясно висвітлити.

Крім того, з окремих питань у колгоспі і радгоспі відбуваються виробничі наради, і треба, щоб хати-читальні, школи підготовляли колгоспників до цих виробничих нарад, а то буває, що говорить сам тільки агроном по суті справи, а селяни говорять про інше — про

те, що їм потрібне, чого у них не вистачає і т. п., і виробничої наради не виходить. Треба, щоб у хаті-читальні, у школі створювались виробничі гуртки, які підготовляли б колгоспників до цих виробничих нарад.

З різних описів радгоспної і колгоспної роботи видно, що зародки виробничої пропаганди є, але її треба ширше ставити, щоб розширити горизонт радгоспників і колгоспників. Зв'язок сільського господарства з індустріалізацією країни дуже часто для багатьох селян і селянок ще не до кінця зрозумілий. Нам, тим, хто живе у місті, часто здається, що все так ясно і зрозуміло,— зрозуміла індустріалізація: будуються величезні, гігантські підприємства; але ж село часто нічого не знає про це будівництво. Недаром одна американка звернула мою увагу на вислів «глухе село». Всі ми вживаємо цього вислову і не звертаємо уваги на зміст його, а її вразило це слово: «Значить, село не чує, що навколо діється?» Це дуже характерно для старого села: навколо вирує, кипить життя, а село нічого не чує. Цю «глухоту» треба зжити, село повинно навчитися чути і прислухатися до політичного та виробничого життя. Обізнаність з виробничим життям країни має колосальне значення, і от у школі селянської молоді ми ставимо питання про політехнізацію школи. Ви знаєте, що зараз є величезний інтерес до питань політехнічної освіти. Чому ж виник такий великий інтерес до цього питання?

Недавно я перечитувала статтю Володимира Ілліча, написану ним у 1897 р.,— «Перли народницького прожектерства», де він заперечує проти пропозиції народника Южакова влаштувати гімназії для селян, в яких учні відробляли б за своє навчання. Володимир Ілліч пише, що праця повинна бути обов'язковою для всіх — не тільки для селян. Він ставив це питання політично. Чому зараз постало питання про обов'язкове навчання праці? Ми бачимо страшенну недостачу робочої сили. Виробнича практика студентів — це теж обов'язкова праця. Так ставиться питання у вузах, а в школах для дітей та підлітків запроваджується політехнічне навчання праці. Ми починаємо дуже близько підходити до цього питання, ми повинні все молоде покоління навчити праці, навчити працювати по-новому. Це теж питання, зв'язане з всеобучем,— питання, яке має дуже велике політичне значення. Політехнізм треба проводити і в школі,

і в колгоспах, і в радгоспах. Там є, наприклад, машинно-тракторні станції, є можливість поставити це питання серйозно і по-новому.

Далі питання про загальноосвітню підготовку. Тов. Бубнов наводив статтю т. Леніна, де він говорив про важливість роботи для селянства. Він говорив: необхідно, щоб кожний селянин умів читати, розібратися в будь-якій книзі. Важливою є не тільки поголовна письменність, але важливо кожного підвести до того, щоб він міг самостійно знайти потрібну йому книгу, розшукати в газеті те, що йому потрібне, щоб він міг далі самостійно вчитися. Коли ми говорили на конференції з питань ліквідації неписьменності, то торкалися питання про те, що нам треба для тих, хто вже рік навчався в школі лікнепу, створити дворічну школу, яка давала б знання в обсязі чотирирічки, давала б запас знань з рідної мови, математики, давала б звичку користуватися бібліотекою, заочними курсами, яка озброїла б масу певною сумою знань. Потрібні будуть ще роки, щоб усіх пропустити через технікуми або середню школу, але за значно швидший час ми можемо підготувати масу, щоб вона могла самостійно далі працювати. Ця освітня робота потребує дуже великого напруження.

Далі питання художньої роботи. Колгоспи й радгоспи повинні показати навколишнім селянам не тільки добре поставлену господарську роботу, але вони повинні показати, що життя в колгоспі цікаве. Часто буває так, що селянки-колгоспниці пишуть і говорять, що жити в колгоспі нудніше, ніж у селі. Це показує, що життя організовано нецікаво. Адже ми знаємо, що мистецтво має величезне організуюче значення. Всяке мистецтво робить життя яскравішим, і в цьому напрямі треба розгорнути широку роботу.

Я не буду говорити про антирелігійну пропаганду — про це буде окрема доповідь, — не говоритиму про побутову сторону, але вся ця сума питань показує, яку величезну роботу нам треба розгорнути.

Головне — це те, що треба залучити маси до цієї справи. Але постає питання: як організувати це? Тов. Бубнов наводив уже постанову про культуповноважених. Торік, у березні, Московська область провела вибори культуповноважених у 101 районі Московської області. Одночасно проводились вибори уповноважених від акти-

ву політосвітзакладів. Необхідно, щоб навколо хат-читальень, бібліотек та іншого був організований актив, бо сам завідувач хати-читальні безсилий, дуже мало що може зробити. Якщо є організований актив, то не така вже буде трагедія, коли завідувач хати-читальні поїде в іншій громадській справі,— хата-читальня не буде замкнута, а актив подбає про те, щоб вона безперервно працювала. Так само і кожний заклад повинен обростати активом. У Московській області відбувались вибори активу — культурмійців. Обрано 35 тисяч культурмійців усякого роду в 101 районі, які проводять у Московській області культурботу.

Нам важливо залучити якнайбільше людей до цих організацій. Треба, щоб у кожному партосередку була людина, яка займалася б культурботою і повідомляла про неї всю організацію. Людина, яка займається в осередку культурною справою, повинна інформувати про цю роботу весь осередок і обговорювати її разом з осередком. Часто буває так, що на селі є партосередок, але питаннями культури не цікавиться. Профорганізації, які є на селі, досі дуже мало дбають про культурботу. Наприклад, є осередок будівельників, і треба було б подбати, щоб зимою в ньому було розгорнуто роботу, а цього немає. Необхідно, щоб у кожному селищі культуповноважений або культорганізатор був прикріплений до певної кількості дворів, культорганізатори повинні становити селищну організацію, яка й буде обговорювати всі культпитання. Така селищна організація має бути органічно зв'язана з сільрадою. Зараз у нас навіть у районі нема освітянських апаратів, а є тільки три інспектори, з них один старший,— окремого органу народної освіти немає. Правда, Ленінградська область запровадила у себе райвно, але по РСФРР в цілому замість райвно є лише інспектори. Через це надто важливо саме тепер, коли немає райвно, щоб секції сільрад, райвиконкоми звертали особливу увагу на культурботу.

Радгоспи й колгоспи часто вважають, що вони самі по собі, а сільради й райвиконкоми — самі по собі. Це досить загальне явище. Так само у місті профспілки часто дивляться звисока на міськради, і потрібна велика боротьба, щоб профорганізації працювали по-справжньому в міськрадах, а в селах треба, щоб культурно-побутові секції сільрад зростали й міцніли і щоб вони

ширше спирались на організоване населення. Якщо поділити колгоспне населення на дільниці, то кожна дільниця матиме свого уповноваженого; якщо осередки звертатимуть увагу на цю справу, то сільрада спиратиметься на масу по-справжньому.

Питання організації у нас дуже мало опрацьовані, і тому завдання нашої наради — особливо уважно опрацювати організаційні питання. Я висловлюю тільки загальні міркування, а ви на практиці знаєте краще взаємовідносини сільрад з райвиконкомом, знаєте всі труднощі — і ви можете дати багатющий матеріал; треба спільно обдумати до кінця, як у колгоспі і радгоспі організувати масу на культфронті. Важливо, щоб культуповноважені і працівники колгоспу та радгоспу брали участь у роботі сільради, а то звичайно в роботі сільрад беруть участь тільки одноосібники. Через Ради передова маса повинна впливати на більш відсталу масу. Коли профспілки йдуть до Рад, то там вони впливають на неорганізовані маси трудящих. Ще в більшій мірі важливо, щоб у секції сільради колгоспники впливали певним чином на одноосібників, з тим щоб сьогоднішній одноосібник став завтра колгоспником. Такий процес відбувається, але важливо, щоб справа йшла не стихійно, а на основі систематичної роботи. Треба розгорнути дуже велику пропагандистську й агітаційну роботу і добитися, щоб уповноважені в сільраді, які йдуть від соціалістичного сектора, впливали на тих, хто ще до колгоспу не пішов.

Цей спосіб впливати на широкі маси і добиватися масового припливу до колгоспів, швидкої організації колгоспників, що влилися, — це питання організаційне. Ради можуть відіграти тут дуже велику роль.

Далі питання про методи роботи. В чому суть культури? Кілька років тому я писала брошуру про ліквідацію неписьменності¹ — писала про те, що у нас неписьменність стабілізувалась, а потім, коли маса сама взялась до цієї справи і організувалась, то ми побачили величезне зрушення, яке перевершило всі сподівання. Ми побачили справжній льодохід. Вся справа в тому, щоб рушила сама маса. Важливо організаційні питання

¹ Очевидно, мається на увазі брошура: Н. К. Крупская, *Культурный поход и ликвидация неграмотности*, М.—Л., Гиз, 1928.— *Ред.*

зв'язати з методичними. Коли маса сама взялась до справи ліквідації неписьменності, одразу стали приділяти увагу неписьменним. Раніше, поки справа йшла тільки формальним шляхом, а сама маса не бралась до неї, то не звертали увагу на те, що являє собою неписьменна жінка, не створювались такі умови, щоб вона могла звільнитися від догляду за дітьми і піти вчитися. Коли маса взялась до цього, то вона виявила всі ці дрібниці, вона зуміла індивідуалізувати підхід і в кожному випадку знайти, що перешкоджає ліквідації неписьменності. У цьому цінність цієї роботи. Цей метод, уміння підійти до того, кого ми обслуговуємо,— до малописьменного, до того, хто тільки що ввійшов у колгосп,— дуже важливі. Іноді деякі товариші кажуть, що коли знаєш один колгосп,— значить знаєш і всі. Тим часом ми знаємо, що колгоспи мають зовсім різне обличчя. Степовий колгосп або колгосп Центрально-Чорноземної області зовсім різні. Хіба можна порівнювати нові радгоспи з старими, що виникли на основі колишніх поміщицьких маєтків? Треба дуже добре знати всі умови. Уважне врахування всіх даних — це одна з умов успішності роботи. Розібратися в питанні, як усю народну освіту зробити масовою, як вікликати активність, як організувати її,— все це є нашим основним завданням. Поряд стоїть інше завдання — допомогти самодіяльності мас, що тепер розгортається. Тут важливий весь характер побудови сітки. Дуже важлива справа — створювати Будинки соціалістичної культури. У нас є Краснополянський гігант — там споруджено Будинок соціалістичної культури і при ньому й гуртожиток, щоб представники всіх селищ могли приїздити туди. У цьому Будинку культури весь час перепідготовляють і підготовляють нових працівників, культармійців, уповноважених, актив, який має бути навколо хат-читальні, бібліотеки тощо. Цей Будинок культури періодично проводить всякі курси, у нього є цікавий досвід з культармійцями. Він не просто навчає, а на суміжних ділянках показує, як треба зразково побудувати роботу. Все це надзвичайно високо піднімає культартив.

У нас на політехнічному з'їзді був селянин з Краснополянська, і він розповідав, що вони вже підійшли до цього питання, що у них є вже «трудова хата» при школах — хати, де є невеличкі верстати, машини, де проводиться політехнічна підготовка. Ми часто неухважно

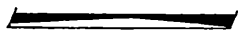
ставимось до таких дрібниць, а тим часом цю творчість, яка спостерігається в процесі будівництва, треба старанно враховувати. Орловський округ, наприклад, у зв'язку з ліквідацією неписьменності проводив особливий вид дошкільної роботи — створив чимало «дошкільних хат». Це особливо уважно повинен враховувати соціалістичний сектор, бо він повинен іти попереду, він повинен вести за собою всю основну масу селянства.

З самого початку, коли організувались радгоспи, то в резолюції з цього приводу було сказано, що вони повинні обслуговувати навколишнє селянство. Ми жили тоді в Горках, і Володимир Ілліч спитав завідуючого радгоспом, що робиться для сусіднього селянства. Той подумав і сказав: «Капусту продаємо». Володимир Ілліч посміхнувся і потім сказав мені: «Він навіть питання не зрозумів». Правда, це було давно, відтоді минуло десять років, але я боюсь, що ще в багатьох радгоспах «продають капусту», а справжньої допомоги немає. Треба, щоб соціалістичний сектор був показовим не тільки в господарському відношенні, а й у культурному.

На цьому дозвольте закінчити.

1931 ~ 1939

ПИТОМА ВАГА ВИРОБНИЧОЇ ПРОПАГАНДИ

Володимир Ілліч завжди покладав усі надії на робітничі маси. Піднести господарське життя країни, на його думку, не можна було, не залучивши до цієї справи маси. Надзвичайно характерним щодо цього є лист Ілліча до Гліба Максиміліановича Кржижановського від 23 січня 1920 р.:

«Гл. М.!

Статтю одержав і прочитав.

Чудово.

Потрібен *ряд* таких. Тоді пустимо брошуркою. У нас не вистачає якраз спеців з розмахом або «з загадом»...

...Чи не можна додати *план* не технічний (це, звичайно, справа *багатьох* і не скороспішна), а політичний або державний, тобто завдання пролетаріатові?..

Його треба дати зараз, щоб наочно, популярно, для маси захопити ясною і яскравою (цілком *науковою* в основі) перспективою: за роботу, мовляв, і за 10—20 років ми Росію всю, і промислову і землеробську, зробимо *електричною*...

Коли б ще *п р и м і р н у* карту Росії з центрами і колами? чи цього ще не можна?

Повторюю, треба захопити *м а с у* робітників і свідомих селян *великою* програмою на 10—20 років¹.

14 листопада 1920 р. Володимир Ілліч попросив, щоб я поїхала з ним у Волоколамський повіт, у село Кашино, на відкриття електричної станції. Ілліча особливо цікавило те, що електрифікація села була проведена

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 35, стор. 370.

з ініціативи самих селян. Волоколамський повітвиконком допоміг кооперативові в селі Ярополець поставити електричну станцію. Сусідні селяни загорілися бажанням і в себе провести електрику, збирали кошти на цю справу, допомагали працею. За 1919 р. у Волоколамському повіті силами селян почали будувати сім електричних станцій.

З великими труднощами добилося й Кашино своєї станції. На відкриття запросили Ілліча. Ми поїхали.

У селі був святковий настрій. На вулиці було багато людей, чисто, тепло вдягнених, багато дітей. Нас провели в хату, де струнний оркестр грав «Інтернаціонал». Ілліча посадили на покуті, почали частувати. Потім ми знімалися з дітьми. Відкриття було урочисте. Вже смеркало. На вулиці коло великого електричного ліхтаря спорудили поміст. Виступав Ілліч. Виступав селянин Родіонов. «Загорілося світло неприродне»,— говорив він.

Потім з Кашина поїхали в село Ярополець. Пам'ятаю, як дорогою розповідали агроном і якісь робітники, що сіли з нами в машину, про плани дальшого будівництва. Вони хвилювалися, хвилювався Ілліч. В Яропольці нас провели в клуб. Внизу була чи то їдальня, чи то ще щось; ми пішли на другий поверх. Людей набилося так багато, що я думала — ми всі провалимось. Селяни говорили про електрифікацію, а найбільше про культуру. «Школа у нас погана,— говорив один селянин.— Мої діти ось уже третій рік до школи бігають, а щоб порозумнішали — щось не видно».

Це відвідання волоколамських сіл позначилося на всьому виступі Ілліча на VIII з'їзді Рад, що відбувся 22—29 грудня 1920 р. Ілліч на цьому з'їзді особливо багато говорив про культуру, про виробничу пропаганду.

«Нам треба,— говорив він,— спрямувати зараз увагу на те, щоб від інтересів політичних і воєнних всю агітацію і всю пропаганду перевести на рейки господарського будівництва. Ми багато разів це проголошували, але ще не досить, і я думаю, що з числа тих заходів, які за цей рік Радянська влада здійснила, особливо виділяється утворення Центрального бюро виробничої пропаганди при ВЦРПС, об'єднання його з роботою Головополітосвіти, утворення додаткових газет, побудованих за виробничим планом, не тільки з перенесенням уваги на

виробничу пропаганду, але й організація її в загальнодержавному масштабі.

Необхідність організації її в загальнодержавному масштабі випливає з усіх особливостей політичного моменту. Необхідне це і для робітничого класу, і для професійних спілок, і для селянства; це є найбільша необхідність нашого державного апарату, який нами використаний далеко не достатньо для цієї мети. У нас знання того, як треба вести промисловість, як треба заінтересувати маси, книжних знань про це в тисячу разів більше, ніж застосування цих знань на практиці. Нам треба добитися того, щоб поголовно всі члени профспілок були заінтересовані у виробництві і щоб вони пам'ятали, що, тільки збільшуючи виробництво, підвищуючи продуктивність праці, Радянська влада спроможна буде перемогти»¹.

Далі він говорив про необхідність нового розмаху переконування, про необхідність переконати нові мільйони:

«Кожен, хто уважно спостерігав життя села, в порівнянні з життям міста, знає, що ми коренів капіталізму не вирвали і фундамент, основу, у внутрішнього ворога не підірвали. Останній держиться на дрібному господарстві і щоб підірвати його, є один засіб — перевести господарство країни, в тому числі й землеробство, на нову технічну базу, на технічну базу сучасного великого виробництва. Такою базою є тільки електрика.

Комунізм — це є Радянська влада плюс електрифікація всієї країни. Інакше країна лишається дрібноселянською, і треба, щоб ми це ясно усвідомили. Ми більш слабкі, ніж капіталізм, не тільки в світовому масштабі, але й всередині країни. Всім це відомо. Ми це усвідомили і ми доведемо справу до того, щоб господарська база з дрібноселянської перейшла у великопромисловою. Тільки тоді, коли країна буде електрифікована, коли під промисловість, сільське господарство і транспорт буде підведена технічна база сучасної великої промисловості, тільки тоді ми переможемо остаточно»².

«...Нам треба добитися в даний момент, — говорив Ленін далі, — щоб кожна електрична станція, побудована

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 448—449.

² Там же, стор. 462.

нами, перетворювалась дійсно в опору освіти, щоб вона займалася, так би мовити, електричною освітою мас»¹.

«Але треба знати і пам'ятати, що провести електрифікацію не можна, коли у нас є неписьменні. Мало того, що наша комісія старатиметься ліквідувати неписьменність. Вона зробила багато порівняно з тим, що було, але мало порівняно з тим, що потрібно. Крім грамоти, потрібні культурні, свідомі, освічені трудящі; треба, щоб більшість селян виразно уявляла собі ті завдання, які стоять перед нами. Ця програма партії повинна стати основною книжкою, яка повинна піти в усі школи. Ви одержите в ній, поруч із загальним планом проведення електрифікації, спеціальні плани, написані для кожного району Росії. І кожний товариш, який поїде на місця, матиме певну розробку проведення електрифікації в його районі, переходу з темряви до нормального існування. І, товариші, можна і треба на місці порівнювати, розробляти, перевіряти дані вам положення, добиваючись того, щоб у кожній школі, в кожному гуртку на запитання, що таке комунізм, відповідали не тільки те, що написано в програмі партії, а також говорили про те, як вийти із стану темряви.

Кращі працівники, господарники-спеціалісти виконали дане їм завдання по виробленню плану електрифікації Росії і відбудови її господарства. Тепер треба добитися того, щоб робітники і селяни знали, яке велике і важке це завдання, як до нього треба приступити і як за нього взятися.

Треба добитися того, щоб кожна фабрика, кожна електрична станція перетворилася в огнище освіти, і якщо Росія вкриється густою сіткою електричних станцій і потужних технічних устаткувань, то наше комуністичне господарське будівництво стане зразком для грядущої соціалістичної Європи і Азії»².

Так думав Ленін. Головополітосвіта старалася розгорнути ширше виробничу пропаганду. Вона видала ряд посібників у питаннях пропаганди електрифікації, видавала плакати, проводила спільно з профспілками широкі збори. Мені запам'ятався виступ одного селянина з Північного Кавказу: «Ось уже вдруге,— говорив він,— я чую,

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 463.

² Там же, стор. 463—464.

що робітники хочуть піднімати виробництво. Це дивує мене. Ми, селяни, вважали, що робітники тільки розоряють виробництво, а тут, я чую, навпаки — справа йде. Приїду до себе — поїду по селах і розповім усім, що чув сьогодні на зборах».

Але на збори, влаштовувані в Будинку Спілок, у клубах, приходив тільки невеликий тоді актив робітників. Виробничу пропаганду треба було наблизити до мас, проводити її на фабриках і заводах. Цього без профспілок не можна було зробити. Ось чому центр виробничої пропаганди було перенесено у ВЦРПС. Головополітосвіта мала допомагати профспілкам. Робота тривала ще в 1921 р. Після переходу до нової економічної політики ця справа тимчасово занепала. Відродилася через кілька років у нових формах, у новій обстановці, на базі піднесення промисловості.

1931 р.

ЛЕНІНСЬКІ ВКАЗІВКИ В ДІІ

Індустріалізація країни, колективізація сільського господарства вікликали в масах величезне прагнення усвідомити до кінця все, що відбувається, оволодіти знанням, оволодіти технікою.

Під час реорганізації Наркомосу політосвіти було влито в масовий сектор. На масовий сектор лягла величезна робота по всеобучу і політехнізації школи, щб, природно, трохи відтіснило на задній план питання політосвітньої роботи. Тепер політосвіти відновлюються.

Свого часу т. Ленін приділяв величезну увагу політосвіті, вважаючи її надзвичайно важливою ділянкою соцбудівництва. Десять років тому, 17 жовтня 1921 р., Володимир Ілліч виступав на II з'їзді політосвіт. На перший погляд може здатися, що ця промова вже дуже застаріла: її було виголошено в період розгортання непу — з того часу загальні умови докорінно змінилися. Такий погляд є зовсім помилковим. Справді, читаючи цю промову, яка надзвичайно чітко висвітлювала тодішній стан речей — вороже капіталістичне оточення, величезну господарську розруху в країні, розпошення, ослаблення робітничого класу, розгул дрібнобуржуазної стихії, — відчуваєш, який величезний крок вперед зробила країна за ці десять років, яскравіше усвідомлюєш, яку колосальну роботу провела за ці роки партія, з якого важкого становища витягла вона країну, вивела її на шлях будівництва соціалізму, створивши «економічний фундамент соціалістичної будови», про що

як про основне завдання, на яке треба кинути всі сили, говорив Ілліч у своїй промові від 17 жовтня.

Але чи втратили хоч найменшою мірою значення висловлювання Володимира Ілліча про культуру і характер політосвітроботи, що є в цій промові? Ані найменшою мірою. Ці висловлювання повинні тепер стати керівництвом до дії для політосвітників.

Володимир Ілліч говорив, що треба взяти курс на те, щоб організувати дрібне селянство на основі піднесення його господарства. Треба будувати пропаганду, виходячи з особистої заінтересованості селянина. Треба, щоб він зрозумів: «...ти працював на капіталіста, працював на експлуататора, і, зрозуміло, що працював погано, але тепер ти працюєш на себе, на робітничо-селянську владу»¹. Треба навчитись у капіталістів працювати. «Треба поставити справу так, щоб кожний трудящий докладав своїх сил до зміцнення робітничо-селянської держави. Тільки тоді може бути створена велика промисловість.

Треба, щоб свідомість ця проникла в маси і щоб вона не тільки проникла в маси, але і закріпилася в них практично. Ось звідки,— кажу я,— підкреслював Володимир Ілліч,— впливають завдання Головополітосвіту»².

Потрібне підвищення культури. Треба якнайшвидше до кінця ліквідувати неписьменність. Неписьменна людина стоїть поза політикою. Та цього мало. Нам потрібне величезне підвищення культури. «Треба добитись, щоб уміння читати і писати служило підвищенню культури, щоб селянин дістав можливість застосувати це вміння читати і писати до поліпшення свого господарства і своєї держави»³.

Все це здавалося цілком зрозумілим політосвітникам, які зібрались на II з'їзді політосвіт. Але менш ясным було для них те, що говорив Володимир Ілліч про роль політосвітників. Їм повинно бути діло до всього. Вони повинні вміти пов'язувати свою роботу з усіма завданнями, які стоять перед країною. «Вас питають: як зробити, щоб не було хабарів, щоб у виконкомі такий-то хабарів не брав, навчіть, як цього добитись? І якщо

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 46.

² Там же, стор. 47.

³ Там же, стор. 49—50.

політосвітники скажуть: «Це не по нашому відомству», «у нас видані в цій справі брошури і прокламації», народ вам скаже: «Погані ви члени партії: це, правда, не по вашому відомству, для цього є Робсельінспекція, але ж ви є і членами партії». ...Ви хотіли взяти назву політичної освіти, а в цій назві багато міститься. Адже ви не назвали себе людьми, які вчать народ азбуки, а ви взяли назву політичної освіти. Вам можуть сказати: «Дуже добре, що ви вчите народ читати, писати, проводити економічну кампанію, це все дуже добре, але це не політична освіта, тому що політична освіта означає підведення підсумків усьому»¹.

Така постановка була для багатьох політосвітників несподіваною. «Як, проводити економічну кампанію — це не все те, що від нас потрібне? Чому ми повинні боротися саме з хабаром?» — думав багато хто. З хабаром і тяганиною повинні боротися, повторював Володимир Ілліч. Боротьбу з тяганиною, бюрократизмом Ілліч особливо висував тоді. У листі до Цюрупи — через три місяці — він писав: «*Нас затягує погане бюрократичне болото в писання папірців, говоріння про декрети, писання декретів, і в цьому паперовому морі тоне жива робота*»². Треба «за всяку ціну відірватися від метушні та сум'яття, комісій, говоріння і писання папірців, відірватися, *обміркувати систему роботи і переробити її радикально*»³. І через місяць Ілліч знову повторює: «Всі у нас потонули в паршивому бюрократичному болоті «відомств»⁴. І про те, що так хвилювало Ілліча в той період, говорив він політосвітникам. А для більшості політосвітників це було незрозумілим, далеким від їх уявлення про політосвітроботу.

У тезах про роль і завдання профспілок Ілліч писав, що комуністи «повинні жити в гущі робітничого життя, знати його вздовж і впоперек, уміти безпомилково визначити в усякому питанні, в усякий момент настрої маси, її справжні прагнення, потреби, думки, вміти визначити, без тіні фальшивої ідеалізації, ступінь її свідомості і силу впливу тих чи інших передсудів і пережитків старовини, вміти завоювати собі безмежне довір'я маси

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 51.

² В. І. Ленін, Твори, т. 35, стор. 459.

³ Там же.

⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 36, стор. 512.

товариським ставленням до неї, дбайливим задоволенням її потреб»¹. Тому, хто працює з масою, «необхідний ще особливий такт, уміння підійти до маси по-особливому в кожному окремому конкретному випадку, досягаючи з мінімумом тертя піднесення цієї маси на щабель вище у відношенні культурному, господарському, політичному»².

У своїй промові від 17 жовтня Ілліч говорив: «Пропаганду проти варварства і таких болячок, як хабар, ми ведемо, і сподіваюсь, ви ведете, але *політична освіта не вичерпується цією пропагандою* (курсив мій.— Н. К.), вона означає практичні результати, вона значить — навчити народ, як цього досягати, і показувати іншим такі приклади не як члени виконкому, а як рядові громадяни, які, будучи політично більш освічені, ніж інші, вміють не тільки лаяти за всяку тяганину,— це у нас дуже поширюється,— але показати, як на ділі це зло перемагається. Це — дуже важке мистецтво, якого без загального піднесення культури, без того, щоб зробити робітничо-селянську масу більш культурною, ніж наша теперішня,— не розв'язати! І на це завдання Головополітосвіти мені й хотілося б звернути найбільшу увагу»³.

Отже, політосвітник повинен боротися з тяганиною, з хабаром, з бюрократизмом, як *рядовий громадянин*, ділом показувати, як це треба робити. Треба не хвалитися тим, що ти комуніст, не чванитися, а працювати разом з масою, залучаючи її до боротьби з бюрократизмом, з хабаром. Вилікуватися від бюрократизму можна тільки піднесенням культури. Треба навчитися освітянам проявляти на культурному фронті найбільшу впертість, наполегливість і систематичність.

Володимир Ілліч говорив про важливість піднесення культури не тому, звичайно, що він прийшов на з'їзд політосвіт, а тому, що він хотів перед усією країною підкреслити якнайбільшу необхідність боротися за піднесення культури.

Говорив він про це і на VI Московській губернській партконференції, і на IX Всеросійському з'їзді Рад. Говорив про необхідність виховання широких мас робітників

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 159.

² Там же, стор. 160.

³ Там же, стор. 51.

і селян у справі самостійної, швидкої, ділової участі їх у нагляді за додержанням законності.

Готуючись до виступу на XI з'їзді РКП(б), намічаючи план своєї промови, Ілліч пише: «Суть моменту» (ланка ланцюга) = розрив між величчю поставлених завдань і *вбогістю* не тільки матеріальною, а й *культурною*¹.

Уміння боротися за піднесення культури, стоячи в гущі мас, показуючи їм прикладом, на ділі, як переборювати всі прояви безкультур'я, — це завдання і зараз, через десять років, надзвичайно актуальне. Не тільки агітка, штаби, аврали, а повсякденна безустанна громадська робота на чолі мас — таке є завдання політосвіт і тепер, як десять років тому.

Тепер ця робота багато легша, ніж була десять років тому, але з порядку денного її не знято. Її треба лише продумати в розрізі сучасного поточного моменту, на базі наших досягнень.

Продумати — і директиву Ілліча проводити в життя.

1931 р.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 36, стор. 519.

ДЕСЯТИРІЧЧЯ ПРОМОВИ ЛЕНІНА НА II З'ІЗДІ ПОЛІТОСВІТ

(ДОПОВІДЬ НА ВЕЧОРІ В ТОВАРИСТВІ ПЕДАГОГІВ-МАРКСИСТІВ)

Товариші, ті, хто працював раніше в Політосвіті за життя Володимира Ілліча, знають, яку величезну увагу приділяв Ленін питанням політосвітроботи. Володимир Ілліч цікавився всім, що стосується цієї роботи: і бібліотечною справою, і ліквідацією неписьменності, і розповсюдженням газет у широких масах і т. д. Він так цікавився цим, що не тільки виступав на великих зборах, але іноді приходив на невеликі наради, разів зо два приходив на наради політосвіт з поточних питань, часто викликав до себе працівників-політосвітників.

На I з'їзді позашкільної освіти Володимир Ілліч виступив з великою промовою. Спочатку він вітав з'їзд, а потім виголосив велику політичну промову. Треба сказати, що на позашкільну справу до революції дивились як на справу чисто культурницьку, і тому важливо було, щоб той поворот, який відбувся в позашкільній справі після революції, а саме той, що вся політосвітня робота, вся позашкільна робота, пройнята політикою,— важливо було це підкреслити. І тому Володимир Ілліч виступив на з'їзді в справі позашкільної освіти, що відбувався у травні 1919 р. Він виступив на цьому з'їзді з характеристикою тодішнього становища; він виголосив велику промову, яка означала поворот в усій позашкільній роботі, в усій політосвітній роботі, і давала перспективу на довгий час.

Наступного року, коли позашкільна освіта стала називатись у нас політосвітньою роботою, Володимир Ілліч виступив на I з'їзді політосвіт. Це було в 1920 р. На

цьому з'їзді Володимир Ілліч дуже багато говорив про необхідність висвітлювати всі питання економічної політики, висвітлювати питання нашого господарського будівництва, причому підкреслив особливо ту думку, що треба політично осмислювати це економічне будівництво, допомогти масам усвідомити все значення того будівництва, яке відбувається. Цьому й була присвячена промова на I з'їзді політосвіт.

На II з'їзді політосвіт, у жовтні 1921 р., Володимир Ілліч так само пов'язав усі питання політосвітроботи з питаннями поточного моменту.

Він почав з того, що сказав: у нас доповіді на з'їздах, присвячені загальному становищу, звичайно мають характер інформаційний. Це зовсім неправильно. Треба, щоб це була не тільки інформація, а щоб давали звіт про загальне становище, про внутрішнє і зовнішнє становище, причому давали б з тією метою, щоб з оцінки цього становища можна було зробити висновки для практичної роботи.

Виступаючи на цьому з'їзді, Володимир Ілліч дав дуже чітку характеристику тодішнього моменту. Це був 1921 рік — рік переходу до нової економічної політики. З надзвичайною тверезістю думки, з надзвичайною чіткістю Володимир Ілліч схарактеризував те тяжке становище, яке було в той момент. Він вказував, що та розруха, яка панувала в країні в цей час, привела до ослаблення робітничого класу. Фабрики стояли, робітники роз'їжджалися по селах або робили запальнички, жили, не працюючи на заводі, а намагались якось існувати. Це, звичайно, не могло не відбитися й на настрої робітничого класу, і Володимир Ілліч прямо говорив: робітничий клас у нас декласований, у нас тепер дрібнобуржуазна стихія. Щоб так сказати, треба було, звичайно, мати дуже велику тверезість думки, треба було дивитися правді прямо в очі, бо всі свої надії більшовики покладали на робітничий клас, і встановити факт, що робітничий клас декласований, означало подивитися в очі дуже гіркій правді.

Але Володимир Ілліч завжди відзначався цією тверезістю думки. Коли укладали Брестський мир, Володимир Ілліч так само боровся за те, щоб не створювати собі ніяких ілюзій, щоб називати речі своїми іменами і прямо дивитися правді в очі. Це характерно для всієї

його політики. Він завжди дуже негативно ставився до революційної фрази. Під час укладення Брестського миру він говорив: коли б не довелось сказати, що революційна фраза в революційній війні погубила революцію. Сказавши так, Володимир Ілліч підкреслив усю небезпеку революційної фрази і закликав тоді, в найгостріший момент, коли вирішувалась доля Радянської країни, — закликав саме до цієї тверезості думки.

І в 1921 р. він так само говорив, не прикрашуючи дійсності, що тепер панує дрібнобуржуазна стихія. Але тут же він говорив і про шляхи, якими треба оволодіти цією буржуазною стихією, про те, як зміцнити робітничий клас, як створити економічну базу соціалістичної будови. Він підкреслював, що більшовики завжди говорять, що економіка є базою культурного будівництва. Він вказував на те, що найважливіше — це спорудити оцю економічну базу соціалістичної будови, і в цей момент він шукав тих шляхів, які необхідні для того, щоб залучити маси до цього будівництва.

Одночасно з цим він писав з приводу електрифікації т. Кржижановському: треба якимось зацікавити маси, захопити маси справою електрифікації, щоб вони самі взяли за цю справу. І по всій лінії економічного будівництва він вважав, що ми можемо дійсно створити цю економічну базу соціалістичного будівництва тільки тоді, коли ми зуміємо залучити маси, зацікавити маси цим будівництвом. Він говорив про те, що треба зацікавити селянство. І коли говорили, що у селянства дрібно-власницькі настрої і тут нічого не вдієш, він говорив, що це неправильно, що треба вміло проводити пропаганду, роз'яснити широким масам селянства, що їх інтерес полягає в тому, щоб зміцнювати господарство. Тоді вже був досвід колгоспного будівництва, хоч колгоспний рух не мав тоді такого характеру, який має тепер. Були тільки окремі спроби, починання, але початок, в усякому разі, було покладено, і цей початок показував шлях, як можна, зацікавивши селянина, створити на селі потужне, колективне господарство. Про цю перспективу й говорив Володимир Ілліч.

Даючи характеристику поточного моменту, він разом з тим вказував на необхідність підходити до маси, уміти працювати з масою. Через кілька місяців, у кінці жовтня, Володимир Ілліч пише тези в питанні про профспілки;

і от у цих тезах він говорив про те, що завдання профспілок — боротися з дрібнобуржуазними впливами, він говорив, що в робітничій масі, у широких її верствах, іноді є ці пережитки дрібнобуржуазних настроїв і що завдання профспілок — з цими настроями боротися. Але разом з тим у цих тезах про роль профспілок він підкреслював, що кожний керівник профспілок, кожний комуніст повинен жити в гущі мас, повинен уміти спостерігати маси, прислухатися до мас, уважно помічати всі настрої мас і разом з тим уміти по-товариському, уважно підходити до маси.

Треба сказати, що сам Володимир Ілліч умів завжди з окремого слова, окремої фрази, з кинутого співрозмовником зауваження одразу відчутти настрої. Я пам'ятаю, як перед переходом до непу він на з'їзді Рад попросив т. Калініна влаштувати для нього парад з безпартійних селян. І от Володимир Ілліч, прийшовши на ці збори, сам не виступав, а сидів у куточку і уважно прислухався до того, що говорять селяни. От прислухатися до того, що говорять маси, чим вони цікавляться, помічати їх настрої, знати характер їх потреб і відчувати ці потреби — це особливо вмів Володимир Ілліч, і він вважав, що кожному профспілковому працівникові, кожному політосвітникові треба оволодіти цим умінням підходити до маси — треба вміти тактовно підійти, уміти допомогти.

Про це говорив Володимир Ілліч і на II з'їзді політосвіт.

Треба сказати, що політосвітники, які зібралися на цей з'їзд, дуже хвилювались. Вони собі ясно не уявляли, про що говоритиме Володимир Ілліч, як він пов'язуватиме поточний момент з завданнями політосвіт. Володимир Ілліч спочатку дуже гостро, дуже чітко говорив про ліквідацію неписьменності. Він посміявся з приводу того, що дуже вже урочисту, велику, гучну назву дали комісії по ліквідації неписьменності—«Надзвичайна комісія по ліквідації неписьменності». Так от, Володимир Ілліч сміявся з того, що дуже вже гучну назву дали, і говорив, що найкраще, найбільше чудо буде тоді, коли ми ліквідуємо саму комісію по ліквідації неписьменності. Під цим він, звичайно, мав на увазі не те, що цю роботу буде покинуто на півдорозі, а він мав на увазі, що треба буде цю комісію ліквідувати тоді, коли наша

країна стане поголовно письменною, і це треба зробити якнайшвидше.

Володимир Ілліч говорив це десять років тому. І от, посміявшись трошки з цієї гучної назви, Володимир Ілліч Ленін з усією різкістю підкреслив важливість ліквідації неписьменності. Він говорив про те, що неписьменна людина стоїть поза політикою. Про яку ж тут нову політику може бути мова, говорив Володимир Ілліч,— тут ні про яку політику не можна говорити, коли людина неписьменна, коли вона ні в чому не може розбиратися. Але далі Володимир Ілліч говорив про те, що потрібна не тільки звичайна письменність, а що необхідне знання, уміння користуватися книжкою для того, щоб піднести своє господарство.

Починаючи з I з'їзду політосвіт, політосвітники вже знали, що вони повинні пов'язувати політосвітроботу з економічними кампаніями. Але Володимир Ілліч став говорити не про це: він став говорити про те, що його особливо в той час хвилювало,— про боротьбу з хабаром. І от я пам'ятаю, як наші політосвітники трохи розгублено почали поглядати один на одного. «Ну добре,— думали вони,— щодо сівби — це ясно, а от яке відношення до нас має хабар — це незрозуміло». А Володимира Ілліча тоді особливо хвилювали питання бюрократизму, питання боротьби з бюрократизмом. Про боротьбу з бюрократизмом він говорив не тільки в 1921 р., а ще в 1918 р., коли складав первісні намітки для програми партії з приводу того, як треба поставити питання про Ради. Він там особливо підкреслив боротьбу з бюрократизмом. Він говорив і про те, що шлях до боротьби з бюрократизмом — це піднесення культурного рівня. І от на протязі всього цього часу це питання не сходило з порядку денного.

Але в 1921 р., коли треба було особливо вміло налагоджувати всю державну роботу, роботу всіх апаратів,— у цей момент Володимир Ілліч по всіх лініях вимагав найзапеклішої боротьби з тяганиною, з хабаром, з бюрократизмом. Він писав, наприклад, у своєму листі до т. Цюрупи: «Всі у нас потонули у паршивому бюрократичному болоті «відомств»¹. В іншому місці писав про «погане бюрократичне болото»² — і т. д. і т. п.— слів не

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 36, стор. 512.

² В. І. Ленін, Твори, т. 35, стор. 459.

міг добрати, як цей бюрократизм щонайгостріше схарактеризувати. В цей самий час став Володимир Ілліч висловлюватися в питанні Робсельінспекції — як Робсельінспекції почати боротися з бюрократизмом. І ми бачимо, що в усіх своїх висловлюваннях він до цього питання повертається. Де б він не говорив — у кожному виступі, на кожному з'їзді, — завжди і скрізь він підкреслює важливість цієї боротьби з бюрократизмом. Щодо політосвітників він говорив, що політосвітникам треба не тільки картати бюрократизм: цього, говорив він, мало, а от ви, політосвітники, люди культурні, ви повинні на ділі показати, як з цим бюрократизмом треба боротися, як його викорінювати. І це завдання він чітко поставив перед політосвітниками.

Якраз перед з'їздом політосвіт була розмова про те, що треба, щоб представники Політосвіти увійшли до економічних організацій. І от, відповідаючи на це, Володимир Ілліч говорив: нікуди вам входити не треба, а треба вам боротись як рядовим членам, як рядовим громадянам. Ви — культурні керівники мас, і ви на ділі, стоячи в гуці мас, ви їм повинні показати, як треба боротися. Така постановка питання здавалась політосвітникам дуже дивною. Як же ж так? Адаже треба циркуляри писати, адже треба давати директиви. А Володимир Ілліч говорив: ні, не в циркулярах, не у представництві і не в нескінченних директивах справа, а треба втягти маси, залучити їх до цієї роботи і вже на практиці показати їм, як треба боротися з бюрократизмом.

Проте цю постановку питання тоді не зрозуміли до кінця, питання повисло в повітрі, тому що, звичайно, це завдання було дуже трудне. Виступаючи в цьому питанні, Володимир Ілліч повторив ту фразу, яку він любив тоді часто вживати, — фразу про комчванство. Він говорив, що для політосвітника недопустиме ніяке комчванство. Він під цим мав на увазі те, що політосвітник-комуніст не повинен вважати, що коли він комуніст, він уже все знає.

Характеризуючи період нової економічної політики, Володимир Ілліч в інших місцях говорив про те, що це період, коли треба посилено вчитися. Вчитися треба і в капіталістів, як вони ведуть господарство, треба вчитися, як слід застосовувати знання до поліпшення свого господарства. Про це Володимир Ілліч говорив не раз, і тут

він підкреслив необхідність оволодіння знанням для того, щоб поліпшувати господарство так, щоб відразу було видно практичні результати.

Ця промова Володимира Ілліча на з'їзді політосвіт, де він говорив про величезне значення культури, є характерною в тому відношенні, що вона є дуже показовою для всього останнього періоду діяльності Володимира Ілліча. І раніше він цікавився питаннями культури, але тут він став їх підкреслювати особливо. І той, хто знає останні статті Володимира Ілліча, хто читав їх,— той знає, як багато місця він приділяє в них необхідності вчитися, необхідності підняти культурний рівень.

Минуло десять років відтоді, як Володимир Ілліч виголосив цю промову, і ми бачимо, яка величезна різниця між тим становищем у країні, яке було десять років тому, і тим, яке є тепер. Тепер ми вже завершуємо створення економічної бази соціалістичної будови. За ці десять років партія зуміла витягти країну з тієї розрухи, з того тяжкого становища, яке було в той час. Тоді багато які товариші занепадали духом: їм здавалося, що розруха така велика, що вся ця дрібнобуржуазна стихія така сильна, що тут нічого не вдієш. Володимир Ілліч тоді говорив про необхідність створити цю базу, і ось тепер, через десять років, ми бачимо, що базу створено, ми бачимо, як набагато легше на цій базі будувати. І коли порівняти те, що було десять років тому в галузі культури і що є тепер, то ми бачимо величезну різницю. Ми бачимо, що свідомість має зросла, і її навіть і рівняти не можна з тією свідомістю, яка була десять років тому, особливо на селі. Тепер ми маємо вже райони суцільної колективізації, а колективізація якраз допомагає зживати дрібнобуржуазні настрої. Ми тепер бачимо зростання робітничого класу. Сімнадцять мільйонів робітників становлять величезну силу.

Але це зовсім не означає, що ті завдання, які ставив Володимир Ілліч перед політосвітами, знято з порядку денного,— їх зовсім не знято з порядку денного. Ми знаємо, що тепер у нас немає безробіття, ми маємо новий і новий приплив у ряди робітничого класу з села. Вжито цілого ряду заходів для того, щоб селяни йшли з села в місто, бо не вистачає робочих рук на заводах. І от ці елементи, які прийшли з сіл, які щойно відірвалися від свого господарства і йдуть на завод, недавні хатні господарки,

спочатку ще неясно уявляють собі ті завдання, які стоять перед робітничим класом; і тому на профспілках лежить завдання допомогти їм осмислити все те, що відбувається, допомогти їм звільнитися від своїх дрібнобуржуазних настроїв, прилучитися до того великого будівництва, яке тепер здійснюється. Щодо цього треба провести велику роботу. Так само зараз ми бачимо, як у колгоспників змінюється вся їхня психологія. Мені доводилося розмовляти з багатьма колгоспниками. Колгоспниці кажуть, що жінка-селянка тепер повернулася лицем до колгоспу, але все ж до кінця осмислити і зрозуміти не все ще може; особливо це стосується мас, які тепер вливаються в колгоспи. Тому треба згадати, що говорив Володимир Ілліч про те, як треба економіку пов'язувати з політикою, як треба політично осмислювати те економічне будівництво, яке відбувається. Щодо цього потрібна ще велика робота.

Звичайно, ми повинні сказати, що за ці десять років і в галузі ліквідації неписьменності, і в галузі культурного будівництва взагалі досягнуто великих успіхів, але цього зовсім не досить порівняно з тими запитами, які тепер пред'являє маса. Необхідно, щоб роботу глибше ставили політично, щоб, коли, наприклад, ми говоримо про сівбу, про весняну сівбу, або говоримо про оранку на зяб,— щоб ми вміли ці питання пов'язувати з питаннями колгоспного будівництва взагалі і з тими завданнями, які стоять перед усією нашою країною. Якщо ми хочемо піднести свідомість робітничих мас на необхідний ступінь,— а ця свідомість на ґрунті соцзмагання й ударництва, про які говорив весь час Володимир Ілліч, останнім часом дуже зросла,— то потрібно, базуючись на цьому, давати широке політичне висвітлення всім питанням нашого економічного будівництва. І в цьому напрямі, звичайно, треба тепер розгорнути найширшу політосвітню роботу.

Коли два роки тому реорганізували Наркомос, тоді злили шкільну роботу — роботу серед підростаючого покоління — з роботою політосвітньою в одному масовому секторі для того, щоб не було між ними розриву. Розрив недопустимий. Тут одна балка, так би мовити, повинна кріпити іншу. Треба, щоб політосвіта допомагала розвиткові шкільної справи, а шкільну справу — всеобуч — необхідно будувати таким чином, щоб у нас письменність зростала, щоб у нас не було так, що навчили неписьмен-

них, а вирости нові неписьменні. Отже, пов'язання політосвітньої і шкільної роботи є необхідним. Тепер Наркомос знову відновлює Політосвіту як організаційну базу, що надавала б більшого розмаху всій роботі. І от, товариші, перед нами, перед Товариством педагогів-марксистів, також постає завдання створити політосвітню секцію, де обговорювалися б усі ці питання — питання про те, як пов'язувати роботу політосвітню з політичними завданнями, що стоять перед країною, як цю роботу будувати дедалі глибше і добиватися не тільки того, щоб вона йшла вшир, але щоб вона і якісно ставала вищою.

Ми створюємо цю політосвітсекцію при Товаристві педагогів-марксистів, і хотілося б, щоб у ній взяли участь старі політосвітники, які вже брали свого часу в цій роботі велику участь, і щоб до неї приєдналась також і та молодь, перед якою це завдання постає на весь зріст.

1931 р.

ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

(ВИСТУП НА МОСКОВСЬКІЙ ОБЛАСНІЙ НАРАДІ
ПОЛІТОСВІТПРАЦІВНИКІВ)

ПОСИЛИТИ УВАГУ ДО ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

Товариші, постанови XVII партконференції ставлять перед політосвітами ряд дуже серйозних завдань.

Друга п'ятирічка буде величезним кроком у напрямі до безкласового суспільства, у напрямі до повного здійснення соціалізму. Це не означає, що класова боротьба ослабне, але форми її будуть інші. Особливо гострою вона буде на ідеологічному фронті. У резолюції на доповіді «Директиви до складання другого п'ятирічного плану народного господарства СРСР (1933—1937 рр.)» говориться про те, що завданням другої п'ятирічки є «подолання пережитків капіталізму в економіці і свідомості людей, перетворення всього трудящого населення країни в свідомих і активних будівників безкласового соціалістичного суспільства»¹. Це означає, що по лінії політосвітроботи нам треба розгорнути дуже широку роботу, допомогти масам зрозуміти до кінця, в чому ці пережитки старого полягають і як з ними треба боротися. Треба вміти розгортати широку політосвітроботу, влаштовуючи все обачливо і разом з тим не допускаючи «буржуазно-непманських перекручень принципу госпрозрахунку...»²

Останнім часом увага до політосвітроботи трохи ослабла. Сітка політосвітзакладів, правда, навіть зро-

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. III, вид. 7-е, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 142.

² Там же, стор. 146.

стає, але якість їх роботи треба піднести на значно вищий ступінь — вона повинна йти в ногу з усім будівництвом. Глибше треба поставити питання пропаганди і агітації в масах, широко розгорнути технічну пропаганду, бібліотечну роботу, кіно і радіо.

Ще небагато часу минуло з моменту XVII партконференції, але вже відчувається певне зрушення в галузі політосвітроботи. З окремих розмов, з окремих листів, з окремих статей, які з'являються, видно, що відбувається збирання політосвітських сил, і ця робота набуває тепер виняткової ваги, тому її слід продумати особливо старанно з марксистсько-ленінської точки зору.

ОРІЄНТУВАТИСЯ НА МАСИ

Я говорила про те, що треба охопити все населення, всіх трудящих. Що це означає? Чи означає це, що ми повинні запровадити зрівнялівку, на зразок буржуазної: хто більше заплатить, той одержить кращу книжку, незалежно від того, хто цей читач? Я переглядала недавно офіціальні дані про бібліотеки ПАСШ і дуже здивувалася. За цими даними, у великих містах на кожну людину припадає стільки ж книжок, скільки й у нас. Правда, там технічно справа поставлена краще і оборотність книжки більша. Але що ми там маємо? Там бібліотеки охоплюють 20% населення,— значить, користується бібліотеками тільки «верхівка». А у нас повинна бути інша орієнтація — орієнтація на маси. Було б зовсім не по-ленінському, не по-марксистському, коли б ми однаково підходили до всіх верств населення, коли б не з'ясовували, що потрібне в даний момент для обслуговування кожної верстви. Ось тепер бібліотечною справою зайнялися профспілки. Конференція профспілок, яка відбувалася недавно, показує, що на окремих заводах (як-от Путіловський, Електрозавод) створюються нові форми обслуговування — там книга йде в найширші робітничі маси і доходить до кожного робітника. Профспілки кажуть: «Ми робітників повинні обслуговувати в першу чергу». Це вірно. Чому? Тому, що робітничий клас — провідний клас. А коли робітники самі читати не вміють, коли вони неписьменні, коли ніяких книжок не бачили, то як же вони здійснюватимуть свою провідну роль?

Коли ми придивимось до життя, то побачимо, що робітник тепер не той, яким був раніше. У капіталістичних країнах під робітником мається на увазі той, хто стоїть «коло верстата». У нас робітник сьогодні стоїть «коло верстата», а завтра він голова колгоспу; сьогодні він «коло верстата», а завтра він вступає на робітфак, іде вчитися. У нас в цьому розумінні починається певна зміна самого поняття «робітничий клас». Якщо візьмемо робітничий клас 90-х років, то це одно; робітничий клас перед 1917 роком — уже інше, а тепер, на п'ятнадцятому році революції, робітничий клас — уже зовсім інше: він (робітничий клас) уже з рамок класу виростає, переростає рамки — є керівником цілого ряду галузей роботи.

Ми бачимо, що робітники посилено вчаться, ми бачимо, що в теоретичну роботу втягуються все більші й більші верстви робітників через робітфак, через всілякі курси. Ми запровадили загальне навчання, створюємо єдину політехнічну школу, яка сприятиме ліквідації розриву між розумовою і фізичною працею. Правда, ще дуже багато треба зробити, але вже тепер нарівні з фізичною працею і розумова праця в житті робітника відіграє дедалі більшу роль і самий робітничий клас, повторюю, переростає вже свої класові рамки.

У нас, у пролетарській державі, робітник відіграє провідну роль і дедалі більше відіграватиме цю роль. Через це йому треба якнайкраще підкуватися, через це не можна стригти всю політосвітроботу під один гребінець. Ми повинні на підприємствах насамперед поставити якомога краще і клубну, і пропагандистсько-агітаційну роботу.

Мені пригадуються давні часи — перші роки роботи Володимира Ілліча. Я пам'ятаю лист, якого він писав до Аксельрода з заслання, і брошуру, яку він тоді писав, — «Завдання російських соціал-демократів». Він говорив там, що тепер важливо агітацію і пропаганду вести насамперед серед робітників не тому, що її не треба вести серед інших верств, а тому, що рух ще тільки починається, що передусім треба створити свідомі кадри робітників. Володимир Ілліч говорив про провідну ланку, і тепер ми не можемо в політосвітроботі запроваджувати зрівнялівку.

Але чи означає це, що, зміцнюючи роботу серед ро-

бітничої маси, ми не повинні звертати уваги на роботу на селі, на роботу в колгоспах насамперед? Ні. Якщо ми говоримо про безкласове суспільство, ми повинні звертати серйозну увагу і на роботу серед колгоспників, і на роботу серед одноосібників, тому що саме їх нам особливо треба перевиховати. Необхідно, щоб робітничі, колгоспні маси впливали на одноосібників; треба посилити шляхи цього впливу, допомогти проникненню нового в їх свідомість. Звичайно, сама економіка вже підготовляє певним чином ломку старого світогляду. Мені розповідали в радгоспі «Гігант»: коли там почали працювати комбайни, селяни приїжджали подивитися, що то за звір такий комбайн. Для цього вони своїми кінсьми багато верст мчали, щоб добратися до комбайна (який швидше їде, ніж кінь). Товариші розповідали, яке це враження справляло на селян: усі старі поняття ламались — який уже тут господь бог, бога витісняє комбайн.

Економіка впливає, але потрібно, щоб нове було усвідомлено, щоб було вироблено свідоме ставлення до всього навколишнього, і насамперед до праці. Щодо цього треба провести велику роботу.

ЛІКВІДУВАТИ РІЗНИЦЮ В КУЛЬТУРІ МІЖ МІСТОМ І СЕЛОМ

Подивимось на культурний рівень міста і села. У бібліотечній справі довелось обчислювати, яка частина книжок припадає на кожного жителя міста і села. За цими обчисленнями, між містом і селом велика різниця. У місті припадає 2,5 (іноді навіть 3) книжки на кожну людину, а на селі — 0,1—0,3 книжки. Дуже велика різниця! А ми ж повинні це ліквідувати. Ми повинні в новій п'ятирічці особливо на це налягати, щоб ліквідувати різницю в культурі між містом і селом. Економічно тепер місто і село все тісніше й тісніше між собою зв'язуються. При механізації сільського господарства село вже не зможе жити без міста: воно повинно бути органічно з ним зв'язане. Але й культуру села треба піднести до рівня міста.

В останніх статтях Володимир Ілліч особливо підкреслював необхідність роботи серед селянства, необхідність підтягувати культурний рівень села. Це не з випадкового

приводу говорилося. Це було його основною думкою. Він ще в 1911—1912 рр. підкреслював, що культура більш відсталих верств заражає культуру більш передових верств. Була така стаття, яку він писав за кордоном,— «Росіяни і негри». В цій статті він розповідав, що в ПАСШ, де не було рабства, культура скрізь висока, а в південних штатах — одна культура була у американців-рабовласників, друга — у негрів-рабів. Але характерно, що і культура американців у південних штатах значно нижча, бо безкультур'я негрів заражає культуру американців.

І оця точка зору — що безкультур'я заражає культуру, накладає печать на культуру — змушувала Володимира Ілліча завжди спорити з Пролеткультом, який гадав, що можна працювати так, що робітник здобуде дуже високу культуру, а навколо все хоч «пропадом пропади». Він підкреслював, що це неправильна точка зору, не пролетарська точка зору, що безкультур'я заражає культуру.

Зараз ми бачимо заводи, які ухвалюють резолюції до такого-то числа ліквідувати неписьменність; резолюції ухвалюють з великим ентузіазмом, з прапорами — все як слід. Настає те число — виявляється, що неписьменність не тільки не ліквідована, але й зростає. Звідки ж це? Як це може бути? Не працювали? Не робили? Ні, працювали, але відбувся новий набір робітників і робітниць з села: прийшли вони і своїм безкультур'ям зірвали весь культурний план заводу. Тому завод не виконав своїх зобов'язань. Серед основних робітників неписьменність ліквідовано, але прийшли нові — і доводиться все починати спочатку. Я була на одному заводі: «Чого ж це досі завод не може вивісити плакат «У нас жодного неписьменного на заводі немає?»» — спитала я. А вони кажуть: «Адже ж нові прийшли з села!» І оце безкультур'я заражає культуру.

Тому, звичайно, не можна так ставити питання, як ставлять його окремі працівники профспілок: «Ми тільки для профспілок будемо працювати, а до всього іншого нам діла немає». Неправильно, не можна так робити. Треба, щоб робітники, всіляко добиваючись піднесення культури, своєї культури, разом з тим працювали і над піднесенням культури всього іншого трудящого населення — і колгоспників і одноосібників,— допомагали тому,

щоб одноосібник пішов у колгосп. Адже він часто через свою темноту, через відсталість не йде в колгосп. Чому де-хто з бідняків не йде в колгосп? Бракує культури, бракує розуміння переваг кооперованого господарства, спільного, колективного господарства. Старе ще тримає в своїх лабетах. І тут розгорнути роботу треба також не з метою зрівнялівки; характер роботи буде інший. Один підхід у вас буде до робітника, який двадцять років на виробництві,— він у вас з півслова деякі речі зрозуміє; інший підхід буде у вас до молодого колгоспника, який у колгосп прийшов з ентузіазмом, але ще не знає, як у великому господарстві працювати. У нас перший час, коли почали захоплюватися колгоспами, дуже багато хто (я знаю це з листів колгоспників і з розмов) прийшов у колгосп з червоними прапорами. А далі вони чекають, що буде,— що хтось прийде і все влаштує. А як взятися за роботу — невідомо.

БОРОТИСЯ З ПЕРЕЖИТКАМИ СТАРОГО

Ось, наприклад, що спостерігали наші бригади, які їздили в колгоспи.

От, скажімо, громадська стайня. Бригадир пішов у колгосп з великим піднесенням. Але свій кінь — це одно: він свого коня і напоїть і нагодує. А в колгоспі він бригадир і в нього багато коней. Тут він думає, що можна піти спокійно спати, що коні за одну ніч не здохнуть. Це пережитки старого, пережитки дрібнобуржуазної психології. Це ще дуже живуче. Знаєте, найбільш живучим є те, що в побуті, в повсякденному житті. За останні роки у нас зрушення велике. Бригадна планова робота, організаційна робота дала дуже велике зрушення в розумінні колективного господарства, та все ж пережитків старого ще дуже багато. З цими пережитками треба боротися.

І тут завідувачеві хати-читальні треба провести величезну роботу, щоб це старе стерти, щоб воно зникло без сліду, щоб було нове ставлення — ставлення колективіста до спільного майна, до спільної роботи, яке є у робітників, що давно працюють на виробництві.

Мені запам'яталися слова однієї робітниці з Тверського району. Розповідаючи про своє життя (вона раніше

в Ленінграді працювала), вона говорила так: «От у робітників як? Коли в одного лихо, то інші відразу допоможуть. А як довелося мені працювати на селі, то от ми з синком на своєму клаптику мучимось і нікому до нас діла немає». Інша психологія, дрібновласницький підхід. «Коли мій клаптик — то мій, а коли твій — то твій». Уміння колективно виходити з усіх лих — цього поки що немає. В колгоспі воно вже народжується, і завідувачеві хати-читальні треба провести тут дуже велику роботу.

Зараз перед нами — завдання посівної кампанії. Звичайно, це завдання насамперед виробниче. Щоб справді підвищити врожайність, треба, щоб робота проводилася значно культурніше, значно свідоміше. Завдання в тому, щоб піднести врожайність, але на цій роботі можна краще організувати маси, глибше пробудити в них свідомість, якщо вміло підійти до справи, — треба знати тільки, як до маси підійти.

УМІЛО, ПО-ЛЕНІНСЬКОМУ ПІДІЙТИ ДО КОЖНОГО ОБСЛУГОВУВАНЮ

Читаючи протоколи конференції в бібліотечній справі, де описується робота Путіловського заводу, заводу «Електросила», бачиш, як робітники знаходять шляхи підходу до кожного читача. Так і на селі, звичайно, треба знайти ці шляхи — як підійти до кожного, щоб не просто обмежитися вивішуванням плакатів. Треба повести дуже велику роботу в цій справі. У матеріалах Держплану розповідається, що в Баландинському районі (по Нижній Волзі — туди їздила бригада, може тепер картина інша) є Будинок культури, в ньому — районна бібліотека, що має тільки сто двадцять читачів (з них вісімдесят п'ять дітей), — і це *районна бібліотека*, яка повинна обслуговувати всю роботу! Хіба може це зробити така бібліотека, такий Будинок культури, про який навіть не знають у районі, який не простягнув скрізь щупальця — не поїхав у кожне селище подивитися, що там є, як там треба вливати на населення?

А от, наприклад, путіловці прийшли до того висновку, що треба скласти паспорт кожного цеху, щоб знати, який

склад робітників, звідки вони. А чи є в колгоспах такі паспорти? Чи знає колгосп, хто у нього працює, звідки кожний колгоспник? Ні, він цього не знає; а коли не знає, він не може підійти до цього питання як слід. От саме тут і потрібна велика робота, велике вміння підійти до кожного обслуговуваного, охопити його своїм впливом.

Ця особливість була у Леніна: він умів придивлятися до всіх дрібниць, до всіх деталей; знав, за яку ланку треба вхопитися і з чого почати; як підійти, щоб зацікавити, захопити людину. У робітників і селян, які його чули, складалося таке враження: «Він з нами серйозно говорить, він знає, що нам потрібно».

Мені здається, що кожний завідувач хати-читальні, кожний політосвітник повинен поставити своїм завданням навчитися так підходити, щоб людина бачила, що до неї ставляться серйозно, а то у нас буває так, що підходять до робітника, який давно виріс, загартувався в боротьбі, і починають йому говорити про корисність письменності — про найелементарніше, а він уже давно письменний. Не з того кінця починають. Звісно, робітник послухає й піде собі — нудно йому стане. З цим робітником треба говорити про інше — тільки треба знати, чим він живе, що його хвилює, що його цікавить.

Так само і з колгоспниками.

В ОСНОВУ РОБОТИ — ЄДИНИЙ ПЛАН

Нам потрібне об'єднання з усіма організаціями, які ведуть роботу на культурному фронті. У нас така об'єднана робота можлива, тому що мета спільна — будівництво соціалізму, шляхи спільні — Радянська влада, радянська організація, керівництво єдине — керівництво партії. У нас нема того, що є в буржуазних країнах, де робітник по-своєму дивиться, буржуазія — по-своєму, де непримиримі суперечності інтересів. Там ніякого єдиного культплану не може бути. А у нас у країні, де ми ставимо спільну мету, є можливість створити єдиний план. Звичайно, треба говорити не про бюрократичний єдиний план. Це теж пережиток старого: взяв на папірці розподілив — тому грошей дати, цьому не дати, там працівника скоротити, — це пережиток старого, бюрократизм,

«бекратизм», як сказав один селянин. Коли тут такого «бекратизму» напустити, то можна такий «єдиний план» скомпонувати, який не допомагатиме роботі, а тільки заважатиме їй.

Але ми не про такий єдиний план думаємо. Ми думаємо про єдиний план, при якому не стрижуть під один гребінець,— де кожна організація веде роботу відповідно до умов, вивчаючи ці умови, забираючи якомога глибше, де кожна організація відповідає за свою ділянку роботи,— але все об'єднується спільним прагненням до єдиної мети і розумінням того, що одна балка повинна кріпити іншу, що тільки спільними зусиллями можна споруджувати будову соціалізму.

Ось зараз питання стоїть про посівну кампанію. З викладеної вище точки зору і треба особливо подумати про посівну кампанію. Дозвольте побажати, товариші, щоб вам на цій посівній кампанії вдалося піднести свою роботу на вищий ступінь.

1932 р.

ПОЛІТОСВІТРОБОТА У ЗВ'ЯЗКУ З РІШЕННЯМИ XVII ПАРТКОНФЕРЕНЦІЇ

(З ДОПОВІДІ В ТОВАРИСТВІ ПЕДАГОГІВ-МАРКСИСТІВ)

...Політосвітробота стає одним з найбільш бойових фронтів. Ми бачимо дуже велике відставання культурного фронту від фронту господарського, який зробив колосальні успіхи за останній час. Тут у нас дуже великий розрив. Усе вчення марксизму-ленінізму говорить про тісний, нерозривний зв'язок, який існує між економікою, політикою і культурою.

Коли в 90-х роках складалася наша партія, саме по цій лінії йшли бої з «економістами», які механічно відокремлювали ці фактори один від одного і вважали, що вся справа в економіці. У своїх перших творах Ленін особливо підкреслював взаємозв'язок між усіма цими сторонами, зокрема вказував на те, що темнота села сприяє розвитку особливо грубих і тяжких форм експлуатації, що заможніші верстви села, більш письменні, використовують свою письменність для експлуатації бідноти, що міський капіталізм несе на село техніку, але не культуру і т. д. Тоді ж, коли точилась боротьба з «економістами», стояло питання і про стихійність, і про свідомість, про необхідність боротьби пролетаріату на всіх фронтах, про те, що само собою нічого не робиться, що пролетаріату необхідна свідомість і організованість в усій цій боротьбі.

Жовтнева революція і роки громадянської війни піднесли на нечувану для тих часів висоту свідомість мас. Та коли закінчилася громадянська війна і довелося центр ваги перенести на господарський фронт, старі форми політосвітроботи перестали задовольняти — довелося пе-

рейти на нові форми більш поглибленої роботи. Зростання свідомості має робити такий перехід конче потрібним.

Тепер, у 1932 р., ми знову стоїмо перед необхідністю перебудувати роботу по-новому. Безкультур'я робить особливо живучими пережитки старого. Викорчовувати ці пережитки можливо тільки новим величезним піднесенням культури. *Вся політосвітробота повинна набрати значно ширшого розмаху.*

XVII партконференція поставила питання про ліквідацію розриву між містом і селом. Механізація сільського господарства, його колективізація ставлять це питання на весь зріст. Ще в 1913 р. Ленін у статті «Росіяни і негри» писав про те, як безкультур'я заражає. В останніх своїх статтях він з особливою силою підкреслював необхідність ліквідувати розрив між культурою міста і села, підкреслював значення шефства, говорив, що перед країною тепер стоїть завдання культурної роботи на селі, що ця культурна робота має тепер надзвичайно велике значення. Тепер, коли величезне розширення індустрії викликає приплив робітників з села, ми бачимо на кожному кроці, як безкультур'я села заражає культуру міста. Ми бачимо на кожному кроці, як сільська темнота заважає переходові до нових форм великого господарювання колгоспу; ми бачимо, які живучі ще на селі куркульські впливи внаслідок того, що заможні верстви села були завжди письменнішими, читали газети, книжки. Тільки піднесення культурного рівня селянських колгоспних має може вирвати ґрунт з-під цих впливів.

Особливу увагу слід звернути на культроботу на селі. Вся культробота і в місті і на селі має бути піднесена на значно вищий рівень. Вона не може обмежитися ліквідацією неписьменності, агіткампаніями. Вона повинна бути якнайтісніше зв'язана з виробництвом — не тільки в тому розумінні, що треба агітувати за піднесення продуктивності праці. Ця агітація не буде ефективною, якщо вона не буде зв'язана з розширенням політехнічного кругозору і пропагандою соціалізму. Більшовики завжди сміли, виходячи з того, що хвилювало маси, з «житейських інтересів» має, крок за кроком підводити маси до розуміння питань класової боротьби, боротьби за соціалізм. Тільки таким способом можна подолати пережитки

старого в побуті, тільки таким способом можна поставити якнайширшу пропаганду комуністичних ідей. Розрив між побутовою і пропагандистською роботою ослаблює роботу і в тій і в другій галузі.

Механізація сільського господарства, створення МТС, з одного боку, відхід численних верств села в місто, втягування їх в ряди робітників — з другого, підвищують величезною мірою інтерес села до техніки. Питання планового господарства, питання підвищення техніки військової справи, проникнення в село радіо, кіно впливають у тому самому напрямі. Але зрозуміти планування без розширення політехнічного кругозору не можна. Ще більше відчувають необхідність зрозуміти зв'язок усіх заходів соціалістичного будівництва міські робітники, залучені до нього, — їм не меншою мірою потрібен політехнічний горизонт. *Питання соцбудівництва і в місті і на селі повинні бути якнайтісніше пов'язані з питаннями розширення політехнічного кругозору обслуговуваних мас і з питаннями пропаганди комуністичного світогляду.* Це вимога моменту.

Уже знайдено форми залучення самих мас до політосвітроботи — це форми культпоходу, лікнеппоходу. Треба застосувати ці форми по всій лінії політосвітроботи. *Культпохід повинен перерости в культурну революцію.* Без культурної революції ми не здійснимо завдань другої п'ятирічки.

Комсомол висунув уже лозунг — «Книги на село!» На засіданні бібліотечної секції Товариства педагогів-марксистів (ТПМ) було ухвалено включитися в цю кампанію, подавши допомогу в справі комплектування сільських бібліотек і пересувок. ТПМ закликає всі філіали товариства включитися в цю роботу.

1932 р.

МАСОВА ПОЛІТИКО-ОСВІТНЯ РОБОТА НА ДАНОМУ ЕТАПІ

(ДОПОВІДЬ НА ВСЕРОСІЙСЬКОМУ ЗЪОТІ КУЛЬТАРМІЙЦІВ)

СТАРІ ПЕРЕЖИТКИ ЖИВУЧІ

Товариші, культурна робота на селі тепер має надзвичайно велике значення. Ви знаєте, яка гостра класова боротьба точиться тепер на селі. Всі газети багато пишуть про цю класову боротьбу. Треба ясно усвідомити, на якому ґрунті розвивається ця боротьба.

До Жовтневої революції основою господарства була дрібна селянська власність. Кожний господар мав певну ділянку землі і з своєю сім'єю обробляв цю ділянку. Це створювало певну вузькість поглядів у селянина. Селяни були приковані до свого клаптика землі, до свого господарства. Їхня думка не перелітала за околицю села. Кожен дбав про свій клаптик. До чужої роботи уваги не було. Так створювалася дрібновласницька психологія. Тов. Ленін, виступаючи в 1919—1920 рр., відзначав, що раніше говорили: «Кожний за себе, а бог за всіх»,—а тепер ми кажемо: «Кожний один за одного, а без бога обійдемося».

У 1917 р. було знищено царську владу. Поміщики і капіталісти були розбиті вщент. Тепер ми бачимо, як докорінно змінилося все господарство на селі. Не тільки немає поміщицького господарства, але є великі радгоспи. Дрібні селянські господарства об'єдналися в колгоспи. Але пережитки старого глибоко вкоренилися на селі. Старих звичок і поглядів ще надзвичайно багато. Люди пішли в колгоспи, а думають по-старому: «Це — моє, а це — колгоспне. Про своє я сам подбаю, а про колгоспне має подбати хтось інший — голова колгоспу чи ще хто-небудь». Ви знаєте з газет, яке буває іноді ставлення до

громадського реманенту. Трактор часто стоїть під дощем, під снігом — ніхто не подбає про те, щоб поставити його під навіс.

Тепер ведеться наполеглива боротьба з куркулем. Чому ця боротьба така трудна? Тому що не тільки куркуль, але й люди, які не займаються експлуатацією, часто міркують по-старому: «Нічого ганебного немає в тому, що людина приховає щось для себе».

Коли ви уважно придивитесь до колгоспного життя, то знайдете в усіх його дрібницях, у доборі працівників багато старих пережитків. Тому надзвичайно важливо проводити в колгоспах широкую роз'яснювальну роботу.

ЗМІНИТИ СТАРЕ СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ

В. І. Ленін надавав великого значення політосвітроботі, завжди виступав на політосвітських з'їздах і конференціях. Він говорив, що політосвітникам повинно бути діло до всього: вони повинні пильно придивлятися до навколишнього життя, помічати в ньому залишки старого, боротися з ними.

Тепер одна з вказівок Володимира Ілліча, вже після його смерті, набула дуже великого поширення. Він говорив про необхідність соціалістичного змагання. Ви знаєте, якого розмаху набрало соцзмагання за останні роки. Воно виховує свідоме ставлення до праці. Теперішній робітник дуже не схожий на того, який був на початку революції. Змінились його погляди, зросло свідоме ставлення до праці.

Зростає також свідоме ставлення до праці на селі, але з цим тут важче. Недавно мені розповідали про такий випадок. Піонери виростили на шкільній ділянці якісь нові сорти рослин. Ішов мимо чоловік — узяв та й повиривав з корінням те, що посадили діти. Чому він зробив це? Тому, що не зжито ще старе ставлення до праці: «не моє» — взяти й вирвати, набешкетувати.

З цією старою психологією треба всіляко боротися.

ПОТРІБЕН ПОЛІТЕХНІЧНИЙ КРУГОЗІР

Наше соціалістичне господарство будується за планом. Володимир Ілліч надавав величезного значення плановому господарству. Він говорив, що треба залучити

до цієї справи мільйони робітників, маси, тому що без участі мас планового господарства не побудувати.

Дуже важливо, щоб кожний робітник, кожний колгоспник ясно уявляв собі, яке відношення має його праця до загального господарства країни. Володимир Ілліч не раз вказував, що робітникові й селянинові потрібен, як він говорив, «політехнічний кругозір». Що це означає — політехнічний кругозір?

Це означає розуміння того, як зв'язані між собою окремі галузі виробництва, як зв'язане сільське господарство з великою промисловістю, з виробництвом машин, з виробництвом предметів широкого споживання.

Кожний повинен розуміти, що провідну роль відіграє металообробна промисловість, що без машин не може бути ніякого виробництва. Без великої промисловості неможливо також захищати країну від капіталістів. Якщо не зміцнювати воєнну промисловість, то нас можуть взяти голими руками.

У сільському господарстві велика промисловість теж відіграє величезну роль. Тепер без тракторів, без машин великого сільського господарства не створиш. З-за кордону їх ввозити немислимо.

Ми повинні всіляко розвивати велику промисловість. Але великі заводи потребують «харчування». Зв'язок між містом і селом стає дедалі тіснішим. Без цього зв'язку між містом і селом планове господарство неможливе. Треба зрозуміти всі ці зв'язки: чому потрібні хлібозаготівлі, чому село повинно виконувати свої зобов'язання.

Треба, щоб кожний культпрацівник, кожний політосвітник ясно розумів усі ці питання. Якщо він житиме тільки самими кампаніями і не зуміє пов'язати ці кампанії з загальним комуністичним світоглядом, тоді його агітація буде дуже невдалою. Він повинен пояснити широким масам колгоспників, трудящим односібникам, які зобов'язання покладаються на кожну фабрику, на кожний завод, на кожний радгосп і колгосп. Ось у чому тепер завдання.

Якщо ви хочете вести по-справжньому культурно-освітню роботу на селі, то ви неодмінно повинні пов'язувати цю роботу з загальними основами комуністичного світогляду. Щоб протидіяти куркулеві, щоб протидіяти дрібно-власницькій психології, треба вміти чітко і зрозуміло пояснювати.

НЕ ВІДРИВАТИ НАВЧАННЯ ВІД ПОЛІТИКИ

Політосвітробота має величезне значення. Але, може, треба, щоб тільки комуністи вели цю роботу? Може, не треба пов'язувати її з ліквідацією неписьменності, з умінням читати? Може, тут перегородки зробити: одні навчатимуть грамоти, другі — політики? Так міркувати не можна. Ми вже маємо п'ятнадцятирічний досвід роботи і знаємо, як важливо все навчання пов'язувати з політикою. Не можна тут стіну ставити.

Візьмімо лікнеп. Важливо не тільки, щоб у букварі були слова про колгосп. Самих слів мало. Треба, щоб селянин, який учить читати, уже в першій книжці прочитав про те, чому треба бути за колгоспи. У книжці про це треба зрозуміло розповісти; тоді селянин буде борцем проти куркуля, за колгоспи, за своєчасне здавання хліба, за виконання всіх зобов'язань.

Політосвітниківі слід навчитися вести цю роботу — пов'язувати політику з навчанням. Ось, наприклад, проводиться якась кампанія — припустимо, розповсюдження позики. Приходить товариш до колгоспників, а пояснити нічого не може: чому треба передплачувати позику, куди йдуть гроші від позик. І його робота висне в повітрі.

Коли проводиться посівна кампанія або якась інша, то треба зрозуміло, популярно пояснити, за що борються комуністи, яке значення має ця кампанія для зміцнення нашого Союзу, для боротьби за соціалізм.

У КОЛГОСПІ ПОТРІБНІ «ВСТУПНІ КУРСИ У ВИРОБНИЦТВО»

На фабриках і заводах у нас проводять «вступні курси у виробництво».

Мені розповідала одна саратовська робітниця, член ЦВК СРСР, як це у них роблять. З села приходять нові робітники й робітниці. Вони ніколи не бачили і не знають, що таке фабрика або завод, як треба поводитися з машиною. І от досвідчений робітник ходить з ними по цехах, пояснює, як за планом працює все виробництво в цілому. Потім інженер читає їм ряд популярних лекцій. Робітники, що приїхали з села, через якийсь час уже почувають себе не чужими на фабриці.

Я не знаю, чи є «вступні курси у виробництво» в колгоспах. Мабуть, немає. (Голоси з місць. Немає!). А вони дуже важливі. Ось у колгосп вливаються одноосібники. Важливо провести з ними велику роз'яснювальну роботу: що таке колгосп, чим він відрізняється від одноосібного господарства, чим він відрізняється від поміщицького господарства, як організовано його господарство, як треба працювати в колгоспі. Треба неодмінно подбати про те, щоб було запроваджено такі «вступні курси у виробництво» в радгоспах і колгоспах.

ПІДНЕСТИ ЯКІСТЬ КУЛЬТУРНО-МАСОВОЇ РОБОТИ

Спинюся ще на питанні про методи роботи.

Восени 1928 р. в нашій країні розпочався культпохід. Перший час культпохід відбувався з великим піднесенням. Здавалося, здійснюється заповіт Володимира Ілліча: «Треба, щоб маси самі взяли за ліквідацію неписьменності».

Ми бачимо, як у нас рік у рік зростає кількість навчених грамоти. Кількісні досягнення у нас великі, а з якістю справа стоїть гірше. Це по всіх галузях народної освіти. Для нас важливо, щоб людина не тільки вміла розписуватись або сяк-так читати, але щоб, навчившись грамоти, вміла користуватися книжкою, газетою, довідником. Треба, щоб книжка допомагала в її роботі. На це вказував Володимир Ілліч. Але у нас часто про це забувають.

Школа лікнепу дає дуже небагато. Школа не дає справжнього вміння самостійно читати, самостійно користуватися книжкою. Чи користуються у нас бібліотеками? Користуються недостатньо. Центральний Комітет партії недавно звернув увагу на те, що масові бібліотеки у нас працюють надзвичайно погано. Бібліотечну роботу треба рішуче поліпшити.

Треба піднести якість усієї нашої культурно-освітньої роботи.

ПРО ЩО ЧАСТО ЗАБУВАЮТЬ СІЛЬКОРИ

Одним з найважливіших питань є робота з газетою. Найактивнішими учасниками газети є робкори і сількори. Ми маємо тут великі досягнення. Робкорство і сількорство у нас розвинуті так, як ні в одній країні. Але тепер

треба боротися за підвищення якості кореспонденції, за поліпшення всієї роботи сількорів. При таких газетах, як «Крестьянская газета», проводиться велика робота з сількорами. Мені хочеться ще раз підкреслити, що сількор повинен більше працювати над собою і приділяти більше уваги культурній роботі.

Культурна робота в радгоспах і колгоспах має величезне значення. Я часто одержую листи з колгоспів. Колгоспники пишуть: «Товариш Крупська, у нас такі-то досягнення». Я відповідаю: «Вітаю з досягненнями, але мені хотілося б, щоб ви написали, як у вас з ліквідацією неписьменності, як у вас із школою, клубом, радіо».

У Татарську республіку я відповіла так: «Прочитайте,— кажу,— мого листа на загальних зборах, нехай загальні збори дадуть відповідь».

Що ж вони відповіли?— Чверть населення неписьменна... Школа є, вчителів нема... Нема ні клубу, ні хатичитальні... А щодо радіо, то вони навіть здивувалися, що воно таке.

Тут треба сигналізувати, бо коли занедбати культурботу у радгоспі й колгоспі, то самим тільки наказом нічого не зробиш.

МЕНШЕ ГАЛАСУ, БІЛЬШЕ СПРАВЖНЬОГО ДІЛА

Ми часто працюємо ривками: провели і охололи. Проводимо «культштурми», «культаврали», але користі від цього мало. Потрібна повсякденна, наполеглива робота. Тому Центральний Комітет партії рішуче виступає проти цих «культавралів» і «культштурмів». Центральний Комітет стоїть за повсякденну роботу. Дуже важливо, щоб не з нальоту працювали, не для показу, а щоб була справді глибока робота. Треба не тільки під різдво проводити антирелігійну кампанію, а вести її повсякденно.

Пригадую, як Володимир Ілліч одного разу пробрав нас, працівників Головополітосвіти, за те, що ми дали кілька тисяч карбованців на «комсомольське різдво». Володимир Ілліч говорив, що треба давати кошти на систематичну антирелігійну роботу, а не відбуватися кампаніями.

Повсякденна робота є дуже важливою. До неї треба якнайширше залучати маси. Це справа кожного культурмійця. Необхідно, щоб в культурботі брали участь

широкі маси трудящого населення. Ми цього ще не зробили, але треба добре подумати, як домогтися цього. Коли маса сама візьметься за цю справу, тоді тільки й буде культурна революція.

ОРГАНІЗУВАТИ ДОПОМОГУ КУЛЬТАРМІЙЦЕВИ В РОБОТІ

Центральний Комітет партії надає культурній роботі величезного значення. Треба, щоб і місцеві партійні організації приділяли справі культури достатню увагу. Центральний Комітет допомагатиме роботі культурармійця.

Партія приділяє тепер особливу увагу розгортанню масової політичної роботи в машинно-тракторних станціях. МТС стануть опорними пунктами масової партійної роботи на селі. Політосвітникам буде легше працювати.

Треба, щоб актив, який бореться за культуру—культурармійці,— діставав допомогу в своїй роботі. У нас є селянські університети. Важливо, щоб у них якомога краще було налагоджено роботу. Там слід організувати постійну консультацію і допомогу культурармійцям в їх повсякденній роботі.

Дозвольте, товариші, сподіватися, що під керівництвом партійних організацій усім нам вдасться розгорнути широку культурну роботу і піднести її на ту висоту, якої вимагає теперішній момент.

ОБСТАНОВКА, В ЯКІЙ ЛЕНІН ПИСАВ СТАТТЮ «ПРО ЗНАЧЕННЯ ВОЙОВНИЧОГО МАТЕРІАЛІЗМУ»

(ІЗ СПОГАДІВ)

Статтю «Про значення войовничого матеріалізму» Ілліч обдумував, коли він жив у Корзинкіні — ранньою весною 1922 р.

Володимир Ілліч почував себе погано. ДПУ вважало, що жити в Горках тоді було небезпечно — воно натрапило на білогвардійські сліди, — і тому його влаштували в Корзинкіні, у старому поміщицькому будинку. Будинок був недоладний. Всередині — великий темний зал, на два поверхи заввишки. На другому поверсі — галерея, з якої вели двері до кількох кімнат. У кімнатах на стінах висіли портрети Л. Толстого і було безліч якихось сонних мух, що їх треба було виводити.

Я теж на якийсь тиждень приїхала до Ілліча. До речі, треба було переглянути літературу з антирелігійного питання, яка тоді була.

В той час Мвно проводив кампанію антирелігійної пропаганди в школі. Але проводити її було важко, було багато грубих перекручень: в одному дитячому будинку з дітей познімали хрести, в одному селі якийсь «гарячий» хлопець пальнув в ікону. Треба було встановити правильні форми антирелігійної пропаганди, для цього необхідно було повести цю пропаганду серед учительської маси.

Пам'ятаю, як у Фрунзенському (тоді Хамовницькому) районі Москви наприкінці доповіді одна літня вчителька зітхнула і сказала: «А як же з царством небесним тепер бути?!» Під час перерви вчителі дуже жваво обговорювали, як вести антирелігійну пропаганду серед дітей...

Негаразд вийшло тільки в Миському районі. Головуюча після мого заключного слова надала слово якомусь учителеві другого ступеня, природникові; він почав твердити, що сучасна наука не тільки допускає існування бога, але й незаперечно його доводить. Учителі розгубились і почали квапливо розходитися. Я заперечувала промовцеві уже в мало не порожньому залі.

Учителі другого ступеня в той час далекі були від волюнчичого атеїзму. Релігійні настрої почали міцніти серед них. Серйозно обговорювали, чи можна замінити вино для причастя журавлиним морсом. У «Педагогической мысли», що виходила в Петрограді, в 1921 р. вміщено було статтю професора Гревса «Два педагогічні ідеали», де він писав: «До світла духовного, наукового і релігійного, пориваються людські умни й серця через непоборний природжений потяг, самостійний і самодостатній, незалежно від будь-якого економічного та іншого, особистого або класового інтересу, в ім'я правди, голод на яку в людині так само непоборний, як і голод на хліб»¹. Серед викладачів-біологів зростали антидарвінівські, ревізійністські течії. Про все це я розповідала Іллічу.

Я мала ще виступати, і тому я забрала з собою всю популярну літературу, яка вийшла в той час, а Іван Іванович Степанов дав мені ще Дрекса німецькою мовою. В № 3 «Коммунистического просвещения» за 1922 р. вміщено мої рецензії на книжки, які тоді були — це саме ті книжки, які я брала з собою в Корзинкіно. Там були: В. І. Невський, «Свята християнські і робітничо-селянські»; І. Степанов, «Про істинну і неістинну віру, про правдивих і неправдивих богів»; І. Степанов, «Про таїнство святого причастя»; М. Л. Мещеряков, «Попівські обмани»; С. К. Мінін, «Релігія і комунізм»; Е. Даенсон, «Про бога і чорта»; проф. Р. Ю. Віппер, «Виникнення християнства»; Гуго Вінклер, «Вавілонська культура і її відношення до культурного розвитку людини»; Поль Лафарг, «Міф про непорочне зачаття»; Кальвер, «Соціал-демократія і християнство»; А. Бебель, «Християнство і соціалізм»; К. Каутський, «Походження первісної біблійної історії»; К. Каутський, «Соціал-демократія і католицька церква»; Поль Лафарг, «Походження релігійних вірувань»; К. Каутський, «Етика і матеріалістичне розу-

¹ Журн. «Педагогическая мысль», 1921, № 1—4, стор. 13—14.

міння історії»; Я. Нікуліхін, «Чому я не вірю в бога»; І. Бляхін, «Як дурманять народ»; Н. М. Нікольський, «Ісус і перші християнські громади»; М. Брікнер, «Страждаючий бог у релігіях стародавнього світу»; В. Бреде, «Походження книги Нового завіту».

Ілліч переглядав усі ці брошури, гортав їх, бурчав, узяв собі Дрекса і почав читати.

В цей час прийшла велика книжкова посилка від Ептона Сінклера на моє ім'я з цікавим листом, де він писав про ту боротьбу, яку веде за допомогою своїх романів. З купи присланих Сінклером книг Ілліч вибрав книжку про релігію — «Вігоди релігії» («The Profits of Religion»), озброївся англійським словником і почав читати вечорами. Книжка щодо антирелігійної пропаганди мало задовольнила його, але йому сподобалась критика буржуазної демократії.

Мені запам'ятался розмови з Іллічем на антирелігійні теми.

Находила весна, бубнявіли бруньки. Ми з Іллічем ходили далеко в ліс по насту. Сніг був уже м'який, але зверху взявся льодовою кіркою — можна було йти, не провалюючись. На прогулянках ми розмовляли про Дрекса і Сінклера, про те, як поверхово ставлять у нас антирелігійну пропаганду, скільки в ній вулгаризації, як неглибоко вона пов'язана з природознавством, як мало розкриваються соціальні корені релігії, як мало задовольняє вона запити робітників, що так колосально вросли за роки революції.

Але одного вечора у Ілліча стався перший приступ крововиливу, він відчув себе погано. Ми незабаром перебралися в місто, у мене вилетіла з голови вся антирелігійна пропаганда, а Сінклеру я так і не відповіла на лист. Почалася тривога за здоров'я Ілліча.

Тепер, через багато років, коли я перечитую статтю Ілліча про войовничий матеріалізм, сторінки, присвячені войовничому атеїзмові, і останні абзаци цієї статті про «освічених» кріпосників і викладачів старого гарту, постають передо мною ці тижні в Корзинкіні.

Пригадується й інше: та величезна робота, яку здійснив Володимир Ілліч у галузі філософії, як він учився у Маркса діалектичного матеріалізму, як дедалі ширше застосовував діалектичний метод до оцінки явищ, як багато дав йому цей метод. Поради, як працювати над

Гегелем, сповнені палкого, хоч і не висловленого до кінця бажання, щоб та робота, яку здійснював сам Ілліч у галузі філософії, знайшла своїх продовжувачів: він почував, що сили його вичерпуються, і хотілось, щоб робота не припинилась.

ІХ і ХІІ Ленінські збірники відображають дуже повно роботу Ілліча на філософському фронті. Ми бачимо, яка вона була велика.

1933 р.

НАУКУ НА ДОПОМОГУ ПОЛІТИКО-ОСВІТНІЙ РОБОТИ

У 1872 р. в «Отечественных записках» друкувалися листи «З села» О. М. Енгельгардта, що вийшли в 1882 р. окремою книжкою. У цій книжці село описано таким, яким воно було,— без прикрас, без ідеалізації. У цій книжці змальовувалось в усій її конкретності сільську темпоту, косність, дрібновласницьку психологію селянина. Цю книжку уважно вивчав Володимир Ілліч. В його «Розвитку капіталізму в Росії» багато посилань на листи «З села».

О. М. Енгельгардт був поміщиком Смоленської губернії, разом з тим він був агрономом-хіміком і намагався раціоналізувати своє господарство.

«Усім відомо,— писав він у своїх листах «З села»,— в якому поганому становищі перебуває тепер сільське господарство в Росії. Ми бідні, ми голодуємо, наші природні багатства не використовуються. Землі в нас багато, величезні простори родючої землі лежать незаймані. Земля багата. Виснажився верхній шар, ледве зачеплений сохою,— ори глибше. Потрібне штучне добриво — у нас тисячоверстні поклади фосфоритів. Та й в усьому так: сіль потрібна — гори солі, гас потрібен — моря нафти! Ми могли б засипати Європу хлібом, заповнити ринки м'ясом, салом, маслом, сиром. А проте ми бідні, у нас немає ні грошей, ні м'яса, не вистачає навіть хліба... Причин такого низького стану, певна річ, багато, але я гадаю, що немаловажною причиною є й те, що в нас освіта і вміння працювати йдуть нарізно. У нас з одного боку — селянин, який уміє працювати, але розумово нерозвинений, не має знань; з другого боку — інтелігент, який роз-

винений, розумний, але не вміє працювати і прикласти свої знання»¹.

О. М. Енгельгардт був народником. Він був проти гноблення селянина, проти тієї кабали, в якій були селяни. Але шляхи, як визволити народ з кабали, він пропонував такі, які не могли змінити існуючого порядку. Він почав брати до себе робітниками інтелігентів, ставлячи їх в однакове становище з батраками. Це давало їм багато для вивчення селянського життя, і тому на літні роботи наймалося до Енгельгардта дуже багато студентів, революційно настроєної молоді, але «опрощення» яких-небудь десятків, навіть сотень молодих людей, певна річ, ніякого виходу з становища не давало. За влади царської, за влади поміщиків і капіталістів розрив між освітою і працею не можна було усунути.

І тому листи «З села» охоче перевидавало видавництво Суворіна, а стаття Леніна «Про що думають наші міністри?», де він говорить не про «опрощення» інтелігенції, а про озброєння народу знанням, написана ним у 1895 р. для нелегальної газети, потрапила до рук жандармів і побачила світ тільки після смерті Леніна — в 1924 р. Закінчувалася стаття словами: «Робітники! Ви бачите, як смертельно бояться наші міністри поєднання знання з робочим людом! Покажіть же всім, що ніяка сила не зможе відібрати у робітників свідомості! Без знання робітники — беззахисні, із знанням вони — сила!»¹

На цьому прикладі яскраво видно, як Ленін умів брати звідусіль, навіть у противників (у тому числі й у народників), вірні думки, але ставити їх у зовсім іншу перспективу — перспективу боротьби робітничого класу, перспективу діалектичного розвитку. Сучасній молоді треба особливо вчитися методів переробки Леніним старої спадщини, його вміння брати з старої спадщини те, що треба.

У 1920 р., виступаючи на III з'їзді комсомолу, Ленін говорив: «...на місце старої учоби, старої зубрячки, старої муштри ми повинні поставити вміння взяти собі всю суму людських знань, і взяти так, щоб комунізм не був би у вас чимсь таким, що заучене, а був би тим, що вами са-

¹ А. Н. Энгельгардт, Из деревни. 12 писем. 1872—1887, изд. 3-е, СПб., изд-во А. С. Суворина, 1897, стор. 20.

² В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 74.

ними продумане, був би тими висновками, які є немінучими з точки зору сучасної освіти»¹.

Ранні твори Леніна особливо яскраво показують, як він умів працювати над старою науковою спадщиною. Щодо спадщини минулого він завжди проявляв максимум класової настороженості (цього треба у нього вчитися і вчитися), але разом з тим ніколи не йшов шляхом огульного заперечення, а ґрунтовно аналізував усе сказане.

Ленін не боявся обвинувачень у тому, що він, мовляв, погодився з Енгельгардтом, який твердив: господарському розвитку Росії перешкоджає те, що інтелігенція не вміє працювати, а маси не озброєні знанням. Він погодився з цим, але підійшов до питання про усунення розриву між знанням і робочим людом по-марксистському. А про основну помилку народників, які не розуміли необхідності класової боротьби, він сказав досить-таки гостро. Спорячи з настановами Южакова в «Перлах народницького прожектерства», Володимир Ілліч писав: «...тут є дійсно правильна думка... Ця правильна думка полягає в тому, що не можна собі уявити ідеалу майбутнього суспільства без поєднання навчання з продуктивною працею молодого покоління: ні навчання і освіта без продуктивної праці, ні продуктивна праця без паралельного навчання і освіти не могли б бути поставлені на ту височінь, якої вимагає сучасний рівень техніки і стан наукового знання. Цю думку висловили ще старі великі утопісти; її цілком поділяють і «учні»...»²

Я спинилась на цих висловлюваннях Володимира Ілліча, які відносяться до 90-х років, тому, що вони кидають світло на ленінську політику в галузі освіти і в період існування Радянської влади. Всі знають, яку увагу приділяв він питанням озброєння мас знанням, питанням пов'язання всього навчання підлітків і дорослих з практикою, поєднанню навчання з продуктивною працею, з умінням працювати свідомо. Всі знають, якого значення надавав він політехнічній освіті і дорослих і підлітків. Усі ці питання він розглядав як питання класової боротьби.

Усі громадяни Країни Рад все більше й більше пере-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 252.

² В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 423.

творюються в робочий люд, а робітники озброюються знаннями, пристрасно вчать, проте на даному ступені розвитку потрібне значно глибше, більш продумане озброєння і дорослих і підлітків знаннями. Тут потрібна серйозна, напружена робота людей науки в справі допомоги школам дорослих, у справі вироблення для них програм, кругів читання для самоосвіти, підручників, усяких посібників, у справі консультації педагогів. Багато вже робиться по цій лінії. Проте зараз треба звернути особливу увагу на школи дорослих, на допомогу самоосвіті. Треба допомогти витягти цю ланку, тоді буде потім легше, і школа підлітків стане справжньою політехнічною школою, яка забезпечить до кінця пов'язання уміння працювати по-справжньому, колективно, планово, раціонально, з оволодінням основами знання, умінням вибирати з усієї суми знань найголовніше, тісно пов'язувати теорію з практикою.

І ще на одному питанні я хотіла б спинитися.

У 1920 р., коли вироблялося «Положення про Головополітосвіту», Володимир Ілліч писав про необхідність «додати про злиття роботи політико-освітньої і науково-освітньої». Це маленьке зауваження, написане на клаптику паперу, має глибокий зміст. Ленін все життя боровся проти вульгаризації, він хотів озброїти маси *справжніми знаннями*, а не недогризками знань, не жалюгідними крихтами знань.

Тепер особливо потрібною є допомога працівників науки й техніки масовим бібліотекам, самоосвітній роботі, школам дорослих різних типів, починаючи з шкіл малописьменних. Тепер на базі досягнутого за допомогою радіо, кіно, преси можна зробити надзвичайно багато. Я знаю, робиться вже чимало. Хотілося б ще більше — хотілося б більшої змички всієї політико-освітньої роботи з фронтом науки й техніки. Треба це міцніше організаційно оформити.

Про це хотілося мені сказати в день роковин смерті Леніна.

СИЛА ОРГАНІЗАЦІЇ

Кожний революційний рух, який захоплював маси, супроводився піднесенням хвилі культурного руху, що йшов з низів. Це ми спостерігали в 1905 р., ще виразніше це виявилось в 1917 р. Тепер у зв'язку з стахановським рухом ми бачимо, відчуваємо нову хвилю культурного піднесення, яка здійснюється знизу. Це показник того, що стахановський рух — справді революційний рух.

Треба тільки уважно придивитися до теперішньої хвилі культурного піднесення, виявити його типові риси. Тільки тоді можна буде підійти до справи як слід і організаційно закріпити культурне зрушення, яке нині почалося.

6 травня 1919 р. Володимир Ілліч виступив з привітальною промовою на I Всеросійському з'їзді в справі позашкільної освіти. Її мало хто читав, а тим часом вона дуже важлива й цікава. У цій промові Ленін підійшов до питання про потяг мас до культури з *організаційної точки зору*. Вказавши, що в галузі політосвітроботи за півтора року проведено величезну роботу, зроблено більше, ніж в будь-якій іншій галузі, Ленін разом з тим відмітив два недоліки, які яскраво проявилися в той час у культурному русі. Перший недолік полягав у тому, що вихідці з буржуазної інтелігенції під виглядом пролетарської культури підносили масам всілякі вигадки, щось недоладне, мало дбаючи про задоволення їх насущних потреб в галузі культури, а з другого боку, самі «широкі маси дрібнобуржуазних трудящих, прагнучи до знання,

ламаючи старе, нічого організуючого, нічого організованого внести не могли»¹.

Не раз повторював Ленін, що головне в будівництві соціалізму — є організація. І в даному разі він на перший план висував питання організації: за які ланки безкультурності треба насамперед ухопитися, як організувати справу.

18 березня 1919 р. на екстремому засіданні ВЦВК Ленін виголосив промову, присвячену пам'яті Якова Михайловича Свердлова. Палко говорив Ілліч про винятковий організаторський талант Якова Михайловича, говорив про нього, як про найвидатнішого організатора Радянської влади, як про визначного організатора роботи партії. А потім говорив про те, що пролетарська революція сильна саме глибиною своїх джерел, що на місце людей, які беззавітно віддали своє життя за справу трудящих, поклали його в цій боротьбі, революція висуває групи нових людей, які тісно зв'язані з масами, йдуть по стопах найвидатніших талантів, що відійшли, і довершують їх справу.

«І в цьому розумінні ми глибоко певні, що пролетарська революція в Росії і в усьому світі висуне групи і групи людей, висуне численні верстви з пролетарів, з трудящих селян, які дадуть те практичне знання життя, той, якщо не одноособовий, то колективний організаторський талант, без якого мільйонні армії пролетарів не можуть прийти до своєї перемоги»¹,— так говорив Ленін.

Дванадцять років тому покинув нас і він, наш Ілліч, найвидатніший організатор робітничого класу, його партії, найвидатніший організатор усіх трудящих, організатор пролетарських революцій. Пролетарська революція висунула на його місце ряд нових організаторських талантів.

За дванадцять років, що минули від часу смерті Ілліча, перебудовано всю організаційну тканину нашої Радянської влади, кожна її ділянка працює незрівнянно більш по-діловому, оперативному, планово...

Зльоти, наради, що відбувалися,— хіба це не нові форми організації цілих нових верств організаторів? Суть стахановського руху — нова організація праці, будована

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 296.

² Там же, стор. 73.

мільйонами рук, та організація праці, про яку говорив, яку передбачав у 1919 р. Ленін.

Політосвітробота, яка швидкими кроками просува-лася в перші роки революції, тепер є однією з відстаю-чих ділянок. Ті завдання, які ставив перед нею Ленін у 1919 р., є особливо актуальними і для даного моменту. *Саме в організаційному відношенні ми страшенно від-стали на цьому фронті.* Постанова ЦВК від 1934 р. про бібліотеки¹ допомогла вибратися бібліотечній справі на дорогу, але школи дорослих усіх типів, самоосвіта, клуб-на робота являють собою поки що розсипану храмину.

Візьмімо таку ділянку, як лікнеп. Величезне підне-сення цієї справи на початку першої п'ятирічки, яке ви-явилося в культпоході, не було закріплене; потонуло в усяких недоладних «авралах», справа не доведена була до кінця. Треба справу довершити. Треба поставити не формально, а по-справжньому облік кількості тих, що залишилися неписьменними, облік кількості тих, що на-вчаються, кількості шкіл, викладачів у них, їх культпід-готовки, організувати перевірку успішності та ін. та ін. Треба організувати *контроль* не формальний, а реальний: треба створити при школах ради шкіл дорослих, куди входили б і вчителі, і учні, і згуртований навколо школи дорослих актив з представників комсомолу, представни-ків сільради або міськради і представників господарських організацій. Треба встановити, хто за що відповідає. Треба школи дорослих зробити організаційним та ін-структорським центром навчання дорослих і т. д. і т. п. Треба перебудувати методи навчання. Всі ці питання досі висять у повітрі.

А в сучасних умовах, в сучасній діловій обстановці, можна зробити дуже багато. На селі тепер всюди є кадри нової, радянської інтелігенції, яка по-діловому зв'язана з широкими масами, є матеріальна база. Вся справа в організації.

Те саме стосується і хат-читалень та клубів. Багато, дуже багато можна тепер зробити. Потрібне тільки орга-нізаційне закріплення кожного заходу; треба організу-вати облік не «на око»— треба організувати всебічний

¹ Постанова ЦВК СРСР «Про бібліотечну справу в Союзі РСР» від 27 березня 1934 р. Див. «Сборник законов», 1934, № 18, стор. 141.— *Ред.*

контроль мас; треба поставити ділову звітність, організувати всі необхідні зв'язки, не давати їм рватися — треба правильно розподілити відповідальність між організаціями, перевіряти роботу, висвітлювати її в пресі. Ділянка відстала, а стахановський рух зобов'язує, вказівки Леніна зобов'язують. Його промову, виголошену в травні 1919 р., не можна забувати.

1936 р.

ПРОМОВА ЛЕНІНА НА VIII З'ЇЗДІ ПАРТІЇ ПРО ВИБОРЧІ ПРАВА І РІВЕНЬ КУЛЬТУРИ

Виступаючи 19 березня 1919 р. на VIII з'їзді РКП(б) у питанні про партійну програму, Ленін наприкінці промови спинився на питанні про виборчі права в нашій Конституції. Ця промова в нинішній момент, коли прийнято Конституцію СРСР, має надзвичайно великий інтерес.

Як відомо, за першою Радянською Конституцією експлуататори були позбавлені виборчих прав, а робітники мали більші виборчі права, ніж селяни (депутати при виборах на Всеросійський з'їзд Рад мали обиратися з розрахунку один депутат на 25 тисяч виборців від міського населення і один депутат на 125 тисяч жителів від сільської місцевості). Ленін у своїй промові вказував, що ці обмеження тимчасові. Опортуністи Західної Європи найбільше нападали на Радянську Конституцію за ці обмеження, говорячи, що ці обмеження є порушенням демократії. Вони відривали це питання від питання класової боротьби.

«Ми їм відповідали і відповідаємо,— говорив Ілліч,— що вони забули найбільш основні положення марксизму, забули, що у них мова йде про буржуазну демократію, а ми перейшли до демократії *пролетарської*. Нема жодної країни в світі, яка зробила б хоч десяту частку того, що зробила за минулі місяці Радянська республіка для робітників і бідніших селян у розумінні залучення їх до управління державою. Це — абсолютна істина. Ніхто не стане заперечувати, що для демократії дійсної, а не паперової, для залучення робітників і селян ми зробили стільки, скільки за сотні років не зробили найкращі демократичні республіки і зробити не могли. Це визначило

значення Рад, завдяки цьому Ради стали лозунгом пролетаріату всіх країн.

Але це анітрохи не звільняє нас від того, що ми спотикаємося об недостатню культурність мас (розрядка моя.— Н. К.)»¹.

«Величезна жадоба знань і величезний успіх освіти, який досягається найчастіше позашкільним шляхом,— велетенський успіх освіти трудящих мас не підлягає ні найменшому сумніву. Цей успіх не вкладається ні в які шкільні рамки, але цей успіх величезний»².

«Найкращі буржуазні республіки, хоч би які демократичні вони були, мають тисячі законодавчих перепон, що перешкоджають участі трудящих в управлінні. Ми зробили те, що цих перепон у нас не залишилося, але досі ми не досягли того, щоб трудящі маси могли брати участь в управлінні,— крім закону, є ще культурний рівень, що його ніякому законові не підпорядкуєш. Цей низький культурний рівень робить те, що Ради, будучи за своєю програмою органами управління *через трудящих*, насправді є органами управління *для трудящих* через передову верству пролетаріату, але не через трудящі маси»³.

Труднощі, створювані низьким рівнем культури, Ілліч характеризував таким прикладом: «Бюрократія переможена. Експлуататори усунені. Але культурний рівень не піднято, і через це бюрократи займають старі місця»⁴. При вищому рівні культури, при ширшому залученні мас до управління позбавлення виборчих прав переможеної буржуазії може не мати місця:

«Питання про позбавлення виборчих прав буржуазії ми аж ніяк не розглядали з абсолютної точки зору, тому що теоретично уявляється цілком допустимим, що диктатура пролетаріату буде придушувати буржуазію на кожному кроці, але може не позбавляти буржуазію виборчих прав. Це теоретично цілком мислимо, і нашу Конституцію ми так само не висуваємо, як зразок для інших країн. Ми говоримо тільки, що той, хто розуміє перехід до соціалізму без придушення буржуазії, той — не соціаліст. Але якщо буржуазію як клас придушувати

¹ В. І. Ленін, Твора, т. 29, стор. 156.

² Там же, стор. 155.

³ Там же.

⁴ Там же, стор. 156.

необхідно, то позбавляти її виборчих прав і рівності не необхідно»¹.

Говорячи про нерівність виборчих прав робітників і селян, Ілліч вказував на причину цього: «Організація пролетаріату йшла далеко швидше, ніж організація селянства, що робило робітників опорою революції і дало їм фактично перевагу»².

Ілліч закінчує свою доповідь словами: «Наша Конституція, як ми вказуємо, змушена була внести цю нерівність, тому що культурний рівень слабкий, тому що організація у нас слаба. Але ми не перетворюємо цього в ідеал, а, навпаки, в програмі партія зобов'язується систематично працювати над знищенням цієї нерівності більш організованого пролетаріату з селянством. Цю нерівність ми скасуємо, як тільки нам удасться підняти культурний рівень»³.

Надаючи такого великого значення піднесенню культурного рівня мас, Ленін з особливою увагою стежив за політико-освітньою роботою, яка обслуговує трудящих школами дорослих, бібліотеками, лекційною, довідковою роботою; особливого значення надавав він політико-освітній роботі на селі.

18 січня 1919 р. Ленін виступав на II Всеросійському з'їзді вчителів-інтернаціоналістів, де говорив про те, що їм не слід замикатися в окрему спілку, а треба працювати над створенням єдиної профспілки вчителів, яка стояла б на платформі Радянської влади; говорив про те, що вчительству не можна замикатись у вузьку сферу — «сферу ніби навчання», що йому треба приєднатися до боротьби за соціалізм, підпорядкувати найбільш відсталі верстви вчительства загальнопролетарській політиці. Ілліч говорив про те, що буржуазія та її прислужники твердили, що школа повинна стояти поза політикою, що справа школи — займатися навчанням, а не політикою. Це їх твердження було брехнею і лицемірством. Той, хто знає постановку шкільної справи в буржуазних країнах, знає, що вся організація шкільної справи, все викладання в школах цих країн, уся виховна робота побудовані так, щоб з самого малку виховувати

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 156.

² Там же, стор. 157.

³ Там же.

з дітей вірних, покiрних слуг пануючого класу — класу капіталістів. У багатьох капіталістичних країнах існує загальне обов'язкове навчання, але обов'язкове навчання перетворюється там у зняття затемнення свідомості учнів, у зняття прищеплення їм неправильних поглядів на навколишнє життя, на те, куди і як іде суспільний розвиток. Мало того, щоб була школа, було загальне навчання: питання в тому, чого і як у школі навчають. У цьому суть питання. У нашій Країні Рад ми прямо і відкрито говоримо, що ми пов'язуємо нашу школу з політикою, що ми хочемо нашу школу наскрізь пройняти духом соціалізму, зробити її справді соціалістичною, такою, що виховуватиме господарів життя¹.

Ілліч говорив про звичайну школу — для дітей і підлітків, але, зрозуміло, це цілком і повністю стосується і шкіл для дорослих: і вони повинні бути побудовані так, щоб озброювати учнів справжньою освітою, органічно пов'язувати всю роботу з політичними завданнями, готувати справжніх господарів життя.

Промови Леніна на VIII партз'їзді і на II Всеросійському з'їзді вчителів-інтернаціоналістів виголошені були сімнадцять років тому. Ці сімнадцять років були роками безустанної боротьби за соціалізм. Планове господарство, величезне зростання великої промисловості, перебудова всього сільського господарства на базі колективізації і ліквідації куркульства як класу, розвиток транспорту, авіації, радіо, військової справи — все це змінило весь суспільний уклад нашої країни. Змінилась і зміцніла організація мільйонних мас трудящих. Зростають партія, комсомол, міцніє дружба народів, зростає стахановський рух, зростають хвилі колективної енергії. Народи керівників партії і уряду з передовими робітниками, колгоспниками та різними верствами інтелігенції, що відбувалися взимку 1935/36 р., показали, як змінилась вся суспільна тканина, як вирости люди, як згуртувались маси навколо партії.

Проте перед лицем величезного культурного зростання нашої країни, очевидного для всього світу, сказати, що все вже зроблено, і згорнути руки не можна. Треба тільки краще, глибше ставити роботу на культурному фронті, треба ширше розгорнути її.

¹ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 372—375.— Ред.

У новій Конституції стаття 121-а говорить про право на освіту. Мова йде, звичайно, *про справжню освіту*, а не про ту «освіту», яку давала буржуазія трудящим,— «засипала очі жорствою», як висловились одна колгоспниця.

Змінилося за роки революції уявлення і про початкову освіту. Раніше під нею розуміли тільки вміння підписати своє прізвище та прочитати вивіску — ми розуміємо під нею такий обсяг знань і умінь, який забезпечував би можливість самостійно вчитися й далі шляхом самоосвіти, користування бібліотеками, музеями, всіма скарбницями знань, які зростатимуть і міцнітимуть у Країні Рад з кожним роком.

Молоде покоління з дитинства набуває необхідних знань, але довго ще нам треба буде розширювати сітку шкіл дорослих, продумувати, обговорювати разом з учнями, чого і як треба там навчати, як міцніше, краще пов'язати теорію з практикою, за допомогою знань робити життя дедалі культурнішим, світлішим і радіснішим.

1936 р.

ЛЕНІН ВЕСЬ ЧАС НЕ ПЕРЕСТАВАВ УЧИТИСЯ

(РОЗМОВА З СЛУХАЧАМИ ЛОСІНООСТРОВСЬКОЇ ШКОЛИ
РОБКОРІВ ГАЗЕТИ «ГУДОК»)

У спогадах робітників є дуже цікаві оповідання про те, як у 90-х роках Володимир Ілліч учив робітників, що працювали у нього в гуртку, збирати матеріал з різних злободенних питань (про заробітну плату, про штрафи та ін.) і писати на підставі цього матеріалу замітки. Коли Володимир Ілліч давав робітникам вказівки, з яких питань збирати матеріал, він зазначав, чому саме в даній момент на дане питання треба звернути увагу, вказував, як це питання зв'язане з загальними питаннями робітничого руху.

Коли переглядаєш стінні газети, районні газети, то бачиш, що в них дуже багато цікавих заміток. У нас тепер робітники, колгоспники стали народом свідомим, культура у нас зросла надзвичайно. Не можна навіть порівнювати теперішню молодь з колишньою. Який був за старих часів культурний рівень розвитку і який тепер? Тепер у найглухіших селах радіо слухають, тепер доповідачі про що тільки не говорять у своїх доповідях, тепер мільйони читають газети. Зараз навіть малописьменна робітниця щодо свідомості й розвитку виросла надзвичайно. Національні райони, де відбувається соціалістичне будівництво, зовсім не можна порівняти з тим, чим вони були раніше. Описувати все це треба вміло, треба вміло вибирати теми, про які пишеш.

Зараз усі обговорюють Конституцію СРСР. Але іноді формально підходять до цього питання. У Конституції записано те, що вже є, що завойоване, і треба на основі цього розгортати дальшу роботу. Проект Конституції не

тільки читали, але й переживали. А зараз треба думати, як розгорнути по-справжньому роботу, щоб до кінця здійснити все те, що записано в цій Конституції, щоб на основі її йти далі.

Ми часто не враховуємо, які за час існування Радянської влади у нас створено можливості для розвитку, для піклування про людину, для усунення різних неполадок.

Згадую лист однієї колгоспниці, який справив на мене велике враження.

Це було в Західній області. Колгоспниця, між іншим, пише дуже літературною мовою — видно, що вона багато читала і багато думала. Вона — рядова колгоспниця, переобтяжена роботою. Говорить, що ця робота фізично задовольняє її, але вночі вона марить римами, вірші хочеться писати: «Горить мій мозок, горить моє серце бажанням висловитися. Я писала в місцевій стінній газеті, та надто гострі, ущипливі були мої дописи, і мене прогнали, а тепер мені жар мого серця піде вилити». І далі пише, що у неї четверо дітей, і вона хотіла б, щоб їй дали таку роботу, на якій вона мала б більше вільного часу, щоб учитися й далі писати. Вона додала до листа кілька віршів.

Що ж, думала я, треба зробити? Послати їй збірник Горького «Про літературу», послати кілька брошур? Але це все її не влаштує. Написати листа — листом ситий не будеш. Попросила я завідувачу бібліотечною справою в Західній області т. Зарецьку взяти під свою опіку цю колгоспницю. Після цього довго не було ніяких листів, ніяких звісток. Нарешті недавно я одержала листа від Зарецької. Вона пише, що, приїхавши з Москви, зробила доповідь в обласному відділі народної освіти, довела цю справу до райкому, до райвиконкому, послали цілу бригаду від райвно, від райвиконкому, від парторганізації — одним словом, п'ять чоловік поїхало. Зібрали вони там голів колгоспів і актив колгоспників, поговорили про те, яка важлива річ уміти по-справжньому, художньо відображати те, що є, як важливо писати кореспонденції, яку роль відіграє сількорство і як треба сількорів оточувати справжнім піклуванням про людину. Це вони зробили для того, щоб створити для колгоспниці, яка до мене писала, відповідну атмосферу, щоб за те, що вона в кореспонденції «кусне» кого-небудь, її з роботи не викидали, а щоб з нею поговорили. Потім

вони зробили її завідувачкою колгоспного клубу з такою самою оплатою, яку вона одержувала на трудовні.

До неї прикріпили вчителя середньої школи, який в індивідуальному порядку її навчає. Обласний комітет спілки письменників Західної області виділив письменника, який з нею про теми говорить, про те, як і що писати. Далі зв'язалися з бібліотекою, вказали, як вона повинна допомагати їй у виборі книжок.

Це показує справжнє піклування про людей. У цьому випадку, про який я вам розповіла,— заслуга місцевих товаришів. Він показує, що за Радянської влади можна багато зробити для людини. Можна було просто вилаяти в пресі тих, хто прогнав її з числа співробітників стінгазети, написати: «Ось як у нас ставляться до сількорів! Такий-то сількор написав, а голова колгоспу такий-то поставився он як, неприпустимо, і це за Радянської влади!» Вилаяти — це ми вміємо. Подивіться наші газети, як там нещадно лають за неправильні вчинки. Це, звичайно, потрібно! Але треба також показувати, як вийти з становища, щоб було не бюрократичне ставлення, а таке людське ставлення, якого вчив Ленін.

Тут мене запитують, як працював Ленін над листами робітників?

В журнал «Большевик» до Ленінських днів я написала, як працював над листами робітників Володимир Ілліч.

У 1919 р. надіслали Володимирі Іллічу листа з Скопінського району. Там зібралися селяни на повітовий з'їзд і написали йому листа з приводу «воздушного податку», про те, що «воздушний податок» брати з бідняків не можна. Далі писали, що треба щоб корова при кожному господарстві залишалась. Лист був дуже паївний. Зберігся оригінал цього листа і напис на ньому Володимира Ілліча. Він не говорив про те, що треба називати податок не «воздушним», а «подушним», а серйозно відповів, що брати з неімущих податок не слід; щодо середнього селянства вийде, мовляв, цими днями декрет про пільги. А про інші питання — про корів, та ще якісь там питання були — він написав, що поговорить з наркомом. Відповів він серйозно і дуже швидко. Тут же написав для секретаря: коли буде засідання Раднаркому і на ньому будуть присутні т. Середя — нарком земельних справ і т. Свідерський — нарком продовольчих справ, нага-

дайте мені про цього листа; треба, щоб на цього листа відповів Наркомат земельних справ разом з Наркоматом продовольчих справ.

Ось як поставився Володимир Ілліч до листа селян.

Теперішній кореспондент написав би так: «Товариші, ось яка велика наша неписьменність: замість «подушний податок» пишуть «воздушний». Не можна, товариші, такими бути, необхідно...» і т. д. А Ілліч не це вважав важливим. Він розумів, що хвилює селян, і тому відповів на питання, яке їх хвилювало. Це дуже характерно.

Робкорам «Гудка» я хочу порадити, щоб вони не тільки лаяли, щоб вони придивлялись до життя гострим оком. Для того, щоб придивлятися гострим оком, треба багато над собою працювати. Для того щоб знати, за яку ланку вхопитись, треба дуже багато вчитися.

Ленін весь час не переставав учитися. Ось яка-небудь подія, яка-небудь дискусія, гостре становище на фронті громадянської війни. Прийдеш до нього в кабінет: він сидить, читає Маркса або Енгельса. Я думаю: «Як це він зараз читає Маркса?» А він якось кинув у розмові: «Треба порадитися з Марксом». Це значить вдуматися в те, що говорив Маркс у питаннях, які мають особливе значення в даний момент. І ми бачили, як учення Маркса — Енгельса допомагало Леніну.

Зараз я працюю над спогадами про роботу Ілліча в 1919 р. Що особливо впадає в очі? Як у 1919 р., у розпалі громадянської війни, коли в багатьох місцях Радянська влада була тільки за назвою, коли справжньої організації ще не було,— як уже в цей час Володимир Ілліч вдумувався, куди піде суспільний розвиток, як він передбачав те, що ми переживаємо в даний момент. Це дуже яскраво позначається у роботі Ілліча в 1919 р. Але, для того щоб це побачити, йому треба було дуже багато читати, вдумуватися, придивлятися до життя. 1919 рік, а він робить виписки з Маркса, Енгельса, весь час радиться з Марксом, Енгельсом, досвід їх враховує і придивляється до життя.

Приїде працівник з місця до Володимира Ілліча — Ілліч починає його розпитувати. А той і не сподівається, що Володимир Ілліч саме про це питатиме. Працівники з місць часто говорили: «Робота у нас налагоджується». Володимир Ілліч задає одно запитання, друге, ставить

цілий ряд запитань, на які людина не може відповісти, а від Ілліча не відбудешся загальними фразами — треба про конкретні факти говорити. Оце його вміння випитати найголовніше, найістотніше мене завжди дивувало. Він умів ставити простими словами найсерйозніші запитання. І коли людина йшла від Ілліча, вона часто на навколишнє життя інакше вже починала дивитися, бачити те, чого не помічала раніше.

І от я хотіла вам сказати, що треба завжди вчитися. Курси багато дають, але потрібна також і самоосвітня робота. Ми, старики, весь час учимося. Прибіжиш додому, завтра з комсомольцями розмовляти доведеться: треба прочитати, що Маркс з цього приводу говорив, що Ленін говорив. Кожний день є днем навчання. А ви — молодь, перед вами все життя. Ви ще багато чого можете навчитися. І яке ви ще життя побачите! Вам треба вчитися і вчитися.

У нас були так звані робітничі факультети. Одного разу ми зібрали студентів і почали розпитувати, чого їм бракує. Один робітник сказав: «На словах скажеш, а покажеш писати — перо бризкає». Звичайно, треба, щоб «перо не бризкало» і щоб слова були вам підвладні, щоб «словам було тісно, а думкам просторо», як колись говорили.

Я хотіла б, щоб внаслідок нашої розмови ви проїнялися бажанням не тільки писати більше і добре вилаяти кого-небудь, а попрацювати над собою, «порадитися» з Леніним, з Марксом, з Енгельсом, з цілим рядом працівників, що працювали в галузі, яка вас цікавить. Це перше, чого я хотіла б від вас.

Друге — щоб ви навчилися писати так, щоб «перо не бризкало».

Третє — щоб брали найістотніші питання.

Ви — залізничники, у вас трудний фронт; фронт відповідальний, і придивлятися треба, щоб не до якоїсь третьорядної дрібниці тільки причепитися. Є дрібниці різні: є такі, що ніякого значення не мають, і є такі «дрібниці», що зв'язані з основними питаннями соціалістичного будівництва. Ілліч умів за яку-небудь важливу «дрібницю» вхопитися і показати, як ця «дрібниця» зв'язана з великим, основним питанням.

Часто пишуть — «гром победы раздавайся»: все у нас гаразд. Тоді трошки засліплюються очі, і ми не ба-

чимо, як на основі досягнутого ми з пережитками старого повинні боротися. А пережитків старого багато.

От, скажімо, ялинку зараз влаштовують. Бути стахановцем — це справа дуже важлива, але є стахановці, які пишуть: «Ось я такий-то сталевар, моя дочка йде на ялинку, дайте їй найкращу ляльку». Хоч це й стахановець пише, але це нікуди не годиться. Ударник-стахановець, а от ще «дрібниць» не розуміє, що не можна свою дочку так виховувати, щоб вона думала тільки про те, яку їй ляльку дадуть, як її за батька повинні виділяти, догоджати їй.

Були у мене вчора піонери, запрошували мене сьогодні на зліт до них. І от стоїть малюк (і тут же його татусь), я питаю: «Ти до бібліотеки ходиш?» — «Ні, татусь мені всі книжки купує, які потрібні».

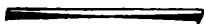
Ось такого багато ще в побуті, у вихованні дітей. В усьому цьому багато пережитків старої, дрібновласницької психології.

Ще я хотіла кілька слів сказати про ліквідацію неписьменності. Комсомольці дуже мало цією справою займаються, і тут, безперечно, проявляється комсомольське чванство: «Ми, комсомол, за середню освіту, а тут — ліквідація неписьменності!» А як же по всій країні? Незабаром Радянській владі двадцять років, а ще є неписьменні. Ніхто з вас, мабуть, не писав кореспонденції про ліквідацію неписьменності? А яка тут велика робота ще потрібна!..

Приходила до мене вчителька, працює вона у відділі капітального будівництва заводу. Яку там довелося боротьбу витримати за ліквідацію неписьменності! Як багато там досягли, як вплинуло це на всю роботу по лікнепу в Ленінському районі Московської області! Але ніхто цього не висвітлив у пресі.

Мені хотілося б, щоб ви працювали над тим, щоб на живих прикладах показувати, як треба виконувати посправжньому вказівки Леніна, по-ленінському піклуватися про людей, про перебудову життя на соціалістичних засадах.

1937 р.

АНТИРЕЛІГІЙНА ПРОПАГАНДА У СВІТЛІ КОНСТИТУЦІЇ СРСР

Стаття 124-а Конституції СРСР говорить: «З метою забезпечення за громадянами свободи совісті церкву в СРСР відокремлено від держави і школу від церкви. Свобода відправлення релігійних культів і свобода антирелігійної пропаганди визнається за всіма громадянами».

Ця стаття органічно зв'язана з іншими статтями Конституції. Стаття 135-а говорить про те, що всі громадяни, які досягли вісімнадцяти років, незалежно від расової і національної приналежності, від віросповідання та інших відмінностей, мають право брати участь у виборах депутатів і бути обраними. Стаття 121-а Конституції говорить про право на освіту і про обов'язковість для всіх початкової освіти. Стаття 122-а говорить про рівноправність жінок з чоловіками в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя. Стаття 124-а зв'язана також із статтею 132-ю — про загальний військовий обов'язок — і з статтею 142-ю про право відкликання депутата.

Усі ці статті свідчать про широку демократію, яка лежить в основі нашого політичного ладу. Вони є доказом величезного піклування про людей. Разом з тим ці статті покладають на громадян СРСР певні обов'язки. Наприклад, ніхто не має права не посилати дітей до радянської школи, проповідувати нерівноправність жінок і утримання від виконання військових обов'язків. Якщо висловлювання й поведінка обраної в депутати особи йтимуть врозріз з Радянською Конституцією, гро-

мадяни можуть відкликати її в усякий момент. Право відкликання депутата ставить поведінку депутатів у певні рамки — в рамки Радянської Конституції.

Недавно я одержала з Сальянського району Азербайджану палкого листа від одного червоноармійця. Він просить звернути особливу увагу на роз'яснення жінкам-тюрчанкам того, як одурюють їх, туманять їм голови мулли. Він одружений з тюрчанкою, розповідає їй про Леніна, агітує її, щоб вона брала участь у виборчій кампанії, а вона його не слухає — слухає муллу. Цей лист правильно відмічає важливість посилення антирелігійної пропаганди.

Проводячи антирелігійну пропаганду, треба мати на увазі, звичайно, не тільки православну релігію, але й інші релігії (магометанську, буддійську та ін.), а також найбільш поширені сектантські вчення. Тактика всіх релігійних організацій дуже змінилась. Вони намагаються пристосуватися до нової обстановки, скасовуючи дещо з догматів своїх учень. Наприклад, мулли, щоб показати себе прихильниками рівноправності жінок, відкривають подекуди двері мечеті для жінок і говорять при цьому про статтю 122-у Конституції, яка забезпечує права жінки, говорять про те, що підхід до жінки, як до рабині застарів. Магомет, мовляв, жив в іншу епоху.

Смисл цього «пристосовування» зрозумілий. Мулли хочуть у своїй релігійній пропаганді спертися на найбільш відсталу, забиту попередньою історією верству — на жінок-магометанок.

Що з цього випливає для тих, хто розуміє шкідливість усякої релігії, в тому числі й магометанської? Насамперед те, що треба посилити роботу серед магометанок — не тільки в Азербайджані і Татарії, але й скрізь, де на території СРСР є ще віруючі жінки-магометанки, в тому числі й на новобудовах.

Як вести цю роботу? Треба, щоб люди, які знають магометанську релігію, аналізували всі положення цієї релігії, що особливо тяжко відбивалась на жінках і дітях. На цей бік справи треба звернути особливу увагу. Я пам'ятаю, як у 1929 р. ми почали в школах для дітей-мусульман організовувати шкільні сніданки, що забезпечували регулярне харчування дітей під час мусульманського посту, урази, коли не дозволялося протягом тридцяти днів їсти з раннього ранку до пізнього вечора.

Важко було дітям не їсти цілими днями. Спочатку батьки забороняли дітям снідати. На батьківських зборах лікарі роз'яснювали батькам татарською мовою шкідливість урази для дітей. В результаті батьки дозволили своїм дітям снідати. Релігійний звичай додержувати урази почав у цій місцевості відмирати.

За старих часів попи мали великий вплив на селі. Тепер вони змушені пристосовуватись до сучасних умов, завойовувати собі авторитет.

Наведу приклад. В Івановській області є село Бородіно. У свій час там був завідувач хати-читальні Шульпін, який проводив на селі дуже цікаву антирелігійну роботу. У Бородіні селянам доводилось їздити молоти хліб на млин за кілька кілометрів, довго чекати, поки дійде черга. І от Шульпін придумав, як використати електрифікацію для антирелігійної пропаганди. Обговоривши з інженерами, як перебудувати церкву під млин, він вирішив організувати розмелювання зерна з допомогою електромотора. Зробили доповідь, і заінтересоване населення проголосувало за передачу церкви під млин, а коли в церкві почав працювати мотор, почали молоти зерно, все населення одночасно проголосувало за те, щоб другу церкву передати під клуб.

Давно це було. Я думала, що давно немає вже ніяких релігійних настроїв серед жителів Бородіна. Років зо два тому приїздили до мене колгоспники з тих країв. І от один з них розповідав про релігійні настрої, що виникли в Бородіні. У селі, як видно, поганенько працювала школа, не було потрібної уваги до дітей, піклування про них: учитель покрикував, виключав дітей з школи, піонер-організація не працювала, не було дитячої бібліотеки, дітям забивали голови пустопорожніми казками,— недоволене було населення школою. І от з'явився раптом у Бородіні піп. Живе на селі, активно себе не проявляє, але дуже ласкавий до дітей, частує їх пряниками, розповідає байки з Старого завіту, які дітям здавалися далеко цікавішими, ніж те, що вони чули в школі. Піп став популярним серед дітей. Вони розповідали про нього матерям, матері почали все більше вчашати до попа, і піп став у Бородіні поважаною людиною.

Подекуди і в інших місцях попи намагаються збити школу опорним пунктом для своєї релігійної пропаганди. Зазнавши поразки у відкритій релігійній і анти-

радянській пропаганді, вони стали набагато хитрішими, обережнішими — старанніше продумують, в яку щілину їм легше пролізти.

Недавно т. Герчиков, завідуючий Горьковським облвно, розповідав мені, як попи намагаються використати Радянську Конституцію.

Було це в Кстовському районі Горьковської області. У Мордвищенську школу на батьківські збори прийшов піп Виноградов, дочка якого вчиться в цій школі. Раніше не ходив — тепер вирішив використати свої права громадянина. Вніс двадцять карбованців на ялинку, п'ять карбованців ще на щось, взяв участь у нараді батьків. Про цю нараду вже розповідалось на сторінках «ЗКП»¹.

Виноградов свого часу закінчив духовну семінарію і вмів говорити. Почав обережненько ставити запитання. Батьки насторожилися. Каже: «От з дисципліною погано. Як ви боретеся з порушенням дисципліни — картаєте дітей, виганяєте з класу, ставите в куток, на коліна чи як? Чи не помічаєте ви, що діти, які відвідують церкву, краще поводяться в класі? От у сусідній школі дівчинку, яка відвідує церкву, лаяли, довели до сліз. Навіщо це?» Свої запитання піп пересипав методичними зауваженнями, як краще навчати письма і т. д.

У школі дзвонить дзвін. Виноградов запитує, звідки у них дзвін: це його «цікавить», він «любител ь дзвонів».

У цій школі спроба попа використати свої права громадянства для підриву авторитету школи не вдалась. Завідуюча школою, комсомолка, зуміла дати відсіч попові. Вона сказала, що виховання в радянській школі відрізняється від виховання в старій школі, що за відвідування церкви ніхто дітей не лає, але школа дає їм знання, які потрібні для того, щоб розуміти навколишнє життя. Одним словом, учителька дала громадянині Виноградову вмілу відсіч. Батьки заспокоїлись.

Цей випадок говорить не тільки про те, що треба підвищити пильність, але й про те, що всім культпрацівникам, і зокрема вчителям, треба підвищити свою свідомість, піднести рівень своїх знань на значно вищий ступінь. Без цього по-справжньому роботи не поста-

¹ «ЗКП» — газета «За коммунистическое просвещение». — Прим. автора.

вити, не поставити по-справжньому й антирелігійної пропаганди.

Релігія тримається силою звички, рештками темноти, попівськими підступами. У культурно відсталих груп трудящих немає ще ясного розуміння причин тих чи інших явищ у природі й суспільстві. У першій статті, яку написав Ленін для робітників¹, він говорив про те, яким важливим є озброєння робітників знаннями, як допомагає воно їм у боротьбі. Радянська влада за роки свого існування розгорнула широку роботу по озброєнню трудящих мас знаннями. Культурний фронт весь час був бойовим фронтом, тепер він більш бойовий, ніж будь-коли. Самі маси пристрасно тягнуться до знання, сучасна техніка пересування, зв'язку, розвиток преси дають можливість поставити цю роботу так широко, як ніколи.

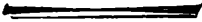
Перемога соціалізму, перебудова всього укладу на соціалістичних основах, піклування про дітей, про освіту й розваги дорослих, про здоров'я населення, про охорону праці, про забезпечення слабих і старих — величезне суспільне піклування про всі ці сторони життя вириває ґрунт з-під ніг служителів церкви.

Під керівництвом партії дальший розвиток роботи на культурному фронті, дальше поглиблене піклування про людину вирвуть остаточно корені релігійних вірувань.

Вище піднесемо прапор Леніна — прапор боротьби за комунізм!

1937 р.

¹ Див. В. І. Ленін, «Про що думають наші міністри?» Твори, т. 2, стор. 69—74.— *Ред.*

ДО СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Дорогі товариші сільські вчителі, лікарі, агрономи, техніки, працівники МТС і радгоспів!

Ви живете на селі, знаєте село і щодня спостерігаєте, як змінилося життя села, яким воно стало несхожим на колишнє життя: село перестало бути глухим, відірваним від усього світу, замкнутим у свої вузькі інтереси, перестало жити за старими заповідями.

Колгоспи з їх новою технікою, новою організацією праці, увага, яку приділяють місто і наука селу, Ради — все це до невпізнання змінило весь уклад суспільного життя нашого селянства. Конституція СРСР оформила і закріпила досягнення соціалізму. Величезний потік нових думок ринув у село, глибше ставиться цілий ряд питань. І на кожному кроці відчувається, що треба негайно підняти культурний рівень населення села на вищий ступінь.

Частина сільського населення залишається ще неписьменною. Правда, коли підходити до цього питання з погляду статистики, то процент неписьмених уже невеликий. Але ліквідацію неписьменності треба довести до кінця, бо темнота, нерозривно зв'язана з неписьменністю, заважає будувати нове життя. Треба швидше кінчати з неписьменністю й малописьменністю. Треба й улітку не занедбувати цієї справи, щоб учні, сяк-так вивчившись читати й писати, не позабували за літо того, чого вивчилися. Треба ширше ставити влітку індивідуально-групове навчання, а цього не зробиш без широкої участі сільської громадськості. Слід поставити справу так, щоб пись-

менні могли використовувати свою письменність. Треба, щоб ширше входило в побут користування газетами й книжками. Кожний колгоспний клуб, кожна хата-читальня, кожний червоний куток мають бути оточені громадським піклуванням: навколо кожного культурного закладу — клубу, бібліотеки, школи дорослих, читальні — повинен бути міцний актив, який допомагав би цим закладам ширити свій вплив, поглиблювати свою роботу.

Зараз на міжнародному фронті дуже гостре становище. Тому тепер для колгоспників і робітників радгоспів є особливо важливою політична інформація, читання газет, зведення прочитаного за кожний тиждень. Не менш важливою є інформаційно-довідкова робота в справі роз'яснення на селі постанов уряду, його заходів: адже має розгорнутися виборча кампанія. Підготовка до неї — надзвичайно важлива справа. Для інформації треба використовувати газети і радіо. Слід по-справжньому налагодити радіослухання, пов'язувати це слухання з роз'яснювальною роботою. Треба організувати ряд популярних лекцій із злободенних, цікавих для мас питань. Лекції слід влаштовувати в зручні для населення години, в зручному для населення місці. Радіо — велика сила. Треба тільки вміти використовувати його з метою політичного виховання. Тільки правильно налагоджена політична інформація покладе край чуткам, що їх нишком ширять вороги Радянської влади.

Одним з видів інформації є довідкові бюро, на організації яких у свій час так наполягав Ленін. З чим, куди звернутися, як розв'язати ту чи іншу справу, хто може розв'язати, як довідатись, які закони є в тій чи іншій справі, — все це повинні пояснювати довідкові бюро при колгоспних клубах, хатах-читальнях та бібліотеках.

Тепер дуже важливо розвивати ширше сітку клубів, хат-читалень, де можна було б обговорити ряд найважливіших питань, у тому числі й побутових. У побуті ще багато пережитків старого. Треба зробити весь побут культурним, повести боротьбу з пияцтвом, яке принижує людську гідність, з побутовою розпущеністю, з міщанством усіх видів, з неповагою людини до людини.

Сільська інтелігенція повинна допомогти колгоспам і радгоспам організувати культурний відпочинок, народні хори, колективні інсценівки, прогулянки, екскурсії.

Культурні сили села повинні глибокою антирелігій-

ною пропагандою вести боротьбу з попами, які підвели голову і намагаються нишком знову дурманити голови тим, хто недостатньо захищений від їх агітації силою знання. Треба виводити попів на чисту воду, щоб для всіх стали ясними їх підступи. Треба згуртовувати народ проти тих, кому солодко жилося за царів і поміщиків і хто тепер мріє повернути старе. Звичайно, не вийде нічого з їхніх намагань, але треба так поставити нашу роботу, щоб вони не заважали зміцненню нових порядків, щоб не могли шкодити нишком.

Треба, щоб на допомогу сільському культурному будівництву прийшла тепер уся сільська інтелігенція, щоб для неї стало справою честі піднести культурний рівень колгоспного села.

1937 р.

ДО УВАГИ ГОЛІВ СІЛЬРАД

(ВІДКРИТИЙ ЛИСТ)

Дорогий товаришу!

Двадцять років тому, коли у вогні революції зароджувалась Радянська влада, Ленін у ряді статей і особливо у своїй великій праці «Держава і революція» з'ясовував, всебічно висвітлюючи, що таке влада Рад і як її треба організувати так, щоб якнайкраще налагодити життя, зробити його для всіх життям ситим, світлим, культурним. Йшлося вже не тільки про те, що робітники, трудящі повинні для цього взяти шляхом збройного повстання владу в свої руки, але й про те, що, здобувши владу, треба було відразу ж взятися за налагоджування життя, налагоджування по-новому. А час тоді — в 1917 р. — був дуже тяжкий: точилася жорстока імперіалістична війна, треба було захищатися від зовнішніх ворогів, треба було вилізати з злиднів і розорення, треба було вилізати з темноти, господарської відсталості. Володимир Ілліч вважав, що можна було добитися подолання всіх труднощів і перебудови життя на соціалістичних началах при одній умові — якщо маси робітників і селян самі візьмуться за це.

Ради робітничих депутатів виникли ще в період революції 1905 року. Ради були організаторами самодіяльності мас. Досвід 1905 р. і початок 1917 р. показав, що надзвичайно важливо, щоб самодіяльність мас спрямовувалась у правильне русло. Вчення Маркса і Енгельса озброювало нашу партію ясным розумінням того, куди йде суспільний розвиток, озброювало партію вмінням розбиратися в поточних подіях. Ось чому так важливо,

щоб партія спрямовувала на правильний шлях діяльність Рад.

Володимир Ілліч завжди надавав величезного значення організації. «Головне в будівництві соціалізму — організація», — не раз говорив він. І тому він з особливою увагою ставився до діяльності Рад, які стоять в гущі трудового населення, зв'язані з ним тисячами ниток. Ради організують громадську думку навколишнього населення, виражають її в резолюціях, але не тільки ухвалюють резолюції, а проводять їх у життя спільними силами, організовуючи на цю справу всю громадськість.

«Вся влада Радам!» — під цим лозунгом відбувалась Жовтнева соціалістична революція; за владу Рад боролися робітники, селяни, червоноармійці в роки громадянської війни. Протягом двадцяти років зростала й міцніла Радянська влада. За двадцять років наша Батьківщина виросла в Союз Радянських Соціалістичних Республік, де немає місця ніякій експлуатації, де немає місця поміщикам, капіталістам, куркулям. Кожна міськрада, кожна сільрада — учасник великого соціалістичного будівництва.

Радянська Конституція підносить всю роботу Рад на ще вищий ступінь. Це відчуває кожний громадянин СРСР, і тому тепер потяг до знань у нас надзвичайно великий. Кожний громадянин нашої великої Батьківщини усвідомлює, що знання — сила. Йому потрібні знання не для того, щоб «вийти в люди», як говорили за старих часів, а щоб стати корисним, активним учасником великого будівництва.

За двадцять років іншими стали люди в Країні Рад; особливо змінилось обличчя селянства: були раніше одноосібники, тільки про себе і свою сім'ю думали — тепер величезна більшість стала членами колгоспів (колективних господарств), стала колективістами, громадськими працівниками. Це має величезне значення. Про це мріяв Ленін усе життя, за це боровся — це проведено тепер у життя під керівництвом партії. Звичайно, повинна зрости і роль сільради. Одна річ, коли Рада складається з одноосібників, має справу з одноосібниками; інша річ, коли Рада має справу з колгоспниками, які дбають про спільну справу, беруть до серця спільні інтереси. Одна річ сільрада за старого укладу, інша річ за колгоспного укладу. Значення сільрад зростає. Але чим

плодотворнішою буде їх робота, тим свідомішими, тим більш знаючими будуть колгоспники.

Питання культури набувають тепер особливо великого значення.

Раніше — при старому укладі — село культурно відставало від міста; тепер — при колгоспному укладі, при зростанні техніки, при розвитку шляхів сполучення, зв'язку — село швидко може наздогнати місто. Для цього треба всіляко зміцнювати хати-читальні, колгоспні клуби, бібліотеки, школи дорослих, треба зробити їх справжніми культурними центрами, піднести якість їх роботи. Треба взятися негайно за впорядкування культзакладів: відремонтувати їх, пофарбувати, побілити, забезпечити опаленням, освітленням, влаштувати роздягалки, зробити вивіски, забезпечити газетами, книгами, радіо, засобами пересування, а головне — забезпечити хорошими постійними працівниками, політично підготовленими, які можуть здобути собі довіря колгоспників, які можуть піднести роботу на належну височінь, використати всі наявні культурні сили. Звичайно, треба створити для працівників культзакладів необхідні умови — матеріально забезпечити їх, піклуватися про них.

Гаяти часу не можна. Конституцію вже прийнято, відбувається підготовка до виборів у Верховну Раду; треба, щоб вибори не проходили наосліп. Дуже важливо звернути увагу на роботу з тими, хто через ті чи інші обставини стояв осторонь культурного життя, хто залишився неписьменним, хто досі вірить попам, різним пройдисвітам. Робота серед таких відсталих людей особливо важлива.

Коли електрика освітлює хату, вона освітлює і сміття в непідметених кутках. Конституція освітлює з особливою силою пережитки безкультурності, всі кутки, що залишились непідметеними.

Треба, щоб сільради приділили тепер усім питанням культурного будівництва особливу увагу, щоб вони перевіряли роботу червоних кутків, хат-читалень, колгоспних клубів, бібліотек, шкіл дорослих. Треба організувати соцзмагання між культзакладами своєї ділянки, взаємний контроль їх, організувати обговорення їх роботи заінтересованими громадянами; треба організувати навколо кожного культзакладу актив. Треба організу-

вати допомогу культзакладам, враховуючи всі місцеві особливості, допомагаючи усувати труднощі.

Піднесення культурної роботи на селі тепер найбільш невідкладна справа Рад. Час не жде.

Наша Батьківщина стала вже маяком, що освітлює шлях трудящим усього світу.

Чим культурнішим буде наше радянське село, тим яскравіше світитиме світло нашого маяка.

Дуже просила б обговорити цього листа на вашій сільраді і написати мені докладно — на адресу: Москва, Чисті пруди, 6, Наркомос РРФСР, Н. К. Крупській,— в якому стані перебуває політосвітробота у вашій сільраді і що ви зробили для поліпшення її і виправлення наявних недоліків.

1937 р.

ПАРТІЯ І МАСИ В БОРОТЬБІ ЗА КУЛЬТУРНИЙ РІВЕНЬ, НЕОБХІДНИЙ ДЛЯ ПЕРЕМОГИ КОМУНІЗМУ

П'ятнадцять років тому, виступаючи на IV конгресі Комінтерну (13 листопада 1922 р.), Ленін говорив про навчання. Він говорив це не дітям — він говорив це передовим борцям за світову революцію, за соціалізм.

«Я вважаю, що найважливіше для нас усіх, як для російських, так і для іноземних товаришів, те, що *ми після п'яти років російської революції повинні вчитися. Ми тепер тільки дістали можливість учитися* (курсив мій.— Н. К.). Я не знаю, як довго ця можливість триватиме. Я не знаю, як довго капіталістичні держави дадуть нам можливість спокійно вчитися. *Але кожний момент, вільний від воєнної діяльності, від війни, ми повинні використати для навчання і притому з початку* (курсив мій.— Н. К.).

Вся партія і всі верстви Росії доводять це своїм прагненням знання. Це прагнення до навчання показує, що найважливішим завданням для нас є зараз: *учитися і читати*. Але вчитися повинні також і іноземні товариші, не в тому розумінні, як ми повинні вчитися — читати, писати і розуміти прочитане, в чому ми ще маємо потребу»¹.

Далі Ленін говорив про те, що іноземним товаришам треба перетравити чималу частину російського досвіду; говорив про Італію, про те, що Італія через темноту народних мас ще не гарантована від чорної сотні — від фашизму. «Ми вчимося в загальному розумінні,— говорив

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 380.

Ілліч.— Вони ж повинні вчитися в спеціальному розумінні, щоб дійсно збагнути організацію, побудову, метод і зміст революційної роботи»¹.

У своїх статтях за січень 1923 р. Ілліч знов і знов повертається до питань навчання. Стаття «Сторінки з щоденника» цілком присвячена цим питанням. У цій статті Ілліч говорить про те, що *питання про народну письменність — питання загальнополітичне*, говорить про ту наполегливу чорнову роботу, яку ми маємо зробити. «Це (відставання на фронті загальної письменності. — *Н. К.*),— писав Володимир Ілліч,—показує далі, яка безліч роботи стоїть перед нами тепер для того, щоб на ґрунті наших пролетарських завоювань досягти дійсно скільки-небудь культурного рівня»².

Ілліч вважав, що у нас є всі передумови для того, щоб вибратися з тяжкого безкультур'я, яке залишилося нам у спадщину від царизму. «Мова повинна йти,— писав він у тій самій статті «Сторінки з щоденника»,— про ту напівазіатську безкультурність, з якої ми не вибралися до цього часу і не можемо вибратися без серйозних зусиль, хоч маємо можливість вибратися, бо ніде народні маси не зацікавлені так справжньою культурою, як у нас; ніде питання цієї культури не ставляться так глибоко і так послідовно, як у нас; ніде, ні в одній країні, державна влада не знаходиться в руках робітничого класу, який в масі своїй прекрасно розуміє недоліки своєї, не скажу культурності, а скажу письменності; ніде він не готовий приносити і не приносить таких жертв для поліпшення свого становища в цьому відношенні, як у нас»³.

У цій самій статті Володимир Ілліч дає ряд практичних вказівок, що треба робити, щоб зжити наше безкультур'я.

Перше, на що він звертає увагу,— це на *фінансову допомогу держави*: «Звичайно, в першу чергу повинні бути скорочені видатки не Наркомосу, а видатки інших відомств, з тим, щоб звільнені суми були обернені на потреби Наркомосу»⁴. А Наркомосові Ілліч говорив про те, що в ньому можна знайти багато й багато зайвого,

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 381.

² Там же, стор. 407—408.

³ Там же, стор. 408.

⁴ Там же, стор. 408.

роздутого відомчим інтересом, не пристосованого до потреб широкої народної освіти.

Друге практичне питання, яке ставив Ілліч,— це *питання про кадри, про вчителя*. Я не буду повторювати того, що говорив Ілліч про необхідність матеріального поліпшення становища вчителя — всі це знають,— підкреслю його вимогу підготовляти вчителя «систематичною, неухильною, наполегливою роботою і над його духовним піднесенням, і над його всебічною підготовкою до його дійсно високого звання»¹. Тут ішлося про політичну, комуністичну освіту вчителя; тут же Ілліч підкреслив *важливість організації народних учителів*.

Третє питання стосувалося *видавництва*, обслуговування видавництвом широких мас. Ілліч хотів, «щоб був *більшим політичний розмах видавництва в майбутній Росії*»² (курсив мій.— Н. К.).

Четверте надзвичайно важливе питання, яке поставив Ілліч у цій статті,— це питання про *культурну допомогу міста селу*. В цьому розрізі писав Ілліч про роль учительства у справі зближення селянства з пролетаріатом, про поїздки на село, про забезпечення села літературою, яка проводить лінію партії, про культурне шефство міста над селом, про зміну характеру впливу міста на село при Радянській владі, про внесення *свідомості, плано-мірності й систематичності в цю роботу*.

За п'ятнадцять років, що минули від часу цих висловлювань Ілліча, проведено величезну роботу в галузі культурного будівництва. Її проведено і в справі ліквідації неписьменності. Село дуже відставало в ліквідації неписьменності, і весь час у зв'язку з зростанням промисловості в робітничі маси вливалися значні кадри селянства. Це широко спостерігалось в перший період боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926 — 1929). Дальший етап — етап боротьби за колективізацію сільського господарства (1930 — 1934) — почався з знаменитого культурпоходу, який характерний тим, що маси самі взялися за справу ліквідації неписьменності, широко роботу розгорнула громадськість, величезну роботу провело вчительство, багато зробив комсомол. Але питання орга-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 409.

² Там же.

нізаційні було недостатньо опрацьовано, не внесено було в цю справу тієї планомірності й систематичності, яких вимагав Ілліч. Справа занепала, обернулась на шумиху. Проте за час культпоходу багато й багато мільйонів навчилось грамоти.

В період завершення соцбудівництва і підготовки нової Конституції партія і уряд у січні 1936 р. видали постанову про остаточну ліквідацію неписьменності¹. Посилена увага партії і громадських організацій до цієї справи гарантує завершення роботи по ліквідації неписьменності в найближчому майбутньому, а фактичне проведення загального обов'язкового навчання підрізує остаточно корені неписьменності.

Проте ліквідація неписьменності — тільки перший крок у справі озброєння мас знаннями, що потрібні їм, як гвинтівка в бою, у справі піднесення свідомості, вироблення матеріалістичного світогляду, який один тільки остаточно вириває корені релігії; знаннями, які їм необхідні для вироблення комуністичної моралі, моралі колективіста, які необхідні їм для свідомого ставлення до навколишньої дійсності, для усвідомлення того, хто ворог, хто друг, усвідомлення справи будівництва соціалізму. Знання необхідні і робітникам, і колгоспникам, і всім громадянам нашої великої Країни Рад для кращої організації праці, для піднесення її продуктивності, для підготовки оборони, для обліку і контролю, для кращого налагодження всього побутового і громадського життя, для роботи в інтернаціональному розрізі, для управління країною.

Радянська Конституція дає небачені в історії людства права всім трудящим, відкриває перед ними широке поле громадської роботи.

За двадцять років і в справі піднесення культурного рівня країни проведено величезну роботу. Наші робітфаки розкривали робітникам і селянам двері до вищої школи. У перший період соціалістичної індустріалізації країни (1926—1929) широко розгорнулись робітничі університети і радпартшколи, заочне навчання; особливу увагу приділяли розширенню політехнічного горизонту,

¹ Мається на увазі постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про роботу по навчанню неписьменних і малописьменних». Див. газ. «Правда» № 57 від 27 лютого 1936 р. — *Ред.*

широко практикувалися «вступні курси у виробництво». У перші роки боротьби за колективізацію сільського господарства (1930—1934) розгорнулась широка роз'яснювальна робота в хатах-читальнях і Будинках культури, розвинулось робітниче шефство, проводилася велика роз'яснювальна робота у зв'язку з колективізацією. Надзвичайно великого значення почало набувати на селі радіо. Проте в усій цій роботі не було достатньої планованості й систематичності, а через це знижувалась якість роботи.

В останні роки партія і уряд звертають особливу увагу на озброєння мас книгою. Бібліотечна справа зміцніла, особливу роль відіграло соцзмагання на кращу сільську бібліотеку. Швидко почали розвиватися школи для малописьменних, школи дорослих середньої освіти. Тепер у неповних середніх та середніх школах для дорослих навчається близько 700 тисяч учнів. Особливу увагу звертають зараз *на якість навчання*, на програми. В цій галузі ще сила-силенна роботи, сила-силенна боротьби з зневажливим ставленням до цієї справи, з недооцінкою її, з застарілими методами роботи. Але палко прагнуть учні знання, партія, Радянська влада, профспілки, всі відомства зацікавлені в цій справі.

Радянська Конституція допоможе зміцнити і розвинути цю справу як слід, підсилити її бібліотечною роботою, роботою по самоосвіті, організацією лекційної і клубної роботи.

Дедалі ширше використовуватимуть громадяни нашої країни своє право на освіту. Воно необхідне для активної участі в управлінні країною в епоху соціалізму.

ПОЛІТОСВІТРОБОТА НАРКОМОСУ І ПРОФСПІЛОК

(ВИСТУП НА I ВСЕСОЮЗНОМУ З'ЇЗДІ ПРОФСПІЛКИ
ПОЛІТОСВІТПРАЦІВНИКІВ)

Товариші, недавно політосвітники — бібліотекарі, за-
відувачі хат-читалень, культпрацівники нашої профспілки — всі брали активну участь в організації підготовки виборів до Верховної Ради, і, оскільки доводилось це спостерігати, відчувалося, що Радянська Конституція — це справжня Конституція соціалістичного укладу: ми бачили, як піднялись найвідсталіші маси, як на очах зростали люди. Яка-небудь хатня робітниця, що раніше нічим не цікавилася, йшла на збори один, другий, третій раз і почала цікавитися політичними питаннями, хоч раніше вона була до них зовсім байдужа. Я не говорю про хатніх господарок. Хатні господарки є різні. Є хатні господарки свідомі, а є хатні господарки, які до останнього часу не хотіли приходити на збори і залишати в дитячій кімнаті дитину, бо вони боялися, щоб дитину не вкрали. Важко повірити, а такі випадки бували. Тепер хатні господарки, у зв'язку з виборами, сколихнулись, активізувались.

Сколихнулись села, найглухіші кутки, і характерно, що вся робота по виборах була зв'язана з політосвітньою роботою. Візьмімо таке питання, як ліквідація неписьменності. Адже й неписьменні могли голосувати, але людей так схвилювало те, що вони неписьменні, що навіть старі діди взялися за навчання. Одна вчителька писала мені: прийшов стоп'ятнадцятирічний дід — і швидко навчився грамоти. Всі почували, ясно усвідомлювали, що наша країна стала культурною і могутньою країною, що вибори — це загальна справа, в якій зацікавлені всі.

Всі почали цікавитися політикою, потяглися до знання, виявився величезний попит на політосвітню роботу.

Ми, товариші, тепер іменинники, іменинники в тому розумінні, що, коли зуміємо використати момент і розгорнемо по-справжньому роботу, ми зможемо зробити дуже багато.

Політосвіті пройшли великий шлях. У роки громадянської війни політосвітники відігравали величезну роль, йшли на фронт з агітацією, пропагандою.

Я пам'ятаю, яку увагу приділяв Володимир Ілліч політосвіроботі. Прийшов він у 1919 р. на позашкільний з'їзд і говорив не тільки про те, що ми повинні робити, але й про ті політичні питання, які його самого хвилювали. Вся політосвітня робота тоді була об'єднана. Вся робота серед дорослих становила щось цільне, і робота одного закладу доповнювала роботу іншого.

Важкі тоді були часи. Тепер ми лаємо колектори за те, що вони нам дають мало книг, а тоді бувало одну стару якусь белетристичну книжку шлють і шлють, а про сучасність жодної книжки не одержиш. Коли зараз береш нашу книжку 20-го року, то який дивний вигляд вони мають: і папір поганський, і шрифт нікуди не годиться! І от думаєш: які ми тоді злидарі були, навіть цінний матеріал не могли краще видати. Те, що зараз є, і те, що було, не можна й порівняти. Теперішня молодь часто забуває, які труднощі тоді доводилось переборювати.

В роки непу Володимир Ілліч особливо висував питання про виробничу пропаганду. Тепер багато хто уже й забув, що це була за робота — виробнича пропаганда. Був комітет при ВЦРПС¹, і входили туди Головополітосвіта і представники різних наркоматів. Основна думка, яку розвинув тоді Ленін, — це думка, що політосвіроботу треба пов'язувати з тими завданнями, які стоять перед країною. Цього ми, політосвітники, рік у рік училися.

Кожний рік мав свої яскраво виявлені особливості, і на фоні їх, на фоні постанов партійних з'їздів, декретів, які тоді виходили, можна краще зрозуміти, чому змінювався характер політосвіроботи. На різних етапах змінювались і міра, і характер зв'язку між політосвітами і профспілками. Після переходу до непу цей зв'язок став

¹ Центральне бюро виробничої пропаганди.— *Ред.*

менш тісним, ніж у роки громадянської війни. У 1930 р. реорганізовано було Наркомос. Головополітосвіта як така перестала існувати. Її функції були розподілені по різних відділах Наркомосу, і це значно послабило її роботу і зв'язок з профспілками.

Візьмімо 1928—1929 рр. Що тоді було? Розвивалася промисловість, механізувалося сільське господарство, виробництво вимагало піднесення культурного рівня мас, піднесення грамотності. Почався своєрідний масовий рух, відомий під назвою культпоходу. Тепер про це часто говорять трохи зневажливо: більше, мовляв, шуму було, ніж діла. Це неправильно. Культпохід багато дав. Володимир Ілліч весь час підкреслював, що потрібно, щоб самі маси взялися за справу ліквідації неписьменності; вони взялися за неї — і це вилилося в культпоходи. Я пам'ятаю, як розповідав один товариш у Курській губернії про те, як по селах навчали грамоти по черзі в хатах окремих селян, як селянки приходили туди — деякі навіть з немовлятами на руках, — усі старанно вчилися, а господар хати часом дбайливо підстругував сокирою олівці. Взагалі, коли ми перегорнемо матеріал тих часів, то побачимо, що це був справжній рух мас, але почата справа не була як слід закріплена, вона поступово обюрокрачувалась. За час культпоходу навчилися грамоти багато мільйонів, але навчилися слабо.

Політосвітробота в Наркомосі, розпорошена по відділах, поступово слабшала, відходила на задній план, слабшав і зв'язок з профспілками. Робота йшла самопливом, з неї вихолощувалась часто-густо вся її політична суть, про значення якої говорив Володимир Ілліч на II з'їзді політосвіт у 1921 р. Він говорив, що тепер такого відкритого ворога, як Колчак і Врангель, немає, але ворог серед нас, а ми цього ворога не бачимо: цей ворог — дрібне, розпорошене господарство; немає ще справжнього, планового господарства, а розпорошене, дрібне господарство — база анархізму. Ворог серед нас, а ми його не бачимо.

Це було в 1921 р. Володимир Ілліч закликів уже тоді до пильності, вимагав ширше нести політику в маси, розкривати масі очі. Доводилось весь час боротися проти вихолощування з роботи з дорослими політики. Мотивували це тим, що «треба, щоб люди відпочивали, а не політикою займалися», «треба, щоб орфографією займалися,

а не політикою». У клубах, хатах-читальнях був, як жартома говорила, «балалайковий ухил», у школах дорослих ігнорували запити трудящих. Відпочинок потрібний, але відпочинок різний буває. Потрібен культурний відпочинок. Треба, щоб під час культурного відпочинку людина відчувала радість спілкування з іншими людьми, щоб у неї були переживання, які розширяли б її горизонт, робили б життя яскравішим, більш осмисленим і повним, радісним. З організацією справжньої, змістовної роботи в хатах-читальнях та клубах справа стояла погано.

Бібліотеки у нас були в тріхи кращому становищі, бо є численні висловлювання Володимира Ілліча про бібліотечну справу. Тут було організовано певну підмогу від наукових бібліотек, тут були певні усталені традиції, і коли почали застосовувати соцзмагання, то ми бачили, як в результаті обдуманого соцзмагання на кращу сільську бібліотеку маси включилися в цю справу. Соціалістичне змагання на кращу сільську бібліотеку наочно показало, що соціалістичне змагання є справжнім обліком якості роботи, бо не тільки директор визначає, що добре або погано, а сама маса визначає, що погано і що добре. Важливим є соцзмагання колективів. Тут треба враховувати досвід виробничників, треба в них учитися. У виробничників у соцзмаганні відчувається соціалістичний дух, і от треба було б, щоб і політосвітзмагання були пройняті цим духом.

Культпохід занепав, між іншим, і тому, що якийсь час був розрив між технавчанням і загальною освітою. Я пам'ятаю, як здивувалась кілька років тому, коли мені тут, у Москві, в Ленінському районі, почали розповідати, як «заважає» ліквідаторові неписьменності і тому, хто працює серед малописьменних, технавчання. «Чого ж це технавчання може заважати?!— здивувалась я.— Наче технавчання не повинно спиратися на письменність?!» Виявилось, що викладачі технавчання кажуть: «Нам години потрібні»,— а ліквідатор неписьменності каже: «Ні, нам години потрібні». І виявилось, що не тільки в Ленінському районі, але і в інших районах змички між технавчанням і між піднесенням рівня грамотності немає, вийшов якийсь розрив, якийсь суперництво. Взагалі доводилося спостерігати, що розрив між Наркомосом і іншими комісаріатами став більшим, ніж він був у 1921

або в 1925 р., коли всі наркомати були зацікавлені в підвищенні грамотності. Наслідки цього розриву ми переживали до останнього часу. Було так, що займався ліквідацією неписьменності головним чином Наркомос, а інші наркомати та профспілки занедбували цю справу.

Кілька років тому найкращими бібліотеками були заводські бібліотеки, проте останнім часом заводські бібліотеки послабили свою роботу, а всі ж робітники зацікавлені, щоб їх бібліотеки якнайкраще працювали.

Візьмімо, наприклад, таку справу, як робота червоних кутків у будинках відпочинку. Всі робітники будинків відпочинку — і шофери і кухарі — входять до спілки Медсанпраця. В будинках відпочинку є всі можливості налагодити роботу — є хороші приміщення, є можливість матеріальна, але Медсанпраця про культуроботу й гадки не має: не дають культурника, який організував би роботу серед сотень робітників та їх родин, що працюють у будинку відпочинку, і робота занедбана. Є окремі, чудові радгоспи й колгоспи, де є бібліотеки, клуби для дорослих, школи і т. д. Але ж наша країна соціалістична: ми не можемо задовольнитись окремими досягненнями, і я гадаю, що кожний з членів нашої спілки зацікавлений в тому, щоб справу було поставлено якнайкраще в усіх сільських організаціях.

Ми спостерігали вибори до Верховної Ради СРСР, брали в них участь. Ми бачили на живому ділі, скільки у нас прекрасних організаторів. Ленін говорив, що головне в будівництві соціалізму — організація. Буваючи на різних зборах, присвячених виборам до Верховної Ради, я думала: «Ось як ми організаційно вирости, яка у нас міцна організація!»

Але це до чогось зобов'язує. Будуть ще вибори по республіках. Організація міцніє, а ми, політосвітники, що робимо? Мені здається, кожний член нашої спілки усвідомлює, що у нас ще багато недоліків, що треба працювати, засукавши рукава.

Я гадаю, що наша профспілка повинна дивитися на політосвітроботу як на свою рідну справу: влаштувати справжню хату-читальню, влаштувати справжній колгоспний клуб — адже це справа нашої спілки.

Треба працювати, об'єднуючи всі сили. Тепер питання про необхідність пов'язання роботи постає знову з особливою силою.

Приходить до нас, наприклад, представник Наркомату машинобудування, і ми обговорюємо, як посилити бібліотечну роботу в справі поширення в масах технічної книги. Потрібен тісний зв'язок між наркоматами, треба допомагати один одному в роботі.

Ось Наркомат легкої промисловості. Передо мною тут виступав товариш з Іванова. Ми повинні з легкою промисловістю зв'язатись якнайтісніше, треба більше знати один одного, допомагати один одному. Є цікаві листи на цю тему. Пишуть, наприклад, про те, що в інтересах піднесення технавчання треба разом з Наркомом налагодити видання посібників.

Грамота потрібна і для технавчання, а то на технавчанні сидять люди, читати не вміють, і справа не йде, а техніку треба підносити на вищій ступінь.

Нам потрібна допомога Академії наук. Ми тепер зв'язалися з нею. Ми зацікавлені в тому, щоб Академія наук допомагала всій нашій культурній роботі, і вона сама так дивиться на справу. Вона пам'ятає, що Ленін говорив: віднині наука перестане обслуговувати експлуататорів — вона обслуговуватиме маси. І тепер Академія наук безпосередньо приступила до цієї справи, вона старається нести науку в маси. Ми, політосвітники, повинні їй допомагати, але їй нам потрібна її допомога: запити мас зростають не щодня, а щогодини.

Найважливіше — щоб на кожній ділянці нашої роботи була тісна змичка з масами. Передумови для цього є. Треба закріпити те, що зроблено під час виборів.

На мою думку, тепер наша профспілка повинна по суті якнайбільше обговорювати питання політосвітроботи і особливо пов'язувати їх з піклуванням про людину. Кожний член профспілки повинен думати не тільки про себе, а й про інших. Тут повинна бути соціалістична змичка, повинна бути увага до людей, треба допомагати один одному, знати один одного. Треба не тільки вказувати, що отам і отам погано працюють, треба допомагати один одному в роботі, допомагати рости. І це — одно з найголовніших завдань працівників нашої профспілки.

Ось недавно закінчився з'їзд працівників початкової та середньої школи. Я й там говорила про те саме, що члени спілки зацікавлені в тому, щоб роботу профспілки піднести на соціалістичну висоту, щоб кожний член

профспілки був пройнятий бажанням будувати соціалізм, учився цього.

Це стосується не меншою мірою і політосвітників. Серед вас, товариші, є багато тих, хто бував у Наркомосі на наших засіданнях, які доповнювали засідання профспілки. Вони розповідали, що їх хвилює, ми — що нас хвилює. Зв'язок Наркомату з профспілкою по лінії політосвіти був. Він повинен у сто разів вирости. Треба, щоб це вилилося в дружну постійну роботу. Не тільки з відмінниками треба працювати, а з усіма членами спілки. Треба, щоб усі члени спілки стали відмінниками, щоб кожний вносив свою ініціативу.

Ви скажете, нам треба спочатку ще багато чого навчитися. Звичайно, вчитися треба, вчитися доводиться щодня. Я гадаю, що усвідомлення власного зростання — це річ не неприємна, а, навпаки, дуже радісна. Усвідомлення свого політичного зростання — це така річ, яка дає високе задоволення.

У нас у країні соціалізму профспілки соціалістичні. Вони повинні являти собою дружний колектив. Треба не тільки ставити питання про збирання членських внесків — це само собою зрозуміло, — треба дбати про ту справу, яку кожний з нас веде.

Я бачу, як багато героїзму в наших політосвітників. Людина одержує в багатьох галузях роботи дуже мало¹, а працює не покладаючи рук. Чому? Тому що розуміє всю важливість цієї роботи в даний момент. Я не скажу, щоб усі розуміли значення цієї роботи. Я спостерігала за останні роки, що навіть деякі завідуючі відділами народної освіти часто не розуміли значення політосвітроботи. Але в нас є такі кадри, які виростили на цій роботі, які цю роботу витягують. Є багато ентузіастів серед молоді. Адже в нас тепер усі апарати дуже демократизуються. Почувається, що й наш апарат Наркомосу теж демократизується, стає демократичним, по-радянському демократичним.

Звичайно, налагодити все відразу не можна, для цього потрібен час, але справу розпочато. Наркомос зацікавлений в тому, щоб якнайближче зв'язатися з нашими працівниками на місцях. Вони багато нам пишуть, багато нових думок висувають. Звичайно, не відразу це підхо-

¹ Мається на увазі заробітна плата.— *Ред.*

пиш, не відразу це зробиш, але я гадаю, що треба тільки, щоб цю справу було організовано, щоб вона не йшла стихійно. І тут потрібна змичка з профспілками. Тепер відбуваються профспілкові з'їзди вчителів, політосвітників, дошкільників — усе це допоможе правильно організувати справу.

Я гадаю, що й на цьому з'їзді щодо організації ви багато чого доб'єтесь, але треба не тільки поговорити на з'їзді — треба подивитись, як на місцях робота йде. Ми хочемо посилити, поліпшити інспектуру, але ж інспектори без вашої допомоги не зможуть багато зробити. Кожний заклад повинен буде обрости активом, треба дбати, щоб і секції міськрад і сільрад до цієї справи залучити, і комсомол взяти по-справжньому за жабри, і на вчителів натискати, якщо вони не пускатимуть політосвітників у приміщення школи або ставитимуться до справи формально. Перед вами стоїть велика організаційна робота.

Володимир Ілліч говорив про те, що кожний повинен учитися сам і потім думати, як найкраще передати ці знання іншим. Оце кожний з нас повинен пам'ятати, і кожний з нас повинен працювати, щоб бути свідомим громадянином нашої соціалістичної Батьківщини, щоб вчасно побачити ворога, щоб справу вести по тій лінії, по якій треба вести. Треба над собою працювати — вчитися комунізму, вчитися працювати, як учив Ленін.

Те, що діється на міжнародному фронті, не може не хвилювати нас. Ось, наприклад, в Іспанії точиться боротьба. Ми спокійно не можемо пройти і мимо цього, і мимо того, що робиться в Китаї. Політосвітники мимо цього пройти не можуть. Але треба вміти передати свою думку, зацікавити іншого, знати, як і чим зацікавити людину, перекинути міст між її досвідом, між тим, що вона переживала, і тим, що тепер відбувається на міжнародному фронті.

У справі виробничої пропаганди, влаштування виставок, проведення екскурсій у нас є багатющий досвід — треба його вивчати; в ньому багато цінного.

Нам, політосвітникам, треба висвітлити пройдений за двадцять років шлях.

Я говорила з членами іспанської делегації, які приїхали, щоб взяти участь у святкуванні двадцятиріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Ми гово-

рили про те, як навчати на фронтах грамоти, як підбирати літературу. Їх найбільше зацікавили робітфаки. Вони вчаться на фронті так само, як ми вчилися, і у них є палке бажання відкрити двері до вищої освіти найширшим масам. Учитися з нашої історії, з пройденого шляху повинні не тільки ми. Учаться, читають і довідуються про це іноземні товариші, які тепер там, у вогні боротьби, стоять,— для них наш досвід дуже цікавий, дуже потрібний.

Я просила вчителів початкових та середніх шкіл і вас прошу, коли є у вас які-небудь документи, що можуть висвітлити роботу бібліотек, хат-читалень, робітничих університетів — одним словом, всяку політосвітроботу, яку ми провели,— присилайте нам, бо ми хочемо влаштувати музей народної освіти. Це було б показом того, як ми зростаємо.

Адже ми не розчерком пера добились того, що у нас є. Будемо вчитися не формально, не бюрократично підходити до справи. Ще буває так: приходить людина, формально зробить звіт, іде собі: здається, все гаразд, а от по суті подивитися — чи справжній це громадянин Радянської республіки? Цього ми часто не вміємо. Треба знати людей, а знати людей можна тільки на справжній, живій, товариській, а не на бюрократичній роботі.

Я не можу поскаржитися на нашу профспілку, на те, що був розрив, але треба використати нинішній момент для тіснішої змички. Треба на кожній обласній і кожній районній ділянці, в кожному культурному закладі боротися за дружну роботу; треба залучати маси, треба навчитися слухати маси — щоб маси говорять; треба зростати і перетворюватись у справжню соціалістичну спілку.

Тільки тоді ми виконаємо наш соціалістичний обов'язок, тільки тоді ми виконаємо заповіти Леніна.

ПОЛІТИКО-ОСВІТНЯ РОБОТА

Політико-освітня робота — масова політико-виховна й освітня робота, яка широко розгорнулася за Радянської влади. Спочатку політико-освітня робота охоплювала найрізноманітніші форми роботи серед дорослого населення: всі види загальноосвітніх шкіл і курсів дорослих, починаючи з школи лікнепу; самоосвіту; бібліотечну, музейну, краєзнавчу й екскурсійну справу; червоні кутки, червоні юрти й кибитки; хати-читальні, клуби, народні доми, Будинки культури; всі пересувні форми культури: так зване самодіяльне мистецтво — хоріві, музично-драматичні гуртки. І тільки поступово окремі види політосвітроботи диференціювались і відомчо оформились.

У нашій багатонаціональній країні, з її величезними просторами, країні, яка надзвичайно відставала за царизму в культурному відношенні, була до Великої Жовтневої соціалістичної революції наполовину неписьменна, темна, країні, яку систематично одурманювали попи та інші прислужники поміщиків і капіталістів, тісне пов'язання освітньої роботи з політичною освітою і соціалістичним будівництвом мало винятково велике значення. Ця робота проводилась під керівництвом партії. З самого початку організації Радянської влади культурний фронт був фронтом гострої класової боротьби. Буржуазна інтелігенція, учительство зустріли Наркомат освіти в штики, широко розгорнули саботаж. Виступаючи на I Всеросійському з'їзді в справі освіти 28 серпня 1918 р., Ленін говорив: «Саботаж показав наочніше, ніж будь-який агітатор, ніж усі наші промови і тисячі брошур, що

ці люди вважають знання своєю монополією, перетворюючи його в знаряддя свого панування над так званими «низамми». Вони скористувались своєю освітою для того, щоб зірвати справу соціалістичного будівництва, відкрито виступили проти трудящих мас»¹.

У січні 1918 р. при Наркомосі було створено позашкільний відділ, який відав усією роботою серед дорослих: справою навчання дорослих, бібліотечною справою, хатами-читальнями, клубами, народними домами, художньою роботою всіх видів. Назва була стара, але суть роботи позашкільного відділу була вже роботою політосвітньою, яка пов'язувала культурну роботу з політичною агітацією і пропагандою.

У згаданій вище промові Ленін говорив: «Трудящі тягнуться до знання, тому що воно необхідне їм для перемоги. Дев'ять десятих трудящих мас зрозуміли, що знання є знаряддям в їх боротьбі за визволення, що їх невладчі пояснюються браком освіти і що тепер від них самих залежить зробити освіту дійсно доступною всім. Наша справа забезпечена тим, що маси самі взялися за будівництво нової, соціалістичної Росії»². Позашкільний відділ одразу ж став спиратися на маси, і це забезпечило йому успіх у роботі. Зв'язок з низами — ось що було характерним для позашкільної роботи. Радянська влада йшла назустріч прагненню мас, підтримувала їхні почи- нання.

Для позашкільної роботи потрібні були будинки. У листі до американських робітників від 20 серпня 1918 р. Ленін писав: «Наші Ради *відняли* всі хороші будинки, і в містах і в селах, у багатів, *передавши в с і* ці будинки робітникам і селянам під їх спілки і збори»³. У хатах багатіїв по селах влаштовували хати-читальні, у поміщицьких будинках — народні доми.

10 грудня 1918 р. було видано за підписом Леніна декрет «Про мобілізацію письменних і організацію пропаганди Радянського ладу». Цей декрет має глибокий політичний характер і показує, як глибоко пов'язувались питання освіти з питаннями політики. Народ у 1918 р. у нас був ще зовсім неписьменний — через два роки, в 1920 р., з тисячі чоловік дві третини були неписьменни-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 67–68.

² Там же, стор. 68.

³ Там же, стор. 55.

ми. Перед Радянською владою постало питання, як залучити неписьменних до політики. Декрет від 10 грудня 1918 р. про мобілізацію письменних говорить: «З метою найширшого інформування населення про суть Радянського ладу, про заходи і політику Робітничо-Селянського Уряду вжити таких заходів...» — і далі перелічувались такі заходи: приступити до складання популярних збірників на ці теми; взяти на облік усіх добре письменних, що можуть ясно і зрозуміло читати вголос; мобілізувати їх для читання всім неписьменним, поділивши на групи; до кожної групи прикріпити вчителів та інших осіб, досить обізнаних, для технічного керівництва читанням; поставити роботу під контроль партійних організацій; доручити кожній групі певну ділянку для обслуговування. Місцевим радянським властям пропонувалось оповіщати населення через оголошення, мітинги і сходки про організацію читань, роз'яснювати масам трудового населення, чому їм треба знати загальний уклад революційної Росії, бути в курсі поточної політики і знати про всі заходи Радянської влади. Місцевим властям пропонувалось знаходити приміщення, встановлювати зручний для читців і населення час, звітувати щомісяця перед повітвиконкомами і губвиконкомами¹.

Цей декрет, по суті, був справжньою програмою — програмою політико-освітньої роботи, яка стала керівництвом до дії на довгі роки.

У березні 1919 р. відбувся VIII з'їзд партії, що відіграв величезну роль у справі організації політосвітроботи. На з'їзді обговорювали і прийняли програму партії. Проект, що стосувався народної освіти, був внесений Леніним.

По лінії роботи серед дорослих у прийнятій з'їздом програмі були поставлені такі завдання:

«5) Підготування нових кадрів працівників освіти, пройнятих ідеями комунізму.

6) Залучення трудящого населення до активної участі в справі освіти (розвиток «рад народної освіти», мобілізація письменних і т. д.).

7) Всебічна державна допомога самоосвіті і саморозвиткові робітників і селян (створення сітки закладів по-

¹ Див. «Директиви ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании». Сборник документов за 1917—1947 гг., вып. 2-й, М.—Л., Изд-во АПН РСФСР, стор. 135—136.— *Ред.*

зашкільної освіти: бібліотек, шкіл для дорослих, народних будинків і університетів, курсів, лекцій, кінематографів, студій і т. п.)»¹.

Далі було прийнято пункти про широкий розвиток професійної освіти для осіб від сімнадцяти років у зв'язку з загальними політехнічними знаннями; про відкриття широкого доступу в аудиторії вищої школи для всіх, хто бажає вчитись, і насамперед для робітників; про те, що треба зробити доступними для трудящих усі скарби мистецтва; про необхідність розвитку найширшої пропаганди комуністичних ідей і використання для цієї мети апарату й засобів державної влади.

У програму партії було внесено чіткі настанови відносно антирелігійної пропаганди. Крім того, на VIII партз'їзді було ухвалено резолюції: «Про політичну пропаганду і культурно-освітню роботу на селі», «Про роботу серед жіночого пролетаріату», «Про роботу серед молоді».

Постанови VIII з'їзду мали величезне значення для правильної постановки позашкільної роботи, допомогли їй відіграти надзвичайно велику роль у перші роки існування Радянської влади.

I позашкільний з'їзд відбувся в 1919 р. На ньому двічі виступав Ленін — 6 травня з привітальною промовою і 19 травня з промовою на суто політичну тему: про радянську демократію і про те, чим ця радянська демократія відрізняється від демократії буржуазної.

Це був час, коли у нас у Країні Рад точилася запекла громадянська війна. Вирувала вона і в інших країнах: 15 січня було вбито Карла Лібкнехта і Розу Люксембург; 4 березня засновано було III Інтернаціонал; 7 березня був загальний страйк у Галле; в Польщі відбувались робітничі демонстрації проти Пілсудського; 21 березня в Угорщині було проголошено Угорську Радянську Республіку; 7 квітня було проголошено Баварську республіку. В березні відбувся VIII партійний з'їзд. У цей період і виголосив Ленін свою палку промову на позашкільному з'їзді:

«Я певен,— говорив Ленін,— що навряд чи знайдеться така галузь радянської діяльності, як позашкільне

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, вид. 7-е, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 393.

навчання й освіти, де б за півтора року було досягнуто таких величезних успіхів. Безперечно, що в цій галузі працювати нам і вам було легше, ніж в інших галузях. Тут нам доводилось відкинути старі рогатки і старі перешкоди. Тут було легше піти назустріч тій величезній потребі в знанні, у вільній освіті, у вільному розвитку, яка найбільше проявилась серед робітничих і селянських мас... зате нам довелося з тим більшою гостротою відчувати весь тягар роботи в справі перевиховання мас, в справі організації і навчання, в справі поширення знань, в справі боротьби з тією спадщиною темряви і некультурності, дикості і здичавілості, що нам дісталася»¹.

Ленін говорив далі про дві труднощі, з якими доводилось боротися. Однією труднощію він вважав численність вихідців з буржуазної інтелігенції, які вигадували всякі «пролетарські культури», — тут Ленін мав на увазі Пролеткульт, який ігнорував селянство, забував про провідну роль робітничого класу в боротьбі за соціалізм. Другою труднощію було те, що революційно настроєні селянські маси старе ламали і нічого нового без допомоги робітничого класу створити не могли. Треба, говорив Ленін, «не створювати паралельних організацій, а створити єдину планомірну організацію»².

На I позашкільному з'їзді було близько семисот делегатів, з'їзд тривав два тижні. Його делегати прийняли цілком точку зору Леніна про те, що вся позашкільна робота повинна бути органічно зв'язана з пропагандою комунізму. З'їзд провів величезну організаційну роботу: виробив спільними зусиллями «Положення про організацію справи позашкільної освіти в РСФРР».

Після з'їзду робота розгорталась далі в дусі декрету про мобілізацію письменних і промови Леніна. Промови Леніна, записані на грамофонних пластинках («Звернення до Червоної Армії», «Про селян-середняків», «Що таке Радянська влада?», «Про погромне цькування євреїв»), були зразком того, як треба просто, популярно викладати масам дуже серйозні політичні питання. Статті Леніна: «Лист до робітників і селян з приводу перемоги над Колчаком», «Держава робітників і партійний тиждень», «До робітників і червоноармійців Петрограда»,

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 295.

² Там же, стор. 298.

«До товаришів-червоноармійців», «Приклад петроградських робітників»— були для позашкільних працівників, що давно вже стали політосвітниками, чудовим показом того, як треба підходити до мас.

Робота розгорталась дедалі ширше, велась на агітаційних поїздах і пароплавах. Наші радпартшкільці, політосвітники їхали на фронт і вели там роботу серед червоноармійців, допомагали Червоній Армії ставати справжньою школою культури.

26 грудня 1919 р. було видано декрет про ліквідацію неписьменності. Його метою було знов-таки, як зазначено в декреті, створити для всього населення республіки можливість «свідомої участі в політичному житті країни». У ньому говорилося про обов'язок дорослих-неписьменних навчатися грамоти. У примітці зазначалося, що чинність цього пункту поширюється на червоноармійців. Працюючим по найму, що навчалися грамоти, за винятком тих, хто працював на мілітаризованих підприємствах, робочий день скорочувався на дві години на весь час навчання із збереженням заробітної плати¹. З одного боку, кожний неписьменний повинен був навчатися, з другого боку, держава проявляла справжнє піклування про нього.

Весь 1918 рік фактично був роком підготовки до здійснення задуманого Леніним плану створити єдину планомірну політосвітоорганізацію, яка охоплювала б політосвітороботу всіх організацій.

У 1920 р. політико-освітня робота стала тісно пов'язуватися з питаннями господарського будівництва. Питання виробничої пропаганди почали займати дуже велике місце в політосвітній роботі.

Ленін особливо уважно ставився до цієї справи. Виступаючи на нараді політосвіт 3 листопада, він говорив, що треба змінити весь характер агітації і пропаганди. «Всякий крок, що наближає нас до перемоги над білогвардійцями, переносить поступово центр ваги боротьби до політики економіки. Пропаганда старого типу розпадає, дає приклади, що таке комунізм. Але ця стара пропаганда нікуди не годиться, тому що треба практично

¹ Див. «Директиви ВКП(б) и постановлення Советского правительства о народном образовании». Сборник документов за 1917—1947 гг., вып. 2-й, М.—Л., Изд-во АПН РСФСР, стор. 118—119.—*Ред.*

показати, як треба соціалізм будувати. Вся пропаганда повинна бути побудована на політичному досвіді господарського будівництва»¹. У листопаді ж 1920 р. Ленін склав «Тези про виробничу пропаганду», де він писав про необхідність створення єдиної виробничої популярної газети для робітників і селян; про створення єдиної керівної колегії, куди входили б представники від ЦК РКП(б), Головполітосвіти, ВЦРПС, ВРНГ, Наркомздоров'я; про тісне пов'язання цієї роботи з роботою лікнепу, клубів, хат-читалень; про поширення профтехнічної і політехнічної освіти. При переході до нової економічної політики Ленін надавав особливого значення таким питанням, як виховання в широких робітничих масах інтересу до техніки, до електрифікації. Він підкреслював важливість питання про виробничу пропаганду, вітав утворення Бюро виробничої пропаганди, куди входили і представники ВРНГ, і представники профспілок, і представники Головполітосвіти.

Х з'їзд партії, що відбувся в березні 1921 р., прийняв постанову про Головполітосвіту. У ній говорилося: «Для успішного виконання основного свого завдання, масової комуністичної пропаганди і агітації, Головполітосвіта повинна набути гнучкості партійного апарату, чуйності до запитів мас, рухливості, поєднуючи ці якості з систематичністю, точністю, швидкістю і роботою за певним планом. Крім ударності постачання працівників Головполітосвіти і всіх її апаратів, цього можна досягти лише при переведенні на політико-освітню роботу достатньої кількості відповідальних членів партії, які мають достатній досвід в агітаційно-пропагандистській роботі»².

17 жовтня 1921 р. Володимир Ілліч виступав на II з'їзді політосвіт, говорив про нову економічну політику, про величезну кількість тих, що примазалися до партії, про те, що таких відкритих ворогів, як Колчак і Денікін, більше немає, але що боротьба ще не закінчена, що ворог серед нас, що маси його тільки не бачать через свою темноту, що треба партійцям якнайтісніше зімкнутися з безпартійними масами, що треба боротися з неписьменністю, що треба боротися з бюрократизмом, тяганиною

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор 330—331.

² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, вид. 7-е, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 516.

і хабаром. Вороги, про яких з такою прозорливістю говорив Ленін, намагалися всіляко перешкодити розгортанню політосвітроботи, спонукали під приводом економії до ліквідації великої кількості політосвітзакладів (хат-читалень, бібліотек та ін.).

У березні — квітні 1922 р., виступаючи на XI з'їзді партії, Ленін говорив, що в 1917 р. основною ланкою, за яку треба було вхопитися, був вихід з війни, в 1919, 1920 рр.— відсіч воєнна, у 1921 р. головним було відступити в порядку, а в 1922 р. «вся суть у тому, щоб рухатись тепер вперед незрівнянно більш широкою і могутньою масою, не інакше як разом з селянством, доводячи йому ділом, практикою, досвідом, що ми вчимося і навчимося йому допомагати, його вести вперед»¹. XI з'їзд ухвалив резолюцію, де говорилося, що «з'їзд підтверджує резолюцію X з'їзду про Головполітосвіту та її органи і категорично засуджує прагнення деяких парткомів ліквідувати роботу політосвіт; зокрема, треба виділити для них зверху донизу з коштів Наркомосу твердо заброньовані суми»².

XI з'їзд ухвалив постанову, що одно з найголовніших завдань даного моменту — піднести на належну височінь політико-освітню роботу на селі: «В основному ця робота повинна бути зв'язана з завданням піднесення сільськогосподарського виробництва. Констатуючи, що у зв'язку з новою економічною політикою хати-читальні майже всюди скасовані, з'їзд вважає необхідним відродження хат-читалень, які повинні бути поставлені в центрі всієї політико-освітньої роботи на селі»³.

Проте згортання хат-читалень у зв'язку з переведенням їх на місцевий бюджет тривало. З жовтня 1921 р. по жовтень 1922 р. кількість хат-читалень так різко скорочувалась, що, наприклад, у Вітебській губернії залишилося тільки 6% хат-читалень, в Курській — 10%, у Калузькій — 14%, у Гомельській — 21%, в Іваново-Вознесенській — 22%, в Ленінградській — 25%, Тверській — 25%. На 1 січня 1922 р. кількість політосвітпрацівників дорівнювала 53 тисячам, на початок листопада їх залишилося тільки 10 тисяч. Особливо старалися Західна

¹ В. І. Л е н і н, Твори, т. 33, стор. 282.

² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, вид. 7-е, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 607.

³ Т а м ж е, стор. 606.

область та Івановська губернія. У Вітебській губернії закрито було влітку 1922 р. всі хати-читальні, в Івановській — усі хати-читальні й усі лікпункти.

26 листопада — 9 грудня 1922 р. відбувся III з'їзд політосвіт. Він вказав на розвиток політосвітроботи і разом з тим відзначив величезний потяг населення до знання, особливо до самоосвіти. X з'їзд Рад, що відбувся в тому ж грудні 1922 р., поставив за обов'язок губвиконкомам вжити всіх заходів до збереження сітки політико-освітніх закладів (лікпунктів, хат-читалень, бібліотек, клубів, народних домів і т. п.). Особливу увагу X з'їзд Рад зобов'язував приділити справі ліквідації неписьменності і культурно-освітній роботі серед робітничої та селянської молоді.

У січні 1923 р. вийшла стаття Леніна «Сторінки з щоденника», де він писав про необхідність озброїти маси знанням, насамперед зробити весь народ письменним, свідомим; писав про те, як багато може зробити вчитель у справі зміцнення союзу між пролетаріатом і селянством, як треба допомагати вчителю і ідейно і матеріально; писав про шефство міста над селом, про роль робітників у піднесенні свідомості селян, про те, як важливо піднести культурний рівень усієї народної маси. Ця стаття Леніна мала величезний вплив. У березні вийшла його стаття «Краще менше, та краще», яка давала ряд поглиблених організаційних настанов.

У квітні 1923 р. відбувся XII партійний з'їзд. Леніна на ньому не було, але в усьому відчувався вплив його останніх статей. З'їзд звернув особливу увагу на роботу на селі — на політичну освіту села, на зміцнення сітки хат-читалень, на важливість ліквідації неписьменності, на забезпечення хат-читалень, сільських бібліотек популярною літературою, на правильну постановку антирелігійної пропаганди; і одночасно з цим XII партійний з'їзд звернув увагу і на роботу в місті — на робітничі клуби, на роботу в справі посилення партійної підготовки кадрів. Особливу увагу було приділено політико-освітній роботі по лінії національній.

Після XII партз'їзду було скликано II Всеросійський з'їзд радпартшкіл, з'їзд у справі лікнепу. У травні були опубліковані статті Леніна «Про кооперацію» і «Про нашу революцію». Піклування партії про політосвітроботу надзвичайно посилювалось.

У січні 1924 р. помер Ленін. XIII з'їзд партії, що відбувся у травні 1924 р., приділив особливо багато уваги політико-освітній роботі. На з'їзді стояла доповідь Головополітосвіти; на неї було ухвалено резолюцію, в якій говорилося:

«1. Тепер село стоїть на роздоріжжі, переживає переломний момент, тепер складається його нове обличчя. Від того, яким буде це обличчя, залежить дальша доля Радянської влади і нашої партії; тому робота на селі в даний момент є однією з найважливіших, ударних робіт.

2. Обслідування села, проведені за останній час партією, Головополітосвітою і комсомолом, вказують на те, що культурний рівень села дуже низький, що звичайна агітація і пропаганда майже не зачіпають його внаслідок того, що газета, книжка не попадають на село, не орієнтуються на село і селянам мало зрозумілі.

3. При даному культурному рівні нашого села всяка політична робота в ньому неминуче повинна бути зв'язана з роботою по піднесенню грамотності, поширенню найелементарніших знань, по найелементарнішому культурному обслуговуванню його.

4. Товариш Ленін багато разів говорив в останніх своїх промовах про те, що тепер дальше просування по шляху до соціалізму можливе тільки на базі культурного піднесення села. Політосвітробота на селі тепер найбільш насущна з точки зору перемоги комунізму»¹.

І далі в резолюції говорилося про те, що треба мати затверджений партією *план політико-освітньої роботи на селі*, що треба для проведення його об'єднувати всі сили на селі; вказувалося, що центром політосвітроботи на селі повинна стати *хата-читальня*, яка довела свою життєвість; що основною роботою хати-читальні повинна бути *довідкова робота, бібліотечна робота, самоосвітня робота*; що при хати-читальні неодмінно повинна бути *рада* з участю представників від місцевого селянства, від сільрад, комітетів взаємодопомоги, від партосередку, виконкому, РКСМ, кооперації, спілок Робосу і Робітземлісу. В резолюції говорилося, що Головополітосвіта та її апарат

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, вид. 7-е, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 53—54.

ти на місцях повинні об'єднувати роботу і державних і професійних органів, залучати до роботи допризовників, відпускників, листуватися з Червоною Армією, залучати до своєї роботи місцеву інтелігенцію, особливо вчителів, забезпечувати їх потрібним у роботі політичним матеріалом. Говорилося про необхідність збільшення частки повітового бюджету на політико-освітню роботу, про необхідність всілякої допомоги хатам-читальням і т. д.

В резолюції, ухваленій з'їздом у питанні про агітпроп-роботу, було сказано про необхідність посилити роботу робітничих клубів. У зв'язку з смертю Леніна посилювався потяг робітників і робітниць до партії. Робітники, які вступили до партії під час ленінського призову, хотіли оволодіти ленінізмом. У зв'язку з цим резолюція говорила, що в найближчий період метою клубної роботи повинно стати обслуговування ленінського призову: клуби повинні стати центрами комуністичного виховання широких мас робітників і робітниць. Цій меті повинні бути підпорядковані всі основні види й форми освітньої і виховної роботи клубів. «А в самому змісті клубної роботи на перший план повинна бути висунута пропаганда і роз'яснення основних завдань, які стоять перед партією, державою і профспілками в галузі господарського, державного і професійного будівництва, тактики партії і політики Радянської влади на основах ленінізму»¹.

Резолюція XIII партз'їзду приділила дуже велику увагу постановці культшефства робітників над селом, про що писав Ленін у «Сторінках з щоденника». Резолюція говорила, що основною базою культшефства треба зробити фабрично-заводське підприємство, залучаючи до шефської роботи робітничу масу, особливо партійну її частину, треба, щоб на місцях робота спиралась на місцеві партійні та комсомольські осередки; резолюція вказує, що шефство не повинно зводитися до дарування окремим селянам або селам плугів, ситцю та іншого, а повинно бути спрямоване по лінії організаційно-господарської допомоги селу і зміцнення політико-освітнього центру села — волосної хати-читальні.

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, вид. 7-е, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 66.

Постанова XIII з'їзду партії, який поставив собі за мету найбільш повне здійснення заповітів Леніна в галузі політосвітньої роботи, викликала нове піднесення серед політосвітників, ще більше запалила їх бажанням працювати. За другу половину 1924 р. і першу половину 1925 р. Головополітосвіта провела ряд всеросійських нарад у справі лікнепу, з питань бібліотечної, клубної роботи, де агітувала за широке охоплення мас усіма видами політосвітроботи, за охоплення нею самих низів, за організацію самодіяльності мас, але разом з тим розгортання роботи вшир вимагало і її поглиблення. В грудні 1924 р. було проведено бібліографічний з'їзд, у жовтні 1925 р. відбулась I Всеросійська нарада в справі самоосвіти.

З середини 1925 р. почались у Головополітосвіти гострі суперечки з профспілками, керівництво яких намагалось відмахнутися від роботи на селі, робило профспілкові клуби замкнутими, центр ваги переносило на обслуговування клубами лише верхівки робітників, ігноруючи потребу широких мас у всебічному культурному обслуговуванні.

Чим ширше охоплювала політосвітробота маси, тим більше труднощів поставало на шляху; не вистачало книжок, кадри були малопідготовлені, в роботі було багато кампанійщини, мало змички з перебудовою праці й побуту. Соціалістична індустріалізація країни вимагала швидкого підвищення якості роботи.

Зростання промисловості, піднесення її на вищий ступінь посилили потяг робітників до знання; під натиском робітників почали всюди відкриватися робітничі курси, які переростали в робітничі університети. Робітничі університети влаштовувались при вузах. До робітничих університетів йшли робітники з виробництва, з найрізноманітнішою підготовкою, серед них було багато палких борців за Радянську владу, робітників з великим стажем, які були дуже розвинені, але не мали часто елементарних загальноосвітніх знань. Програми робітничих університетів були дуже гнучкі, їх палко обговорювали самі робітники, які вимагали, щоб їм розповідали і про Леніна, і про Французьку революцію, і про Дарвіна, і про соціалізм і щоб географії навчали, і історії, і креслення, і електротехніки. При різних вузах програми мали різні ухили. Самоосвітня робота відіграла в ро-

бітничих університетах велику роль. Навчали робітників і професура вузів і студентство. Заняття в робітничих університетах вирощували з слухачів «червоних спеців», яких так потребувала наша країна.

Глибше почали ставити й роботу по самоосвіті. При Головполітосвіті взимку 1926/27 р. було створено Бюро заочного навчання, яке мало дуже великий успіх. Масові бібліотеки також взялися активно за допомогу самоосвіті; постало на весь зріст питання про зв'язок загальноосвітнього навчання з технічним, розгорілися суперечки про тип технічної підготовки; політосвіти почали встановлювати тісніший зв'язок з міськрадами, з фабриками й заводами; студентство широко залучали до роботи з міськими масами; широко розгорталась методична робота, робота політосвіткабінетів.

Проведений у 1926 р. загальний перепис населення показав гострий брак навіть найелементарнішої письменності. Навіть в Європейській частині РСФРР було тільки 44,1% письменних. Особливо великою була неписьменність серед жінок — найбільшою була вона на селі, де серед жінок віком від 35 до 50 років був тільки 21% письменних¹. Надзвичайно низьким був і процент письменних дітей шкільного віку.

«...В країні неписьменній побудувати комуністичне суспільство не можна»², — говорив Ленін.

На протязі всіх років після смерті Леніна партія неослабно керує діяльністю всіх організацій, що відають політосвітроботою. Неухильно здійснюючи ленінські вказівки, партія весь час мобілізує всі засоби на задоволення зростаючих культурних потреб трудящих, на піднесення культурного рівня робітників і селян. На питаннях політосвітроботи спиняються майже всі партз'їзди, конференції, їм присвячуються спеціальні постанови ЦК ВКП(б).

Так, XIV з'їзд партії у своїй резолюції про профспілки, присвячуючи окремий розділ культроботі, вказує: «Розвиваючи всі сторони своєї культроботи, спілки повинні пам'ятати, що головною підмогою її, як і раніш,

¹ Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Краткие сводки, вып. 5-й. Возраст и грамотность, М., изд. ЦСУ СССР, 1928, стор. XIII, 5.

² В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 260.

повинні *лишатися* робітничі клуби і червоні кутки»¹. Резолюція особливо підкреслює, що, прагнучи всебічно задовольнити культурні потреби всіх своїх членів, профспілки повинні забезпечити залучення до клубів дорослих робітників і робітниць, що клубна робота повинна бути максимально різносторонньою, щоб «сполучати в собі задоволення потреб своїх членів у відпочинку і здорових розвагах з політико-освітніми і виховними завданнями»². Ця ж резолюція вимагає посилення роботи по ліквідації неписьменності й малописьменності, звертає увагу на необхідність більшого використання для політосвітроботи на селі і на підприємствах учителів та спеціалістів.

Об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) у липні 1926 р. в резолюції «Про підсумки перевиборів Рад» особливо підкреслює директиву про всемірне посилення роботи по піднесенню культурного рівня мас, як неодмінної умови для зміцнення роботи партії по будівництву соціалізму.

На питаннях політосвітроботи дуже докладно спиняється XV конференція ВКП(б) (жовтень — листопад 1926 р.), накреслюючи в резолюції велику програму розгортання політосвітроботи — будівництва клубів та ін.

Об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) (1927) дає директиву зміцнити політосвітроботу на селі, особливу увагу звернути на розвиток сільських радіоустановок, кіно, на посилення сітки бібліотек і т. п.

XV з'їзд ВКП(б) (грудень 1927 р.), що мав таке величезне значення в організації розгорнутого наступу соціалізму по всьому фронту, в своїх резолюціях не раз спиняється на завданнях політосвітроботи, відзначаючи шляхи задоволення культурних запитів мас і в місті і на селі, роль у цьому профспілок, комсомолу. Зокрема, резолюція пропонує: «Зміцнити політосвітроботу на селі, підвищивши її якість. Особливу увагу звернути на розвиток справи сільських радіоустановок, кіно, посилення сітки бібліотек і т. п.»³. Робота хат-читалень повинна була набрати більш поглибленого характеру.

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, вид. 7-е, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 209.

² Там же, стор. 210.

³ Там же, стор. 452.

Пленум ЦК ВКП(б) (листопад 1928 р.) дає вказівки наркомосам про заходи для піднесення загальної освіти й культури робітників і пропонує всім партійним, радянським та профспілковим організаціям у зв'язку з запровадженням семигодинного робочого дня всіляко сприяти використанню вільного часу для дальшого зростання культурних завоювань робітничого класу.

В резолюції листопадового Пленуму ЦК ВКП(б) (1929) вказується, що в колгоспах особливу увагу треба приділити радіо і кіно.

XVI з'їзд партії (1930), підкреслюючи, що XV з'їзд цілком правильно висунув одну з найважливіших проблем реконструктивного періоду — проблему культурної революції, вказує, що темпи культурного будівництва треба посилити і що проведення загального початкового навчання та ліквідація неписьменності повинні стати бойовим завданням партії на найближчий період. Цей самий з'їзд встановлює необхідність вжити енергійних заходів до розширення технічної пропаганди серед широких робітничих мас.

XVII партконференція (1932), даючи директиви до складання плану другої п'ятирічки, знову підкреслює як складову частину загального завдання побудови соціалізму в нашій країні необхідність всіляко прискорити здійснення загальної письменності населення.

Безперечно, що саме завдяки піклуванню партії в період першої п'ятирічки вся система політосвітроботи величезною мірою сприяла піднесенню культури в нашій країні, розв'язанню завдання створення робітничої інтелігенції і, значить, справі побудови соціалізму.

У звітній доповіді ЦК XVII з'їздові ВКП(б) (1934), відзначалось загальні успіхи культурного розвитку СРСР, вказувалось, що процент письменності підвищився з 67% (кінець 1930 р.) до 90% (кінець 1933 р.), що кількість закладів клубного типу збільшилася з 32 тисяч (1929) до 54 тисяч (1933), а кількість кінотеатрів, кіноустановок у клубах і кінопересувок збільшилася з 9 800 одиниць (1929) до 29 200 одиниць (1933). Також відзначалось велике зростання культурності в селі і, зокрема, серед жінок. Звичайно, в цьому зростанні культурності немалою мірою позначились і результати політосвітроботи, керованої партією. На цьому самому з'їзді партія

визначила конкретні завдання для дальшого піднесення культурного рівня життя трудящих у місті й на селі. Зокрема, з'їзд у галузі політосвітроботи намічав широкий розвиток масової позашкільної роботи, тісно зв'язаної з організацією культурного відпочинку трудящих мас, збільшення клубної сітки (в місті — на 10,5%, на селі — на 130%), сітки масових бібліотек і т. д.

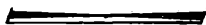
Поряд з розгортанням широкої сітки закладів, які здійснюють політосвітроботу, поліпшувалась і якість цієї роботи. За роки першої і другої п'ятирічок партія підготувала численні кадри працівників різних галузей політосвітроботи; за цей самий час було видано дуже багато підручників, посібників, популярної літератури для політосвітзакладів, для самоосвіти. Під керівництвом партії численні політосвітзаклади розгортали в масах величезну роз'яснювальну роботу в усіх корінних питаннях соціалістичної індустріалізації країни, сприяли проведенню політики партії і уряду в справі колективізації. В бойові роки першої і другої п'ятирічок політосвітробота величезною мірою сприяла успішній боротьбі за побудову соціалізму, боротьбі не тільки з темнотою і неучтвом, але й з ворогами індустріалізації і колективізації, з ворогами соціалізму. Сітка закладів політосвітроботи набрала величезного розмаху, і нею охоплені десятки мільйонів дорослих трудящих і в місті і на селі. Постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 16 січня 1936 р. відзначала, що за першу і другу п'ятирічки було навчено близько 40 мільйонів неписьменних¹. На 1 січня 1938 р. було 1620 Будинків культури і 36 847 хат-читалень. Половина завідувачів хат-читалень — комсомольці і партійці.

Вибори до Верховної Ради СРСР і верховних рад союзних республік показали, що більшість працівників хат-читалень, колгоспних клубів, червоних кутків — комуністи, комсомольці, безпартійні більшовики — з величезною відданістю і любов'ю виконували під керівництвом партійних та радянських організацій покладені на них завдання по підготовці до виборів, брали активну участь в агітаційно-пропагандистській роботі. Хати-

¹ Див. постанову РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про роботу по навчанню неписьменних і малописьменних» у газ. «Правда» № 57 від 27 лютого 1936 р.— *Ред.*

читальні є на селі культурними вогнищами, велику роль відіграють у них читання, довідкова робота, робота читальні, політгуртки, художня самодіяльність, кіно, радіо, пересувні форми роботи, обслуговування польових таборів, екскурсії, виставки. Дальше зміцнення рад хат-читалень, увага до них сільрад, партійних та комсомольських організацій, сільської інтелігенції підносять роботу на все більшу височінь.

1938 р.

БУДЬМО АКТИВНИМИ КУЛЬТАРМІЙЦЯМИ

Хто такі культурмійці? Це члени тієї армії борців з пережитками старого безкультур'я, які не миряться з цими пережитками, а, вникаючи в усі дрібниці повсякденного життя, виявляють причини, чому люди перебувають ще під владою цих пережитків, і допомагають всіляко усувати їх.

Ми знаємо, яку велику роль у культпоході відіграли культурмійці. Від часу культпоходу минув десяток років, за цей час народ став багато свідомішим, культурнішим, і армія культурмійців може стати в багато разів численнішою і сильнішою, її робота може стати значно активнішою і плідотворнішою.

До 1 травня 1939 р. в нашій країні треба завершити ліквідацію неписьменності. Якщо всю цю справу покласти на органи народної освіти, на платних учителів, можна сказати наперед — це завдання не буде виконано. Треба, щоб до цієї справи включилися всі, хто хоче посправжньому, щоб старе безкультур'я було остаточно, назавжди угроблено.

Культармієць не є неодмінно викладач — він насамперед організатор.

Ми знаємо, що тепер важко залишитися неписьменним. Навколишнє життя наполегливо вимагає письменності, у нас і старі і малі тягнуться до знання. Неписьменними головним чином залишились ті, в кого замолоду життя було темне й тяжке, тобто ті, в кого і тепер важкі побутові й сімейні умови. Хто тепер переважно є неписьменним? Жінки, переобтяжені хатньою роботою;

нацменки, яких не пускали раніше вчитися; люди, які виростали в місцевостях, де раніше не було школи, або ті, які були завантажені роботою в кустарній промисловості і яких батьки через це не пускали до школи.

Є такі області, як Воронежська, Орловська, Курська, де селяни тримали в темноті чорносотенні поміщики та їхні слуги — попи, керівники куркульського сектантства.

Тепер характерною рисою для неписьменних є їх загальне безкультур'я. І от треба всіма силами прилучати їх до культурного життя, створити для них умови, за яких вони могли б учитися.

При кожному клубі, хаті-читальні, школі дитячій і школі дорослих, при бібліотеці, при піонерзагонах треба організувати осередки культурармійців. Вони мають дбати про те, щоб залучити неписьменних і малописьменних до культурного життя; інформувати їх про те, що робиться на міжнародному фронті, що робиться у нас у країні, привчати слухати читання газет, книжок; забезпечити їм відвідування кіно, літературних вечорів, повести разів зо два до театру; подбати, щоб у них був папір, олівець, буквар; допомогти вдома створити їм культурну обстановку, організувати навчання вдома або по десятихатках чи п'ятихатках, як їм зручніше; організувати в містах дитячі ясла, дитячі кутки, які розкріпачили б їх від домашніх турбот.

Треба допомогти неписьменним, малописьменним прилучитися до культурного життя. Особливу увагу слід звернути на неписьменних переростків.

Серед культурармійців знайдеться чимало й таких, які візьмуться самі за викладання грамоти. Їм потрібна буде допомога вчителів, які допомагатимуть їм порадою, як краще налагодити навчання, запрошуватимуть на свої уроки, показом і порадою допомагатимуть їм ставити своє викладання якнайкраще. Бібліотекарі повинні дбати, щоб у бібліотеках для культурармійців була потрібна для ліквідації неписьменності література.

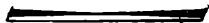
Допомагаючи роботі культурармійців, сільська й міська інтелігенція повинна взяти під свій захист і самих культурармійців — борців із старим безкультур'ям, борців за окультурювання всього життя. Треба враховувати їх запити, залучати до вивчення історії партії, до вивчення

пройденого шляху, озброювати необхідними їм знаннями для перемоги на культурному фронті.

На мою думку, комсомольці не можуть залишитись осторонь від усієї цієї роботи. Що ж то будуть за комсомольці, яким немає діла до культурного зростання нашої великої Батьківщини!

Заповіти Леніна у справі зживання старого безкультур'я треба спільними зусиллями виконати що б то не стало.

1939 р.

ПРАЦЮВАТИ ПО-СОЦІАЛІСТИЧНОМУ

Історія партії, яку тепер не формально, а серйозно, вдумливо вивчають багато мільйонів громадян нашої соціалістичної Батьківщини, висвітлює весь пройдений шлях боротьби за соціалізм.

Історія партії наочно показує, як доводилось до розв'язання одного й того самого питання повертатися знову і знову, і як те, що в одній обстановці не можна було розв'язати або можна було розв'язати тільки частково, розв'язувалося цілком на ґрунті пових досягнень у боротьбі за соціалізм.

Останнє рішення Комуністичної партії і Радянського уряду про зміцнення трудової дисципліни — це, по суті, продовження боротьби за соціалістичну організацію праці.

Ленін ставив питання про правильну організацію праці ще в березні 1914 р., коли він давав оцінку системі праці американського інженера Фредеріка Тейлора: «Система Тейлора — без відома і проти волі її авторів — підготовляє той час, коли пролетаріат візьме в свої руки все суспільне виробництво і призначить свої, робітничі, комісії для правильного розподілу і впорядкування всієї суспільної праці»¹. Тоді, в 1914 р., це була далека перспектива.

У січні 1918 р., коли ще тільки утворилась Радянська влада, Ленін пише свою відому статтю «Як організувати змагання?», присвячену питанню про соціалістичну працю — про соціалістичну організацію праці. У своїй статті

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 20, стор. 132.

він говорить, що в цій справі «без поради, без керівної вказівки людей освічених, інтелігентів, спеціалістів обійтись не можна»¹. Це з одного боку, а з другого—«...без допомоги і без *керівної ролі* практиків-організаторів з «народу», з робітників і трудящих селян ні в якому разі не обійтись»². Тоді соцзмагання не набрало належного розмаху, бо інтелігенція у своїй більшості ще не йшла за Радянською владою, селяни були одноосібниками, у країні точилася громадянська війна.

У 1919 р., коли почалася в містах смуга комуністичних суботників, було написано статтю «Великий почин», де Ілліч відзначав, що «перший комуністичний суботник, влаштований 10 травня 1919 року залізничними робітниками Московсько-Казанської залізниці в Москві, має більше історичне значення, ніж будь-яка перемога Гінденбурга або Фоша і англійців в імперіалістській війні 1914—1918 років»³.

У 1922 р. В. І. Ленін, прочитавши книгу О. Єрманського «Наукова організація праці і система Тейлора», писав: «Навчитися працювати, це тепер головне, дійсно загальнонародне завдання Радянської республіки. Добитися поголовної грамотності; ні в якому разі не обмежитися цим, а що б то не стало піти далі і взяти все дійсно цінне з європейської і американської науки; — це наше найперше і найголовніше завдання»⁴. Тут же Володимир Ілліч висловив думку: «В цілому книга цілком годиться, на мою думку, для того, щоб бути визнаною обов'язковим підручником для всіх профшкіл і для всіх шкіл 2-го ступеня взагалі»⁵.

Під час своєї останньої хвороби багато думав і говорив Володимир Ілліч про необхідність наукової організації праці, і після його смерті Центральна Контрольна Комісія (ЦКК), зокрема т. Куйбишев, багато працювала над питаннями наукової організації праці (НОП), але ця робота ще не супроводилася масовим рухом, хоч була дуже цінною.

XVI партконференція в 1929 р. прийняла звернення до всіх трудящих про розгортання соціалістичного зма-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 369.

² Там же.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 377.

⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 321.

⁵ Там же.

гання. Це змагання, яке охопило вже і місто і село, де на той час розгорнувся масовий колгоспний рух, зв'язаний з реорганізацією сільськогосподарської праці, відіграло величезну роль у справі підготовки передумов для соціалістичної організації праці.

Дальшим етапом був розвиток наприкінці 1935 р. стахановського руху, що створив тих практиків-організаторів соціалістичної праці «з народу», про яких писав Ілліч у 1918 р. На Всесоюзній нараді стахановців у Кремлі в листопаді 1935 р. особливо яскраво було висвітлено значення стахановського руху, його зв'язок з прогресом техніки. З другого боку, II з'їзд колгоспників-ударників, прийнятий на ньому «Статут сільськогосподарської артілі» остаточно зміцнили колгоспний лад. Стахановський рух охопив і село. Інтелігенція ставала все більш радянською. Обговорення і прийняття нової Конституції закріпили всі завойовані досягнення. Вибори до Верховної Ради показали величезну організованість народів СРСР. Вивчення підручника з історії партії, що вийшов мільйонними тиражами, підвищуватиме дедалі більше свідомість широких верств населення, підноситиме рівень рівень культурного будівництва.

Указ Президії Верховної Ради СРСР про встановлення найвищого ступеня відзнаки — звання Героя Соціалістичної Праці, постанова РНК СРСР, ЦК ВКП(б) і ВЦРПС «Про заходи по впорядкуванню трудової дисципліни, поліпшенню практики державного страхування і боротьбі з зловживаннями в цій справі», запровадження трудових книжок — все це відкриває новий етап дальшого будівництва соціалізму.

Ми, освітяни — політосвітники, бібліотекарі, вчителі, — не можемо не вітати гаряче цього рішення. Воно підносить і нашу роботу на вищий ступінь. Соціалістична організація праці допоможе витравлювати всякий бюрократизм, формалізм, шаблон і на культурному фронті. Робота Наркомату освіти і його органів на місцях, уся культробота проймається духом соціалістичного ставлення до праці, глибше продумуватиметься.

У Наркомат освіти, у відділи народної освіти, у школи, в бібліотеки зараз прийшло багато молоді. У неї є палке прагнення поліпшити справу, але їй часто бракує адміністративно-організаційного досвіду. Соціалістична організація праці озброїть цю молодь необхідним умін-

ням. На такій роботі люди краще узнаватимуть один одного.

Стахановський рух — це насамперед рух за соціалістичну організацію праці. І тепер ми маємо всі умови для цього: ми маємо інтелігенцію, створену Радянською владою, ми маємо рішення ЦК ВКП(б) «Про постановку партійної пропаганди у зв'язку з випуском «Короткого курсу історії ВКП(б)», яке підкреслює, що сучасна радянська інтелігенція відіграє у нас величезну роль в усій державній роботі. Звичайно, ця інтелігенція ставить на меті і піднесення праці на вищий ступінь. Ми бачимо тепер стахановців уже не тільки серед робітників, але й серед селян, колгоспників та колгоспниць. Але основна передумова — це наша Конституція — Конституція соціалістичної держави. Ми живемо і працюємо в країні соціалізму — значить, соціалістичне ставлення до праці у нас повинно бути продумане до кінця.

З цим питанням тісно зв'язане питання, як планувати свою роботу. Робота освітян дуже різноманітна, треба мати дуже широкі зв'язки з іншими установами. Ми не можемо замикатися тільки в рамки апаратів народної освіти. Ми повинні дивитись, як всю культурну роботу організовано. Планування культурної роботи — справа конче потрібна. Але план слід дуже уважно обдумати, не можна в ньому допускати найменшого формалізму. Останнім часом плани роботи наших закладів стали трохи кращими, але все ж іноді вони мають такий вигляд: зробити оте й оте, а яку роль той чи інший захід відіграє, як він зв'язаний з іншими ділянками культурної роботи, нічого не сказано.

План складено. Його треба виконувати. І я вважаю, що в цій справі самоконтроль, облік своєї роботи, ведення щоденників мають велике значення. Я з свого досвіду знаю, як це багато дає, коли протягом дня коротенько записуєш, що зроблено, і потім підводиш підсумки. Це і є справжня самокритика, коли людина підводить підсумки того, що вона зробила і як зробила. Роботу треба ставити так, щоб вона давала максимум не тільки щодо кількості, а й щодо якості, щоб можна було бачити, як краще налагоджувати її.

Ми живемо в такий час, коли можна зробити надзвичайно багато, тому що зараз, у зв'язку з виходом «Короткого курсу історії ВКП(б)» і рішення ЦК ВКП(б) «Про

постановку партійної пропаганди», почувається, як підвищився інтерес до цілого ряду серйозних питань.

Візьмімо нашій методиці. Недавно я читала план роботи школи, який вважався правильним, продуманим помарксистському. Там були міркування, які з марксизмом нічого спільного не мають. Говорилося, що в школі не має значення самоосвітня робота і є неприпустимою дослідницька робота, бо це зайве витрачання часу, а навчання слід побудувати так, щоб учень під керівництвом учителя засвоював те, що вчитель скаже. Такий метод навчання, мовляв, найбільш економний.

Треба дуже критично ставитися до таких планів і програм, продумувати як слід питання організації шкільної справи, продумувати програми з марксистської точки зору. Для нас важливо, щоб кожний наш крок був продуманий з точки зору марксизму-ленінізму. І зараз підручник з історії партії дає можливість зрозуміти всі ті шляхи, якими йшла партія. Розуміння ж цих шляхів дає можливість розібратися по суті, а не поверхово підходити до питань викладання. Крім того, ми ж маємо величезний досвід. За весь час існування Радянської влади проведено велику роботу. На помилках учились, але коли б те, що робилося, було все погане, не було б тоді соціалістичної країни. Йшли, іноді спотикаючись, «але ж кінь і на чотирьох ногах,— кажуть,— та й то спотикається». Важкий, звичайно, був шлях, і важкі були умови, але подолали ці труднощі. Історія партії про це говорить...

«Короткий курс історії ВКП(б)» має величезне значення, він озброює людей для того, щоб правильно, помарксистському, розбиратися в складних питаннях роботи.

Постанова про трудові книжки на вигляд скромна, але, по суті, сприяє розвиткові соціалістичного ставлення до праці, тобто боротьбі за якість праці, за організацію праці.

Ми бачили під час виборів до верховних рад, якою великою стала організованість мас порівняно з минулим. Соцзмагання — це питання організації праці. І тут з нас, працівників освіти, дуже багато питають. На нас покладається велика відповідальність. Справа не тільки в тому, кого ми назвемо ударниками. Ударників у нас дуже багато. Вони працюють, не рахуючись з часом і не шкодуючи сил. Але справа також у правильній організації

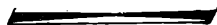
праці, яку треба піднести на значно вищий ступінь, а то у нас іноді буває велике розтрачання і свого і чужого часу, немає в роботі продуманості.

Коли думаєш про соціалістичне ставлення до праці, то насамперед ставиш перед собою завдання, як нам піднести якість усієї нашої роботи. Ми часто говоримо, що бібліотеки повинні бути центром політичної освіти і народної культури. А що ми робимо для цього? Чи достатньо ми думаємо про те, як це зробити? Тут у нас дуже багато недоліків, і вважати, що ми всі питання розв'яжемо швидко, що коли ми будемо вчасно приходити на роботу, то все вже буде зроблено, — невірно. Справа складніша, і треба продумати, як підходити до кожного питання, щоб дійсно піднести всю нашу роботу на ту височінь, якої від нас вимагає Радянська Конституція. Тоді робота всіх політосвітзакладів — бібліотек, шкіл дорослих, клубів, музеїв — розгорнеться значно ширше, значно глибше. Більше буде громадської уваги до цієї роботи, яка органічно зв'язана з питаннями агітації і пропаганди, яка допомагає партійним організаціям краще вивчати запити мас, виявляти їх ініціативу, підвищувати знання.

Соціалістична організація праці буде впливати на побут, окультурювати його.

Ми, освітяни, глибоко радіємо прийнятим постановам партії та уряду і зробимо все, що в нашій силі, для підвищення продуктивності праці, для підвищення якості нашої роботи.

ПРИМІТКИ
і
ПОКАЖЧИКИ

ПРИМІТКИ

До сьомого і дальших двох томів цього видання Педагогічних творів Н. К. Крупської включено її висловлювання з основних питань *політико-освітньої роботи*. Так до 1945 р. називалась у нас масова політико-виховна й освітня робота серед найширших мас *дорослого* населення, що проводилася з активною участю самих мас; її вели хати-читальні, клуби, бібліотеки, народні доми, музеї, а також різного типу гуртки, курси і школи для дорослих (починаючи з пунктів по ліквідації неписьменності і кінчаючи робітничими університетами й комуністичними вищими навчальними закладами). Головною метою політико-освітньої роботи було озброєння трудящих знаннями, необхідними для свідомої участі в політичному і господарському житті країни, в будівництві соціалізму. З 1945 р. усі види цієї роботи стали називатися *культурно-освітньою роботою* і організаційно перейшли в основному у видання Міністерства культури і Міністерства освіти, а також ВЦРПС.

Всю виховну й освітню роботу в нашій країні, як серед *дітей*, так і серед *дорослих*, Н. К. Крупська розглядала в тісному взаємозв'язку як сторони єдиного процесу виховання нової людини — активного і свідомого будівника комуністичного суспільства, як нерозривні частини єдиної державної системи народної освіти в СРСР. Вона підкреслювала, що розрив між роботою шкільною і політосвітньою недопустимий. «Тут одна балка повинна кріпити іншу», — часто повторювала Надія Костянтинівна.

У статтях і виступах Н. К. Крупської, що публікуються в цьому томі, всебічно розглядаються мета, завдання і зміст політосвітроботи, її місце в будівництві комуністичного суспільства, організаційні основи, система культурно-освітніх закладів у СРСР.

Зміст дальших томів становлять статті і виступи Н. К. Крупської про роботу бібліотек, хат-читалень, музеїв, клубів та інших культурно-освітніх закладів (т. 8-й), а також про роботу шкіл дорослих усіх типів і про самоосвіту (т. 9-й).

Питанням політико-освітньої роботи Н. К. Крупська приділяла визначне місце в усій своїй практичній і теоретичній діяльності, тому висвітлення їх читач знайде також і в попередніх томах цього видання (див. Предметно-тематичний покажчик до кожного тома).

Матеріали в сьомому томі подаються у хронологічній послідовності.

*

ЗАВДАННЯ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

(стор. 7)

Вперше опубліковано в газ. «Известия ВЦИК» № 20 і 21 від 26 і 27 січня 1918 р. Друкується за Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932.

Позашкільною освітою в дореволюційні часи і в найперші роки Радянської влади називалась та культурно-освітня робота серед дорослого населення, яка велась в бібліотеках, клубах, народних домах, музеях, школах і курсах для дорослих. До Великої Жовтневої соціалістичної революції вона мала обмежений обсяг і переважно чисто культурницький характер.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції позашкільна освіта набула державного значення, стала надзвичайно важливим за-собом задоволення гострої потреби народних мас у знаннях і культурі. Змінився її зміст — почалась боротьба з старим культурництвом, за зв'язок позашкільної освіти з політичним життям, з будівництвом соціалізму. При Наркомосі було утворено позашкільний відділ на чолі з Н. К. Крупською. У зв'язку з цим вона писала: «Назва була стара, але суть роботи позашкільного відділу була вже роботою політосвітньою, яка пов'язувала культурну роботу з політичною агітацією і пропагандою (див. стор. 621 цього тома).

Коли громадянська війна підходила до кінця і почалась перебу-дова народного господарства на соціалістичній основі, особливо го-стро постало питання про зв'язок освітньої роботи з політикою партії і Радянської влади. Відповідно до цього з 1920 р. позашкільна освіта дістала назву політико-освітньої роботи, позашкільний відділ Нарко-мосу було реорганізовано в політико-освітній відділ, а наприкінці року на основі декрету Ради Народних Комісарів від 12 листопада 1920 р. було створено при Наркомосі Головний політико-освітній ко-мітет республіки (Головполітосвіту). Його основним завданням було об'єднання всієї політико-освітньої роботи в країні, хоч би які відомства й організації її проводили, і зосередження її на об-слуговуванні політичного і економічного будівництва країни. Голо-вою Головполітосвіту було призначено Н. К. Крупську. (В 1930 р. у зв'язку з реорганізацією Наркомосу Головполітосвіта перестала і-снувати).

ПРО ПРОЛЕТАРСЬКУ КУЛЬТУРУ

(стор. 11)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 53 від 23 березня 1918 р. Друкується за Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932.

Своє ставлення до Пролеткульту та його ідеології Н. К. Круп-ська висловила також у статтях: «Кілька слів про Пролеткульт» і «Пролетарська ідеологія і Пролеткульт» (див. стор. 52, 125 цього тома).

ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА ЗА НОВОГО ЛАДУ

(стор. 14)

Доповідь на I Всеросійському з'їзді в справі освіти, який відбу-вався в Москві 26 серпня — 4 вересня 1918 р.

Вперше доповідь опубліковано в журн. «Народное просвещение», щомісячний орган Наркомосу, 1918, № 4—5. Друкується за Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932.

ЗАВДАННЯ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В РАДЯНСЬКІЙ РОСІЇ

(стор. 20)

Вперше опубліковано в журн. «Внешкольное образование», 1919, № 1. Друкується за Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932.

ВСЕРОСІЙСЬКИЙ З'ЇЗД У СПРАВІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

(стор. 27)

Вперше опубліковано в журн. «Народное просвещение», щотижневий орган Наркомосу, 1919, № 33. Друкується за Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932.

I Всеросійський з'їзд у справі позашкільної освіти відбувався в Москві з 6 по 19 травня 1919 р. До програми роботи з'їзду входили питання: 1) про зв'язок позашкільної роботи з роботою політичною; 2) вироблення «Положення про організацію справи позашкільної освіти в РСФРР»; 3) про ліквідацію неписьменності; 4) про окремі види роботи: про бібліотеки, школи дорослих та ін.; 5) організаційні питання. На з'їзді вислунав В. І. Ленін з привітальним словом і з великою промовою «Про обман народу лозунгами свободи і рівності» (див. Твори, т. 29, стор. 293—332).

Див. також у цьому томі доповідь Н. К. Крупської на цьому з'їзді на тему «Поточний момент і позашкільна освіта» і статтю «До підсумків з'їзду».

ПОТОЧНИЙ МОМЕНТ І ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА

(стор. 29)

Доповідь на I Всеросійському з'їзді у справі позашкільної освіти. Вперше опубліковано в журн. «Внешкольное образование», 1919, № 4—6. Друкується за Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932.

Див. прим. до попередньої статті.

ДО ПІДСУМКІВ З'ЇЗДУ

(стор. 35)

Вперше опубліковано в журн. «Внешкольное образование», 1919, № 4—6. Друкується за Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932.

ДЕНЬ РАДЯНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ

(стор. 42)

Вперше опубліковано в газ. «Известия ВЦИК» № 163 від 26 липня 1919 р. Друкується за Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932.

ПРО РОБОТУ НА СЕЛІ В ГАЛУЗІ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

(стор. 45)

Доповідь на I Всеросійській нараді з питань роботи на селі, скликаній 15—20 листопада 1919 р. Відділом по роботі на селі ЦК РКП(б). Через хворобу Н. К. Крупська не могла взяти участь

у роботі з'їзду. Текст доповіді прочитаний її заступником по поза-шкільному відділу Н. Н. Колесниковою.

Вперше опубліковано в брошурі: Резолюции Первого Всероссийского совещания по работе в деревне 15—20 ноября 1919 г., М., Госиздат, 1919. Увійшла в брошуру з однойменною назвою в серії «Библиотека внешкольника», вип. VIII, Гиз, 1920. Друкується за Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932.

Готуючи текст доповіді для опублікування в Зібр. творів, Н. К. Крупська внесла в неї деякі поправки (наприклад, назву «позашкільний відділ» замінила назвами «політосвіта», «політосвітвідділ»).

КІЛЬКА СЛІВ ПРО ПРОЛЕТКУЛЬТ

(стор. 52)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1920, № 1 (листопад—грудень). Друкується за Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932.

ЧЕРГОВИЙ ПЛАН РОБОТИ ГОЛОВПОЛІТОСВІТИ

(стор. 56)

Тези доповіді на Всеросійській нараді політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти (текст доповіді поки що не знайдено). Опубліковані окремою брошурою під тією самою назвою, М., Госиздат, 1920. У «Бюллетень Всероссийского совещания политпросветов 1—8 ноября 1920 г.», М., 1920, і в Собр. соч. Н. К. Крупской, М.—Л., Учпедгиз, 1932, тези ввійшли під назвою «Резолюція, ухвалена на доповіді т. Ульянової в питанні про черговий план роботи Головополітосвіти». Друкується за текстом брошури.

Всеросійська нарада політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти відбувалась у Москві з 1 по 8 листопада 1920 р. На ній обговорювались такі питання: 1) доповідь А. В. Луначарського про Головополітосвіту; 2) черговий план роботи Головополітосвіти (доповідь Н. К. Крупської); 3) організація місцевих політосвіт (доповідь Е. А. Літкенса); 4) продовольча кампанія і політосвітробота; 5) виробнича пропаганда у зв'язку з проблемою відродження господарського життя країни; 6) агіткампанія і читецька повинність; 7) партійно-радянські школи; 8) ліквідація неписьменності; 9) чергові питання бібліотечної справи.

3 листопада на нараді виступив з промовою про зміст, характер і завдання політосвітроботи В. І. Ленін (див. Твори, т. 31, стор. 323—332).

ВСЕРОСІЙСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ ПОЛІТОСВІТ

(стор. 61)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистка», 1920, № 6. Друкується за Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932.

Ця конференція більше відома під назвою Всеросійської наради політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти (див. прим. вище)

ВИРОБНИЧА ПРОПАГАНДА

(стор. 64)

Проект тез Головополітосвіти, складений на основі тез В. І. Леніна про виробничу пропаганду (див. Твори, т. 31, стор. 360—362).

Вперше опублікований у газ. «Правда» № 267 від 27 листопада 1920 р. Друкується за Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932.

ПОЛОЖЕННЯ ПРО БЮРО ВИРОБНИЧОЇ ПРОПАГАНДИ
ПРИ ГОЛОВПОЛІТОСВІТІ

(стор. 71)

Опубліковано в «Сборнике постановлений и распоряжений Главполитпросвета», М., Госиздат, 1921. Друкується за Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932.

1921—1930

ГОЛОВПОЛІТОСВІТА І МИСТЕЦТВО

(стор. 75)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 32 від 13 лютого 1921 р. Друкується за вказаним джерелом.

ПОСТАНОВКА ПОЛІТИКО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ У ПРОФСПІЛКАХ

(стор. 78)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 103 від 14 травня 1921 р. Друкується за вказаним джерелом.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ МІЖ ПАРТКОМАМИ І ПОЛІТОСВІТАМИ

(стор. 82)

Вперше опубліковано в журн. «Вестник агитации и пропаганды», 1921, № 20—21 (жовтень). Друкується за вказаним джерелом.

Питання про взаємовідносини між парткомами і політосвітами обговорювалось на Всеросійській нараді завідуючих агітаційно-пропагандистськими відділами губкомів, скликаній Відділом агітації і пропаганди ЦК РКП(б) 7—10 липня 1921 р. Нарада була присвячена головним чином змістові, методам і формам агітації і пропаганди у зв'язку з запровадженням непу. Деякі учасники наради намагалися ревізувати рішення X з'їзду РКП(б) про Головполітосвіту. Н. К. Крупська у своєму виступі на цій нараді, в цій і ряді інших статей рішуче боролася з будь-якими намаганнями ліквідувати політосвіти (див., наприклад, у цьому томі статті: «Чи повинні існувати політосвіти?» і «Чи потрібні політосвіти?»).

ЧИ ПОВИННІ ІСНУВАТИ ПОЛІТОСВІТИ?

(стор. 87)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 269 від 29 листопада 1921 р. Друкується за Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932.

Див. прим. до попередньої статті.

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», орган Головополітосвіти, 1922, № 1. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Политико-просветительная работа (1920—1923), М., «Работник просвещения», 1924.

II Всеросійський з'їзд політосвіт відбувався 17—22 жовтня 1921 р. в Москві.

На з'їзді було обговорено питання: 1) про завдання Наркомосу; 2) доповідь Головополітосвіти; 3) доповідь в оргпитанні; 4) про агітаційну роботу; 5) про методи і способи пропаганди; 6) про художню політику Головополітосвіти; 7) про політико-освітню роботу в Червоній Армії; 8) про ліквідацію неписьменності; 9) про роботу серед національних меншостей та ін.

З великою доповіддю на тему «Нова економічна політика і завдання політосвіт» виступив на засіданні 17 жовтня В. І. Ленін (див. Твори, т. 33, стор. 36—53).

Доповідь про роботу Головополітосвіти зробила Н. К. Крупська; стенограму її доповіді досі не знайдено, є тільки опублікований у газ. «Правда» № 234 від 18 жовтня 1921 р. такий короткий запис:

«Тов. Ульянова-Крупська... вказує на ті величезні завдання, які постали перед Головополітосвітою в зв'язку з переходом країни на мирне становище. До цього часу робота Головополітосвіти велася головним чином у чисто організаційній галузі. Робота дуже ускладнювалась, бо в цей самий час відбувалась реорганізація більшості адміністративних апаратів республіки. З метою єдності організації і плану роботи треба було злити всі органи, що вели самостійно політико-освітню роботу. Це було виконано, і тепер є вже цілком організований апарат з усталеними взаємовідносинами між відділами. Урегульовано взаємовідносини і з РКП(б), профспілками і РКСМ, а також порівняно налагоджено зв'язок з місцями раніше надзвичайно слабкий.

Далі т. Крупська змальовує стисло роботу відділів Головополітосвіти, вказуючи на цілий ряд практичних заходів, здійснених ними в справі організації й поліпшення політико-освітньої роботи».

ПІДСУМКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОБОТИ ПОЛІТОСВІТ

(стор. 102)

Тези Головополітосвіти написані Н. К. Крупською. Вперше опубліковані у книзі: Политико-просветительная работа в условиях нэпа (итоги и перспективы), под общей ред. Н. К. Ульяновой-Крупской, «Красная новь», 1922. Друкується за вказаним джерелом.

ЧИ ПОТРІБНІ ПОЛІТОСВІТИ

(стор. 108)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1922, № 2. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Политико-просветительная работа (1920—1923), М., «Работник просвещения», 1924.

Див. прим. до ст. «Взаємовідносини між парткомми і політосвітами» (стор. 653).

ЗАВДАННЯ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ

(стор. 116)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1922, № 2. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Антирелигиозная пропаганда, М.—Л., Гиз, 1929.

РОБІТНИЦЯ І РЕЛІГІЯ

(стор. 121)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистка», 1922, № 3-6. Друкується за книгою: Н. К. Крупская, Женщина Страны Советов — равноправный гражданин, М., Партиздат, 1938.

ПРОЛЕТАРСЬКА ІДЕОЛОГІЯ І ПРОЛЕТКУЛЬТ

(стор. 125)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 227 від 8 жовтня 1922 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Политико-просветительная работа (1920—1923), М., «Работник просвещения», 1924.

ОСНОВНІ ТИПИ ПОЛІТОСВІТЗАКЛАДІВ

(стор. 130)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1922, № 4—5. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Политико-просветительная работа (1920—1923), М., «Работник просвещения», 1924.

ПРОМОВА НА ІІІ ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ ПОЛІТОСВІТ

(стор. 140)

Опубліковано в бюлетені «Третий Всероссийский съезд политпросветов РСФСР», М., 1922, № 1. Друкується за вказаним джерелом.

З'їзд відбувався 26 листопада — 1 грудня 1922 р. (промова Н. К. Крупської виголошена на вечірньому засіданні 27 листопада). На з'їзді були обговорені такі питання: 1) звіт про роботу Головополітосвіти і організаційне питання; 2) про роботу спілок молоді; 3) про політосвітроботу профспілок; 4) робота програмно-бібліографічного відділу Головополітосвіти; 5) шкільно-курсова агітація і пропаганда; 6) позашкільна агітація і пропаганда.

ЧЕРГОВИЙ (ТРЕТІЙ) ВСЕРОСІЙСЬКИЙ З'ЇЗД ПОЛІТОСВІТ

(До підсумків)

(стор. 147)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1922, № 6. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Политико-просветительная работа (1920—1923), М., «Работник просвещения», 1924.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ПРОПАГАНДА
(стор. 152)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1929, № 2. Друкується за збірником: Н. К. Крупская. Трудовая политехническая школа и производственная пропаганда (1917—1929), М.—Л., Гиз, 1929.

ДО ПИТАННЯ ПРО КУЛЬТРОВТУ
(стор. 159)

Вперше опубліковано в газ «Правда» № 119 від 6 липня 1923 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Политико-просветительная работа (1920—1923), М., «Работник просвещения», 1924.

Статтю написано в зв'язку з підготовкою Всеросійської наради культвідділів профспілок, яка відбулася в Москві 1—3 жовтня 1923 р. На ній обговорювались такі питання: 1) чергові завдання культроботи спілок; 2) про ліквідацію неписьменності; 3) про бібліотечну роботу та ін.

ПРО РОБОТУ НА СЕЛІ
(стор. 161)

Доповідь на загальних зборах 2-ї Московської піхотної імені М. Ю. Ашенбреннера школи комскладу. Вперше опублікована в газ. «Правда» № 91 від 20 квітня 1924 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927.

ДОПОВІДЬ НА КОНФЕРЕНЦІЮ ГУБЕРНСЬКИХ І ПОВІТОВИХ
ПОЛІТОСВІТ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПРОМИСЛОВОГО РАЙОНУ РСФРР
(стор. 170)

Доповідь відбулась 22 квітня 1924 р. Вперше опублікована в брошурі: Конференция губ- и уполитпросветов Центрально-Промышленного района РСФСР (21—23 апреля 1924 г.). Протоколы и резолюции, М., «Красная новь», 1924. Друкується за вказаним джерелом.

ПРО КУЛЬТУРНУ РОБОТУ НА СЕЛІ
(стор. 176)

Тези співдоповіді і співдоповідь на денному засіданні 29 травня 1924 р. XIII з'їзду РКП(б) у питанні про роботу на селі (доповідач М. І. Калінін).

Тези були вперше опубліковані в журн. «Коммунистическое просвещение», 1924, № 2(14). Друкуються за збірником: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927 (див. фотокопію першої сторінки рукопису Тез у цьому томі, стор. 177). Стенограму доповіді опубліковано під назвою «Культурна робота на селі» у книзі: Тринадцатый съезд Российской Коммунистической Партии (большевиков). Стенографический отчет. 23—31 мая 1924 г., М., «Красная новь», 1924. Друкується за збірником Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927, але під назвою, однойменною з назвами Тез і резолюції, ухвалені з'їз-

дом на співдоповідь Н. К. Крупської. (Тези були покладені в основу резолюції. Див. її текст у книзі «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, вид. 7-е, Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 53—56).

ДО ВЧИТЕЛЬСТВА РАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІК
(стор. 197)

Вперше опубліковано в журн. «Народный учитель», 1924, № 7 як звернення Головополітосвіти. Друкується за вказаним джерелом. Оригінал, написаний рукою Н. К. Крупської, зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (ф. 12, оп. 3, од. зб. 25, аркуші 67—68).

ПРО РОБОТУ НА СЕЛІ
(у зв'язку з постановами XIII партз'їзду)
(стор. 199)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1924, № 3—4. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927.

ДОПОВІДЬ НА НАРАДІ СЕКРЕТАРІВ СІЛЬСЬКИХ ОСЕРЕДКІВ
(стор. 205)

Нарада секретарів сільських осередків при ЦК РКП(б) відбувалась 21—24 жовтня 1924 р. На ній обговорювались питання роботи партії на селі. Доповідь Н. К. Крупської відбулась 23 жовтня. Вперше опублікована в газ. «Правда» № 244 від 25 жовтня 1924 р. під заголовком «Політико-освітня робота на селі». Друкується за збірником: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927.

ДО ПИТАННЯ ПРО РОБОТУ КУЛЬТВІДДІЛІВ
(стор. 215)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1924, № 5(17). Друкується за збірником: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927.

ДОПОВІДЬ НА ВСЕСОЮЗНІЙ НАРАДІ РОБКОРІВ І СІЛЬКОРІВ
(стор. 220).

Доповідь відбулася 9 грудня 1924 р. Вперше опублікована в газ. «Правда» № 286 від 16 грудня 1924 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927.

ЛИЦЕМ ДО СЕЛА
(стор. 223)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1924, № 6. Друкується за вказаним джерелом.

ВСЕРОБІТЗЕМЛІС І ЙОГО РОЛЬ У СПРАВІ ЗМИЧКИ
МІСТА І СЕЛА

(стор. 230)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 5 від 7 січня 1925 р. Текст статті у значній частині збігається з доповіддю Н. К. Крупської на Московському губернському з'їзді профспілки працівників землі і лісу (жовтень 1924 р.), яка вперше була опублікована в газ. «Правда» № 249 від 31 жовтня 1924 р. під заголовком «Завдання Всеробітземлісу на селі».

Друкується за збірником: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927.

«ГЕТЬ ВПЛИВ РОБІТНИЧИХ МАС НА СЕЛО!»

(стор. 234)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 130 від 11 червня 1925 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927.

ВІСІМ РОКІВ

(стор. 237)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1925, № 5(23). Друкується за вказаним джерелом.

ДОПОМОГА І САМОДОПОМОГА У СПРАВІ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

(стор. 241)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 255 від 7 листопада 1925 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927.

ПРО ДЕЯКІ ЗАВДАННЯ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

(стор. 244)

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1925, № 6(24). Друкується за збірником: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927.

ПРО ПОЛІТОСВІТРОБУТУ В РОБІТНИЧОМУ СЕРЕДОВИЩІ

(стор. 249)

Матеріали до IV Всеросійського з'їзду політосвіт. Друкуються вперше за рукописом, що зберігається в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (ф. 12, оп. 3, од. зб. 8, аркуші 267—279).

IV Всеросійський з'їзд політосвіт відбувався 20—24 травня 1926 р. у Москві. З'їзд обговорив такі питання: 1) організаційні питання; 2) політосвітробота на селі; 3) політосвітробота в місті; 4) організація політосвітроботи серед нацменів; 5) система і організація керівництва підготовкою і підвищенням кваліфікації політосвіт-працівників.

Про цей з'їзд є мало друкованих матеріалів, і публікація даного рукопису до певної міри заповнює прогалину. Особливо важливими є думки Н. К. Крупської про політосвітроботу в робітничому середовищі, про вплив робітничого класу на селянство і про конкретні шляхи цього впливу. Ці думки були покладені в основу рішень з'їзду в питанні про політосвітроботу в місті.

ДО IV З'ЇЗДУ ПОЛІТОСВІТ

(стор. 258)

Вперше опубліковано в «Учительской газете» № 19 від 15 травня 1926 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927.

Див. прим. до попередньої статті.

IV З'ЇЗД ПОЛІТОСВІТ

(стор. 261)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 116 від 22 травня 1926 р. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, На третьем фронте, ч. 2-я, М., «Работник просвещения», 1927.

Див. вище прим. до статті «Про політосвітроботу в робітничому середовищі».

ОСНОВИ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

(стор. 265)

Курс лекцій, прочитаний у 1925/26 і 1926/27 навчальних роках в Академії комуністичного виховання імені Н. К. Крупської. Вперше опублікований у 1927 р. (М.—Л., вид-во «Долой неграмотность») чотирма випусками: вип. 1-й — Вплив на політосвітроботу радянського ладу і індустріалізації країни; вип. 2-й — Вивчення мас і конкретних умов, в яких вони живуть і працюють; вип. 3-й — Про пропаганду і агітацію; вип. 4-й — Про організацію (в кожному випуску по дві лекції).

Відтоді лекції не перевидувались. Це перша теоретична праця, яка розкриває з марксистсько-ленінських позицій основи і принципи радянської політико-освітньої роботи, її зв'язки з життям.

РЕЛІГІЯ І ЖІНКА

(стор. 353)

Вперше опубліковано в журн. «Антирелигиозник», 1927, № 2. Друкується за книгою: Н. К. Крупская, Женщина Страны Советов—равноправный гражданин, М., Партиздат, 1938.

ПОЛІТОСВІТКАБІНЕТИ

(стор. 357)

Вступне слово на 1-й нараді працівників кабінетів політосвітроботи. Вперше опубліковано в «Бюллетене Центрального кабінета політпросветработника», 1927, № 3—4. Друкується за вказаним джерелом.

Нарада відбувалася в лютому 1927 р. і була присвячена підсумкам і перспективам роботи губернських і повітових політосвіткабінетів.

ОДНА З ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ ВПЛИВУ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ
НА СЕЛЯНСТВО

(стор. 360)

Вперше опубліковано під назвою «До питання про шефство» в журн. «Вопросы шефства», 1927, № 7. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, Будем учиться работать у Ленина, М., Партиздат, 1933.

ПРО ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ МАСОВОЇ РОБОТИ

(стор. 364)

Промова на Брянській розширеній нараді працівників масової агітації, культурно- і політико-освітньої роботи. Вперше опублікована у брошурі: За углубление качества и содержания массовой работы, Брянск, изд. агитационно-пропагандистского отдела Брянского губкома ВКП(б), 1927. Друкується за вказаним джерелом.

Нарада відбувалась 15—17 вересня 1927 р. спільно з міським партійним і профспілковим активом.

ПРОМОВА НА XV З'ЇЗДІ ВСЕСОЮЗНОЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ
(БІЛЬШОВИКІВ)

(стор. 379)

Опубліковано у книзі: XV съезд Всесоюзной Коммунистической Партии (большевиков). Стенографический отчет, М.—Л., Гиз. 1928. Друкується за вказаним джерелом.

Виступ Н. К. Крупської відбувся на вечірньому засіданні з'їзду 16 грудня 1927 р. по деповіді «Про роботу на селі».

ЯКІСТЬ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ

(стор. 388)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 90 від 18 квітня 1928 р. Друкується за вказаним джерелом.

ВИСТУП НА АГІТПРОПНАРАДІ ПРИ ЦК ВКП(б)

(стор. 394)

Вперше опублікований у журн. «Коммунистическая революция», 1928, № 11—12 (червень). Друкується за вказаним джерелом.

Нарада відбулась наприкінці травня 1928 р.

ЕКОНОМІЧНА БАЗА І КУЛЬТУРНО-ПОБУТОВА НАДБУДОВА

(стор. 401)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 193 від 21 серпня 1928 р. Друкується за вказаним джерелом.

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1928, № 4. Друкується за вказаним джерелом.

У цій статті Н. К. Крупська особливо гостро ставить питання про тісний зв'язок роботи Головополітосвіти і політосвіт на місцях з усіма організаціями, що ведуть політико-освітню роботу (профспілками, кооперацією, Червоною Армією та ін.). У зв'язку з цим вона намагає на відновленні систематичної роботи Комітету політосвітроботи, який існував при Головополітосвіті згідно з декретом РНК РСФРР від 12 листопада 1920 р.

ПОВ'ЯЗУВАТИ АНТИРЕЛІГІЙНУ ПРОПАГАНДУ З УСІЄЮ РОБОТОЮ
ПО СОЦІАЛІСТИЧНОМУ БУДІВНИЦТВУ

(стор. 414)

Вперше опубліковано в журн. «На путях к новой школе», 1929, № 1. Друкується за вказаним джерелом.

ЗАВДАННЯ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ

(стор. 417)

З доповіді на курсах-конференції антирелігійників (доповідь відбулась 2 лютого 1929 р.).

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1929, № 4. Друкується за вказаним джерелом.

ПРО ВИРОБНИЧУ ПРОПАГАНДУ

(стор. 428)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 42 від 20 лютого 1929 р. Друкується за вказаним джерелом.

ЗВ'ЯЗАТИ ПИТАННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА
В ОДИН МІЦНИЙ ВУЗОЛ

(стор. 432)

Вперше опубліковано в газ. «Беднота» № 3314 від 21 травня 1929 р. Друкується за вказаним джерелом.

ЗМАГАННЯ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ

(стор. 435)

Вперше опубліковано в журн. «На путях к новой школе», 1929, № 6. Друкується за вказаним джерелом.

Стаття присвячена першим підсумкам *культпоходу* (1928—1929 рр.). Це був широкий громадський рух, що почався з другої половини 1928 р. з ініціативи комсомолу. У серпні 1928 р. ЦК ВЛКСМ у спеціальному листі закликав усі комсомольські організації розгорнути боротьбу з неписьменністю. Заклик був підтриманий товариством «Геть неписьменність», Головополітосвітою і ВЦРПС. Похід за ліквідацію неписьменності переріс у похід за культуру побуту, за

розвиток дошкільного виховання, за розширення сітки масових бібліотек. До культпоходу включилися учителі, бібліотекарі, студенти вищих навчальних закладів, учні старших класів середньої школи. Лозунгами його були: «Письменний — навчи неписьменного!», «Книгу — в маси!».

РОБІТНИЧИЙ КЛАС І СОЦІАЛІСТИЧНА ПЕРЕБУДОВА СЕЛА
(стор. 444)

Промова на розширеному засіданні Комісії ВЦРПС по роботі на селі 16 серпня 1929 р.

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1929, № 11. У брошурі «Культурное обслуживание колхозов», М.—Харьков — Л., «Работник просвещения», 1930, статтю названо «Робітничий клас і соціалістична реконструкція села». Друкується за текстом журналу.

**ЩО ТРЕБА ЗРОБИТИ В РАЙОНАХ СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ
В КУЛЬТУРНОМУ ВІДНОШЕННІ**
(стор. 450)

Вперше опубліковано в «Сельскохозяйственной газете» № 188 від 13 жовтня 1929 р. Друкується за вказаним джерелом.

КУЛЬТУРНА РОБОТА В КОЛГОСПАХ
(стор. 452)

Промова на I Всесоюзному з'їзді колгоспниць 22 грудня 1929 р. Опублікована у книзі: Н. К. Крупская, Культурная работа в колхозах, М.—Л., Россельхозиздат, 1930. Друкується за вказаним джерелом.

МАСОВА КУЛЬТУРНА РОБОТА НА СЕЛІ
(стор. 467)

Вперше опубліковано в газ. «Правда» № 47 від 17 лютого 1930 р. Друкується за вказаним джерелом.

НОВІ МЕТОДИ І ЄДИНИЙ ПЛАН КУЛЬТРОБОТИ
(стор. 473)

Доповідь на нараді з питань народної освіти при МК ВКП(б) 31 березня 1930 р.

Вперше опубліковано в журн. «Коммунистическое просвещение», 1930, № 4—5 і в журн. «На путях к новой школе», 1930, № 4—5. Друкується за журн. «Коммунистическое просвещение».

Нараду було скликано в зв'язку з підготовкою II Всесоюзної партійної наради з питань народної освіти (відбулась 26—30 квітня 1930 р.). Доповідь Н. К. Крупської на цій нараді див. на стор. 486—508 цього тома.

НОВІ МЕТОДИ І ЄДИНИЙ ПЛАН КУЛЬТРОБОТИ
(стор. 486)

Доповідь і заключне слово на II Всесоюзній партійній нараді з питань народної освіти. Текст доповіді, опублікований у журн. «На

путях к новой школе», 1930, № 6 під назвою «Нові методи і єдиний план роботи», вийшов окремою брошурою: Н. К. Крупская, Единый план и новые методы культурной работы, М., «Работник просвещения», 1930. Друкується за книгою: Второе Всесоюзное партийное совещание по народному образованию (апрель 1930 г.). Стенографический отчет, М., Учпедгиз, 1931.

Див. попередню примітку.

ПОЛІТОСВІТРОБОТА СЕРЕД РОБІТНИКІВ, ЩО ЖИВУТЬ НА СЕЛІ (стор. 509)

Промова на Всеросійській нараді з питань роботи серед робітників, що живуть на селі, 28 липня 1930 р. Вперше опублікована в журн. «Коммунистическое просвещение», 1930, № 9. Друкується за вказаним джерелом.

Нарада була скликана Наркомосом спільно з ВЦРПС, відбувалась 27—30 липня 1930 р. при секторі масової роботи Наркомосу. На нараді обговорювались такі питання: 1) чергові завдання роботи серед робітників на селі; 2) ліквідація неписьменності; 3) завдання антирелігійної пропаганди; 4) робота з книгою.

КУЛЬТУРНО-МАСОВУ РОБОТУ — НА СЛУЖБУ ВИКОПАННЮ ЗВЕРНЕННЯ ЦК ВКП(б)

(стор. 516)

Вперше опубліковано в газ. «За коммунистическое просвещение» № 114 від 18 вересня 1930 р. Друкується за вказаним джерелом.

Статтю написано у зв'язку з зверненням ЦК ВКП(б) до всіх партійних, господарських, профспілкових та комсомольських організацій, яке було опубліковане в газ. «Правда» № 243 від 3 вересня 1930 р. під назвою «Всі сили партії, всі сили робітничого класу на виконання промфінплану, на забезпечення програми третього року п'ятирічки!»

ПРО МАСОВУ РОБОТУ В КОЛГОСПАХ І РАДГОСПАХ (стор. 519)

Доповідь на Всеросійській нараді з питань масової політико-освітньої роботи в соціалістичному секторі села в листопаді 1930 р. Вперше опублікована в журн. «Изба-читальня», 1930, № 23 і скорочено — в журн. «Коммунистическое просвещение», 1931, № 1. Друкується за збірником: Культурное обслуживание колхозов, М.—Харьков — Л., «Работник просвещения», 1930.

1931—1939

ПИТОМА ВАГА ВИРОБНИЧОЇ ПРОПАГАНДИ (стор. 533)

Опубліковано в Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932 в розділі «Двадцятый рік», проте з тексту статті видно, що вона написана значно пізніше. Є підстави гадати, що в 1931 р., під

час готування тома до видання, Н. К. Крупська написала її в зв'язку з тим, що питання виробничо-технічної пропаганди знову в той час широко обговорювались у нашій пресі.

ЛЕНІНСЬКІ ВКАЗІВКИ В ДІЇ
(стор. 538)

Вперше опубліковано в газ. «За коммунистическое просвещение» № 245 від 17 жовтня 1931 р. і одночасно під назвою «Промова Леніна на II з'їзді політосвіт» у газ. «Известия» № 287 від 17 жовтня 1931 р. Друкується за газетою «За коммунистическое просвещение».

ДЕСЯТИРІЧЧЯ ПРОМОВИ ЛЕНІНА НА II З'ЇЗДІ ПОЛІТОСВІТ
(стор. 543)

Доповідь на вечорі в Товаристві педагогів-марксистів 17 жовтня 1931 р. Опублікована в Собр. соч. Н. К. Крупской, т. II, М.—Л., Учпедгиз, 1932. Друкується за вказаним джерелом.

Секція політико-освітньої роботи Товариства педагогів-марксистів була створена за пропозицією Н. К. Крупської і працювала до кінця існування товариства (1935 р.).

ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ПОЛІТОСВІТРОБОТИ
(стор. 552)

Виступ на Московській обласній нараді політосвітпрацівників (17—19 лютого 1932 р.) Опублікований скремою брошурою під тією самою назвою, М., вид. Мособлвнo, 1932. Друкується за вказаним джерелом.

ПОЛІТОСВІТРОБОТА У ЗВ'ЯЗКУ З РІШЕННЯМИ
XVII ПАРТКОНФЕРЕНЦІЇ
(стор. 561)

З доповіді в Товаристві педагогів-марксистів 27 квітня 1932 р. Протокольний запис, перевірений автором і опублікований уперше в журн. «На путях к новой школе», 1932, № 5. Друкується за вказаним джерелом.

МАСОВА ПОЛІТИКО-ОСВІТНЯ РОБОТА НА ДАНОМУ ЕТАПІ
(стор. 564)

Доповідь на Всеросійському зльоті культармійців, який відбувся 20—24 грудня 1932 р. в Москві при редакції газети «Культармеец». Вперше опублікована в газ. «Культармеец» № 57 від 31 грудня 1932 р. Друкується за вказаним джерелом.

ОБСТАНОВКА, В ЯКІЙ ЛЕНІН ПИСАВ СТАТТЮ «ПРО ЗНАЧЕННЯ
ВОЇТОВНИЧОГО МАТЕРІАЛІЗМУ»

(Із спогадів)
(стор. 571)

Вперше опубліковано в журн. «Под знаменем марксизма», 1933, № 1. Друкується за вказаним джерелом.

НАУКУ НА ДОПОМОГУ ПОЛІТИКО-ОСВІТНІЙ РОБОТІ
(стор. 575)

Вперше опубліковано в журн. «Фронт науки и техники», 1935, № 1. Друкується за вказаним джерелом.

СИЛА ОРГАНІЗАЦІЇ
(стор. 579)

Вперше опубліковано в «Литературной газете» № 4 від 20 січня 1936 р. Друкується за вказаним джерелом.

ПРОМОВА ЛЕНІНА НА VIII З'ЇЗДІ ПАРТІЇ ПРО ВИБОРЧІ ПРАВА
І РІВЕНЬ КУЛЬТУРИ
(стор. 583)

Вперше опубліковано в журн. «Школа взрослых», 1936, № 4. Друкується за збірником: О преподавании Конституции. В помощь преподавателям школ для неграмотных и малограмотных, М., изд. НКП РСФСР, 1937.

ЛЕНІН ВЕСЬ ЧАС НЕ ПЕРЕСТАВАВ УЧИТИСЯ
(стор. 588)

Розмова з слухачами Лосіноостровської школи (Московсько-Ярославської залізниці) робкорів газ. «Гудок», що відбулась 9 січня 1937 р. Вперше опублікована в газ. «Рабкор-транспортник» № 4 від 21 січня 1937 р. Друкується за вказаним джерелом.

АНТИРЕЛІГІЙНА ПРОПАГАНДА У СВІТЛІ КОНСТИТУЦІЇ СРСР
(стор. 594)

Вперше опублікована в газ. «За коммунистическое просвещение» № 29 від 26 лютого 1937 р. Друкується за вказаним джерелом.

ДО СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
(стор. 599)

Звернення Н. К. Крупської. Вперше опубліковано в газ. «В помощь учебе» № 40 від 30 липня 1937 р. Друкується за вказаним джерелом.

ДО УВАГИ ГОЛІВ СІЛЬРАД
(стор. 602)

Відкритий лист Н. К. Крупської, надрукований листівкою і розісланий у серпні 1937 р. Опублікований також у збірнику: Н. К. Крупская, О политико-просветительной работе, М., Гос. библиотечно-библиографическое изд-во, 1940. Друкується за збірником.

ПАРТІЯ І МАСИ В БОРОТЬБІ ЗА КУЛЬТУРНИЙ РІВЕНЬ,
НЕОБХІДНИЙ ДЛЯ ПЕРЕМОГИ КОМУНІЗМУ
(стор. 606)

Вперше опубліковано в журн. «Школа взрослых», 1937, № 11. Друкується за вказаним джерелом.

ПОЛІТОСВІТРОБОТА НАРКОМОСУ І ПРОФСПЛОК
(стор. 611)

Виступ на I Всесоюзному з'їзді профспілки політосвітпрацівників 7 лютого 1938 р. Вперше опубліковано в журн. «Красный библиотечарь», 1938, № 5. Друкується за вказаним джерелом.

ПОЛІТИКО-ОСВІТНЯ РОБОТА
(стор. 620)

Стаття написана в серпні 1938 р. для Великої радянської енциклопедії. Опублікована в БСЭ, т. 46, М., 1940. Друкується за збірником: Н. К. Крупская, О политико-просветительной работе, М., Гос. библиотечно-библиографическое изд-во, 1940.

БУДЬМО АКТИВНИМИ КУЛЬТАРМІЙЦЯМИ
(стор. 637)

Вперше опубліковано в газ. «В помощь учебе» № 2 від 6 січня 1939 р. Друкується за вказаним джерелом.

ПРАЦЮВАТИ ПО-СОЦІАЛІСТИЧНОМУ
(стор. 640)

Вперше опубліковано в журн. «Красный библиотечарь», 1939, № 3. Друкується за вказаним джерелом.

ПРЕДМЕТНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

- Агітаційно - пропагандистські відділи комітетів ВКП(б) (агітпропи) і політосвіти, зв'язок в роботі — 86, 87, 88, 89, 90, 91, 104, 105, 112, 113, 147, 148, 149, 182, 183, 188, 189, 236, 248, 364, 372, 382, 386, 387, 394, 400, 407, 446, 460, 471, 494
- Агітаційно - пропагандистська робота як частина роботи політосвіт — 57, 60, 85, 86, 87, 89, 146, 149, 554, 621, 626, 630, 645
- див. також Агітація; Пропаганда, загальні питання; Агітаційно-пропагандистські відділи комітетів ВКП(б) (агітпропи) і політосвіти, зв'язок в роботі
- Агітація — 32, 33, 47, 48, 49, 51, 59, 60, 63, 68, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 93, 94, 96, 97, 100, 102, 104, 106, 110, 111, 132, 133, 135, 138, 140, 143, 145, 149, 150, 168, 172, 176, 187, 188, 199, 200, 201, 205, 217, 231, 239, 248, 250, 251, 257, 286, 287, 289, 309, 315, 318, 320—327, 331, 340, 354, 356, 365, 369, 375, 376, 388, 390, 395, 400, 409, 410, 422, 475, 492, 520, 527, 552, 554, 562, 566, 595, 612, 625, 626, 629, 631, 645
- Агітшколи — 58, 97
- Агрономічна пропаганда — 66, 67, 152, 153, 155, 156, 157, 193, 201, 263, 301, 305, 324, 325, 338, 340, 388
- Академія комуністичного виховання ім. Н. К. Крупської (АКВ) — 246;
— факультет політосвітроботи — 265
- Актив, його роль в політосвітроботі — 59, 60, 67, 279—280, 331, 339—341, 396—397, 436, 440, 441, 442, 456, 457, 458, 471, 472, 482, 490, 492, 502, 503, 525, 526, 528, 569, 570, 581, 600, 604, 618
- Атеїстична пропаганда — 98, 116—120, 121—124, 184, 212, 213—214, 306, 307, 308, 311, 315, 316, 353, 358, 388, 395—396, 409, 414, 415, 416, 417—427, 461, 462, 466, 485, 522, 525, 569, 571—574, 594—598, 600, 604, 609, 623, 628

Б

- Батрацтво, політико - освітня робота серед нього — 230—233, 235, 236, 433, 471
- Безпритульність, боротьба з нею — 447, 456—457, 495
- Бесіда, використання в політосвітроботі — 17, 47, 58, 112, 130, 135, 138, 262, 362, 371, 441

Бібліотеки та бібліотечна справа
— в дореволюційній Росії — 21
— в капіталістичних країнах — 271, 272
— в СРСР — 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 33, 39, 40, 46, 48, 49, 50, 58, 59, 61, 68, 69, 71, 89, 91, 93, 97, 98, 100, 103, 106, 111, 112, 113, 114, 115, 130, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 144, 149, 156, 159, 178, 179, 180, 191, 194, 195, 198, 199, 200, 201, 213, 225, 226, 227, 239, 243, 244, 247, 249, 260, 261, 264, 281, 282, 286, 287, 298, 301, 302, 304, 305, 319, 335, 340, 341, 348, 349, 362, 373, 374, 375, 381, 382, 383, 386, 391, 392, 393, 405, 408, 411, 412, 418, 437, 438, 449, 450, 456, 458, 459, 460, 468, 484, 485, 490, 493, 515, 516, 517, 518, 526, 528, 543, 553, 556, 558, 563, 570, 578, 581, 585, 587, 590, 600, 604, 610, 611, 614, 615, 619, 620, 621, 623, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 635, 638, 643
Бібліотеки дитячі — 484, 596.
Бібліотечна рада — див. Рада політосвітзакладу
Біологія в школі дорослих — 23, 24
Бойскаутизм — 29
Будинок культури — 458, 461, 475, 477, 484, 558, 610, 620, 635
Будинок селянина як тип політико-освітнього (культурно-освітнього) закладу — 69, 135, 136, 137, 325, 415, 416, 446, 447, 470, 528
Букварі для дорослих — 37, 99, 100, 224, 477, 480, 567, 638

В

Вечірні Смоленські класи в Петербурзі — 121, 295, 299, 314, 315, 360, 418, 419, 513

Вечірні школи і курси — 239, 248, 272, 282, 447
Вивчення мас, значення для політико-освітньої роботи — 100—101, 220, 287, 288, 292, 293, 295, 296, 339, 341, 377, 505, 546, 619, 645
Виробнича пропаганда — 57, 64—70, 71, 72, 111, 136, 143, 146, 217, 251, 252, 304, 317, 318, 319, 321, 325—326, 330, 331, 335, 336, 338, 346, 362, 376, 377, 379, 411, 424, 430, 431, 432, 509, 523, 524, 534, 536, 537, 553, 612, 618, 625, 633
Виставки — 48, 58, 69, 71, 100, 259, 282, 312, 314, 319, 353, 411, 628, 638
— бібліотечні — 43, 281
— шкільні — 43
Виховання комуністичне, суть, цілі і завдання — 13, 32, 75, 168, 169, 552, 557, 558, 564, 565, 600, 630
Внща школа
— в капіталістичних країнах — 153, 291
— в СРСР — 16, 24, 25, 38, 154, 155, 157, 180, 186, 229, 281, 305, 306, 307, 314, 389, 398, 399, 439, 474, 480, 481, 482, 483, 523, 524, 609, 610, 623, 631
див. також Університети
Відділи народної освіти (ВНО) — 35, 43, 48, 49, 50, 51, 55, 67, 102, 103, 141, 142, 148, 170, 183, 184, 243, 281, 436, 437, 442, 458, 459, 470, 474, 483—484, 493—494, 499—500, 504, 506, 507, 525, 571, 589, 617, 642
Відпочинок трудящих, організація — 316, 355—356, 463, 600, 613, 614, 633, 634
Відокремлення школи від церкви — 39—40, 474, 522, 594
Волосні комітети по політико-освітній роботі — 236
VIII з'їзд РКП(б), програма партії в області народної

освіти (1919) — 45, 286, 287, 429, 430, 583, 586, 622, 623

Всеробітземліс. Див. Професійна спілка робітників землі і лісу, її участь в політосвіт-роботі.

Всеросійська надзвичайна комісія по ліквідації неписьменності (ВНК лп)—451, 507, 539, 549

Всеросійська нарада (конференція) політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти (1920) — 56, 61, 62, 63, 107, 128

«Вступні курси в виробництво» — 481, 516, 522, 567, 568, 610

Г

Газета, розповсюдження в масах, використання в політосвітроботі — 23, 37, 47, 48, 49, 51, 58, 59, 67, 68, 69, 130, 131, 136, 137, 159, 164, 167, 168, 176, 179, 180, 187, 192, 193, 196, 198, 199, 201, 203, 206, 224, 225, 226, 243, 247, 248, 269, 278, 297, 335, 341, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 372, 373, 381, 389, 397, 430, 441, 442, 461, 516, 536, 545, 570, 571, 590, 602, 606, 631

Географія в школі дорослих — 58, 69, 632

Геологія в школі дорослих — 23.

«Геть неписьменність» (журнал) — 115

Головний політико-освітній комітет (Головполітосвіт) — 55, 56, 57, 60, 62, 63, 65, 66, 71, 72, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 98, 101, 103, 104, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 140, 145, 146, 147, 148, 150, 158, 160, 168, 173, 175, 176, 179, 182, 183, 198, 209, 214, 219, 220, 223, 236, 244, 245, 258, 262, 287, 298, 335,

362, 372, 375, 377, 389, 391, 392, 396, 397, 407, 408, 410, 411, 412, 430, 433, 436, 437, 444, 484, 491, 496, 497, 504, 535, 536, 537, 539, 541, 543, 548, 551, 569, 578, 612, 613, 626, 627, 629, 630, 631, 632

Головне управління науковими, музейними і науково-художніми закладами (Головнаука) — 281, 495

Головне управління професійної освіти (Головпрофос) — 65, 66, 72, 158, 195, 281, 399, 439, 491, 492, 496

Головне управління соціального виховання і політехнічної освіти дітей (Головсоцвих) — 439, 491, 492, 496

Господарські органи, участь в політико-освітній роботі — 50, 51, 62, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 135, 136, 150, 153, 174, 175, 179, 193—194, 261, 405, 406, 407, 410, 457, 458, 469, 470, 471, 504, 505, 506, 507, 581, 614, 615, 626, 627, 629, 632

Грамотність, значення для будівництва соціалізму — 8, 33, 34, 163, 164, 165, 176, 206, 224, 225, 267, 268, 269, 270, 362, 363, 386, 453, 455, 468, 504, 505, 520, 524, 525, 536, 546, 547, 558, 559, 607, 613, 615, 616, 629, 680, 632, 634, 641 див. також Ліквідація неписьменності і малописьменності

Громадський контроль мас в політосвітроботі — 39—40, 80, 221, 222, 278, 279, 280, 281, 282, 333, 334, 346—347, 411, 412, 413, 581, 582, 604, 605

Губернські комітети по політико-освітній роботі (губполітосвіти) — 66, 67, 82, 89, 93, 98, 99, 132, 147, 170, 173

Гуртки для дорослих — 12—13, 43, 58, 59, 60, 90, 91, 100, 136, 137, 171, 178, 200, 201, 203,

204, 208—209, 212, 226, 227,
228, 243, 247, 248, 262, 305,
314, 315, 318, 335, 346, 347,
349, 353, 355, 356, 362, 371,
375, 395, 441, 442, 451, 455—
456, 524, 534, 618, 633

Д

XII з'їзд РКП(б) про політ-
освітроботу (1923) — 170,
176, 178, 192, 629

IX з'їзд РКП(б) і завдання
політосвітзакладів (1920) —
55, 57, 68, 69

Декрет РНК РСФРР «Про мо-
білізацію письмених і орга-
нізацію пропаганди Радян-
ського ладу» (1918), значен-
ня для політосвітроботи — 22,
23, 45, 47, 286, 621, 624—625

День радянської пропаганди —
42, 43, 44

День ударника — 518

День урожаю — 433

X з'їзд Рад про політосвітро-
боту (1922) — 628

X з'їзд РКП(б), рішення про
політосвітроботу (1921) —
78, 79, 82, 87, 625

Державна вчена рада (ДВР) —
398, 495, 500

Дитячі будинки — 483, 493,
571

Дитячі садки. Див. Дошкільне
виховання

Довідкова література — 15, 23,
48—49, 68, 71, 99—100, 130,
132—133, 172, 348—349, 567—
568

Довідкова робота хати-читаль-
ні — 46, 133, 170, 171, 172,
174, 178, 193, 196, 201, 202,
259, 450, 469, 470, 584, 599,
628, 629, 633

Досвід політосвітроботи, ви-
вчення, узагальнення і роз-
повсюдження — 36, 70, 88—
89, 98—99, 100—101, 106—
107, 120, 174—175, 282—283,
339, 359, 441—442, 470, 471—

472, 490—491, 501, 502, 617—
618, 643

Досвід революційного руху,
використання в політосвітро-
боті — 23—24, 32—33, 82, 83,
84, 165—167, 241—242, 250,
283—286, 288—295, 301, 310—
311, 321—325, 361, 364—369,
371, 401—405, 434, 486, 487,
488, 575—577

Дошкільне виховання — 30,
123, 211, 246, 274, 299—300,
420, 455, 456, 462—463, 474—
476, 480—481, 483, 486, 527

II Всеросійський з'їзд політ-
освіт — 89, 92, 93, 98, 99, 108,
109, 111, 112, 269, 270, 488,
506—507, 540, 541, 543, 544,
546, 613, 626

II партійна нарада з народ-
ної освіти (1930) — 472, 484.

Е

Економічні особливості району,
облік в політосвітроботі —
302, 303—307, 308, 358, 359,
388, 389, 391, 394, 485, 497,
498

Експерсія, використання в по-
літосвітроботі — 16, 46, 58,
69, 71, 102, 201, 228, 264, 282,
311, 314, 319, 325, 375, 389,
391, 409, 418, 419, 441, 447,
450, 505, 510, 600, 618, 620,
636

Електрифікація країни і за-
вдання політико-освітньої ро-
боти — 66, 319, 328, 335, 336,
414, 419, 420, 536—537, 546.

Енгельс Ф. про культуру і ви-
ховання. Див. Маркс К. і
Енгельс Ф. про культуру і
виховання

Енциклопедії — 15, 100

Ж

Жінвідділи і політосвітробо-
та — 46, 51, 60, 134, 136, 180,
296, 383, 397, 407, 457—458,
461

Жінки в СРСР

- культурний ріст — 61, 63, 123, 164—165, 174, 299, 383, 397, 449, 455—456, 457—458, 461—462, 465, 588, 595—596, 634
- громадська роль — 44, 123, 211, 225, 280, 340, 356, 362, 369, 395, 456, 460—462, 463, 464, 467, 514—549

3

- Загальне обов'язкове навчання (всеобуч) дітей — 246, 272, 312, 313, 384, 385, 476, 480, 492, 522, 523, 524, 538, 554, 586, 594, 633, 634

«За комуністичну освіту» (газета) — 597

- Заочна освіта — 396, 397, 409, 410, 411, 452, 458, 525, 609, 632

- Зв'язок теорії з практикою — 63, 100, 154—155, 356, 373, 482, 587

- Знання, значення в будівництві соціалізму, оволодіння ними — 8, 9, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 43, 44, 49, 50, 54, 61, 84, 90, 91, 94, 149, 176, 205, 206, 209—210, 226, 228—229, 244, 252—253, 254, 263, 267, 270, 283, 288, 301, 305—306, 314, 363, 373, 375, 381—382, 389, 393, 396, 397, 406, 415, 446, 480, 484, 547, 578, 587, 597, 598, 601, 603, 606, 609, 610, 612, 621, 624, 627—628, 629, 631, 637, 639, 645
- і ліквідація неписьменності — 246, 247, 269, 305, 477, 479, 480, 492, 522, 546, 550, 608

I

- Індивідуалізація роботи. Див. Конкретність в проведенні політико-освітньої роботи
- Індустріалізація соціалістична і завдання політико-освіт-

- ньої роботи — 267, 275, 327, 414, 432—433, 490, 631, 635
- Ініціатива і самодіяльність мас, використання в політосвіт-роботі — 19, 33, 39, 42, 45, 47, 59, 80, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 102, 104, 110, 131, 137, 138, 146, 150, 170, 174, 180, 182, 198, 223, 236, 239, 240, 242, 243, 248, 249, 259, 260, 261, 269, 276—280, 282, 283, 286, 287, 288, 299, 300, 304, 337, 338, 374—375, 377, 391, 394, 395, 397, 400, 413, 416, 435, 437, 441, 459, 465, 466, 468, 469, 470, 471, 479, 481, 482, 486, 487, 500, 503, 520, 525—526, 527, 528, 548—549, 563, 569, 570, 609, 613, 616, 619, 621, 623, 629, 630, 631, 637, 645

- Інспектори по політосвітроботі — 183, 245, 411, 412, 426, 468, 481, 493, 494, 501, 527, 617

- Інструктори по політосвітроботі — 47, 50, 60, 130, 135, 138, 175, 243, 411, 412, 413, 450, 458, 470, 477, 581

- Інтелігенція, залучення до політосвітроботи — 32, 59, 66—67, 179, 228, 259, 277, 358, 478—479, 502, 503, 583, 584, 599—600, 601, 630, 633, 636, 638

- Історичні особливості району, врахування в політосвітроботі — 306, 307, 308, 390, 391, 392, 394, 410, 485, 497, 498

- Історія в школі дорослих — 23, 58, 420, 421, 631

- Історія політико-освітньої роботи, основні віхи — 474—475, 488—489, 561—562, 610, 612—615, 619, 620—636

- Істпарті (комісії для збирання і вивчення матеріалів по історії Жовтневої революції і історії ВКП(б) і політико-освітня робота — 391, 497—498

К

Кабінети політико-освітньої роботи — 358, 359, 360, 361, 411, 412, 632

Каталоги бібліотечні — 14, 18, 23, 58, 100, 180, 194, 411

Кіно, виховне значення, використання в політосвітроботі — 16—17, 23, 24, 25, 27, 43, 49, 50, 59, 70, 71, 76, 104, 113, 124, 134, 138, 150, 214, 250, 254, 271, 287, 305, 309, 311, 312, 313—318, 355, 374, 375, 392, 397, 454, 488, 498, 553, 563, 623, 633, 634, 635, 638

Клуби і клубна робота — 12, 24—25, 38, 45, 46, 51, 52, 68, 93, 96, 97, 100, 103, 105, 106, 111, 133, 136, 137, 138, 139, 144—145, 149, 150, 156, 158—159, 172, 191, 192, 210—211, 217, 227, 235, 239, 243, 246, 260, 264, 280—281, 285—286, 300, 304, 312, 316, 319, 340, 359—360, 363—364, 371—372, 374, 375, 391, 397, 409, 412, 413, 415—416, 438, 440, 457, 468, 471, 474—475, 481, 488—489, 494, 506, 554, 568, 581, 582, 595, 600, 604, 605, 610, 614, 615, 616, 620, 621, 626, 628, 629, 631, 632, 633, 634, 638, 644

Книга, розповсюдження в масах, використання в політосвітроботі — 8, 15, 18, 19, 21, 22, 23, 36, 37, 46, 47, 48, 49, 58, 93, 144—145, 153, 163, 164, 166, 173, 174, 176, 179, 181, 194, 196, 198, 199—200, 202, 204, 206, 225, 226, 227, 244, 247, 248, 250, 254, 269, 271, 278, 297, 298, 305, 381, 382, 383, 416, 437, 469, 470, 479, 483, 514, 554, 555—556, 563, 568, 600, 604, 610, 616, 629, 631.

Книгоноші — 226

Колективізація сільського господарства, завдання політи-

ко-освітньої роботи — 432—433, 444, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 453, 455, 456, 457, 458, 464, 465, 467—472, 490, 609—610, 635

Колгоспні університети. Див. Селянські університети

Комітет політосвіти при Наркомосі РСФРР — 236, 407, 408, 478, 483, 490—491, 494—495

Комітети бідноти (комбіди) і політосвітробота — 23

Комітети селянської взаємодопомоги (селянські комітети взаємодопомоги, сількоми) і політосвітробота — 163—164, 180, 192, 193, 194, 199, 201, 202, 203, 259, 340, 341, 389, 469, 471, 629

Комітети читачів при бібліотеках — 19

Комсомольська організація, її участь в політико-освітній роботі — 23, 38, 39, 44, 46, 47, 51, 59, 133, 135, 151, 174, 180, 193, 199—200, 209, 212, 213, 224, 225, 226, 227, 339, 355, 396, 407, 461, 465, 469, 470, 563, 581, 593, 608, 617, 630, 631, 633, 636

Комуністична академія — 17

«Коммунистическое просвещение» (журнал) — 98, 115, 570

Комуністична свідомість, розвиток її в процесі політико-освітньої роботи — 37—38, 39, 59, 63, 64, 75, 80, 81, 87, 114, 142, 144, 250, 251, 253—254, 255, 319, 374, 516, 549, 550, 552, 555, 558—559

Комуни сільськогосподарські і політосвітробота — 15, 397, 406, 411, 412, 416, 447, 448, 450, 456, 463, 476—477

Конкретність в проведенні політико-освітньої роботи — 63, 99, 101, 109—110, 111, 112, 227, 264, 287, 299—302, 309, 338, 339, 359, 389—390, 392, 395, 409, 410, 411, 412, 438—

439, 440—441, 442, 443—444, 485, 486, 502, 520, 527—528, 533, 554, 555, 557, 558—559

Кооперативні організації і політосвітробота — 27, 34, 62, 87, 90, 91, 104, 135, 165, 169, 171, 178, 199, 201, 253, 257—258, 265, 339, 407, 459, 468, 470—471, 478, 480, 484, 495, 508, 629

Кореспонденти — 346, 347, 348, 349, 350, 591

— робітничі (робкори) — 220, 222, 297, 341, 345, 346, 568, 591

— сільські (сількори) — 171, 172, 178, 210—212, 220—222, 225, 297, 341, 346, 568, 590

Краєзнавство в роботі політосвіт — 299, 302, 358, 389, 620

Крайові комітети по політико-освітній роботі (крайполітосвіти) — 392

Крупська П. К., автобіографічні дані — 121, 122, 152, 166, 167, 168, 169, 173, 191, 210, 232, 268—269, 296, 300, 312, 314—315, 316, 317, 360, 361, 362, 363, 368, 372, 373, 374, 377, 379, 380, 402—403, 405, 409, 418, 419, 421, 422, 423, 424, 425, 445, 447, 463—464, 479, 481, 486, 487, 490—491, 501, 505, 509—510, 512, 514—515, 529, 533—534, 554—555, 571—574, 591

Культарміїці 480—481, 501, 517, 526, 528, 569, 570, 637, 638, 639

Культвідділи профспілок. Див. професійні спілки і питання політосвітроботи

Культкомісії заводських селищ — 50, 67—68, 80, 136—137, 139, 159

Культпоходи — 426, 435—437, 461, 487, 489, 527, 563, 568, 581, 608, 613, 614, 637

Культради виробництв — 517—518

Культуповноважені — 460, 471, 472, 525, 526, 527, 528

Культура

— загальні питання — 11, 12, 16, 21, 54, 555, 556, 561, 562

— буржуазна — 11, 12, 13, 17, 54, 126, 453—454

— соціалістична, її будівництво в СРСР — 11, 12, 13, 24—25, 38, 52, 54, 55, 126, 216, 239, 245, 260, 264, 267, 288, 393, 394, 400, 404—405, 407, 426, 446, 452, 453, 458, 459, 486, 490, 503, 505, 506, 507, 508, 519—520, 550, 563, 569—570, 579, 586, 587, 588, 598, 608, 620, 633, 634, 642

див. також Пролеткульт, його діяльність та ідеологія

Культурна революція в СРСР. Див. Культура — соціалістична, її будівництво в СРСР

Культурне районування — 394

Культурний рівень населення, необхідність підвищення, значення в будівництві соціалізму — 8, 10, 20, 25, 26, 31, 61, 90, 91, 163, 164, 176, 179, 188, 203—204, 211, 228, 239, 242, 244, 246, 258, 260, 261, 267, 271, 275, 305, 307, 308, 360, 380, 381, 382, 385, 386, 398, 405, 406, 418, 428, 448, 450, 464, 465, 485, 509, 522, 547—549, 555, 562, 584, 585, 588, 599, 600—601, 607, 609, 613, 628, 629, 632, 633, 635

Культурно - освітня робота (культосвітробота), суть, цілі і завдання. Див. Позашкільна освіта, суть, цілі і завдання. Політико - освітня робота (політосвітробота), суть, цілі і завдання

Курси для дорослих — 21, 24, 27, 45, 48, 58, 69, 90—91, 133—134, 178, 201, 287, 307, 346, 347, 374—375, 412, 465, 514—515, 521, 528, 554, 592, 620, 623, 631

— загальноосвітні — 24

— по підготовці політосвіт-

працівників — 95, 101, 180, 450, 481
— політехнічні — 24
— професійні — 24, 71
— сільськогосподарські — 24, 156, 157, 227—228
Кутки в клубах і хатах-читальнях — 216, 359

Л

Лекція, використання в політосвіті — 16, 17, 21, 23, 24, 27, 39, 45, 47, 51, 58, 68, 71, 97, 113, 132, 133, 134, 135, 136, 157, 210, 234, 235, 243, 282, 283, 287, 301, 304, 311, 313—314, 374, 376, 397, 409, 450, 485, 600, 601, 628

Ленін В. І.

— про культуру в народній освіті — 185, 195, 211, 219, 223, 239, 245—246, 268, 319, 328, 329, 360—362, 404—405, 453, 454, 455, 470, 487, 488, 506, 559, 561, 562, 564, 565, 606, 607, 608, 609, 623, 629, 630, 631

— про політико-освітню роботу 89, 172, 176, 188, 189, 193, 336, 337, 344, 426—427, 434, 438, 488, 534, 535, 536, 538, 540—541, 584—585, 588, 592, 593, 594, 598, 613, 614, 622—623, 624, 625, 626

Ліквідація неписьменності і малописьменності

— загальні питання — 22, 39—40, 61, 89, 92, 100, 143, 189, 193, 224, 225, 242, 268, 269, 305, 372, 425, 435, 437, 450, 455, 461, 464, 469, 478, 480, 481, 493, 494, 505, 506, 514, 521, 523, 525, 529, 538, 541, 542—543, 546, 548, 552—553, 562, 567, 568, 569, 581, 593, 599—600, 607—609, 610, 612, 615, 623—624, 625, 626, 627, 632, 633, 634, 635, 637

— серед дорослих — 223, 224, 246, 269, 270

— серед жінок — 381, 382, 406,

455, 461, 462, 466, 505, 520, 521, 527, 613, 634

— серед неросійських народів — 369, 635

— серед робочих підлітків — 246, 269, 628, 637—638

Див. також Лікпункти (пункти по ліквідації неписьменності); Школа дорослих

Лікпункти (пункти по ліквідації неписьменності) — 52, 68, 88, 93, 97, 148, 149, 172, 178, 200, 201, 202, 248, 372, 381, 411, 412, 416, 426, 455, 457, 460, 461, 469, 474, 478, 485, 492, 628

М

Маркс К. і Енгельс Ф. про культуру і виховання — 254
Маси, залучені в культурне будівництво. Див. Ініціатива і самодіяльність мас, використання в політосвіті

Математика в школі дорослих — 58, 525

Методи і форми політико-освітньої (культурно-освітньої) роботи — 19, 27, 33—34, 36, 42, 46, 58, 59, 60, 79, 81, 91, 93, 149, 150, 388, 396, 473, 474, 475, 477—478, 479, 482, 483, 486—503, 527—528

Методична робота політосвіт — 92, 94, 99, 100, 104, 105, 107, 357, 358, 411, 500—501, 632

Методи навчання в школі дорослих — 14, 22, 33—34, 99, 142—143, 227, 581, 607, 644

Мистецтво як засіб комуністичного виховання — 19, 25, 45, 52, 54, 65, 75—77, 110, 123, 125, 126, 127, 139, 146, 227, 239, 307, 355—356, 426, 524, 618, 621

Музей як тип політико-освітнього (культурно-освітнього) закладу — 16, 17—18, 56, 58, 69, 71, 136—137, 227, 311, 319, 418, 419, 504, 586, 618, 619, 645

Музика, виховне значення, використання в політосвіроботі — 93, 133, 355, 356, 586

Н

Навички і вміння організаційні в політосвіроботі — 33—34, 36, 253, 282—283, 350, 503, 643

Навчальні програми шкіл дорослих — 58, 86, 99, 100, 142, 143, 178, 248, 394, 398, 478, 501—502, 578, 610, 631, 644

Навчання
— рідною мовою — 39
— спільне — 474, 522

Наочна пропаганда. Див. Наочність в політосвіроботі

Наочність в політосвіроботі — 18, 23, 24, 43, 65, 69, 71, 75, 153, 155, 228, 308, 312, 314—315, 418—419, 463

Народна освіта, стан
— в капіталістичних країнах — 52, 270—274, 287

— в СРСР — 52, 62, 102, 141, 150—151, 183, 188—189, 275, 282, 286, 312—313, 399, 426, 459, 464, 473, 475, 477, 482, 488, 489, 490—491, 528, 587, 594, 610, 621

див. також Виховання комуністичне, суть, цілі і завдання і VIII з'їзд РКП(б), програма партії в області народної освіти; Загальне обов'язкове навчання дітей; Культура; Ленін В. І. про культуру в народній освіті; Ліквідація неписьменності і малописьменності; Система народної освіти в СРСР

Народний комісаріат освіти (Наркомос) — 17, 18, 22, 40, 42, 43, 46, 47, 50, 51, 54—55, 62, 71, 76, 77, 80, 88, 179, 183, 191, 193, 195, 206, 210, 212, 223, 229, 245, 246, 247, 269, 398, 399, 407, 449, 450, 465, 479, 484, 491—496,

502, 538, 550, 551, 611, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 621, 622, 627, 642

Народний університет як тип політико-освітнього (культурно-освітнього) закладу — 16, 59, 287, 623

«Народний учитель» (журнал) — 183, 198

Народні доми
— в дореволюційній Росії — 19, 25

— в СРСР — 19, 25, 36, 38, 40, 59, 61, 69, 63, 97, 105, 106, 112, 113, 133, 134, 135—137, 139, 149, 156, 178, 287, 391, 484, 620, 621, 623, 627—628

Наука — 10, 11, 16, 17, 52, 125, 126, 141, 152, 157, 197, 274, 296, 311, 320, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 433, 453, 454, 455, 496, 572, 578, 599, 616, 641

— популяризація наукових знань — 212, 298, 309, 311—312, 313—314, 330, 380, 389, 420, 432, 521, 572, 628, 635
— пропаганда досягнень — 126, 227

Наукова організація праці (НОП) — 144, 300, 350—351, 641

Національності, їх освіта — 248, 369—370, 418, 472, 522, 588, 595, 628

див. також Національні особливості, вивчення і облік в політико-освітній роботі

Національні особливості, вивчення і облік в політико-освітній роботі — 307, 308, 314—315, 390, 394, 396, 410, 485

Недільні школи — 21, 32, 410
див. також Вечірні Смоленські класи в Петербурзі

О

Облік роботи — 56, 98, 101, 106, 107, 114, 115, 239, 357, 358, 411, 412, 436, 442, 470, 581, 614, 643

Одинадцятий з'їзд РКП(б) про політосвіроботу — 542, 627
«Основи політосвіроботи» як навчальний курс у вузі—265, 267

П

Палаці культури — 467, 469
Партійні організації і політосвіробота — 23, 27, 34, 44, 46, 51, 57, 60, 65, 66, 67, 69, 70, 79, 80, 82, 85, 86, 87, 88, 94, 103, 109, 112, 129, 130, 133, 135, 159, 179, 180, 193, 199, 200, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 224, 258, 261, 338, 386, 469, 470, 471, 485, 525—526, 569, 570, 608, 609, 610, 611, 626—627, 628, 629, 630, 632, 634, 635, 636, 645, див. також Агітаційно-пропагандистські відділи комітетів ВКП(б) (агітпропи) і політосвіти, зв'язок у роботі
Паспорти колгоспів, заводів, районів, областей, країв — 496, 497, 498, 499, 501, 558—559
Педагогіка
— буржуазна — 142
— радянська — 63, 495, 496, 501
І Всеросійський з'їзд по позашкільній освіті (1919) — 27, 28, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 97, 98, 109, 111, 139, 150, 543, 579, 612, 621, 623, 624
Підготовчі класи до вузів — 24—25, 143
Підручники і навчальні посібники для шкіл дорослих — 27, 99, 100, 105, 144, 173, 175, 196, 396—397, 463, 479—480, 502, 578, 635
Піонерська організація і її участь в політосвіроботі — 174, 224, 225, 227, 339—340, 438, 482, 596—597, 638
Плакат, використання в політосвіроботі — 43, 49, 58, 59—60, 69, 71, 76, 93, 200, 205,

239, 339—340, 376—377, 482, 536

План, його значення в політосвіроботі — 28, 39, 40, 46, 56, 60, 62, 63, 72, 96, 102, 113, 129, 131, 141, 155, 178, 179, 192, 245, 257, 262, 263, 280, 281, 282, 283, 299, 303, 304, 331, 338, 339, 340, 375, 399, 407, 458—459, 472, 473, 482—485, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 499, 500, 502, 509, 513, 518, 557, 558, 559, 609, 610, 629, 643

Побут радянський, основні риси, боротьба з пережитками старого — 122, 123, 136—137, 249, 250, 260, 280, 281, 282, 290, 298—299, 309, 310, 345—346, 380, 389—390, 404, 406, 407—408, 412, 414, 415, 416, 420, 423, 424, 445, 446, 447, 448, 454, 455, 461, 462, 470, 513—514, 515, 517, 518, 524, 556, 560, 592—593, 595, 600—602, 609, 630, 635, 636, 645

Повітові комітети з політосвітньої роботи (повполітосвіти) — 88—89, 90, 98—99, 129, 132, 136, 137, 138, 148

Позашкільна освіта, суть, цілі і завдання

— до Жовтневої революції — 14, 27, 28, 31—32, 33, 36, 37, 112—113, 140, 142—143, 543

— в СРСР див. Політико-освітня робота (політосвіробота), суть, цілі і завдання

Позашкільна робота серед дорослих

Див. Позашкільна освіта, суть, цілі і завдання

Позашкільний відділ Народного комісаріату освіти — 17, 25, 27, 41—42, 46, 47, 51, 52, 74—75, 92, 93, 619

Позашкільництво. Див. Позашкільна освіта, суть, цілі і завдання — до Жовтневої революції; Теорія «аполітичності» культурно-освітньої роботи, критика її

Позашкільні підрозділи відділів народної освіти — 35, 40, 83, 92

Позашкільні працівники, перевиховання дореволюційних кадрів — 24

див. також Політосвітпрацівники, виховання і підготовка кадрів, підвищення кваліфікації

Політехнічна освіта — 523, 524, 538, 554, 577

в політосвітроботі 67, 68, 69, 518, 523, 524, 528, 563, 577—578, 610, 623

Політика комуністичної партії і Радянського уряду як основа культурно-освітньої роботи — 55, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 78, 84—85, 104, 105, 109, 112, 257, 262, 325—326, 338, 372, 377, 420, 432—433, 475, 477, 478, 488—489, 516, 520—525, 543, 546—547, 548, 550, 567, 585—586, 611—612, 613, 614, 618, 619, 622, 634—635

Політико-освітня робота (політосвітробота), суть, цілі і завдання 10, 14, 19, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 31—32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 51, 55, 56, 58, 60, 62, 63, 75, 78, 85, 90—91, 93—94, 95, 96, 97, 98, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 113—114, 140, 141, 142, 147, 149, 150, 151, 159, 234, 236, 239, 249, 251—257, 258, 262, 301—302, 372, 385, 388, 394, 397, 398, 399, 400, 405—406, 407, 413, 446—447, 473, 475, 477, 481, 493—494, 516—518, 538, 539—542, 543, 549—550, 551—552, 561—562, 566, 567, 569, 578, 581, 620—621, 624—625, 645

Політико-освітня робота

— в місті — 43, 45, 54, 59—60, 66, 104, 105, 109, 137—139, 183, 234—235, 247, 258, 260, 262, 263, 264, 509, 628, 633
— на селі — 43, 45, 46, 47, 48,

49, 50, 54, 59, 60, 67, 97, 104, 105, 106, 109, 112, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 147—148, 149, 155—156, 157, 159—160, 163—164, 166—167, 176, 178, 179, 183, 187—188, 194, 196, 203, 204, 205, 206, 207, 234—235, 247, 258, 260, 262—263, 362, 363, 382, 392—393, 432—436, 443, 467, 471—472, 509, 517—518, 555, 562, 564, 568—569, 585, 604—605, 622—623, 627, 628, 629, 631, 633

— на промислових підприємствах — 49, 51, 59—60, 67, 79—80, 81, 104, 136, 137, 147, 159—160, 191, 362

— в роки громадянської війни — 93, 116, 139, 205, 239—240, 247—248, 286, 376, 489, 612—613, 621—626

— в роки непу — 90, 91, 92, 94, 97—98, 118, 141, 239—240, 258, 261—262, 378, 380, 489, 612—613, 625—628

Політосвітпрацівники, виховання і підготовка кадрів, підвищення кваліфікації — 18, 22—23, 25, 34, 35, 36, 37, 40—41, 43, 58, 92, 94, 95, 96, 100, 101, 105, 106, 109, 110—111, 139, 179—180, 187, 189, 212—213, 228, 258, 260, 261, 262, 264, 265, 296, 382—383, 388, 389, 390, 393, 412, 469—470, 473, 479, 480, 481, 501, 508, 528, 597—598, 604, 608, 617—618, 623, 628, 631, 635—636, 642, 643, 645

див. також Позашкільні працівники, перевиховання дореволюційних кадрів

Положення про організацію справи позашкільної освіти в РСФРР (1919) — 39, 40, 624

Працівники політосвітзакладів. Див. Політосвітпрацівники, виховання і підготовка кадрів, підвищення кваліфікації

Праця — 64, 65, 69, 70, 112, 113, 217, 317, 318, 331, 334—335, 350—351, 376, 377, 383—384, 455—456, 496, 506—507, 524—526, 581, 609, 610, 631, 643, 645

розумова — 143, 350, 351, 352, 643—644

— фізична — 252, 282—283, 288, 299, 308, 350—351, 463, 510, 511, 640—643

див. також Протилежність між розумовою і фізичною працею, шляхи знищення

Преса буржуазна — 12, 30, 52, 274

Преса пролетарська, радянська, її організаційна роль, використання в політосвіроботі — 43, 51, 65, 66, 67, 71, 83, 96, 99, 100, 110, 222, 225, 238, 297, 304—305, 311—312, 341—350, 412, 417, 520, 578, 582, 593, 598

Природознавство в школі дорослих — 16, 23

Пролетарська культура. Див. Культура соціалістична, її будівництво в СРСР; Пролеткульт, його діяльність і ідеологія

Пролетарський інтернаціоналізм, виховання в процесі політосвіроботи — 17, 250

Пролетарський університет як школа підвищеного типу для дорослих — 24, 37—38

Пролеткульт, його діяльність і ідеологія — 27, 28, 34, 52, 54, 55, 125, 126, 127, 128, 129, 159, 191, 555—556, 623—624

Пропаганда, загальні питання — 27, 28, 33, 39, 42, 43—44, 57, 60, 82, 83, 84, 86, 88, 90, 91, 92, 94, 97—98, 105, 110, 131, 132, 146, 167, 175, 176, 189, 193, 203, 216, 217, 218, 231, 235, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 262, 263, 287, 288, 309, 311—312, 313, 315, 316, 317, 318, 325—326, 331, 354, 355, 356, 360, 361, 362,

365, 370, 376, 380, 381, 388, 390, 395, 396, 399—400, 409, 410, 411, 433, 442, 471, 472, 481, 483, 500, 522, 527, 539, 541, 545, 553, 555, 563, 612, 623, 624—625, 626, 627, 629, 630, 645

див. також Агрономічна пропаганда; Атеїстична пропаганда; Виробнича пропаганда

Протилежність між містом і селом, шляхи знищення — 511, 515, 555—556, 557, 562, 604

Протилежність між розумовою і фізичною працею, шляхи знищення — 554

Професійна освіта — 15—16, 32—33, 67—68, 141—142, 156, 195, 271—272, 474, 622—623, 625

див. також Вища школа в СРСР, Технікуми; Школа дорослих — професійна

Професійна спілка працівників освіти — 44, 144, 153, 158, 178, 183, 198, 199, 633

Професійна спілка робітників землі і лісу, її участь в політосвіроботі — 51, 135, 153, 156, 178, 179, 210, 231—233, 235—236, 305, 629

Професійні спілки і питання політосвіроботи — 23, 27, 34, 51, 59—60, 64, 65, 66, 68—69, 72, 78—81, 102, 103, 104, 105, 109, 110, 144, 150, 159, 160, 175, 178, 179, 180, 190—191, 206, 210—211, 215, 217, 219, 234, 235, 236, 243, 244, 247—248, 260, 263—264, 280, 281, 303—304, 305, 340, 364, 374, 376, 377, 385, 386, 394, 399—400, 407, 408, 410, 445, 447, 450, 459, 460, 468, 469, 471, 483, 490—491, 494—495, 504, 505, 507, 513, 514, 526, 537, 550, 553, 554, 557, 610, 613, 614—615, 625—626, 629, 631, 632, 633, 634, 644

Психотехніка — 297, 298
ПУР (Політичне управління
Робітничо-Селянської Черво-
ної Армії), участь в політи-
ко-освітній роботі — 62, 93,
103—104, 109, 149—150, 297—
298

XV з'їзд ВКП(б) про політико-
освітню роботу (1927) — 388,
407, 633, 634

Р

Рада політосвітзакладу — 47,
49, 132, 178—179, 206, 411,
412—413, 460, 471, 581, 628,
635

Ради депутатів трудящих і по-
літосвітробота — 20, 27, 28,
43, 50, 51, 55, 60, 61—62, 70,
78, 80, 102—103, 129, 131,
133, 135, 138, 171, 179—180,
199, 204, 253, 259, 260, 263,
264, 267, 276, 277—283, 304—
305, 337, 338, 389, 392, 412,
413, 427, 438, 442, 443, 471,
500, 507, 526—527, 581, 604—
605, 609, 618, 629, 632, 634,
635

Ради народної освіти (РНО) —
19, 33, 45, 48, 50, 92, 93, 98,
286, 334—335, 481, 486—487,
622

Радіо, використання в політи-
ко-освітній роботі — 250, 254,
261, 271, 287, 311, 312, 317,
319, 349, 374, 375, 392, 396,
397, 454, 502, 515, 553, 563,
569, 578, 586, 588, 600, 604,
609, 633, 634, 635

Радпартшколи — 81, 85, 87, 93,
96, 100, 111, 138, 140, 141,
142, 180, 228—229, 307, 411,
437, 438, 464, 470, 609, 625,
628

Релігійні передсуди і боротьба
з ними.

Див. Атеїстична пропаганда
Робітничі університети — 296,
371, 372, 375, 394, 411, 446—
464, 609, 619, 631

Робітфаки (робітничі факульте-
ти) — 71, 154, 211, 381, 438,
439, 469, 554, 592, 609, 619

Робкори. Див. Кореспонденти
робітничі

С

Самоврядування в школі. Див.
Шкільне самоврядування

Самоосвіта — 58, 144, 149, 171,
250, 260, 287, 305, 392, 578,
581, 586, 592, 610, 620, 622,
628, 629, 631, 632, 635, 644

Світська школа. Див. Відокрем-
лення школи від церкви

Свята — 61, 72, 76, 122, 123,
133, 136—137, 200—201, 251,
257, 369, 499

Сектор масової політико-освіт-
ньої роботи Наркомосу
РСФФР — 538, 550

Селянські університети — 479—
480, 502, 503, 521, 570

Система народної освіти в
СРСР — 398—400, 473—474

див. також Система політико-
освітніх (культурно-освітніх)
закладів в СРСР

Система політико-освітніх
(культурно-освітніх) закла-
дів в СРСР — 27—28, 40,
49—50, 55, 56, 60, 66, 67, 68,
618, 619

див. також Система народної
освіти в СРСР

Сількори. Див. Кореспонденти
сільські

Сільськогосподарська пропа-
ганда. Див. Агрономічна про-
паганда

XVII партійна конференція
(1932) і завдання політ-
освітроботи — 552, 553, 562,
634

XVII з'їзд ВКП(б) і завдання
політико-освітньої роботи
(1934) — 634

Сітка політико-освітніх закла-
дів — 18, 40, 46, 49, 50, 51,
59, 61, 98, 99, 113, 131, 137—
138, 145, 180, 192, 243, 258,
261, 287, 467, 468, 472, 489,
528, 553, 587, 600, 622, 628,
633, 635

Соціалістичне змагання в полі-
тико-освітній роботі — 435,
436, 437—442, 518, 604—605,
610, 614—615
Стінна газета — 178, 211, 212,
213, 214, 215, 225, 339, 340,
352, 354, 355, 442, 588, 589,
590
Студентство радянське — 22,
225, 226, 228, 229, 265—266,
297, 349—350, 388, 411, 482—
483, 492—493, 631, 632

Т

Театр — 24, 26, 27, 46, 47, 59,
60, 61, 69, 71, 75, 76, 97, 101,
102, 103, 112, 113, 124, 134,
135, 137, 138, 150, 203, 209,
235, 239, 251, 285, 307, 311—
312, 313, 315, 318, 375, 428,
454, 487, 488, 636
Теорія «аполітичності» культур-
но-освітньої роботи, критика
її — 24, 25, 32—33, 36, 37, 38,
88—89, 90, 95, 96, 104, 109,
299, 487—488
Технікуми — 95, 101—102, 155,
180, 189, 228, 229, 281, 305,
306, 308, 328, 329, 438, 456,
470, 481, 524
Технічна пропаганда. Див. Ви-
робнича пропаганда
Товариство «Геть неписьмен-
ність!» — 224, 280, 287
Товариство «Друг дітей» — 280,
332, 442
Товариство педагогів-маркси-
стів (ТПМ) — 501, 550—551,
563
III Всеросійський з'їзд Рад
СРСР про культуру в народ-
ній освіті (1925) — 277, 278,
279
III Всеросійський з'їзд політ-
освіт (1922) — 135—136, 147—
151, 258, 261, 263, 623
XIII з'їзд РКП(б) про політ-
освітороботу — 199, 205, 225,
226, 227, 630—632
Трудове виховання в школі —
281, 456—457

У

Університети — 16, 24, 312, 454
Учитель радянської школи і по-
літосвіторобота — 15, 43, 47,
93, 142, 149, 179, 182, 183—
186, 188, 193, 197, 198, 200,
210, 259, 340, 608, 618, 622,
630, 633, 637
«Учительська газета» — 269, 439

Ф

Фізика в школі дорослих — 15

Х

Хата-читальня як тип політико-
освітнього (культурно-освіт-
нього) закладу — 23, 28, 46,
47, 48, 49, 50, 51, 59, 61,
69, 88, 93, 97, 98, 102, 106,
112, 129, 130, 131, 132, 133,
134, 135, 136, 137, 138, 148,
149, 156, 168, 170, 171, 172,
173, 174, 175, 178, 179, 180,
181, 187, 188, 192, 193, 194,
195, 196, 197, 199—204, 205—
206, 208—209, 213, 214, 224,
225, 226, 227, 228, 243, 247,
248, 259, 260, 261, 287,
302, 319, 339, 340, 356, 374,
375, 380, 381, 382, 383, 385,
389, 390, 391, 392, 395, 396,
405, 415, 416, 437, 439, 440,
441, 446, 449, 456, 457, 459,
460, 466, 472, 473, 474, 481,
482, 489, 494, 502, 522, 524,
528, 567, 582, 598, 602, 603,
607, 612, 614, 616, 618, 619,
624, 625, 626, 627, 628, 629,
631, 633, 634, 636
Хімія в школі дорослих — 15
Художня самодіяльність — 46,
114, 133, 136, 200, 208, 462,
600, 620, 635

Ц

Цекос. Див. Професійний союз
працівників освіти
Центральний інститут праці
(ЦІП) — 350—351, 504

Червона Армія, її участь в політосвітроботі — 27, 28, 35, 43, 46, 55, 59, 60, 62, 104, 109—110, 112, 167, 168, 169, 179, 193—194, 202, 286, 376, 382, 385, 396—397, 407, 460, 624—625, 630

див. також ПУР, участь в політико-освітній роботі

Червоні куточки — 193, 198, 203, 210, 213, 225, 247, 250, 255, 261, 287, 353, 375, 382, 449, 458, 466, 600, 604, 615, 620, 632, 635

IV Всеросійський з'їзд політосвіт (1926) — 258—260, 261—262

XIV з'їзд ВКП(б) про культуроботу профспілок (1925) — 632—633

Читальня і робота в ній — 23, 25, 46, 47, 61, 94, 134, 137, 314, 468, 600, 635

Читання зголос, використання в політосвітроботі — 17, 22, 23, 24, 45, 58, 59, 61, 69, 100, 113, 130, 131, 133—134, 136, 138, 164, 171, 172, 178, 193, 200, 203, 213, 214, 247, 250, 348, 349, 450, 458, 460, 461, 465, 468, 520, 600, 622, 635, 638

XIV з'їзд ВКП(б) про культуроботу профспілок (1925) — 632—633

Ш

Шефство культурне міста над селом — 166, 175, 191—192, 194, 206, 214, 217, 218, 232, 255, 286, 308, 337, 362, 363, 370, 371, 372, 381, 382, 448, 458, 459, 512, 513—514, 608, 631

XVI з'їзд ВКП(б) і завдання політосвітроботи (1930) — 609—610, 632

Школа буржуазна, цілі, завдання і організація — 11,

Школа в дореволюційній Росії — 23, 454

Школа в соціалістичному суспільстві, цілі, завдання, організація — 148, 154, 183, 184, 185—186, 187, 189, 190, 195—196, 198, 224, 225, 226, 227, 228, 237—246, 247, 258, 269, 274, 313, 333, 335, 362, 381, 382, 383, 384, 385, 389, 390, 391, 398—399, 409, 416, 437, 438, 440, 456, 460, 462—463, 464, 472, 473, 475—476, 491, 493, 500, 503, 505, 513, 534, 568, 596, 597, 598, 636

Школа дорослих — 14, 16, 17, 19, 25, 27, 28, 33, 34, 35, 37, 41, 42, 43, 44, 45, 51, 52, 61, 68, 70—71, 93, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 150, 151, 177—178, 192, 198, 200, 201, 202, 203, 226, 227, 250, 260, 266, 286, 287, 301, 302, 303, 304, 313, 319, 320, 346, 372—374, 396, 411, 412, 413, 449, 520, 523—524, 578, 580—581, 584, 585, 598, 602, 603, 612, 613, 614, 618, 620—621, 636, 645

— початкова (елементарна) — 14—15, 39—40, 135, 137, 191, 248, 607

див. також Лікпункт (пункти по ліквідації неписьменності)

Школа грамоти

— підвищеного типу — 14, 16, 23, 24, 25, 224, 226, 248

— професійна — 15, 69, 94, 308, 440, 441, 442, 446, 447

— середня — 136, 137, 138, 191, 228, 523, 524, 607

Школа грамоти — 14, 23, 27, 71, 110, 111, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 171, 223, 226, 307, 411, 566, 618

Школа-клуб для підлітків — 37—38, 136, 137, 138, 226, 227

Школа сільської молоді (школа колгоспної молоді, ШКМ) — 194, 227, 228, 440—441, 476—477, 522

Школа сільська для дорослих і підлітків—15—16, 157, 196—197

Школа технічна для дорослих і підлітків — 15—16

Школа фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) — 71, 191, 195, 196, 399

Шкільна робота і політико-освітня, зв'язок між ними

— 193, 194, 198, 200—201, 228, 260, 261, 491, 492, 547, 548

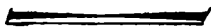
див. також Учитель радянської школи і політосвітробота
Шкільна сітка — 15—16, 223, 242, 317, 384, 587

Шкільне самоврядування — 398

Шкільне будівництво—242—243, 383, 462—463, 503—504

Я

Ясла дитячі — 123, 164, 300, 380, 414, 420, 447, 456, 477, 500, 638.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

А

Акімов В. П. (Махновець В. П.) — 401, 405, 406
Аксельрод П. Б. — 554
Алексінський Г. А. — 499
Алчевська Х. Д. — 298
Аронсон Г. А. — 78
Артамонов П. М. — 483
Астров В. — 350

Б

Бабушкін І. В. — 344
Бала-Добров С. А. — 148
Баллод К. — 328
Баранський Н. Н. — 303, 308
Барбюс А. — 422
Барнгольц М. І. — 271
Бабель А. — 312, 572
Белль А. — 273
Бедний Д. (Придворов Є. А.) — 174
Белопузов Ф. — 384
Бляхін І. А. — 573
Большаков А. М. — 183
Борисов Н. — 350
Брікнер М. — 573
Бройдо Г. І. — 490
Брикіна — 461
Бубнов — А. С. — 519, 520, 521, 525

В

Вахтеров В. П. — 187
Веліхов Л. О. — 281
Вінклер Г. — 572
Віппер Р. Ю. — 119, 572
Вольтер Ф. — М. — А. — 123
Врангель П. Н. — 61, 613
Вреде В. — 573

Г

Галахов А. Д. — 186
Гартман Е. — 119
Гастев А. К. — 504
Гегель Г. — В. — Ф. — 317, 574
Геккер Ф. — 145
Герцен О. І. — 311, 341, 342
Герчиков Р. Ю. — 597
Голант Є. Я. — 109
Горький О. М. — 430, 431, 515, 589
Гревс І. М. — 572
Грунт Я. Я. — 350

Д

Даенсон Е. — 572
Дарвін Ч. — Р. — 631
Докукін В. М. — 350
Древс А. — 119, 572, 573
Дьюї Дж. — 402, 403
Дьюї Е. — 402

Е

Елькіна Д. Ю.— 99
 Енгельгардт А. І.— 288, 289,
 290, 291, 292, 299, 389, 575,
 576, 577
 Енгельс Ф.— 29, 117, 119, 129,
 241, 254, 284, 293, 310, 311,
 312, 417, 421, 497, 591, 592,
 602
 Епштейн М. С.— 495
 Ерве Г.— 30

Є

Ємельянов В. А.— 464
 Єрманський О. А.— 351, 641

З

Завадовський Б. М.— 319
 Зарецька І. Я.— 589
 Зуев О.— 350

К

Калінін М. І.— 232, 546
 Кальвер Р.— 572
 Каронін С. (Петропавлов-
 ський М. Є.) — 293
 Карпінський В. А.— 161
 Каутський К.— 116, 572
 Керенський А. Ф.— 322
 Керженцев П. М. (Лебе-
 дев П. М.) — 351
 Киров В. Г.— 483
 Колчак О. В.— 31, 477, 613
 Кольман Е.— 234, 235, 236
 Корнілов Л. Г.— 321, 367
 Короленко В. Г.— 308
 Кравченко А. Г.— 490
 Кржижановський Г. М.— 327,
 532, 545
 Криницький А. І.— 395, 397
 Куйбишев В. В.— 641
 Кунов Г.— 116
 Курська А. С.— 506

Л

Ланкастер Дж.— 273
 Ларін Ю. (Дур'є М. А.) — 62, 94
 Лассаль Ф.— 241, 242, 284, 486
 Ларчеви — 193
 Лафарг П.— 117, 572
 Ленін В. І.— 62, 89, 162,
 166, 168, 169, 172, 176, 181,
 185, 188, 189, 190, 191, 193,
 194, 195, 207, 208, 211, 216,
 217, 218, 220, 221, 222, 223,
 230, 231, 237, 238, 239, 240,
 242, 244, 245, 252, 253, 256,
 267, 268, 270, 273, 276, 277,
 278, 284, 285, 286, 287, 293,
 295, 300, 308, 309, 311, 312,
 313, 315, 319, 322, 324, 325,
 326, 327, 328, 329, 330, 331,
 332, 333, 334, 335, 336, 337,
 338, 341, 342, 343, 344, 347,
 348, 349, 351, 360, 361, 362,
 364, 365, 366, 367, 368, 370,
 371, 374, 376, 377, 380, 383,
 384, 385, 392, 399, 402, 403,
 404, 405, 422, 424, 426, 427,
 429, 430, 431, 433, 434, 438,
 452, 453, 454, 457, 464, 465,
 470, 479, 480, 484, 486, 487,
 488, 490, 498, 500, 501, 502,
 503, 505, 506, 509, 511, 513,
 524, 525, 529, 533, 534, 535,
 536, 538, 539, 540, 541, 542,
 543, 544, 545, 546, 548, 549,
 550, 554, 555, 556, 559, 561,
 562, 564, 565, 566, 568, 569,
 571, 572, 573, 574, 575, 576,
 577, 578, 579, 580, 581, 583,
 584, 585, 586, 588, 590, 591,
 592, 593, 595, 598, 600, 602,
 603, 606, 607, 608, 609, 612,
 613, 614, 615, 616, 618, 619,
 620, 621, 622, 623, 624, 625,
 626, 627, 628, 629, 630, 631,
 632, 639, 640, 641, 642
 Лібкнехт В.— 272, 275, 287, 331
 Лібкнехт К.— 272, 623
 Літкенс Є. А.— 62
 Луначарський А. В.— 62, 316,
 384, 385, 439
 Люксембург Р.— 623
 Лютер М.— 421

М

Маркс К.— 129, 194, 241, 248,
293, 294, 295, 309, 310, 311,
312, 313, 317, 402, 403, 417,
486, 497, 573, 591, 592, 602
Мартов Л. (Цедербаум Ю. О.)—
343
Масленников М. Н.— 99
Маяковский В. В.— 174, 511
Мещеряков В. Н.— 385
Мещеряков М. Л.— 117, 572
Мілютин В. П.— 271
Мінін С. К.— 117, 572
Муратов М. В.— 319

Н

Наполеон І — 294
Наумов М. І.— 293
Невський В. І.— 572
Нікольський Н. М.— 573
Нікуліхін Я. П.— 573

О

Осінський Н. (Оболен-
ський В. В.) — 172

П

Паніна С. В.— 345
Панфілов В. Н.— 499
Перепечко І. Н.— 159
Перовська С. Л.— 289
Пилацька Н. В.— 350
Писарев Д. І.— 311
Плетньов В. Ф.— 125, 126
Плеханов Г. В.— 292, 293, 299,
310
Покровський М. Н.— 186
Поletaев Н. Г.— 345
Полянський — 469
Потресов А. Н.— 343
Пуцикович В. Ф.— 185, 186

Р

Рід Дж.— 320
Родіонов — 533
Рубакін Н. А.— 144, 145, 298
Руссо Ж.—Ж.— 273

С

Свердлов Я. М.— 333, 502, 580
Свідерський А. І.— 62, 590
Сенюшкін Ф. М.— 159
Середа С. П.— 590
Сінклер Е.— 573
Смирновський П. В.— 186
Смушкова М. А.— 62
Сосновський Л. С.— 172
Степанов І. І.— 116, 117, 327,
335, 572
Струве П. Б.— 284
Суворін — 576

Т

Тамарін А.— 269
Таска — 151
Тейлор Ф. У.— 288, 291, 292,
350, 482, 640
Тімірязев К. А.— 194
Толоконцев — 495
Толстой Л. М.— 514, 571
Торнтон Дж.— 203, 512
Туган-Барановський М. І.—
284
Тулайков М. М.— 153, 158, 275
Тургенев І. С.— 289

У

Успенський Г. І.— 293

Ф

Фадеев — 170, 171
Ферстер Ф.— В.— 141
Флеров О. В.— 187
Форд Г.— 317

Х

Хавкіна Л. Б.— 275
Хлебцевич Є. І.— 299

Ц

Цареградський І. М.— 349
Цеткін К.— 151, 312
Цюрупа А. Д.— 547

Ш

Шанявський А. Л.— 35
Шапіро Л. Г.— 62
Швейцер І.— 241, 284
Штаркенбург Г.— 497
Шульпін І. М.— 596

Ю

Южаков С. М.— 524, 577
Юркін Т. А.— 448

Я

Яковлева В. Н.— 492

З М І С Т

1918—1920

Завдання позашкільної освіти	7
Про пролетарську культуру	11
Позашкільна освіта за нового ладу (Доповідь на I Всеросійському з'їзді в справі освіти)	14
Завдання позашкільної освіти в Радянській Росії	20
Всеросійський з'їзд у справі позашкільної освіти	27
Поточний момент і позашкільна освіта (Доповідь на I Всеросійському з'їзді у справі позашкільної освіти)	29
До підсумків з'їзду	35
День радянської пропаганди	42
Про роботу на селі в галузі позашкільної освіти (Доповідь на I Всеросійській нараді з питань роботи на селі)	45
Кілька слів про Пролеткульт	52
Черговий план роботи Головополітосвіти (Тези доповіді на Всеросійській нараді політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти)	56
Всеросійська конференція політосвіт	61
Виробнича пропаганда (Проект тез Головополітосвіти)	64
Положення про Бюро виробничої пропаганди при Головополітосвіті	71

1921—1930

Головополітосвіта і мистецтво	75
Постановка політико-освітньої роботи у профспілках	78
Взаємовідносини між парткомми і політосвітами	82
Чи повинні існувати політосвіти?	87
Перспективи політосвітроботи	92
Підсумки і перспективи роботи політосвіт (Тези Головополітосвіти)	102
Чи потрібні політосвіти	108
Завдання антирелігійної пропаганди	116
Робітниця і релігія	121

Пролетарська ідеологія і Пролеткульт	125
Основні типи політосвітзкладів	130
Промова на III Всеросійському з'їзді політосвіт	140
Черговий (третій) Всеросійський з'їзд політосвіт (до підсумків)	147
Сільськогосподарська пропаганда	152
До питання про культуру	159
Про роботу на селі	
(Доповідь на загальних зборах 2-ї Московської піхотної імені М. Ю. Ашенбреннера школи комскладу)	161
Доповідь на конференції губернських і повітових політосвіт Центрального Промислового району РСФРР	170
Про культурну роботу на селі	
(Тези співдоповіді і співдоповідь на XIII з'їзді РКП(б) у питанні про роботу на селі)	176
До вчителства радянських республік	197
Про роботу на селі (у зв'язку з постановами XIII партз'їзду)	199
Доповідь на нараді секретарів сільських осередків	205
До питання про роботу культвідділів	215
Доповідь на Всесоюзній нараді робкорів і сількорів	220
«Лицем до села»	223
Всеробітземліс і його роль у справі змицки міста і села	230
«Геть вплив робітничих мас на село!»	234
Вісім років	237
Допомога і самопомога у справі політосвітроботи	241
Про деякі завдання політосвітроботи	244
Про політосвітроботу в робітничому середовищі	
(Матеріали до IV Всеросійського з'їзду політосвіт)	249
До IV з'їзду політосвіт	258
IV з'їзд політосвіт	261
Основні політосвітроботи	
(Курс лекцій, прочитаний в Академії комуністичного виховання імені Н. К. Крупської)	265
Передмова	265
Лекція 1. Вступ. Рушійні сили культурного розвитку (взаємозалежність економічного і культурного розвитку)	267
Лекція 2. Політосвітробота і Ради. Політосвітробота і маси	276
Лекція 3. Вивчення мас	288
Лекція 4. Врахування конкретних умов, в яких живуть і працюють маси	299
Лекція 5. Про пропаганду	309
Лекція 6. Про агітацію	320
Лекція 7. Про організацію	330
Лекція 8. Організуюча роль робітничої преси	341
Релігія і жінка	353
Політосвіткабінети	
(Вступне слово на 1-й нараді працівників кабінетів політосвітроботи)	357
Одна з форм організації впливу робітничого класу на селянство	360
Про чергові завдання масової роботи	
(Промова на Брянській губернській розширеній нараді працівників масової агітації, культурно- і політико-освітньої роботи)	364

Промова на XV з'їзді Всесоюзної Комуністичної Партії (більшовиків)	379
Якість політосвітроботи	388
Виступ на агітпропнаradі при ЦК ВКП(б)	394
Економічна база і культурно-побутова надбудова	401
Самокритика в галузі політосвітроботи	407
Пов'язувати антирелігійну пропаганду з усією роботою по соціалістичному будівництву	414
Завдання антирелігійної пропаганди (З доповіді на курсах-конференції антирелігійників)	417
Про виробничу пропаганду	428
Зв'язати питання соціалістичного будівництва в один міцний вузол	432
Змагання освітніх закладів	435
Робітничий клас і соціалістична перебудова села (Промова на розширеному засіданні Комісії ВЦРПС по роботі на селі)	444
Що треба зробити в районах суцільної колективізації в культурному відношенні	450
Культурна робота в колгоспах (Промова на I Всесоюзному з'їзді колгоспниць)	452
Масова культурна робота на селі	467
Нові методи і єдиний план культроботи (Доповідь на нараді з питань народної освіти при МК ВКП(б))	473
Нові методи і єдиний план культроботи (Доповідь і заключне слово на II Всесоюзній партійній нараді з питань народної освіти)	486
Політосвітробота серед робітників, що живуть на селі (Промова на Всеросійській нараді з питань роботи серед робітників, що живуть на селі)	509
Культурно-масову роботу — на службу виконанню звернення ЦК ВКП(б)	516
Про масову роботу в колгоспах і радгоспах (Доповідь на Всеросійській нараді з питань масової політико-освітньої роботи в соціалістичному секторі села)	519

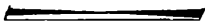
1931—1939

Питома вага виробничої пропаганди	533
Ленінські вказівки в дії	538
Десятиріччя промови Леніна на II з'їзді політосвіт (Доповідь на вечорі в Товаристві педагогів-марксистів)	543
Чергові завдання політосвітроботи (Виступ на Московській обласній нараді політосвітпрацівників)	552
Політосвітробота у зв'язку з рішеннями XVII партконференції (З доповіді в Товаристві педагогів-марксистів)	561
Масова політико-освітня робота на даному етапі (Доповідь на Всеросійському зльоті культармійців)	564
Обстановка, в якій Ленін писав статтю «Про значення воєнного матеріалізму» (Із спогадів)	571
Науку на допомогу політико-освітній роботі	575

Сила організації	579
Промова Леніна на VIII з'їзді партії про виборчі права і рівень культури	583
Ленін весь час не переставав учитися (Розмова з слухачами Лосіноостровської школи робкорів газети «Гудок»)	588
Антирелігійна пропаганда у світлі Конституції СРСР	594
До сільської інтелігенції	599
До уваги голів сільрад (Відкритий лист)	602
Партія і маси в боротьбі за культурний рівень, необхідний для перемоги комунізму	606
Політосвітробота Наркомосу і профспілок (Виступ на I Всесоюзному з'їзді профспілки політосвіт-працівників)	611
Політико-освітня робота	620
Будьмо активними культурмійцями	637
Працювати по-соціалістичному	640

ПРИМІТКИ І ПОКАЖЧИКИ

Примітки	649
Предметно-тематичний покажчик	667
Покажчик імен	683

Переклали з російського видання
Волошина Я. М. і Ліснянська Л. В.

Надежда Константиновна Крупская
Педагогические сочинения
том седьмой
(на украинском языке)

Издательство «Радянська школа»
Государственного комитета Совета Министров
Украинской ССР по печати

Редактор *Ковальчук В. І.*
Художній редактор *Грибова Г. І.*
Технічний редактор *Галкіна А. Г.*
Коректор *Попсуєнко Н. Т.*

Здано до набору 14/XII 1964 р. Підписано до
друку 7/IX 1965 р. Папір $84 \times 108^{1/32}$. Фіз. друк. арк.
21,625 + 1 вкл., умовн. арк. 36,33 + 0,06 вкл., видавн.
арк. 36,25 + 0,05 вкл. Тираж 2550.

Видавництво «Радянська школа», Державного
комітету Ради Міністрів Української РСР по пресі,
Київ, вул. Юрія Коцюбинського, 5.

Видавн. № 16278. Ціна 1 крб. 40 коп.
Т. п.— 1965—поз. 401.

Замовл. № 4-593. Книжкова фабрика ім. Фрунзе
Державного комітету Ради Міністрів УРСР по
пресі, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.